

Polgári Szemle

GAZDASÁGI ÉS TÁRSADALMI FOLYÓIRAT

CIVIC REVIEW LEARNED PAPER FOR ECONOMIC AND SOCIAL SCIENCES

2012/3-6.

VOL. 8. NO. 3-6.

Polgári Szemle
Gazdasági és társadalmi folyóirat

Megjelenik kéthavonta

Kiadja a Polgári Szemle Alapítvány

A folyóirat megjelenését
a Szövetség a Polgári Magyarországért Alapítvány támogatja

Főszerkesztő: dr. Lentner Csaba

Szerkesztőbizottság:
Dr. Botos Balázs
Böszörményi Nagy Gergely
Dr. Cséfalvay Zoltán
Dr. Illés Mária
Dr. Matolcsy György (elnök)
Dr. Scheuer Gyula
Dr. Szatmári Péter
Dr. Szennyessy Judit
Dr. Vízkelety Mariann

E-mail cím: info@polgariszemle.hu
Honlap: www.polgariszemle.hu
www.facebook.com/polgariszemle
Kéziratok szerkesztése, lektorálása lezárva: 2012. december 10-én.

Nyomdai előkészítés: Iconos Kft.
1138 Budapest, Úszódaru u. 12. VI. em. 62.
Nyomdai munkák: Könyvpont Nyomda Kft.

A lap megrendelhető: 1537 Budapest, Pf. 396.,
illetve e-mailen: info@polgariszemle.hu.
Előfizetési díj egy évre 3000 Ft.

Terjeszti a Lapker Zrt. és a Szkítia könyvesboltok:
Budapest V. kerület, Városház u. 16. és XI. kerület, Ménesi út 1/A.

ISSN 1786-6553

A Polgári Szemlében megjelenő írások a szerzők véleményét tükrözik,
amelyek nem esnek szükségképpen egybe a szerkesztőség álláspontjával.

TARTALOMJEGYZÉK

Lentner Csaba: Növekedésre felkészítve – Főszerkesztői beköszöntő	5
<i>Szemelvények az állam- és közigazgatás-tudományból</i>	
Bordás Mária – Gondolatok a közigazgatás-tudományról	11
Rosta Miklós – Az új közszolgálati menedzsment és a Magyary Zoltán Közigazgatás-fejlesztési Program viszonyáról	32
Besenyei Mónika – Divat-e még a fenntarthatóság?	66
Eperjesi Zoltán – Az Európai Unió versenyképessége a globális kihívások közepette	74
Bódi Stefánia – Bibó István gondolatai a régió és a demokrácia kapcsolatáról	100
Szigeti Cecília–Borzán Anita – Lokális ökológiai lábnyom-számítás, kritikák és jó gyakorlatok	122
Nyikos Györgyi – Végrehajtási intézményrendszer a kohéziós politikában	140
Giday András – Életciklus-szemlélet és a társadalombiztosítás bevételei	165
<i>Tudományos tükrök</i>	
Klinghammer István – A Kárpát-medence térképezése – a magyar térképészet története	182
Tomcsányi Pál – Életmód, megelégedettség, és a szellemi-lelki élmények	202
Sohár Pál – Kultúra és politika a szocialista Magyarországon	236
Laki Ildikó – Napjaink diszkriminációs fogalmai és megjelenési formái	254
Fricz Tamás – Népi-urbánus vita – még mindig?!	267
Sárközy Tamás – A túlzások dialektikája	302
Sebestyén Sándor – Országgyűlési vizsgálóbizottság 1848-ban	328
Szmodis Jenő – A sajtószabadság elvének történeti és antropológiai vonatkozásairól	351
<i>A tudományos utánpótlás dolgozatai</i>	
Szinay Ildikó – A Jó állam-konceptió értelmezése Magyary Zoltán korában és napjainkban	364
Szabó Tamás – Spanyolország a kimerülés határán	375
Szabó Tibor Zsombor – A Felhők – Röpirat Széchenyi Hitele ellen	389
<i>Könyvvilág</i>	
Lentner Csaba – Bencsik Gábor Horthy-kötetéről	404
Botos Balázs – Ezt főztük (ki) Európának (Győri Enikő, Bakos Piroska és Gál Helga könyvéről)	413
Parti Katalin – Nekünk München kell? (Recenzió Póczik Szilveszter könyvéről)	416
Gáspár Tamás – Szemlélet, módszer és kreativitás (Majoros Pál könyvéről)	421
Tatay Tibor – Recenzió Somogyi Ferenc, Somogyi Katalin és Józsa László A magyar emberitőke-állomány állapota című könyvéről	427

TABLE OF CONTENTS

Csaba Lentner: Prepared for Growth – Welcome by the Editor-in-Chief	5
<i>Selected Readings in State and Public Administration</i>	
Mária Bordás – Ramblings on the Science of Public Administration	11
Miklós Rosta – Correlation Between New Public Management and Zoltán Magyary's Public Administration Development Programme	32
Mónika Besenyei – Is Sustainability Still in Fashion?	66
Zoltán Eperjesi – Competitiveness of the European Union Amongst Global Challenges	74
Stefánia Bódi – The Democracy and Central Europe: István Bibó's Ideas	100
Cecília Szigeti–Anita Borzán – Spatially Differentiated Ecological Footprint Calculation, Critics and Good Practices	122
Györgyi Nyikos – Institutional System of Implementing Cohesion Policy	140
András Giday – Life Cycle Approach and Social Security Contributions	165
<i>Scientific Kaleidoscope</i>	
István Klinghammer – Mapping the Carpathian Basin – the History of Hungarian Cartography	182
Pál Tomcsányi – Lifestyle, Satisfaction and the Role of Mental and Spiritual Experiences	202
Pál Sohár – Culture and Politics in Socialist Hungary	236
Ildikó Laki – Concepts and Forms of Discrimination in Our Time	254
Tamás Fricz – Folk Versus Urban Debate – Never to End?	267
Tamás Sárközy – The Dialectics of Exaggerations	302
Sándor Sebestény – Parliamentary Inquiry Committee in 1848	328
Jenő Szmodis – Historical and Anthropological Aspects of the Freedom of the Press	351
<i>Studies by Young Scientists</i>	
Ildikó Szinay – Interpretation of Good Governance During the Life of Zoltan Magyary and Today	364
Tamás Szabó – Spain on the Brink of Exhaustion	375
Tibor Zsombor Szabó – „The Clouds” – Pamphlet Against Széchenyi's Political Essay entitled 'Credit'	389
<i>Books</i>	
Csaba Lentner – Review About Gábor Bencsik's Horthy-Book	404
Botos Balázs – This is What We Have Cooked for Europe (on a book by Enikő Győri, Piroska Bakos and Helga Gál)	413
Katalin Parti – Is It Munich We Want? (review of Szilveszter Póczik's book)	416
Tamás Gáspár – Approach, Method és Creativity (on a book by Pál Majoros)	421
Tibor Tatay – Review About The State of the Hungarian Human Capital Stock (on a book by Ferenc Somogyi, Katalin Somogyi and László Józsa)	427

Növekedésre felkészítve –

Főszerkesztői beköszöntő

Gyermekkorom rendre visszatérő téli emléke a hó által elzárt bakonyi falvak kiszabadítása. A nagy havazások miatt megállt az élet. A kenyeres autó, a tejeskocsi, a mentő nem tudott bemenni a falvakba. Ellenkező irányba az emberek sem tudtak Pápára, Győrbe, Veszprémbe menni a busszal, a műszakra. Járhatatlanokká váltak az utak. Aztán jöttek a honvédség terepjárói. Az elejükre hóeke került. Utat nyitottak a külvilágra. Elindulhatott az élet.

Magyarország 2008 októberére csődbe ment. Ledermedt az ország, a devizahiteles családok törlesztései elakadtak, életük ellehetetlenült. A multik kivonultak, de minimum kívárnak. Lefagyott az ország. Igaz, jött az IMF, de az általa megnyitott keskeny ösvényen nem jut elég élet, erő, mozgástér az ország elvárt működéséhez. Aztán jött a kétharmad. Majd eltelt két és fél év. Átalakult az adórendszer, feleződtek az adókulcsok mind a személyi jövedelemadóban, mind a hazai vállalkozásokra vonatkozó társasági adóban. A multik és a bankok viszont két évtized után adót fizetnek! A pénzügyi piacok, a közpénzügyek, a pénzügyi fogyasztóvédelem, az állami vagyongazdálkodás szabályozott lett. Az állami gazdaság-befolyásoló, szabályozó és ellenőrző szerep érvényesül. *A fiskális politika utat nyitott a belső gazdasági és társadalmi konszolidációhoz. Ennél többet már nem tehet.* Most a mezőgazdaság megerősítésének, az élelmiszer-vertikumok felállításának ideje jött el. A közmunkaprogramba vont munkanélkülieket fokozatosan az újjászervezendő élelmiszer-ipari vertikumokba kell átcsoportosítani. Műveljenek földet, tartsanak állatot, lássák el alapanyaggal az újraindítandó élelmiszer-feldolgozó üzemeket. Mert mit ért a 16 százalékos jövedelemadó, ha nincs termelő munkahely. A szűkös költségvetésből fizetjük a közmunkásokat, de az ország jelentős élelmiszerimportja okán a 47 ezer forintos juttatásaikból külföldi élel-

miszert vásárolnak, így a magyar költségvetési forintok a német, francia mezőgazdaságot támogatják. Maradjon a pénz helyben, a költségvetésből fizetett támogatások a hazai termelés beindítására fordítódjanak. Válság idején jó a keynesi recept, de nem a végtelenségig. Piramisokat építtetni, üres whiskysüvegeket pénzzel teletömetni, majd kiásatni ügyes dolog. Keynestől tudjuk, hogy ez (is) emeli a foglalkoztatás szintjét, bér áramlik a munkanélküliekhez, akiknek ez egy szolid munkaerő-piaci reintegrációt jelent. Aztán az így kapott munkajövedelemből vásárolnak, a vásárlások pedig beindítják a termelést, a gazdaságot. Ez hasznos lehet, már ahol van belső termelés. De nálunk alig van. Nem szunnyadhat hát a vidék, a mezőgazdaság tovább. A fiskális politika rendbetételét követően az állam még direkter gazdaságbefolyásolásának ideje jött el.

Na de vissza a főáramhoz! *A monetáris gyakorlat átalakításának, és fellegvárának, a Magyar Nemzeti Bank bevételeinek ideje jött el.* A monetáris lazítás időszaka. Ésszerű keretek között. A jegybankot, annak tartalékait az államadósság és a reálszektor refinanszírozásának szolgálatába kell állítani. A monetáris lazítások korát éljük világszerte. A jegybankok a fiskális politikák alá, mögé simulnak. Nem a függetlenségük paravánfala mögül kacagják a gyengélkedő kormányokat. A Fed 2012 szeptemberétől havonta 40 milliárd dollárt önt a piacra. 2012 decemberétől újabb 45 milliárdot. 2012 nyaráig már közel 2000 milliárd dollárral támogatta az amerikai gazdaság megerősítését, a pénzpiacok erőre kapását. Az Európai Központi Bank is hasonló lépésekre kényszerül. Nekünk is lépni kell. Mit számít már az Európai Uniónak tett 1991-es ígéretünk, az európai monetáris szabályok alkalmazására... Már ők sem alkalmazzák. Válságban mindenki a saját útját járja, süllyedő hajón mindenki a saját bőröndjét menti. Most, amikor a gazdaság versenyképességének már nem a gazdasági növekedés a legfőbb fokmérője, hanem az ország pénzügyi stabilitásának megteremtése, az újabb államcsőd elkerülése, *ugyan mi miért tartanánk már magunkat avított intézmények avított eszméihez...*

Mi magyarok az 1980-as évek végétől feladtuk a piacainkat, eladtuk a vállalatainkat, az állam gazdaságbefolyásoló és piacokat ellenőrző szerepét kiiktattuk. Az etatista szemléletű Franciaországban az 1980-as évektől viszont ismét beindult az államosítási hullám. Az alkotmányukból levezetve kötelezettségként írták elő, hogy a monopolhelyzetbe került, közszolgáltatást nyújtó nagyvállalatokat államosítani kell. Ezek aztán

megerősödtek, Magyarországon jó évtizeddel később felvásároltak erőművet, vízművet, még az étkezésijegy-piacra is benyomultak.

Egy szó, mint száz: a fiskális intézkedésekkel utat nyitottunk a növekedéshez. Utat a mezőgazdaság megerősítéséhez, utat a jegybank új típusú monetáris politikájához. *A költségvetés stabilizálása jó alapot ad a Magyar Állam, azon belül a közigazgatás újjászervezéséhez is.* A Magyar Zoltán Közigazgatás-fejlesztési Program megvalósulásához, a Jó Állam megteremtéséhez. E lapszámunkat is jobbra e tudományterületnek szenteljük. Hiszen új tudományos diszciplína van születőben, az állam- és közigazgatás-tudomány. A limitált közpénzek ésszerű, hatékony, mérhető és ellenőrzött célba juttatása, majd a közszolgáltatások megszervezése, a teljesítmények mérése, új közigazgatási egységek kifejlesztése, az állam, benne a közszolgáltatások ésszerű és hatékony működtetésének rendszertana. Az állam működésének ezen interdiszciplináris, management szemléletű megközelítése merőben különbözik a hagyományos állam- és jogtudománytól, annak államot klasszikusan jogias, leíró módon kezelt jellegétől. A téma publikáló szakértői: a Nemzeti Közzolgálati Egyetem és a Corvinus Egyetem tudományos fokozattal rendelkező oktatói, illetve hozzájuk csatlakozva a jól kormányzott állam értő és cselekvő kormánytisztviselőinek készülő közigazgatási ösztöndíjasai. Végül is „minden nagy léptékű társadalmi-gazdasági átalakulás kitermeli a fennálló struktúrák reformját. Akárcsak Magyar Zoltán és munkatársai a nagy gazdasági világválság idején, a mai reformerek és kutatók is szükségét érzik, hogy megtegyék javasolataikat a magyar közigazgatás, végső soron pedig a magyar állam új, kívánatos jellegzetességeinek meghatározására”. De megtisztelték e lapszámunkat Tomcsányi Pál, Klinghammer István, Sohár Pál akadémikusok, Sárközy Tamás jogtudós professzor is, akiknek dolgozatai ékesítik mostani kiadványunkat. Jó olvasást kívánok!

Prof. Dr. Lentner Csaba egyetemi tanár,
a Polgári Szemle főszerkesztője

JEGYZETEK

¹ Gellén Márton: *Ha válság, akkor reform. Kalandozások a közigazgatási reformok forrásvidékén.* In: Államszerep válság idején. Magyar Zoltán emlékkötet. Szerk.: Gellén Márton dr., Hosszú Hortenzia PhD, CompLex, 2010, 199–223. o.

Prepared for Growth –

Welcome by the Editor-in-Chief

A recurrent memory of my childhood is the releasing of villages blocked by snow in the Bakony Mountains. Large snowfalls stopped life. Neither the baker's nor the milkman's car or the ambulance had access to the villages. And people could not reach the nearby towns, Pápa, Győr or Veszprém by bus to work on shifts. The roads were impassable. Then came the army land rovers. They were equipped with snow-ploughs. They opened the road to the outside world. Life could re-start.

By October 2008, Hungary had gone bankrupt. The country was paralysed, the families who had been repaying loans in foreign currency could no longer pay and their life was made unmanageable. Multinational companies either left the country or are biding their time. The country was numbed. True, IMF came, but the extremely narrow path they opened is insufficient for providing the life, strength and elbowroom required for the country's expected operation. Then came the two-third. And two and a half years passed. Taxation has been transformed and rates have been halved both in income and in corporate tax applicable to domestic businesses. On the other hand, multinational companies and banks must pay tax after two decades of a tax-free period. Financial markets, public funds, financial consumer protection, and the state asset management are now regulated. The state's economy influencing, regulating and controlling function is enforced. Fiscal policy has opened up new ways in internal business and social consolidation. And this is the maximum. The time has come for us to reinforce the agriculture and set up food industry chain. The unemployed, currently included in public projects, must be gradually transferred to the reorganised food industry chain. They should till the soil, breed animals and provide raw materials for the re-launched food processing plants. After all, what is the 16 percent income tax worth without producing workplaces? While public project workers are paid from the extremely tight budget, due to the significant ratio of the country's food import, they spend their HUF 47,000 allotment on foreign foodstuffs, thus the forints of the

Hungarian budget support the German and French agriculture. This money should rather stay within the boundaries and support paid from the budget should finance the launching of domestic production. In the times of crisis, the Keynesian recipe is a good recipe but it should not be carried to the utmost. It is tricky to have pyramids built, stuff empty whisky bottles with money and then have them dug out. Keynes taught us that such things also increased employment; wages are paid to the unemployed, for whom it meant solid re-integration into the labour market. Then they use their earning for purchases and thus launch production and the economy. This may be useful in a place with domestic production. But there is hardly any in Hungary. Rural areas, agriculture should not lie dormant any longer. After setting things to rights in fiscal policy, the time has come for the state to pursue an even more direct economic policy.

But let us return to the main trend. The time has come to transform monetary practice and take its fort, the National Bank of Hungary. This is the period of monetary easing. Within reasonable limits. The central bank and its reserves must be put to the service of refinancing the state debt and the real economy. We are experiencing an age of monetary easing all over the world. Central banks submit to fiscal policy and serve it. They do not make fun of their indisposed governments from behind the protective screen of their independence. After September 2012, Fed poured USD 40 billion in to the market. In December 2012, another USD 45 billion followed. Up to the summer of 2012, it had supported the strengthening of the American economy by nearly USD 2000 billion. The European Central Bank was also compelled to take similar steps. We must also make a move. Our promise made in 1991 to the European Union to comply with the European monetary rules is of no importance any more.... They do not apply it themselves any more. In a crisis everybody takes his own path, and on a sinking ship everybody takes care of his own bag. In this period, when the most important measure of competitiveness is no longer economic growth but rather the creation and maintenance of the country's financial stability and the avoidance of another state bankruptcy, there is no reason for complying with out-of-date ideas of obsolete institutions...

In the late 1980s Hungary started to give up its markets, sold its companies and ungeared the state's economy influencing and market controlling functions. Meanwhile, in the statist France, the wave of naturalisation started as early as the 1980s. Tracing it back to their constitution, they pre-

scribed that large public service companies with monopoly must be taken into public ownership. These companies then picked up impetus and a decade later purchased a power plant, waterworks and even penetrated the meals ticket market.

To cut a long story short: our fiscal measures have opened up the way to growth. A way to strengthening the agriculture, and a way to a new kind of monetary policy. Budget stabilisation also provides a good basis for the reorganisation of the Hungarian State and more specifically public administration. For the implementation of the Magyary Zoltán Public Administration Development Programme and the creation of a Good State. This issue is also devoted predominantly to this scientific field. There is a new discipline in the making: state and public administration. This includes the reasonable, efficient, measurable and controlled management of the limited public funds so that they achieve their purpose, followed by the organisation of public services, performance measurement, development of new public administration units, including the taxonomy of the reasonable and efficient operation of public services. This interdisciplinary management approach of state operation fundamentally differs from the traditional politics and law and its classical legal descriptive concept. The following experts publish their ideas on this issue here: teachers of the University of National Public Service and the Corvinus University, all having academic degrees, joined by sponsored students preparing to serve as government officials who understand and proactively participate in the operation of a state in good governance. In the final run, “every large-scale social and economic transformation results in a reform of the existing structures.” Similarly to Zoltán Magyary and his colleagues during the great world depression, the reformers and researchers of our days feel the need to make proposals for determining the new and desirable characteristic features of the Hungarian public administration and ultimately the Hungarian state.¹ This issue has been honoured with studies by academicians Pál Tomcsányi, István Klinghammer and Pál Sohár, as well as scientist and professor of law, Tamás Sárközy. Enjoy reading!

Dr Csaba Lentner, full professor,
editor-in-chief of Polgári Szemle

NOTES

¹ Márton Gellén: *If a crisis, then reforms. Ramblings at around the source of public administration reforms.* In: Államszerép válság idején. (The Role of the State During Crisis) In Memory of Zoltán Magyary. Ed.: Márton Gellén, Hortenzia Hosszú, CompLex, 2010, 199–223. o.

Bordás Mária

Gondolatok a közigazgatás-tudományról

Ramblings on the Science of Public Administration

Összefoglalás

A tanulmány azt mutatja be, hogy a közigazgatás-tudomány hogyan vált önálló tudományággá, és ebben a fejlődési folyamatban hogyan vált ki a jogtudományból. Elemzi azt is, hogy a társadalmi-gazdasági változások az elmúlt évszázadban milyen hatással voltak a közigazgatás-tudomány fejlődésére, és hogyan vált a kezdetben alapvetően „jogias” szemléletű közigazgatás-tudomány egyre inkább interdiszciplináris megközelítésű tudományággá. Kitér annak vizsgálatára is, hogy az amerikai üzleti és menedzsment szemléletű Új Közmenedzsment milyen hatással volt a weberi típusú európai közigazgatási rendszerekre, illetve a közigazgatással szemben napjainkban milyen új követelmények fogalmazódnak meg.

Summary

The study follows the evolution of public administration into an independent branch of science, with special focus on its separation from legal sciences. An analysis is given of the effects of social and econom-

DR. HABIL BORDÁS MÁRIA tudományos dékánhelyettes, Nemzeti Közszolgálati Egyetem (Bordas.Maria@uni-nke.hu).

ic changes on the development of the public administration science in the past one hundred years, and the gradual conversion of its initially law-based approach to an interdisciplinary branch of science. The study also touches upon the impacts of business management approach inherent in the North-American “New Public Management” on European public administration systems, which are based on Weber’s model, and the new expectations recently formulated towards public administration are identified.

Az államtudományt a tudományos közéletben jelenleg az állam- és jogtudomány részének tartják, és ilyen értelemben alapvetően a jogtudományhoz kötődik, mivel az állam működését elsődlegesen a jog eszközeivel írja le.

A szabályozás szintjén ugyanez az elv érvényesül. A társadalomtudományon mint tudományterületen belül – a Magyar Akkreditációs Bizottság jelenlegi meghatározása szerint – az állam- és jogtudomány mint tudományág kerül meghatározásra.

A jelenlegi felsőoktatási rendszerben is, jellemzően, a jogi karokon folyó képzés az államra vonatkozóan túlnyomó részben olyan tárgyakat tanít, mint az alkotmányjog, a közigazgatási jog, a pénzügyi jog, a nemzetközi jog, a helyi önkormányzatok joga, amelyek az állam működését csak a jogi szabályozás szempontjából írják le.

Annak ellenére, hogy az állam mint összetett jelenség a legszorosabban kétségtelenül a joghoz kötődik, kialakulásától kezdve interdiszciplináris tudományos megközelítést igényelt. Voltak olyan időszakok is a múlt század első felében, amikor az államtudományt és a jogtudományt külön tudományágként tartották számon.

Az államtudományt – annak ellenére, hogy az állam működésével kapcsolatban egyre inkább az interdiszciplináris megközelítés a jellemző – a jelenlegi tudományági besorolás nem tartja önálló tudományágnak. Kérdés, hogy az állammal foglalkozó tudományágak eredményei szintetizálhatók-e olyan mértékben, hogy azok önálló tudományos összefüggéseket alkossanak, ezáltal az államtudomány önálló tudományágként nyerhessen elismerést.

Az önálló tudományág kritériumai – az általános felfogás szerint – négy tényfogalmat és három értékfogalmat jelentenek. Az előbbi köré-

be tartozik az új tudományág által a jelenség – jelen esetben az állam – vizsgálata, az ezzel kapcsolatos elméletek rendszere, a modell, amelyet a tudományág érvényesnek tartott megállapításai jelentenek, az utóbbi kategóriát jelenti a relevancia-fogalom, amely alapján eldönthető, hogy mely jelenségek érdemesek a vizsgálatra, a kompetencia, amely a vizsgálat tárgyára vonatkozik, és az értékismérv, amely az új tudományág értékrendjének meghatározására irányul.

Az alábbiakban kifejtett érvekkel annak bizonyítására teszünk kísérletet, hogy az *államtudomány* az elmúlt évtizedekben olyan új, *interdiszciplináris megközelítést* jelentő tudományággá vált, amelyik rendelkezik az *önálló tudományág* kritériumaival.

A *közigazgatás-tudomány* önálló tudományági jellege – bár a jogi szabályozás szintjén ez nem került meghatározásra, viszont a Magyar Tudományos Akadémia a legutóbbi időkben önálló tudományos albizottságként is elismerte – ma már kevésbé vitatott a hazai szakirodalomban. Ez nem kis részben arra vezethető vissza, hogy Lőrincz Lajos akadémikus iskolateremtő tudományos munkásságában meghatározta a közigazgatás-tudomány alapvető sajátosságait, ezzel a közigazgatás-tudományt tudományági szintre emelte.

Az államtudomány a közigazgatás-tudományhoz képest egy szélesebb területet fog át, mert a közigazgatás az államhoz képest maga is egy szűkebb kategóriát jelent, azaz az államhatalmi szervek rendszerén belül csak a végrehajtó hatalom működésére vonatkozik, amely sok tekintetben sajátos vonásokkal rendelkezik a többi államhatalmi szervhez képest.

Az állam-, valamint a közigazgatás-tudomány mint önálló tudományágak fogalma tehát kifejezi egyrészt, hogy az állam tudományos megközelítése interdiszciplináris, szemben az állam- és jogtudomány „jogias” szemléletével, másrészt az államon belül az állam egésze, valamint annak egyik területe, a közigazgatás tudományos vizsgálata – eltérő működésük miatt – más tudományos módszert igényelnek. Az állam-, valamint a közigazgatás-tudományi felosztás azt az államtudományon belül általánosan kialakult gyakorlatot követi, amely elkülöníti az állam egészét vizsgáló általános államtudományt, valamint a különös államtudományokat – ide tartozik a közigazgatás-tudomány is –, amelyek az állam tevékenységének egy-egy részterületét vizsgálják.

Az állam- és közigazgatás-tudomány mint önálló tudományágak elismerése – a fentiekben kifejtettek alapján – régi hiányosságot hivatott

pótolni. Az erre a tudományágra épülő felsőoktatás – különösen egy doktori iskola – megteremtése azért alapvető jelentőségű, mert az állam és a közigazgatás működése ma már csak komplex megközelítés alapján érthető meg, és csak egy ilyen szemlélettel rendelkező személyi állomány képes hatékonyan ellátni feladatát a közsférában.

AZ ÁLLAM-, VALAMINT A KÖZIGAZGATÁS-TUDOMÁNY
INTERDISZCIPLINÁRIS JELLEGE

Az államra vonatkozó tudományos felfogások történetét áttekintve világossá válik, hogy az interdiszciplináris megközelítés a kezdetektől fogva

**Az állam két legfontosabb
tevékenységformája,
a jogalkotás és
a jogalkalmazás, ...**

jellemző az államtudományokra. Általánosan elismert tény, hogy bár az állam maga is nagyon összetett jelenség, létrejöttét és működését alapvetően a jog határozza meg, más szóval, az állam a jogi szabályozás nélkül nem létezhet.

Az államra vonatkozó jogi szabályozás azonban nem az egyedüli, és talán nem is a leglényegesebb tényező, amely az állam működését meghatározza.

Az állam *jogtudományi* megközelítésének alapvető területei az állam két legfontosabb tevékenységformája, a jogalkotás és a jogalkalmazás, az állam szervezete, az államhatalmi szervek jogállása, feladata és hatásköre, valamint a legitimitás, szuverenitás és az államformák. Szintén jogtudományi nézőpontot tükröz a liberális jogelveknek – alkotmányosság, jogállamiság, hatalommegosztás, fékek és egyensúlyok rendszere, az alkotmányos alapjogok – a vizsgálata is.

Az állam azonban szoros kapcsolatban áll a társadalom két nagy alrendszerével, a politikával és a gazdasággal, amelyek az állam működését alapvetően befolyásolják. Ez a körülmény az állam *politikatudományi* és *közgazdaságtudományi* megközelítését teszi szükségessé. A napjainkban egyre nagyobb jelentőséggel bíró *gazdasági kormányzás* is jórészt az állam, a gazdaság és a politika összefüggéseit vizsgáló államtudományok eredményeire támaszkodik.

Közismert az a jelenség is, hogy az állam a rá vonatkozó jogi szabályozáshoz képest sokszor eltérően működik, ezért szükséges az állam

szociológiai szempontból történő vizsgálata is. Az utóbbi évtizedekben kialakuló neoweberi modell olyan új sajátosságokkal rendelkezik a hagyományosan a jog által meghatározott közigazgatáshoz képest, ami az állam tényleges működésének új tudományos, szociológiai szemléletű vizsgálatát igényli.

Az állam filozófiai – ezen belül *etikai* – nézőpontból történő megközelítése sem új keletű. Napjainkban ez az államtudományi megközelítés másodvirágzását éli egy új terminológia, az integritás – amely a közigazgatási kultúra alapvető feltétele – elnevezéssel. A korrupció helyett ma már egyre inkább egy szélesebb fogalmat szokás használni a közszféra ideális működésére: az *integritás* elvek és értékek – mint a szakmaiság, a tisztesség – melletti elkötelezettséget, valamint a jogi és etikai normák rendeltetésszerű alkalmazását jelenti. A korrupció az integritás hiányának egyik jelensége. Egy alacsony integritású közigazgatás nem lehet hatékony, mert a hatékonyság alapvető feltétele a közigazgatási szervek működését szabályozó írott és íratlan szabályok betartása.

Ezzel együtt felismerést nyert az is, hogy az integritás ma már egyre kevésbé biztosítható a hagyományos büntetőjogi eszközökkel, a hangsúly sokkal inkább olyan menedzsment szemléletű közigazgatási eszközök alkalmazásán van, amelyek a korrupció és egyéb, az integritást sértő jelenségek megelőzését szolgálja. Empirikus felméréseken alapuló, széles körű kutatások eredményei bizonyították, hogy vannak az államszervezetben olyan tényezők, amelyek megléte fokozott veszélyt jelent az integritásra. Az integritás veszélyeztetettsége eredendően ott jelentkezik, ahol elosztható értékek – közvagyon, közpénz – vagy hatáskörök – jogalkotás, jogalkalmazás – vannak jelen. Ezekben a területeken az integritást fokozottan veszélyezteti a magánszféra bevonása – közbeszerzés, koncesszió, PPP, kisserződés, az uniós források pályáztatása –, a politikai szempontok szerint kinevezett személyek dominanciája, az a személyzeti politika, amelyik nem alapul objektív kiválasztási és előmeneteli rendszeren, a szervezeti struktúra instabilitása, gyakori változtatása, valamint a személyi állomány fluktuációja.

Az integritás biztosítására a belső ellenőrzési rendszerek mellett kiemelkedő jelentősége van az általános külső ellenőrzésnek, amely törvényességi, gazdaságossági és célszerűségi szempontokat vizsgál, valamint a speciális ellenőrző eszközöknek, mint a nyilvánosság és a transzparencia.¹

Az állam – ezen belül különösen a közigazgatás – működésében a legutóbbi időkben egyre nagyobb jelentőséget kapott az amerikai gyökerű *szervezéstudomány* alkalmazása. Sokan az európai közigazgatás centralizált és joghoz kötött jellegét összeegyeztethetetlennek tartják az amerikai üzleti szemléletű menedzsmentelvekkel.² Ennek ellenére tény, hogy a menedzsmentelvek beépültek az európai államok jogi szabályozási rendszerébe, ami arra hívja fel a figyelmet, hogy mára az államtudomány egy új diszciplinával, a *menedzsmenttudománnyal* bővült ki. Az amerikai neoliberális gyakorlati módszereit kidolgozó *Új Közmenedzsment* a hatékonyság követelményeit olyan módon is megvalósíthatónak tartotta, hogy különböző, a szervezéstudomány által kidolgozott számos *technikával* – mint például a teljesítményorientált költségvetés vagy a hierarchikus irányítás hagyományaival szakító közigazgatási vezetés – racionalizálta a közigazgatási szervek működését.³ Jelenleg a legnagyobb hatású – de már nem az Új Közmenedzsment által kidolgozott – módszerek a közigazgatás elektronizálása és a közigazgatási joganyag – ezen belül különösen a vállalkozásokra vonatkozó közigazgatási szabályozás – leépítése, a dereguláció.

Megfigyelhető egy olyan új jelenség is az európai államtudományokon belül, hogy a korábbi, a köz- és a magánszféra elhatárolására épülő államszervezeti modellben a köz- és magánjog közötti határ egyre inkább elmosódik. Ez szintén az amerikai menedzsmentszemlélet térhódítására vezethető vissza a kontinentális európai államokban.

Az 1980-as évek amerikai neoliberális gazdaságfilozófiája a jóléti államot azért nem tartotta hatéklynak, mert úgy vélte, hogy a jóléti kiadásokat fedező magas adók lefékezik a gazdasági növekedést, és az állam által nyújtott közszolgáltatások szükségképpen magas költségűek és rossz minőségűek. Az amerikai neoliberális egyik fő célkitűzése ezért a „*több piac – kevesebb állam*” lett, amely azt jelentette, hogy az államnak ki kell vonulnia azokról a területekről – és ez alatt leginkább a közszolgáltató szektort értették –, amelyeket az üzleti szféra hatékonyabban tud működtetni.

Az amerikai neoliberális gazdasági filozófia gondolatmenetében tehát a kisebb és olcsóbb állam egyik lehetséges megvalósítási módja a közszolgáltató szektor piaci verseny alá helyezése, illetve a közszolgáltatások és egyes közfeladatok átadása az üzleti vállalkozások számára, akkor is, ha piaci verseny nem hozható létre.

Az állam hatáskörének – ezzel együtt méretének – ilyen mértékű lecsökkentése az amerikai közszektorban azért volt megvalósítható, mert az amerikai üzleti lobbik és a középosztály az alacsony adókat támogatták, ezzel együtt az üzleti szféra új piacok megszerzését, a középosztály pedig a fogyasztói választás gyakorlatához ragaszkodva, az üzleti alapon nyújtott közszolgáltatásokat.

Az európai közigazgatási rendszerekben az állam közszolgáltató szektorból történő teljes kivonulása azért nem lehetett ilyen mértékű, mert – ellentétben az amerikai felfogással – az állami jóléti szolgáltatások felszámolása, ezzel együtt a *szolidaritás elvének* feladása elképzelhetetlen volt. Ezenkívül Európában a közszolgáltatásokhoz kapcsolódó állami tulajdon sok szempontból *védelmet* élvez, míg Amerikában az állami tulajdon ki sem alakult, abból a feltételezésből kiindulva, hogy az csak alacsony hatékonyságú lehet. Az európai szemlélettől általában idegen a *közhatalmi feladatok magánosítása* is.

Az amerikai neoliberais gazdaságfilozófia által létrehozott kisebb és olcsóbb állam valójában tehát a közszolgáltató szektor – kisebb részben egyes közhatalmi feladatok – *piacosítását* jelentette, amellyel az állam megszabadult a közszolgáltatások szabályozásától és fenntartásától. Mindez ténylegesen alacsonyabb állami kiadásokat eredményezett, de azon a feltételezésen alapult, hogy a piaci mechanizmusok hatékonyabban működtetik a közszolgáltatásokat, mint az állam. Az amerikai közigazgatásban, amely kezdettől az üzleti és menedzsmentkultúrán alapult, az amerikai neoliberalizmus sikeres lehetett, de Európában a legtöbben ezt erősen megkérdőjelezték.

Ennek ellenére az európai államok többsége, közfeladatai ellátása során, ma már egyre inkább alkalmaz magánjogi eszközöket, például polgári jogi szerződést köt magánjogi szervezetekkel bizonyos állami tevékenységek végzésére, egyes gazdasági ágak területén állami tulajdonban levő vállalkozásokat működtet, vagy közpénzekből finanszíroz olyan fejlesztéseket, amelyeket üzleti vállalkozások valósítanak meg. A *magánjog* ilyen módon történő beépülése a közszférába szintén az államtudományok interdiszciplináris jellegét erősíti.

A *biztonságpolitika* – kiemelt jelentőségénél fogva – olyan új terület az állami feladatok rendszerén belül, amely jóval túlmutat a hagyományos rendészeti igazgatás módszereinek alkalmazásán, és egyre inkább jelenti a komplex, hadászati, műszaki, környezetvédelmi, szervezési eszközöket is magában foglaló új terület kialakulását. Mindez szintén kihívást

jelent az államtudományon belül egy diszciplináris megközelítés felé, abban az értelemben, hogy a biztonság ma már olyan komplex társadalmi problémakör, olyan globális kérdés, melynek megoldásában csak a tudományos kutatások jelenthetik az egyedüli tartalékot.

A 21. század talán legfontosabb jelensége a globalizáció. Ez újrarajzolja – többek között – a nemzetközi biztonsági környezetet, és sok tekintetben az emberi lét aspektusait is: felerősíti a politikai vezetés háborúban játszott szerepét, megnövelheti a bizonytalanság elemeit és a különböző kultúrák egymás iránt érzett ellenséges érzületét.⁴

A hidegháború után egyértelművé vált, hogy a hagyományos biztonságpolitikai nézetek számos kérdésre nem voltak képesek megfelelő választ adni, ezért átalakításra szorulnak. Míg korábban, a hidegháború alatt az ellenség a másik nemzetállam képében könnyen azonosítható volt, addig jelenlegi világunkban a biztonság olyan problémákat vet fel, amelyeket nem lehet megoldani a korábban kiépült keretek között. A nemzetközi rendszer szereplőinek száma jelentősen megnőtt, amelynek eredményeként az államokon kívül a nemzetközi szervezetek, a transznacionális vállalatok és a nem kormányzati szervezetek is vitathatatlanul a rendszer teljes jogú szereplőivé váltak. A globalizáció felgyorsította a nemzetállami központú gondolkodás háttérbe szorulását, a világ így sokkal összetettebbé vált. A jelenlegi nemzetközi kapcsolatok rendszere a kölcsönös függőséggel, az egymásba kapcsolódó érdekhálózatokkal és a kölcsönös egymásrautaltsággal jellemezhető a leginkább.

Bizonyos, korábban létező biztonsági problémák sokkal intenzívebben jelennek meg, és a globalizált világban egyre közvetlenebb fenyegetést jelentenek. A nemzetközi terrorizmus, a tömegpusztító fegyverek, de természetesen a hagyományos fegyverek terjedése is, illetve az illegális migráció és a szervezett bűnözés közvetlenül fenyegetik a világ minden államát.⁵ Ennek oka az a gyökeres átalakulás, amelyet a határok fokozottabb átjárhatósága, így a globalizáció mennyiségi és minőségi kiterjedése jelent. Az országok közötti áru- és információforgalom, a tőke szabad áramlása, valamint a migráció felgyorsult, és korábban soha nem látott lehetőségeket teremtett. A fokozott nyitottság ugyanakkor együtt jár azzal is, hogy a pozitív hatások mellett a különböző negatív jelenségek is egyre kifejezettebben érvényesülnek a világ államaiban.

A 20. században a biztonságot a szuverén államok védelme jelentette, amelynek eszköze elsősorban a fegyveres erő alkalmazása volt. A hi-

degháború befejeződésével új bizonytalansági források váltak ismertté, és ezek alapján új biztonságpolitikai elképzelések születtek.

A 2001. szeptember 11-i terroristatámadásokat követő időszakban, a nemzetközi terrorizmus és a tömegpusztító fegyverek elterjedése elleni küzdelemben új stratégiákat alkottak nemzetközi szinten, és ezek jelentős változásokat eredményeztek a jogi szabályozás területén. Kérdés, hogy az új biztonsági kihívások elleni hatékony fellépés hogyan egyeztethető össze olyan hagyományosan kialakult közjogi értékekkel, mint az alkotmányosság, a jogállamiság és az állampolgári jogok tisztelete. Más megfogalmazásban, a jogi szabályozás tudja-e követni a terrorizmus elleni küzdelemmel szemben egyre erőteljesebben megfogalmazódó hatékonysági követelményeket anélkül, hogy olyan demokratikus elvek, mint a nyitottság, szabadság, tolerancia, ne sérüljenek.

A biztonság garantálása olyan közérdekű feladatnak tekinthető, amely a nemzetközi szervezetekben, valamint a nemzetállamok részéről is, a közigazgatás területén, az ún. átfogó megközelítés alkalmazását követeli meg, azaz a különböző állami közhatalmi eszközök – katonai, titkosszolgálati, bűnüldözési, igazságszolgáltatási és közigazgatási – egyidejű alkalmazását, de ennek következtében a hatékonysági követelmények, valamint az államszervezet és a jogrendszer hagyományosan kialakult értékei között ellentmondás feszül.⁶

A hatékony állam kérdése az európai államtudományok egyik kiemelt területe, de tudományos vizsgálatára eddig csak a közszektor más területein – mint a közszolgáltatások, a jogalkotás, jogalkalmazás, állami tulajdon és közpénzek – került sor. A biztonság – amely az állam új típusú, komplex feladata, és amelyre a honvédelmi, rendészeti, polgári igazgatási és bűnüldözési jelleg egyaránt jellemző – a hatékonyság szempontjából azért kiemelt jelentőségű, mert olyan új jogintézmények létrehozását teszi szükségessé, amelyek meglehetősen idegen testet képeznek az európai közigazgatási kultúrában.

Az Európai Unió egyre erőteljesebben vesz részt a nemzetközi biztonságpolitika kialakításában, ennek eredményeként új stratégiát dolgozott ki, és megvalósítására új szervezetrendszert hozott létre.⁷ Ehhez pedig olyan jog-

**A hatékony állam
kérdése az európai
államtudományok egyik
kiemelt területe ...**

szabályi keret kidolgozására volt szükség, amely összhangban van az Európai Unió alapszerződéseiben foglalt értékekkel és célkitűzésekkel, valamint az Alapjogi Chartával is. A demokratikus és jogállami értékek tisztelete kiemelt fontosságú az uniós biztonságpolitika számára, amellet, hogy a hatékonysági követelmények is egyre nagyobb jelentőséget kapnak.

A hatékonyság követelményének fokozott érvényesítése ugyanakkor megkérdőjelezett néhány hagyományos jogelvet a fejlett nyugati államok jogrendszereiben is.

A jogi szabályozással szemben elvárt követelmény, hogy igazodjon azokhoz a hatékonysági elvárásokhoz, amelyeket a nemzetközi biztonságpolitikák megfogalmaznak. Ez a közpolitikai cél abban foglalható össze, hogy a biztonságpolitikai stratégiáknak nemcsak a gyorsaság szempontját kell szem előtt tartaniuk, hanem azt is, hogy a fellépés koherens, célorientált és költséghatékony legyen, a szükségesség és arányosság elvein alapuljon, valamint hogy a vonatkozó szabályok világosan és adekvát módon kerüljenek megfogalmazásra. Az Európai Unió önmagával szemben megfogalmazott kritikája szerint a jogi szabályozás sokszor képtelen követni ezeket a hatékonysági szempontokat, amelynek eredményeként a biztonságot veszélyeztető jelenségekkel szembeni fellépés eszközei lassúak, inadekvátak és alacsony hatásfokúak.

A hatékonysági szempontok érvényesülésének azonban van egy lényeges korlátja. A terrorizmus például veszélyezteti a nyugati típusú demokráciákban kialakult olyan értékeket, mint az emberi jogok, a plurális társadalom, a szabadság, amely utóbbi – többek között – a félelem nélküli életet és a biztonságot jelenti. Fontos ezért, hogy az alkalmazott állami közhatalmi eszközök ezeket az értékeket tartsák tiszteletben.

A konkrét jogintézmények szabályozásával szemben a kérdés úgy merül fel, hogy milyen mértékben indokolt, hogy korlátozzák a jogállami kritériumokat, illetve egyes állampolgári jogokat, mint például a személyes adatok védelméhez, a tulajdonhoz, a tisztességes eljáráshoz, az emberi méltósághoz vagy a személyi szabadsághoz való jogokat.

AZ ÁLLAM- ÉS KÖZIGAZGATÁS-TUDOMÁNY TÖRTÉNETI ÉS ÖSSZEHASZNÁLÓ VONATKOZÁSAI

Az állam működését az állammal foglalkozó munkák már az ókortól és a középkortól kezdve vizsgálták a politikai hatalomgyakorlás és az er-

kölcs szempontjából. Legjelentősebb képviselői ennek az irányzatnak Arisztotelész és Machiavelli.⁸

A liberálkapitalizmus időszakában az állam egyre inkább a jogtudomány vizsgálódásának tárgyává vált. Ebben az időszakban a *jogpozitivizmus* és a *természetjog* dilemmáinak tudományos vitája jellemzően arra irányult, hogy az állam működését szükséges-e egyetemes értékekre is építeni.

A természetjogi iskola megteremtésében Hugo Grotius, Thomas Hobbes, John Locke és Benedictus Spinoza említhetők a legnagyobb hatásúnak.⁹ Ebben az időszakban jelentek meg olyan, az állammal szemben megfogalmazott, és a mai napig ható jogelvek, mint az alkotmányosság, jogállamiság, hatalommegosztás és az állampolgári jogok alkotmányos szabályozása.

A jogpozitivisták szemlélet lényege, hogy az állam működését – az értékektől függetlenül – jogi szabályozás alá kell rendelni, ami az állam működését állandóvá és kiszámíthatóvá teszi. Ennek területe a törvényalkotás, amelyben a legfőbb garanciát jelentette, hogy a törvényalkotás joga a népszuverenitást megtestesítő legfőbb közhatalmi szerv, a parlament hatáskörébe tartozott. A pozitív jogi szemlélet az államra vonatkozó jogi szabályozás számára nem állapít meg eleve alkalmazandó, örök érvényű értékeket, a hangsúlyt az állam szabályszerű működésére helyezi. A jogpozitivisták szemlélet értékmentes, abban az értelemben, hogy nem tud magyarázatot adni az olyan esetekre, amikor az állam demokratikus működése, a jogszabályszerű működés ellenére is, veszélybe kerül.

A természetjogi és a jogpozitivisták iskola által hangsúlyozott jogelvek végső soron azt a célt szolgálták, hogy az állami hatalomgyakorlás – a liberális gazdaságfilozófia értékeinek, a gazdasági verseny, a vállalkozás, a tulajdon és a szerződés szabadságának, a gazdasági jogegyenlőségnek, valamint az állampolgári jogoknak a védelmében – korlátozás alá essen.

Ezek a liberális jogelvek válaszként fogalmazódtak meg a feudális abszolutizmus túlzott beavatkozási törekvéseivel szemben, amely a közjó szempontjaira hivatkozva legitimálta az állam korlátlan hatáskörét a gazdasági és társadalmi viszonyok minden területén. A *rendőrállam* pejoratív elnevezés ebben az időszakban vált általánossá, az eredetileg a közrend- és közbiztonság védelmében erőteljesen fellépő államra vonatkozóan.

A jogállamiság egyik – Európában a liberálkapitalizmus idején kialakult – értelmezése szerint az állam szervei csak jogi felhatalmazás alapján járhatnak el, csak azt tehetik meg, és csak úgy, amire a jogszabályok feljogosítják. Ebben az időszakban vált gyakorlattá, hogy a parlament ál-

**... a közigazgatás célja,
végső soron, a közérdekű
problémák megoldása.**

tal hozott törvények a legfőbb jogforrások, amelyek végrehajtása a közigazgatás feladata, más szóval, a közigazgatás csak a törvények alapján és annak keretei között alkothat rendeleteket.

A jogállamiság ebben az értelmezésben a joghoz kötöttséget és a törvényességet jelentette. Szokás ezt a jogállami koncepciót *liberális jogállam* elnevezéssel illetni.

Az állam tevékenysége – a köz- és magánjog kettősségéből következően – közjogi szabályok alá került, amelynek funkciója egyfelől a közérdek érvényesítése volt, másfelől pedig az egyének autonómiájának védelme az állami beavatkozással szemben. A közjogi szabályozással szemben elvárás volt, hogy az állam szerveinek tevékenysége részletes jogi szabályozás alá tartozzon annak érdekében, hogy a joghoz kötöttség elve minél következetesebben érvényesíthető legyen. A közjogi szabályozást – a közigazgatási jogdogmatika alapján – tovább finomították, a cél a jogi normák minél pontosabb körülírása és alkalmazása volt. Ennek a törekvésnek az eredményeként a közigazgatás egy idő után túlszabályozottá, a jogi szabályozás pedig öncélúvá vált, mert szem elől tévesztette, hogy a közigazgatás célja, végső soron, a közérdekű problémák megoldása.¹⁰

Az *amerikai közigazgatásban* a jogállamiságnak ez a felfogása nem alakult ki – ellentétben az európai közjogi fejlődéssel –, mivel nem volt olyan központi hatalom, mint Európában a feudális abszolutizmus, amelynek ellenében szükség lett volna az állam szerepének meghatározására, azaz az állami beavatkozás jogi eszközökkel történő korlátozására. Az amerikai felfogás központi hatalomtól való idegenkedését mutatja mégis, hogy az amerikai közigazgatás kezdettől fogva decentralizált volt, az önigazgatás és az önszerveződés hagyományaira épült, és nem alakult ki a közjog-magánjog kettőssége sem.¹¹

A parlament, mint a népszuverenitás gyakorlójának hatalma, az európai liberális jogállami felfogásban semmilyen eszközzel nem volt korlátozható. A jogállamiságnak ez a liberális megközelítése formális, mivel a jog-

szabályoknak való alávetettség önmagában nem lehet jogállami, ha az állam – a parlamenti szuverenitásra hivatkozással – a jogi szabályozás tartalmának meghatározásában korlátlan hatalommal rendelkezik.

Az *alkotmányos jogállam* – amely a jogállamiság kritériumaként bizonyos elveket is felállít – az általánosabb értelmezésben azt a követelményt jelenti, hogy a törvényeknek az alkotmány rendelkezéseihez kell igazodnia.¹² Az alkotmány mint alaptörvény a kor követelményeinek megfelelő értékeket fogalmaz meg, alapjogok és alapelvek formájában.

A legtöbb európai alkotmány, mint egyik alapelve, maga is tartalmazza a jogállamiság követelményét, amelynek az alkotmányjog-tudomány és az alkotmánybírói jogértelmezés többféle értelmet tulajdonít. A közhatalom korlátozása szempontjából azonban az alkotmányos jogállamiság az *alapjogok* és a *hatalommegosztás* alkotmányban történő szabályozását jelenti.

A liberálkapitalizmus idején az uralkodó gazdaságfilozófia az állam gazdaságba történő be nem avatkozása mellett érvelt, amelyhez az alkotmányban a tőkés gazdasági rend alapjait lefektető *gazdasági alapjogok* szolgáltak biztosítékként. Ebben az időszakban az egyént az ugyancsak a közhatalom korlátozását jelentő *politikai és szabadságjogok* alkotmányos szabályozása védte a túlzott állami beavatkozástól.

A jogtudományi megközelítéssel párhuzamosan, illetve azt megelőzően is, már a feudális abszolutizmus idején, kialakultak az állam vizsgálatára vonatkozó olyan tudományok, amelyek az állam működését *racionális szempontok* szerint képzelték el.

Itt kell megemlítenünk a *kameralisztikát*, amely a közigazgatásra vonatkozó pragmatikus igazgatási és pénzügyi ismereteket foglalta össze. A statisztika tudományos alkalmazása ebben az időszakban azért vált széles körűvé, mert a társadalmi folyamatok elemzésével és feltárásával segítette az állami feladatok eredményesebb ellátását.¹³ A *közgazdaságtudomány* jelentősége – Adam Smith és David Ricardo munkáinak eredményeként – az állam működésének szempontjából, hogy az állam gazdasági beavatkozását nagymértékben adekváttá tette a gazdasági folyamatok, különösen a piaci mechanizmusok természetének leírásával.

A 19. század végétől kezdődően az államtudományok két, markánsan eltérő irányban fejlődtek tovább.¹⁴ A *német államtudomány* – amely maga is interdiszciplináris volt – hosszú időre meghatározta a kontinentális európai államtudományi felfogást. A *filozófiai* megközelítés – Kant és Hegel munkássága nyomán – az államot céljával és mibenlétével össze-

függésben, valamint a történeti fejlődéshez és a joghoz való viszonyában vizsgálja.

Lorenz von Stein és Max Weber munkáikban ekkor alapozták meg az államtudomány *szociológiai* megközelítését is, amely az állam működésére vonatkozó törvényszerűségek feltárására irányult.

Az állam *közgazdaság-tudományi* szempontú vizsgálata ebben az időszakban annak elemzését jelentette, hogy az állam – a gazdasági liberalizmus jogelveinek tiszteletben tartása mellett – hogyan lásson el olyan új, gondoskodó feladatokat, mint az infrastruktúra működtetése, a szolidaritás elvének, azaz az elesettek állami támogatásának érvényesítése. Mindez egyben az állami szerepvállalás növelését is jelentette, amely a közszolgáltató szektor, ezen belül a szociális ellátórendszer és a gazdasági közszolgáltatások kiépüléséhez vezetett. Az államtudomány ennek hatására olyan új szemlélettel bővült ki, amelyik az állami tulajdon és a közpénzek eredményes felhasználását, az adórendszer adekvát voltát, a közérdek meghatározását, valamint a köz- és magánszféra elhatárolását tekintette céljának. A német államtudomány ebben az időszakban jellemzően egyre inkább *elméleti* megközelítésűvé vált.

Az *angolszász országok* államtudománya – a német államtudomány absztraktságával ellentétben – *pragmatikus* szempontokra épült, ami az angol államtudományban az utilitarizmust jelentette, az amerikai szemléletben pedig a menedzsmentelvek alkalmazását.

A legnagyobb hatású felfogás kétségtelenül az amerikai volt, amelyik az üzleti szféra szervezéstudományi módszereit alkalmazhatónak vélte a közigazgatásban is, nem ismerve el, hogy köztük ebből a szempontból alapvető és áthidalhatatlan különbségek lennének. Ennek a módszertannak a gyakorlatban történő alkalmazását a legteljesebben az *Új Közmenedzsment* dolgozta ki az 1980-as évek elején. Az amerikai közigazgatás-tudomány számára a jogi szabályozás kérdése kevésbé fontos kérdés, mivel a közigazgatás hatékony működését nem a jogi szabályozás alapján, hanem az üzleti szemlélet érvényesülésének mértékével összefüggésben tartja megvalósíthatónak.

Az amerikai tudományági felosztásban az államtudomány ismeretlen fogalom, a *kormányzást* – amely alatt az állami közhatalmi szervek tevékenységét értik – az alkotmányjog és a politikatudomány vizsgálja. Az amerikai politikatudomány is alapvetően pragmatikus szemléletű, és elsősorban az empirikus kutatásokra épít.

AZ UTÓBBI ÉVTIZED VÁLTOZÁSAINAK HATÁSA
AZ EURÓPAI ÁLLAMTUDOMÁNYOKRA

Az európai államtudományokban az elmúlt évtizedben alapvetően két területen mentek végbe változások.

A neoliberális gazdaságpolitika válságának eredményeként, az állam szerepének drasztikus csökkentése mellett érvelő Új Közmenedzsment az utóbbi évtizedben kezdik egyre inkább olyan színben feltüntetni, mint a gyenge, korlátozott hatalmú, irányításra képtelen állam kialakulásaért felelős tényezőt.¹⁵ Ilyen értelemben a hatékony állam fogalmába egyre inkább beleértik az *erős államot* is, amelyik a közérdekű problémákat határozottan és gyorsan oldja meg.

Annak ellenére, hogy a neoliberális gazdasági ideológia az elmúlt évtizedben általános elutasításra talált, nem jelenti azt, hogy a gyereket is kiöntötték volna a fürdővízzel együtt, és a hatékony állam követelménye is háttérbe szorult volna. Sőt, ezzel ellentétesen, a hatékonyság szempontja egyre inkább előtérbe került az európai államokban is, mert a gazdaság érdekei ezt kívánták meg: a költségvetési mutatók, az államadósság mértéke, a gazdaság innovatív képessége, a regionális fejlesztések, a fenntartható fejlődés mind olyan *gazdasági szempontok*, amelyek csak az állam hatékony fellépésével érvényesíthetők.

A neoliberalizmust az európai szemlélet sokkal inkább a megszorításokra épülő gazdaságpolitika – más szóval a jóléti állam leépítése – és az állam piacszabályozó szerepének visszaszorítása miatt utasította el.

Az Új Közmenedzsment hatékonysági megoldásai – *új tartalommal* ki egészülve – Európában, napjainkban is, másodvirágzásukat élik.¹⁶ Az üzleti elvek és a menedzsmenttechnikák alkalmazása mellett azonban az állami döntések külső és belső ellenőrzése – nyitottság, átláthatóság, elszámoltathatóság –, kiszámíthatósága, politikai-szakmai szempontjainak kiegyensúlyozása, illetve az állam szolgáltató jellege – hozzáférhetőség – is hangsúlyossá válik.

Olyan gazdasági érdekek, mint a költségvetési egyensúly, az államadósság alacsony szintje, a gazdasági növekedés, a gazdasági versenyképesség növelése érdekében egyre nagyobb jelentőséget kap a közgazdaságtudomány eredményeit felhasználó gazdasági kormányzás – ezen belül különösen a *közpénzügyek* – tudományos vizsgálata is. Az állam le-

gitimitásának legfontosabb alapját ugyanis ma már egyre inkább az a gazdasági háttér jelenti, amelyik a gazdaság adekvát működésének biztosítása révén az egyének jólétét szolgálja.

Az állam szerepével kapcsolatos új felfogásra a nemzetközi folyamatok és a globalizáció is erőteljes hatással vannak. A modern nemzetközi rendszer vizsgálatának közjogi szemlélete ezeket a változásokat már nem képes adekvát módon elemezni, ami egy új, *társadalomtudományi nézőpont* kialakítását teszi szükségessé.

Az erős állam hangsúlyozásának hatására a legutóbbi időkben az alkotmányjog tudománya azt kezdi vizsgálni, hogy a liberális jogállami felfogás – amely a közhatalom jognak való alávetettségét jelenti –, valamint az alkotmányos jogállam – amely a hatalommegosztás és az alapjok alkotmányos szabályozását célozza – veszélybe kerül-e a hatalomkoncentrációs tendenciák hatásaként, és hogy milyen súlyú legyen az alkotmánybírók szerepe az állam *gazdasági kormányzással* kapcsolatos tevékenységeinek felülvizsgálatában. Ez azért lényeges, mert a túlzott jogállami követelmények fékezhetik az államot a közérdekű problémák gyors és hatékony megoldásában.

A gazdasági alkotmányosság nemcsak a tőkés gazdasági rend alapjait kifejező liberális gazdasági alapjogokat, hanem egyre inkább a gazdasági racionalitás és a hatékonyság szempontjait is magában foglalja. Az alkotmányos szabályozás napjainkban már számos olyan gazdasági hatékonysági követelményt is szabályoz, amelyet a költségvetési és monetáris politikának, valamint az állami tulajdon kezelőjének be kell tartania.

Az alkotmányos normák a gazdasági kormányzást nem öncélúan korlátozzák, hanem – már a liberálkapitalizmus időszakától kezdődően – az a szerepük, hogy a gazdasági beavatkozás számára a játékszabályokat megállapítsák.

A gazdasági kormányzás története annak a dilemmának a története, hogy az állami beavatkozás a gazdasági célt hogyan tudja úgy elérni, hogy a piaci folyamatok azt ne fordítsák az ellenkező irányba. Erre nincs recept a közgazdaság-tudományban. A teljes gazdasági liberalizmus piaci anomáliákhoz vezet, míg a túlzott állami beavatkozás – ennek extrém példája a szocialista tervgazdaság – a gazdaság hatékony működését akadályozza. A jó gazdaságirányítás – a legáltalánosabb megfogalmazásban – a piaci folyamatokhoz való *adekvát alkalmazkodást* jelenti.¹⁷

Mindez felhívja a figyelmet az állam társadalmi rendeltetésével kapcsolatos kérdések tudományos vizsgálatára, amely a *politológiai nézőpont* alkalmazását teszi szükségessé az államtudományon belül.

A kontinentális európai közigazgatási rendszerekben a 19. században kialakult a *weberi modell*, amely centralizált, joghoz kötött, és a közjog-magánjog kettősségére épült. A weberi közigazgatás arra a korra modellezett, amikor a közigazgatás még főleg rendészeti tevékenységet végzett, amelyhez a törvényesség és a joghoz kötöttség voltak a leginkább illő elvek. A hatósági jogalkalmazásban ennek fontossága ma sem kérdőjelezhető meg.

A liberálkapitalizmus idején – amikor a weberi modellen alapuló közigazgatás kialakult – az állam cselekvési szabadságát a jogállami elvek korlátozták. Ekkor még azért nem merült fel, hogy a joghoz kötöttség akadályozza az állami akarat gyors és hatékony végrehajtását, mivel az állammal szembeni elvárás a gazdasági folyamatokba történő be nem avatkozás volt, amely a gazdasági játékszabályok betartásának felügyeletére, valamint a közrend fenntartására szorítkozott.

A 19. század végétől az állam feladata a gazdasági anomáliák megoldása volt, amelynek következményeként az állam gazdaságot befolyásoló szerepe megnőtt. Létrejött a versenyjog, a fogyasztóvédelmi jog, és az állam a gazdasági tevékenységeket minőségi, biztonsági okokból is egyre szélesebb körű *szabályozás* alá vonta. Ekkortól bővültek ki az állami feladatok a *szolgáltató* és *gondoskodó* funkcióval: az állam közüzemei útján – vagy a magánvállalkozások állami támogatásával – infrastrukturális közszolgáltatásokat szervezett, és jóléti intézményeket működtetett.

Az európai közigazgatási jogban mindez két irányban indított el változást. Az állami beavatkozás szükségességére az európai, joghoz kötött közigazgatás – továbbra is szem előtt tartva azt az elvet, hogy a közigazgatás csak azt teheti meg, amire a jogszabályok feljogosítják – úgy reagált, hogy az állami beavatkozás eszközeit is minden részletre kiterjedően szabályozta a jog eszközével. Ekkor még tovább fejlesztették a hatósági jogalkalmazás és a közszolgáltatások szervezése jogi szabályozásá-

**Ekkortól bővültek ki
az állami feladatok a
szolgáltató és gondos-
kodó funkcióval ...**

nak *dogmatikáját*, mely utóbbi, bár nagy figyelmet fordított rá, mégsem tudta megoldani a közjog-magánjog kettősségére épülő közigazgatásban azt a kérdést, hogy a közszolgáltatást üzemeltető vállalkozás jogi státusát és a közigazgatási szervvel kötött szerződést tekintve a közjog vagy a magánjog alá tartozzon, illetve a két jogág elemei hogyan ötvöződjének. Ez különösen akkor okozott gondot a közigazgatási jogdogmatikának, amikor a közszolgáltatás állami tulajdonhoz kapcsolódott.

Ekkortól vált meghatározóvá Európában a *rendeleti jogalkotás* is, amellyel a közigazgatás – a kerettörvények között – egyre inkább elsődleges módon szabályozta a gazdasági viszonyokat, mivel a parlament a gazdasági folyamatok bonyolultabbá válásával egyre kevésbé volt alkalmas a gyors, szakértelmet igénylő döntések meghozatalára.

A 20. század elejétől az európai államokban egyre inkább kézzel foghatóvá válik, hogy a közigazgatás jogi szabályozásával szembeni jogállami követelmények, a joghoz kötöttség, valamint a parlament ellenőrző szerepe fékezi az államot abban, hogy a közérdekű problémákat gyorsan és eredményesen megoldja.

A weberi modell a közigazgatás más tevékenységi területein – mint a közszolgáltatások, az állam gazdasági programjai, a szociálpolitika, az állami tulajdon és a közpénzek kezelése, vagy a pénzpiac szabályozása – egyre kevésbé értelmezhető, mert a hatékonysági követelmények egyre hangsúlyosabbakká válnak. A közigazgatás személyi állományában is, a hagyományos, jogi szabályozásra koncentráló módszerek helyett a humán erőforrás-menedzsment és a public leadership elvei sokkal eredményesebben képesek a köztisztviselőket a minőségi munka végzésére ösztönözni.

Mindez egyértelműen a *menedzsmenttudományok* beépülésének szükségességét jelenti a közigazgatás-tudomány keretei közé.

A legutóbbi évtizedben az európai államok gyakorlatában kialakult az ún. „neoweberi modell”, mely a jogi szabályozás helyett a hatékonyság szempontjait tartja szem előtt.¹⁸ Ez a jelenség egyrészt azzal függ össze, hogy a weberi modellbe az amerikai üzleti és menedzsmentelvek abban a formájukban nem illeszthetők be, ugyanakkor a weberi modell idejétmúlt, és nem alkalmas a hatékonysági követelmények érvényesítésére.

A *hatékony állam és a jogállam konfliktusának* kérdése Európában az 1980-as években, az amerikai neoliberalizmus hatására merült fel éle-

sen, amikor elkezdték vizsgálni, hogy a weberi közigazgatásban az amerikai közigazgatási kultúrában elfogadott és a gyakorlatban is széles körben alkalmazott üzleti és menedzsmentelvek alkalmazhatók-e.¹⁹

Az Új Közmenedzsment alkalmazását ellenzők elsőként azt az érvet hozták fel, hogy csak az Európában kialakult, centralizált és joghoz kötött közigazgatás képes a közérdek képviselésére. Arra azonban nincs válasz – azon az evidencián túl, hogy az európai közigazgatásban a közérdeket a kormány határozza meg, amelyet a hierarchiára és a jogi szabályozásra épülő közigazgatás végrehajt –, hogy mit kell közérdeknek tekinteni.

Az amerikai közigazgatásban az Új Közmenedzsment elmélete szerint a *közérdek* – amely az üzleti szféra és a középosztály lobbitevékenységének eredményeként formálódott – a közigazgatás hatékonysága, amit csak a piaci igazgatás elvei, és nem a kormány tud érvényesíteni. A hatékonyság – mint egyik lehetséges közérdekű cél – az európai közigazgatásban akkor válhat a kormány által képviselt közérdekké, ha a közvélemény ezt határozottan támogatja, és a kormányt a gazdasági kényszer is motiválja.

Az európai közigazgatás hagyományait féltők azzal is érveltek, hogy a közigazgatás Európában – politikai meghatározottsága miatt – nem a profitelvet követi, hanem a politika által meghatározott szempontokat. Ezért a közigazgatás üzleti szemlélet alá helyezése a gazdasági szféra túlzott befolyásának engedne teret, ami gyengítené a közigazgatást és a politika által – jól vagy rosszul – képviselt közérdek érvényesítését.

Tény, hogy az amerikai közigazgatás soha nem különült el lényegesen a magánszférától, ezért az Új Közmenedzsment sem tartotta az üzleti szférához képest annyira eltérőnek a közigazgatás sajátosságait, amely akadályát képezhette volna az üzleti elvek alkalmazásának. A közigazgatás politikai meghatározottsága is jóval kisebb az amerikai demokrácia lobbitevékenységre épülő hagyományai miatt.

A leginkább helytálló érvelés az Új Közmenedzsment európai alkalmazásával szemben az *eltérő közigazgatási kultúra*.²⁰ Az amerikai közigazgatásban a közpolitikai célok megvalósítása erős késztetést jelent a közigazgatás számára, akkor is, ha erre a közigazgatást törvények nem kötelezik. Az európai közigazgatás – ezzel ellentétesen – egy közérdekű problémát úgy old meg, hogy abban a tárgykörben törvényt alkot, és részletesen szabályozza a szervezetet, az intézményeket és az eljárási sza-

bályokat. Az amerikai közigazgatás számára – hagyományai szerint – az a legfontosabb szempont, hogy a közfeladatot a legeredményesebben lássa el, mert emiatt a közvélemény részéről is erős nyomás nehezedik rá. Az európai szemlélet ugyanakkor sokkal inkább arra determinált, hogy a jogszabályok minél pontosabb betartására koncentráljon, és kevésbé arra, hogy a tényleges eredményt rendszeresen figyelemmel kísérje. Magát a hatékonyság követelményét – amennyiben feltételezzük, hogy ez kormányzati szándék – is a jog eszközeivel akarja szabályozni: kötelezi a hatékonyság figyelembevételére a közigazgatási szerveket, vagy szervezeteket állít fel a megvalósításukra és ellenőrzésükre.

Ezért az európai állam és közigazgatás hagyományait megtartva, annak keretei között épültek ki az állam működését hatékonyabbá tevő intézmények, mint például a jogalkotási folyamatban a közpolitikai szemlélet és a hatásvizsgálat²¹, a közszolgáltatások szervezésében a piaci elvek alkalmazása, a jogi szabályozásban az adminisztratív terhek csökkentése, vagy a jogalkalmazás területén az elektronizálás.²² Az elektronikus közigazgatás széles körben történő alkalmazása másfelől nemcsak a menedzsmenttudományok, hanem egy új tudományág, az *informatika* bevonását is jelenti az államtudományok körébe.

JEGYZETEK

¹ *Elemzések a közszféra korrupciós kockázatairól*. Gyűjteményes tanulmánykötet a 2011. évi integritás felmérés adataiból. Szerk.: Szente Zoltán, Állami Számvevőszék, Budapest, 2012.

² Lőrincz Lajos: *A hatékony állam*. Magyar Közigazgatás, 2005/8., 453. o.

³ Bordás Mária: *A közigazgatás gazdaságtana – a gazdasági kormányzás lehetőségei és dilemmái*. Unió Kiadó, Budapest, 2009, 57. o.

⁴ John Tomlinson: *Globalization and Culture*. University of Chicago Press, 1999, 1–2. o.

⁵ Hadnagy Imre József: *Néhány gondolat a terrorizmus elleni harc időszerű társadalmi, katonai és rendvédelmi kérdései konferencián elhangzottakhoz*. Nemzetvédelmi Egyetemi Közlemények, ZMNE, Budapest, 2003, 95–98. o.

⁶ Carlo Rintakoski–Mark Autti: *Comprehensive Approach, Trends, Challenges and Possibilities for Cooperation in Crisis Prevention and Management Based on the Comprehensive Approach Seminar*. Seminar publication, Helsinki, 2008. június 17., 19. o.

⁷ Dr. Francisco Javier Solana de Madariaga: *A Secure Europe in a better world. European Security Strategy*. Brüsszel, 12 December, 2003, 1–2. o.

⁸ Takács Péter: *Államtan*. Budapesti Corvinus Egyetem, Budapest, 2011, 13–28. o.

- ⁹ Takács, i. m. 128–136. o.
- ¹⁰ Lőrincz Lajos: *Közigazgatás tegnap, ma, holnap*. Tér és Társadalom, 1999/3., 8. o.
- ¹¹ Uo. 6–7. o.
- ¹² Ádám Antal: *A közigazgatás értéköttsége az alkotmányos jogállamban*. Tér és Társadalom, 1999/3., 19–20. o.
- ¹³ Takács, i. m. 13–29. o.
- ¹⁴ Takács, i. m. 120–150. o.
- ¹⁵ Lőrincz Lajos: *Közigazgatási reformok: mítoszok és realitás*. Közigazgatási Szemle, 2007/8., 6. o.
- ¹⁶ Jenei György: *A közintézményi menedzsment reformjának torz magyar folyamatai az EU-tagállamok mércéjén: hiányok, okok, megoldási javaslatok*. In: *Jobb közigazgatás helyben* járás és visszafejlődés helyett. Szerk.: Verebélyi Imre, Imre Miklós, Századvég Kiadó, Budapest, 2009, 37–52. o.; Gajduscheck György: *A közigazgatási eredményesség – piaci hatékonyság? Avagy alkalmazható-e a piaci ideál a közigazgatásban?* In: *Eredményesség és eredménytelenség a közigazgatásban*. Szerk.: Lőrincz Lajos, MTA Jogtudományi Intézet, Budapest, 2009.
- ¹⁷ Bordás, i. m. 92–94. o.
- ¹⁸ Geert Bouckaert: *Changing World, Changing Public Administration: New European Trends* c. előadása, Stumpf István: *Changing Role of the State* c. előadása. *Changing Public Services in a Changing World Conference about Current Trends in European Public Administration*, Budapest, 2009. április 24.; Lőrincz: *Közigazgatási reformok...*, i. m. 10. o.
- ¹⁹ Lőrincz Lajos: *Hatékonyság és demokratizmus a közigazgatásban*. Prudentia Iuris Gentium Potestate – Ünnepi tanulmányok Lamm Vanda tiszteletére. Szerk.: Nótári Tamás, Török Gábor, MTA Jogtudományi Intézet, Budapest, 2010, 265. o.
- ²⁰ Lőrincz: *Közigazgatási reformok...*, i. m. 7. o.
- ²¹ Kovácsy Zsombor–Orbán Krisztián: *A jogi szabályozás hatásvizsgálata*. Dialóg Campus, Pécs–Budapest, 2005.
- ²² L. M. Vaquero–L. Roedro Merino–J. Garaces–M. Lindner: *A Break in the Clouds: Toward a Cloud Definition*. ACM SIGCOMM Computer Communication Review, Volume 39, Issue 1., 2009.; Dr. P. Taylor: *Renovation Nation*. White Paper. www.govtech.com/renovationnation

Rosta Miklós

Az új közszolgálati menedzsment és a Magyary Zoltán Közigazgatás-fejlesztési Program viszonyáról

**Correlation Between New Public
Management and Zoltán Magyary's Public
Administration Development Programme**

Összefoglalás

Tanulmányunk célja, hogy az új közszolgálati menedzsment reformirányzat és a Magyary Zoltán Közigazgatás-fejlesztési Program kapcsolatát bemutassuk. Vizsgálatunk alapján azt állítjuk, hogy a Magyary Program duális szerkezetű. A rendszerszintű reformok ellentétesek az NPM-irányzat szellemiségével, mert erőteljes központosítás fókuszúak, míg az NPM-irányzat decentralizációpárti. Ezzel szemben a szervezeti szintű reformjavaslatok illeszkednek az NPM-irányzathoz. Az eddig végrehajtott reformokat áttekintve félő, hogy a megvalósítás féloldalas lesz: a közigazgatási struktúra erőteljesen centralizálttá válik, míg a szervezeti szintű reformel-

ROSTA MIKLÓS, a Budapesti Corvinus Egyetem Összehasonlító Gazdaságtan Tanszékének egyetemi tanársegédje (miklos.rosta@uni-corvinus.hu).

képzelések nem valósulnak meg. A szervezeti szintű reformok bevezetését hátráltatja a Magyary Program javaslatainak inkonzisztenciája, illetve a velük szemben várható politikai és szervezeti ellenállás.

Summary

The purpose of this paper is to depict correlation between the “New Public Management” and Zoltán Magyary’s Public Administration Development Programme. As a result of the inquiry it is concluded that the Magyary Programme has a dual structure. System level reforms are in conflict with the NPM approach, as they strongly focus on centralization, while NPM clearly supports decentralization. In contrast, reform proposals comply with NPM on the organizational level. An overview of the reforms carried out so far reveals that implementation may lose balance: in a highly centralized structure of public administration the organizational reform concepts would not materialise. Inconsistencies in and the expected political and organisational resistance to the proposals of the Magyary Programme will delay introduction of the organisational reforms.

A tanulmány célja, hogy bemutassa az új közszolgálati menedzsment (NPM) irányzatot és annak kapcsolatát a magyar kormány által 2011-ben elfogadott Magyary Zoltán Közigazgatás-fejlesztési Programmal. Tanulmányunk elején röviden bemutatjuk az NPM-irányzatot. Ennek során elsődlegesen az irányzat szemléletmódjának, értékrendszerének és céljainak ismertetésére törekszünk a nemzetközi szakirodalomra támaszkodva. A következő részben az NPM és a Magyary Zoltán Közigazgatás-fejlesztési Program kapcsolatának elemzését a Magyary Program négy beavatkozási területén keresztül végezzük el, amelynek során azt vesszük górcső alá, hogy a program mely pontjai illeszkednek az NPM-irányzathoz, és mely pontjai ellentétesek annak szellemiségével.

AZ ÚJ KÖZSZOLGÁLATI MENEDZSMENT FOGALMA

A következőkben egy közös értelmezési keretet szeretnénk létrehozni. Ennek érdekében bemutatjuk, hogy a nemzetközi tudományos közös-

ség hogyan jellemzi az NPM-irányzatot, majd definiáljuk az új közszolgálati menedzsment fogalmát. Az NPM fogalmát számos szerző körbejárta már, de mindeddig egyetlen definíciót sem fogadott el egységesen a tudományos közösség.

Borins¹ szerint az NPM egy új társadalmi szerződés, amelynek egyik oldalán az állampolgárok és a politikusok állnak, míg a másik oldalon a bürokraták találhatók. Ennek alapján az NPM-irányzat úgy tekint a közpolitikai és közmenedzsment-folyamatokra, mint egy csereügyletre; a bürokraták jobb szolgáltatást nyújtanak, annak fejében, hogy nagyobb menedzseri szabadságot kaphassanak az erőforrásaik felett. A szerződés tartalmazza azon módszereket, amelyek segítségével a politikusok és az állampolgárok ellenőrizhetik és betartathatják a bürokraták vállalásait. Borins definíciója alapján láthatóvá válnak az irányzat intézményi közgazdaságtani gyökerei: az ügynök–megbízó elmélet, a tranzakciós költségek gazdaságtana, a szerződések gazdaságtana, valamint a közösségi döntések elmélete.

Christensen és Lægreid² alapján az NPM-et leginkább az értékekben bekövetkezett változáson keresztül tudjuk megragadni. Véleményük szerint az NPM-irányzat erőteljes elmozdulást jelent a gazdasági racionalitás irányába, az NPM emberképe szorosan köthető a homo oeconomicus emberképéhez. Christensen és Lægreid definíciója segít észrevenni az irányzat szoros kapcsolatát a neoklasszikus közgazdaságtan emberképével, amelyet az intézményi közgazdaságtan is elfogad, még ha ki is egészíti azt.

Van de Walle és Hammerschmid³ definíciójukban az NPM-irányzathoz köthető menedzseri innovációkat és a kormányzat szerepével kapcsolatos új gondolatokat emelik ki. Definíciójuk azért lényeges, mert rávilágít arra, hogy az NPM alapvetően a kormányzás szerepének, céljainak és értelmének újraértékelésére törekszik. Minden sikeres államigazgatási reform mögött egy erős és átlátható vízió húzódik meg, amely rögzíti, hogy mi a célja az államnak, és milyen feladatokat kíván az államon keresztül megvalósítani.⁴ Az NPM-irányzat hívei egyértelműen állást foglalnak ezekben a kérdésekben, még ha az általuk preferált ideális állapot most nem is rendelkezik túl nagy popularitással. E vízió alapján az NPM radikálisan hatékonyabb államot tart szükségesnek, amelyhez a piaci koordináció alkalmazását és a lakosság erőteljesebb bevonását javasolja.

Hood meghatározó művében⁵ az NPM négy „megatrendjét” azonosítja:

1. az államigazgatás méretének csökkentése vagy legalább szinten tartása;
2. a központi állami vagyon privatizálása vagy önkormányzatoknak való átadása;
3. a közszolgáltatások új szervezeti formáinak kialakítása;
4. végül az országspecifikus közigazgatási technikák helyett egy új, nemzetközi kooperációra és tudásmegosztásra épülő, a legjobb gyakorlatot felhasználó közigazgatási menedzsment kialakítása.

E hoodi „megatrendekben” a célok és az eszközök keverednek, amely igen gyakori az NPM-ről szóló tanulmányokban. Ez az egyik oka annak, hogy sok gyakorlati szakember az eszköz bevezetésének megvalósításában látja az NPM-reformok sikerét. Az adott menedzsment-eszköz alkalmazása önmagában válik céllá, annak hatásától függetlenül. E fogalmi keveredés jogos kritikát váltott ki az elméleti szakemberekből, és számos gyakorlati probléma forrásává vált. Annak érdekében, hogy ezt a hibát elkerüljük, érdemes definiálni, hogy milyen valós célokat tűz zászlajára az NPM-mozgalom, és e célok megvalósítása érdekében milyen eszközrendszert javasol.⁶

A jelen tanulmányban az új közszolgálati menedzsment irányzat alatt azt a közmenedzsment irányzatot értjük, amely az 1980-as évek elejétől kezdve meghatározta az angolszász és az 1990-es évek elejétől a nyugat- és észak-európai közigazgatási reformokat, és a közszektor hatékonyságának radikális javítását tűzte zászlajára. Az irányzat elméleti alapjai egyértelműen köthetőek a menedzsmenttudományokhoz és az új intézményi közgazdaságtanhoz, azon belül is a közösségi döntések elméletéhez, a tranzakciós költségek gazdaságtanához és a megbízó–ügynök elméletéhez. A közszektor hatékonyságának javítását mindenekelőtt a piaci koordináció erőteljesebb alkalmazásával, szervezeti átalakításokkal, azaz a döntések és a feladatok végrehajtásának decentralizálásával, számviteli és menedzsmentinnovációkkal, azaz a teljesítmények mérhetőségének biztosításával és piaci szervezetek által használt egyéb menedzsmenttechnikák alkalmazásával kívánta megvalósítani. Az 1990-es évektől kezdődően e javaslatok mellett egyre fontosabb szerepet kapott a lakossági igények megismerése és a lakosság erőteljesebb bevonása a közösségi döntésekbe, azaz az ügyfél-orientáció és az aktív állampolgárság támogatása.

Az NPM-irányzat definiálása után röviden érdemes kitérnünk az NPM-irányzat és a 2007/2008. évi gazdasági válság kapcsolatára, mert a válság hatására az irányzat relevanciája alapjaiban kérdőjeleződött meg.⁷ Véleményünk szerint az NPM szemléletmódjának háttérbe szorulása átmeneti jelenség, mivel az állami beavatkozás és így a bürokratikus koordináció tranzakciós költségei már rövid távon meg fogják

**Csak reménykedni lehet,
hogy az inga nem csap át
a túloldalra ...**

haladni azt a szintet, amelyet az államok finanszírozni képesek. Az NPM-irányzat számos, elsősorban az angolszász országok NPM-gyakorlatát meghatározó és a piaci koordinációt⁸ támogató javaslata a válság után ismét középpontba fog kerülni a kapitalista gazdasági rendszerrel rendelkező demokratikus jogállamokban. Az NPM szemléletmódjából levezethető menedzsmenteszközök, amennyiben a társadalmi és természeti környezethez, valamint az intézményi és kulturális tényezők-höz illeszkedve alkalmazzák őket, képesek lesznek a bürokratikus koordináció felé túlzottan elmozduló ingát visszatéríteni a közgazdasági racionalitás és a piaci koordináció irányába. Ennek eszköze az állam szerepének újraértékelése lesz, amely ismételten meg fogja nyitni az utat a konzervatív/liberális gazdaságpolitika előtt, amely szorosan köthető az NPM-irányzathoz, és amely szemben áll a számos országban jelenleg folytatott gazdaságpolitikával. Csak reménykedni lehet, hogy az inga nem csap át a túloldalra, azaz a gazdaság szereplői tanulnak a múlt hibáiból: mind egy jól működő, hatékony és a piaci kudarcokat eredményesen kezelő államra, mind a magántulajdon szabadságára és a piaci koordináció egyedülálló hatékonyságára és innovativitására szükség van a fenntartható fejlődés érdekében.⁹

Amennyiben a most felvázolt jövőkép helyes, úgy az NPM-irányzatnak nemcsak a múltban, de jövőben is hangsúlyos szerepe lesz a fejlett államok gazdaságpolitikájában, így releváns kérdés annak vizsgálata, hogy miként jelenik meg az NPM szellemisége a Magyar Zoltán Közigazgatás-fejlesztési Programban.¹⁰

AZ NPM ESZKÖZRENDSZERE ÉS ANNAK KATEGORIZÁLÁSA

Az előző fejezetben javaslatot tettünk az NPM-irányzat definiálására, míg a mostani fejezet célja, hogy röviden bemutassuk az NPM szerteágazó esz-

közrendszerét. Ennek során az NPM eszköztárát két tanulmány alapján ismertetjük. Először Schedler és Proeller kategóriáit mutatjuk be¹¹.

1. táblázat: Az Új Közzszolgálati Menedzsment céljai és menedzsmenteszközei

Kategória	Célok	Példák
Szervezeti átalakítás	Felelősség delegálása Hierarchia szintjének csökkentése Politikai és menedzserszerepek szétválasztása	Városmenedzser Holdingstruktúra
Menedzsmenteszközök	Output-orientáció erősítése Vállalkozó szellem kialakítása a közigazgatásban	Teljesítmény-megállapodások Teljesítményalapú bérezés
Költségvetési reformok	Üzleti szférában alkalmazott pénzügyi eszközhoz hasonló technikák használatának elterjesztése	Költségszámítási módszerek Üzemgazdasági számvitel bevezetése
Résztétel/Partnerség	Lakosság bevonása a döntéshozatalba és a döntések előkészítésébe	Kisközöségi együttműködések támogatása E-demokrácia Civilszervezetekkel való együttműködés
Ügyfél-orientáció/ Minőségmenedzsment	Szolgáltatás minőségének fokozásával a közigazgatás legitimitásának fokozása	Egyablakos rendszer bevezetése Szolgáltatásiszint-szerződések E-kormányzat
Piacosítás/Privatizáció	Közzszektor méretének csökkentése, egyben hatékonyságának növelése a verseny és a piaci koordináció alkalmazásával	Privatizáció Kiszervezések PPP Közzszerezési eljárások

Forrás: K. Schedler–I. Proeller: *The New Public Management. A perspective from mainland Europe*. In: *New public management: current trends and future prospects*. Routledge, New York, 2002, 168. o. alapján, kiegészítések: R. M.

A táblázat alapján látható, hogy az NPM széles palettáját kínálja a közigazgatási rendszert érintő reformelképzeléseknek.¹² Az NPM szépsége éppen abban rejlik, hogy világos, de emellett sokoldalú elméleti megalapozottsággal és sokszínű gyakorlati eszközrendszerrel rendelkezik. Az irányzatra sokszínűsége alapján inkább szemléletmódként tekinthetünk, amelynek legfőbb jellemzője, hogy a közigazgatás működési hatékonyságának radikális javítását tűzi zászlajára. Az NPM semmiképpen sem vádolható dogmatizmussal, vagy akár ideológiai ortodoxiával.¹³ A döntéshozók talpraesetségén és szakmai kompetenciáján múlik, hogy képesek-e megfelelően összeválogatni és az adott ország társadalmi viszonyaihoz igazítani az NPM javaslatait. Ezzel kapcsolatban érdemes Pollitt, van Thiel és Homburg gondolatát felidézni, akik szerint az NPM nem más, mint egy bevásárlókosár.¹⁴ E kosárba az egyes országok kormányai és szakértői azokat a reformjavaslatokat és menedzsmenteszközöket tehetik be, amelyek az általuk vezetett ország kultúrájához a leginkább közel állnak. A „vásárlás” azonban nem olyan egyszerű, mint amilyennek első ránézésre tűnik: az összeválogatott technikáknak illeszkedniük kell a vásárló ország intézményrendszeréhez, közigazgatási kultúrájához és egymáshoz is.¹⁵

Az NPM eszközrendszerének mélyebb megértése érdekében Schedler és Proeller kategóriarendszere mellett, akik a kontinentális országok önkormányzatainak NPM-gyakorlatát tanulmányozták, a következőkben Hood kategorizálási javaslatait ismertetjük.

Hood cikke¹⁶ a leggyakoribb kiindulópontja az NPM-ről való gondolkodásnak, így a tanulmányában ismertetett tantételek alapján szokás kategorizálni az NPM címke alá besorolt technikákat. Hood alapvetően két jól elkülönült célt jelölt meg: engedjük, hogy a szakértelemmel bíró hivatalnokok menedzserekké váljanak, azaz kapjanak nagyobb ellenőrzési jogokat és szabadságot a szervezetük felett, illetve tegyük egyértelművé az elvárásainkat, és fokozzuk felettük az ellenőrzést, hogy a szabadsággal eredményesen éljenek. Hood szerint a közszolgák számára – a megnövekedett felelősségük miatt – egyértelmű célokat, valamint feladat- és hatásköröket kell kijelölni. E céloknak számon kérhetőeknek kell lenniük, és mivel számon kérni leginkább a mérhető teljesítményt lehet, így mérhető célokat érdemes kijelölni számukra. Ahhoz, hogy a rendszer működjön, azaz a szervezet a számára kijelölt célokat elérje, a munkavállalók javadalmazását a célok megvalósulásához kell kötni. Mivel a közszolgák szabadságot kapnak a hogyan kérdésében, azaz saját szaktudásuk alapján dönthetnek arról, hogy

miként valósítják meg a kitűzött célokat, így a teljesítménymérésnek a tevékenység eredményére és hatására kell fókuszálnia. Hood szintén fontosnak tartja, hogy az új irányítási rendszer hatékonyabb struktúrában működjön. Annak érdekében, hogy egyértelműek legyenek a célok, érdemes olyan egységeket létrehozni, amelyek átláthatóbbak, és egyértelműen definiálható feladatokkal és célokkal rendelkeznek. Ennek az elvnek a megvalósítási formái például az ügynökségek.

Hood szerint a szervezetek feletti ellenőrzés nem kizárólag bürokratikus eszközökön keresztül valósítható meg, hanem a piaci koordináció segítségével is. Ehhez fontos lépés a megrendelő szervezet és a végrehajtó szervezet szétválasztása, hiszen a végrehajtást érdemes megversenyeztetni, kiszervezni, azaz a piac nyomásának kitenni. A piaci szereplők megjelenése a közszolgáltatások biztosításában persze fokozott felelősséget hárít a megrendelő szervezetre, hogy megfelelő színvonalú szolgáltatásiszint-szerződést kössön az adott piaci szolgáltatóval. A piaci koordináció használata, illetve az új menedzsmenttechnikák alkalmazása nemcsak az eredményesség javulását feltételezi, hanem a hatékonyság és a gazdaságosság javulását is. A gazdaságosság javulására, azaz az input mennyiségének csökkentésére főleg akkor van szükség, ha az állam bármely okból kifolyólag pénzügyi nehézségekkel találja magát szemben, mint például Új-Zéland az 1980-as évek elején.

A 2. táblázatból látható, hogy Hood hét tantétele alá az összes NPM-eszköz besorolható, emellett a hoodi tételek racionálisak, konzisztensek egymással, és koherens egységet alkotnak.

Hood, valamint Schedler és Proeller által megfogalmazottak nem teljesen fedik egymást. Hoodnál hiányoznak a partnerség/résztétel és az ügyfél-orientáció szempontjai. Ez nem véletlen, hiszen az NPM elméleti keretei és gyakorlati megvalósulása is jelentősen változott a két mű megszületése között eltelt tizenhat évben. Hood műve az NPM-irányzat életciklusának korai időszakában született, amikor még majdnem kizárólag az angolszász országok gyakorlata létezett, míg Schedler és Proeller műve már egy olyan életszakaszában született az irányzatnak, amikor már több ország csatlakozott az irányzathoz, és így az NPM sokszínűsége kibontakozott.¹⁸

Mint a fenti röviden ismertetett tanulmányokból látható, az NPM eszközrendszerét vizsgáló szakemberek döntően egyetértenek abban, hogy az irányzat a közszféra hatékonyságának javulását a bürokratikus koordináció és az állami tulajdon visszaszorításával, a közszektor

2. táblázat: Hood tantételeihez kapcsolódó eszközök

No.	Tantétel	Eszközök
1.	Professzionális, döntési jogosítványokkal rendelkező menedzserek a közsférában	HRM-rendszerek, stratégiai tervezés, formális intézmények átalakítása (pl.: munkavállalók felvételének és elbocsátásának szabályozása)
2.	Explicit teljesítményszintek és teljesítménymutatók	Kiegyensúlyozott mutatószámrendszer
3.	Nagyobb hangsúly az eredménykontrollokon	Teljesítményértékelési rendszerek, teljesítményalapú bérezés
4.	Az egységek szétdarabolása felé való elmozdulás a közsférában	Szervezeti átalakítások: egycélú szervezetek, ügynökségek létrehozása, holdingok létrehozása, szervezeten belüli struktúra átalakítása
5.	Nagyobb verseny felé elmozdulás a közsférában	Kiszervezés, kiszerveződés, PPP, szolgáltatásisint-szerződések
6.	A magánszektor stílusú menedzsmentgyakorlatok hangsúlyozása	Költségvetési reformok, számviteli politikák átvétele, IT erőteljesebb alkalmazása, változásmenedzsment
7.	Nagyobb fegyelem és takarékoság hangsúlyozása az erőforrások felhasználásában	Számviteli szabályok, külső és belső ellenőrzési (audit) rendszerek alkalmazása

Forrás: C. Hood: *A public management for all seasons?* *Public Administration*, Vol. 69, No. 1, 1991, 4–5. o., az *Eszközök* rész kiegészítés tőlem: R. M.

szervezeteinek strukturális átalakításával, pénzügyi és költségvetési reformokkal és a hivatalnokok viselkedést befolyásoló emberierőforrás- és egyéb menedzsment reformokkal, valamint az állampolgárokat középpontba helyező, őket bevonó reformokkal kívánja elérni. Az is feltűnhet a figyelmes olvasónak, hogy az NPM-irányzat mind

szervezetiszintű, mind rendszerszintű reformjavaslatokat tartalmaz, amelyek konzisztens alkalmazása nehéz kihívás elé állítja a gyakorlati szakembereket.

A MAGYARY ZOLTÁN KÖZIGAZGATÁS-FEJLESZTÉSI PROGRAM
ÉS AZ ÚJ KÖZSZOLGÁLATI MENEDZSMENT KAPCSOLATA

A Magyary Zoltán Közigazgatás-fejlesztési Program részletes bemutatásától eltekintünk, mivel a program mindenki számára elérhető az interneten, kizárólag azon pontjaira fókuszálunk, amelyek valamilyen viszonyban állnak az NPM-irányzattal. A Magyary Program alapvető célhierarchiája Magyary Zoltán munkásságához¹⁹

**A Magyary Program ...
a neoweberiánus állam-
felfogást támogatja.**

méltó, hiszen a programban ismertetett Jó Állam²⁰ koncepciója erőteljesen támaszkodik a hatékonyság fogalmára, még akkor is, ha véleményünk szerint részben vitathatóak annak fogalmi keretei.²¹ A menedzsmenttudományok (ismételt) megjelenése a magyar közigazgatás stratégiai dokumentumaiban fontos és előremutató lépésnek tekinthető. A program maga sokrétű javaslattal él, amelyek mindegyikét önmagában is érdemes górcső alá venni, illetve érdemes a közöttük létrejövő kölcsönhatásokat is elemezni, hiszen az egyes reformjavaslatok között nemcsak szinergiák jöhetnek létre, hanem az egyes reformlépések egymásnak ellentmondó üzeneteket tartalmazhatnak, amelyek hátráltatják a reformok megvalósulását, és megakadályozhatják sikeres bevezetésüket. Különösen izgalmas kérdéseket vet fel a Magyary Programban megfogalmazott rendszerszintű és a szervezeti szintű reformok közötti kölcsönhatás vizsgálata.

A Magyary Zoltán Közigazgatás-fejlesztési Program mind rendszerszintű (makro), mind szervezeti szintű (mikro) reformjavaslatokat tartalmaz. A rendszerszintű közigazgatási reformjavaslatokra az NPM szemléletmódjának és eszköztárának elutasítása jellemző, ezzel szemben a szervezeti szinten egyértelműen kimutatható az NPM-ideológia hatása.²² A Magyary Program – ahogy röviden utal is rá a fogalmi kereteinek meghatározása során²³ – a neoweberiánus államfelfogást támogatja.

3. táblázat: A neoweberiánus államfelfogás jellemzői

Weberiánus elemek	Neo elemek
Az állam vezető szerepének megerősítése a globalizáció, a technológiai változások és a demográfiai, valamint környezeti kihívásokra adandó válaszok keresésében.	Belső orientáció és a bürokratikus szabályokra fókuszálás helyett külső orientáció, fókuszban az állampolgárok igényeinek és kívánságainak teljesítése. Ennek elsődleges módja nem a piaci koordináció alkalmazása (bár bizonyos esetekben ennek alkalmazása előnyös lehet), hanem egy, a minőséget és szolgáltatást támogató professzionális kultúra kialakítása.
A reprezentatív demokrácia szerepének megerősítése az államapparátus legitimációjának biztosításában mind központi, mind regionális és helyi szinten.	A reprezentatív demokrácia kiegészítése konzultációs és az állampolgárok véleményét közvetlenül megjelenítő eszközökkel.
A közigazgatási jog szerepének megerősítése, annak érdekében, hogy az állampolgárok és az állam közötti kapcsolatok bázisaként funkcionáljon, beleértve ebbe a törvény előtti egyenlőséget, a jogbiztonságot és a társadalmi folyamatokba történő állami beavatkozások részletekbe menő jogi szabályozását.	A jogrendszer modernizálása annak érdekében, hogy az államigazgatáson belüli erőforrások inkább eredményorientáltak, mintsem az előírásokhoz túlzottan ragaszkodva kerüljenek felhasználásra. Az ellenőrzés hangsúlya így az előzetes (input) ellenőrzésről az utólagos (kibocsátás, eredmény, hatás) ellenőrzésre kerül át.
A közszolgálatiág jól elhatárolt státusának, kultúrájának és szabályrendszerének fenntartása.	A közszolgálatiág professzionalizálódása, amely azt jelenti, hogy a közszolgák a jogi szakértelem mellett szakmai kompetenciákkal rendelkező menedzserekké válnak, akik elsődlegesen az állampolgárok/fogyasztók érdekeit tartják szem előtt.

Forrás: C. Pollitt: Convergence or Divergence: What has been Happening in Europe? In: New Public Management in Europe. Adaptation and Alternatives. Palgrave Macmillan Publishing, New York, 2007, 21. o.

A Magyary Program és a neoweberiánus államfelfogás kapcsolata úgy ragadható meg, hogy a rendszerszintű reformjavaslatok elsősorban a weberiánus elemekre támaszkodnak, míg a szervezeti szintű reformok az NPM-irányzatból levezethető neo elemekből indulnak ki. A neoweberiánus államfelfogás megemlézése mellett a Magyary Program 11.0 felsorolja azon területeket, amelyekre az Európai Unió tagállamainak közigazgatás-fejlesztési reformjavaslatai fókuszáltak, így a „közigazgatás hatékonyságának, eredményességének növelése; a közigazgatás kiadásainak csökkentése; a közigazgatás teljesítőképességének növelése; állampolgárok bevonása; átláthatóság szélesítése; igazgatási munka korszerűsítése, számítógépesítése; állampolgárbarát közigazgatás, állampolgári karták”. Ezen fejlesztési irányok mind szorosan kapcsolódnak az NPM-irányzathoz, mindegyik hozzárendelhető Hood egy-egy tantételéhez.

A programban megjelenő rendszerszintű reformjavaslatok – például a háttérintézmények esetében már meg is valósult erőteljesebb központosítás, amelyet a 2. táblázat szemléltet²⁴ – a gazdasági válság utáni nemzetközi közigazgatási átalakításokat áttekintve illeszkednek a nemzetközi trendekhez.²⁵ A gazdasági válság hatására számos NPM-et támogató ország is erőteljesebben a központosítás útjára lépett.²⁶

A gazdasági válság hatására számos NPM-et támogató ország is erőteljesebben a központosítás útjára lépett.

4. táblázat: A közigazgatási szervezetrendszer felépítésének változása

Szervezettípus	Számuk 2010	Számuk 2011
Minisztériumok	13 db	8 db
Országos hatáskörű szervek	45 db	47 db
Területi államigazgatási szervek	292 db	93 db
Közzszolgáltató költségvetési szervek	193 db	92 db
A kormány, valamint a minisztériumok által alapított alapítványok, közalapítványok	68 db	21 db
Gazdasági társaság	38 db	57 db
Mindösszesen	649 db	318 db

Forrás: Közigazgatási és Igazságügyi Minisztérium: Magyary Zoltán Közigazgatás-fejlesztési Program 11.0., Közigazgatási és Igazságügyi Minisztérium, Budapest, 2011, 24. o.

A nemzetközi folyamatokhoz való illeszkedés mellett érdemes azt is észrevenni, hogy a közigazgatási rendszer strukturális átalakítása során megvalósuló „anti-NPM típusú”²⁷ törekvések nem politikai ideológia alapján valósultak és valósulnak meg Magyarországon. Hajnal cikke alapján tudjuk, hogy 2006-tól a második Gyurcsány-kormány is jelentős összevonásokat hajtott végre a nagyobb autonómiával rendelkező szervezetek (ügynökségek) esetében. A Magyary Programot, valamint a közigazgatási rendszer megvalósult strukturális átalakításait áttekintve e folyamatot a második Orbán-kormány is folytatja, sőt felerősíti.²⁸

Tekintsük át, hogy a Magyary Zoltán Közigazgatás-fejlesztési Programnak mely elemei illeszkednek az NPM-irányzathoz, és mely elemei ellentétesek azzal!

5. táblázat: A Magyary Zoltán Közigazgatás-fejlesztési Program szervezeti struktúrára érintő beavatkozási területére vonatkozó javaslatok és lépések kapcsolata az NPM-irányzathoz²⁹

		<i>NPM-irányzathoz illeszkedő reformjavaslatok</i>	<i>NPM-irányzattal ellentétes reformjavaslatok</i>
Közigazgatás szervezeti struktúrájának átalakítása		Nemzeti Fejlesztési Kormánybizottság létrehozatala – a döntéshozatal és a végrehajtás szétválasztása <i>Illeszkedik: Schedler és Proeller Szervezeti átalakítás kategóriájához és Hood No.1 tantételéhez</i>	Nemzeti Fejlesztési Kormánybizottság létrehozatala – a hatáskörök erőteljes centralizálása a Miniszterelnökség alá ³⁰ <i>Ellentmond: Schedler és Proeller Szervezeti átalakítás kategóriájának és Hood No. 4. tantételének</i>
		Járások kialakítása során a megyei szintről a járásokhoz kerültek bizonyos hatáskörök és feladatok, így ezek esetében az állampolgárokhoz közelebb került a végrehajtási szint <i>Illeszkedik: Schedler és Proeller Szervezeti átalakítás kategóriájához és Hood 4. tantételéhez</i>	Feladatok centralizációja járási szintre a települési szintről <i>Ellentmond: Schedler és Proeller Szervezeti átalakítás kategóriájának és Hood No. 4. tantételének</i>
		IT szerepének erősítése az Erekly Terv keretében <i>Illeszkedik: Schedler és Proeller Menedzsmenteszközök kategóriájához és Hood No. 5 tantételéhez</i>	Csúcsminisztériumi rendszer bevezetése <i>Ellentmond: Schedler és Proeller Szervezeti átalakítás kategóriájának és Hood No. 4. tantételének</i>

Közigazgatás szervezeti struktúrájának átalakítása		A központi államigazgatás irányába történő erőteljes központosítási törekvések a közigazgatás minden szintjéről (régió, megye, kistérség, települési önkormányzatok) – Például: A regionális fejlesztési ügynökségek állami tulajdonba vétele, vagy a hivatásos önkormányzati tűzoltóságok integrálása a katasztrófavédelem szervezetébe. <i>Ellentmond: Schedler és Proeller Szervezeti átalakítás kategóriájának és Hood No. 4. tantételének</i>
		Középirányítói szinten is az egyszerűsítési és egységesítési javaslatok, amelyek szerint a legkésőbb a rendszerkonzolidáció zárása után ágazatonként 1-1 ágazati hivatal látná el a középirányítói feladatokat (Magyary Program 12.0., 20. o.) <i>Ellentmond: Schedler és Proeller Szervezeti átalakítás kategóriájának és Hood No. 4. tantételének</i>
		Szervezeti összevonások és megszüntetések a központi államigazgatás háttérintézményeinél Példák: 1. KIM Igazságügyi Szolgálatának, KIM Vagyongazdálkodó Központjának, a Wekerle Sándor Alapkezelőnek, a Nemzeti Közigazgatási Intézetnek és az ECOSTAT-nak az összevonása Közigazgatási és Igazságügyi Hivatal néven 2. Gyógyszerészeti és Egészségügyi Minőség- és Szervezetfejlesztési Intézet létrehozása

Közigazgatás szervezeti struktúrájának átalakítása		3. Megyei Intézményfenntartó Központok létrehozása 4. Állami tulajdonba kerültek a megyei fejlesztési ügynökségek 5. (Köz)alapítványi rendszer teljes átszervezése, centralizációja <i>Ellentmond: Schedler és Proeller Szervezeti átalakítás kategóriájának és Hood No. 4. tantételének</i>
		Privatizáció- és kiszervezésellenes megjegyzések a Magyar Programban: „Az elmúlt időszakban az állam az adósságcsökkentésre hivatkozva egy téves és hamis államkép miatt számos olyan privatizációt hajtott végre, amely az állam mozgásterét, befolyásolási lehetőségét aránytalanul és károsan csökkentette bizonyos ágazatokban, és az értékesítés kifogásolható nagyságú költségekkel járt.” (Magyar Program 11.0, 10. o.) <i>Ellentmond: Schedler és Proeller Piacosítás/Privatizáció kategóriájának és Hood No. 5. tantételének</i>

Forrás: Magyar Program 11.0 és 12.0.

A fenti táblázatból látható, hogy a Magyar Zoltán Közigazgatás-fejlesztési Program rendszerszintű reformjavaslatainak többsége ellentétes az NPM-irányzat szellemiségével. Egy erős, centralizált központi államigazgatás megteremtésére törekszik. Fontosnak tartjuk, hogy rámutassunk az NPM-irányzat és a Magyar Program szemléletmódja közötti legfőbb különbségre: az NPM a decentralizált közigazgatás végpontjain dolgozó közszolgák szakmai tudásában és kompetenciájában maximálisan megbízik, továbbá bízik abban is, hogy a politikusok képesek a decentralizált közigazgatási rendszert megfelelően ellenőrizni, így a

bürokraták az állampolgárok érdekében tevékenykednek. Ennek alapján minél erőteljesebben szét kívánja választani a politikai döntések meghozataláért felelős politikusokat – akiknek a mit? kérdésben döntő a szavuk – és a végrehajtásért felelős közszolgákat – akik a hogyan? kérdésben dönthetnek. Ezzel szemben a Magyar Program rendszer-szintű reformjai alapján úgy tűnik, hogy a stratégia készítői a kormányhoz közelebb álló államigazgatás szakmai kompetenciáját és/vagy lojalitását a politikusok irányában erősebbnek vélik, mint a decentralizált szerveknél dolgozó közszolgákéit. Abban bíznak, hogy a központi közigazgatás felett erősebb kontrollt tud gyakorolni a politikai döntéshozó, mint a decentralizált szervek felett. A központosítás célja a közigazgatási rendszer hatékonyságának és eredményességének növelése, azonban a kérdés az, hogy a centralizációból eredő hatékonyságbeli hasznok meghaladják-e a decentralizáció megszüntetésének költségeit, illetve további kérdésként felmerül, hogy szinergia vagy konfliktus alakul-e ki a programban javasolt rendszerszintű és szervezeti szintű reformok között.

A rendszerváltozáskor felépített közigazgatási rendszerünket, valamint az elmúlt húsz év közigazgatási reformjainak sikereit és kudarcait áttekintve a Magyar Program központosító törekvései gazdaságossági szempontból racionálisak, továbbá valószínűsíthető, hogy a politikusok akarata valóban erőteljesebben tud egy centralizáltabb rendszerben érvényesülni, amely a politikusok szemszögéből nézve eredményesebbé is teheti a közigazgatási rendszerünket. Az eddig működő decentralizált közigazgatási rendszer ugyan a feladatait ellátta, de nem működött hatékonyan, sokszor pazarlóan és redundanciáktól terhesen látta el feladatait, és sokszor a kormányzati akarat sem érvényesült a gyakorlatban. A Magyar Programból kiolvasható új közigazgatási rendszerrel kapcsolatos legnagyobb félelmünk abból adódik, hogy a kialakuló erőteljesen központosított rendszerben a politikai döntéshozók és feladatokat végrehajtó közszolgák nincsenek egyértelműen szétválasztva, és félő, hogy a közigazgatási feladatok végrehajtása során sem a szakmai érvek és tudás fog dominálni, hanem a politikai akarat. Ez nemcsak az NPM szellemiségével, hanem a weberiánus ideál szemléletmódjával is ellentétes lenne.³¹

További ellentét feszül a Magyar Program nemzeti karaktert hangsúlyozó szemléletmódja és az NPM-irányzat nemzetek felett álló

gondolatisága között.³² A nemzeti karakterisztikák figyelembevétele a közigazgatás-fejlesztési stratégia kidolgozása során véleményünk szerint helyeslendő, hiszen az egyes társadalmak hagyományai, normái és szokásai, valamint kultúrája alapvetően befolyásolja, hogy mely reformjavaslatok valósulhatnak meg sikeresen.³³ Ezzel szemben az NPM szemléletmódját tükrözi vissza, hogy a Magyary Program írói szerint a nemzeti karakterisztika figyelembevétele nem lehet akadálya annak, hogy a nemzetközi legjobb példákat megismerjük, elsajátítsuk és – alapos elemzés és mérlegelés után – akár adaptáljuk.³⁴ A jó gyakorlat felkutatása és a közigazgatásban dolgozó szakemberek képzése remélhetőleg egyik alapvető feladata lesz az újonnan megszervezett Közigazgatási és Igazságügyi Hivatalnak.

6. táblázat: A Magyary Zoltán Közigazgatás-fejlesztési Program feladatokat és folyamatokat érintő beavatkozási területére vonatkozó javaslatok és lépések kapcsolata az NPM-irányzathoz

A közigazgatás feladatainak és folyamatainak szervezeti szintű átalakítása	NPM-irányzathoz illeszkedő reformjavaslatok	NPM-irányzattal ellentétes reformjavaslatok
	„Állampolgárok közvetlen bevonása az ügyfélbarát és hatékony eljárások megalkotásának folyamatába.” (Magyary Program 11.0, 8. o.) <i>Illeszkedik: Schedler és Proeller Ügyfél-orientáció/Minőségmenedzsment kategóriájához</i>	
	„A túlbujánzó állami szervezetrendszer és a tisztázatlan felelősségi viszonyok átláthatatlan szövevénye nemcsak rossz hatékonyságú, hanem egyben a korrupció egyik fő oka.” (Magyary Program 11.0, 9. o.) <i>Illeszkedik: Schedler és Proeller Szervezeti átalakítás kategóriájához és Hood 1. és 4. tantételéhez</i>	

A közigazgatás feladatainak és folyamatainak szervezeti szintű átalakítása	Feladatok hatékony, átlátható menedzselése és az adott feladatért felelős személy egyértelmű kijelölése (Magyary Program 11.0, 29. o.) <i>Illeszkedik: Schedler és Proeller Menedzsment-eszközök kategóriájához és Hood 1. és 4. tantételéhez</i>	
	Az egyes feladatokhoz tartozó irányítói/megrendelői és végrehajtói feladatok szétválasztása (Magyary Program 11.0, 31. o.) <i>Illeszkedik: Schedler és Proeller Szervezeti átalakítás kategóriájához és Hood 4. tantételéhez</i>	
	Egységes stratégiatervezés az államigazgatásban (Magyary Program 11.0, 34. o.) <i>Illeszkedik: Schedler és Proeller Menedzsment-eszközök kategóriájához és Hood 1. és 6. tantételéhez</i>	
	„A közigazgatás hatékonyságának növelésének vitán felül az egyik legfontosabb eszköze az infokommunikációs technológiák használatának elterjesztése. A Magyary Program fontos része tehát az e-közigazgatási szolgáltatások körének bővítése és minőségének javítása...” (Magyary Program 11.0, 36. o.) <i>Illeszkedik: Schedler és Proeller Menedzsment-eszközök kategóriájához és Hood 6. tantételéhez</i>	„... és ebben az esetben is [az informatikai fejlesztés területén – R. M.] a lehető legnagyobb fokú központosítást kell elérni a rendszerek biztonságos működése adta keretek között, az állam számára kellő saját, esküt tett tisztviselőkből álló informatikus személyi erőforrás kell, és csak kisegítő jelleggel lehet jelen bármilyen személyi szolgáltatás vásárlása ezen a területen...” (Magyary Program 11.0, 36. o.) <i>Ellentmond: Schedler és Proeller Piacosítás/Privatizáció kategóriájának és Hood 5. tantételének</i>
	„fontos... az átláthatatlan eljárások és folyamatok egyszerűsítése.” (Magyary Program 11.0, 36. o.) <i>Illeszkedik: Schedler és Proeller Szervezeti átalakítások kategóriájához és Hood 6. tantételéhez</i>	

A közigazgatás feladatainak és folyamatainak szervezeti szintű átalakítása	„Különösen fontos, hogy mind a feladat kitűzésénél, mind – az éppen ezért drasztikusan egyszerűsítendő – eljárásokban folyamatosan beazonosíthatóvá kell tenni a személyi felelősséget.” (Magyary Program 11.0, 37. o.) <i>Illeszkedik: Schedler és Proeller Menedzsmenteszközök kategóriájához és Hood 2. és 4. tantételéhez</i>	
	„A polgárok és a társadalmi, gazdasági szervezetek bizalmának visszanyeréséhez nem elegendő a jól működő folyamatok kialakítása és a minőségi szolgáltatások nyújtása. Ha ezek a szereplők nincsenek bevonva az őket megillető szolgáltatások megtervezésébe és az őket érintő döntések meghozatalába, a közigazgatásba vetett bizalmuk nem fog erősödni. A külföldi jó gyakorlatokat alapul véve tehát a Magyary Program célja, hogy a közigazgatás kezdeményezően kommunikáljon az emberekkel, tegye lehetővé és ösztönözze aktív részvételüket az állam működésében.” (Magyary Program 11.0, 37. o.) <i>Illeszkedik: Schedler és Proeller Részvétel/Partnerség kategóriájához</i>	
	Etikai Kódex bevezetése (Magyary Program 12.0., 47. o.) <i>Illeszkedik: Schedler és Proeller Ügyfél-orientáció/Minőségmenedzsment kategóriájához</i>	

Forrás: Magyary Program 11.0 és 12.0.

Mint a fenti táblázatból látható, a Magyary Program – a rendszerszintű javaslataival szemben – a feladatvégzés és a szervezeten belüli folyamatok megszervezése során egyértelműen elfogadja az NPM-irányzat ja-

vasatait és szellemiségét. Fontosnak tekinti az állampolgárok bevonását a döntéshozatalba, és az ügyfelek igényeinek maximális kielégítését. Átláthatóvá és elszámoltathatóvá kívánja tenni a közigazgatási rendszert és az abban dolgozó közszolgákat. Átveszi a legjobb nemzetközi gyakorlatokat (pl.: Etikai Kódexek) és a magánszférában használt menedzsmenttechnikákat (pl.: stratégiatervezés, IT erőteljesebb használata). A személyes felelősség és az ellenőrzési rendszerek kiépítésének hangsúlyozása arra utal, hogy a Magyary Program is bizalmatlan a közszolgákkal szemben: ellenőrizni kívánja őket, hogy az önértékük követése helyett a közjóért, azaz az állampolgárok érdekében tevékenykedjenek. Ez a gondolat egyértelműen közösségi döntések elméletéhez köthető, amely az NPM-irányzat szemléletmódját leginkább meghatározza.

7. táblázat: A Magyary Zoltán Közigazgatás-fejlesztési Program eljárásokat érintő beavatkozási területére vonatkozó javaslatok és lépések kapcsolata az NPM-irányzathoz

	<i>NPM-irányzathoz illeszkedő reform-javaslatok</i>	<i>NPM-irányzattal ellentétes reform-javaslatok</i>
Eljárások átalakítása	Megbízható, kiszámítható és tervezhető eljárások (Magyary Program 11.0, 38. o.) <i>Illeszkedik: Schedler és Proeller Szervezeti átalakítások kategóriájához és Hood 6. tantételéhez</i>	
	Eljárások sztenderdizálása, szolgáltatási szintek, eljárási szabványok rögzítése (Magyary Program 11.0, 38. o.) <i>Illeszkedik: Schedler és Proeller Szervezeti átalakítások és Menedzsmenteszközök kategóriáihoz, valamint Hood 6. tantételéhez</i>	
	Folyamatos monitoring a megállapított szint betartatása érdekében (Magyary Program 11.0, 38. o.)	

Eljárások átalakítása	<i>Illeszkedik: Schedler és Proeller Menedzsmenteszközök kategóriájához és Hood 6. és 7. tantételéhez</i>	
	Hatásvizsgálati rendszer kialakítása (Magyary Program 11.0, 40. o., Magyary Program 12.0, 53. o.) <i>Illeszkedik: Schedler és Proeller Menedzsmenteszközök kategóriájához és Hood 7. tantételéhez</i>	
	„A Magyary Program célként tűzi ki a minisztériumok éves munkaterveinek, akcióterveinek és jelentéseinek egységes módszertan alapján történő kidolgozását, az ágazati és intézményi indikátorok központi monitoringrendszerének kidolgozását és működtetését, valamint a minisztériumi adatgyűjtések, adatbázisok rendszerének felmérését és fejlesztését.” (Magyary Program 11.0, 40. o.) <i>Illeszkedik: Schedler és Proeller Menedzsmenteszközök kategóriájához és Hood 3. tantételéhez</i>	
	„A Magyary Program célja az ügyfelek igényeit és érdekeit figyelembe vevő, ügyfélközpontú szolgáltató működés kialakítása, az eljárások egyszerűsítése, az ügyfélterhek csökkentése, és egységesen magas színvonalú, mindenki által hozzáférhető szolgáltatások kialakítása.” (Magyary Program 11.0, 41. o.) <i>Illeszkedik: Schedler és Proeller Ügyfél-orientáció/Minőségmenedzsment kategóriájához</i>	

Eljárások átalakítása	„...közigazgatás ne a korábbi költségvetési bázisok alapján, hanem költség/bevétel alapú, ideális esetben ún. elemi szorzatos számításokkal tudja előkészíteni a költségvetési javaslatát.” (Magyary Program 11.0, 41. o.) <i>Illeszkedik: Schedler és Proeller Költségvetési reformok kategóriájához és Hood 6. tantételéhez</i>	
	Lean és BPR módszertanok alkalmazása (Magyary Program 12.0, 51. o.) <i>Illeszkedik: Schedler és Proeller Menedzsmenteszközök kategóriájához és Hood 6. tantételéhez</i>	
	CAF rendszerszintű bevezetése (Magyary Program 12.0, 52. o.) <i>Illeszkedik: Schedler és Proeller Menedzsmenteszközök és Ügyfél-orientáció/Minőségmenedzsment kategóriáihoz és Hood 3. és 6. tantételéhez</i>	
	Egyablakos ügyintézés fejlesztése – Kormányablakok (Magyary Program 12.0, 54. o.) <i>Illeszkedik: Schedler és Proeller Menedzsmenteszközök és Ügyfél-orientáció kategóriájához</i>	

Forrás: Magyary Program 11.0, 12.0.

A táblázat alapján megállapítható, hogy a Magyary Program az eljárások szintjén is szoros kapcsolatban áll az NPM-iránnyal, annak majd minden szervezeti szintű javaslatát és eszközrendszerét alkalmazza. Az eljárások szintjén csupa előremutató javaslattal él a Magyary Program. Így csak helyeselni lehet a Magyary Program azon megállapításait, amelyek a költségvetés-készítési eljárásokra vonatkoznak. Az eredményalapú vagy más néven üzemgazdaság-tani számviteli eszközök bevezetése a pénzügyi szemlélet helyett jelentős előrelépést jelentene a magyar közigazgatásban.³⁵ Szintén a közmenedzsment iránt elkötelezett szakértők

szívéből szólnak a szolgáltatási szintek és standardok meghatározására tett javaslatok, amelyek segítségével mérhetővé válik a közszolgáltatások színvonala. A Magyary Program ezen részének javaslatai alapján nem is tűnik olyan távolinak az az idő, amikor a magyar közigazgatás stratégiai és operatív tervezési ciklusa egy kiegyensúlyozott mutatószámrendszer segítségével összekapcsolható és egységesíthető.

A kérdés persze mindig az, hogy a leírt tervekben mi is valósul meg a gyakorlatban, mely javaslatokból lesznek valódi döntések, és mely döntéseket hajtják végre a közszektor dolgozói. Ebbéli félelmünket leginkább Pollitnak az NPM reformjavaslatokra vonatkozó fejtegetésére alapozzuk,³⁶ amely szerint az NPM-reformokról több szó esik (retorikai konvergencia), mint amennyi politikai döntés (döntési konvergencia) születik a bevezetésükről. Megvalósult, a közigazgatásban dolgozók által elfogadott és alkalmazott NPM-reformokkal (eredménykonvergencia) pedig még kisebb számban találkozhatunk. A Magyary Program is magában hordozza azt a veszélyt, hogy a rendszerszintű reformjavaslatok, amelyek megvalósítása a változásmenedzsment és szervezetszociológiai oldaláról nézve egyszerűbbnek tűnnek, megvalósulnak, illetve részben már meg is valósultak, míg a program szervezeti szintű javaslatai – így a folyamatokra, eljárásokra és a személyzetre vonatkozó beavatkozásai – a politikusok érdektelenségén és a közigazgatási szervezetek ellenállásán elbuknak.

8. táblázat: A Magyary Zoltán Közigazgatás-fejlesztési Program személyzetet érintő beavatkozási területére vonatkozó javaslatok és lépések kapcsolata az NPM-irányzathoz

Az emberierőforrás-menedzsment területének átalakítása	NPM-irányzathoz illeszkedő reformjavaslatok	NPM-irányzattal ellentétes reformjavaslatok
	Munkáltatói mátrix néven vezetési-irányítási és munkaszervezési egységes keretrendszer létrehozása (Magyary Program 11.0, 43. o.) <i>Illeszkedik: Schedler és Proeller Menedzsmenteszközök kategóriájához és Hood 1. tantételéhez</i>	

Az emberierőforrás-menedzsment területének átalakítása	Hatékonyági és teljesítmény értékeinek figyelembevétele az életpályamoddell kialakítása során (Magyary Program 11.0, 43. o.) <i>Illeszkedik: Schedler és Proeller Menedzsmenteszközök kategóriájához és Hood 1. és 3. tantétéleihez</i>	
	„Szakmai tudás („tudja”) – megfelelő kiválasztás, folyamatos képzés, felkészülés és képességek, készségek fejlesztése.” (Magyary Program 11.0, 44. o.) <i>Illeszkedik: Schedler és Proeller Menedzsmenteszközök kategóriájához és Hood 1. tantételéhez</i>	
	„Bizalom („hagyják”) – szükséges végrehajtói mozgástér és (eszközbeli és szakmai) támogatás biztosítása mind a vezetők, mind a kollégák, mind az ügyfelek részéről.” (Magyary Program 11.0, 44. o.) <i>Illeszkedik: Schedler és Proeller Szervezeti átalakítás és Menedzsmenteszközök kategóriáihoz, valamint Hood 1. tantételéhez</i>	
	Hay munkakörelemző módszertan alkalmazása (Magyary Program 12.0, 62. o.) <i>Illeszkedik: Schedler és Proeller Menedzsmenteszközök kategóriájához és Hood 1. tantételéhez</i>	
	Teljesítményértékelési rendszer bevezetése (Magyary Program 12.0, 64. o.) <i>Illeszkedik: Schedler és Proeller Menedzsmenteszközök kategóriájához és Hood 3. tantételéhez</i>	

Forrás: Magyary Program 11.0 és 12.0.

Az emberierőforrás-menedzsment (EEM) területén a Magyary Program javaslatai tartalmazzák azokat az üzleti világban elterjedt technikákat, amelyek segítségével a közigazgatás személyi állományának hatékonyságát növelni lehet. A programból látható, hogy írói áttanulmányozták a múltban Magyarországon bevezetett EEM-reformokat is, és tanultak azok hibáiból. Jó példa erre a teljesítményértékelési rendszer bevezetésére tett javaslat, amely egyszerűsítene az eljárásokat, viszont gyakoribbá tenné a visszacsatolásokat. Nem tartjuk szerencsésnek azonban, hogy a teljesítményértékelési rendszer döntően a munkaköri leírásokra támaszkodna, mert az ezekben leírt feladatokat a legtöbb köztisztviselő elvégzi, azaz a munkaköri leírások alapján nehéz különbséget tenni a közszolgák teljesítménye között.³⁷ A rendszer célja azonban pontosan az, hogy kiemelve és anyagiilag is értékelje a jól teljesítőket, valamint felhívja a figyelmet a rosszul teljesítőkre, hogy azok hibáiból mind ők, mind a többi közszolga tanulhasson. Egy egyéni szintű teljesítményértékelési rendszer csak akkor lehet eredményes, ha a kiválóan teljesítő közszolgák bérezését pozitív irányba eltéríti, és a kiváló teljesítményeket példaként tudja a közigazgatási karnak bemutatni. A Magyary Program – talán azért, mert nem akar ilyen operatív szintig lemenni – nem szól azokról az objektíven mérhető mutatószámokról, amelyekhez a köztisztviselők teljesítményét mérné, pedig ezek a részletkérdéseknek tűnő problémák döntenek el, hogy a rendszer működőképes lesz-e, vagy bevezetése kudarcba fullad.³⁸ Fontos lenne tudnunk, hogy a javaslat különböző mutatószámokat javasol-e a szervezet különböző szintjein – mind horizontálisan, mind vertikálisan – elhelyezkedő szereplőinek, hiszen minél inkább felfelé megyünk a ranglétrán, annál inkább kapcsolódhatnak a teljesítménymutatók a szervezet céljaihoz, míg a szervezeti hierarchia alsóbb szintjein inkább a feladatokhoz érdemes kapcsolódniuk. Összefoglalóan olyan teljesítményértékelési rendszert érdemes bevezetni – és a Magyary Program jelenleg erre sem tesz utalást –, amely hozzájárul ahhoz, hogy (1) a köztisztviselők megértsék és elfogadják a szervezeti célokat, (2) a szervezet tagjainak hosszú távú fejlődését segíti elő, (3) a szervezeti tagok elfogadják annak eredményeit és a javadalmazásukra, előmenetelükre vonatkozó konzekvenciákat, és végezetül (4) a társadalom széles rétegei megismerhessék az adott szervezet eredményeit.

Az NPM menedzsment-eszköztárának használata mellett a Magyar Program személyzetet érintő beavatkozási területe elkötelezett a kisebb állam koncepciója mellett. Ennek során a köztisztviselői állomány létszámának csökkentését és fiatalítását tűzi zászlajára. A kisebb állam nem jelent gyengébb államot, amely célt a program alkotói a rendszerszinten konzekvensen érvényesített központosítási törekvésekkel kívánnak megvalósítani az emberierőforrás-menedzsment területén is. Ennek alapján létrehoznak a Közigazgatási és Igazságügyi Minisztériumban egy Stratégiai Központot, a Közigazgatási és Igazságügyi Hivatalra építve egy Módszertani Központ, egy kamarai jellegű új szervezetet, a Magyar Köztisztviselői Kart mint „Önbecsülési Központot”, és végezetül egy Képzési Központot a Nemzeti Közszolgálati Egyetem tudásbázisán.³⁹ Az egyes feladatok szétválasztása illeszkedik az NPM szemléletmódjához, azonban a javaslatban megjelenő erőteljes centralizáció és a Magyar Köztisztviselői Kar elveiben megjelenő korporatista szemlélet ellentétes azzal.

ÖSSZEFOGLALÁS

A jelen tanulmányban arra vállalkoztunk, hogy az új közszolgálati menedzsment irányzat és a Magyar Zoltán Közigazgatás-fejlesztési Program közötti kapcsolatot elemezzük. Ennek során ismertettük az NPM-irányzat szemléletmódját, és bemutattuk eszközrendszerét. A tanulmány második részében részletesen elemeztük a Magyar Program négy beavatkozási területét, és megállapítottuk, hogy míg rendszerszinten a program egyértelműen elutasítja az NPM-irányzatot, és inkább a whole-of-government irányzat szellemiségét követi, addig szervezeti szinten alkalmazza az irányzat eszközrendszerét, és azonosul annak szemléletmódjával. Tanulmányunknak nem volt célja a Magyar Program értékelése, azonban néhány helyen értékeltük annak javaslatait, és felhívtuk azokra a veszélyforrásokra a figyelmet, amelyek a program céljait veszélyeztethetik. A legsúlyosabb veszélyforrás a Magyar Program inkonzisztenciájából adódik, azaz abból, hogy a rendszerszintű javaslatok és a szervezeti szintű javaslatok értékrendje és szemléletmódja részben különböző. Összességében azonban egyetértünk Pálné Kovács Ilo-ná véleményével, hogy szervezeti szinten a Magyar Program számos előremutató fejlesztési javaslatokat tartalmaz, amelyek megvalósulása

hozzájárulhat egy modern, eredményes és hatékony közigazgatási rendszer kialakulásához.

JEGYZETEK

- ¹ Sandford Borins: *New Public Management, North American Style*. In: New public management: current trends and future prospects. Eds.: K. McLaughlin, S. P. Osborne, E. Ferlie, Routledge, New York, 2002, 181–194. o.
- ² Tom Christensen–Per Lægreid: *New Public Management: Puzzles of Democracy and the Influence of Citizens*. Symposium on Accountability, Publicity & Transparency, The Journal of Political Philosophy, Vol. 10, No. 3., 2002, 267–295. o.
- ³ Steven Van de Walle–Gerhard Hammerschmid: *Coordinating for Cohesion in the Public Sector of the Future*. Cocops Project Background Paper, Cocops Working Paper, No. 1., 2011. www.cocops.eu/wp-content/uploads/2011/09/COCOPS_workingpaper_No11.pdf (Letöltés: 2012. február 3.)
- ⁴ Részben erre vállalkozik a Magyar Zoltán Közigazgatás-fejlesztési Program is.
- ⁵ Christopher Hood: *A public management for all seasons?* Public Administration, Vol. 69, No. 1., 1991, 3–19. o.
- ⁶ Rosta Miklós: *Az új közszolgálati menedzsment célja*. Társadalomkutatás, 30. évf., 2012/2., 169–185. o.
- ⁷ Irvine Lapsley: *New Public Management. The Cruellest Invention of the Human Spirit?* Abacus, Vol. 45, No. 1., 2009, 1–21. o.; G. B. Peters–J. Pierre–T. Randma-Liiv: *Global Financial Crisis, Public Administration and Governance: Do New Problems Require New Solutions?* Public Organization Review, Vol. 11, No. 1., 2011, 13–27. o.
- ⁸ A koordinációs mechanizmusokkal kapcsolatban lásd: Kornai János: *Bürokratikus és piaci koordináció*. Közgazdasági Szemle, 1983/9., 1025–1038. o.
- ⁹ Lapsley szerint: „Az NPM nem halott. A jelenlegi globális pénzügyi válság felerősíti az NPM jelentőségét a kormányzati reformok során. A pénzügyi válság megerősíti az NPM szerepét legalább a következő évtizedre.” Irvine Lapsley: *New Public Management in the Global Financial Crisis. Dead, Alive, or Born Again?* Working Paper presented at IRSPM, Berne, Switzerland, 6–9 April, 2010, 19. o.
www.rcpar.org/mediaupload/publications/2010/20100413_Lapsley_New_public_management_in_the_global_financial_crisis.pdf (Letöltés: 2012. október 18.); Lásd még: Paul Haynes: *The Return of New Public Management?* Working Paper, 2011. Available at SSRN: <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.1935909>
- ¹⁰ 2011-től, az Európai Unió támogatásával, a 7. keretprogram keretein belül 10 ország 11 egyetemének közigazgatási szakértői vizsgálják az NPM-irányzat sikerességét meghatározó tényezőket, illetve elemzik a megvalósult NPM-reformokat. A Coordina-

tion for Cohesion in the Public Sector of the Future nevet viselő kutatás az NPM értékelésére vállalkozik. Magyarországról a Budapesti Corvinus Egyetem Közgazdaságtudományi Karának Közzolgálati Tanszéke vesz részt a kutatásban, prof. dr. Jenei György és dr. Hajnal György vezetésével. A kutatás eredményei a www.cocops.eu honlapon érhetőek el.

¹¹ Kuno Schedler–Isabella Proeller: *The New Public Management. A perspective from mainland Europe*. In: New public management: current trends and future prospects. Eds.: K. McLaughlin, S. P. Osborne, E. Ferlie, Routledge, New York, 2002, 163–180. o.

¹² Az NPM eszköztárának részletesebb bemutatását lásd: Rosta Miklós: *NPM, avagy innováció a közzolgálatban*. In: Innovációs verseny. Esélyek és korlátok. Szerk.: Szabó Katalin, Hámori Balázs, Aula Kiadó, Budapest, 367–396. o.

¹³ Habár a neokonzervativizmus és a neoliberalizmus, valamint az új közzolgálati menedzsment kapcsolatra számos szerző felhívta a figyelmet (Christopher Pollitt: *Occasional Excursions: A Brief History of Policy Evaluation in the UK*. Parliamentary Affairs, Vol. 46, No. 3., 1993, 353–362. o.), az NPM elterjedése mégsem köthető egyetlen politikai irányzathoz. Ausztráliában Robert Hawke, az Ausztrál Munkás Párt jelöltjének 1983-as miniszterelnöki beiktatásával került a reform föderális szintre (Marian Simms: *New public management in Australia*. In: International Handbook of Public Management Reform. Eds.: S. F. Goldfinch, J. L. Wallis, Edward Elgar, Cheltenham, 2009, 173–187. o.), míg az Egyesült Államokban Bill Clinton, demokrata párti elnök a Reinventing Government programmal kapcsolódott az irányzathoz. A hivatalos nevén National Performance Review, amelyet Al Gore alelnök jegyzett, megvalósítása során sok területen jelentősebb reformokat hajtott végre, mint az inkább retorikailag aktív Ronald Reagan. (Bert A. Rockman–Thierno Thiam: *The United States: the political context of administrative reform*. In: International Handbook of Public Management Reform. Eds.: S. F. Goldfinch, J. L. Wallis, Edward Elgar, Cheltenham, 2009, 200–219. o.)

¹⁴ C. Pollitt–S. van Thiel–V. Homburg: *Introduction*. In: New Public Management in Europe. Adaptation and Alternatives. Eds.: C. Pollitt, S. van Thiel, V. Homburg, Palgrave Macmillan, New York, 2007, 1–9. o.

¹⁵ Az új közzolgálati menedzsment személetmódja és a magyar társadalom informális és formális intézményrendszere, valamint kulturális beállítódása nem illeszkedik olyan mértékben, mint az irányzat őshazáiban, így az Egyesült Királyságban, Új-Zélandon vagy az Amerikai Egyesült Államokban. Az új közzolgálati menedzsment intézményi meghatározottságáról lásd részletesebben: Rosta Miklós: *Innováció, adaptáció és imitáció. Az új közzolgálati menedzsment*. Aula Kiadó, Budapest, 2012. Ennek kapcsán érdemes felhívni a figyelmet az NPM-irányzat bevezetéséhez kapcsolódó egyik legnagyobb kihívásra, amelyet DiMaggio és Powell kényszerítő izomorfizmusnak ne-

vezett. (P. J. DiMaggio–W. W. Powell: *The Iron Cage Revisited: Institutional Isomorphism and Collective Rationality in Organizational Fields*. American Sociological Review, Vol. 48, No. 2., 1983, 147–160. o.) Kényszerítő izomorfizmusról akkor beszélhetünk, amikor egy nemzetközi szervezet (pl.: IMF, Európai Unió) olyan feltételek mellett támogat akár politikailag, akár pénzügyileg egy adott kormányt, hogy az kénytelen bizonyos közmenedzsment-gyakorlatokat átvenni, kénytelen az adott nemzetközi szervezet javaslatai alapján megreformálni a közigazgatását. (Edoardo Ongaro: *Public Management Reform and Modernization. Trajectories of Administrative Change in Italy, France, Greece, Portugal and Spain*. Edward Elgar, Cheltenham, 2009, 8. o.) A külső nyomásra végrehajtott reformok hosszú távú hatása megkérdőjelezhető, sőt már rövid távon is jelentős feszültséget gerjeszhetnek, amelyek nem várt mellékhatásokat, a közigazgatás teljesítményének drasztikus romlását, így a reform céljaival ellentétes hatásokat válthatnak ki. A kényszerítő izomorfizmusnak a fentebb leírt kihívások mellett számos pozitív hatását (pl.: új módszertanok és szervezeti struktúrák megismerése, tanulási és adaptációs folyamat beindulása) ismerteti a szakirodalom.

¹⁶ Hood, i. m.

¹⁷ Ez azt jelenti, hogy válasszuk szét a döntéshozó és a végrehajtó szerepeket. A döntéshozók feladata a célok kijelölése legyen, azaz a mit kérdésre válaszoljanak, míg a végrehajtók – akik nagyobb közigazgatási szakértelemmel rendelkeznek – kapjanak nagyobb szabadságot a miként kérdésének megválaszolásába. Ezzel egyidejűleg a döntéshozókat hozzuk olyan helyzetbe, hogy ellenőrizhessék a végrehajtókat, és szükség esetén beavatkozhasanak. Ebből látható, hogy az NPM-irányzat választ kíván adni a megbízó–ügynök problémára.

¹⁸ AZ NPM eszközrendszerének további kategorizálását lásd még: Christopher Pollitt–Hilkka Summa: *Trajectories of Reform: Public Management Change in Four Countries*. Public Money & Management, Vol. 17, No. 1., 1997, 7–18. o.; Christensen–Lægreid, i. m.; G. Gruning: *Origin and theoretical basis of new public management*. International Public Management Journal, Vol. 4, No. 1., 2001, 1–25. o.; L. Torres: *Trajectories in public administration reforms in European Continental countries*. Australian Journal of Public Administration, Vol. 63, No. 3., 2004, 99–112. o.; N. Manning et al.: *Public Management Reform: should Latin America learn from the OECD?* OECD, 2008. <http://blog-pfm.imf.org/files/oecd-lac-public-management-reforms-2008-final-1.pdf> (Letöltés: 2010. augusztus 6.). Külön kiemeljük J. M. Alonso–J. Clifton–D. Díaz-Fuentes: *Did New Public Management Matter? An Empirical Analysis of the Outsourcing and Decentralization Effects On Public Sector Size*. COCOPS Working Paper, No. 4., 2011, 6. o. www.cocops.eu/wp-content/uploads/2011/12/COCOPS_workingpaper_No4.pdf (Letöltés: 2012. október 18.) művét, amelyben a szerzők a szakirodalom alapos áttekintése után a következő NPM-gyakorlatokat különböztetik

meg: (I.) a verseny szerepének erősítése a közszektorban, (II.) közszektor méretének csökkentése (III.) az üzleti szférában használt menedzsmenteszközök alkalmazásának bevezetése, (IV.) az erőforrás (input) kontroll helyett a kibocsátás (output) kontroll használata, (V.) decentralizáció, (VI.) az egységes központi bürokrácia felदारabolása ügynökségekbe, (VII.) outsourcing, (VIII.) a megbízó és a végrehajtó szétválasztása, (IX.) ügyfél-orientáció és (X.) a politikai döntéshozatal és a közszektor közvetlen irányításának szétválasztása.

¹⁹ Pálné Kovács Ilona Magyar Zoltán munkásságát és a Magyar Programhoz való viszonyát mutatja be, megállapítva, hogy „Az alapvetően korrekt, megalapozott Magyar-programban tervezett változások irányainak felsorolása helyett a közigazgatás szisztematikus fejlesztésének szándékát érdemes kiemelni, amely a Magyar-örökségnek talán egyik legfontosabb eleme.” Pálné Kovács Ilona: *Magyar Zoltán és a magyar közigazgatás*. Tér és Társadalom, 2011/3., 173–179. o. Pálné szerint a második Orbán-kormány által beindított közpolitikai változások „egyértelműen szembefordulnak a korábbi neoliberális NPM-filozófiával, erős és egyben központosított állam létrehozására törekedve.” (Pálné, i. m. 177. o.) Miközben Pálné állításával rendszerszinten egyetértünk, be kívánjuk bizonyítani, hogy szervezeti szinten a Magyar Program az új közszolgálati menedzsment irányzatra támaszkodik.

²⁰ A dokumentum szerzői a nemzetközi szakirodalomban használt good governance fogalom helyett használják a jó állam fogalmát. A tudományos közösség inkább a jó kormányzás címkét használja. A fogalom magyarázatát a Magyar Program 12.0, 6. o. is ismerteti: „Az állam attól tekinthető jónak, hogy az egyének, közösségek és vállalkozások igényeit a közjó érdekében és keretei között, a legmegfelelőbb módon szolgálja. A közjó fogalma, hogy 1. az állam jogszerű és méltányos egyensúlyt teremt a számtalan érdek és igény között, e célból igényérvényesítést tesz lehetővé, és védelmet nyújt; 2. az állam kellő felelősséggel jár el az örökölt természeti és kulturális javak védelme, továbbörökítése érdekében; 3. az állam egyetlen önérdéke, hogy az előző két közjó elem érvényesítésére minden körülmények között és hatékonyan képes legyen, azaz megteremtí a hatékony joguralmat, ennek részeként az intézményi működést, az egyéni és közösségi jogok tiszteletben tartását és számonkérhetőségét.”

²¹ „...a hatékonyság fogalma kiemelt jelentőségű, hiszen nemcsak a közigazgatás egészének, hanem az egyes szabályozásoknak, vagy éppen az egyes intézkedésnek első számú fokmérője...” (Magyar Program 11.0, 2011, 18. o.) A program a hatékonyság fogalmát hat elemre bontja: eredményes, gazdaságos, hatásos, biztonságos (rugalmas), felügyelhető, alkalmazkodó (fejlődő).

²² A 2010-ben alakult kormány reformelképzelései leginkább a whole-of-government típusú reformjavaslatokhoz illeszkednek. A whole-of-government irányzatról lásd bő-

- vebben: Tom Christensen–Per Lægreid: *The Whole-of-Government Approach to Public Sector Reform*. Public Administration Review, Vol. 67, No. 6., 2007, 1059–1066. o. Kérdéses és vizsgálendő, hogy a rendszerváltozás utáni magyar kormányok közigazgatás-fejlesztési gyakorlatát mennyire befolyásolják a nemzetközi irányzatok. Hajnal György tanulmánya alapján elképzelhető, hogy sokkal inkább provinciális/aktuálpolitikai okok húzódnak meg egyes reformjavaslatok mögött, mintsem közigazgatás-tani elméletek és jó nemzetközi gyakorlatok. Hajnal György: *Adminisztratív politika a 2000-es évtizedben. Az ügynökség típusú államigazgatási szervek strukturális dinamikája 2002 és 2009 között*. Politikatudományi Szemle, XX. évf., 2011/3., 54–74. o.
- A Magyar Program 11.0 verziója mindenesetre egyértelműen hivatkozik a neoweberiánus államfelfogásra, amelyről magyarul a következő tanulmányokat ajánljuk az érdeklődő olvasók figyelmébe: Jenei György: *Adalékok a public policy szemlélet értelmezéséhez*. Nemzeti Érdek, 2007/1., 5–27. o.; G. Fodor Gábor–Stumpf István: *Neoweberi állam és a jó kormányzás*. Nemzeti Érdek, 2008/2., 5–26. o.; G. Fodor Gábor: *The 'Strong State' Paradigm: Good Government and the State in Central and Eastern Europe. Why Do We Need a Stronger State?* In: *Reforming Europe. The Role of the Centre-Right*. Eds.: C. Arvanitopoulos, Springer, Berlin, 2009, 153–172. o. A neoweberiánus irányzatról bővebben Christopher Pollitt: *Convergence or divergence: what has been happening in Europe?* In: *New Public Management in Europe. Adaptation and Alternatives*. Eds.: C. Pollitt, S. van Thiel, V. Homburg, Palgrave Macmillan Publishing, New York, 2007, 10–25. o.; és Laurence E. Lynn Jr.: *What is a Neo-Weberian State? Reflections on a Concept and its Implications*. Working Paper, 2008. http://fsv.cuni.cz/ISS-50-version1080227_TED1_Lynn_Whats_neoweberian_state.pdf (Letöltés: 2012. október 18.) műveiben olvashatunk.
- ²³ Közigazgatási és Igazságügyi Minisztérium: *Magyar Zoltán Közigazgatás-fejlesztési Program 11.0*. A Haza üdvére és a Köz szolgálatában. Közigazgatási és Igazságügyi Minisztérium, Budapest, 2011, 16. o. <http://magaryprogram.kormany.hu/admin/download/8/34/40000/Magyar-Kozigazgatas-fejlesztési-Program.pdf> (Letöltés: 2012. október 18.)
- ²⁴ Példaképpen említhetjük az alapítványokat és közalapítványokat. A Magyar Program 12.0 verziója alapján 60 átvizsgált (köz)alapítványból 28 jogutód nélkül megszűnik, 12 gazdasági társaságba olvad be vagy alakul át. Összesen 20 (köz)alapítvány működik tovább, megújult személyi állománnyal. *Magyar Zoltán Közigazgatás-fejlesztési Program 12.0*. A Haza üdvére és a Köz szolgálatában. Közigazgatási és Igazságügyi Minisztérium, Budapest, 2012, 21. o.
- ²⁵ J. S. Jun: *The Limits of Post-New Public Management and Beyond*. Public Administration Review, Vol. 69, No. 1., 2009, 161–165. o.
- ²⁶ Az Egyesült Királyság autonóm szervezeteinek átalakításáról kiváló tanulmányt kö-

zöl: T. Gash et. al.: *Read Before Burning: Arm's length government for a new administration*. Institute for Government, 2010. www.instituteforgovernment.org.uk/pdfs/ReadBeforeBurning.pdf (Letöltés: 2010. július 21.) Lapsley szerint ez azonban nem jelentett szakítást az új közszolgálati menedzsment irányzattal. Lapsley: *New Public Management in the Global...*, i. m.

²⁷ Hajnal, i. m. 67. o.

²⁸ Mindeddig a Magyar Programból leginkább a rendszerszintű, strukturális reformok valósultak meg, míg a szervezeti szintű reformok bevezetése lassabban halad. Ennek egyik lehetséges magyarázata, hogy a rendszerszintű reformokat döntően politikai szinten lehetne blokkolni, azonban az Orbán-kormány kétharmados parlamenti többsége, valamint a kialakult politikai erőter elegendő ahhoz, hogy politikai ellenállással a kormánynak nem kell szembesülnie. A szervezeti szintű reformok bevezetése, és így az NPM eszköztárának alkalmazása azonban nem kizárólag a politikai akaraton múlik, hanem annak sikeres bevezetéséhez a közigazgatásban dolgozók aktív hozzájárulása is szükséges. Mivel az új közszolgálati menedzsment kulturális alapjai és a magyar társadalom kulturális beállítódása nem illeszkedik olyan mértékben egymáshoz, mint az Egyesült Királyság, Új-Zéland vagy az Amerikai Egyesült Államok társadalmának kultúrája illeszkedik az NPM szemléletmódjához. Az új közszolgálati menedzsment intézményi meghatározottságáról lásd részletesebben: Rosta: *Innováció, adaptáció...*, i. m.

²⁹ A Magyar Program négy beavatkozási területet nevez meg: szervezet, feladat, személyzet, eljárás. A szervezet elnevezésű beavatkozási területet jobb lenne strukturális átalakításnak nevezni, mivel rendszerszintű reformjavaslatokat tartalmaz, azaz az e pontban bemutatott javaslatok fókuszja nem az egyes szervezet, hanem a szervezetek átfogó struktúrája. Az elnevezés félreértésekre adhat okot.

³⁰ A decentralizálás és központosítás kérdésében érdemes Oates és Tiebout elméleteit figyelembe venni. Magyarul lásd: Szalai Ákos.: *Fiskális föderalizmus. Áttekintés*. Közgazdasági Szemle, 49. évf., 2002/május, 424–440. o.; Horváth M. Tamás: *Urbanizáció-igazgatás és pénzügyi föderalizmus*. Tér és Társadalom, 22. évf., 2008/1., 125–139. o.

³¹ Gondoljunk arra, hogy a megyei kormányhivatalok élén aktív politikusok és nem vezető közszolgák állnak.

³² „Hazának tartozunk felelősséggel a tetteinkért, ami sokkal több, mint a lehetséges ügyfeleink összessége. A közigazgatásban különösen a közösség által meghatározott joguralom alatt állunk, azaz mint jogalkalmazók a közt, a közösséget szolgáljuk minden önzéstől és fölényességtől mentesen, még akkor is, amikor adott ügyfél irányában az intézkedés az államhatalom foganatosítása.” (Magyar Program 11.0, 17. o.) Továbbá: „...egy intézkedés során egyfajta mögöttes ügyfél a magyar nemzet, annak

valamennyi tagja térben és időben korlátlanul, akinek érdekeire méltányosan tekintettel kell lenni.” E gondolatok nem illeszkednek az NPM közgazdaság-tudományi gyökereihez, hiszen az NPM-irányzat a módszertani individualizmus talapzatán áll, és az egyes aktorok önérdekkövetését tételezi fel.

³³ Rosta: Innováció, adaptáció..., i. m.

³⁴ DiMaggio és Powell normatív izomorfizmusnak nevezték azt a tanulási folyamatot, amelynek során az elméleti és gyakorlati szakemberek segítségével a jó gyakorlatok megismerhetőek és adaptálhatóak. DiMaggio–Powell, i. m. 150. o.

³⁵ Az üzemgazdasági számvitelt a közigazgatás nem minden területén célszerű bevezetni. Az eredményalapú számvitelről részletesebben lásd: (Vígvári Ambrás: *Bevezetés a közszektor kontrollingba II.* Kézirat, Budapest, 2005. <http://rs1.sze.hu/~bedecsj/P%20E9nz%20FCgytan%20II./gyakorlatok%20anyagai/7.%20het/kozkontrol2.pdf> (Letöltés: 2011. június 20.); Allen Schick: *Performance Budgeting and Accrual Budgeting: Decision Rules or Analytic Tools?* OECD Journal on Budgeting, Vol. 7, No. 2., 2007, 109–138. o. Kritikájáról: Johan Christiaens–Jan Rommel: *Accrual Accounting Reforms: Only for Businesslike (Parts of) Governments.* Financial Accountability & Management, Vol. 24, No. 1., 2008, 59–75. o.; Michela Arnaboldi–Irvine Lapsley: *On the Implementation of Accrual Accounting. A Study of Conflict and Ambiguity.* European Accounting Review, Vol. 18, No. 4., 2009, 809–836. o.

³⁶ Pollitt: Convergence or Divergence..., i. m. 14. o.

³⁷ A Magyar Program 12.0, 64. o. alapján tudjuk, hogy nem kizárólagosan a munkaköri leírások alapján születne az értékelés, hanem egyéb szempontokat is figyelembe venne a rendszer.

³⁸ A Magyar Program 12.0, 66. o. szerint: „Vizsgálat és kidolgozás tárgyát képezi, hogy az egész személyzeti állomány tekintetében egyfajta közös »prémium elvárásként« a javadalmazás egyik eleme egy jól mérhető és a ténylegesen a közigazgatás teljesítményével összefüggő mutatóhoz legyen kötve, aszerint változzon. Ilyen ország szintű lehet a GDP-változás, az államadósság, és ilyen lehetne, amennyiben megfelelően számszerűsíthető, »Jó Állam-index«.” Ez a megoldás véleményünk szerint elvetendő, hiszen a közigazgatási állomány kollektíven nem jutalmazható, de nem is büntethető annak alapján, hogy az állam nehezen megragadható, absztrakt céljait elérjük-e, vagy sem. Túl heterogén csoport a közigazgatási állomány ahhoz, hogy egységesen, pár mutatóval mérni lehessen a teljesítményét. Az állam céljainak teljesülését pedig olyan sok külső tényező befolyásolja, hogy annak sikere vagy kudarca semmiképpen sem köthető egyértelműen a közszolgálatokhoz.

³⁹ Magyar Program 12.0, 57. o.

TOVÁBBI FELHASZNÁLT IRODALOM

A Magyar Zoltán Közigazgatás-fejlesztési Program felhasznált verziói:

Közigazgatási és Igazságügyi Minisztérium, Magyar Zoltán

Közigazgatás-fejlesztési Program 11.0. (MP 11.0) A Haza üdvére és a Köz
szolgálatában. Közigazgatási és Igazságügyi Minisztérium, Budapest, 2011.

[http://magyaryprogram.kormany.hu/admin/download/8/34/](http://magyaryprogram.kormany.hu/admin/download/8/34/40000/Magyary-Kozigazgatas-fejlesztési-Program.pdf)

40000/Magyary-Kozigazgatas-fejlesztési-Program.pdf

(Letöltés: 2012. október 18.)

Közigazgatási és Igazságügyi Minisztérium, Magyar Zoltán

Közigazgatás-fejlesztési Program 12.0. (MP 12.0) A Haza üdvére és a Köz
szolgálatában. Közigazgatási és Igazságügyi Minisztérium, Budapest, 2012.

[http://magyaryprogram.kormany.hu/admin/download/d/2c/](http://magyaryprogram.kormany.hu/admin/download/d/2c/40000/Magyary%20kozig%20fejlesztési%20program%202012%20A4.pdf)

40000/Magyary%20kozig%20fejlesztési%20program%202012%20A4.pdf

(Letöltés: 2012. október 18.)

Besenyei Mónika

Divat-e még a fenntarthatóság?

Is Sustainability Still in Fashion?

Összefoglalás

Az erőforrások fokozódó ütemű használatából eredő fogyasztás és szennyezések okozta veszélyekre való odafigyelést Rachel Carson *Néma Tavasz* című művének 1962-es amerikai megjelenésétől datáljuk. Jelen tanulmány azt mutatja be, hogy az azóta eltelt időben a fenntarthatóság milyen evolúciós utat járt be. A számos módon definiált kifejezés a 21. század elejére divattá vált, majd már a kiüresedését tapasztaljuk az elmúlt években. Amellett, hogy a környezeti és társadalmi problémák megoldásában nincs jelentős haladás, a döntéshozóknak és az egyéneknek is szembe kell nézniük komoly egzisztenciális válságokkal is, ami eltereli a figyelmet a globális problémákról. A megfelelő kommunikáció és közösségek ereje jelentheti a kiutat, és az utat a fenntartható jövő felé?

Summary

Attention to the threats of pollution and running out of resources dated since American appearance of Rachel Carson's *Silent Spring* in 1962. Current study shows evolutionary path of sustainability since that start. In the 21. century, the term, defined in various ways,

BESENYEI MÓNIKA, a Nemzeti Köszolgálati Egyetem Tudományszervező
Központ vezetője, PhD-hallgató, Budapesti Corvinus Egyetem
(besenyeimonika@gmail.com).

came into fashion, and then emptiness was experienced in recent years. In addition to the environmental and social problems, where there is no significant progress to, decision makers and individuals also face serious existential crises as well. It diverts attention from the global problems. May the good communication strategy and the power of communities be the way out and the way towards a sustainable future?

*„Nem értem, miért félnek az emberek az új ötletektől.
Én a régiektől félek.”*
John Cage zeneszerző

Felmerül a kérdés a fenntarthatósággal kapcsolatban, hogy bejárja-e azt az utat, amelyet Gandhi úgy írt le, hogy „Először nem vesznek tudomást rólad, aztán kinevetnek, aztán harcolnak ellened, aztán győzol.” Amikor világméretű válságok hatására a legmegátalkodottabb klímaszkeptikusok is térdre kényszerülnek, és még az IPCC is egyre bátrabb kijelentéseket tesz az éghajlatváltozás antropogén eredetére vonatkozólag.¹ Sőt egyre többen idézik Darwin egyik mondatát, amely szerint nem a legerősebb vagy legintelligensebb faj marad életben, hanem amelyik legjobban tud alkalmazkodni a változásokhoz. A 2003-ban indult VAHAVA (Változás–Hatás–Válaszadás) projekt² folytatásaként megalakult MTA–BCE „Alkalmazkodás a klímaváltozáshoz” Kutatócsoport számos olyan programot hajtott végre, amelyben nem arra kereste a választ, hogy mi az oka, vagy hogyan fordítható vissza a klímaváltozás, hanem hogy miként lehet együtt élni vele.

Az elmúlt időszak környezeti, társadalmi és gazdasági válságai divattémájává tették a fenntarthatóságot, és ez a divat új hullámot indított a szimbólumok világában is. Szinte természetes, hogy mindazok a szervezetek, melyek érintettnek érezték magukat a témában, igyekeztek olyan brandeket kitalálni, amelyek sikeresen terjedhetnek el a köztudatban. Ismert befutók a zöld szín, a levél, a földgömb.

A zöld logókon túl a cégek is azon versengenek, hogy minél felelősebb színben tűnjenek fel a vásárlók és más érintettek előtt. Számos fel-

mérés igyekszik nyomon követni, hogy mit gondol a közvélemény a cégek tevékenységéről. Saját kutatásom során is érdekes példáját láttam a PR erejének. Arra a kérdésre, hogy mely cégeket tartják a válaszadók társadalmilag felelősnek, és melyeket „felelőtlennek”, a válaszok közötti átfedés közel 50% volt.

Az Interbrand nevű cég összesítése alapján az alábbi márkák találtak a legzöldebbnek:

1. táblázat: 2012 legzöldebb márkái

1	Toyota	-02,56
2	Johnson & Johnson	03,89
3	Honda	-00,38
4	Volkswagen	04,20
5	Hewlett-Packard	11,72
6	Panasonic	16,66
7	Dell	08,12
8	Siemens	16,95
9	Danone	-02,58
10	BMW	04,67

Forrás: www.interbrand.com/en/best-global-brands/Best-Global-Green-Brands/2012-Report.aspx

A zöldmozgalmak már elérték az a célt, hogy felkeltsék a tömegek figyelmét. Már nem szükséges vészharangot kongatni, mert az csak ellenszenvet vált ki, vagy fokozza a fásultságot. Az emberek aggodás-szintje nem sok olyan problémát tud befogadni, ami túlmutat a napi létfenntartás szintjén. A döntéshozóknak sem igazán nagy a mozgástere, a cégeket pedig, kevés kivétellel, a rövid távú érdekek vezérlik.

A téma iránt érzékeny közönség pozitív víziókra éhes. Olyan irányokra és (ki)utakra vágynak, amelyek a mindennapi életben megvalósíthatók, és amelyek segítenek abban, hogy azzal a kellemes érzéssel térjenek nyugovóra esténként, hogy tettek valamit a környezetükért.

Mint azt korábban említettem, a kutatások egy része már nem is arra irányul, hogy mi az oka a környezeti és társadalmi problémáknak. De arról is napvilágot láttak tanulmányok, hogy a fenntartha-

tósági kutatásoknak milyen korszakai vannak. Amir Djalali és Piet Vollaard egy kitűnő idővonalon gyűjtötte össze a jelentősebb mérőföldköveket, és azokat a trendeket (népesség, átlaghőmérséklet, olajár), amelyek alakulása sokak nézőpontja szerint jelentős hatással van a globális környezeti problémákra, és viszont.³ Érdeemes megvizsgálni, hogy a különböző tudósok és véleményformálók nevével megjelölt időszakok hogyan követik egymást. Bár még ma is szükség van az erőteljesebb hangokra, de inkább a közösségformáló, tanácskozó-megoldáskereső idejét éljük. Ha igaz az, hogy nincs időnk tétozani, akkor a kapkodásból születő rossz döntésekre még kevesebb időnk van. A közös cselekvések és gyors, rugalmas változások titka abban rejlik, hogy a jó üzenet a megfelelő nyelvezeten és a kelendő támogatottsággal jusson el azokra a szintekre, ahol az megvalósítható.

Szép példa volt (a talán eddigi egyetlen környezetvédelmi sikertörténet) az ózonréteget károsító anyagok használatának szigorítása az ózonlyuk további növekedésének megállítása érdekében. Az 1987. szeptember 16-án kelt, és először csak néhány ország által aláírt Montreali Jegyzőkönyv hatása tagadhatatlan, és az azóta eltelt idő alatt az ózonkárosító vegyületek 95%-át betiltották.

A különböző kezdeményezések sikeressége számos dolgon múlhat, így meglehetősen nehezen lehet megjósolni egy-egy olyan sikert, mint ami a Google vagy a Facebook. Az erre irányuló kutatások felvázolnak ugyan olyan jellemvonásokat, amely a sikeresség alappilléreinek számítanak, de nincs recept a kiugrásra.

Érdekes módon, amikor egy terméket vagy szolgáltatást piacra visznek, azt komoly stratégiaalkotás előzi meg. És még így sem garantált a siker. Legfőbb cél, hogy a létező igényeket kielégítsék, vagy olyan nem létező igényeket gerjesszenek, amelyek csak az adott termékkel vagy szolgáltatással elégíthetők ki. A reklámmanipulációk átláthatatlan komplexitásáról már számtalan tanulmány íródott, sőt maguk a szakemberek is szívesen dicsekednek el egy-egy sikeres marketingfogással. A reklámpsziológia alapját is az emberi szükségletek pontos ismerete képezi.

Max-Neef alapján az alapvető emberi szükségletek az alábbi mátrixban fejthetők ki:

2. táblázat Az emberi szükségletek szinterei

<i>Szükségletek</i>	<i>Létezés (minőség)</i>	<i>Birtoklás (dolgok)</i>	<i>Cselekvés (tettek)</i>	<i>Kölcsönhatások (helyzetek)</i>
<i>létfenntartás</i>	fizikai és mentális egészség	élelem, lakhatás, munka	étkezés, ruházkodás, pihenés, munkavégzés	lakókörnyezet, társadalmi helyzet
<i>biztonság</i>	gondoskodás, alkalmazkodó képesség, önállóság	társadalom-biztosítás, egészségügy, munka	együttműködés, tervek, gondoskodik a segítségről	szociális környezet, lakóhely
<i>szeretet, kötődés</i>	tisztelet, humorérzék, nagylelkűség, érzékiség	barátság, család, kapcsolat a természettel	részvétel, gondoskodás, szeretkezés, érzelmnyilvánítás	magánélet, intimitás, együttlét
<i>megértés</i>	kritikai érzés, kíváncsiság, ösztönösség	irodalom, tanárok, szabályok, oktatás	vizsgálódás, tanulás, elmélkedés, kutatás	iskolák, család, egyetemek, közösségek
<i>részvétel</i>	fogékonyság, elszántság, humorérzék	felelősség, feladatok, munka, jogok	együttműködés, véleménykülönbségek	együttműködések, csoportok, egyházak, szomszédságok
<i>kikapcsolódás</i>	fantázia, nyugalom, spontaneitás	szórakozás, összejövetelek, lelki nyugalom	álmodozás, emlékek, ellazulás, szórakozás	tájak, meghitt helyek, alkalom az egyedüllétre
<i>alkotás</i>	képzelőerő, bátorság, leleményesség, kíváncsiság	képességek, készségek, munka, módszerek	feltalál, építés, tervezés, munka, alkotás, értelmezés	véleménynyilvánítás terei, workshopok, hallgatóság
<i>önazonosság</i>	valahova tartozás, önbecsülés, összefüggések	nyelv, vallás, munka, szokások, értékek, normák	önmegismerés, önfogadás	valahova tartozás, mindennapi rutinok
<i>szabadság</i>	függetlenség, szenvedély, önértékelés, nyitottság	egyenlő jogok	választás, eltérő vélemények, kockázatvállalás, tudatosság fejlesztése	akárhol

Forrás: www.rainforestinfo.org.au/background/maxneef.htm

Számomra nagyon tanulságos volt, amit az egyik vezető magyarországi lapkiadó tulajdonos-ügyvezetője mondott arról, hogy számára mi jelent a valódi „piackutatást”. Számára az a leghitelesebb információszerzés, amikor reggelente odaáll egy újságosstand mellé szemlélődni egy időre. Fontosnak ítéli, hogy saját szemével lássa a vevőit, és tanulmányozza szokásaikat. Elenyésző azoknak az üzletembereknek a száma, akik időt és energiát szánnak az érintettekkel létesíthető valódi kapcsolatokra.

Ez sajnálatos módon sokszor vonatkozik a környezetvédőkre és azokra a szakemberekre is, akik a fenntarthatóságért dolgoznak. Nem képesek azoknak a fejével gondolkodni, akikhez szeretnék eljuttatni az üzeneteiket. Nem veszik figyelembe az alapvető emberi motivációkat (lásd a 2. táblázat, vagy Maslow piramisa!) és szükségleteket. Hatalmas erőfeszítések vesznek kárba egy-egy zöld Don Quijote munkássága során.

Felmerül a kérdés, hogy milyen utak megengedhetőek egy nemes cél elérése érdekében. Illetve, hogy milyen nyelven kell/lehet eljuttatni az üzenetünket a megfelelő befogadókhoz. Túl kell-e kiabálni az „alapzajt”, vagy a csendes beszédre figyelnek-e majd jobban oda. Legyen-e a célunk egy szellemi elit megnyerése, vagy építsünk-e egy populáris brandet, és teremtsünk divatot a „jó ügynek”, mint azt a „think green” szlogen teszi.

A reklámok egyre harsányabbá válása során volt egy olyan áttörés, amelyet a „zöldek” is előszeretettel alkalmaztak, amit gerillamarketingnek hívtak (ide sorolható – többek között – minden olyan reklámozási mód, ami nem reklámfelületeken jelenik meg). Ebben a típusú figyelemfelkeltési technikában például a Greenpeace élen járó.

Nem kétséges, hogy vannak olyan kiugró esetek, amiket nem lehet „puha” eszközökkel kezelni, de a folyamatos harsányság csak ellenérzéseket szül. Ez pedig nem segíti, hogy közelebb kerüljünk a megoldásokhoz és a kritikus tömeg megmozdításához.

A lakosok nagy része nem akar folyamatos büntudatban élni, és nem szereti a kilátástalanságot. Itt utalnék a Max-Neef-elméletet kifejtő mátrixra, amelyben a valahová tartozás és a közösségek fontossága viszont megjelenik. Ahogyan azt Hetesi Zsolt is sokszor hangsúlyozza az előadá-

**Nem veszik figyelembe
az alapvető emberi
motivációkat ...**

saiban, a kisközösségek a túlélés zálogai. Természetesen ez nem azt jelenti, hogy a nagyobb közösségek ne lennének fontosak, csak azok sokkal sérülékenyebbek, és jobban ki vannak téve a negatív hatásoknak. Mivel a nagyobb közösségekben kisebb a kontroll ereje, és kevésbé személyesek a kapcsolatok, az egyénekre is kisebb a hatása. Viszont ha egy nagy közösség kisebb csoportok hálózatából áll, amelyeket valamilyen ideológia tart össze, a kisebb közösségekben lévő erő sokszorozottan jelenik meg a nagy közösségben. Akár a természeti analógiára is utalhathatunk, amikor az anyagszerkezetekhez hasonlítjuk az emberi kapcsolatok hálóját.

Nem szentségtörés azt állítani, hogy a fenntarthatóság kiment a divatból. A szó megalkotása óta sajnos nem csak azok, és nem csak ott használták, ahol helyénvaló lett volna. Jelentős párhuzamot érzek a fenntarthatóság és a (vállalatok) társadalmi felelősségvállalás (CSR) között. Ez pedig nemcsak abból ered, hogy ezek összefüggő fogalmak, hanem abból is, hogy mindkettő úgy vált divattá és üresedett ki, hogy közben a „zöldre festés” kommunikációjában legtöbbet használt kifejezésé váltak.

Érdekes ellentmondás az, amit az egyik nagyvállalat környezeti vezetője az alábbi módon fogalmazott meg: régebben számos jóléti tevékenységet folytatott a vállalatunk, amelyek mára megszűntek, viszont van CSR-jelentésünk.

A környezeti változásokkal és az általunk okozott környezeti katasztrófákkal az a probléma, hogy nem elég gyors folyamatok a jelenlegi tempóhoz képest. A felgyorsult tempó mindenhol megjelenik. A megújulás az életben maradás zálogaként aposztrofálódott. A *Story of Stuff* (Tárgyak története)⁴ című alkotásban megjelenik a beépített elavulás és a megtervezett használati idő fogalma.

Amikor annak a krízisnek az okait keressük, amelynek a tüneteire egyre többen kapják fel a fejüket, akkor az egyik első szinten a fogyasztás és a túlfogyasztás áll.

Tóth Gergely előadásában egy olyan futószalaghoz hasonlította a jelenlegi gazdaságot, amit önmagunk hajtunk. És abbéli félelmünkben, hogy esetleg nem tudjuk tartani a ritmust, egyre nagyobb tempót diktálunk, végső soron önmagunk számára.⁵

Végezetül, ha azt szeretnénk megfogalmazni, hogy mi a célunk, mit szeretnénk elérni, akkor az lenne a legáltalánosabb válasz, hogy hosszú,

boldog életet élni.⁶ Ez a megfogalmazás meghagyja annak a szabadságát, hogy az egyes emberek mitől is boldogok. Ezt a gondolatot már Arisztotelész is megfogalmazta i. e. 4. században: „A boldogság az, ami-
re minden ember egyaránt törekszik, függetlenül mesterségétől. Min-
denki egyetért abban, hogy boldogság a legkiválóbb az emberi javak kö-
zül.”

Végső soron tehát a fenntarthatóság elve rendkívül egyszerűen meg-
fogalmazható: Jólétben élni a természet adta kereteken belül.

JEGYZETEK

¹ www.met.hu/eghajlat/eghajlatvaltozas/IPCC_jelentes/

² www.vahavahalozat.hu/

³ <http://issuu.com/archis/docs/thecomplexhistoryofsustainability>

⁴ The Story of Stuff Project www.storyofstuff.org/ „Meg lehet-e menteni vásárlással a világot? A Változás Története (Tárgyak Története) projekt arra sarkallja a közön-
séget, hogy tegyék le a hitelkártyákat, és polgári izmaik megmozgatásával építsenek
egy fenntarthatóbb és igazságosabb világot.”

⁵ „A futószalag (futópád) szimbólum a saját magunk által generált tempónövekedést
szimbolizálja. A paradoxon lényege, hogy futópádon gyalogló/futó emberek saját
maguk hajtják a rendszert, kényszerítve ezzel önmagukat egyre gyorsabb haladásra
abbéli félelmükben, hogy leeshetnek a szalagról.”

⁶ Lásd Happy Planet, Index: www.happyplanetindex.org.

TOVÁBBI FELHASZNÁLT IRODALOM

climate.univet.hu

[www.interbrand.com/en/best-global-brands/Best-Global-Green-Brands/
2012-Report.aspx](http://www.interbrand.com/en/best-global-brands/Best-Global-Green-Brands/2012-Report.aspx)

www.rainforestinfo.org.au/background/maxneef.htm

Eperjesi Zoltán

Az Európai Unió versenyképessége a globális kihívások közepette

Competitiveness of the European Union Amongst Global Challenges

Összefoglalás

A pénzügyi gazdasági válság egyre inkább arra kényszeríti az Európai Uniót, hogy a kohézióval szemben a versenyképességének növelésére helyezze a fő hangsúlyt. A tanulmány első részében mutatom be azt az öt mechanizmust, amelyek segítségével az Európai Uniónak lehetősége lenne jobban helyt állni a globális világgazdasági versenyben. A túlélésért küszködő európai integrációnak komoly stratégiai lépéseket kell tennie az elhúzódó világgazdasági válság kezelésére, ha nemcsak a jelenlegi élbolyt követő, és ahhoz alkalmazkodni próbáló politikáját kívánja folytatni. Ezt követően ismertetem az Unió fenntartható, belső növekedését célzó Európa 2020 stratégiát. A tanulmány utolsó fejezetében, a 2007–2013-ig terjedő pénzügyi időszak elemzésével igazolom, hogy az Európai Unió gazdaságpolitikája a versenyképesség erősítésére irányul, aminek következménye a kétsebességű Európa megszilárdulása.

EPERJESI ZOLTÁN főtanácsadó, III. kerület Óbuda-Békásmegyer Önkormányzat, Széchenyi István Egyetem PhD-hallgató
(zoltan.eperjesi76@gmail.com).

Summary

The financial and economic crisis increasingly presses the European Union to put primary emphasis on the improvement of its competitiveness as against cohesion. The first part of the study presents five mechanisms that provide an opportunity for the European Union to reinforce its position in global competition. Struggling for survival, the European integration should take strategic steps to appropriately manage the prolonged global economic crisis. Subsequently, the Europe 2020 strategy for sustainable and inclusive growth dealt with. In the last part of the study by analysing the financial perspective between 2007–2013 an attempt is made at proving that the economic policy of the EU focuses on competitiveness, which results in the consolidation of a two-speed Europe.

Jelen értekezésem első részében azokat a mechanizmusokat vizsgálom, amelyek hatékony alkalmazásával az Unió vezető szerepet tölthetne be a globalizáció irányításában. Az Európai Uniónak egységes stratégiákkal és proaktív módon kell fellépnie a nemzetközi szervezetekben, amennyiben szakítani kíván eddigi alkalmazkodó, követő politikájával. A túlélésért és az eddig elért politikai, gazdasági és szociális eredmények megtartásáért küzdő integrációnak változtatni kell a meglévő politikai és gazdasági eszköztárán, ha nem akar végérvényesen leszakadni a világ élvonalától, aminek egyenes következménye a folytonos alkalmazkodás kényszere. Az értekezés második részében ismertetem az Európai Unió Európa 2020 elnevezésű stratégiáját. Tekintettel arra, hogy az Európai Uniónak a multipolárisá vált globális versenyben és az elhúzódó világgazdasági válságban kell helytállnia, mindenképp szükséges, hogy megfelelő mechanizmusokat dolgozzon ki és alkalmazzon a globalizáció kezelésére. Úttörő szerepet kell játszania abban, hogy a globalizáció az európai értékek mentén fejlődjön tovább. Az Európai Uniónak arra kell törekednie, hogy az Unió belül elfogadott és bevált standardok, eljárásrendek életképesek és követendőek legyenek a nemzetközi, globális porondon is. A következőkben öt mechanizmust írok le, amelyek közül az első elsődlegesen az Unió tagországait érinti, míg a maradék négy mechanizmus azt feltételezi, hogy az EU tagállamai rendelkeznek olyan közös preferenciákkal, amelyeket kiterjesztenének az Unió kívüli or-

szágokra is. Az Európai Unió gyakran kísérletezik azzal, hogy a nemzetközi szinten alkalmazott eljárásrendek kialakításánál az EU által már használt eljárásrendeket vegye alapul. „Az irányított globalizáció koncepcióját az Európai Unió kereskedelempolitikája már 1999-től kezdve magáénak vallja, és támogatja azt az elgondolást, hogy a globalizációs folyamatokat mederbe kell terelni, és meg kell alkotni a szükséges keretszabályokat, amelyeket aztán sikerül elfogadtatni és ellenőrizni a nemzetközi szervezeteken keresztül.”¹ Tekintettel az európai integráció alapját képező gazdasági liberalizációra, az Európai Unió nagyon jó pozíciókkal rendelkezik a globalizáció intézményi hátterének kialakításához. Európának, ha nehezen is, de sikerül irányítania a világ legösszefo-

... az Uniónak igenis meg kell próbálni élen járni a globalizáció lényeges mechanizmusainak a kidolgozásában.

gottabb regionális integrációját. Ennek alapján az Uniónak igenis meg kell próbálni élen járni a globalizáció lényeges mechanizmusainak a kidolgozásában.

Természetesen az ilyen irányú kísérletek és lobbitevékenység nem mindig sikeresek az

egyedülálló gazdasági erőközpontok heterogén preferenciasorrendje miatt. Az Európai Uniónak arra kell törekednie, hogy a saját irányelveit tudja érvényesíteni a globalizáció irányításában.

A tanulmány utolsó részében elemzem az Európai Unió versenyképességi mutatóit.

EURÓPA ÉS A GLOBALIZÁCIÓS FOLYAMATOK IRÁNYÍTÁSA

Az Európai Unió az elmúlt évtizedekben számos mechanizmust dolgozott ki a globalizáció irányítására. Ezek a mechanizmusok azt próbálják elérni, hogy a globalizációs folyamatok az Unió irányelvei alapján menjenek végbe, és amelyeket a harmadik országok is elfogadnak. Ezen túlmenően a mechanizmusok célja, hogy a globalizáció gerjesztette külső hatások a lehető legkisebb negatív hatást gyakorolják az Unió polgáira. Az első mechanizmus, amely a politikai tér kibővítésére irányul, első körben az európai szereplőkre vonatkozik, míg a további négy mechanizmus abból az alapfelvetésből indul ki, hogy az EU-tagállamok közös preferenciarendszerrel rendelkeznek, amelyeket szívesen kiterjesz-

tenének a nem tagországokra is.² Az Európai Unió gyakran szorgalmazza a globális standardoknál az európai szabályozási standardok átvételét. Természetesen a preferenciarendszerek nagyon jelentős heterogenitása miatt ezek a törekvések nem mindig valósulnak meg. *Az öt mechanizmus egyike a politikai erőter kiterjesztésére irányul.* Nyilvánvaló tény, hogy a közösségi politikák kialakításakor a globalizációs nyomás is nagy szerepet játszik. Az egyik legjelentősebb uniós eredmény az Európai Gazdasági és Monetáris Unió megalakítása, valamint az euró bevezetése volt. Az EMU egységes keretet teremtett a 2002-ben csatlakozott tagországok számára a gazdasági és monetáris politikák koordinálására, amely egyben válaszadás is volt a globalizáció kihívásaira.³ A független Európai Központi Bank megalakítása az EU neoliberais proklamációjának megjelenítése volt. A monetáris unió létrehozása az Európai Unió felhatalmazására enged következtetni, mivel az euró bevezetése megvédi az egyes nemzetállamokat a valutájuk fluktuációjától. Bár a tagállamok átengedték monetáris előjogaikat az Európai Központi Banknak, a gazdaságpolitika területén viszont maradt manőverezési lehetőségük. Az EMU alapszerződése egy kezdetleges keretet biztosít a nemzetközi gazdasági kapcsolatok koordinációjára, amely felhatalmazza az EU-t, hogy az alacsony inflációs politika mellett közösségi prioritásokat szabjon meg. A közös politikai tér kiszélesítése és az Unió felhatalmazása éppoly reális, mint a piacbarát politikák hangsúlyozása. A kérdés csak az, hogy a tagállamok elég aktívan használják-e ki a gazdasági és monetáris unió nyújtotta lehetőségeket, és felismerik-e benne a globális vezető szerep egyik erőforrását. Az eddigi tapasztalatok sajnos azt mutatják, hogy az európai államok nem tudnak kellőképpen egységesen fellépni a világ többi nagyhatalmával szemben. A feszültség sehol nem érzékelhető annyira, mint a pénzügyi piacok szabályozása területén. A gazdasági válság kitörését megelőző időszakban az uniós politika alkotói arra használták fel a törvénykezést és a koordinációs mechanizmusokat, hogy uniós szintre emeljék a pénzügyi döntéshozatali eljárásokat, ami alól kivételt jelentett a felügyelet. A monetáris politikával ellentétben, ahol az egységesítés a globalizáció menedzselésére szolgált, az EU pénzügyi területre kiterjesztett politikája a nagy multinacionális vállalatok számára jelentős autonómiát biztosított. Az igazat megvallva a pénzügyi piacok felügyeletét illetően nem beszélhetünk egy olyan összehangolt egységes koncepcióról, amely vezető szerepet biztosíthatna a globalizá-

cío e téren történő irányításában. Az egyes politikák összehangolásának sikere meglehetősen változó. Míg a környezetvédelem területén az EU-nak sikerült átütő eredményeket elérni, addig például a versenyképességre vonatkozó lisszaboni stratégia és a közös energiapolitika sikertelen maradt. Azok a közösségi politikák, amelyek az Európai Unióban is megállják a helyüket, esélyesek arra, hogy az EU határain kívül is befolyásoló tényezőként hassanak.

Az Európai Unió globalizációs vezető helye szempontjából elsődleges, hogy kifejlessze a saját szabályozási mechanizmusait, amelyekkel döntő hatást tud gyakorolni a globális irányításra. A saját szabályozási mechanizmusok kialakítását tekinthetjük a második globalizációs folyamatokat befolyásolni képes mechanizmusnak, amely lehetővé teszi az EU számára, hogy aktívan alakítsa a globális folyamatokat. A legtöbb liberalizált szektorban a felügyeleti szervek (hivatalok, ügynökségek) biztosítják a tisztességes versenyt. Az Uniónak sikerült számos szektorban világszintű irányítási hatalmat elérni, mint például az élelmiszeriparban, a vegyiparban és a telekommunikációban. Az EU 1995-ös adatvédelmi irányelve beszédes példának minősül. Az USA heves ellenállása ellenére 30 ország átvette a direktívát az Európai Uniótól, olyan országok például, mint Japán, Kanada, Ausztrália, amelyek az USA fontos fellelőpiacainak számítanak. Végül is az USA is megbékélt, és számos területen de facto az EU-rendelkezések szolgálnak elfogadott nemzetközi standardnak.⁴ Ahogy Kelemen Dániel is kifejti 2010-es írásában, az EU piaci hatalmánál fogva próbálja a saját környezetvédelmi standardjait elterjeszteni a világban.

Jó pár tanulmány rámutatott, hogy az Unióban még mindig jellemző belső diverzitás, sokféleség aláássa az Európai Unió képességét, hogy globális szinten tudja érvényesíteni szabályozó mechanizmusait. A fedezeti ügyletek, valamint a nemzeti pénzügyi rendszerekben tetten érhető eltérések miatt az EU kormányai nem tudnak közös platformra helyezkedni a nemzetközi porondon. Az EU belső sokfélesége megakadályozta, hogy egységes véleményt tudjon képviselni a G7- és IMF-találkózón, és így nem sikerült globális standardot kialakítani.⁵ Egyes területeken viszont a nemzetállamok nagyon eltérő érdekei ellenére az EU keresztül tudja vinni intézményi innovációit, valamint a mindenki számára érvényes minimum standardokat. Kiemelendő az EU környezetvédelmi multilaterális szerződésekkel elért vezető pozíciója.⁶ A pénzügyi

területet illetően az EU-nak nincsenek a regionális pénzügyi szabályozáshoz hasonló olyan nemzetközi céljai, amelyek képesek lennének normatív globális alternatívát támasztani a jelenleg érvényben levő angolszász modellel szemben.

A globalizáció menedzseléséhez feltétlenül hozzátartozik a nemzetközi szervezetek bevonása, mozgatása. Ez a mechanizmus gyakorta a politikai tér kiterjesztésére vonatkozó mechanizmus helyettesítője, mivel a globális szabályokat általában a nemzetközi szervezetek dolgozzák ki. Abdelal és Meunier azzal érvelnek, hogy a kereskedelem és a tőkeáramlás globalizálódása már lezajlott, és az EU próbálta diktálni a játékszabályokat. Az Európai Unió intézményi struktúráját fejlesztett ki a szabályok betartásának ellenőrzésére. Ez semmiképp nem jelenti azt, hogy az EU magát kívánja mindennek a középpontjába állítani. Az Unió gyakran törekedett a nemzetközi szervezetek, úgymint az OECD, az IMF és a WTO pozícióinak erősítésére, a tagság kiszélesítésére, amely paradox módon oda vezetett, hogy csökkent az Unió érdekérvényesítő képessége. A legnagyobb ellentmondás, hogy míg az EU a nemzetközi intézmények befolyásának erősítésén fáradozott, addig ezek az intézmények a kritikák középpontjába kerültek, mivel nem voltak képesek megfelelően kezelni, irányítani a globalizációt, sőt felelőssé tették őket a globalizáció árnyoldalainak elburjánzásáért.⁷ A folyamatos támadások következtében a nemzetközi szervezetek negatív spirálba keveredtek, és elvesztették legitimitásukat. Az EU időközben felfedezte, hogy a nemzetközi szervezetek különböző jogosítványokkal való felruházása aligha garantálja az Unió érdekeinek érvényesítését. A versenytársak, mint például az USA vagy Kína, éppúgy a nemzetközi szervezeteken keresztül próbálja az Unió pozícióit gyengíteni. Másként fogalmazva az európai államok nincsenek egyedül a nemzetközi szinten a globális hatalomért folytatott harcban. Ennek az egymással folytatott vetélkedésnek tudható be, hogy az EU-nak sikerült a génkezelt termékekre, klímaváltozásra és vegyszerekre vonatkozó multilaterális környezetvédelmi szerződésekbe beszűrni az óvatosság elvét.

Az Európai Unió befolyásának területi kiterjesztése különböző intenzitással folyik a nem tagállamok esetében. Az Unió érdeklődése legfőképp a tagállami aspirációkkal rendelkező jelöltekre koncentrál. Wade Jacoby úgy fogalmaz, hogy a globalizáció irányítása részben a közép-kelet-európai csatlakozó államok fenyegetéseinek és lehetőségeinek kezelése volt.⁸

A folyamatos bővítésekkel az Uniónak sikerül befolyását egyre nagyobb területekre kiterjeszteni. Az EU-val szomszédos államok folyamatosan átveszik az Unió irányelveit, amely nagyban segíti az Unió globális terjeszkedését. Az EU természetesen nem hagyja a véletlenre irányelveinek átvételét. Az Európai Bizottság a 2004-ben és 2007-ben csatlakozott 12 állam esetében 30 különböző szakpolitikára vonatkozó monitoring-jelentést dolgozott ki. Az uniós tagfelvétel előtt a bizottság szakértői fo-

**Az EU természetesen
nem hagyja a véletlenre
irányelveinek átvételét.**

lyamatos konzultáció keretében pontról pontra végigmennek az aspiráns ország kormányhivatalnokai-val az egyes szakpolitikákon, az *acquis communautaire*-en. Jacoby rámutat, hogy a felvételi eljárásrend hozzájárult az európai versenyképes

dereguláció térnyeréséhez. A közép-kelet-európai államok felvétele pedig pótlólagos piacot biztosított a korábbi tagállamok vállalkozásainak. Az igazsághoz azonban az is hozzátartozik, hogy a nem potenciális tagjelölt országok esetében az EU lényegesen kevesebb befolyással rendelkezik. Az Európai Unió regionális kereskedelmi szerződésekkel is kísérletezik befolyásának, az általa használt jogszabályok kiterjesztésére. Az USA éppoly kemény erőfeszítéseket tesz befolyási övezetének kiterjesztésére, amivel az EU-t folyamatosan sakkban tartja. Az EU permanens versenynek van kitéve az USA és a feltörekvő gazdaságok vezetési ambíciói miatt. Az Unió globális irányításra vonatkozó erőfeszítéseit nemcsak, legalábbis nem elsődlegesen a közös, kollektív fellépés hiánya, valamint az eltérő érdekstruktúrák, hanem az egyre aktívabbá váló különböző geopolitikai szereplők határozott fellépése akadályozza.

Az EU a nemzetközi szervezetekben is indirekt eszközökkel akarja befolyását növelni. Fioretos rámutat, hogy a nemzetközi gazdasági szervezetek reformjáról szóló értekezleteken az EU általánosan elfogadott referenciaként tűnik fel. Az Unió modellértékű erővel bír, amely nagyban hozzájárul az új globális konszenzus kialakításához és a nemzetközi gazdasági szervezetek megreformálásához. A nemzetközi szereplők által közösen osztott vélemény, hogy az EU megkerülhetetlen a termelési javak előállításában. Ez a tény tovább erősíti az Unió magabiztosságát és globalizáció vezetésére vonatkozó doktrínáját. Az Európai Unió hozzájárul a globális kormányzáshoz, amelyet nemcsak a tagállamok,

hanem a világ számos állama is elfogad gazdasági nyitottsága, és az ezzel együtt érvényesülő szociális fejlődése alapján. A fenntartható fejlődés az EU esetében együtt jár a transzparencia és a szubszidiaritás érvényesülésével.

A GLOBALIZÁCIÓ KÖLTSÉGEINEK MEGOSZTÁSA

A globalizáció irányítása nemcsak a cserefolyamatokat szabályozó jogszabályi keret megalkotását jelenti, hanem a költségek és a haszon megosztását is. Ez a stratégia alapvető fontosságú a gazdasági nyitottság általános elfogadottsága szempontjából. Alapjában véve ezek az újraelosztási kísérletek a szociális demokrácia globális szintre emelését célozzák. Ilyen globális szinten működő újraelosztásnak minősül például a nem reciprocitás alapján működő kereskedelmi megállapodások a leghátrányosabb helyzetű államok javára, vagy az EU által kezdeményezett, és WTO-keretek között megvalósított kereskedelmi segély, az „Aid for Trade” program, amely a fejlődő országok részére nyújt fejlesztési segítséget, hogy jobban tudjanak alkalmazkodni a szabad kereskedelemhez. Ilyen újraelosztásnak az Unión belül is tanúi lehetünk: a 2007-ben alapított Európai Globalizációs Alap feladata, hogy évente ötvenezer munkahelyét elvesztett munkásnak biztosítson képzést és munkahelyet Európa-szerre. Tényként kezelendő viszont, hogy az EU-n belüli redisztribúció hatékonyságát nagyban csökkentik a tagállami szintű politikák. Az uniós szintű kohéziós alapok hatékonyságát például hátráltatják a nemzeti jóléti rendszerek helyettesítésére szolgáló kezdeményezések. A redisztribúciós feszültségek a régmúltban gyökereznek. Az euró bevezetése előtt az volt a nagy kérdés, hogy ki viseli a gazdasági sokkok okozta kiigazítások költségeit az Európai Monetáris Rendszerben. A Bretton Woods-i rendszer szétesésével és a tőkemozgások egyre szabadabbá válásával az árfolyam-ingadozások kiigazítását legfőképp a piaci mechanizmusok kényszerítették ki. Olaszország és Franciaország például, amelyek gyenge devizával rendelkeztek, gyakran nyilvánították ki nemtetszésüket amiatt, hogy az árfolyam-kiigazítások miatt jóval nagyobb teher hárul rájuk, mint például Németországra, mivel a német deviza volt az EMR fokmérője. Bár Németország mindig tagadta ezt a megállapítást, kétségtelen tény, hogy a gyenge valutával rendelkező országok valutája folyamatos spekulációnak volt kitéve, és ezen országok gyakorta

kényszerültek monetáris politikájuk módosítására a piac és az üzleti partnerek által elvárt stabilitás érdekében. Németország ugyanakkor valutájának felértékelődésével szembesült, ami viszont az export versenyképessége szempontjából volt kedvezőtlen. Az euró bevezetését követően viszont a gyenge valutával rendelkező országok teljesen immunissá váltak a valutaspekulációkkal szemben. Mivel az Európai Központi Bank létrehozásának az volt a célja, hogy a teljes euróövezet számára határozza meg a monetáris politikát, az aszimmetrikus költségviselés ideje lejárt. Az erős valutájú tagállamok részére is kedvező volt az euró bevezetése, mivel így nem állt fenn az a veszély, hogy versenyképességüket veszítik a fő kereskedelmi partnereikkel szemben. A stabilitási és növekedési paktum szintén előnyös volt az erős valutájú országok számára a partnereik inflációs politikáját illetően.

A globalizáció költségeinek kompenzálása azért olyan nehéz, mivel a nemzetek feletti intézmények elgondolásai ütköznek a nemzetállami elképzelésekkel. Posner és Véron véleménye szerint a jelenlegi uniós pénzügyi politika a londoni Citynek és a nagy amerikai és európai multinacionális pénzügyi szolgáltatóknak kedvez.⁹ Mindeközben a nagy vesztesek a korábban monopol vagy oligopol helyzetű helyi pénzügyi vállalkozások voltak, akik nem tudtak sikeresen integrálódni az új pénzügyi rendszerbe (német Landesbanken). A szuverenitás megosztása a legnagyobb hátráltatója annak, hogy az euró egy valódi irányítási eszközként funkcionáljon. Az Európai Monetáris Unió esetében további rizikófaktort jelent az újraállamosítás és az adópolitika visszahelyezése nemzeti hatáskörbe. Az egységes irányítás gyengése abban is megmutatkozik, hogy a német alkotmánybíróság 2009. júliusi döntése ugyan elfogadta a Lisszaboni Szerződést, viszont nem engedélyezte, hogy a közös adópolitika tárgykörében a német szuverenitás tovább csorbuljon a szupranacionális szint javára. Nyilvánvaló, hogy az ilyen fékek megnehezítik az EU globális irányító szerepének kibontakozását és a meglévő közösségi politikák kiterjesztését új területekre, úgymint a közösségi energia-, migrációs, fejlesztési, pénzügyi szabályozási politikákra.¹⁰

EURÓPA 2020 STRATÉGIA

Az Európai Unió Európa 2020 elnevezésű stratégiája három meghatározó prioritáson nyugszik:

– a folyamatos növekedés biztosításán, amelynek alapja a tudás- és innováció alapú gazdaság;

– a fenntartható fejlődésen, amelyhez elengedhetetlen az alapanyag-kímélő, környezetbarát és versenyképes gazdaság;

– valamint a belső, szociális fejlődésen, amelynek alapja a magas foglalkoztatottság bázisán létrejövő szociális és területi kohézió.

Az Európai Bizottság meghatározta, hogy hová kíván eljutni 2020-ra. Ebből a megfontolásból öt célkitűzést határoztak meg:

– a 20 és 64 év közti korosztály 75%-ának alkalmazása;

– az Európai Unió GDP-jének 3%-át a kutatás-fejlesztés területén kell felhasználni;

– a „20/20/20” klíma-energia célok elérése;

– az iskolából kimaradók arányát 10% alá kell csökkenteni, valamint a fiatal generáció 40%-ának kell felsőfokú diplomával rendelkeznie;

– a szegénységküszöb határán lévő emberek létszámát húszmillió fővel kell csökkenteni 2020-ra.¹¹

A felsorolt célok egymáshoz kapcsolódnak, és kritikus jelentőséggel bírnak az EU jövője szempontjából. A siker érdekében a tagállamoknak a saját lehetőségeikhez mérten be kell építeni a közös célkitűzéseket a saját nemzeti célhierarchiájukba.

A kitűzött célok a három stratégiai növekedési prioritáshoz kapcsolódnak, viszont nem merítik ki teljes mértékben azoknak a nemzeti, uniós és nemzetközi szinten megvalósítandó akcióprogramoknak a sorát, amelyek a növekedést elősegítik. Az Európai Bizottság 7 meghatározó kezdeményezést indított útnak a meghatározott prioritások katalizátoraként.

Az Európai Bizottság hét kezdeményezése, amelyek elősegítik a prioritásnak kijelölt területek fejlesztését:

– „Innováció unió”: a kutatás-fejlesztés finanszírozási keretfeltételeinek javítása, a hozzáférés megkönnyítése, hogy az innovatív ötleteket valóban növekedést és munkahelyeket generáló új termékekre és szolgáltatásokra lehessen konvertálni.

– „Fiatalok mozgásban”: az oktatási rendszerek színvonalának emelése, valamint a fiatalok munkaerőpiacra jutásának elősegítése.

– „Digitális Európa”: a nagy sebességű internet és az egységes európai digitális piac bevezetése.

– „Erőforrás-hatékony Európa”: a gazdasági növekedést le kell választani a nyersanyag-felhasználás volumennövekedéséről. Az alacsony

szénfelhasználás irányába való elmozdulás, az energiahatékonyság, a megújuló energiaforrások térnyerése, valamint a szállítmányozás modernizálása a negyedik kezdeményezés célja.

– „A globalizáció korára kidolgozott iparpolitika”: az üzleti környezet javítása, különösen a kis- és középvállalkozások számára, valamint egy világszinten versenyképes, erős, fejlődőképes ipari bázis kialakítása.

– „Új készségek és munkahelyek teremtése”: a munkaerőpiac modernizálása, az életen át tartó tanulás filozófiájának elterjedése, az egymáshoz jól illeszkedő munkaerő-kereslet és -kínálat elérése, intenzív munkaerő-mobilitás.

– „Európai platform a szegénység ellen”: ez a kezdeményezés a szociális és területi kohézió elérését célozza meg úgy, hogy a növekedés és új munkahelyek előnyét minél szélesebb körű társadalmi rétegek élvezzék, és a szociálisan hátrányos helyzetűek minél jobban tudjanak integrálódni a társadalomba.¹²

Az előbb említett hét kezdeményezés mind az Uniót, mind pedig a tagállamokat kötelezi. Az EU-szintű eszköztárat, mindenekelőtt a közös piacot, a pénzügyi intézeteket és külső politikai eszközöket is be kell vetni az Európa 2020 stratégia megvalósítása érdekében.

Azonnali és elsődleges prioritás a pénzügyi rendszer reformja, a költségvetés konszolidációja a hosszú távú növekedés érdekében.

Az Európa 2020 stratégia két oszlopon nyugszik: elsődlegesen a prioritásokon és fő célkitűzéseken, másodsorban pedig az országjelentéseken, amelyek orientálják a tagállamokat, hogy milyen stratégiát dolgozzanak ki annak érdekében, hogy újra növekedési pályára álljanak. Országspecifikus jelentések, javaslatok készülnek a tagállamok számára. Az Európa 2020 jelentés, valamint a stabilitás és növekedési csomag egyszerre készül el. Az Európai Tanács kezében összpontosul a teljes új stratégiai csomag. Az Európai Bizottság folyamatosan monitorozni fogja a célok elérése érdekében tett lépéseket, és szükség esetén módosító indítványokat tesz. Az Európai Parlament legfőbb felelőssége az, hogy mobilizálja az embereket, és a kulcsfontosságú kezdeményezéseknél részt vegyen a törvényalkotásban. Ezt a partnerségi megközelítést kell kiterjeszteni az EU bizottságaira, a nemzeti parlamentekre, a nemzeti, helyi és regionális intézményekre, a szociális partnerekre, valamint a civil szervezetekre is, hogy a felvázolt vízió elérhető közelségbe kerüljön.

NAGYMÉRVŰ ÁTALAKULÁS KORSZAKA

A mostani gazdasági válság precedens nélküli a jelen generáció számára. Az EU GDP-je 4%-ot esett 2009-ben, az ipari termelés visszaesett a 90-es évek színvonalára, valamint 10%-ra szökkent fel a munkanélküliség. A jelenleg még mindig nagyon törekény pénzügyi rendszer nem teszi lehetővé a vállalkozások és a háztartások számára a kölcsönhöz jutást. A háztartási hiány az egész Európai Unió-szer-
te a GDP 7%, az eladósodottság mértéke pedig a GDP 80%-a. A növekedési potenciál mértéke a felére esett vissza.

**A növekedési potenciál
mértéke a felére esett
vissza.**

AZ EURÓPAI UNIÓ STRUKTURÁLIS GYENGESÉGEI FELSZÍNRE KERÜLTEK

A krízisből való kilábalás nagy kihívást jelent, viszont ennél még nagyobb kihívás, hogy sikerüljön megváltoztatni a krízisidőszakot megelőző struktúrát. A gazdasági válságot megelőző időszakban is voltak már olyan stratégiai területek, ahol az EU a versenytársai mögött kullogott. Az Unió átlagos növekedése alulmaradt a fő gazdasági partnereivel szemben, ami elsődlegesen a termelékenységben tapasztalható hátrá-
nyak tudható be. A termelékenységi hátrány leginkább az alacsony szintű kutatás-fejlesztésbe való beruházás, az információs technológia nem kielégítő hasznosítására, valamint a társadalom részéről az innovációk iránt tanúsított közönyösség számlájára írható. A gazdasági környezet abszorpciós képessége, valamint dinamizmusa szintén alulmarad a triád másik két tagjához képest.

Az Európai Unió átlagos 20–64 év közötti, 69%-os foglalkoztatási rátája szintén jelentősen elmarad a többi gazdasági térség mutatójától. Európában az idősebb, 55–64 év közti korosztály csupán 46%-a dolgozik a 62%-os amerikai és japán átlaggal szemben. Ezen túlmenően az európaiak 10%-kal kevesebb munkaórát dolgoznak amerikai és japán társaikhoz képest.¹³

A demográfiai problémák is egyre erősebben jelentkeznek. A baby-boom generáció nyugdíjazásával párhuzamosan az aktív, dolgozóképes

lakosság aránya csökkenésnek indul 2013–14-től. A 60 év feletti lakosság aránya kétszer olyan ütemben növekszik, mint 2007 előtt. A csökkenő aktív munkaképes lakosság aránya, a versenytársaknál magasabb munkanélküliség, valamint a nyugdíjasok számarányának drasztikus növekedése egyre nagyobb terhet jelent a jóléti ellátórendszerekre nézve.

A GLOBÁLIS KIHÍVÁSOK EGYRE ERŐSÖDNEK

Európának fel kell tárnia a strukturális gyengeségeit, és kezelni kell azokat, ha meg akarja őrizni eddigi pozícióját, nem is beszélve a korábban célul kitűzött első helyről.

Korunk nemzetgazdaságai nagymértékben össze vannak kötve, a világgazdaság talán legátfogóbb és általánosabb ismertetőjegyévé vált az interdependencia fogalma. Az EU továbbra is jelentősen profitálni fog nyitott gazdaságából, viszont nem szabad figyelmen kívül hagyni a többi fejlett gazdasági közösség és feltörekvő, újonnan iparosodott ország részéről jövő egyre intenzívebbé váló versenyt. Az újonnan iparosodott ország kifejezés nem fedi le teljes mértékben azon országoknak a csoportját, akik az 1950–60-as években szerezték vissza önrendelkezésüket, és az idők szavát megértve a tudásalapú, szolgáltatásorientált, magas K+F-értéket tartalmazó termelés irányába orientálták gazdaságukat. Ezek az országok, mint például Szingapúr, Malajzia, Dél-Korea, a korábbi mezőgazdaságon és kitermelőiparon alapuló gazdaságukat egyenesen az „iparon túli gazdaságba” vezették át, ahol a hangsúly az információ-kommunikáció, a K+F, valamint a szolgáltató szektor mindent átható dominanciájára helyeződik. Kína és India helyzete az előbb említett országoktól eltérő, viszont tagadhatatlan, hogy mind a korábban szocialista tervgazdaságot folytató Kína, mind pedig a korábban nagyon erős agrár- és primer iparági dominanciát mutató India is nagyon céltudatos, a kutatás-fejlesztés bázisán alapuló, ipari-szolgáltató orientált gazdaságpolitikát folytat. A tudásalapú társadalom egész országot érintő átütő sikeréről természetesen még elhamarkodott lenne beszélni, tekintettel arra, hogy a nevezett két országban a lakosság 60–70%-a még falvakban él, és az infrastruktúra színvonala nem kielégítő.

Az azonban tagadhatatlan, hogy az erőteljes K+F-iparágakba történő befektetés lehetővé teszi a feltörekvő országok számára, hogy egyre in-

kább integrálódjanak a nemzetközi munkamegosztásba, és minél előrébb jussanak az értékláncban. A korábbi fejlődő országok világgazdasági versenybe való bekapcsolódása az általuk gerjesztett nem jelentéktelen versenykényszer mellett lehetőséget is biztosít az EU számára, hiszen óriási belső piaccal rendelkeznek.

A világ pénzügyi intézményrendszere felülvizsgálatra szorul. A hitelekhez való könnyű hozzáférés, a bankok sokszor túlzó és felelőtlen kockázatvállalásai vezettek a lufi gazdaságok kialakulásához. Európának is ki kell dolgozni egy kríziskezelő intézményrendszert és mechanizmust, amely biztosítja, hogy ne rendüljön meg a pénzügyi rendszer.

A klímaváltozás és erőforrás-gazdálkodás drasztikus cselekvési programot kíván. A túlzott fosszilisenergia-függőség, valamint a nyersanyagok nem elég hatékony felhasználása nagyfokú függőséget és nemzetbiztonsági kockázatot generál, míg a hirtelen áremelkedések sokkolják a nemzetgazdaságokat. A világ népességének 6-ról 9 milliárd főre emelkedése felgyorsítja a természetes erőforrásokért folyó versenyt, és egyre jobban igénybe veszi a környezetet. Az EU-nak össze kell fognia a világ többi régiójával is, hogy stabilizálni tudja a világ természetes környezetének állapotát.

AZ EURÓPAI UNIÓ VERSENYPÉSSÉGÉNEK ELEMZÉSE

Mielőtt rátérnék az Európai Unió versenyképességének elemzésére, definiálni szeretném a mára már kulcsfontosságúvá lett fogalmat: „A versenyképesség fogalma mikroszinten a piaci versenyben való pozíciószerezés, illetve helytállás képességét jelenti az egyes vállalatok, egymás versenytársai között, valamint makrogazdasági szempontból az egyes nemzetgazdaságok között.”¹⁴

Az OECD a következőképp határozza meg a versenyképesség fogalmát: a versenyképesség a vállalatok, iparágak, régiók és szupranacionális régiók képessége relatíve magas tényezőjövedelem és relatíve magas foglalkoztatási szint létrehozására egy fenntartható bázison, miközben a nemzetközi versenynek tartósan ki van téve.

Az Európai Unió a következő fogalommeghatározást adja: „képesség olyan javak és szolgáltatások előállítására, amelyek a nemzetközi piacon értékesíthetők, miközben a jövedelmek magas és fenntartható szinten maradnak”.

Mikroszinten egy adott áru versenyképessége akkor biztosított, ha a termék vagy szolgáltatás ára alacsonyabb, minősége, műszaki színvonalja jobb, mint a versenytársé, és az áruszállításhoz kapcsolódó szolgáltatás jobb és előnyösebb, mint a konkurenciáé (szállítási határidő, pontosság, csomagolás, alkatrészellátás stb.). Versenyképesnek akkor tekinthető az adott áru, ha a három tényező közül legalább kettő összehasonlításban jobb, mint a konkurencia. Makroszinten kijelenthető, hogy egy gazdaság akkor versenyképes, ha a

Magyarország például a rendszerváltást követően rendkívüli mértékű cserearányromlást szenvedett el.

vállalatok, iparágak, régiók szintjei nemcsak külkereskedelmi, hanem minden piaci értékesítés vonatkozásában folyamatos, nem csak átmeneti jellegű jövedelmet és nyereséget realizálnak, amellyel a jólét és a foglalkoztatottság folyamatosan gyarapszik.

Az export és a külkereskedelmi részarány alakulásánál összetettebb, árnyaltabb képet mutat a cserearány alakulása, amely mutató azt vizsgálja, hogy az adott ország vagy külkereskedelmi partnerei voltak-e erősebbek az árak érvényesítésénél. Magyarország például a rendszerváltást követően rendkívüli mértékű cserearányromlást szenvedett el. A romló cserearány eredményeképpen az importtermékek a hazai termeléshez képest még növekvő árak mellett is versenyképesek maradtak, hiszen elfogadta ezeket az árakat a piac. Míg az import mértéke és ára egyre nőtt a magyar termelésben, úgy csökkent a versenyképes, folyamatos áremelkedést elérni képes exportvolumen, a cserearány negatív irányba tolódott el.

Az exportképesség növelése a megfelelő műszaki színvonal mellett természetszerűen megköveteli a költségverseny képességét is, így a bérszínvonal alacsonyan tartását. Itt tapasztalható a legnagyobb elmentmondás, hiszen egy ország tökevonzó képessége szempontjából nagyon fontos alacsony bérszínvonal egyben a jóléti nyugati államokhoz való felzárkózás gátját is jelenti. Addig, míg az egyes államok és régiók egymással versengenek a külföldi tőkebefektetésekért, és ezen befektetésekért kiszolgáltatott helyzetükből adódóan még különböző állami támogatásokat is nyújtanak, nem mutatkozik lehetőség a bérszínvonal és az életszínvonal emelkedésére. A jelenlegi globális világ-

gazdaságban olyan helyzet alakult ki, hogy a jóléti államok versenyképességük megtartása érdekében egyre inkább rákényszerülnek az évtizedeken át hangoztatott és megvalósított szociális állam vívmányainak megnyirbálására. A közép-kelet-európai országokban még drasztikusabb a helyzet, mivel a szocializmus erőszakos államosítása megakasztotta a hazai magángazdaság folyamatos, szerves fejlődését, és a tőke nélküli lakosságot sokként érte a szocializmus nyújtotta kiszámítható, sok tekintetben európai szintű szociális szolgáltatások megkacsolása vagy megszüntetése, valamint az élethosszig tartó munkahely szimbólumának megszűnése.

A kiszámíthatóság helyébe lépett a teljesítménykényszer, az élethosszig tartó tanulás, a folyamatos fejlődés és a környezethez való alkalmazkodás képessége. A magánszférában megszűnt vagy marginalizálódott a szakszervezeti érdekképviseltek jelentősége.

A közép-kelet-európai államok Unióba történő felvétele nem okozott érdemi elmozdulást az EU leggyengébb versenyképességi faktoraiban. A telekommunikációs és az információs technológiák drasztikus fejlődése lehetővé tette az információk helytől független azonnali továbbítását, ami azonban messze nem jelenti azt, hogy a földrajzi aspektusok vesztettek volna jelentőségükből. Míg lehetővé vált az emberek és a cégek számára, hogy jóval szélesebb körben keressenek munkát, az egy mással összefüggő erőforrások és iparágak földrajzi koncentrációja továbbra is a nemzetek és régiók legmeghatározóbb jellemzője marad, ami különösen érvényes a fejlett ipari országokra. A lokalitás korábbi leglényegesebb ismérvei, mint például az erőforrásokhoz és a piacokhoz való közelség, egyre inkább elvesztik jelentőségüket. A különböző erőforrásokhoz való hozzáférés tovább erősíti a helyi verseny fontosságát. A globalizáció növeli a lokális versenyt.

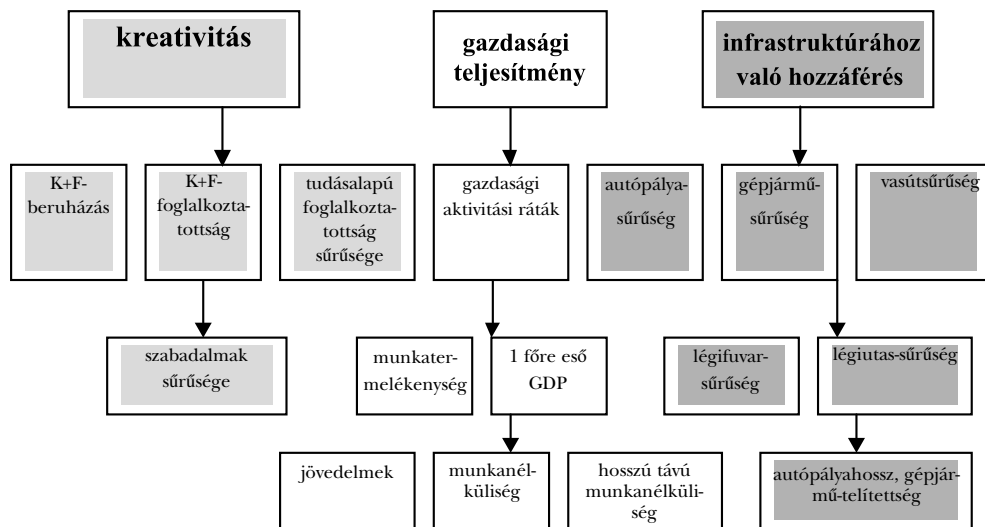
Michael Porter a következőképpen magyarázza ezt a lokális paradoxont. „A fejlett ipari államokban mindennek leértékelődött a versenyelőnye, amit hatékonyan be lehet szerezni nagyobb távolságról. A faxon és e-mail útján küldött információ mindenki számára elérhetővé vált. Bár a globális erőforrások enyhítik a kedvezőtlen körülményeket, a globális világ gazdaságban a legmeghatározóbb versenyelőny paradox módon továbbra is a helyi versenyelőny marad”¹⁵.

Az agglomerációk lokális termelékenységi előnyei, úgymint a speciális inputokhoz, munkaerőhöz, információhoz és intézményekhez

való hozzáférés további csoportosulásra serkenti a vállalkozásokat, és az új vállalkozások vonzása révén még erősebb koncentráció jön létre. A termelékenység növelését elősegítő tényezők miatt a különböző innovációk szintén az adott klaszteren belül alakulnak ki, ami tovább fokozza a termelékenység növekedését. Például a személyes kapcsolatokon át történő speciális információhoz való jutás a lokális előny-szerzés malmára hajtja a vizet, mivel a helyszínen képviselt vállalkozások közvetlenül szereznek tudomást a vevői igényekről és a piaci trendekről. A helyi verseny koncepciójának növekvő elméleti támogatottsága jelentős súlyt helyez arra a politikai megközelítésre, amely nem a nemzeti, hanem a regionális szintet veszi alapul. Az Európai Bizottság egyre nagyobb mértékben ismeri el azt a potenciális értéket, amely a regionális versenyképességet elősegítő tudásalapú befektetések koncepcióján nyugszik.

Az új regionális versenyképesség és foglalkoztatási célkitűzés legfőbb célja, hogy a tudásgazdaságba való befektetések ösztönzésén keresztül javítsa az EU-régiók versenyképességét (kutatás-fejlesztés, egyetemek és cégek közti együttműködés erősítése, innovációk, az alkalmazottak abszorpciós képességének javítása).

1. ábra: Az európai versenyképességi index koncepciója

Forrás: European Competitiveness Index 2006–2007.

Az európai versenyképességi index koncepciója három fő elemen nyugszik: kreatív gazdaság, gazdasági teljesítmény, infrastruktúrához való hozzáférés.

A gazdasági növekedés alappilléreinek megítélése jelentősen változott az elmúlt másfél évtizedben. A hagyományos növekedésméletek, amelyek a cégek, régiók és országok versenyképességét a munka, tőke és természeti erőforrások rendelkezésre állása alapján határozta meg, egyre inkább új elemekkel egészülnek ki.

Az új növekedésméletek a gazdasági növekedést számos új összetevő alapján próbálja meg leírni, amelyekről korábban azt tartották, hogy nem tartoznak a gazdasági rendszerhez. Ilyen új összetevők az innováció, a technológia, valamint az oktatás. Paul Romer külön hangsúlyozza, hogy a technológia és a tudás a gazdasági rendszer endogén része.¹⁶ Romer modellje a tudásfaktoron nyugszik, amely a tőke megnyilvánulása és a hosszú távú gazdasági fejlődés elősegítője. A tudás generálja az új technológiákat és eljárásrendeket. Romer szétválasztja a humán erőforrás (szakemberek) által közvetített tudást a tudás eredményeként létrejövő termékektől. Másként megfogalmazva a humán tőke rivális termék, mivel a szaktudással rendelkező ember egyszerre csak egy helyen tud jelen lenni, így kapós a versenyképes piacokon. Ezzel ellentétben a technológiai változások nem riválisak, mivel mihelyt elkészült a szabvány, a modell, máris lehet utánozni, hamisítani. A tudás fékezetlen növekedése lehetőséget biztosít további innovációk és technológiai változások számára, amelyek tovább javítják a termelékenységét. A humán erőforrásba fektetett beruházás növeli a jövedelmezőséget. A termékek és a technológia fix költségei a növekvő termelés következtében csökkennek. Romer alátámasztja, hogy a jobb humán erőforrás-ellátottság gyorsabb növekedést eredményez. Ez az oka annak, hogy a látszólag nagy emberierőforrás-állománnyal rendelkező fejlődő országok nem tudnak kellő ütemben gyarapodni.

Az innovációk koncentrációját számos elmélet kísérelte meg leírni. Schumpeter agglomerációs teóriája amellett érvel, hogy az innovációk a nagyvárosokban koncentrálódnak, mivel ezek a városok képesek megfelelő keretfeltételeket biztosítani az új vállalkozások számára. A hálózatos termelés szószólói amellett szállnak síkra, hogy a kisvállalkozások azért telepednek le egy helyen, hogy megkönnyítsék a helyi termelési

lánc kialakulását, amely csökkenti tranzakciós költségeiket. A tudásgazdaság elméleti kidolgozói Schumpeter teóriájából indultak ki, aki felismerte a nagyvállalatok és az általuk végzett szisztematikus kutatás-fejlesztések jelentőségét. Ennél a megközelítésnél az innováció kulcsszerepet játszik a tudásgazdaság fejlődésében. A tudásgazdaság teóriája arra is keresi a választ, hogy a magas szaktudású alkalmazottak miért pont egy adott helyen koncentrálódnak. A teória kidolgozói úgy vélik, hogy az innovatív vállalkozások olyan helyeken telepednek le, amelyek rendelkeznek adaptálható innovációs rendszerekkel és magasan kvalifikált kellő számú emberi erőforrással. Emellett még nagyon fontos a cégek közötti munkaerő-áramlás, amely lehetővé teszi a tanulási rendszerek kialakulását.

Az új versenyképesség és kereskedelemelmélet lényege, hogy a piacok, a versenyképesség és a kereskedelem nagyon fontosak a sikeres innovációk szempontjából, mivel a kereskedelmileg sikeres innovációknak a nemzetközi porondon is bizonyítaniuk kell versenyképességüket. Michael Porter szerint a regionális klaszterek versenyképességének négy fő jellemvonása van:

1. közlekedési és kommunikációs infrastruktúra, jó oktatási és továbbképzési rendszer,

2. az innovációs termékek iránti jelentős helyi és nemzeti kereslet,

3. rokon és támogató iparágak, amelyek erősítik a globális gyakorlat és a tudás- és tapasztalattranszfer elterjedését,

4. megalapozott stratégia, struktúra és verseny az innovációs stratégiával rendelkező nagy cégek és a piaci feltételek változására jóval fogékonyabb kisebb cégek között.¹⁷

Az elmúlt időszakban egyre erőteljesebben nyer teret a kreatív osztály teóriája, amely a kreatív ötleteket, technológiákat és új racionális eljárásrendeket kigondoló emberek csoportjára utal. Ez a csoport magában foglalja a tudomány és kutatás, a művészetek, kultúra és az üzleti élet szaktekintélyeit.

Az európai versenyképességi index kreatív komponense 8 elemből áll:

- az üzleti élet K+F-kiadásai,
- a kormány K+F-kiadásai,
- a felsőoktatási intézmények K+F-kiadásai,
- a gazdasági élet K+F-tevékenységében foglalkoztatottak száma,
- a kormány K+F-tevékenységében foglalkoztatottak száma,

- a felsőoktatási intézmények K+F-tevékenységében foglalkoztatottak száma,
- szabadalmak száma,
- információ-kommunikációs szektorban foglalkoztatottak száma.

A kutatás-fejlesztésre szánt beruházások és abban való foglalkoztatottság meghatározó fokmérői az új technológiák, ötletek és szoftverek bevezetésének.

Az elmúlt években az alacsony mértékű K+F-beruházások nagy fejlődést okoztak az európai politikaalkotók számára. Az Európai Unió GDP-jének csupán 1,9%-át fordítja kutatás-fejlesztésre, holott

a lisszaboni stratégia 3%-ot irányzott elő 2010-re. Ezen túlmenően a K+F-ráfordítások Európában nagyon koncentráltak. A 118 európai régió közül csupán 14 régió mutatószáma haladja meg a 3%-ot. A 14 régióból 8 régió Svédország vagy Finnország területén található.

Az ipar K+F-ráfordításai jelentős pozitív hatást gyakorolnak a többi vállalkozásra és a társadalom egészére is, megkönnyítve a tudástranszfer hasznosítását. A magánszektor K+F-beruházásai az állami szektorral szemben nagyon jelentős fokmérője a régiók innovációs aktivitási szintjének.

Az állami K+F-beruházások elsődlegesen a tudományos bázis erősítését szolgálják, amely biztosítja, hogy a kutatás azon előnyeit is hasznosítsák, amelyeket a privát szektor nem szív fel. A kormányzati K+F-programok kiegészítik, ösztönzik a privát szektor beruházásait, ami közvetlenül technológiai innovációhoz vezet.

A tudásgazdaságok elsősorban az értékteremtő és innovációs bázissal, és nem a költségekkel versenyeznek. Amikor a régiók elindulnak a tudásgazdasággá alakulás útján, nő a tudásalapú foglalkoztatottság mértéke, és javul a humán erőforrás minősége. Természetszerűleg ezzel párhuzamosan növekszik a közép- és felsőfokú oktatásra szánt kiadás mértéke és a felsőfokú végzettségűek száma. Általánosságban elmondható, hogy az intenzív K+F-aktivitás meghatározó a tudásalapú szektorok szempontjából, és ezek a szektorok magasabb innovációs és versenyelőny-potenciállal rendelkeznek. A tudásintenzív iparágak kibocsátása a többi iparág termelékenységét is növeli, és hozzájárul a tudás,

**Az ipar K+F-ráfordításai
jelentős pozitív hatást gyakorolnak a többi vállalkozásra...**

a hatékony eljárásrendek elterjedéséhez. Az alábbiakban sorolom fel a versenyképesség szempontjából legmeghatározóbb nyolc szektort:

- biotechnológia és vegyipar (gyógyszergyártás, vegyipari termékek),
- információs-kommunikációs szolgáltatások,
- kutatás-fejlesztés,
- IT és computergyártás,
- telekommunikáció,
- gép- és berendezésgyártás,
- elektromos gépgyártás (precíziós és optikai eszközök),
- gépjármű- és szállítóeszköz-gyártás.

A tudásalapú foglalkoztatottság területén az európai régiók közül Ile de France régió áll az élen, amely az egyedülállóan magas high-tech-szolgáltatásokban foglalkoztatottak számának köszönhető. Szinte holtversenyben a második helyet a német Baden-Württemberg tartomány foglalja el a világhírű gépjárműgyártása alapján.

Egyértelmű összefüggés figyelhető meg a régiók kreativitáson, gazdasági teljesítményen és az erőforrásokhoz való hozzáférése alapján a versenyképessége, valamint a magas hozzáadott értékű, tudásintenzív foglalkoztatottság között. Az aggregált tudásalapú foglalkoztatottság és az európai versenyképességi index közti kapcsolat jól ki-mutatható.

Az európai versenyképességi index második fő komponense a *gazdasági teljesítmény*. A gazdaságiteljesítmény-komponens öt elemből áll: egy főre eső GDP, munkatermelékenység, hosszú távú munkanélküliségi ráta, bruttó havi kereset, gazdasági aktivitási ráta. A gazdasági aktivitási ráta kulcsfontosságú indikátor a szociális kohézió és az állami jóléti rendszertől való függőség megállapítása szempontjából. Nem meglepő, hogy a gazdasági aktivitási ráta szempontjából is szintén a K+F területén jeleskedő skandináv országok tűnnek ki.

Az európai versenyképesség harmadik komponense az *infrastruktúra, valamint az ahhoz való hozzáférés*. Egy régió vagy ország közlekedési és telekommunikációs infrastruktúrájának minősége nagyban meghatározza annak befektetésvonzó lehetőségeit. A modern infrastruktúra nagyon lényeges faktor a vállalkozások teljesítménye szempontjából, meghatározza az adott régió gazdasági és szociális vonzerejét. A lemaradt régiókban, különös tekintettel az új tagállamokban végrehajtott infrastrukturális beruházások serkentik a növekedést és az Unió magrégióival való konvergen-

ciát. Az új tagállamok infrastrukturális fejlesztése elengedhetetlen. 2004-ben a 10 új állam csatlakozásával 16%-kal nőtt az EU összlakossága, míg a teljes Uniós GDP-hez való hozzájárulásuk csupán 8%¹⁸.

1. táblázat: 2007–2013 pénzügyi keret (millió euró 2004-es árakon)

Megnevezés	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2007– 2013
1. Fennttartható növekedés	51 267	52 415	53 616	54 294	55 368	56 876	58 303	382 139
1. a) Versenyképesség a növekedésért és foglalkoztatásért	8 404	9 097	9 754	10 434	11 295	12 153	12 961	74 098
1. b) Kohézió a növekedésért és foglalkoztatásért	42 863	43 318	43 862	43 860	44 073	44 723	45 342	308 041
2. A természeti erőforrások megőrzése és kezelése	54 985	54 322	53 666	53 035	52 400	51 775	51 161	371 344
Ebből: piachoz kapcsolódó kiadások és közvetlen kifizetések	43 120	42 697	42 279	41 864	41 453	41 047	40 645	293 105
3. Állampolgárság, szabadság, biztonság és jogérvényesítés	1 199	1 258	1 380	1 503	1 645	1 797	1 988	10 770
4. Az EU mint globális tényező	6 199	6 469	6 739	7 009	7 339	7 679	8 029	49 463
5. Igazgatás	6 633	6 818	6 973	7 111	7 255	7 400	7 610	49 800
6. Ellentételezések	419	191	190	–	–	–	–	800
Kötelezettségi előirányzatok összesen:	120 702	121 473	122 564	122 952	124 007	125 527	127 091	864 316
A GNI százalékában	1,100%	1,080%	1,070%	1,040%	1,030%	1,020%	1,010%	1,048%

Forrás: Európai Közösségek Bizottsága, ICEG munkafüzet 20., 2007. június 30., 6. o.

A 2007–2013-ig tartó időszak pénzügyi keretét vizsgálva megállapítható, hogy a versenyképesség irányába tolódik el a hangsúly. A versenyképesség a növekedésért és foglalkoztatásért elnevezésű előirányzatra szánt kiadások éves szinten 6–7%-kal növekednek a közös agrárpolitika rovására, amelyek éves szinten 3%-kal csökkennek.

2. táblázat: A pénzügyi keret szerkezetének és prioritásainak változása a 2000–2006 és 2007–2013 költségvetési tervezési periódusban (millió euró 2004-es árakon)

Kötelezettségvállalási előirányzatok	2000–2006 (2004-es árakon)	%	Kötelezettségvállalási előirányzatok	2007–2013 (2004-es árakon)	%
1. Mezőgazdaság	330 544	44,33%	1. Fenntartható növekedés	382 139	44,21%
1. a) Közös agrárpolitika	292 287	39,20%	1. a) Versenyképesség a növekedésért és foglalkoztatásért	74 098	8,57%
1. b) Vidékfejlesztés	38 257	5,13%	1. b) Kohézió a növekedésért és foglalkoztatásért	308 041	35,64%
2. Strukturális tevékenységek	258 656	34,69%	2. A természeti erőforrások megőrzése és kezelése	371 344	42,96%
Strukturális alapok	230 900	30,96%	Ebből: piachoz kapcsolódó kiadások és közvetlen kifizetések	293 105	33,91%
Kohéziós alap	27 756	3,72%	3. Állampolgárság, szabadság, biztonság	10 770	1,25%
3. Belső politikák	52 439	7,03%	3. a) Szabadság, biztonság, jog érvényesülése	6 630	0,77%
4. Külső akciók	34 486	4,62%	3. b) Állampolgárság	4 140	0,48%
5. Igazgatás	38 099	5,11%	4. Az EU mint globális szereplő	49 463	5,72%
6. Tartalékok	4 258	0,57%	5. Igazgatás	49 800	5,76%

7. Előcsatlakozási támogatás	23 493	3,15%	6. Ellentételezések	800	0,09%
8. Ellentételezés, kompenzáció	3 750	0,50%			
Kötelezettségvállalási előirányzat	745 725	200,00%	Kötelezettségvállalási előirányzat	864 316	100,00%

Forrás: Európai Közösségek Bizottsága, ICEG Munkafüzet 20., 2007. június 30., 15. o.

A fenti táblázatból jól láthatók a kötelezettségi előirányzatok szerkezeti változásai. A Római Szerződés alapvető célja volt az európai gazdasági és politikai unió létrehozása. E célok elérése érdekében a tagállamoknak számos korábbi nemzeti szintű jogkört át kell ruházniuk az Unióra. A kiszélesedő közösségi feladatok és célkitűzések megvalósítása értelemszerűen maga után vonja a közös költségvetéshez való hozzájárulás növelésének szükségességét. Az Unión belül az egyes országcsoportok különböző érdekekkel rendelkeznek. A nettó befizető tagállamok a közös költségvetést tekintik kiindulási alapnak, és nem a közös politikákat és közös célokat. A nettó befizetők a befizetések arányosítását, vagyis a nemzeti érdekek karakteresebb képviselését támogatják. Ezzel ellentétben a közös költségvetés haszonélvezői folyamatosan a szolidaritás, a konvergencia erősítését, közös költségvetés újraelosztó jellegét támogatják. A mediterrán országok Európai Unióhoz való csatlakozásával lényegesen megváltozott a költségvetés jellege. A magrégiókhöz képest fejletlen perifériák a költségvetési célok és a közösségi források újrafelosztását igényelték.

A közép-kelet-európai 12 újonnan csatlakozott állam kohéziós igényei, szükségletei csak tovább bonyolítják a helyzetet, mivel az allokálható források fajlagosan lecsökkentek, és az új finanszírozási igények a gazdasági recesszió közepette jelentkeznek. Az új tagállamok mindegyikét a felzárkóztatásban, a kohézió erősítésében érdekeltek. Nagyon komoly érdekellentétek körvonalazódnak az EU régi tagállamai – magországok – és a periféria között, valamint az újonnan csatlakozott államok és a korábbi, de jelenleg is haszonélvező tagállamok között. Ezen túlmenően filozófiai érdekellentétek is feszülnek. Az egyik álláspont a piacok védelmét támogatja, míg a másik szemlélet a versenyképesség előmozdítását erősítené.

Komoly dilemma előtt állnak az EU döntéshozói. El kell dönteniük, hogy az eddig is jól teljesítő magrégiókat erősítik a versenyképesség jel-

ige hangoztatásával, vagy a leggyengébb, legelmaradottabb régiókat próbálják felzárkóztatni. Az Uniónak el kell dönteni, hogy a gyorsabb gazdasági növekedést jelentősebb fejlettségbeli különbségekkel, vagy a lassabb növekedést, csökkenő fejlettségbeli különbségekkel választja. Az Európa 2020 stratégiát olvasva egyértelmű, hogy az Európai Unió a versenyképesség erősítése mellett száll síkra a recesszió által sújtott világgazdasági versenyben, amely egyértelműen a kétsebességű Európát vetíti elő.

JEGYZETEK

¹ Rawi Abdelal–Sophie Meunier: *Managed globalization: doctrine, practice and promise*. Journal of European Public Policy, 2010, 350–367. o.

² Wade Jacoby–Sophie Meunier: *Europe and the management of globalization*. Journal of European Public Policy, Vol. 17., No. 3., 22 March 2010, 305. o.

³ Nicholas Jabko: *The hidden face of the euro*. Journal of European Public Policy, Vol. 17., No. 3., 2010, 318–334. o.

⁴ David Bach–Abraham Newman: *The European regulatory state and global public policy*. Journal of European Public Policy, Vol. 14., No. 3., 2007, 827–846. o.

⁵ Orfeo Fioretos: *Europe and the new global economic order: internal diversity as liability and asset in managing globalization*. Journal of European Public Policy Vol. 17., No. 3., 2010, 389–399. o.

⁶ R. D. Kelemen: *Globalizing European Union environmental policy*. Journal of European Public Policy, Vol. 17., No. 3., 2010, 335–349. o.

⁷ Abdelal–Meunier, i. m. 350–367. o.

⁸ Wade Jacoby: *The enlargement of the European Union and NATO: Ordering from the Menu in Central Europe*. Cornell University Press, Ithaca NY, 2004.

⁹ Elliot Posner–Nicholas Véron: *The EU and the financial regulation: power without purpose?* Journal of European Public Policy, Vol. 17., No. 3., 2010, 400–415. o.

¹⁰ Laurent Cohen–Tanugi: *Beyond Lisbon: A European strategy for globalization*. PIE Peter Lang, Brussels, 2009.

¹¹ *Communication from the Commission. Europe 2020. A strategy for smart, sustainable and inclusive growth*. 3.3.2010., COM(2010) 2020, Brussels, 3. o.

¹² Uo. 4. o.

¹³ Uo. 5. o.

¹⁴ Lengyel Imre: *Régiók versenyképessége*. Kézirat, 1999, 10. o.

¹⁵ Robert Huggins: *European Competitiveness Index 2006–07*.

¹⁶ Paul M. Romer: *Endogenous Technological Change*. The Journal of Political Economy, Vol. 98., No. 5., 72. o.

¹⁷ Huggins, i. m. 8. o.

¹⁸ *European Competitiveness Report 2006–07*, 32. o.

TOVÁBBI FELHASZNÁLT IRODALOM

ICEG Munkafüzet 20., 2007. június 30., 9. o.

Bódi Stefánia

Bibó István gondolatai a régió és a demokrácia kapcsolatáról

The Democracy and Central Europe: István Bibó's Ideas

Összefoglalás

Bibó István a 20. század meghatározó politikai gondolkodója, jogásza volt. Ebben a tanulmányban a szerző célja, hogy összekapcsolja Bibó István demokráciáról vallott nézeteit a közép-kelet-európai régió elemzésével. Bemutatja a tanulmányban Bibónak a régió antidemokratikus jellegéről vallott gondolatait, a konfliktus eredőit, a korabeli viszonyokat, miközben igyekszik a középpontba állítani Bibó István elemző egyéniségét.

Summary

István Bibó was a great political thinker and lawyer of the 20th century. In this study the author intends to link István Bibó's concepts of democracy with the Central European region. His opinion of the anti-democratic features of the region, the sources of the conflict and the political relations of the era are presented in order to give a view and understanding of the Bibó's analytic mind.

BÓDI STEFÁNIA egyetemi docens, Nemzeti Közszerológiai Egyetem KTK
(Bodi.Stefania@uni-nke.hu).

Bibó István a 20. század hazai jogirodalmának egyik legjelentősebb gondolkodója és demokráciaelméletének megalkotója volt. Munkássága részeként több biztonságpolitikai konfliktussal is foglalkozott, így behatóan elemezte a ciprusi, az arab–izraeli, az észak-írországi és a közép-kelet-európai konfliktusok okait. Bibót foglalkoztatta a közép-kelet-európai régió feudális jellege és a régió demokratikus fejlődésének sajátosságai is. A tanulmány célja Bibó demokráciáról vallott nézeteinek bemutatása, mely átvezet bennünket a közép-kelet-európai régió antideokratikus jellegének elemzéséhez és a régió feszültségforrásainak bemutatásához.

Bibó szerint a demokrácia lényege a nép uralma, tehát egy olyan rendszer, amelyben „a nép, vagyis az átlagemberek összessége abban a helyzetben van, hogy vezetőit meg tudja válogatni, tudja ellenőrizni, és ha kell, el tudja kergetni”.¹ Bibó leghíresebb idézetei ma már közismertek, és olyan elveket tükröznek, melyek a jogállami demokrácia alapértékeit közvetítik, de saját korában ez nem így volt, gondolatai újszerűen hatottak. Hangsúlyozza továbbá, hogy az alávetetteknek fel kell szabadulniuk a demokráciában a hatalom lélektani nyomása alól, és szükségessé válik a nép aktív részvétele a kormányzásban. Fontos része Bibó koncepciójának a lélektani-tudati tényező: a nép tudja, hogy a vezetők hatalma az ő beleegyezésén nyugszik. Úgy gondolja, a félelemtől csak úgy szabadulhatunk meg, ha nem tartjuk embertársainkat kényszer alatt, s ha mi sem állunk elnyomás alatt; a demokrácia lényege Bibó szerint az emberi szabadság és az emberi méltóság érvényesülése. A kényszer az uralom gyengeségének tartja. Bibó kedveli a középkort, mert a középkorban nem volt ugyan egyenlőség, de nem volt zsarnokság sem, ami a későbbi korokról nem mondható el; a középkorban az egyház volt a legnagyobb hatalmú szervezet, amely azonban nem gyakorolt erőszakmonopóliumot. Nem tartotta elfogadhatónak sem a dualizmust, sem a Horthy-korszakot, sem a kádárizmust.² A demokrácia megvalósulását életforma-változásként is tételezi: az uralmi szemléletet felváltja a hatalom humanizálása, mert a hatalom szolgálat. Megvalósulásának előfeltétele pedig a hatalom elszemélytelenítése és a hatalmi ágak szétválasztása. Hangsúlyozza még az önkormányzatiság szerepét is. Bibó értékesnek látja a hatalommegosztás tanát, hangsúlyozza azonban,

hogy ez az elmélet megrekedt, és kifejlődött a vele rokon politikai pluralizmus, ami maga után vonta azt, hogy „az állam feltételezett egysége és szuverenitása mögött a hatalmi gócok sokasága áll”.³ Bibó a hatalom-megosztás elvét alkalmasnak tartja a hatalom erkölcsi igazolására. A demokrácia leglényegesebb tanításának azt tartja, hogy „egy nemzet mélységében és magasságában a többszörösére növekedhetik annak, amennyit akár a legnagyobb erőfeszítéssel is a többi nemzetek rovására növekedni képes”.⁴ A demokrácia előfeltételének tekinti a szabadságjogok egyetemes nyugati technikáját, a többpártrendszert, a parlamentarizmust, a parlamentnek felelős végrehajtó hatalmat, a sajtószabadságot és a független bíróságok létét. A hatalom humanizálását az európai történelemfejlődés legnagyobb vívmányának tartja, amely a kereszténységgel veszi kezdetét, majd a jogállamisággal folytatódik. Felhívja a figyelmet erkölcs és a hatalom kapcsolatára, és hangsúlyozza a hatalmi visszaélések demoralizáló hatását. Fontosnak tartja a köztársasági államforma, az önkormányzatiság és a közigazgatással szembeni bírói jogvédelem szerepét is. A közigazgatás szakszerűsítésével is foglalkozott, javasolta az állásukat veszítők beillesztését a termelésbe. Az iskolák szerinte állami kézben kell hogy maradjanak, természetesen az egyházi iskolák létét megengedettnek tartja, és javasolja a különböző iskolák egyforma állami támogatását. Bibó a jog meghatározásakor felhívja a figyelmet a jogkövetés fontosságára, mert nem jog az, amit senki sem követ. Demokráciában tehát a jog nem tartalmazhat csupán kényszerelemeket. Bibó István előremutató javaslatot tett kora politikai viszonyai között, amikor 1956-ban javasolta az Alkotmánybíróság felállítását Magyarországon. Bibó javaslatát ekkoriban még elvetették.⁵

Bibó István demokráciaelméletében hangsúlyozta a zsidók és a német kisebbség számára is a kisebbségi jogok teljes megadását és a nemzetbe való integrálódás valóságos feltételeinek megteremtését. A zsidók üldözését az üldözők lealacsonyodásaként értelmezi, hiszen aki más emberi méltóságát lealacsonyítja, az saját maga is lealacsonyodik. Bibó a probléma gyökerét nem a magyarság felhígulásában, illetve háttérbe szorulásában látja, hanem a magyar társadalom és a politikai elit rendi jellegében és hazugságaiban. A rendi társadalom zárt és statikus, ellentétben a polgári társadalommal, amely rugalmas és nyitott. Bibó nem foglalkozott az okok magyarázata közben a magyar, a német vagy a zsidó alkat jellemzőivel, illetve úgy ítélte meg, hogy ez a fajta magyarázatkeresés a magyarság háttérbe

szorulására nem vezet sehova. „A kérdést egyáltalán nem az alkati különbség foka dönti el...a magyar parasztot azért igazgatták aránylag magas százalékban tőle alkatban többé-kevésbé különböző német hivatalnokok, és búzáját azért vásárolták zsidó kereskedők, mert a hozzá alkatban közelebb álló magyar urak s az általuk berendezett társadalom olyan volt, amilyen volt.”⁶ Bibó István eleinte osztozott a magyar nemzet háttérbe szorulásával kapcsolatban vallott korabeli nézetekben, majd cáfolta a magyar alkat és a közösségalkítás demokratikus jellege között feltételezett kapcsolatot. Szerinte a zsidótörvények elfogadásában is szerepet játszott a magyar politikai ösztön romlása, amely a korábbi történelmi eseményekből fakad, az irreális és görcsös politikai gondolkodásból, a realitásérzék elvesztéséből és a rögeszmékből.

A pártpolitikai viszonyokat elemezve Bibó István azt mondja, a baloldalnak is megvannak a szimbólumai és mítoszai a jobboldalhoz hasonlóan, ilyen például a jobb jövőbe vetített ábrándkép és a múlt-jelen poklának szembeállítás, a messianisztikus küldetéstudat és az idealizált forradalmi erőszak.⁷ Szerinte a marxizmus–leninizmus talaján kifejlődő diktatúrák semmivel se jobb, mint a jobboldali diktatúrák, hiszen ezek is tagadják az emberi szabadság ügyét, és ugyanúgy jellemzőjük, hogy eszközeik és tételeik között is ellentmondások feszülnek. A marxista–leninista filozófia azért tartozik a legrosszabbféle ideológiák sorába, mert nem vesz tudomást a valóságról, sémákban és imaginárius képekben gondolkodik. Ideológiájának téves mivolta szinte minden ponton kimutatható. Nem igaz, hogy a gazdaság az egyedüli meghatározó elem, nem igaz, hogy az osztályharc végső értelme a történelemnek, és az sem igaz, hogy a forradalom öncél. Úgy véli, Marx alapvetően tévedett abban, hogy a forradalmi erőszak az egyetlen eszköz az uralkodó osztályok megdöntésére.⁸ Ostorozza Bibó a marxista–leninista társadalmi szemléletet a parasztság kizsákmányolása miatt is. Úgy véli, Lenin először megnyerte a parasztságot a földreformmal, majd széttagolták a társadalmat az osztályséma szerint, végül pedig a Sztálin-féle kollektivizációs program betetőzte az egész folyamatot. Bibó a szocializmust a polgári demokratikus forradalmak logikus folytatásaként szemléli, azonban hangsúlyozza, hogy „minden szocialista vívmánynak, reformnak csakis annyi értelme és jogosultsága van, amennyiben a szabadságot ott, akkor és hatékonyan fokozza”.⁹ Károsnak tartja a liberalizmus és a szocializmus szembeállítását.¹⁰ Egyetért az előjogok békés, fokozatos meg-

szüntetésével.¹¹ A liberalizmust a szocializmussal együtt elemezte, a liberális demokrácia folytatásaként szemlélte, és azt mondja, a liberalizmus a születési privilégiumokkal szemben való szabadságprogramot, a szocializmus pedig a vagyoni privilégiumokkal szembeni szabadságprogramot hirdet meg.¹² Bibó a Kádár-rendszerrel szemben csendes távolsá-

got tartott, az értelmiségi ellenzék példaképévé vált.

**... a tőkések lemondanak
majd a hatalomról
az egyszerű tömegek javára.**

Bibó szerint a nacionalizmus erejét a mítosz adja, az a gondolat, hogy mindannyian egy nemzeti közösség tagjai vagyunk, és olyan jelképek igyekeznek ezt

alátámasztani, mint a romlatlan nép vagy a faluközösség mítosza. Bibó hozzáfűzi, hogy a német és egyéb fasizmusok lényege a kollektív hisztéria, a totális téboly, amely megtagadja az addigi európai társadalomfejlődést. Bibó István a nacionalizmust a közép-kelet-európai konfliktus elemzésénél is tárgyalja. Utalt arra írásaiban, hogy Nyugat-Európa számára ismeretlenek azok a problémák, amelyek Közép-Kelet-Európában a határok és nemzetek egybeesésének hiányából adódnak. Robert N. Berki állapítja meg Bibó István ideológiai szemléletét elemezve, hogy Bibó nem mentes a Nyugat eredményeinek csodálatától, és azt feltételezi, hogy a nyugati kapitalizmus konfliktusszintje alacsony, olyannyira, hogy megengedi a szocializmusba való békés átmenetet, és a tőkések lemondanak majd a hatalomról az egyszerű tömegek javára.¹³

Bibó István az ún. „harmadikutas fejlődés” híve volt kora politikai nézetei között, és azt vallotta, hogy a szocialista célkitűzés sem tűrheti a politikai szabadság elvetését. A szabadság hiánya ugyanis félelmet szül, a félelem pedig szabállyá válik. „Demokratának lenni mindenekelőtt annyit tesz, mint nem félni: nem félni a más véleményűektől, a más nyelvűektől, a más fajúaktól, a forradalomtól, az összeesküvésektől, az ellenség ismeretlen gonosz szándékaitól, az ellenséges propagandától, a lekicsinyléstől és egyáltalán mindazoktól az imaginárius veszedelmektől, melyek azáltal válnak valódi veszedelmekké, hogy félünk tőlük”.¹⁴ A harmadikutas program a kapitalista értelemben vett liberalizmus és a szocializmus alternatívájaként jelent meg, mint harmadik megoldás.¹⁵ Az első világháború után jelent meg, majd a New Deal-program keretében bontakozott ki először az Egyesült Államokban. Tartalmának lényeg-

ge a szabad kereskedelemben ragadható meg, amelyhez hozzátapadnak a szakszervezeti érdekérvényesítés, a munkásrészvétel, a szövetkezeti tulajdon és a monopóliumok kizárásának összeegyeztetése.¹⁶ Lényegében a kapitalizmus és a szocialista gazdaság között keresett valamiféle megoldást. Hozzátette, hogy a szocializmus viszonyait nem sikerült végül a nyugati jogállamok demokráciakritériumaival összeegyeztetni – ez a harmadikutas fejlődés tana –, és arra a következtetésre jut, hogy talán ez nem is lehetséges. A baloldal politikai cselekvése tekintetében hajlamos a közhatalom felhasználására. Napjaink baloldali mozgalmai már elszakadtak a marxizmustól, egykor pedig odáig mentek, hogy megszüntették a szabadságot. Különbözik viszont abban a jobboldaltól, hogy mindig elítélte programjaiban a társadalmi igazságtalanságot.

Bibó protestáns tanárcsalád gyermeke, aki európai tanulmányokat folytatott, és széles körű rálátással rendelkezett a kor társadalmi-politikai folyamataira. Független gondolkodó, demokrata volt, megvesztegethetetlenül objektív. Robert N. Berki azt mondja, ha filozófiáját tömören akarnánk összefoglalni, azt mondhatnánk, hogy realista éleslátása és erkölcsi tartása miatt életműve a moralizmus realizmusáról szól.¹⁷

1956-ban a lázadó Magyarország oldalára áll, amelynek forradalmát példamutatónak tartja. Egyedisége abban rejlett, hogy liberalista gondolkodó lévén össze tudta egyeztetni a haza szeretetét bizonyos konzervativizmussal. Bibó keresztény gondolkodó volt, de kozmopolita is, így képes volt koherens rendszerbe rendezni a különféle értékeket. Berki szerint Bibó István a klasszikus európai liberalizmus örököse is, hatással voltak rá az utópista szocialisták, valamint Guglielmo Ferrero olasz történész.¹⁸ Bibó valamennyi őt ért ideológiai hatástól és kötöttségektől mentesen volt képes érvelni, amint egy hetvenes években adott interjúban mondta: „akinek éppen működik a realitásérzéke, az akármiféle ideológiai építményből kiindulva ugyanoda kell hogy eljusson”.¹⁹ Nagysága abban rejlik, hogy nemcsak akkor hallatta a hangját, ha saját érdekeit érte sérelem, hanem a nemzet egészének érdekeit szem előtt tartva gondolkodott.

Gángó Gábor abban látja Bibó István közép-kelet-európai konfliktuselemzésének legfőbb értékét, hogy felismerte Bibó: egy nemzet halálát nemcsak a számszerű fogyás jelentheti, hanem a nemzetként való elismerés hiánya is.²⁰ „Itt nem kell kiirtani vagy kitelepíteni egy nemzetet, itt esetleg ahhoz, hogy veszélyben érezze magát, elég nagy erővel és

nagy erőszakkal kétségbe vonni, hogy létezik.”²¹ A „magyar ügy” elszigetelten tehát nem rendezhető, csak a régió népeinek sorsával együttesen. Propagandaértéke változatlanul igen nagy a magyar ügynek, de attól, hogy többet beszélnek rólunk, mint más nemzetekről, a kérdés még nem megoldott.²² Bibó a nyelvi tényezőnek kiemelkedő szerepet tulajdonított, többet, mint a történeti elemeknek, és nem azonosult a korabeli föderációs elképzelésekkel sem. A „federáció nem csodaszer” Bibó szerint, és a Habsburgok birodalma révén már volt alkalmunk belekóstolni abba, hogy mit is jelent a föderáció; ha pedig egy nemzet mégis föderációs elképzelésekben gondolkodna, azt csak a határok előzetes, megnyugtató letisztázásával érdemes megtennie. Kritikaként megfogalmazták vele szemben, hogy nincs olyan hatalom, amely magára vállalná az igazságos határmegvonás súlyos feladatát, épp ellenkezőleg, a nagyhatalmak inkább a régió feszültségének fenntartásában érdekeltek.²³ Megállapíthatjuk, hogy több mint harminc évvel Bibó István halála után még mindig nincs egyértelmű megoldása egyik etnikai konfliktusnak sem. Megoldási javaslatok, kísérletek, kivonulások mindegyik konfliktus esetében történtek, de olyan kiegyezést nem hoztak, amely tartós megnyugvással kecsegtetne. Bibó István egy olyan korban mondott objektív értékítéletet kora társadalmi folyamatairól, amely kor rendkívül sokféle ideológiával átszőtt volt, és a tisztánlátás semmiképpen sem jellemezte.

Meghatározó Bibó Istvánnak az 1960-as és az 1970-es években íródott *A nemzetközi államközösség bénultsága és annak orvosságai* című munkája, amelyben nemzetközi területi és államalakulási konfliktusokra kereste a megoldást. Bibó konkrét megoldási javaslatokkal állt elő, amelyek kimunkálása során láthattuk, hogy kiindulópontja az önrendelkezés elve volt, az általa leggyakrabban javasolt eszközök pedig a nemzetközi döntőbíráskodás, illetve a népszavazás voltak. A nemzetközi döntőbíráskodást a pártatlanság és a függetlenség elve alapján képzelte el alkalmazni, nem tételes jogszabályok, inkább politikai ítélőképeség alapján. Bibó lényeglátását bizonyítja, hogy ezek a problémák máig megoldatlanok. Az elemzett konfliktusok megoldása igen nehézkes, mivel nemzetiségi konfliktusokról van szó, és a nagyhatalmak nyomása is befolyást gyakorolt e problémákra a történelem során. E kérdések elszigetelten, önmagukban tehát nem rendezhetőek. Bibó javaslatai logikusak, az önrendelkezés elvének gyakorlati nehézségei miatt azonban olykor keresztülvihetetlenek.

Bibó István kritikus elemző, állandó önvizsgálat és szókimondás jellemzte, sokoldalúan képzett elme, aki képes volt átfogóan elemezni a hazai viszonyokat, a kor szélesebb összefüggésrendszerébe ágyazva. Megoldáskereséseit a célszerűség és a moralitás hatja át. Bibó Magyarországon megaláztatásnak volt kitéve, és kényszerű hallgatásra is ítélték. Volt minisztériumi hivatalnok, ahol elgondolásait többször félretették, pedig azok előremutatóak voltak. Egyetemi katedrán is rövid ideig állhatott, de facto egy napig államminiszter, amelyért öt és fél évi fegyházzal fizetett a későbbiekben. Az ötvenes évektől segédkönyvtáros, ami éppen csak elegendő a megélhetéséhez, tudományos publikálásra ekkor egyáltalán nem volt lehetősége. A hetvenes évektől alkalma nyílt volna külföldre utazni (ha útlevílkérelmét el nem utasítják), és tanulmányozni az önrendelkezési elv, az állami szuverenitás, a német alkotmányfejlődés és az Osztrák–Magyar Monarchia értékelésével foglalkozó irodalmat. Természetesen más forrásokból, de zseniális intuícióval Bibó István folytatta kutatásait, életműve tehát így is befejezett. Közel állt az antifasiszta mozgalomhoz, foglalkozott a zsidókérdés alakulásával, a kelet-európai kisállamok gondjainak megoldáskeresésével, a közigazgatási szervezetrendszer korszerűsítésével, az Alkotmánybíróság bevezetésének szükségességével, nemzetközi konfliktuselméletekkel, a demokrácia kérdéskörével, a német politika fejlődésének torzulásaival, csak hogy életművéből a leglényegesebbeket említsük. Neve rendszeresen visszatér a hazai jogi és politikai publicisztikában, a rendszerváltás óta sokadik reneszánszát éli.²⁴ Halálát követően Bibó-émlékkönyv jelent meg, Bostonban Bibó-díjat alapítottak, nevét viseli egy szakkollégium, és szellemi műhely is alakult gondolatai nyomán. Megoldási javaslatait – például a nemzetközi konfliktuselméletek vonatkozásában – néha-nhan alkalmazhatatlannak bélyegezték, de teoretikus mondanivalójának örök érvényűségét ők is elismerik. Eszménye az emberi méltóság és a morális politika, a különféle nézetek összeegyeztetésére való törekvés. Nézetei nélkülöztek mindenfajta olcsó sikerre törekvést. Bibó olyan jogász volt, aki az igazságkeresést nem tudta felfüggeszteni a hétköznapiakban, és különválasztani jogászi és magánemberi mivoltát, hanem a jogászi lét és a törvényesség iránti igénye minden pillanatban működött. Mondanivalója és felfogása egyszerre nemzeti és egyetemes, liberális és hagyományörző. Felfogásában valamennyi elv és eszmeáramlat nélkülözhetetlen része az emberiség igazságra törekvésének. Bibó még

megérte, hogy művei iránt érdeklődés támadt a reformellenzék körében, halálakor pedig több ezer tisztelője volt jelen temetésén.

A KÖZÉP-KELET-EURÓPAI KONFLIKTUS

Ferdinandy Mihály is megjegyzi, hogy a „Közép-Európa” kifejezés sokáig bizonytalan fogalom volt, Németország például saját magát vallotta egy időben Közép-Európának. Talán a cseheknek köszönhető, mondja, hogy meghonosították a „Középeurópa” kifejezést szerte a világon.²⁵ Közép-Európán az egykori monarchiabeli országokat, Németországot és Lengyelországot is szokás érteni. A térség konfliktusai főként abból erednek, hogy a második világháborút követő időszakban a nemzeti önrendelkezés elvét nem érvényesítették következetesen, a magyarság így került öt különböző államba, ahol sorsuk alakulása nagyban függött az őket beolvasztó állam politikai berendezkedésétől, diktatórikus vagy kevésbé diktatórikus voltától. Tóth Pál Péter felhívja a figyelmet arra, hogy a magyarok többnyire vallási különbözőségeik miatt is szembekerültek az uralkodó nemzetekkel, ezért aztán a magyar kisebbségek háttérbe szorításakor kiemelkedő szerepet szántak a magyarság kulturális-vallási elnyomásának, például a magyar iskolarendszer megreformálásának, illetve leépítésének.²⁶ A térségben napjainkban tovább nehezíti a helyzetet, hogy a volt Szovjetunió, Jugoszlávia és Csehszlovákia felbomlásával további kisebbségek jöttek létre. Az első világháborút megelőzően a különböző nemzetiiségek viszonylag békés együttélését találhatjuk meg a térségben a Habsburg Birodalom keretein belül.²⁷ A második világháborút követően megkezdődtek a kitelepítések is, amelyek közül a Beneš-dekrétum néven elhíresült dokumentum máig nyílt sebnek tekinthető. A 2. világháborút követően mesterséges államalakulatok jöttek létre, mesterségesen rájuk kényszerített politikai rendszerrel, amelyek hosszú távon életképtelennek bizonyultak. Felmérések alapján Erdélyben és Szlovákiában a megkérdezettek egyaránt feszültséget éreznek a többségi nemzet és a kisebbség között. Természetesen a konfliktusérzet kialakulását más-más tényezők befolyásolhatják az egyes régiókban.

A vizsgálatok azt mutatják, hogy Erdélyben és Szlovákiában is sok feszültség halmozódott fel az évek során. Nyelvi intolerancia mind a románok, mind a szlovákok részéről tapasztalható, hiszen jellemző rájuk az egy nyelvűséghez való egyoldalú ragaszkodás. Dél-Szlovákiában elsősorban a

nyelvi kérdés fajult el, az iskolai bizonyítványok egy-, illetve kétnyelvűségén folytatott vita, illetve a hivatalos feliratok körül kialakult szenvedélyes nézeteltérések kapcsán. Erdélyben ezzel szemben jóval több ütközési pont mutatható ki, az együttélés számtalan elemét áthatóan, így a bűnbakképzés elsődleges jellemzője a magyar–román konfliktusnak. Hozzátehetjük, hogy napjainkban azonban a szlovák–magyar konfliktus talán erőteljesebb, mint a román–magyar.

A közép-kelet-európai konfliktus megoldása döntő fontosságú kérdés, ugyanis a világ politikai egyensúlyának meghatározó része az európai béke, amely viszont elképzelhetetlen a közép-kelet-európai konfliktus konszolidálása nélkül. Köztudott, hogy a feszültséget a régióban a területek etnikai sokfélesége és ebből fakadóan a vallási, kulturális kevertség adja. Vegyes népesség lakja például Boszniát, a Vajdaságot, az erdélyi területeket, a Bánság vidékét, Szlovákiát egyaránt. Napjainkban az etnikai sokféleség okozta feszültség kérdése a globalizálódó Európában nemhogy nyugvópontra jutott volna, éppen ellenkezőleg, a feszültség növekedett. Ennek oka, hogy a régió népei kölcsönös sérelmekkel telítődtek a történelem folyamán, és valamennyi nép elszenvedett valamiféle kudarcot legitim törekvései érvényesítése során.²⁸ Ezzel magyarázható a nacionalizmusok feléledése a régióban, és ezért van kudarcra ítélve mindenfajta föderalisztikus államszerveződés. Hiányzik a hajlandóság erre az államok részéről. A 19. század minden irányzata rendelkezett egyébként valamilyen föderális programmal.

Bibó egyébként elismerte a nemzetek jogát államok létrehozására, nem fogadta el tehát a történeti és nem történeti nemzetek különbségtételt, mert minden nemzetnek jogos igénye van az önrendelkezésre. Éppen ezért a Szent István-i birodalom mítoszát uralmi igények igazolására nem fogadja el, a következőképpen írt erről: „...ha megkérdezték őket, hogy miért akarnak uralmat gyakorolni olyan népeken, melyek ezt nem kívánják, miért akarnak többek lenni azoknál, akiknél nem többek, akkor régészeti leletekre, népdalokra, népművészeti motívumokra, szókölsönzésekre, szárnyasoltárookra, könyveik és intézményeik hatására mutattak rá, melyek mind azt bizonyítják, hogy az illető nép önékülük még ma is a legsötétebb barbárságban sínylődnek.”²⁹

... a régió népei kölcsönös sérelmekkel telítődtek a történelem folyamán ...

Bibó István különös figyelmet fordított tehát munkásságában a közép- és kelet-európai régió antidemokratikus jellegének kutatására. Amikor Bibó István „kisállamokat” említ, meg kell jegyeznünk azt is, hogy ez alatt az orosz és a német tömb között élő népeket érti, tehát mindig a két nagyhatalom kihagyásával utal az itt élő népekre. Az összefogást is nélkülük képzelel el. Kelet-európai kisállamokon a mai szóhasználat szerint tulajdonképpen Közép-Kelet-Európát érti. Bibó szerint Európa nemzetei az i. sz. 5–6. században kialakultak, és a középkorban már körvonalazódtak az európai nemzetek határai. A modern állam kialakulását Nyugat-Európában a 15–17. századra teszi. Állítása szerint nem igaz, hogy a francia forradalommal következett be a patriotizmus megszületése. A francia forradalom „csupán” a modern patriotizmus megszületését hozta magával, és beillesztette a harmadik rendet, a polgárságot a nemzeti keretbe.³⁰ Akkor jelentkezett a francia forradalom, amikor a Habsburgok osztrák tudattal akarták megtölteni az itt élő nemzeteket. Közép-Kelet-Európa területi státusa és a nyelvi nacionalizmus is ekkoriban alakultak ki. A francia forradalom nyomán megjelent a régióban a modern demokratikus nacionalizmus, és új helyzetet teremtett. A problémák fő okát e régióban Bibó a nyelvi és az országhatárok különbözőségében látja. Ez a helyzet számtalan határvitát okozott, és az indulatok még a 21. században sem látszanak nyugodni teljesen. Megállapíthatjuk, hogy az európai béke és egyensúly legfontosabb feltétele a területi egyensúly, a „nemzetközi egyensúly centrális tárgyi momentuma pedig az államterület”.³¹

Közép-Kelet-Európa népeinek önállósodási törekvései szolgálnak magyarázatul arra is, hogy e régióban a nép fogalma nem az arisztokráciával szembenálló csoportosulást jelentette, hanem a nemzet egészét, mint az elnyomó uralomtól elváló nyelvi-nemzeti csoportosulást. Ez aztán speciálisan közép-kelet-európai jelenséggé vált. Jellemző az is, hogy az itt élő nemzetek „kitűzték az összes nyelvtársak egyesítésének programját... kitűzték az egynyelvű nemzeti állam programját. Mindkét törekvésnek egy volt a lényege: etnikai tényezőkkel alátámasztani a politikai lét bizonytalanságát (...) A történelmi élményeknek egy ilyen sorozata az, ami egy nemzetet megformál.”³² „Közép-Kelet-Európa különleges viszonyai között a nyelvi összetartozás politikai és történelmi tényezővé vált...”³³ „Kelet- és Közép-Európában a délibábos nyelvészkedés nem szilárd nyugat-európai államkeretek évszázados falait próbálta döngetni, hanem meggyengült, hosszú tetszhalálból felébredt, esetleg

csak merő követelményben élő állami és nemzeti kereteket, melyek a létüket kínzó belső bizonytalanságérzés folytán maguk is az örökölt történelmi keret egynyelvűvé tételét tűzték ki célul.”³⁴

A történelmi Magyarország problémáját pedig abban látja, hogy függetlenedési törekvéseinél az ország egyszerre találta szembe magát az európai reakcióval és saját elégedetlen nemzetiségeivel, ennek a helyzetnek lett az eredménye az 1849. évi katasztrófa. Ebből a helyzetből született meg az 1867-es osztrák–magyar kiegyezés, és ebben a helyzetben érték Magyarországot 1918-as, majd az 1944-es történelmi események. Magyarország mindeközben nem szakadt el attól a lelkiállapottól, hogy Európa adósa az őt ért súlyos igazságtalanságért. Bibó szerint Magyarország az a közép-kelet-európai államok közül, amely mindig rosszkor nyújtotta be erkölcsi számláját: először 1849 után, aztán 1918 és 1938 között. Végül a fasizmus szövetségeként. Bibó kifejti, hogy a régiót már eleve elmaradottság jellemzi. A kereszténység és a polgári életforma jegyei nyugatról kelet felé haladva csökkentett mértékben értek csak el a legalsó rétegekig. Szerinte e térségben mindig volt valami antidemokratikus és erőszakos.³⁵ „Ezt a helyzetet mással, mint a fejlődésnek történeti megrázkódtatásokból támadt megakadásával nem lehet magyarázni.”³⁶ Jellemző, hogy a térségben katonai klikkek, monopolkapitalisták, arisztokrata nagybirtokosok gyakoroltak sokáig hatalmat, olyan rétegek, melyek uralmát fejlett, egészséges nemzet el nem viselné. Azt is leszögezhetjük, mondja, hogy ezen a területen szerteburjánznak a legzűrzavarosabb politikai filozófiák. Akkor hatnak egy népre féligazságok, ha azáltal bizonyos indulatoknak kielégülést szerezhetnek.³⁷ Hozzáfűzi azonban Bibó mindehhez, hogy egyetlen népről sem szabad feltételeznünk, hogy eleve képtelen a fejlődésre, mert mind-egyikben benne rejlik a szabadság iránti igény.

A kiegyensúlyozatlanság fő oka pedig a nemzeti keretek bizonytalanságában rejlik. „Kelet-Európában a nemzeti keret valami olyan dolog volt, amit meg kellett csinálni, helyre kellett állítani, ki kellett harcolni, és állandóan féltetni kellett...”³⁸ Nyugat-Európában ezzel szemben a saját nemzeti és állami keret realitásként létező. Egyetérthetünk azon megállapításával, hogy egy nemzet harmonikus fejlődéséhez a demokratizmus és a nacionalizmus egyensúlya szükséges, és ha ez az egyensúly megbillen, súlyos zavarokra vezethet. A demokrácia európai sorsa szempontjából nagyon kártékony volt, hogy Németország-

ban, Olaszországban és Spanyolországban a demokratikus eszmék elterjedése egy idegen invázió (Napóleon hódítása) emlékével kapcsolódott össze, a nemzeti gondolat születése pedig az idegen invázióval szembeni ellenállással. Ebből származott, hogy itt a demokratizmus és

Ebből származott, hogy itt a demokratizmus és a nemzeti érzés úgy jelentkezett, mint amelyeket szembe lehetett állítani egymással.

a nemzeti érzés úgy jelentkezett, mint amelyeket szembe lehetett állítani egymással. A kelet-közép-európai népek a sorozatos történeti katasztrófák hatására közösségi hisztériákba bonyolódtak, minden alárendelődött a nemzeti célszerűségnek, például az olimpiai rekordok.³⁹ Mindezek az események így elvesztették

spontaneitásukat, öncélúságukat, és a nemzeti öndokumentáció szolgálatába kerültek, mondja Bibó. Semmi sem haszontalanabb, mint magunknak az érdekességgel való felsallangozása, az önáltatás, amelyre már többen rámutattak a magyar politikai gondolkodásban.⁴⁰ Találónan jegyzi meg Fülep Lajos tanulmányában, hogy akinek a wrong is right, csak azért, mert az ő nemzetében találja, az eleve lemond arról, hogy megkülönböztesse a jót és a rosszat, s lemond arról, hogy minden dolgot önmagában a saját mértéke szerint mérjen és ítéljen.⁴¹ A létért való félelem lelkiállapota az, amely kiszorítja a józan értelmet. Ezzel magyarázható a kultúra „elpolitizálódása” is.⁴² A magyar politikai világkép erősen átpolitizált, csakúgy, mint a régió többi országában. A nyugati nemzetek nagysága viszont éppen abban áll, hogy a legnagyobb nyugalommal élik nemzeti életüket, és mint nemzet nem akarnak unos-untalan felmutatni valamit. Az emberek 90%-a nem tudatosan angol vagy francia, állapítja meg Bibó, ahogy nem tudatosan apa vagy férj, nem tudatosan burzsoá vagy proletár, és nem tudatosan ember. Csak a kritikus pillanatokban válik élesen tudatossá, hogy hová tartozik, és mi a dolga ezen a világon.⁴³ A magyar politikai gondolkodásnak vagy inkább léleknek jellemzője az illúzió és a ragaszkodás is: „a magyar ebben a változó világban »posztulál« valami állandóságot. Elsősorban már országának állandóságát. Ez a »szent korona területe« egységes és változhatatlan ezer esztendő óta. Más nemzetek növelhetik vagy elveszíthetik birtokaikat... Magyarország királyság-voltát nem

érinti az a körülmény, hogy nincsen királya. A vármegye nem szűnik meg létezni, ha egy falatnyi föld sem marad is belőle.”⁴⁴

Fülep Lajos állapítja meg tanulmányában, hogy hiába terjedt ki Magyarország befolyása a történelem folyamán keleti népek felé, mindez nem volt elegendő, hogy közvetítő szerepet játsszunk, mert a keleti és a déli népek még a kulturális impulzusok terén is erőteljesebb hatásokat kaptak a Nyugattól, mint tőlünk.⁴⁵

Megállapíthatjuk, hogy napjainkban az államok különösen kevert lakosságúak. Az is biztos, hogy a területi vita nagyon veszélyes, és Bibó szerint, ha ez dominánssá válik egy nemzet életében, akkor megakaszthat egy még nem demokratikus közösséget a demokratikus fejlődésben. Egyetérthetünk José Ortega y Gasset azon megállapításával is, hogy az újabb kori Európában nem azért voltak egynyelvűek az államok, mert egynyelvű népek álltak össze, hanem azért, mert a fennálló állami kereteket egyik vagy másik nép számbeli hegemoniája egynyelvűvé tette.⁴⁶ A fent elmondottak alapján összegzésképpen hivatkozhatunk Bibó István legfőbb mondanivalójára a magyarsággal kapcsolatban, amely szerint a nemzeti és társadalmi problémákat az egyetemes érvényesség igényével érdemes megközelíteni.⁴⁷

A magyar nemzet sorsának történelmi kettősségét jellemzi, hogy a bécsi udvarral szemben elnyomottak, a nemzetiségekkel szemben elnyomók voltunk. Szuverenitásunk elvesztését lényegében a Habsburg-ház megerősödésétől eredeztethetjük, de még így is rendelkezünk többféle joggal az igazgatás területén, vagy például lehetőségünk volt az országgyűlési képviselőre. A magyar nemzettudat kialakításában erőteljes szerepet játszanak a kulturális, nyelvi elemek, a népi kultúra hangsúlyozása. A magyar nyelv hivatalos bevezetését az 1843–44-es országgyűlésen sikerült elérni. A magyar konfliktus ügye legalább ennyiben egyértelmű, ugyanis nyelvi vagy vallási szempontok szerint rendezettnek mondható. Hozzáteszi, hogy a magyar történelmi múlt legitimálásának módszere az ezeréves birtoklásra hivatkozás. Később, a 2. világháborúban a nemzetek állásfoglalása is a háttárvitákhoz kapcsolódott, mert egyik sem volt fasiszta vagy demokrata önmagáért, hanem csak a területi nyereségért.

A végső kérdésként Bibó azt kérdezi, hogyan konszolidálható a régió? A konszolidálás lehetősége először 1918-ban nyílt meg, amikor szétrobbant az Oszmán Birodalom és a Habsburgok birodalma. A népek önrendelkezési joga alkalmas lehetett volna arra, hogy rendet te-

remtsen Közép-Kelet-Európában, de ezt az elvet nem vitték végig következetesen. A határok nemzetközi megállapodás eredményeképpen jöttek létre, a nagyhatalmak jóváhagyásával, lényegében a 2. világháborút követően rögzített határok tartják magukat. A probléma tehát a meghúzott határok igazságtalanságában rejlik. Bibó szerint a határok meghúzása nem egyszerűsíthető pusztán erkölcsi kérdéssé, mert ez egy objektív politikai és társadalmi kérdés, nem megfelelő hivatkozási alap tehát a határok meghúzásánál sem a nagyhatalmi érdek, sem a sértett népek igazságra való hivatkozása. Bibó úgy véli, a nagyhatalmak felelőssége nem abban áll, hogy számunkra kedvezőtlen döntést hoztak, hanem abban, hogy a döntések károsak voltak a kelet-európai konszolidáció szempontjából. Természetesen egy minimális igazságosság szükséges a határok elfogadhatósága érdekében. Gángó Gábor mutat rá arra, hogy Bibó túlságosan is pesszimista a közép-kelet-európai konfliktust illetően, mivel túlzottan nagy jelentőséget tulajdonított a nagyhatalmi befolyásnak és a kiszolgáltatottság érzésének.

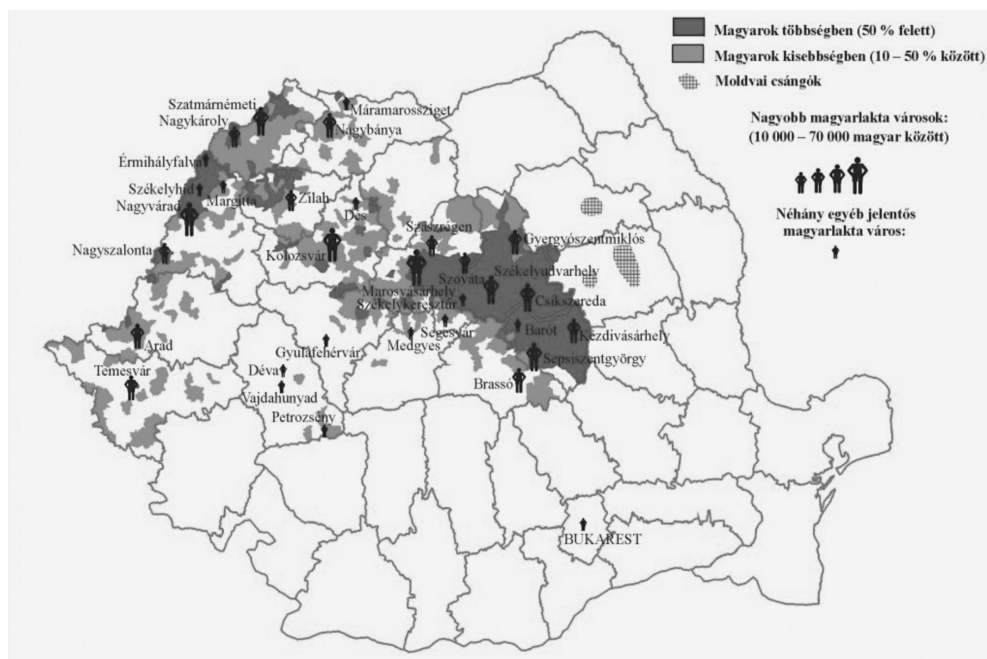
A párizsi békeszerződést elemezve megállapította Bibó István, hogy feltétlenül elkerülendő a békeszerződés által olyan közhangulat kialakulása, amely veszélyezteti a magyar demokráciát. Tisztázni kívánta, ki a felelős a szerződés igazságtalanságaiért. Állítása szerint a veszteség azal magyarázható, hogy az államfő nem tudott a kellő történelmi pillanatban helytállni. A magyar politika elvesztette tekintélyét a nagyhatalmak előtt a hadsereg demoralizálódásával és Horthy ítélőképességének meggyengülésével. A világ közvéleményének Bibó István szerint ugyan súlyos lelkiismereti válsága van a történetek miatt, de erejük már nem maradt a helyzet jóvátételére.⁴⁸ Álláspontja az volt, hogy a békeszerződést el kell fogadni, félre kell tenni minden ideológiát. Ha nem teszi ezt a magyarság, az tragikus eredménnyel járhat a határon túli magyarság helyzetére nézve.⁴⁹ Rámutat arra, hogy nehéz ilyen békekötés mellett megőrizni a demokratizmust, de törekedni kell erre, és az országon belül kell újjáteremteni az elvesztett értékeket. A követendő út a közép-európai népek összefogása és a megértés politikája. Dénes Iván Zoltán értelmezése alapján Bibó egész politikai gondolatmenete egy nyilatkozattervezet elfogadását célozta. A nyilatkozat témája tehát az igazságtalan békeszerződéshez való viszonyulás kérdése és a demokratikus elfogadás melletti érvelés. Végül Bibó István általánosságban arra a megállapításra jut, hogy jó határ az, amelyik vagy nyelvi határokat jelent, vagy igazo-

dik valamilyen történetileg kialakult status quóhoz. Világos elhatárolás kell, mert csak az a határ maradhat tartós, amely az érintett népeknek lelki megnyugvást hoz.⁵⁰ E cél érdekében elfogadható az önmagában gazdaságilag vagy földrajzilag irracionális határ is. A régióban tehát a nemzetek elhatárolását nem a történeti határ mentén kell keresni, mint Nyugat-Európában, hanem inkább a nyelvhatár mentén. Bibó szerint tudatos elködösítés az az állítás is, hogy a lakosság kevertsége miatt e régióban nem lehet igazságos határt vonni.⁵¹ Kártékonynak ítéli meg azt a nézetet is, hogy nincsenek örök érvényű határok, mert az élet örökös változás. Tartós béke csak a terület stabilizációjával képzelhető el, a jó határ ne változzon. A népcserével és a kitelepítésekkel sem ért egyet, mert ezek a rendcsinálásnak félelmetes eszközei voltak. Így jut el Bibó István megoldásként a jó békéhez, amely az indulatmentes békekötés eredménye. Népcserét, kölcsönös cserét pedig csak akkor tart elképzelhetőnek, amikor más megoldás nincs, és ha már egyszer megtörtént, visszacsinálható ne legyen.⁵² Az indulatmentes békekötéshez javasolja elvek és szabadságjogok tiszteletben tartását, elvek nélkül ugyanis minden követelés lehetségessé válik.

A vizsgált probléma tehát még mindig aktuális. 2002-es adatok alapján a határon túl élő magyarság száma a Felvidéken 9,7%, Kárpátalján 12,1%, Erdélyben 19,6%, a Vajdaság területén 14,3%. Az elcsatolt területen élő magyarok száma a legutóbbi népszámlálások szerint összesen 2,377 millió.⁵³ 2011-es adatok szerint 486 700 a szlovákiai magyarok száma, Erdélyben 2011-ben egymillió 238 ezer román állampolgár vallotta magát magyarnak.

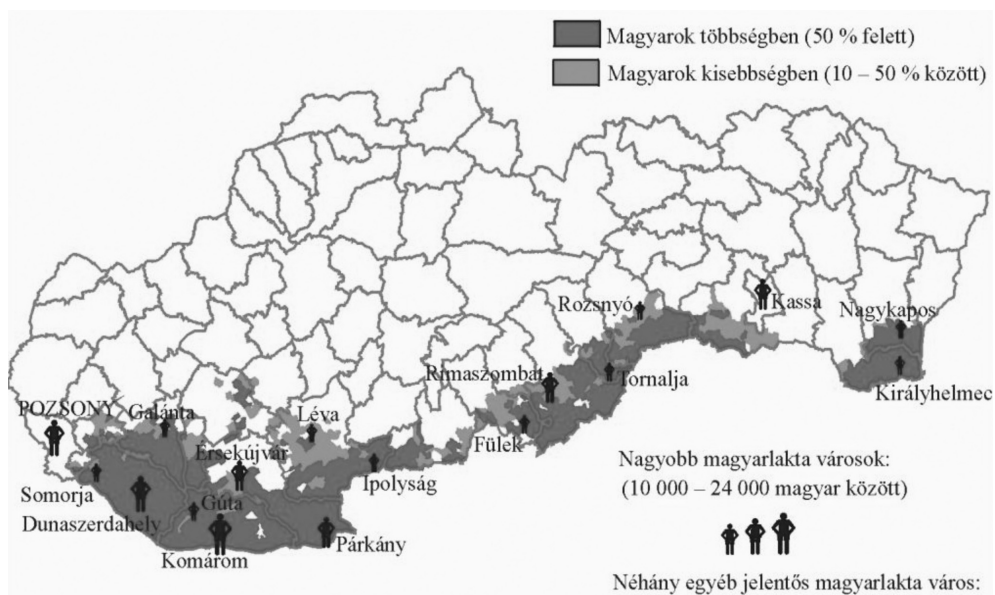
Bibó István arra a megállapításra jut, hogy nagyon sokára fog bekövetkezni olyan lelkiállapot, amelyben a határok az emberek számára közömbösek lesznek.⁵⁴ „Mindenki, aki e terület konszolidálásával foglalkozni kezd, rövid időn belül úgy érzi, hogy az őrhelyhez kerül közel, mert teljességgel elvész a különféle oldalról felhozott elveknek és érveknek a tömkelegében. Ez azonban merő optikai csalódás. Ha felismertük azt a történelmi folyamatot, mely e területen döntő volt, akkor rájövünk, hogy Közép- és Kelet-Európában minden határprobléma, mely a szó komoly értelmében probléma, két szempont szembenállásából származik: az egyik valamiféle történeti állapot, status quo, történeti érzelem vagy igény szempontja, a másik az etnikai, nyelvi hovatartozás szempontja.”⁵⁵

1. ábra: Magyarok Erdélyben

Forrás: www.szulofold.hu/data/images/roman1.jpg (Letöltés: 2012. szeptember 19.)

2. ábra: Magyarok Szlovákiában

Forrás: www.szulofold.hu/data/images/szlov1.jpg (Letöltés: 2012. szeptember 19.)

JEGYZETEK

- ¹ Bibó István: *A magyar demokrácia válsága*. In: Szilágyi Sándor: Bibó István. Új Mandátum Kiadó, Budapest, 2001, 60. o.
- ² Bibót idézi Balog Iván: *Politikai hisztériák Közép- és Kelet-Európában. Bibó István fasizmusról, nacionalizmusról, antiszemitizmusról*. Eszmetörténeti könyvtár 2., Argumentum Kiadó, 2004, 54., 189. o.
- ³ Bibó István: *Válogatott tanulmányok II. (1945–49)*. Magvető, Budapest, 1986, 391. o.
- ⁴ Bibó István: *A kelet-európai kisállamok nyomorúsága*. In: Szilágyi Sándor: Bibó István. Új Mandátum Kiadó, Budapest, 2001, 142. o.
- ⁵ Csak 1984-ben kerül majd sor Alkotmányjogi Tanács elnevezéssel az Alkotmánybíróság felállítására, amely azonban olyan korlátozott jogkörrel rendelkezett, hogy nemigen tekinthető a mai Alkotmánybíróság méltó elődjének. Lásd: az 1984. évi I. törvényt.
- ⁶ *A szabadság kis körei. Tanulmányok Bibó István életművéről*. Szerk.: Dénes Iván Zoltán, Osiris Kiadó, Budapest, 1999, 234. o.
- ⁷ Amit Moór Gyula egyébként teljességgel logikátlanak tartott Marx eszmerendszerében, mondván, miből fakad az a véghetetlen nagy optimizmus a jövőre nézve, amikor a jelent a pesszimizmus hatja át ebben a gondolatmenetben.
- ⁸ Általában véve mindenfajta determinizmust elutasít, így a marxizmust is. Sokan úgy vélik, Bibó nem volt jártas igazán a marxista szerzők műveiben, nem olvasta a kortárs szerzők írásait.
- ⁹ Bibó István: *Válogatott tanulmányok. Társadalomtörténet – Szociológia – Társaslélektan*. Corvina Kiadó, Budapest, 2004, 533. o.
- ¹⁰ A kapitalista liberalizmus és a szocializmus-kommunizmus állítólagos kiegyenlíthetetlen ellentéte című szöveget Bibó István kórházban mondta magnóra, 1979 tavaszán, így ez testamentumának tekinthető. Lásd részletesebben: Robert N. Berki: *A moralizmus realizmusa. Bibó István politikai filozófiája*. In: Bibó István egyetemi előadásai 1942–1949. Szerk: Dénes Iván Zoltán, Debreceni Egyetem Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2004, 267. o.
- ¹¹ Említésre méltó, hogy Bibó István értelmezői közt is akadnak kritikusok. Tőkéczi László mondja, hogy Bibó kétségkívül etikus figura, azonban a nyugati szalonbaloldallal szemléletet képviselte. Elemzi Bibó nézetrendszerét, apósa, Ravasz László gondolatainak egybevetésével is, akinek szellemi tevékenységét Bibóénál többre tartja. *Van idő, avagy amiről nem szabad hallgatni, arról beszélni kell* címmel készült interjú Tőkéczi Lászlóval. Kortárs, 1996. március, 119–128. o.
- ¹² Bibó István: *Az európai társadalomfejlődés értelme*. In: Szilágyi Sándor: Bibó István. Új Mandátum Kiadó, Budapest, 2001, 380. o.

¹³ N. Berki, i. m. 277. o.

¹⁴ Bibó: Válogatott tanulmányok II. kötet..., i. m. 220. o.

¹⁵ Részletesen lásd a harmadikutas fejlődéssel kapcsolatosan Lányi Kamilla: *Bibó István harmadik útjai*. Világosság, XLIII. évf., 2002/2–3., 5. o.

¹⁶ Bibó István az 1957-ben született *Emlékiratban* foglalta össze először a harmadikutas népi programot.

¹⁷ N. Berki, i. m. 253. o.

¹⁸ Guglielmo Ferrero Genfben élt emigránsként, Bibó itt találkozott vele, és hallgatta előadásait. Európa újkori történetének összefoglalását Ferrero elemzése alapján végezte el. Ferrero fő műve *A hatalom. A legitimitás elvei a történelemben*. Ford: Járai Judit, Kairosz Kiadó, Budapest, 2001. (*The Principles of Power*. New York, 1942.) (*Pouvoir. Les génies invisibles de la cité*. Librairie Plon, Paris, 1945., illetve újabban *Le livré de Poch*, Paris, 1988.)

¹⁹ N. Berki, i. m. 258. o.

²⁰ Lásd Gángó Gábor: Mi a nemzet? A népek életéről és haláláról. <http://mindentudas.hu/elodasok-cikkek/item/24-mi-a-nemzet-a-neppek-életéről-és-haláláról.html> (Letöltés: 2012. augusztus 22.)

²¹ Bibó István: *A kelet-európai kisállamok nyomorúsága*. In: Válogatott tanulmányok I–III. Szerk.: Vida István, Magvető, Budapest, 1986, II., 217. o.

²² Kovács Imre: *Virtuális Magyarország. Politikai írások 1948–1980*. Magyar Napló, Budapest, 2005, 208. o.

²³ Erre Trencsényi Balázs is rámutat. Trencsényi Balázs: *A békecsinálás művészete, a nemzetállamiság és a kelet-európai föderációs elképzelések*. In: A szabadság kis körei. Tanulmányok Bibó István életművéről. Szerk.: Dénes Iván Zoltán, Osiris Kiadó, Budapest, 1999, 116. o.

²⁴ 1980-ban szamizdatként jelent meg a Bibó- emlékkötet, majd 1981 és 1984 között kiadták Bernben az Összegyűjtött írásokat négy kötetben, innen már megállíthatatlan lett a Bibó-renezánsz, és végleg megtört körülötte a csend. 1986-ban Budapesten napvilágot látott a Válogatott tanulmányok három kötete, 1990-ben kiadták 1956-ban és 1957-ben született írásait, és A nemzetközi államközösség bénultsága és orvossága című művét tartalmazó negyedik kötetet.

²⁵ Ferdinandy Mihály: *Közép-európai alakzatok*. In: Helyünk Európában I. Nézetek és koncepciók a 20. századi Magyarországon. Szerk.: Ring Éva, Magvető, Budapest, 1986.

²⁶ Tóth Pál Péterre Gecse Géza hivatkozik írásában. Gecse Géza: *Nemzeti önrendelkezés vagy területi sérthetlenség?* Magyar Tudomány, CIV. kötet – Új folyam XLII./12., 1997. december. www.gecse.com/Mtud97.htm

²⁷ A térség népeinek nemzetalakulási törekvéseiről részletesen lásd Kálmán István: *Politika. A választás tétje* című internetes írását. www.szabadgondolat.hu/index

- ²⁸ Ebben a kontextusban teszi Kende Péter azt a megállapítást, hogy Kelet-Európa régi-új összefüggérendszerében a nemzetállam eszméje kártékony. Ezzel magyarázható az, hogy a régió népei nem egymásba kívánnak kapaszkodni, hanem inkább törekednek egy globális Össz-Európa felé. Kende Péter: *Miért nincs rend Kelet-Közép-Európában?* Osiris–Századvég, Budapest, 1994, 133. o.
- ²⁹ A szabadság kis körei, i. m. 112. o.
- ³⁰ Bibó: Válogatott tanulmányok II. kötet..., i. m. 190. o.
- ³¹ Bibó: Válogatott tanulmányok. Társadalomtörténet..., i. m. 490. o.
- ³² Bibó: Válogatott tanulmányok II. kötet..., i. m. 196. o.
- ³³ Bibó István: *A kelet-európai kisállamok nyomorúsága*. I. kiadás, Új Magyarország kiadása, Budapest, 1946, 19. o.
- ³⁴ Bibót idézi Trencsényi, i. m.
- ³⁵ A hatalmi politika elkerülhetetlenné teszi a háborút és lehetetlenné az emberi együttélést, mondja Bibó.
- ³⁶ Bibó: Válogatott tanulmányok II. kötet..., i. m. 214. o.
- ³⁷ Konrád György is utal a konfliktusmegoldás körében egy nép hagyományaira, kultúrátságára, és állapítja meg annak hiányát pl. a szerb nacionalisták körében.
- ³⁸ Bibó: Válogatott tanulmányok II. kötet..., i. m. 216. o.
- ³⁹ Azt mondja Bibó, hogy a félelem az európai történelemben mélyen gyökerező fogalom. Félünk a hatalmat koncentrálni akaró közösségektől, az erőszaktól, ugyanakkor az erőszak alkalmazója is fél.
- ⁴⁰ Halász László: *A pszichológus Bibó*. Világosság, XLIII. évf., 2002/2–3., 18. o.
- ⁴¹ Fülep Lajos: *Nemzeti öncélúság*. In: Helyünk Európában I., Magvető, Budapest, 1986, 290. o.
- ⁴² A félelem és a hisztéria politikai pszichózisa különösen a magyar és a román nép viszonyában érződik. Napjaink politikai párbeszéde ezen a területen a fokozottabb együttműködés és nyitottság irányába halad, de időről időre felmerül a román fél részéről az a félelem, hogy a magyar fél belügyeibe beavatkozik, és veszélybe kerülnek a tradicionálisan magyar területek.
- ⁴³ Bibó István: *A kelet-európai kisállamok nyomorúsága*. In: Helyünk Európában II. Nézetek és koncepciók a 20. századi Magyarországon. Szerk.: Ring Éva, Magvető, Budapest, 1986, 143. o.
- ⁴⁴ Babits Mihály: *A magyar jellemről*. In: Helyünk Európában I., Magvető, Budapest, 1986, 469. o.
- ⁴⁵ Fülep, i. m. 281. o.
- ⁴⁶ Bibó István: *A kelet-európai kisállamok nyomorúsága*. In: Szilágyi Sándor: Bibó István. Új Mandátum Kiadó, Budapest, 2001, 118. o.
- ⁴⁷ Dénes Iván Zoltán: *Nemzet és emlékezet. Az önrendelkezés érvényessége*. Magvető, Budapest,

1988, 319. o.

⁴⁸ Dénes Iván Zoltán: *Egy igazságtalanság értelmezése. Bibó István a párizsi békeszerződésről.* Rubicon, Budapest, 2004/4., 22. o.

⁴⁹ Uo. 23. o.

⁵⁰ Konrád György mondja, hogy ha egy szövetségi állam szétesik, akkor az egyetlen rendező elv lényegében az etnikai hovatartozás lesz, az e szempont szerint meghúzott határt tartja Bibó is a legjobb határnak. Konrád György: *A jugoszláviai háború (és ami utána jöhet). Jegyzetek 1999-ben márciustól júniusig.* Palatinus, Budapest, 1999, 9. o.

⁵¹ Erdély és a lengyel korridor esetében ismeri el, hogy a nyelvi kevertség miatt igen nehéz igazságos határt vonni ezeken a területeken.

⁵² Charles Maurice de Talleyrand francia államférfi, ő képviselte Franciaországot a bécsi kongresszuson. Ellenezte I. Napóleon hódító terveit, ezért visszavonult. 1814-től szorgalmazta a Bourbonok visszatérését.

⁵³ www.vagy.hu/tartalom/cikk/859_erosen_fogynak_a_hataron_tuli_magyarok_is (Letöltés: 2012. szeptember 19.)

⁵⁴ Romsics Ignác: *Bibó István és a trianoni magyar határok.* In: Múltról a mának. Osiris Kiadó, Budapest, 2004, 300. o.

⁵⁵ www.europaiutas.hu/20013/20.htm, Bibó István tanulmányaiból (Letöltés: 2012. szeptember 17.)

TOVÁBBI FELHASZNÁLT IRODALOM

Bibó-Emlékkönyv I–II. Századvég Kiadó–Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem, Budapest–Bern, 1991.

Bibó István: *A kelet-európai kisállamok nyomorúsága.* Gordiusz Könyvek sorozat, Kriterion Kiadó, Budapest, 1997.

Bibó István: *Válogatott tanulmányok III. (1971–79).* Magvető, Budapest, 1986.

Csepeli György–Örkény Antal–Székely Mária: *Konfliktusok Erdélyben és Dél-Szlovákiában.* Gondolat–MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Budapest, 2004.

Dénes Iván Zoltán: *Eltorzult magyar alkat. Bibó István vitája Németh Lászlóval és Székfü Gyulával.* Osiris Kiadó, Budapest, 1999.

Dobrovits Mihály Aladár: *Idegenként összezárván. Bibó István esettanulmányai Észak-Írország, Ciprus és Izrael konfliktusairól.* Világosság,

XLIII. évf., 2002/2–3.

Etnikai kölcsönhatások és konfliktusok a Kárpát-medencében. Szerk.: Kozma István, Papp Richárd, Gondolat–MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Budapest, 2004.

Kende Péter: *A bibói örökség*. Rubicon különszám: Bibó István. A nemzet lelkiismerete. Rubicon, 2004/4.

Konrád György: *Az autonómia kísértése*. Antipolitika. Codex Rt., 1989.

Megtalálni a szabadság rendjét. Tanulmányok Bibó István életművéről.

Szerk.: Dénes Iván Zoltán, Új Mandátum Kiadó, Budapest, 2001.

Romsics Ignác: *Nemzet, nemzetiség és állam Kelet-Közép- és Délkelet-Európában a 19. és 20. században*. Napvilág Kiadó, Budapest, 1998.

www.szulofold.hu

Szigeti Cecília–Borzán Anita

Lokális ökológiai lábnyom- számítás, kritikák és jó gyakorlatok

Spatially Differentiated Ecological Footprint Calculation, Critics and Good Practices

Összefoglalás

A makrogazdasági teljesítmény mérésének, a GDP-nek a reformja, korrekciója és kiegészítése az elmúlt évek egyik legfontosabb közgazdasági, gazdaságpolitikai feladata. Az egyik legismertebb alternatív mutatót, az ökológiai lábnyomot 20 éve használják, fejlesztik a kutatók és gyakorlati szakemberek. Az ökológiai lábnyom mutató elismertsége a különböző alkalmazási területeken nagymértékben eltér egymástól, míg globális szinten a „fenntarthatatlanság” legjobb mutatójának tartják, a területi (spatially) alkalmazását több oldalról is kritika éri. Elismertsége a Stiglitz–Sen–Fitoussi-tanulmány óta folyamatosan nő, ugyanakkor a módszertani, standardizációs problémák, adatgyűjtési hiányosságok miatt a mutató pontossága megkérdőjelezhető. A hibás, pontatlan adatok alapján levont következtetések és politikai döntések nem vezethetnek a várt eredményre, rosszabb esetben súlyosbíthatják a helyzetet.

DR. SZIGETI CECÍLIA PhD, egyetemi adjunktus, Széchenyi István Egyetem (szigetic@sze.hu), DR. BORZÁN ANITA PhD, intézetigazgató egyetemi docens, SZIE (borzan.anita@gk.szie.hu).

Summary

One of the most significant economic and economic-policy tasks of the recent years is the reform, correction and completion of GDP, an indicator of macro-economic performance. Researchers and professionals have been applying and developing the ecological footprint, one of the best-known alternative indicators, for over 20 years. Recognition of the ecological footprint indicator varies considerably in the different areas of application. While it is seen as the best indicator of global „unsustainability”, its spatial application is criticized for numerous considerations. The ecological footprint has been increasingly appreciated since a study by Stiglitz–Sen–Fitoussi. However, owing to methodological and standardization problems and the shortcomings of data collection, its accuracy remains questionable. The conclusions of and political decisions based on faulty and unreliable data can not lead to the expected results; and in a worse scenario they may even worsen the situation.

Az ökológiai lábnyom (ecological footprint, EF) számításának pontosítása, az eredmények felhasználása különösen fontos lehet a társadalom kockázati magatartásának megváltozása, a fenntartható fejlődés feltételeinek megtartása érdekében. A társadalmi kockázatok empirikus, ok-okozati meghatározása mellett a kockázatterzékelés szubjektív elemei beépülnek a kockázattársadalom reakcióiba, a környezeti kihívások kezelésébe.¹ Az ökológiai lábnyom mutatót alkotói a számítás kezdeteitől fogva több szinten alkalmazzák.² Globális számítás mellett az országos, regionális, települési és egyéni EF-mutatót is használják a fogyasztás területi igényének és a rendelkezésre álló biológiai kapacitásnak az összehasonlítására. A mutató elismertsége a különböző alkalmazási területeken nagymértékben eltér egymástól, míg a globális EF-et a „fenntarthatatlanság” legjobb mutatójának tartják,³ a területi (spatially) alkalmazását több oldalról is kritika éri.⁴ Cikkünkben az egyre népszerűbbé és elismertebbé váló mutató alkalmazásával összefüggő kritikákat és jó gyakorlatokat gyűjtöttük össze.

GLOBALIS SZINTŰ ÖKOLÓGIAI LÁBNYOM-SZÁMÍTÁS

A koncepció szerint az EF-indikátor hat⁵ fő földhasználati kategóriából áll: szántó, legelő, erdő, a halászati területek, beépített terület és a széndioxid-megkötéshez szükséges energiaföld.

1. táblázat: Ekvivalenciafaktorok 2007-ben

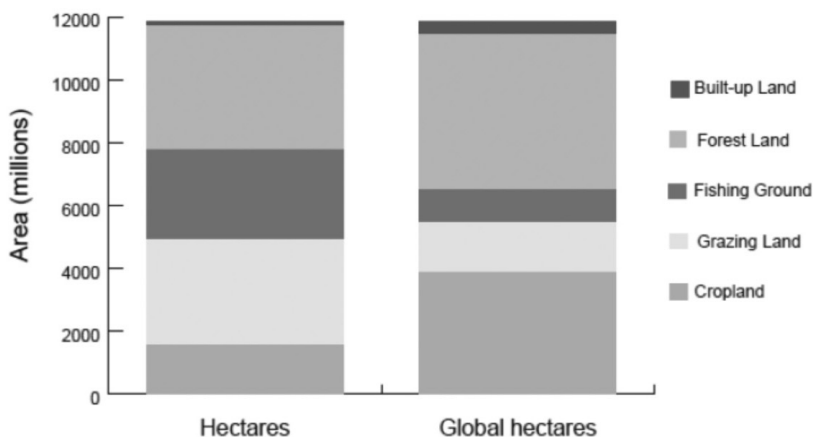
Földterület	Ekvivalenciafaktor
Szántóterület (cropland)	2,51
Erdő (forest)	1,26
Legelő (grazing land)	0,46
Tenger és egyéb vízfelületek (fishing ground)	0,37
Beépített terület (built up land)	2,51

Forrás: B. Ewing et al.: Calculation methodology for the National Footprint Accounts. 2010 Edition, Global Footprint Network.

Az összes fogyasztást földhasználati kategóriánként veszi számba, majd az ekvivalenciafaktorok (Equivalence Factor, EQF) segítségével átváltja világátlag termőképeségű földterületbe, globális hektárba. Az egyes szorzószámok évről évre kismértékben változnak, de nagyságrendjüket tekintve állandóak. Az 1. táblázatban szereplő szorzószámokról megállapítható, hogy a szántóterületek két és félszer produktívabban, termékenyebbek az összes földterület átlagánál. A szántó magas szorzószáma miatt a tényleges és a hipotetikus földhasználat szerkezete jelentősen eltér egymástól.

A kalkulációnál megfogalmazódik több módszertani kritika is, az egyik az EQF-faktorok használatával kapcsolatban, hogy nem veszi figyelembe a földhasználat módját, vagyis azt, hogy fenntartható vagy nem fenntartható gazdálkodást folytatnak-e ezeken a területeken.⁶ Kutatások szerint az ökológiai lábnyom túlzottan kedvező színben mutatja be az intenzív mezőgazdaságot az extenzívhez képest, mivel nem tudja figyelembe venni a talajok túlhasználatát, illetve a műtrágyák túlzott felhasználása miatt jelentkező talajterhelést.⁷ Vitát vált ki az energiaföld koncepciója is, hiszen ez csak az energiatermelés szén-dioxid-kibocsátásával számol, a többi emisszióval nem.⁸

1. ábra: A világ földterületének szerkezete EQF-faktorok használata nélkül (Hectares) és EQF-faktorok használatával (Global Hectares)

Forrás: B. Ewing et al.: Calculation methodology for the National Footprint Accounts. 2010 Edition, Global Footprint Network.

ORSZÁGOS SZINTŰ KALKULÁCIÓ

A fogyasztás ökológiai lábnyomát egy ország szintjén úgy határozzuk meg, hogy a termelést korrigáljuk az import és export különbségével, termékenként.

$$(1) EF_C = EF_P + EF_I - EF_E$$

Ha egyes országokra végezzük a kalkulációt, a termésmennyiséget (P) osztjuk az országos átlagterméssel (Y_N), az így kapott hányadost, a termésátlagot, az EQF-faktorokkal és a hozamfaktorokkal (Yield Factor; YF) is korrigálni kell.⁹

$$(2) EF_P = \frac{P}{Y_N} \cdot EQF \cdot YF$$

A 2. táblázatban az YF úgy értelmezhető például, hogy Németországban az erdők hozama több mint négyszer nagyobb, mint a világ erdeinek átlaga.

2. táblázat: Hozamfaktorok 2007-ben

	Szántó	Erdő	Legelő
Világátlag	1	1	1
Algéria	0,3	0,4	0,7
Németország	2,2	4,1	0,7
Magyarország	1,1	2,6	1,9
Japán	1,3	1,4	2,2

Forrás: B. Ewing et al.: Calculation methodology for the National Footprint Accounts. 2010 Edition, Global Footprint Network.

Az egész világra és az országokra vonatkozó ökológiai lábnyom mutatót a Global Footprint Network¹⁰ (GFN) számítja, és útmutatót, tájékoztatót készít a számításhoz,¹¹ valamint partnereihez különböző együttműködési formákon keresztül eljuttatja az alapadatokat és a számítást tartalmazó Excel-táblát.

A globális szint kritikái az országos mutatók számításánál is értelmezhetőek, de itt már a számítás egész alapgondolatát is megkérdőjelezzük, vagyis azt, hogy értelmezhető-e egyáltalán egy ország saját fenntarthatósága. A lokális alkalmazás oldaláról egyik legfontosabb kritika, hogy az országok határai geopolitikai és kulturális szempontok szerint alakultak ki, és ezek nem – vagy nem feltétlenül – rendelkeznek környezeti jelentéssel, így gyakran összekapcsolódó ökoszisztémákat választanak el. Ebben a megközelítésben a természeti határokon belüli EF-kalkuláció korrektebb következtetések levonására alkalmas. Ugyanakkor, a döntéshozatal – és az adatgyűjtés – legfontosabb szintjei ma is az államok, így a környezeti szempontú beavatkozásokra is elsősorban ebben a keretben kerülhet sor.¹²

LOKÁLIS KALKULÁCIÓ

Az előbbi kérdés a városok és a régiók szintjén (Sub-national Geographical Area, SGA) is problémát jelent, hogy városok, megyék vagy egy folyó vízgyűjtő területének ökológiai lábnyomát számoljuk-e. A szakirodalomban mindkét megközelítésre van példa, de az előbbi, vagyis a közigazgatási határokon belüli kalkuláció jelentősen gyakoribb. A városok ökológiai lábnyom-számításának nemcsak egységes

módszere, hanem közös nyilvántartása sincs. 2006-ban 100 felettire becsülték a szubnacionális kalkulációk számát,¹³ amely az elmúlt évek során feltételezhetően nagymértékben növekedett, ez részben visszavezethető a téma iránti erősen növekvő kínai érdeklődésre.¹⁴ A publikációk egy része nyelvi korlátok miatt sem érhető el, így jelenleg érdemi becslést adni arra, hogy hány kalkulációt végeztek, még nagy bizonytalansággal sem lehet, de feltételezhető, hogy az ismert kalkulációk száma is jelentősen meghaladja az ezret.

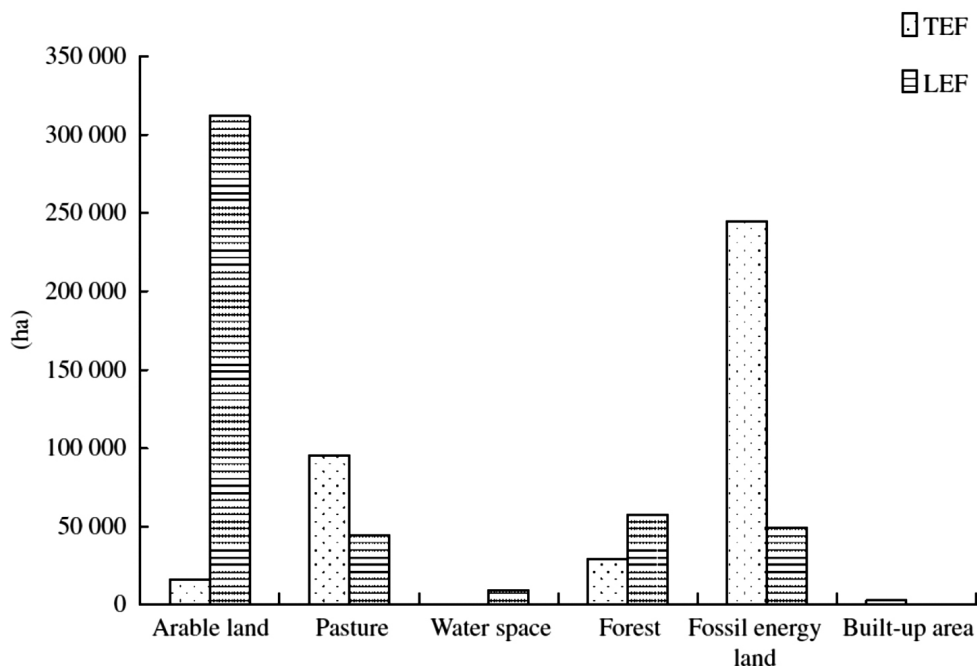
**A két megközelítési mód között
nagy különbség lehet akkor, ha
egy kis régióban van
egy nagy forgalmú repülőtér.**

A TURIZMUS ÖKOLÓGIAI LÁBNYOMA

Az egyik alapvető kérdés, hogy egy földrajzi értelemben vett területi egység lábnyomát, vagy az ott élő közösség ökológiai lábnyomát számoljuk-e. A két megközelítési mód között nagy különbség lehet akkor, ha egy kis régióban van egy nagy forgalmú repülőtér. Ha a repülőtér teljes hatásával számolunk a régió ökológiai lábnyomának meghatározásakor, akkor a „földrajzi” elvet követjük, ha ennek egy részét a régióon kívüliekre, az igénybe vevőkre terheljük, akkor a „felelősségi elvet” követjük.¹⁵ A felelősségi elv keretében azt is el kell dönteni, hogy kit értünk helyi közösségen.

Gyakori kérdés a turizmus hatásának számbavétele, ami a turisztikailag frekventált területeken nagymértékben befolyásolhatja az ökológiai lábnyom nagyságát. Velence (Province of Venice) turistáinak száma – ha csak azokat vesszük figyelembe, akik legalább egy éjszakát ott töltenek – 30 ezer fő naponta, és erre a többletfogyasztásra vezethető vissza Velence ökológiai deficitjének 12,3%-a.¹⁶ A turizmus kérdéskörét vizsgálja Lijang megye ökológiai lábnyomát elemző tanulmány is, a megye lakóinak teljes ökológiai lábnyoma (LEF) 471 995 ha, a turisták lábnyoma (TEF) közel ugyanekkora, 387 832,9 ha. A két lábnyom szerkezetében azonban erősen eltér egymástól, míg a helyi lakosság esetén a szántóterület (arable land), addig az utazások miatt a turistáknál az energiatér (fossil energy land) a legmeghatározóbb összetevő.

2. ábra: Lijang megye ökológiai lábnyoma 2001-ben

Forrás: Y. Jiang: *Evaluating eco-sustainability and its spatial variability in tourism areas: a case study in Lijiang County, China* International. Journal of Sustainable Development & World Ecology, Vol. 16., No. 2., 2009.

A SZÁMÍTÁS MÓDSZEREI

Az ökológiai lábnyom számításának két alapvető módszere van: a compound (vagy összetett módszer) és a component (összetevő módszer). A Guernsey-sziget ökológiai lábnyomának számítása azért is figyelemre méltó, mert az ökológiai lábnyomot mindkét módszerrel meghatározták.¹⁷ A 3. és a 4. táblázat alapján látható a két módszer közötti alapvető különbség, vagyis az, hogy a component módszer alulról építkezve (bottom up), a compound módszer pedig a nemzeti adatokat lebontva (top down) határozza meg a lábnyom nagyságát. A két kalkuláció végeredménye közel azonos eredményt ad (8,51, illetve 8,28 ha/fő).

3. táblázat: Guernsey-sziget ökológiai lábnyomának meghatározása component (összetevő) módszerrel (kiemelések az eredeti táblázatból)

Ökológiai lábnyom összetevő	
Elektromos áram – háztartás (GWh)	16 318
Gáz – háztartás (GWh)	4 499
Utaskilométer autóval (ezer km/év)	153 552
Tonnakilométer ezer, közúti szállítás (t/év)	0
Újrahasznosított hulladék – üveg (t)	3 627
Háztartási hulladék (t)	48 015
Élelmiszer (t)	144 750
Ökológiai lábnyom ha/év	499 462
Ökológiai lábnyom ha/fő/év	8,51

Forrás: C. Simmons–K. Lewis–J. Barrett: *Two feet – two approaches: a component – based model of ecological footprinting*. *Ecological Economics*, Vol. 32., No. 3., 2000.

A component módszerrel kapcsolatos kritikaként fogható fel, hogy a környezettudatos cselekvés (szelektív hulladékgyűjtés, környezetbarát termék vásárlása stb.) nem feltétlenül jelenik meg az egyéni ökológiai lábnyom csökkenésében. A „zöld” és a „barna” fogyasztók ökológiai lábnyoma között olykor nincs szignifikáns különbség.¹⁸

A compound módszertan a végső fogyasztás számbavételén alapul, ezért a termelést a kettős elszámolás miatt nem veszi figyelembe. Lokális szinten ez problémát jelenthet, hiszen a fogyasztás és a termelés térben erősebben elkülönül egymástól, ugyanakkor a tényleges környezeti problémák gyakran a helyi iparhoz kapcsolódnak.¹⁹

4. táblázat: Guernsey ökológiai lábnyomának meghatározása compound módszerrel

Földhasználati kategória	Összesen (ha/fő)	Ekvivalencia-faktor	Ekvivalenciafaktorral módosított
Energiaföld	4,87	1,14	5,55
Szántó	0,35	2,82	0,99
Legelő	1,09	0,54	0,59
Erdő	0,74	1,14	0,84
Beépített terület	0,00	2,82	0,00
Tenger	1,45	0,22	0,31
Összesen	8,5	–	8,28

Forrás: C. Simmons–K. Lewis–J. Barrett: *Two feet – two approaches: a component – based model of ecological footprinting*. *Ecological Economics*, Vol. 32., No. 3., 2000.

Az SGA-kalkulációkkal kapcsolatban az eddigi szintekhez képest egy új kritikai elem jelenik meg, az adathiány kérdése, ami erősen megnehezíti a kalkulációk elvégzését.²⁰ A hiányzó adatok pótlására, a problémák kiküszöbölésére számos alternatív, illetve részben korrigált számí-

... a lokális EF-kalkulációnak több módszere létezik ...

tási módot dolgoztak ki, amelyek jelentősen rontják az eredmények összemérhetőségét.²¹ Így a lokális EF-kalkulációnak több módszere létezik, az ezekkel végzett számítások eredményei – a Guernsey-sziget ökológiai lábnyománál tapasztalt biztató eredmények ellenére

is – nagymértékben eltérhetnek egymástól. Az egyes kalkulációk módszertani különbségét több szerző is összefoglalta. Az egyik korai áttekintés 7 ország SGA-számításait az alábbi 14 szempont szerint hasonlította össze:

1. földrajzi vagy felelősségi elv alkalmazása,
2. lokális vagy globális hozamokkal történő számítás,
3. EQF-faktor használata vagy ennek elhagyása,
4. compound vagy component módszertan használata,
5. helyi vagy országos statisztikai adatok használata,
6. az alap-lábnyomszámítási módszertan kiterjesztése (egyéb figyelembe vett tényezők),
7. kihagyott elemek az alapmódszertanhoz képest,
8. fogyasztási adatok forrása,
9. nukleáris energia kérdésének kezelése,
10. termékek gyártásához, feldolgozásához szükséges energia becslése,
11. beépített területek számbavétele,
12. biodiverzitás számbavétele,
13. CO₂-megkötés számbavétele,
14. biokapacitás számbavétele.

Az összehasonlítás eredményeként a szerzők megállapították, hogy az egyes kalkulációk között jelentős különbségek vannak elsősorban a globális és lokális hozamok használatában (2), az energiával (9) és a beépített területekkel (11) kapcsolatos számításokban.²²

A Wackernagel–Rees-módszer mellett gyakran alkalmazzák az input-output elemzést – vagyis a közgazdaság-tudományban használt Leontief-modellt – az SGA-szintű kalkulációkban. Itt már a Wacker-

nagel–Rees-módszerhez képest alapvető eltéréseket találunk (5. táblázat).

Ezt az eljárást nemcsak a lokális kalkulációknál használják, de itt a leggyakoribb, mivel az input-output módszer egyik előnye, hogy a nemzeti számlarendszer részeként gyűjtött adatokat használja fel, így elősegíti az eredmények összemérhetőségét.²³ A különböző számítási módokkal végzett kalkulációk közötti módszertani eltérések jól tanulmányozhatóak Új-Zéland ökológiai lábnyom-számításának példáján, ahol három kalkulációt végeztek 1998 és 2000 között, ezek eredményei módszertantól függően 3,4 ha/fő és 9,6 ha/fő között alakultak.²⁴

5. táblázat: Új-Zéland (Auckland régió) ökológiai lábnyomának számítása

	<i>Bicknell et.al 1998</i>	<i>Loh 2000</i>	<i>McDonald-Patterson 2004</i>
Hozamfaktorok (Yield factor)	Helyi	Világátlag	Helyi
EQF-faktorok használata (Equivalence factor)	Nem	Igen	Nem
Energiakérdés	Föld-Energia váltószámmal (Wackernagel–Rees 1996)	CO ₂ abszorpció faktorral	CO ₂ abszorpció faktorral
Óceánok CO ₂ abszorpció hatása	Nem veszi figyelembe	CO ₂ 35%-a	Nem veszi figyelembe
Tengerek hatása	Nem tartalmazza	Tartalmazza	Nem tartalmazza
Régiók közötti kölcsönhatások	Aggregált	Aggregált	Régiók közötti explicit
Módszer	Input-output elemzés	Wackernagel-Rees 1996	Input-output elemzés

Forrás: G. W. McDonald–M. G. Patterson: *Ecological Footprints and interdependencies of New Zealand regions (analysis)*. *Ecological Economics*, Vol., 50., 2004 alapján.

Hasonló különbségeket találunk, ha az északnyugat-kínai Gansu tartomány ökológiai lábnyom-számításának eredményeit hasonlítjuk össze. Három szerző négy kalkulációját vizsgálva a biológiai kapacitás 0,860 gha/fő és 3,37727 gha/fő között, az ökológiai lábnyom nagysága 1,278 gha/fő és

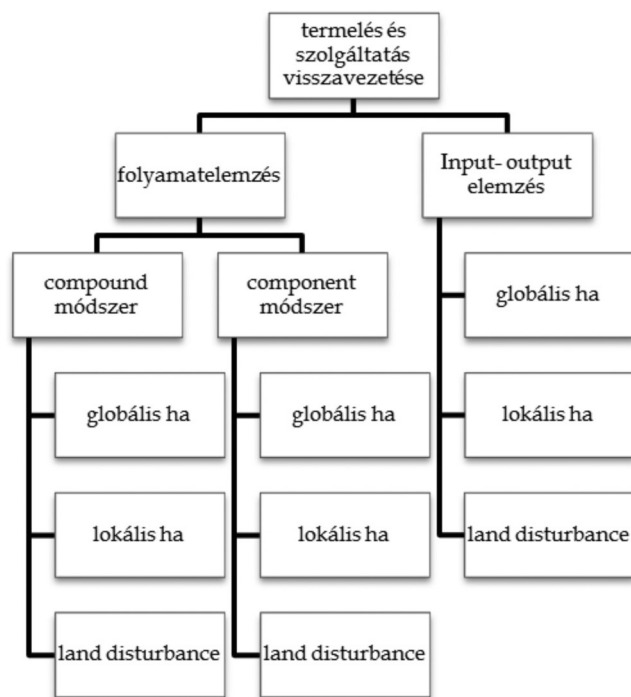
5,138 gha/fő között alakul. A kalkulációk ugyanarra az időszakra 1999-re, illetve 2000-re készültek.

6. táblázat: Gansu tartomány ökológiai lábnyoma és biológiai kapacitása

Bibliográfia	Egy főre jutó biológiai kapacitás (gha/fő)	Egy főre jutó ökológiai lábnyom (gha/fő)
1. Yue et al.	1,504	1,337
2. Gao et al.	0,806	1,278
3 Zhao et al.	1,6686	1,7456
4. Zhao et al. új módszerrel	3,3727	5,1538

Forrás: D. Yue et al.: Biocapacity supply and demand in Northwestern China: A spatial appraisal of sustainability. *Ecological Economics*, Vol., 70., 2011.; C. Gao et al.: Calculation of Ecological Footprint Based on Modified Method and Quantitative Analysis of Its Impact Factors. A Case Study of Shanghai Chinese *Geographical Science*, Vol. 16., No. 4., 2006.; Zhao et al.: A modified method of ecological footprint calculation and its application. *Ecological Modelling*, Vol. 185., 2005, 65–75. o.

3. ábra: Ökológiai lábnyom-számítás módszerei

Forrás: M. Nichols: *An application of the Ecological Footprint Method to an Eco-tourism Resort. A Case Study of Kingfisher Bay Resort and Village, Fraser Island* Faculty of Science University of the Sunshine Coast, 2003.

A Wackernagel–Rees-módszer és az input-output elemzés módszertani szintézise is megvalósult, amelyet a szerzők együttes módszernek (combined approach) neveznek, és ettől az adathiány-leküzdést, valamint az ösz-
szemérés lehetőségének megteremtését várják.²⁵ A közös módszertan elter-
jedése az utóbbi évek során sem történt meg, ennek okát egyes szerzők ab-
ban látják, hogy tanácsadó cégek, kutatóintézetek számára komoly üzleti le-
hetőséget jelent saját módszerének kidolgozása és ennek értékesítése.²⁶

ÖSSZEHASONLÍTÓ ELEMZÉSEK

A városi ökológiai lábnyom-kutatásoknak esetenként közvetlen politikai támogatottsága is van, mint például a New Horizons Programme²⁷, amelyhez kapcsolódva számos ökológiai lábnyom-számítást végeztek.²⁸ A kalkulációk között vannak olyanok, amelyek nemcsak közigazgatási, hanem környezeti szempontból is egy jól meghatározott egységre vo-
natkoznak, ilyen pl. az Isle of Wight²⁹; a Guernsey csatornasziget³⁰ és a Jersey-sziget³¹ EF-számítása. A projekt során nagyobb területi egységek ökológiai lábnyomát (pl. Skócia) is kiszámolták.

Ezeknek a számításoknak a jelentős része egy tanácsadó szervezet-
hez, illetve egy szűk szerzői körhöz kapcsolódik, így az itt kapott ered-
mények összehasonlíthatósága viszonylag jó. Ezek közül van olyan kal-
kuláció, amelyet jelentős tudományos érdeklődés kísért (pl. Cardiff),
de vannak olyanok is, amelyek eredményét nem is publikálták
(Herefordshire, Oxfordshire), csak a kapcsolódó cikkekből követke-
tethetünk arra, hogy elvégezték a számítást.

7. táblázat: SGA Ökológiai lábnyom-kalkulációk Nagy-Britanniában

<i>Területi egység</i>	<i>Bibliográfia</i>
Liverpool	Bond 2002; Barrett–Scott 2001
Yörk	Barrett et al. 2002
London	Greater London Authority 2003; Best Foot Forward 2002
Aberdeen, Dundee, Edinburgh, Glasgow, Inverness (öt skót város)	Simmons 2002
Angus és Brechin	Simmons–Jenkin 2003
Cardiff	Collins–Flynn 2005; Collins–Flynn 2007; GlobalFootprint Network 2005
Herefordshire	Unpublished ³²
Oxfordshire	Unpublished ³³

A korai kanadai kalkulációk jelentős részben a Zöld Gazdaság Programhoz³⁴ kapcsolódva jöttek létre. A korai publikációkat fejezetszintig azonos szerkezet, az összehasonlítás és összehasonlíthatóság iránti igény jellemzi, amiben központi szerepet kap az egymásra épülő területi egy-

ségek (ország, tartomány, város) összehasonlító elemzése.

**... egy-egy publikációban akár
száznál több számításáról is
beszámolnak a szerzők ...**

Mivel az egyes kalkulációk során a szerzők különböző módszereket használnak, így az ökológiai lábnyom számértékei önmagukban kevés in-

formációt tartalmaznak, ezért az elemzések során leggyakrabban az adott szerző vagy szerzők az azonos módszerrel végzett számításaik összehasonlítását végzik. Ez a tény tovább nehezíti azt, hogy megbecsüljük, hány városnak számították már ki az ökológiai lábnyomát, hiszen

8. táblázat: SGA Ökológiai lábnyom-számítás Kanadában

<i>Területi egység</i>	<i>Bibliográfiai adatok</i>
Nova Scotia	Wilson et al. 2001
Alberta (Calgary, Edmonton)	Wilson 2001
Prince Edward Island	Monette et al. 2003

egy-egy publikációban akár száznál több számításáról is beszámolnak a szerzők több-kevesebb részletességgel. A vizsgálatok egy részében egy-egy ország (8. táblázat) vagy megye több városának, más esetekben egymástól területileg távol elhelyezkedő városoknak az ökológiai lábnyomát hasonlítják össze (9. táblázat).

9. táblázat: Városok összehasonlító elemzései

<i>Területi egység</i>	<i>Bibliográfia</i>
121 USA város	Jenerette–Marussich–Newell 2006
Balti városok ³⁵ (29 nagyváros)	Folke et al. 1997
Lijang megye 24 városa	Jiang 2009
18 város Albertában	Wilson–Grant 2009
10 város a Heihe folyó vízgyűjtő területén	Wu–Xu 2010
26 kínai és 28 USA város	Jenerette et al. 2006
London, Santiago, Teherán	Sasanpour–Mehrejeni (2011)

A számítások között van olyan is, amely nem csupán területi, hanem időbeli összehasonlítást is tartalmaz.³⁶ Ez azért jelentős, mert az ökológiai lábnyom-számítás területi kritikájának³⁷ egyik ajánlása, hogy a városi ökológiai lábnyomot ne területi, hanem időbeli elemzésekre használják.

JEGYZETEK

¹ Farkas Szilveszter–Szabó József: *A fenntartható társadalom és a kockázatkezelés*. In: Fenntartható fejlődés, fenntartható társadalom és integráció. Szerk: Beszteri, Szabó, Komárom–Székesfehérvár, 2005, 93–101. o.

² W. Rees–M. Wackernagel: *Urban ecological footprints: why cities cannot be sustainable and why they are a key to sustainability*. Environ Impact Assess. Rev. 16, 1996, 223–248. o.

³ J. Stiglitz–A. Sen–J.-P. Fitoussi: *Report by the Commission on the Measurement of Economic Performance and Social Progress*. 2009. www.stiglitz-sen-fitoussi.fr/documents/rapport_anglais.pdf

⁴ J. C. M. van den Bergh–H. Verbruggen: *Spatial sustainability, trade and indicators: an evaluation of the ecological footprint*. Ecological Economics, Vol. 29., 1999, 61–72. o.; G. W. McDonald–M. G. Patterson: *Ecological Footprints and interdependencies of New Zealand regions (analysis)*. Ecological Economics, Vol. 50., 2004, 49–67. o.

⁵ Már hét kategóriával számolnak, mert elkülönül a „nukleáris energiatér” (J. Kitzes et al.: *A research agenda for improving national Ecological footprint accounts*. Ecological Economics, Vol. 68., 2009, 1991–2007. o.). De lokális megközelítésben speciális földhasználati kategóriákat is alkalmaznak, erre példa, hogy Velence ökológiai lábnyomának meghatározásakor a lagúnákat önálló földhasználati kategóriaként vették számba, 0,997-e EQF-faktorral (M. Bagliani et al.: *The ecological footprint analysis for the Province of Venice and the relevance of tourism*. In: The Sustainable City III. Urban Regeneration and Sustainability. Szerk: N. Marchettini et al., WIT Press, Southampton, Boston, 2004, 123–131.o.). Jiangyin ökológiai lábnyomának számításakor a víz és az akvakultúra is önálló EQF-faktorral jelenik meg (D. Hu et al.: *An effect analysis of changes in the composition of the water ecological footprint in Jiangyin City*. China International Journal of Sustainable Development and World Ecology 15, 2008, 211–221. o.).

⁶ Van den Bergh–Verbruggen, i. m.

⁷ Móznér Zs.–Tabi A.–Csutora M.: *Modifying the yield factor based on more efficient use of fertilizer. The environmental impacts of intensive and extensive agricultural practices*. Ecological Indicators, Vol. 16., May 2012, 58–66. o.

⁸ McDonald–Patterson, i. m.

- ⁹ A „Yield Factor” azt mutatja meg, hogy az adott területen (országban) például egy szántóföld mennyivel termékenyebb, mennyivel nagyobb a hozama, mint a világ-átlag.
- ¹⁰ Részletes információ a szervezetről és az együttműködési lehetőségekről, valamint a GFN-hez kötődő publikációkról: www.footprintnetwork.org
- ¹¹ J. Kitzes et al.: *Guidebook to the National Footprint Accounts*. 2008 Edition. Global Footprint Network, 2008.
www.footprintnetwork.org/images/uploads/National_Footprint_Accounts_Method_Paper_2010.pdf; B. Ewing et al.: *Calculation methodology for the National Footprint Accounts*. 2010 Edition, Global Footprint Network, 2010.
www.footprintnetwork.org/images/uploads/National_Footprint_Accounts_Method_Paper_2010.pdf
- ¹² van den Bergh–Verbruggen, i. m.
- ¹³ M. Wackernagel et al.: *The Ecological Footprint of cities and regions: comparing resource availability with resource demand*. Environment and Urbanization, Vol. 18., No. 1., 2006, 103–112. o.
- ¹⁴ M. Chen et al.: *Temporal and spatial assessment of natural resource use in China using ecological footprint method*. International Journal of Sustainable Development and World Ecology, Vol. 13., 2006, 255–268. o.; S. Wang–X. Bian: *Synthesis evaluation with entire-area-polygon method to ecological economic system of Funing County Jiangsu Province*. Environmental Monitoring and Assessment, 127, 2007, 537–545. o.; Hu et al., i. m.; Y. Jiang: *Evaluating eco-sustainability and its spatial variability in tourism areas: a case study in Lijiang County*. China International Journal of Sustainable Development and World Ecology, Vol. 16., No. 2., 2009, 117–126. o.; Y. Yong et al.: *Urban Land-Use Zoning Based on Ecological Evaluation for Large Conurbations*. In: Less Developed Regions: Case Study in Foshan. China Journal of Urban Planning and Development, June 2010, 116–124. o.
- ¹⁵ C. Simmons–L. Lewan: *The use of Ecological Footprint and Biocapacity Analyses as Sustainability Indicators for Subnational Geographical Areas*. Recommended Way Forward, 2001. www.manifestinfo.net/susdev/01EUfootprint.pdf
- ¹⁶ Bagliani et al., i. m.
- ¹⁷ C. Simmons–K. Lewis–J. Barrett: *Two feet – two approaches: a component – based model of ecological footprinting*. Ecological Economics, Vol. 32., 2000, 375–380. o.
- ¹⁸ Csutora M.: *One More Awareness Gap? The Behaviour-Impact Gap Problem*. Vol. 35., No. 1., 2012, 145–163. o., DOI: 10.1007/s10603-012-9187-8
- ¹⁹ C. Aall–T. I. Norland: *The Ecological Footprint of the City of Oslo*. Results and Proposals for the Use of the Ecological Footprint in Local Environmental Policy Program for in Research and Documentation for a Sustainable Society (ProSus). Centre for Development and the Environment University of Oslo, 2002.

- ²⁰ J. Wilson–J. L. Grant: *Calculating ecological footprints at the municipal level: what is a reasonable approach for Canada?* Local Environment, Vol. 14., No. 10., 2009, 963–979. o.
- ²¹ D. G. Jenerette et al.: *Constructing water footprints of cities China and the United States (analysis)*. Ecological Economics, vol. 57., 2006, 346–358. o.
- ²² Simmons–Lewan, i. m.
- ²³ K. B. Bicknell et al.: *New methodology for the ecological footprint with an application to the New Zealand economy*. Ecological Economics, Vol. 27., 1998, 149–160. o.
- ²⁴ McDonald–Patterson, i. m.
- ²⁵ T. Wiedmann et al.: *Allocating ecological footprints to final consumption categories with input-output analysis*. Ecological Economics, Vol. 56., 2006, 28–48. o.
- ²⁶ Wilson–Grant, i. m.
- ²⁷ A kutatási programról részletes információ az alábbi honlapon található: www.dft.gov.uk/rmd/subprogramme.asp?intProgrammeID=&intSubProgrammeID=186 Összefoglaló elemzése az alábbi cikkben olvasható: J. Barrett–C. Simmons: *An Ecological Footprint of the UK: Providing a Tool to Measure the Sustainability of Local Authorities*. Stockholm Environment Institute, 2003.
- ²⁸ J. Barrett–N. Cherret–R. Birch: *Exploring the Application of the Ecological Footprint to Sustainable Consumption Policy*. 2004. <http://homepages.see.leeds.ac.uk/~leekh/leeds04/5.3Leeds%20SC%20Conference%20-%20John%20Barrett%20paper.pdf>
- ²⁹ *Best Foot Forward*. Imperial College, 2000.; S. Bond: *Ecological footprints/a guide for local authorities*. WWF, 2002.
- ³⁰ J. Barrett: *Sustainability Indicators and Ecological Footprints: The Case of Guernsey*. School of the Built Environment, Liverpool John Moore's University, Liverpool, 1998; C. Simmons–K. Lewis–J. Barrett: *Two feet – two approaches*. 2000.
- ³¹ Információ: C. Simmons: *The Regional Stepwise ecological footprint model – a conceptual framework*. BFF, Oxford. www.iccr-international.org/regionet/docs/ws3-simmons.pdf
- ³² Információ: Uo.
- ³³ Információ: Uo.
- ³⁴ Információ: www.greeneconomynet.ca/section/1
- ³⁵ Balti-tenger vízgyűjtő területének nagyvárosai.
- ³⁶ Például: B. Du–K. Zhan–Z. Song Wen: *Methodology for an urban ecological footprint to evaluate sustainable development in China*. International Journal of Sustainable Development and World Ecology 13, 2006, 245–254. o.; Chen et al.: *Temporal and spatial assessment...*, i. m.; K. Lei et al.: *An analysis of ecological footprint trade and sustainable carrying capacity of the population in Macao*. International Journal of Sustainable Development and World Ecology, Vol. 16., No. 2., 2009, 127–136. o.
- ³⁷ Van den Bergh–Verbruggen, i. m.

TOVÁBBI FELHASZNÁLT IRODALOM

- J. Barret–A. Scott: *An Ecological Footprint of Liverpool: Developing Sustainable Scenarios*. Stockholm Environment Institute, Sweden, 2001.
- J. Barrett–H. Vallack–A. Jones–G. Haq: *A Material Flow Analysis and Ecological Footprint of York (Technical report)*. Stockholm Environment Institute, Stockholm, 2002.
- Best Foot Forward: City Limits. A resource flow and ecological footprint analysis of Greater London*. BFF, Oxford, 2002.
- Best Foot Forward: Island State. An ecological footprint analysis of the Isle of Wight*. BFF, Oxford. www.iwight.com/living_here/environment/islandstate.pdf
- S. Bond: *Ecological footprints*. A guide for local authorities WWF, 2002.
- N. Chambers–P. Griffith–K. Lewis–N. Jenkin: *Scotland's Footprint. A resource flow and ecological footprint analysis*. BFF, Oxford, 2004, 88. o.
- A. Collins–A. Flynn–T. Wiedmann–J. Barrett: *The Environmental Impacts of Consumption at a Subnational Level The Ecological Footprint of Cardiff*. Journal of Industrial Ecology, Vol. 10., No. 3., 2006, 9–24. o.
- A. Collins–A. Flynn: *A New Perspective on the Environmental Impacts of Planning: a Case Study of Cardiff's International Sports Village*. Journal of Environmental Policy and Planning, Vol. 7., No. 4., 2005, 277–302. o.
- A. Collins–A. Flynn: *Engaging with the Ecological Footprint as a Decision-Making Tool: Process and Responses*. Local Environment, Vol. 12., No. 3., 2007, 295–312. o.
- C. Folke–A. Jonsson–J. Larsson–R. Costanza: *Ecosystem appropriation by cities*. Royal Swedish Academy of Sciences, Vol. 26., No. 3., May 1997.
- C. Gao et al.: *Calculation of Ecological Footprint Based on Modified Method and Quantitative Analysis of Its Impact Factors*. A Case Study of Shanghai Chinese Geographical Science, Vol. 16., No. 4., 2006, 306–313. o.
- Greater London Authority: *London's Ecological Footprint*. 2003. www.london.gov.uk/mayor/economic_unit/docs/ecological_footprint.pdf
- Global Footprint Network: www.footprintnetwork.org
- D. G. Jenerette–W. A. Marussich–J. P. Newell: *Linking ecological footprints with ecosystem valuation in the provisioning of urban freshwater*. Ecological Economics, Vol. 59., 2006, 38–47. o.
- D. G. Jenerette et al.: *Constructing water footprints of cities China and the United States (analysis)*. Ecological Economics, Vol. 57., 2006, 346–358. o.
- Y. Jiang: *Evaluating eco-sustainability and its spatial variability in tourism areas:*

- a case study in Lijiang County*. China International Journal of Sustainable Development & World Ecology, Vol. 16, No. 2., 2009, 117–126. o.
- J. Kitzes et al.: *Report on Ecological Footprint in China*. WWF, GFN, CCICED, 2008.
www.footprintnetwork.org/en/index.php/GFN/page/national_assessments/
- Living Planet Report 2000*. Ed.: J. Loh, WWF-World Fund For Nature, Gland, Switzerland, 2000, 1–32. o.
- A. Monette–R. Colman–J. Wilson: *The Prince Edward Island Ecological Footprint*. 2003. www.gpiatlantic.org/pdf/ecofoot/pei-ecofoot.pdf
- M. Nichols: *An application of the Ecological Footprint Method to an Eco-tourism Resort: A Case Study of Kingfisher Bay Resort and Village, Fraser Island*. Faculty of Science University of the Sunshine Coast, 2003.
- F. Sasanpour–M. S. Mehrejeni: *Evaluation on the Sustainability of Metropolitan Environment for Good Urban Management by Ecological Footprint Model*. Journal of Sustainable Development, Vol. 4., No. 3., 2011, 243–248. o.
- C. Simmons: *Five Cities Footprint. Estimating the ecological footprint of Aberdeen, Dundee, Edinburgh, Glasgow and Inverness*. BFF, Oxford, 2002.
- C. Simmons–N. Jenkin: *Brechin & surrounds household footprint survey. An ecological footprint analysis of Angus-Scotland*. BFF, Oxford, 2003.
- M. Wackernagel–W. E. Rees: *Our Ecological Footprint: Reducing Human Impact on the Earth*. New Society Publishers, Philadelphia, 1996.
- J. Wilson–R. Colman–A. Monette: *The Nova Scotia Ecological Footprint*. 2001.
www.gpiatlantic.org/pdf/ecofoot/ns-ecofoot.pdf
- J. Wilson–J. L. Grant: *Calculating ecological footprints at the municipal level: what is a reasonable approach for Canada?* Local Environment, Vol. 14, No. 10., 2009, 963–979. o.
- C. Wu–Z. Xu: *Spatial distribution of the environmental resource consumption in the Heihe River Basin of Northwestern China*. Regional Environmental Change, Vol. 10., 2010, 55–63. o.
- D. Yue et al.: *Biocapacity supply and demand in Northwestern China: A spatial appraisal of sustainability*. Ecological Economics, Vol. 70., 2011, 988–994. o.

Nyikos Györgyi

Végrehajtási intézményrendszer a kohéziós politikában

Institutional System of Implementing Cohesion Policy

Összefoglalás

Az új 2014–2020-es költségvetési időszak előkészítése zajlik minden területen: nemcsak a költségvetési egyeztetések, hanem az ágazati jogalkotás, így a kohéziós politika új rendszerének kialakítása is folyamatban van. Új megközelítés jegyében alakulnak a szabályok, az eredményorientáltság kerül a középpontba, ami kultúraváltást igényel az intézményrendszer működésében. A tervezési, programozási feladat átgondolása mellett jelentkezik az a kérdés is, hogy milyen intézményrendszer szükséges a végrehajtási feladatok ellátásához, szükséges-e és milyen átalakítása a jelenlegi szervezeteknek, illetve milyen tényezők befolyásolják a kohéziós végrehajtási intézményrendszer struktúráját.

Summary

Preparatory work for the 2014–2020 multiannual financial frame-

NYIKOS GYÖRGYI PhD, egyetemi docens, Nemzeti Közszerológati Egyetem
(nyikos.gyorgyi@uni-nke.hu).

work period is in progress in all areas: in addition to the budget negotiations, sectoral regulations are also being drafted, including the establishment of a new system for Cohesion Policy. Legislation is performed in a new, result-oriented approach, which will require a change in the attitude to the operation of the institutional system. In addition to giving a careful consideration to the planning and programming tasks, the questions concerning the kind of institutional system required for implementation, the change, if any, in the currently existing organizations and the factors influencing the structure of the institutional system of cohesion policy implementation.

A KOHÉZIÓS POLITIKA INTÉZMÉNYI SAJÁTOSSÁGAI

A kohéziós politika célkitűzése a gazdasági, szociális és területi kohézió erősítése az Európai Unióban a különböző régiók fejlettségi szintjei eltéréseinek csökkentésével. A kohéziós politikai programok az EU költségvetési forrásaival segítenek a regionális és nemzeti gazdaságok átalakításában infrastrukturális beruházásokkal, üzleti fejlesztésekkel, oktatással és képzéssel, innovációs és környezetvédelmi intézkedésekkel: a fenntartható hosszú távú növekedés és munkahelyteremtés támogatásával.

A kohéziós politika egyik fő jellemzője a decentralizált végrehajtási rendszer. A programvégrehajtás területi és helyi szinteken zajlik, így a projektkiválasztás szempontjait is befolyásolják ezeknek a szinteknek a prioritásai. Osztott felelősségi rendszerben működnek együtt a közösségi, nemzeti és területi szintek szervezetei.

A tagállamok felelősek a programok menedzseléséért. Ez magában foglalja a projektkiválasztást, az ellenőrzést és monitoringot – megelőzendő, felfedezendő és kijavítandó a szabálytalanságokat –, illetve a megvalósult projektek értékelését is. A tagállamnak biztosítania kell azt is, hogy más közösségi jogi területek – úgymint közbeszerzés, állami támogatási szabályok, környezetvédelem – szabályai is megfelelően alkalmazásra kerüljenek. A Bizottságnak meg kell bizonyosodnia arról, hogy a tagállam olyan végrehajtási és ellenőrzési rendszert állított fel és mű-

ködtet, amely összhangban van a szabályozással, és megfelelően, hatékonyan működik.¹

A közösségi szabályok² elsődleges célkitűzéseként jelenik meg az Unió pénzügyi érdekek védelme minden területen. Ez a kötelezettség különösen magától értetődő azokon a területeken, ahol a forrásokkal kapcsolatos végrehajtási feladatok ellátása tagállami hatáskörbe tartozik,

így különösen a kohéziós és mezőgazdasági területen (a kiadási oldalon) és a saját forrásoknál (a bevételi oldalon).

**Többszintű szabályozás
működik tehát a kohéziós
politika végrehajtásában ...**

A tagállamok felelősek azért, hogy az Unió irányelvek megfelelő átültetésével biztosítsák a közösségi

jog és a nemzeti jog összhangját. Amennyiben ez nem sikerül megfelelően, az Európai Bizottság megfelelő lépéseket tesz formális kötelezettségszegési eljárás keretében, azonban sok esetben erre csak akkor kerül sor, ha eleget nem tette a jelzés és nyilvánvaló bizonyíték kerül a Bizottság birtokába. Sok esetben a nemzeti jog nem ütközik egyértelműen az irányelvvel, azonban így is nem megfelelő jogalkalmazással uniós jogba ütköző gyakorlatot teremt. A Bizottság azonban, amikor a strukturális források felhasználásánál például a közbeszerzési eljárások gyakorlatát ellenőrzi, az irányelvek alkalmazását *kéri számon*. Így a gyakorlatban könnyen előfordul, hogy a projekt végrehajtásánál alkalmazásra kerül pl. a nemzeti közbeszerzési jog, amelynek megfelelősége kötelezettségszegési eljárás keretében nem került megkérdőjelezésre, azonban az ellenőrzés keretében megállapítást nyer, hogy az eljárás nem volt összhangban az irányelvekben foglalt szabályokkal.

Többszintű szabályozás működik tehát a kohéziós politika végrehajtásában:

- EU-szabályozások, így különösen a kohéziós politikai szabályozás, a környezetvédelmi, állami támogatási, közbeszerzési szabályozás;
- nemzeti szabályozás: speciális tagállami szabályok az EU-szabályozás nemzeti alkalmazásáról.

A projektek egy-egy operatív programon belüli finanszírozása bizonyos szabályokhoz és feltételekhez kötött, amelyeket részben uniós, részben tagállami szinten határoznak meg. E szabályok célja, hogy garantálják a ráfordítások értékarányosságát, a programok megfelelő irányítását és a közösségi politikáknak való megfelelést.

A szabályok elsősorban a következőkre terjednek ki:

- a társfinanszírozott tevékenységek helye és típusa;
- a projektek kiválasztásának feltételrendszere;
- a projektek költség-haszon arányának és jövedelmezőségi potenciáljának felmérése;
- azon időszak meghatározása, amelynek költségei elszámolhatók;
- kizárt vagy korlátozott tevékenységek és költségkategóriák;
- az igazoló dokumentumok pénzügyi ellenőrzési célokra történő kötelező megőrzésének minimális időtartama;
- a megfelelő nyilvánosság;
- versenypályáztatás, gazdasági, társadalmi és környezeti hatásfelmérés, és szükség esetén az állami támogatásra vonatkozó szabályoknak való megfelelés.

A fejlesztési programok végrehajtási feladatai különösen az alábbiak: programtervezés, projektgenerálás és -kiválasztás, projektvégrehajtáshoz kötődő igénykezelés és kifizetés, monitoring és ellenőrzés, értékelés.

1. táblázat: A nemzeti és regionális hatóságok közösségi szabályozás szerinti főbb kohéziós feladatai³

<i>Feladatleírás</i>	<i>Végrehajtás szintje</i>
Nemzeti Stratégiai Referencia Keret (27., 28. cikk)	nemzeti
Tagállami stratégiai jelentés (29. cikk)	nemzeti
Operatív programok előkészítése (32. cikk)	program-előkészítés
Ex ante értékelés (48. cikk)	program-előkészítés
Intézményrendszer felállítása (59., 71. cikk)	program-előkészítés
Információs és nyilvánossági előírások (69., 60j cikk)	programvégrehajtás
Monitoringbizottságok felállítása és működtetése (60h, 63. cikk)	programvégrehajtás
Adatrögzítési rendszer biztosítása (60c cikk)	programvégrehajtás
Megfelelő számviteli és elszámolási rendszer biztosítása (60d cikk)	programvégrehajtás
Szabálytalanságmegelőzési és kijavítási rendszer (70. cikk)	programvégrehajtás
Pénzügyi eszközök menedzsmentrendszerének kialakítása (44. cikk)	programvégrehajtás
A jövedelemtermelő projektek értékelése és monitoringja (55. cikk)	programvégrehajtás
Intézkedések kiválasztása (60a cikk)	programvégrehajtás

<i>Feladatleírás</i>	<i>Végrehajtás szintje</i>
Projektvégrehajtás megfelelőségének ellenőrzése (60b cikk)	programvégrehajtás
Global grant menedzsmentje (42 cikk), Nagyprojektek (39., 40. cikk)	programvégrehajtás
Projektinformációk eljuttatása a Bizottságnak (60k cikk)	programvégrehajtás
Éves és zárási végrehajtási jelentések elkészítése (67., 60i cikk)	programvégrehajtás
Program közbeni értékelések (48., 60e cikk)	programvégrehajtás
Monitoring (66. cikk)	programvégrehajtás
Megfelelő ellenőrzési nyomvonal biztosítása (60f cikk)	programvégrehajtás
Kötelezettségvállalási kimutatások és kifizetés iránti kérelem benyújtása a Bizottsághoz (61a cikk)	programigazolás
Kötelezettségvállalási kimutatások és kifizetés iránti kérelem igazolása (61b cikk)	programigazolás
Megfelelő kötelezettségvállalási és kiadási információk biztosítása (61c, e, f cikk)	programigazolás
Végrehajtási és ellenőrzési rendszer ellenőrzése (62a, 62b cikk)	programellenőrzés
Ellenőrzési stratégia elkészítése (62c cikk)	programellenőrzés
Éves ellenőrzési jelentés elkészítése és benyújtása (62d cikk)	programellenőrzés
Részleges zárás (88. cikk)	programellenőrzés
Zárónyilatkozat (62e cikk)	programellenőrzés

A szabályozás egyértelműen rögzíti, hogy a szubszidiaritás és az arányosság elvével összhangban elsősorban a tagállamok felelősek a támogatások végrehajtásáért és ellenőrzéséért. A tagállam felelős az irányítási és ellenőrzési rendszerek kialakítása, a költségek igazolása, a közösségi jogszabályok helytelen alkalmazásának vagy megsértésének megelőzése, felderítése és helyesbítése tekintetében, hogy ezáltal biztosítható legyen az operatív programok hatékony és megfelelő végrehajtása. Különösen az irányítás és ellenőrzés tekintetében szükséges az azon körülmények meghatározása, amelyek a tagállamok részéről biztosítékot jelentenek arra, hogy a rendszereket létrehozták, és azok megfelelően működnek. A tagállamok intézkedéseket tesznek az irányítási és az ellenőrzési rendszer megfelelő működésének biztosítására.

A megosztott irányítás keretein belül elsősorban a tagállamok felelősek a programkiadások ellenőrzéséért, három ellenőrzési szintet kell kialakítaniuk, amelyeknek az egyes programokon belül a következő szervek felelnek meg: az *irányító hatóság* (közreműködő szervezet), az *igazoló hatóság* és az *ellenőrző hatóság*.

– *Irányító hatóság*: a tagállam által az operatív program irányítására kijelölt nemzeti, regionális vagy helyi hatóság, illetve közjogi vagy magánszerv, amely felelős az operatív programnak a hatékony és eredményes pénzgazdálkodás elvével összhangban történő irányításáért és végrehajtásáért. Az irányító hatóság biztosítja a projektek kiválasztási kritériumoknak való megfeleléseit, és azt, hogy a kedvezményezettek megértették a projektfinanszírozási szerződés pontjait. Ellenőrzi a támogatás feltételeivel való megfelelést. Rendszeresen végez szűrőpróbaszerű ellenőrzéseket annak érdekében, hogy megállapítsa a haladást és a tervezett ráfordítás pontosságát. Szabálytalanságok esetén az irányító hatóság kijavítja – vagy visszaveszi – az uniós támogatást. Ezenkívül éves jelentést készít a végrehajtásról, és egy végső jelentést, mely összefoglalja az egész program végrehajtását. E pontokat az Európai Bizottság ellenőrzi.

– *Igazoló hatóság*: a tagállam által kijelölt nemzeti, regionális vagy helyi hatóság, illetve szervezet, amely a Bizottság részére történő megküldést megelőzően igazolja a költségnyilatkozatokat és az átutalási kérelmeket. Az igazoló hatóság időszakos költségelszámolásokat és kifizetési kérelmeket nyújt be a Bizottságnak. Ellenőrzi, hogy a visszafizetési kérelmek pontosak, megbízható elszámolási rendszerekből származnak, és megfelelnek az alkalmazandó EU- és nemzeti jogszabályoknak. Ellenőrzéseket hajt végre, és szükség esetén szűrőpróbaszerű vizsgálatokat. Az igazoló hatóság nyomon követi a szabálytalanságokat. Beszámol ezekről, valamint az alapok kedvezményezettektől való visszavonásáról, vagy az általuk történő visszafizetéséről.

– *Ellenőrzési (audit) hatóság*: a tagállam által az egyes operatív programok számára kijelölt nemzeti, regionális vagy helyi hatóság vagy szerv, amely az irányítási és ellenőrzési rendszer hatékony működésének ellenőrzéséért felel. Az audit hatóság audit rendszereket és projektvizsgálatokat hajt végre. Az irányító és az igazoló hatóságnak beszámol a rendszer gyenge pontjairól és a szabálytalan kiadásokról. A 2007–13-as időszakban a nemzeti auditáló szervek felelősségei nőttek. Véleményt kell adniuk az irányítási és az ellenőrzési rendszer megfeleléséről. Minden programra ki kell nevezni egy audit hatóságot. A program elfogadásától számított kilenc hónapon belül be kell nyújtani egy audit stratégiát, és éves audit véleményt kell adnia a rendszer működéséről, illetve a program befejezésekor jelentést kell készíteni. Az Európai Bizottság alaposan megvizsgálja az említett jelentéseket. Ugyanaz a hatóság több operatív program számára is kijelölhető.

A fenti – irányító, igazoló, ellenőrző – feladatok ellátása megoldható egy szervezeten belül is, de a funkciókat el kell különíteni. Az egyes tagállamokban eltérő megközelítések születtek: vannak tagállamok, ahol külön szervezetekben kerültek elhelyezésre a különböző feladatok, és néhány tagállamban egy szervezeten belül vannak a különböző funkciók (pl. Dánia, Spanyolország). Ugyancsak előfordul olyan struktúra, amelyben az irányító hatóság és az igazoló hatóság működik egy szervezetben, és az el-

**A végrehajtási feladatok
centralizáltsága is eltérő
az egyes tagállamokban ...**

lenőrzési hatóság az előző kettőtől önállóan kerül felállításra (pl. Finnország, Svédország). Van arra is példa, hogy az igazoló hatóság és az ellenőrzési hatóság ugyanazon szervezet önálló egységeiként működik (pl. Csehország, Szlovénia), és az irányító hatóság különül el önálló szervezetként. Végül a három hatóság különböző szervezetekben is működhet (pl. Ausztria, Portugália).⁴

A végrehajtási feladatok centralizáltsága is eltérő az egyes tagállamokban: néhány tagállamban egy igazoló hatóság működik az összes operatív programnál (pl. Ausztria, Csehország, Dánia, Finnország, Portugália, Szlovénia, Svédország), más országokban operatív programonként állítanak fel igazoló hatóságot (pl. Belgium, Franciaország, Németország, Olaszország). Hasonló megoldásokat látni ellenőrző hatóságoknál is: van, ahol egy központi ellenőrző hatóság látja el a feladatokat valamennyi operatív programnál (pl. Ausztria), máshol programonként van ellenőrző hatóság (pl. Németország). Más országokban központi ellenőrző hatóság ügyel a nemzeti operatív programokra, míg területi szinten működnek ellenőrző hatóságok a regionális operatív programokkal kapcsolatban (pl. Olaszország, Lengyelország).

A tagállam kijelölhet egy vagy több *közreműködő szervezetet* is arra, hogy az irányító vagy az igazoló hatóság egyes feladatait vagy valamennyi feladatát annak felelősségére elvégezze. A tagállam megállapítja a feladataikat, az érintett tagállam intézményi, jogi és pénzügyi rendszereivel teljes összhangban végző hatóságok egymás közötti kapcsolatait. A delegálás általában végrehajtási szabályozásban vagy szerződésekkel történik, és különböző feladatkörök különböző szervezetekhez szervezésével. A szervezetek lehetnek költségvetési szervek (minisztérium, központi hatóság, területi hatóság), állami és nem állami gazdasági társaságok, nonprofit szervezetek.

2. táblázat: Programok végrehajtási szervezetei a tagállamokban (kivéve ETC)⁵

Ország	Teljes rendelkezésre álló forrás (EUR)	ERFA és KA (EUR)	OP száma	Szervezetek száma program-végrehajtásban	Szervezetek száma igazolásban	Szervezetek száma ellenőrzésben
AT	1 276 780 733	680 066 021	9	20	2	1
BE	2 403 876 316	990 283 172	4	6	3	3
BG	6 624 538 988	5 488 168 381	5	7	1	1
CY	579 606 868	492 665 838	1	7	1	1
CZ	26 503 627 152	22 528 083 056	14	24	1	1
DE	26 396 199 001	16 107 961 527	18	90	23	20
DK	509 577 240	254 788 620	1	7	1	1
EE	3 611 579 771	3 011 942 552	2	16	1	1
ES	39 001 563 519	26 600 405 159	23	200+	1	20
FI	2 103 523 445	977 401 980	5	60	1	1
FR	22 690 079 887	8 054 673 061	30	73	1	1
GR	20 172 569 973	15 846 461 042	10	100	1	1
HU	25 049 482 420	21 292 060 049	15	20	1	1
IR	938 897 096	375 362 372	2	16	1	1
IT	44 092 710 694	21 027 307 507	28	50	26	25
LT	7 068 539 664	5 747 186 096	2	14	1	1
LU	85 107 216	25 243 666	1	2	1	1
LV	5 096 599 364	3 979 793 917	2	15	1	16
MT	856 615 354	728 123 051	1	5	1	1
NL	1 968 601 000	830 000 000	4	10	1	1
PL	70 617 533 404	55 514 676 992	20	74	17	17
PT	23 512 385 699	14 899 172 647	10	46	1	1
RO	18 916 024 612	15 528 889 094	5	34	1	1
SE	2 026 189 558	934 540 730	8	1	1	1
SI	3 935 705 031	3 345 349 266	2	8	1	1
SK	11 674 087 288	9 861 016 794	9	24	1	16
UK	11 088 825 121	5 416 019 735	16	23	5	5

A kohéziós politika végrehajtási kockázatának jelentős része abból származik, hogy számos operatív program kerül lebonyolításra sok szervezet és különböző rendszerek keretében rendkívül nagyszámú projekt megvalósításával. Másrészt pedig a végrehajtási szabályok általában nem állnak rendelkezésre világosan, egyértelműen és minden részletre kiterjedően a programidőszak kezdetekor, így időnként a végrehajtási értelmezési kérdések, problémák felmerülésekor kerül sor jogszabály-módosításra, vagy sokszor egyszerűen csak bizottsági útmutató kiadására az adott jelenséggel kapcsolatban, ami viszont a folyamatban lévő programok/projektek végrehajtásánál nehézséget jelenthet, ha az addigi gyakorlat nem volt összhangban a későbbi útmutatás által javasolttal.

Általános szabályként a Bizottság a tagállami ellenőrzési szervezetek működésének megfelelőségére hagyatkozik. Amennyiben a bizottság úgy látja, hogy a végrehajtási és ellenőrzési rendszer működésében súlyos hiba van, akkor megszakíthatja⁶ vagy felfüggesztheti⁷ a kifizetést⁸. Ha a tagállam nem tesz intézkedéseket a rendszerhiba kijavítására, a Bizottság pénzügyi korrekciót (végső kiigazítást) alkalmazhat, ami a közösségi finanszírozás csökkentését eredményezi.⁹

3. táblázat: Összefoglaló tábla a bizottsági eszközökről

	Megszakítás	Felfüggesztés	Tagállami pénzügyi korrekció	Tagállam által el nem fogadott pénzügyi korrekció
<i>Hatás</i>	A fizetési határidőt az engedélyezésre jogosult tisztviselő legfeljebb 6 hónappal elhalasztja	A kifizetést a biztosok kollégiuma meghatározatlan időre felfüggeszti	A „felszabaduló” forrásokat a tagállam újra felhasználhatja, így a tagállam számára ez nem eredményezi a források csökkenését	Az uniós hozzájárulás egy része vagy egésze törlésre kerül (nettó csökkenés)
<i>Feltételek</i>	Az irányítási és ellenőrzési rendszerek működésének súlyos hiányosságaira utaló bizonyítékok	A program irányítási és ellenőrzési rendszerében vagy az elszámolt kiadásokban súlyos szabálytalanság tapasztalható	A tagállam elfogadja a Bizottság, Számvevőszék vagy más uniós szerv ellenőrzéséből következő pénzügyi korrekciókat	A tagállam nem fogadja el a Bizottság, Számvevőszék vagy más uniós szerv ellenőrzéséből következő pénzügyi korrekciókat
<i>Jogalap</i> (1083/ 2006/EK)	91. cikk	92. cikk	98. cikk	99. cikk

TAGÁLLAMI KÜLÖNBSÉGEK
A VÉGREHAJTÁSI INTÉZMÉNYRENDSZEREK KIALAKÍTÁSÁBAN

A fejlesztési intézményrendszer kiépítése, szabályozása, a tényleges működési gyakorlat orientálása nemzetállami kompetencia.

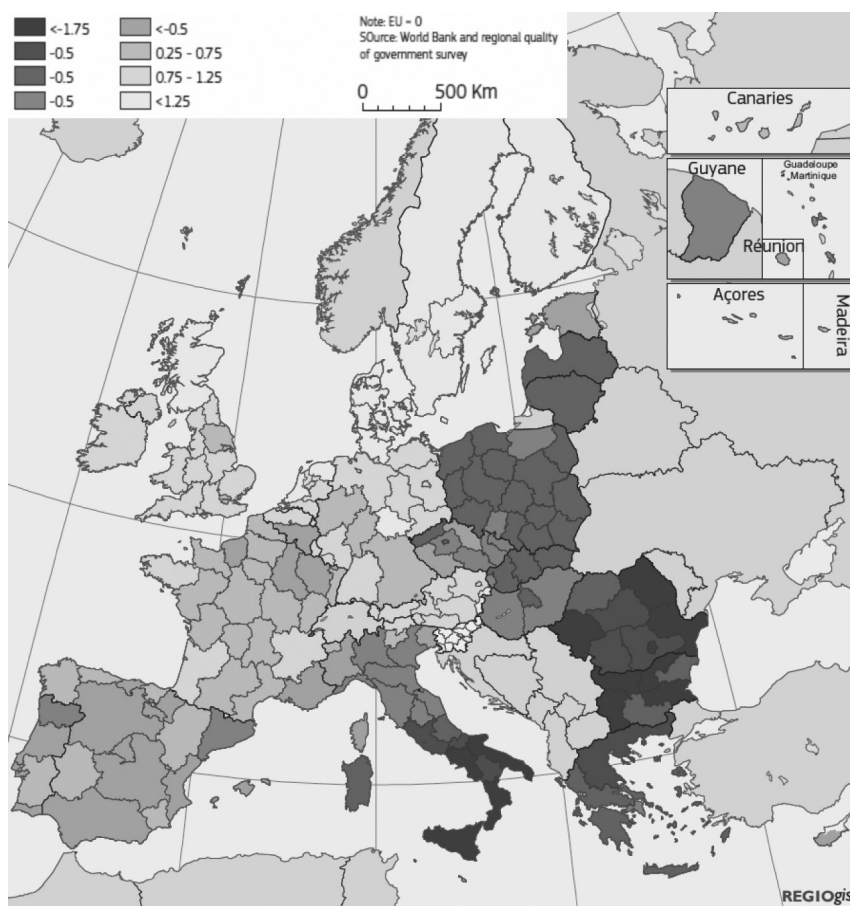
A regionális politika hatékonysága azonban nagymértékben függ az irányító, menedzselő szervezetek működésének hatékonyságától, illetve általában az igazgatási rendszer működésének minőségétől. *Korrupciós és diszkriminációs jelenségek jelentősen ronthatják a hatékonyságot.*

Egy friss kutatás¹⁰ megerősíti, hogy az országok, régiók kormányzási és közigazgatási színvonala is hatással van a kohéziós források hatékony és eredményes felhasználási kapacitására. A kevésbé fejlett igazgatási rendszerrel rendelkező régió nem képes hatékonyan felhasználni a forrásokat – ez egyben magyarázza azt is, hogy a kohéziós politika reformjában miért van kiemelkedő helye az *intézményi kapacitások fejlesztésének*.

Az európai régiók vizsgálatánál különböző változatokat találunk mind a tagállamok között, mind tagállamokon belül. Egyik csoportba tartoznak az észak-európai országok magas kormányzási színvonallal. A másik csoportot a dél-mediterrán országok – Észtországgal és Szlovéniával együtt – képezik elfogadható kormányzási színvonallal. A harmadik elkülöníthető csoport az „új” tagállamok csoportja alacsony kormányzati színvonallal, ebből a két legújabb tag rendelkezik a legalacsonyabb szinttel. Jelentős tagállamon belüli eltérések fellelhetők a szövetségi vagy szövetségi jellegű államokban (Olaszország, Belgium, Spanyolország), illetve a centralizált államoknál (Portugália, Románia, Bulgária) egyaránt. Más országokban nem változik jelentősen a kormányzási színvonal az egyes régióknál (Dánia, Ausztria). Nincs tapasztalati bizonyíték arra vonatkozóan, hogy a decentralizáció szintje és a kormányzási színvonal közvetlenül összefügg, nincs arra vonatkozó szabály, hogy a decentralizált vagy a centralizált államok rendelkeznek magasabb színvonalú kormányzási, igazgatási rendszerrel.

Az európai régiók vizsgálatánál tapasztalható különbségek magyarázata inkább kulturális, gazdasági, társadalmi vagy intézményi faktorokban keresendő. Mindenesetre a kormányzati, igazgatási funkciók működésének módja hatással van a kohéziós politika eredményességére és

1. ábra: Európai kormányzás színvonala index, 2009

a források hatékony felhasználására, felzárkóztatásra az intézményrendszer területén is figyelemmel kell lenni.

A kohéziós források felhasználásával kapcsolatos feladatokat ellátó végrehajtási intézményrendszer, a közreműködő szervezetek felállítása és működtetése, valamint a feladatok delegálási modellje eltérő az egyes tagállamokban.

A területi szintek kialakítása és működtetése különböző: eltérő, hogy hány régióval és milyen feladat- és hatáskörrel bíró területi struktúra található a tagállamokban. A kérdés persze nem csupán az, hogy milyen a munkamegosztás az egyes területi szintek között, hanem hogy konkrétan milyen szervezetek (önkormányzatok, dekoncentrált szervek, fejlesztési tanácsok, ügynökségek) a hatáskörök címzettjei, és ezek milyen feladatokat látnak el. Ugyanis a névleges szereposztás nem feltétlenül

ad pontos iránymutatást a gyakorlatra nézve, azaz az irányító hatóságok és közreműködő szervezetek kompetenciáinak függvényében ítélni meg a valódi tartalom.

Különbséget lehet tenni az egyes tagállamok intézményrendszeri struktúrája között aszerint is, hogy a *központi szintet* hogyan szervezik és működtetik: centralizált megoldással egy központi szervben, vagy minisztériumokhoz tagoltan működnek az irányító hatóságok, operatív programonként önálló vagy összevont irányító hatóságokkal, közreműködő szervezet(ek) igénybevételével vagy anélkül, operatív programonként (intézkedésenként) más vagy ugyanazon közreműködő szervezet, és további szervezési eldöntendő kérdések.

Meghatározó jelentőségű, hogy a feladatellátás szintjei miként kerülnek kialakításra: a komplexitást növelheti az extra felügyeleti és jelentési rendszer, ami a tagolt struktúrával járhat együtt. A gyakorlati tapasztalatok ráadásul azt mutatják, hogy *többszintű feladatellátás* alsó szintjein az ellenőrzés hatóköre és részletessége növekszik, és ez a szabályozás szűk értelmezésével jár együtt. Ez persze a szabályozási és jogalkalmazási bizonytalanságokra is visszavezethető, ami különböző okokból áll elő. A legjelentősebb, fokozott ellenőrzést eredményező tényező, hogy míg a programozás és a végrehajtás a kohéziós politikában decentralizált módon kerül meghatározásra, addig a szabályos végrehajtásért való felelősség nem decentralizált – a tagállam felel a szabályosságért. Ez önmagában magával hozza a szintek közötti erős kontroll igényét: megfelel-e a közreműködő a feladatellátás szakmai igényeinek, és szabályosan végzi-e feladatait. A többszintű és tagolt végrehajtási intézményrendszer többszintű ellenőrzési és monitoringrendszert hordoz magában, megnövekedett adminisztrációs költségekkel. Ráadásul a végrehajtás jogi bizonytalanságait is növelheti a komplex struktúra, amely csak erős koordinációval ellensúlyozható.

A végrehajtási intézményrendszer kialakításának mikéntjére a *programok közötti különbségek* is jelentős hatással vannak: a program jogosultsági területe, a tematikus fókusz, a pénzügyi volumene a programnak meghatározó fontosságú. Minél bonyolultabbak a beavatkozási intézkedések, annál nagyobb az igény a megfelelő adminisztratív kapacitásra

... a végrehajtás jogi bizonytalanságait is növelheti a komplex struktúra ...

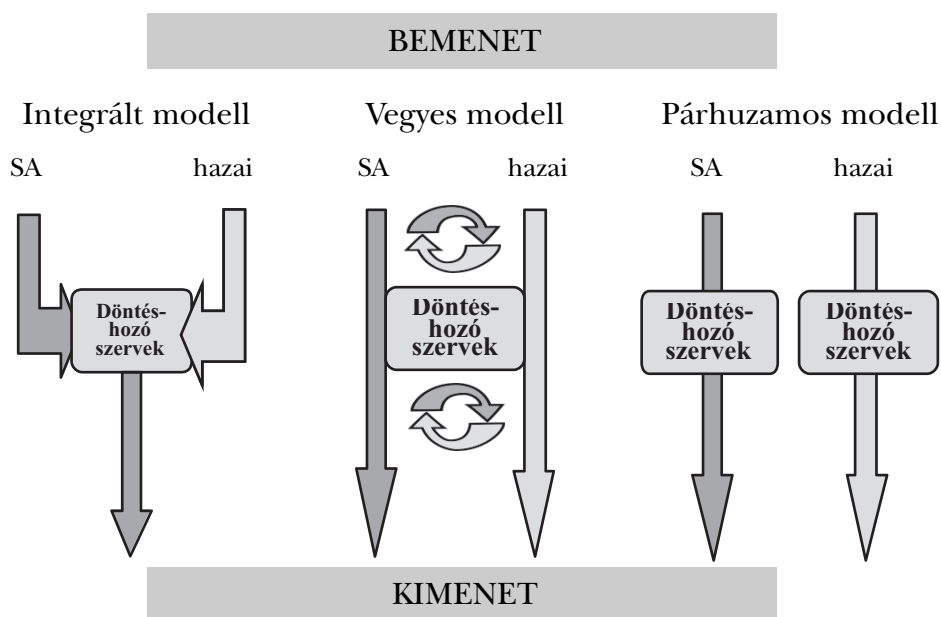
mind az intézményrendszer, mind a kedvezményezett részéről. Hatással van a végrehajtási struktúrára az is, hogy a program területe és a köz-igazgatási, intézményi struktúra területi rendszere milyen viszonyban van egymással. A program és az általa támogatott projektek pénzügyi volumene ugyancsak befolyásolja a szükséges adminisztratív kapacitást, ráadásul minden programnak vannak általános költségei, amelyek függetlenek a program méretétől.

Az intézményrendszer kialakítása és működtetése szempontjából meghatározó jelentőségű az is, hogy az uniós kohéziós források felhasználása és a tagállami nemzeti fejlesztési források felhasználása koordináltan történik-e, illetve a két forrás végrehajtási rendszere hogyan, egymással milyen viszonyban kerül kialakításra.

A hazai területfejlesztési és az európai uniós fejlesztési *intézményrendszer harmonizálását* tekintve nemzetközi szinten kétféle szempont alapulvételével tehát az alábbi megoldásokkal találkozunk:

- az intézményrendszerek *együttműködését* figyelembe véve: integrált – párhuzamos – „vegyes” modellek (2. ábra);
- a végrehajtás *irányítását* alapul véve: centralizált – decentralizált – „kevert” modellek (4. táblázat).

2. ábra: Strukturális alapok felhasználási rendszer típusa (hazai források viszonyában)

Az *integrált rendszerben* a nemzeti döntéshozási csatornákon keresztül zajlik a kohéziós források allokációja. A rendszer előnyei közé tartozik, hogy a források hatékony és koncentrált felhasználása biztosítható. Integrált rendszereknél is különbség lehet tagállamok között aszerint, hogy a kohéziós források dominálják a fejlesztési forrásokat (pl. Lengyelország), vagy hozzájárulnak a nemzeti fejlesztési forrásokhoz (pl. Németország, Ausztria).

A *párhuzamos intézményrendszerben* külön döntéshozatali mechanizmus működik a hazai, és külön az uniós forrásokra. Ez a struktúra egyrészt jobban áttekinthetővé teszi a különböző forrásból finanszírozott programok működését és annak költségeit, másrészt új rendszer felállítására és a két rendszer párhuzamos működtetése során jelentős többletköltségre lehet számítani, amellet a fejlesztések összehangolásával és a forráskoncentrációval is problémák lehetnek.

A *koordinált (vegyes) modellben* külön döntéshozatali mechanizmus működik a hazai és az uniós forrásokra, azonban a támogatandó fejlesztési területek és célkitűzések rögzítésével, illetve más koordinációs egyeztetési mechanizmusokkal a megoldás a meglévő struktúrára építve biztosíthatja az összehangolt fejlesztési döntéseket. A modell azonban egyeztetési kihívásokkal és problémákkal, párhuzamos adminisztratív kapacitásokkal járhat.

4. táblázat: *Centralizált, decentralizált és kevert végrehajtási rendszerek*

Centralizált	Decentralizált	Kevert
Dánia, Litvánia, Észtország, Lettország, Szlovénia, Szlovákia, Magyarország, Görögország, Svédország, Románia, Bulgária, Ciprus, Málta, Luxemburg	Németország, Olaszország, Hollandia, Ausztria, Belgium, Írország	Lengyelország, Franciaország, Finnország, Csehország, Spanyolország, Egyesült Királyság, Portugália

A *centralizált* végrehajtási rendszerben a menedzsmentfeladatokat nemzeti minisztériumok vagy más nemzeti központi szervezetek látják el, korlátozott decentralizáció és esetenként korlátozott partnerség mellett. A tagállamok többségében a központi kormányzat fontos szere-

pet játszik a kohéziós politika végrehajtásában. Nemzeti minisztériumok felügyelik a programelőkészítést, a kiadásokat, a monitoringot és az értékelést. Mindezeken túl egyes tagállamokban a nemzeti szint szerepe nagyon erős: némi felelősség delegálására sor kerülhet ugyan, azonban a nemzeti hatóságok az irányító hatóság meghatározó szerepét használva meghatároznak minden lényeges elemet a végrehajtásban.

A decentralizált rendszerben nagyobb hangsúly kerül a többszintű kormányzásra ...

A decentralizált (regionalizált) végrehajtási rendszerben a területi szintek szervezeti végrehajtási feladatot és felelősséget kapnak a programvégrehajtásban, a központi kormányzat szerepe a

koordinációra, a Bizottsággal való magas szintű tárgyalásokra, kormányközi egyeztetésekre és a „jó gyakorlatok” értékelésére terjed ki. A decentralizált rendszerben nagyobb hangsúly kerül a többszintű kormányzásra, amely segítheti a hatékony programmegvalósítást. Jobban lehet meghatározni a célokat, a helyi, területi szintek bizalmát és támogatását élvező intézkedések alakíthatók ki. Másrészt a szintek és szereplők közötti koordináció jelentős feladattal és költséggel járhat.

Számos tagállam *kevert* rendszerben igyekszik ötvözni a két előző struktúra előnyeit és hátrányait. Ágazati és területi programokkal, az irányító hatóságok (közreműködő szervezetek) és a nemzeti minisztériumok mátrix jellegű felelősségrendszerével, a területi szintek bevonásával hajtják végre a fejlesztési programokat. Kevert rendszer kialakítható az egyes programok intézkedéseinél meghatározott szintek között végrehajtási felelősségek rögzítésével is.

MAGYAR VÉGREHAJTÁSI INTÉZMÉNYRENDSZER

Az uniós csatlakozással a közpénzekből finanszírozott magyar fejlesztéspolitika lényegében három szférára hasadt, melyből az uniós források felhasználására irányuló rendszer a domináns, a „nemzeti” területfejlesztési politika maradékelven és egyre zsugorodó mértékben érvényesül(t).¹¹ Ráadásul a közösségi forrásokhoz kapcsolódó fejlesztéspolitika is két, jelentősen eltérő eszköz- és intézményrendszert alakított ki, igazodva és ráerősítve a közösségi szinten is meglévő elhatároláshoz: a kohéziós fejlesztést és az agrár- és vidékfejlesztést – melyek között idáig inkább az elkülönülés volt a jellemző.

Magyarország a kohéziós fejlesztési intézményrendszerben *párhuzamos* és *centralizált* modellt épített ki. A hazai és EU-s forrásokat kezelő központi intézmények párhuzamos rendszere épült ki, sőt az európai uniós forrásokat menedzselő intézmények a magyar államigazgatás hagyományos rendszerén kívül működnek, ennek minden előnyével és hátrányával. Ezzel párhuzamosan a hagyományos/korábbi fejlesztési intézmények leértékelődtek. A területfejlesztési politika és az önálló területfejlesztési intézményrendszer súlya a hazai fejlesztéspolitikában meglehetősen szerény maradt. A fejlesztési források felhasználása alapvetően az ágazati logikát követte, és érdemben nem érvényesült sem a területi koordináció, sem a területi kiegyenlítés törvényben is megfogalmazott célja. Hiába történtek meg az első lépések a források decentralizációja irányába, az általános megoldás a centralizált felhasználás maradt. Közben a regionális szint megerősítése és a decentralizáció – nem csupán az uniós források fogadása, hanem hazai közigazgatás-fejlesztési célok miatt is – az egymást váltó kormányok programjának kiemelt célkitűzése volt 2010-ig, a regionális szint intézményei mégsem tudtak érdemben megerősödni. Nemcsak az operatív programok struktúrája, hanem a strukturális alapok végrehajtási intézményrendszere is a központi közigazgatási szint relatív megerősödését hozta. A területfejlesztési intézményrendszer nem kapott jelentős szerepet az uniós források elosztásához kapcsolódó döntésekben, szerepe csak néhány intézkedés pályázatkezelői közreműködő szervezeti feladataira korlátozódott – a legutolsó területfejlesztési törvénymódosítás pedig megszüntette a fejlesztési/területfejlesztési tanácsok rendszerét, a közreműködői feladatokat ellátó munkaszervezetet – regionális fejlesztési ügynökséget – pedig központi irányítás és felügyelet alá helyezte.

Miután törvény nem szabályozza az egyes szereplők EU-támogatások felhasználásához kapcsolódó feladatait és a rendeleti szintű szabályozásra való felhatalmazásokat, elsősorban a kormány – az uniós követelményekhez illeszkedő – szerepértelmezése szabja meg a kormányzati feladatokat és hatásköröket.¹² Így tehát az EU-támogatások felhasználásához kapcsolódó legfontosabb szereplő a hazai intézményi struktúrában nem az Országgyűlés, hanem *a kormány*. Magyarország nem különleges ebből a szempontból, hiszen a legtöbb európai tagállamban hasonló a helyzet. Természetesen a kormány a parlamentnek való beszámolás általános rendszerében érinti az uniós támogatásokhoz kapcsolódó fel-

adatok ellátásának kérdéseit is, illetve tagjai válaszolnak az ezzel kapcsolatban esetlegesen felmerülő interpellációkra, kérdésekre. Az Országgyűlés szerepe egyébként azoknak a hazai törvényeknek a módosítására, illetve meghozatalára korlátozódik, melyek az uniós források felhasználásának hazai háttérfeltételeit biztosítják. A vonatkozó törvények elsősorban az államháztartási törvény, a közbeszerzési törvény, a közigazgatási eljárási törvény, de bizonyos ágazati törvények (pl. építésügyi, környezetvédelmi) módosítását jelentheti. Természetesen az uniós támogatások felhasználásának kereteit alapvetően meghatározza az éves költségvetési törvény elfogadása.

A strukturális alapok fejlesztési forrásaival foglalkozó hazai intézményrendszerben kulcsszerepet játszik a *Nemzeti Fejlesztési Ügynökség* (NFÜ), amelynek feladata az operatív programok tervezésének, programozásának és megvalósításának koordinációja. Az NFÜ központi költségvetési szerv, amely a nemzeti fejlesztési miniszter felügyeletével működik. Az NFÜ szervezetén belül működnek az Irányító Hatóságok (IH). A szakmáig sokak által vitatott megoldás előnyeként a végrehajtás irányításának koncentrációja elősegítheti az operatív programok végrehajtása közötti koordináció hatékonyságának növelését, az egységes végrehajtást, valamint a feladatszervezés racionalizálását. A kritikusok szerint ebben a struktúrában a minisztériumok szakmai felelőssége nem érvényesül a végrehajtásnál, mivel az irányító hatóságok nem a minisztériumokban működnek. Ez a probléma kezelhető azzal, ha a tervezés és a végrehajtás nyomon követése a minisztérium szakmai közreműködésével zajlik, és kormány, illetve országgyűlési kompetenciában kerül sor a döntésre, melyet követően az irányító hatóságoknak, közreműködő szervezeteknek a tervben rögzítettek hatékony végrehajtása a feladata. A probléma akkor bír gyakorlati jelentőséggel, ha nem megfelelőek a tervek, és a végrehajtásnak kell „ötletelni”, hogy mire van szükség, mit kell fejleszteni.

A közösségi szabályozási tervezetek ismeretében a következő költségvetési időszakban ez a probléma nem fog felmerülni: részletesen rögzített ex ante feltételek mentén pontosan rögzített fejlesztési intézkedésekre előre meghatározott output és eredményindikátorok teljesítése érdekében kerülhet sor.

Az irányító hatóságok munkáját *közreműködő szervezetek* segítik. A közreműködő szervezetet – a minősítési eljárás eredménye alapján – jogszabályban vagy állami irányítás egyéb jogi eszközével jelöli ki a kormány.

5. táblázat: Jelenleg közreműködő, szervezeti feladatokat ellátó szervezetek

Operatív program	Közreműködő szervezet
Gazdaságfejlesztés OP Államreform OP Elektronikus közigazgatás OP Nyugat-dunántúli OP Dél-alföldi OP Észak-alföldi OP Közép-magyarországi OP Észak-magyarországi OP Közép-dunántúli OP Dél-dunántúli OP	MAG – Magyar Gazdaságfejlesztési Központ Zrt.
Társadalmi megújulás OP Társadalmi infrastruktúra OP Közép-magyarországi OP	ESZA Társadalmi Szolgáltató Nonprofit Korlátolt Felelősségű Társaság (ESZA Nonprofit Kft.)
Környezet és energia OP	Energia Központ Nonprofit Kft.
Közlekedés OP Közép-magyarországi OP	KIKSZ – Közlekedésfejlesztési Zrt.
Nyugat-dunántúli OP	Nyugat-dunántúli Regionális Fejlesztési Ügynökség Közhasznú Nonprofit Kft.
Dél-alföldi OP	DARFÜ Dél-alföldi Regionális Fejlesztési Ügynökség Nonprofit Kft.
Észak-alföldi OP	ÉARFÜ Észak-alföldi Regionális Fejlesztési Ügynökség Közhasznú Nonprofit Kft. (ÉARFÜ Nonprofit Kft.)
Közép-magyarországi OP	Pro Regio Közép-magyarországi Regionális Fejlesztési és Szolgáltató Nonprofit Közhasznú Kft.
Észak-magyarországi OP	Észak-magyarországi Regionális Fejlesztési Ügynökség Kft.
Közép-dunántúli OP	Közép-dunántúli Regionális Fejlesztési Ügynökség Közhasznú Nonprofit Kft.
Dél-dunántúli OP	Dél-dunántúli Regionális Fejlesztési Ügynökség Közhasznú Nonprofit Kft.

A közreműködő szervezetek feladatellátásának racionalizálása keretében összevonásokkal csökkent a közreműködő szervezetek szá-

ma, azonban még van mozgástér további egyszerűsítésekhez, amennyiben az operatívprogram-struktúra egyszerűsödik, és a decentralizáció a végrehajtásban is megszüntetésre kerül minden előnyével és hátrányával. Hatékony struktúra kialakítható azonban decentralizált modellben is világos feladat- és felelősségmeghatározással és hatékony szakmai koordinációval. Ágazati vagy területi megközelítésben is kialakítható „egyablakos” végrehajtási rendszer.

A feladatellátás keretét – mivel nem közigazgatási hatóságok kerültek kijelölésre –, a konkrét feladat-, felelősség- és hatáskörök rögzítését többoldalú szolgáltatási szerződés határozza meg. A finanszírozás az elvégzett teljesítmény alapján történik, a közreműködő szervezetek teljesítményét rendszeresen értékelik. A kijelölt közreműködő szervezetek gazdasági társaságok, kettő kivételével nonprofit gazdálkodással. Többször felmerült az a kérdés, hogy a közreműködő szervezeteknek költségvetési szerveknek kellene lenniük. Ebben az összevetésben elsősorban a költségvetési/államháztartási gazdálkodás és a gazdasági szervezetek gazdálkodása kerül összehasonlításra, ahol egyértelmű, hogy míg az első merev és nehézkes, addig a gazdasági szervezeti gazdálkodás és működés rugalmasabb és hatékonyabb megoldást jelent. Azzal ugyan, hogy korábban közhasznú, jelenleg nonprofit gazdálkodás a jellemző, a szervezetek többségében a gazdálkodásban több korlátozás érvényesül, másrésről viszont a közfeladat közpénzből való ellátásához illeszkedik, hogy nem profitorientált a működés, mégis érvényesülhetnek hatékonyságnövelő megoldások. Ebből a szempontból furcsának tűnik, hogy két meghatározó jelentőségű közreműködő szervezet (MAG, KIKSZ) profitorientált formában működik. Rögzítendő viszont, hogy közreműködői feladatok finanszírozási szabályai szerint a profit nem elszámolható költség, így uniós forrásból finanszírozására nem kerülhet sor.

A strukturális alapokból és a Kohéziós Alapból támogatott fejlesztések megvalósítására szolgáló operatív programok *igazoló hatóságát*, a Magyar Államkincstárt a nemzetgazdasági miniszter irányítja.

Az ellenőrzési hatósági feladatokat Európai Támogatásokat Auditáló Főigazgatóság (EUTAF), a Nemzetgazdasági Minisztérium fejezetén belül önállóan működő központi költségvetési szerv látja el.

ÚJ, INTÉZMÉNYI RELEVANCIÁVAL BÍRÓ SZABÁLYOK A KÖVETKEZŐ IDŐSZAKRA, ÉS EHHEZ KAPCSOLÓDÓ KÖVETKEZTETÉSEK

Az egyszerűsítés az új kohéziós politikával szembeni egyik legnépszerűbb igény. Világossá vált azonban, hogy az egyes országok helyi adminisztrációs rendszerével kapcsolatos tapasztalatok és a rendszerek eltérései miatt előfordulhat: ami az egyik tagállamban egyszerűsítésnek tekinthető, az egy másik államban bonyolítja a dolgokat. Ráadásul az *eredményorientáltság* erősítése érdekében egy új megközelítés érvényesül, új elemekkel a végrehajtási rendszerrel kapcsolatos követelményrendszerben.

A teljesítmény fokozásához új feltételrendszer kerül bevezetésre annak biztosítása érdekében, hogy az EU-finanszírozás erős ösztönzést jelentsen a tagállamoknak az Európa 2020 stratégia céljainak és célkitűzéseinek elérésében. Meghatározásra kerülnek szigorú, úgynevezett *ex ante feltételek*, amelyek teljesülése előfeltétele a források lehívásának, valamint úgynevezett *ex post feltételek*, amelyek az elért eredményektől teszik függővé a további finanszírozás biztosítását. Az egyes alapok pénzeszközeiből a tagállamok által felhasználható rész összesen 5%-a kerülhet elkülönítésre – ehhez az összeghez csak azok a tagállami programok juthatnak hozzá, akiknél a félidőben elvégzett, köztes felmérés a program mérföldköveinek teljesítését állapítja meg. Ezen a *teljesítményfüggő tartalékoláson* kívül a mérföldkövek teljesítésének elmaradása – ha ez a végrehajtás hibájából következik be – a források felfüggesztését is maga után vonhatja, sőt a program céljainak jelentős alulteljesítése akár a finanszírozás megszüntetésével is járhat.

Fentiekre tekintettel alapvető fontosságú tehát, hogy milyen feltételek, célok, indikátorok kerülnek rögzítésre a programok eredményességének mérésére. A forrásfelhasználás hatékonyságának megítéléséhez kérdés, hogy mit és hogyan mérünk, értékelünk, hiszen a közcélú beruházások és az EU kohéziós politikája hatásának megítélése ellentmondásos, a szükségesség, hasznosság és fenntarthatóság megítélése nem egyszerű feladat.¹³ A gyakorlati végrehajtást egységesítő megoldásként

... az eredményorientáltság erősítése érdekében egy új megközelítés érvényesül, új elemekkel a végrehajtási rendszerrel kapcsolatos követelményrendszerben.

közös output és eredményindikátor-listát tartalmaz a jogszabálytervezet melléklete, amelyeket kiegészíthetnek a tagállamok által meghatározott programspecifikus indikátorok. Ez egyrészt megkönnyíti a közösségi szintű konzisztens adatfeldolgozást, másrészt orientálja a tagállamokat az indikátorrendszer kialakításánál.

A jogszabálytervezetben megjelenik a szervezetek *nemzeti kijelölésének (akkreditációjának)* rendszere, illetve új elem a kiadások szabályszerűségét igazoló, a Bizottság felé irányuló garanciákkal kapcsolatos rendszerben megjelenő *menedzsmenyilatkozat* vagy az *éves számlaelszámolások* új rendszere. A javaslat azt is tartalmazza, hogy a Bizottság pénzügyi év közben esedékes köztes kifizetései csak a tagállamnak járó összeg 90%-át érhessék el, a fennmaradó 10%-ot pedig a Bizottság az éves számlaelszámolásokat követően fizetné ki, amikor a kiadások szabályszerűségével kapcsolatos garanciák már teljes mértékben rendelkezésre állnak.

Az ellenőrzés és az értékelés területén bevezetendő előírások meghatározzák többek között az éves végrehajtási jelentéseket és áttekintő üléseket, a partnerségi megállapodás megvalósításának előrehaladási jelentéseit, továbbá az ex ante és ex post értékelések menetét.

Általában elmondható, hogy eredményorientált végrehajtási rendszer kialakítása bonyolult és nehéz feladat. A kohéziós politika területén ráadásul az elmúlt időszakban a működésben az „*eljárásorientált*” megközelítés érvényesült az „*eredményorientáció*” helyett, és az adminisztratív kapacitások állandóan szűk keresztmetszetenként fogták vissza a teljesítményt.

6. táblázat: A fő gátló tényezők a végrehajtási rendszer teljesítmény alapú működésében¹⁴

	Admi- nisztratív kapacitás	Admi- nisztratív teher	Edményössze- sítés és adat-össze- hasonlíthatóság	N+2 szabály	Átlátható- ság hiánya	Fentről le- felé meg- közelítés
Nemzeti hatóság	✓	✓			✓	✓
Regionális hatóság	✓	✓	✓	✓	✓	✓
Közremű- ködő szer- vezetek	✓	✓	✓	✓		

A jelentési kötelezettségek végrehajtása és azok – ráadásul többszálú és koordinálatlan – ellenőrzése az eljárási lépésekre, és nem az eredményekre összpontosítást hozza, és fokozott adminisztrációs teherrel jár.

Az eredményekre való koncentrálás teljes *kulturális váltást* igényel az intézményrendszerből.

Az eredményorientáltság első megközelítésben jelenthetné azt, hogy a kedvezményezett a támogatásért cserébe vállalatokat tesz, hogy mit teljesít, mi lesz az eredmény, és a projektmegvalósítás során keretszabályok mentén, de nagyobb mozgástérrel rugalmasan dönthet (mire, hogyan, mennyit költ az eredmény hatékony megvalósítása érdekében) végrehajtási kérdésekben, és az intézményrendszer, kevesebb figyelemmel a jogi megfelelésre és szabálytalanságokra, illetve pénzügyi figyelemre, az eredményeket kérné számon.

A kevesebb figyelmet viszont nem teszi lehetővé az új kohéziós szabályozási javaslat, amelyben a tervezett előírások egyrészt az eredmények megkövetelésével, másrészt a számlaelszámolások számonkérésével szigorúan arra ösztönöznek, hogy szabályosan és eredményesen kerüljenek felhasználásra a források. Ezzel a céllal maximálisan egyet lehet érteni, azonban ez a kettős követelmény a végrehajtási rendszert nem feltétlenül az egyszerűsítés és rugalmasság irányába viszi, hanem fennáll annak veszélye, hogy ellenkezőleg: mindkét követelmény együttes számonkérése fokozott adminisztrációs feladatokat és terheket jelenthet mind az intézményrendszer, mind a kedvezményezettek számára. Ráadásul a komplex elvárásrendszer egységes és hatékony lebonyolításának igénye egyértelműen nem a decentralizáció, hanem a központosítás irányába viszi a struktúrát. A decentralizált tervezés és végrehajtás a terület, helyi viszonyok és sajátosságok ismerete miatt hatékony megoldás lehet, azonban központi szintről ehhez megfelelő módszertani útmutatás és erős koordináció szükséges. Ennek hiányában egy széttagolt struktúra nem tudja biztosítani a kívánt eredményt.

Kulcskérdés tehát a megfelelő *tervezés és programozás*, amelynek a közösségi stratégiai célok és tagállami, területi, helyi elképzelések összhangját kell kialakítani¹⁵ releváns és kezelhető indikátorrendszerrel, és ehhez egy hatékony, megfelelő pénzügyi menedzsmentet megvalósító végrehajtási intézményrendszer kell párosítani.

Minden végrehajtási rendszer hatékony működéséhez elengedhetetlen a feladat- és hatáskörök egyértelmű rögzítése és erős, jól működő

koordinációs mechanizmusok felállítása, mégpedig jól dokumentáltan és megfelelően implementálva. A végrehajtásban közreműködő szervezetek feladatellátásának minősége, hatékonysága alapvető fontosságú a programok és a kohéziós politika eredményessége és hatékonysága szempontjából.¹⁶ A kohéziós politika végrehajtása komplex és specifikus tudást igényel, ez nemcsak költségesebbé teszi más adminisztrációs feladatokhoz képest, hanem fokozattan igényli speciális képzés, továbbképzés működtetését is. A rendelkezésre álló adminisztratív kapacitások, know-how behatárolhatják a mozgásteret az intézményrendszeri struktúra kialakításánál, és természetesen minél nagyobb számú szervezet kerül bevonásra a végrehajtásba, annál jobb koordinációra van szükség mind a politikai döntéshozatali, mind a végrehajtási folyamatok (eljárások, egységesítés stb.) oldaláról.

A kohéziós politika végrehajtási intézményrendszerének és az adminisztrációs eljárások kialakításában tehát jelentős mértékben meghatározóak a közösségi szabályozásban fellelhető előírások, azonban további, a tagállami sajátosságok által determinált tényezők is fontosak. A kohéziós végrehajtási intézményrendszer kialakításánál mindezekre figyelemmel kell megtalálni az a struktúrát, ami biztosíthatja az optimális vagy ahhoz közelítő eredményt.

JEGYZETEK

¹ EUMSZ 317. cikk: „A Bizottság a költségvetést a tagállamokkal együttműködve és a 322. cikk értelmében elfogadott rendelet rendelkezéseinek megfelelően, saját felelősségére és az előírányzatok keretein belül hajtja végre a hatékony és eredményes pénzgazdálkodás elveinek tiszteletben tartásával. A tagállamok együttműködnek a Bizottsággal annak érdekében, hogy biztosítsák a költségvetési előírányzatoknak a hatékony és eredményes pénzgazdálkodás alapelveivel összhangban történő felhasználását. A rendelet meghatározza a költségvetés végrehajtása során a tagállamokat terhelő ellenőrzési és számviteli kötelezettségeket, és az ezekkel járó felelősséget. A rendelet valamennyi intézmény számára megállapítja a saját kiadásai végrehajtásában betöltött felelősségükre és szerepükre vonatkozó részletes szabályokat...”

² A kohéziós politikában: a Bizottság 1681/94 rendelete (1994. július 11.) a strukturális politika finanszírozása keretében történt szabálytalanságokról és tévesen kifizetett összegek behajtásáról, valamint egy információs rendszer e téren történő létrehozásáról, és a Bizottság 1831/94/EK rendelete (1994. július 26.) a Kohéziós Alap finanszírozása keretében történt szabálytalanságokról és tévesen kifizetett összegek

behajtásáról, valamint egy információs rendszer e téren történő létrehozásáról a 2000–2006 programozási időszakra, és a Bizottság 1828/2006/EK rendelete (2006. december 8.) az Európai Regionális Fejlesztési Alapra, az Európai Szociális Alapra és a Kohéziós Alapra vonatkozó általános rendelkezések megállapításáról szóló 1083/2006/EK tanácsi rendelet, valamint az Európai Regionális Fejlesztési Alapról szóló 1080/2006/EK európai parlamenti és a tanácsi rendelet végrehajtására vonatkozó szabályok meghatározásáról a 2007–2013 programozási időszakra.

³ A Tanács 1083/2006/EK rendelete (2006. július 11.) az Európai Regionális Fejlesztési Alapra, az Európai Szociális Alapra és a Kohéziós Alapra vonatkozó általános rendelkezések megállapításáról és az 1260/1999/EK rendelet hatályon kívül helyezéséről alapján.

⁴ Sara Davies–Frederike Gross–Laura Polverari: *The financial management, control and audit of EU cohesion policy: contrasting views of challenges, idiosyncrasies and the way ahead*. EPRC, Glasgow, 2008.

⁵ Kai Böhme: *Regional governance in the context of globalisation*. Revised Final Report, SWECO INTERNATIONAL, 2010.

⁶ Kifizetések ideiglenes megszakítása: a hazai közbeszéd ezt az eljárást nevezi tévesen felfüggesztésnek, holott az OP finanszírozása formálisan nem kerül felfüggesztésre, a Bizottság a benyújtott költségek utalásának teljesítését maximum 6 hónappal meghosszabbíthatja. A kifogásolt hiányosságok megfelelő kezelését követően a kifizetések folytatódnak. Ez az eljárás nem feltétlenül jár együtt pénzügyi korrekcióval.

⁷ Prioritás/operatív program szintű időközi kifizetések felfüggesztése: erre az eljárásra az irányítási és ellenőrzési rendszer súlyos, rendszer jellegű hiányossága(i) alapján kerül sor. A probléma súlyát jelzi, hogy ez a szankció általában pénzügyi korrekcióval jár együtt, és feloldása szigorúbb feltételrendszer alapján, hosszabb időtávon történik.

⁸ A Tanács 1260/1999/EK rendelete (1999. június 21.), 39. cikk (2) bekezdése; a Tanács 1083/2006/EK rendelete (2006. július 11.), 91. és 92. cikkei.

⁹ A Tanács 1083/2006/EK rendelete (2006. július 11.), 99. cikk.

¹⁰ Nicholas Charron–Victor Lapuente–Lewis Dijkstra: *Regional Governance Matters: A Study on Regional Variation in Quality of Government within the EU*. Working Paper, 01/2012.

¹¹ Mára mondhatni megszűnt.

¹² A kohéziós politika területén rendelkezésre álló források felhasználásával kapcsolatos magyar intézményi és eljárási kérdéseket a 2007–2013-as programozási időszakban az Európai Regionális Fejlesztési Alapból, az Európai Szociális Alapból és a Kohéziós Alapból származó támogatások felhasználásának rendjéről szóló 4/2011. (I. 28.) Korm. rendelet tartalmazza.

- ¹³ Nyikos Györgyi: *A közfinanszírozásból megvalósított fejlesztések hatásai*. Pénzügyi Szemle, 2012.
- ¹⁴ Centre for Industrial Studies: *Moving towards a more result/performance-based delivery system in cohesion policy*. European Parliament, Committee on Regional Development, 2011, 97. o.
- ¹⁵ Nyikos Györgyi: *Területi tervezés és területi szempontok a fejlesztéspolitikában – lehetőség, kötelezettség vagy ábránd!?* Falu Város Régió, 2011/2., 35–41. o.
- ¹⁶ ÖIR: *A Study of the Efficiency of the Implementation Methods for Structural Funds*. European Commission, 2003.

TOVÁBBI FELHASZNÁLT IRODALOM

- Tátrai Tünde: *Közbeszerzés jogi és hatékonysági aspektusai*. Vezetéstudomány, 2010/7–8., 68–76. o.

Giday András

Életciklus-szemlélet és a társadalombiztosítás bevételei

Life Cycle Approach and Social Security Contributions

Összefoglalás

Magyarország alacsony foglalkoztatottsági rátájának egyik oka az, hogy a 25 év alattiak, illetve az 55 felettiak és kisgyerekes anyák körében alacsony a foglalkoztatottság. Ezeknek a rétegeknek hátrányos a munkaerő-piaci pozíciója. Egyrészt még be kell tanítani őket az adott munkakörbe, de a másik oldalon a munkaadójuk kevesebb ideig tudja őket foglalkoztatni (nyugdíjazás, kisgyerekkel való otthon maradás vagy a fiatalok átlagosan magasabb fluktuációja miatt). Azaz a munkaerőpiacra való belépés (bennmaradás) externális jellegű költségei magasabbak. Ezek részbeni átvállalása emelheti a foglalkoztatást. Ennek eszköze, hogy 2013-tól Magyarországon – egyszerű rendszer mellett – alacsonyabb társadalombiztosítási elvonásokkal terhelik az érintettek foglalkoztatását. A cikk bemutatja a 25 év alattiak, illetve az 55 év felettiak alkalmazására ösztönző tb-járulékbeli kedvezményeket az európai OECD-országokban.

Summary

In Hungarian employment rate is kept low by the low levels employment among young adults, the elderly and mothers with little children. These groups have a weak position in the labour market. On the one hand, they need to be trained for the given jobs, and on the other, they can only be employed for shorter periods. They may retire, stay at home with their children, or, in the case of young adults, change jobs. In other words, the external costs of entering and/or remaining in employment are higher for these groups. In order to increase the employment rate, a part of these costs might be financed. To this end social security contribution has been reduced for these people in Hungary from 2013. The article presents the social security contribution cuts applied in the European OECD countries to encourage the employment of people below 25 and over 55.

Cikkem fő kérdése, célravezető-e, hogy a társadalombiztosítás minden korosztályra azonos, egységes elvonási mértéket alkalmazzon. A foglalkoztatottság adatainak elemzése során a kérdésem az, hogy más országokhoz viszonyítva nálunk mekkora gond az alacsony foglalkoztatottság a 2 elemzett korcsoportban. Ezt követően elemzem azokat a tényezőket, amelyek miatt 4 népes réteg munkaerő-piaci helyzete hátrányos. Európai példák felsorolásával kívánom bemutatni, hogy a tb elvonási oldalán alkalmaznak-e jelentős kedvezményeket két korosztály esetében foglalkoztatási szint javítása végett. Ezt követően bemutatom a 2013-tól bevezetésre tervezett kedvezményeket¹.

A társadalombiztosítás feladata, hogy az egyének munkaképes kora alatt keresetük után akkora összeget gyűjtsön be, amelyből finanszírozni lehet az állami egészségügyi és nyugdíjellátást. Cikkemben át kívánom tekinteni, hogy az egyéni életkor szakaszaiban miként alakulnak a társadalombiztosítás bevételei. Nézetem szerint ugyanis segítheti a bevételek növekedését az, ha a tb-kassza az életciklus sajátosságainak a figyelembevételével optimalizálja a bevételeit. Az alacsony foglalkoztatási szint széles kérdésköréből cikkemben az életkorral kapcsolatos problémák pénzügyi vetületeit tekintem át, a bevételi oldalról megközelítve a kérdéskört.

A fejlettebb nyugat-európai országokban ilyen kérdésekkel kevésbé kell törődni a társadalombiztosításnak. Az 5–6 évtizedes gyakorlattal rendelkező munkaügyi apparátus és a GDP-nek (évtizedek óta) legalább az 1%-át elérő aktív munkaerő-piaci eszközök mellett ugyanis minden jelentősebb réteg foglalkoztatási gondjaira oda tudnak figyelni. Így már kellő időben bevált eszközöket tudnak alkalmazni a foglalkoztatottsági szint emelése érdekében.² Indirekten ezt jelzi, hogy az egyik legfontosabb szakmai és politikai kérdésként kezelik azt, hogy az utóbbi 10-15 évben makacsul 20–25% körüli szintre „állt be” a fiatalok munkanélküliségi szintje. A közép-kelet-európai új tagállamokban ezzel szemben széles rétegek körében hosszú évek óta alacsony a foglalkoztatás. Emellett a foglalkoztatáspolitikai aktív eszköztára is általában relatíve kisebb keretből gazdálkodhat, mint Nyugat-Európában. A mutatók szerint a legrosszabb hazánk helyzete.

FOGLALKOZTATÁSI RÁTA EGYES KORCSOPORTOKBAN

Az alábbi táblázatok mutatják a foglalkoztatási rátát hazánkban és a környező országokban, 3 életkor szerinti csoportban 2011 utolsó negyedében.

1. táblázat: Foglalkoztatási ráta

Foglalkoztatási ráta %-ban	2011. utolsó negyedév			
	15–64 évesek	15–24 évesek	25–54 évesek	55–64 évesek
EU–27	64,3	33,3	77,5	47,8
Bulgária	58,7	20,1	74,4	43,8
Cseh Köztársaság	66,1	24,5	83,3	47,3
Németország	73,3	49,3	83,4	60,8
Magyarország	56,5	18,4	74,0	36,2
Ausztria	72,3	54,2	85,5	41,4
Lengyelország	59,9	24,7	77,4	37,6
Románia	57,9	23,1	73,7	39,0
Szlovénia	64,4	31,9	82,8	31,7
Szlovákia	59,5	19,9	76,4	41,9
Visegrádi országok – átlag	60,9	23,5	78,5	39,7

Forrás: Eurostat honlap alapján saját szerkesztés, illetve számítás.

A 15–24 évesek és az 55–64 évesek két korcsoportjában hazánk 15, illetve 12 százalékponttal is elmarad az EU-országok átlagának értékétől. Ezzel szemben a 25 és 54 év közöttiekénél az elmaradás csupán 3,5 százalékpont. Az EU átlagához képest hazánk lemaradásának több mint a fele abból származik, hogy a 25 év alattiak, illetve az 55 felettiak esetében igen alacsony a foglalkoztatottság.

**... a nettó kereset
elköltsége mintegy 3%-kal
emelhetné a lakosság
fogyasztási kiadásait ...**

Nézzük meg, hogy mindez milyen pénzügyi hatásokkal jár. Amennyiben elérnénk azt, hogy a fiatalok és az idősebbek esetében is „csupán” 3,5 százalékponttal maradjon el a magyar foglalkoztatottsági ráta, akkor 140 ezerrel több fiatal és 145 ezerrel több 55–64 éves dolgozna nálunk. 200–250 ezer olyan anya

van Magyarországon, akinek a legkisebb gyereke 3–6 éves.³ Becsülhetően mintegy 90 ezer dolgozik ma közülük. Ha számukra kellő foglalkoztatási lehetőség kínálkozna, becsülhetően akár 70 ezerrel is nőhetne a dolgozók száma (mivel az új munkahelyek egy része a ma teljes munkaidőben ellátott feladatok megkettőzésével keletkezne, teljes munkaidős alkalmazásra átszámítva a többlet ennél kevesebb, becsülhetően 40–50 ezer körüli lehetne).

Ha a fent leírt mértékben javítani tudnánk a 3 említett réteg foglalkoztatását, akkor a (főállásúakra vetítve) 310–330 ezerrel több munkahely és 650–700 Mrd Ft-tal magasabb keresettömeg lenne az eredmény.⁴ Ez csak a tb-kassza számára becsülhetően 250–300 Mrd Ft körüli bevételi többletet hozna. Nem is beszélve arról, hogy a nettó kereset elköltsége mintegy 3%-kal emelhetné a lakosság fogyasztási kiadásait, amelynél már a hatodik éve a csökkenés és a stagnálás időszakai váltakoznak csak egymással.

A BEVÉTELEK ÉLETCIKLUSA

Érdemes szemügyre venni a tb-kassza életkor szerinti bevételeit két országban.

A 2. táblázatból látható, hogy az átlagos dolgozó az életciklusa egyes szakaszaiban mekkora hányadban járul hozzá a tb-kassza bevé-

2. táblázat: A beszedett tb-járulékok korcsoportonkénti eloszlása

Magyarország			2011	Csehország			2011
kor	összes	férfi	nő	összes	férfi	nő	
15–19	0,2%	0,2%	0,1%	0,3%	0,3%	0,3%	
20–24	3,9%	3,9%	3,8%	4,4%	4,3%	4,5%	
25–29	10,6%	10,5%	10,7%	10,2%	9,9%	10,6%	
30–34	16,0%	17,6%	14,1%	15,3%	16,4%	13,2%	
35–39	14,9%	16,0%	13,6%	16,1%	16,7%	14,8%	
40–44	14,3%	14,0%	14,7%	13,5%	13,4%	13,8%	
45–49	12,8%	12,0%	13,9%	13,0%	12,4%	14,3%	
50–54	14,3%	12,7%	16,3%	11,6%	10,6%	13,4%	
55–59	10,4%	10,1%	10,7%	10,1%	9,9%	10,6%	
60–	2,5%	2,9%	2,1%	5,7%	6,2%	4,4%	
Összes	100%	100%	100%	100,0%	100,0%	100,0%	

Forrás: Eurostat- és KSH-honlap alapján saját számítás.

teleihez. Látható, hogy a férfiaknál a 30 és 45 év között van a csúcs, magas értékekkel, míg a nőknél az 50 és 54 év között (ez utóbbi valamelyest haladja meg a 30–49 évesek értékeit). A kiemelések mutatják azt, ahol jelentősebb az eltérés a 2 ország között. A 60 feletti befizetéseinek az aránya a cseheknél a magyarországinak duplája, és nőknél a 20–25 éves korban több náluk a bevétel. Mindkettőnek az oka, hogy náluk magasabb a foglalkoztatottság a fiatalok és az idősebbek körében. Ennek a másik oldala, hogy 25 és 55 év között a magyar adatok (szükség szerint) magasabbak, mert ez alatt a 30 év alatt kényszerül beszedni a bevételeinek a zömét a magyar tb, csupán ebben az életkorban kielégítő mértékű ugyanis a foglalkoztatottság nálunk.

AZ OKOKRÓL

A munkaerő alkalmazásakor a kereset mellett más tényezőkre is kell költenie a munkaadóknak. Ezeket szeretik minimalizálni a munkaadók. Tekintettel arra, hogy átlagosan 6-7 évet tölt egy munkahelyen egy dolgozó, a munkaadó számára olcsóbb a dolgozó, ha

- gyorsan az adott konkrét munkára betanítható;
- viszonylag hosszú ideig (pl. több évre) hajlandó (képes) munkát

vállalni (és így nem kell költeni az ő helyére lépő másik dolgozó betanítására);

- kellő közelmúltbeli gyakorlati tapasztalata van;
- lehetőleg rendelkezésre áll a munka frontján, amikor a munkaadója azt kéri.

E szempontok alapján a potenciálisan dolgozni kívánók közül széles rétegeknek hátrányos a pozíciója. Ilyenek a pályakezdők, a kisgyerekes anyák, az idősebbek, a tartós munkanélküliek. A fiatalok esetében a fő gond az, hogy a gyakorlat elsajátítása a munkaadó részéről egyfajta befektetés. Ennek a megtérülése nem biztosított akkor, ha a dolgozó rövid idő után odébbáll. De gond az is, ha a szakma csínját-bínját elsajátító fiatal ezen apró trükkök és netán az ügyfélkör ismeretében új vállalkozást nyitva a korábbi cégtől veszi el az ügyfeleket. Az idősebbek esetében részben hasonló a helyzet. Egy konkrét munkakörbe való beleszokás akár fél-egy évet is igénybe vehet. Ha egy 58 éves dolgozó 4 év múlva nyugdíjba megy, vagy az egészségi gondjai miatt csökkenne a munkaintenzitása, vagy ne adj isten rokkantnyugdíjba menne, akkor új embert kell helyette keresni, előlről kezdve a betanítást. A kismamák esetében még a korábbi munkahelyen való dolgozás esetében is felmerülhet az új helyre való beszokás gondolja (pl. a korábban ellátott feladatot másra kellett bízni), de hosszabb időszak (pl. 2 gyermek nevelése miatt 4–6 év) kiesése mellett a gyakorlatba való visszakerülés sem mindig zökkenőmentes. Ezt tetézi, hogy a kisgyermekesek gyakori megbetegedése miatt a munkaadónak kell olyan „tartalék-munkaerő”, aki az iskolai szünet idején vagy a gyermek betegsége esetén otthon maradó kismama helyett el tudja látni az adott feladatot.⁵ A tartós munkanélküliek alkalmazásának a gondolja, hogy ők nem képesek rövid időn belül az elvárt munkatempó felvételére, mert több éve elszoktak a munkától.

A betanítás időszakában egy dolgozó alkalmazása akár a másfélszerezésébe is kerülhet egy olyan dolgozóhoz képest, aki kellő, naprakész gyakorlattal rendelkezik. Ezt nem hajlandó minden munkaadó megfizetni.

A magyar élőmunka terhelése köztudottan igen magas nálunk, „dobogós” helyezést érünk el Európában. Ha az átlagnál kisebb hatékonysággal alkalmazható munkaerőre is alkalmazzák a (környező országnál jóval magasabb) magyarországi elvonásokat, akkor a potenciális munkaerőtömeg jelentős része egyszerűen „kihullik”. A 30–45 éves, ereje,

szakmai tudása teljében lévő dolgozókat alkalmazó magyarországi cég – pl. erős munkatempót elvárva – versenyképes tud lenni a magas elvonások megfizetése esetén is. Ugyanakkor a munkaerejének nagy hányadát még csak 1–2 éves szakmai gyakorlattal rendelkező fiatalokból vagy kis-mamákból verbuváló cég könnyen alulmarad nyugat-európai vetélytársaival szemben (amelyek eleve nagyobb tőkeerővel, hitellehetőségekkel, hálózati kapcsolatokkal bírnak).

A multinacionális cégek itthoni leányvállalatai közül sok élen jár abban, hogy a 28–45 éves korúak alkalmazását preferálják. A példájuk pedig ragadós: a magyar vállalkozók nagy hányada is előszeretettel csak a már kellő munkatapasztalattal és már (vagy még) nagy munkabírással rendelkező rétegekből válogatja a munkavállalóit. Ez együttesen azt eredményezi, hogy nehezen tudnak elhelyezkedni a legfiatalabbak, a kisgyerekes anyák és az 50–55 éves kor felettiek. Ez nemzetgazdasági szinten jelentős veszteségekkel jár – láttuk, hogy durva becslésként csak a keresettömeg évi 600–700 Mrd Ft-tal magasabb lehetne.

Az idősebbek esetében azért indokolt a megkülönböztetett figyelem, mivel (statisztikailag) esetükben az átlagos dolgozóhoz viszonyítva mintegy negyedakkora a valószínűsége, hogy egy új állásban el tudnak helyezkedni.⁶ A 20 év körüliek gondja, hogy a lehetőségeik nagymértékben a konjunktúra alakulásától függnék.⁷ Az OECD szójátékkal a LIFO fogalmával jellemzi ezt: Last In–First Out, azaz magyarul: Elsők a kirúgáskor, és utolsók a felvételnél.⁸

A KORREKCIÓ ALTERNATÍVÁI

A közönségnek meg kellene finanszíroznia a munkaerőpiacra való belépés (bennmaradás) externális jellegű költségeit. Azaz gondoskodnia kell a képzés és a gyakorlatszerzés megszervezéséről, megfinanszírozásáról, és csak alacsonyabb elvonásokkal célszerű terhelnie az érintett körbeli munkavállalók foglalkoztatását.

Az egyik alternatíva az aktív munkaerő-piaci eszközök bevetése. Ebben nyilvánvalóan nagy tartalékok rejlenek, hiszen elegendő pl. Ausztria vagy Dánia, Finnország válság idején is alacsony, 4–6%-os munkanélküliségi rátáját figyelembe venni. Ugyanakkor tény, hogy még nincs minden területen kifinomult gyakorlata a magyar foglalkoztatáspolitikának. Márpedig igencsak ambiciózus programokat kellene szervezni

ahhoz, hogy 300–400 ezer személyt átképezzenek, illetve segítsék őket kellő gyakorlat megszerzésében.

A másik (az előzőt egyáltalán nem kizáró) lehetőség az, hogy célzottan csökkentik az elvonásokat, abban bízva, hogy a munkaadói szféra „kapva kap az alkalmon”, és bevonja az érintetteket a foglalkoztatásba. Az említett 3 réteg esetében valószínűleg hajlandó lenne a munkaadói kör felvállalni az egyének munkaerőpiacra való bevezetését (illetve visszavezetését), ha valaki fedezi annak externális költségeit. Eddig nem volt olyan szereplő, aki felvállalta volna ezt – a partnerek inkább csak egymásra mutogattak. Ezért helyes most az állam „belépése” általánosan ható ösztönzőkkel.

A magyar munkaügyi kormányzat már tett ebben az irányban lépéseket.

Bevezette a Start kártyák rendszerét. A meghirdetett lehetőséggel viszonylag kevesen éltek (2010-ben átlagosan 39 ezren⁹). Ez több tényező hatásának lehet az eredménye. Az egyik az, hogy az alkalmazás viszonylag jelentős adminisztrációt igényelt. Ettől hagyományosan tartanak a magyar munkaadók. A másik az, hogy mögötte a foglalkoztatáspolitikai állt „csak” – ilyenkor a kívülállók (jelen esetben a munkaadók) aktivitása gyengébb, mivel esetenként úgy értékelik, hogy később egy ilyen program elhalványulhat, esetleg leállhat, hiszen a szakmapolitika programjait keresztezhetik a politika felsőbb szintjének az akciói.

Mit kívánnak a vállalkozók? Tekintettel arra, hogy átlagosan 6–7 évig dolgozik egy helyen a munkaerő, azt kívánnák, hogy ne csak 1–2–3 évre, hanem 4–6 évre is kiszámítható legyen számukra, hogy mivel jár a felvett dolgozó foglalkoztatása.

Elvileg elképzelhető, hogy a vállalkozók egymás között olyan rendszert működtetnek, hogy az egyik munkaadó a másiknak valamiféle térítést fizet azért, mert az gyakorlatot adott az adott személy számára. Ilyen rendszert azonban még nemigen találtak ki, amennyiben ezt mégis valaki megtenné, akkor rögtön adódik a kérdés, hogy nem sérti-e az önálló munkaválasztás jogát, hogy az addigi munkaadója csak akkor engedje máshol dolgozni, ha az új munkaadó megtéríti számára bizonyos összeget. Ezért jogos lehet az elvárás, hogy egy harmadik fél, az állam segítse a fenti helyzet megoldását.

Az állam csak „behemót bürokrata” módjára tudna fellépni olyan rendszerben, amelyik az egyes konkrét személyeket, illetve munkáltató-

kat értékelné, közöttük közvetítene stb. Ezért olyasmit kell kitalálni, ami viszonylag egyszerű, és ugyanakkor abba az irányba visz, hogy megoldódjanak a jelenlegi gondok. Nos, e tekintetben számításba jöhet az állami elvonások célzott korrekciója. Ezzel ugyanis (részben) korrigálható az érintett rétegek mai hátrányosabb pozíciója.

EGYSÉGES VAGY EGYES RÉTEGEKNÉL CSÖKKENTETT ELVONÁS?

A társadalombiztosítási elvonásokban 2013-tól nálunk tervezett kedvezmények egy új szemlélet megjelenését sejtetik. Azt, hogy tekintettel lesznek arra, az egyes életkori szakaszokban, élethelyzetekben mekkora munkaadói elvonás mellett lehet még bevonni a foglalkoztatásba az egyéneket. Ezt a célt szolgálja, hogy munkavédelmi akcióterv egyik elemeként a szociális hozzájárulási adó (korábbi nevén: a munkáltatói tb-járulék) egésze vagy a fele elengedésre kerülne széles rétegek számára.

**A tartós munkanélküliek
után két évig egyáltalán
nem kell szociális hozzá-
járulási adót fizetni ...**

2013-tól a „kormány elengedi az 55 év feletti és a 25 év alatti fiatalok esetében a szociális hozzájárulási adót – a munkáltatói tb-járulék – 50 százalékat havi százezer forintos bruttó bérig. A gyesről/gyedről visszatérők után két évig egyáltalán nem kell szociális hozzájárulási adót fizetni, a harmadik évtől pedig 50 százalékos adókedvezményt kapnak. A tartós munkanélküliek után két évig egyáltalán nem kell szociális hozzájárulási adót fizetni, a harmadik évtől pedig 50 százalékos adókedvezményt kapnak.”

Az intézkedéscsomag része a fentiekén túl, hogy „a felére csökkentik a 25–54 éves kor között, képzettséget nem igénylő munkakörben dolgozók után fizetett szociális hozzájárulási adót”.¹⁰

A társadalombiztosítási elvonásokat a kontinensen 120–140 éve vezették be. Ekkor az egyetlen járulékkulcs alkalmazását nem kísérték jelentős feszültségek, mert

- kezdetben a tb-járulékok kulcsa alacsony, 4–8%-os volt, amely nem gátolta erősen a munkaerő alkalmazását.

- A tanoncképzésnek bejáratott rendszere volt – nemcsak a fizikai,

hanem a szellemi szakmákban is a felvett pályakezdő nagy valószínűséggel még hosszú évekig a munkaadónál dolgozott. Így megérte invesztálni abba, hogy az első időszakban még alacsonyabb volt a teljesítménye.

– Az egykeresős modell miatt a kisgyereket nevelő anyák a 3–6 éves gyerekükkel akkor is otthon voltak, ha a kicsi délelőtt óvodába vagy iskolába járt. És emellett, ha a közelben volt az egyik nagymama, akkor rá lehetett bízni az oviból hazajövő vagy a betegsége miatt otthon maradó kisgyereket.

Mára a helyzet megváltozott. A munkaerőpiac mobilitása sokkal nagyobb. A hedonista magatartásra ösztönző társadalmi közeg (filmek, reklámok stb.) miatt (is) a fiatalok a megszerzett gyakorlat birtokában már kisebb kereseti többlet ígérete esetén is sokszor munkahelyet váltanak. A nagy és sokszor bőkezű nyugdíjrendszerek fenntartása magas elvonásokat, befizetéseket (és ezért magas járulékokat) indokol. A kétkeresős modell terjedésével a nők számára a gyereknevelés mellett szemponttá vált a szakmai karrierépítés is. A kisgyereket nehéz a nagymákra bízni, ha ők is dolgoznak, vagy távolabb élnek.

El lehet gondolkodni azon, hogy célszerű-e ugyanakkora mértékű (kulcsú) állami elvonást alkalmazni minden foglalkoztatottra. Ha a munkaadók zöme ma a 30–45 évesek felvételét preferálja, akkor valószínűleg hajlandóak lennének az ő alkalmazásuk esetén magasabb járulékot is megfizetni. Ez fordítva is igaz, ha alacsonyabb lenne az elvonás mértéke bizonyos korosztályok esetében, akkor az ő foglalkoztatásuk (a mainál) vonzóbb lenne a munkaadók számára.

A pályakezdők, illetve néha a tartós munkanélküliek munkába állását segítő járulékcsökkentések, állami járulékátvállalások hatására sokszor megmozdulnak nálunk is a munkaadók egyes csoportjai. A gond abban van, hogy ezek a rendszerek sokszor csak egy-két évre adnak kedvezményt. Ráadásul a rendszer maga is általában csak 2–4 évig él – később kellő forrás hiányában, vagy más, a szakapparátus által még jobbnak ítélt új rendszer bevezetése miatt ezeket visszavonják. A foglalkoztatáspolitikai (esetenként változó) üzenete sokszor nem (vagy csak részben) jut el a munkaadók széles tömegeihez akkor, amikor egyes rétegek alkalmazására kíván ösztönözni. A meghirdetett kedvezmény ugyanis sok esetben nem jelentős ahhoz képest, hogy ez esetben a munkaadónak fel kell vállalnia a többletadminisztrációt, a foglalkoztatott távozása esetére meghirdetett szankciókat stb. Ugyanakkor nálunk kiter-

melődött egy olyan munkaadói kör, amelyik partnere a kísérletező foglalkoztatáspolitikának, és alkalmazza azokat a dolgozókat, akik esetében jelentős képzési, foglalkoztatási stb. támogatást lehet kapni. De csak a meghirdetett rövidebb időszakra, utána viszont máshol kell elhelyezkedniük, ami persze nem mindig sikeres.

A munkaadók zöme számára fontos szempont a járulékfizetés rendszerének a stabilitása. De az egyének számára is fontos, hogy olyan munkahelyre is legyen esélyük bekerülni, ahol akár 5–10 évig is dolgozhatnak (ha a munkaadójuk és ők is kölcsönösen meg lesznek elégedve egymással). A munkaadók számára ennek a másik oldala, hogy ha egyszer a kedvezmények is nyomtak a latban az adott személy felvételekor, akkor az adott kedvezmény néhány évig működjön. A cégek zöme a betanításra mozgósítható energiáit általában olyan személyekre kívánja összpontosítani, akik akár 5–6 évig is náluk dolgozhatnak majd.

A változtatás két irányban lehetséges: emelni a 30 és 50 közöttiek elvonási kulcsait, illetve csökkenteni a fiatalok, az 55 felettiék járulékainak a kulcsát. Az OECD európai tagországai közül sokban könnyítettek a fiatalok, illetve az idősebbek tb-elvonásaiban – ezt mutatja be a 3. és a 4. táblázat.

LEHETSÉGES HATÁSOK

Mi történne, ha a munkaadók nagyobb számban vennének fel az érintett rétegek közül embereket? Többen lennének benn a munkaerőpiacon. Nagyobb lenne a munkaerő-kínálat, a munkaadók több ember közül tudnának válogatni.

Olyan helyeken, ahol már ma is egyes szakmákban nehezen találunk megfelelő munkaerőt (a főváros környékén, Nyugat-Dunántúlon stb.), ott a többletet fel is szívna a munkaerőpiac – bizonyosan több tízezerrel növekedne a foglalkoztatottak száma. Ahol nagyobb a munkanélküliség, ott a felvett fiatalok, idősebbek miatt lehet, hogy átmenetileg nőne a munkanélküliség a 30–50 évesek között. Viszont ők aktívan keresnének állást, és valószínűleg jó eséllyel, hiszen nemrég még állásban voltak, tapasztalatuk van stb. Az ilyen körzetekben a megnövekvő munkaerő-kínálat miatt a vállalkozók a mainál jobban elgondolkodnának azon, hogy nem érdemes-e bővíteni a tevékenységüket, új embereket felvenniük. Az eredmény egy-két év múltán remélhetően itt is a foglal-

koztatottság szintjének az általános emelkedése lenne. A foglalkoztatottságra helyi szinten hatnak a multiplikátor jellegű hatások. Ha többen dolgoznak, magasabb a jövedelem, többet költenek az emberek. Ez pedig újabb és újabb munkahelyeket teremt.

A vállalkozások egészének is érdeke az ilyen változtatás, hiszen ha mondjuk 250–300 ezer fővel bővül a munkaerőpiac, akkor ők is jobban

**... a munkaerőpiac maga
diszkriminál, az érintett
rétegek járulékainak a
mérséklése csak ezt tenné
(részben) helyre.**

megtalálják a számításukat. Több ember közül válogathatnak. És ha végül a foglalkoztatottság szintje is nő, akkor az elköltött jövedelem emelkedésével a hazai piacra termelők értékesítése is növekedhet.

Potenciális ellenérv:

1. A rendszer bonyolítja a munkaadók adminisztrációs gondjait.

Ez az ellenérv ma már nem jogos a következők miatt. Az ügyvitel elektronikus rendszere mellett a születési évnek a (járulékfizetés új szempontjaként való) beprogramozása nem jelenthet gondot a munkaügyi szoftver szállítója számára. A táppénzjogosultság miatt pedig nyilván van tartva az anya gyerekeinek születési éve is. Az egyszerűség az ellenőrzés számára is adott. Mivel a munkaadónak havonta minden dolgozójáról egyébként is vagy 160 adatot kell megadnia az NAV felé, azt bármikor – kiszállás nélkül – ellenőrizni tudja, hogy jogosult volt-e a megadott számú személy esetében a kedvezmény igénybevétele.

2. Az eltérő járulékkulcsokkal való operálás beavatkozik a munkaerőpiac megszokott folyamataiba.

A válasz erre: A munkaerőpiac ma magasabbra értékeli a már kellő gyakorlattal, naprakész munkavállalási kedvvel bíró egyéneket, viszont a másik oldalon túlzottan leértékeli az említett 4 rétegbelieket. Azaz a munkaerőpiac maga diszkriminál, az érintett rétegek járulékainak a mérséklése csak ezt tenné (részben) helyre.

3. Feleslegesen egy túl széles kör kap kedvezményt. Olyanok foglalkoztatása után is járna kedvezmény, akiket (ma) ezek nélkül is alkalmaznak a munkaadók. A fiatalok legalább fele el tud helyezkedni a képesítés megszerzése után, az 55 év felettiek több mint fele, még az 50%-a nem rokkantossította magát.

A válasz épp az arányszámokban van: ezek az értékek elmaradnak a kívánatosnak tekinthető 80–90%-os szinttől. Másrészt az érintett körből a magasabb keresetűek esetében a 90 ezer Ft feletti kereseti hányadra már nem érvényesül a kedvezmény.

4. A javaslat diszkriminál a 30–49 éves korosztály kárára, ők emiatt nehezebben kapnak majd munkát.

Tény, hogy ha javítják a hátrányosabb helyzetűek esélyeit, azt követően már nem lesz olyan kiemelkedően jó a többiek pozíciója. De ők is voltak kezdők, lesznek idősek is majd, és ha nők, akkor pedig még szülhetnek gyereket... Ezen ellenvélemény mögött az a nézet tapintható ki, hogy a mindenkori gazdasági helyzet determinálja a munkaerőigény nagyságát. A foglalkoztatáspolitikai politika pedig csak arra képes, hogy ezt az igényt elossza a különböző rétegek között. Szerintem a szakképzésnek és a foglalkoztatáspolitikának az együttese ennél jóval többre képes: ha kellő szaktudással lép be a fiatalok zöme, akkor az átjárható európai határok mellett a munkaerő-igényesebb tevékenységek fellendítéséhez jelentős tőke kopogtat majd, amelynek a bejövetele jelentősen növeli a munkahelyek számát.

Ugyanakkor tény az, hogy igazán akkor éri el a hatását egy ilyen intézkedéscsomag, ha közben a munkaerő iránti kereslet is összességében emelkedik. Bővülés a kompetitív ágazatokban¹¹ lenne kívánatos. Ha a hazai termelők külső piaca nő, vagy a mainál sikeresebbek a versenyben, akkor nőhet a munkaerőigényük. És számítani lehet a multiplikátor-hatásra is – egy-egy itteni új munkahely az általa generált kereslet miatt 1,5–2 másik munkahelyet is teremt. Bár ez a hatás mérsékeltebb a csak egy munkafázist hazánkba hozó cégeknél, de helyi szinten már ennek is erős hatása lehet.

A versenyszféra 3 milliónyi dolgozója közül 2 millió a belső piac által igényelt szolgáltatások igényeit elégíti ki, azaz csak a fogyasztás, a beruházások érezhető megpezszdülése esetén fog felvenni több munkaerőt. Az állam által nyújtott szolgáltatásoknál pár évig nem lehet számítani foglalkoztatásbővülésre, mert az igényeket itt nagyrészt a népesség száma határozza meg (oktatás, egészségügy, adminisztráció), ami nem fog emelkedni a jövőben.

Összességében bizonyos, hogy ha a kompetitív ágazatokban 60–70 ezerrel nő a munkahelyek száma, akkor a többi ágazatban is vagy 130–150 ezres többlet adódik – azaz a versenyszféra egészében mintegy 200 ezerrel nőhet a foglalkoztatottak száma.

3. táblázat: Munkaadói tb-járulék-kedvezmények az idősebbek foglalkoztatásához

	A kedvezmény (éves érték)	A kedvezmény időtartama	Ki jogosult rá	Életkor
Ausztria	4,4 százalékponttal kisebb tb-járulék		mindenki	58 felett 3 százalékpont 60 felett 4,4 százalékpont
Belgium	max. 400 euró/év		mindenki	50 felett
Belgium	1600–4000 euró/év	5, 25 évig	újonnan felvett dolgozó	45 feletti
Finnország	bér 44%-a (900– 1600 euró/hó kereset), vagy 1600 euró/hó fe- letti kereset esetén az sja 55%-ának a visszatérítése		mindenki	55 feletti
Hollandia	6500 euró/év		újonnan felvett, korábban segélyezett	50 feletti
Lengyelország	2,6 százalékponttal kisebb tb-járulék		mindenki	60 felett mindenki, 50 feletti nők
Lengyelország	2,6 százalékponttal kisebb tb-járulék		újonnan felvett dolgozó	50 feletti
Németország	munkaadói tb-járulék fele	3 év	újonnan munká- ba lépő, tartós munkanélküli	50 feletti
Spanyolország	1200 euró/év		újonnan felvett, korábban munka- nélküli	45 feletti
Spanyolország	4100 euró/év	a munkaszerző- dés ideje alatt	ideiglenes szerző- dással felvett	45 feletti
Spanyolország	A tb-járulék 50%-á- nak az elengedése, ennek mértéke évente 10 százalé- kponttal emelkedik (max. 100%-ig)		a szakmában legalább 5 éve dolgozók	60 feletti
Szlovénia	tb-járulék- mentesség	1 évig	újonnan felvett, 1 évi munkanél- küliség után vagy túlkínálattal jelle- mezhető szakma- beli	55 feletti

Forrás: *Taxation and Employment (Adózás és foglalkoztatás). OECD Tax Policy Studies, No. 21., OECD, Párizs, 2011, 119 o.*

Megjegyzés: a 60–65 év alattiak körében érvényesített kedvezmények.

NEMZETKÖZI KITEKINTÉS

A tb-kassza bevételi oldalán számos országban alkalmaznak már olyan kedvezményeket, amelyek fiatalok vagy az idősebb generációkhoz tartozók alkalmazására ösztönzik a munkaadókat. A 3. és 4. táblázat az euró-

4. táblázat: *Fiatalabbak körében érvényesülő tb-kedvezmények*

	<i>Munkaadói tb-járulék-kedvezmény (éves érték)</i>	<i>A kedvezmény időtartama</i>	<i>Ki jogosult rá</i>	<i>Életkor</i>
Belgium	8200 euró/év	5 év	első munkahely esetén	
Belgium	1000 euró/negyed-év (7 negyedévig), 400 euró/negyedév később	max. 8 év	középfokú végzettség nélküliek	18–26 éves
Görögország	tb-járulék-mentesség		aki kisvállalkozásnál vállal munkát, meghatározott területeken	fiatal munkanélküli
Portugália	tb-járulék-mentesség 3 éven át	3 év	fiatal vagy tartós munkanélküli	
Portugália	150%-os visszatérítés a személyi jövedelemadó-jából	5 év	fiatal vagy tartós munkanélküli	
Spanyolország	800 euró/év	4 év	fiatal munkanélküli	16–30 év
Svédország	16 százalékponttal kisebb tb-járulék			fiatalok (26 év alattiak)
Szlovénia	tb-járulék-mentesség 1 éven át		a) még nem dolgozott, és túlkínálattal jellemezhető szakmája van b) 2 éve munkanélküli	a) max. 26 év b) max. 28 év

Forrás: *Taxation and Employment (Adózás és foglalkoztatás). OECD Tax Policy Studies, No. 21., OECD, Párizs, 2011, 87. o.*

pai OECD-országokban alkalmazott módszerekről ad áttekintést.¹² A fiataloknak és idősebbeknek adott kedvezmények egy része munkanélküliségi státushoz kötött.

A kormány 2013. évre tervezett intézkedéseinek megközelítése hasonló, eltérés abban van, hogy nálunk 4+1 széles réteg esetében jelentős mértékű (a keresetnek átlagosan is a 15–20%-át elérő) kedvezményt vezet be a kormány. Az okok szintjén általam részletesebben elemzett 4 réteg esetében, az indulás évében¹³ 550–600 ezren részesülnek majd kedvezményben, az alacsony képzettségűeknél közel 300 ezer főre takarítható ez a létszám. Amennyiben a program hatásos, a fenti számok akár 100–150 ezer fővel is emelkedhetnek néhány év alatt.

Az alacsony magyar foglalkoztatás ezt – mint láttuk – indokolja is. Emellett meg kell említeni, hogy a 2012. év januári minimálbér-emelés és „elvárt béremelés” ez évi kompenzálásának megszűnése (2013) után félő volt, hogy épp ebben a körben bocsátanak el tömegesen dolgozókat. Az érintett 1 millió fő esetében elmondható, hogy a 2012. év és 2013. évi lépések együttes hatása nem emeli meg a munkaadók számára a teljes bérköltséget, azaz ha elbocsátásokra sor kerül, annak nem a bérköltség emelkedése az oka (hanem a cég értékesítésének a csökkenése, a hitelek elérhetetlensége vagy felmondása stb.).

JEGYZETEK

¹ Cikkemben csak az életkor, családi státus és a foglalkoztatottság kapcsolatát vizsgálom, és nem térek ki az alacsonyabb képzettségűek foglalkoztatásának a kérdéseire, bár őket is érintik a kedvezmények.

² A munkaerő-keresletet nagyon lecsökkentő válság esetén persze ennek a politikának is leromlik a határfoka.

³ Átlagosan 4,7 évet van távol (a szülési szabadsággal együtt) a munkától egy gyereket szülő anya, két gyereket szülő nők esetében 6 év ez az időtartam. Derjanovszky Zsófia: *Kismamák munkában*. Munkaügyi Szemle, 2010/2., 12. o.

⁴ Feltételezve, hogy a mai átlagkeresetnek csak a 80%-át tudnák elérni az említett körben.

⁵ Szlovákiában, a versenyszektorban a munkaadók azért tartózkodnak a fiatal nők felvételétől, mert a helyükre mást kell betanítani, ha elmennek szülni. Ez kevésbé nyomasztja az állami munkaadókat, így a 20–24 éves nőknek a harmada állami alkalmazásban áll. Derjanovszky, i. m. 50 o.

⁶ *Ageing and Employment Policy*. OECD, Párizs, 2006, Ireland, X. old.

⁷ Az OECD-országokban átlagosan a GDP a trend értékéhez képest minden 1%-os csök-

kenés a 25 év alattiak foglalkoztatottsági rátáját 1,36%-kal csökkentette (átlagosan, 2005–2007-es években). Ugyanennek az értéke a középkorúaknál csak 0,66%, az 55–64 éveseknél pedig 0,45% volt. *Jobs for Youth Poland*. OECD, Párizs, 2004, 82. o.

⁸ Uo. 84. o.

⁹ *Munkaerő-piaci Évkönyv 2010*. NFSZ, Budapest, 2012, 89. o.

¹⁰ *Itt az Orbán-bejelentés: adó- és járuléksökkentési program jön!* Napi Gazdaság online, 2012. július 2. www.napi.hu/ado/itt_az_orban-bejelentes_ado_es_jarulek-csokkentesi_program_jon.524149.html

¹¹ Ide sorolható az ipar és mezőgazdaság mellett a turisztika, a nemzetközi fuvarozás, szoftverkészítés, de akár a call centerek szolgáltatása is.

¹² A magyarhoz hasonló vagy nagyobb mértékű (azaz a keresethez viszonyítva 20–25%-os vagy azt meghaladó kedvezmény) a következő országokban érvényesül többéves időtartammal, széles körben: Portugáliában (fiatalok), Svédországban (fiatalok) és Finnországban (idősebbek).

¹³ Ezt a 2. és 3. évben emeli, hogy a gyes/gyedről visszatérő, munkát vállalók száma fokozatosan fut fel (3 év alatt).

TOVÁBBI FELHASZNÁLT IRODALOM

Jobs for Youth Slovakia. OECD, Párizs, 2007.

Mihályi Ildikó: *A hosszú élet gondjai*. Munkaügyi Szemle, 2007/2., 2007. március.

Klinghammer István

A Kárpát-medence térképezése – a magyar térképészet története

Mapping the Carpathian Basin – the History of Hungarian Cartography

Összefoglalás

Az európai kontinens közepe a Kárpát-medence és környéke. Tizenegy évszázad távlatában a medence nagy katlanában a magyar állam jelenti a szolid és szilárd magot. Ez a földrajzi és történelmi helyzet határozta meg a magyar állam térképezését, a terület földrajz-földtudományi, igazgatási és gazdasági leltárának elkészítését és folyamatos naprakészen tartását. A Kárpát-medence ókori és kora középkori térképi ábrázolása az elődje a reneszánsz kor térképeinek. A térképezés folyamata a 16–17. században megszakadt, csak a török idők után indult meg újra, és igényelt szinte rögtön hazai szakemberképzést. Az ország 18. században meginduló katonai felmérései és a 19. században kezdődő állami (kataszteri) földmérés, kiegészülve a korabeli civil kartográfiával, hozta létre a 20. század elejének európai élvonalba tartozó magyar térképészetét.

KLINGHAMMER ISTVÁN, az ELTE emeritus professzora, az MTA rendes tagja
(klinghammer@map.elte.hu).

Summary

The Carpathian Basin is located in the geographical centre of Europe. In view of the past eleven centuries, the Hungarian state represents a solid core in the caldron of the basin. This geographical and historical setting has always influenced cartography in Hungary, the manner of taking inventory of its geographic and geological features, public administration and economy, as well as the continuous updating of all these data. The Renaissance maps of the Carpathian Basin rely on the cartographic representation of the area in the Roman times and in the early Middle Ages. Map-making was interrupted during the Turkish occupation in the 16th and 17th centuries, and re-started only after the Turkish withdrawal, promptly requiring the training of Hungarian professionals. Military surveys of Hungary began in the 18th century and the state cadastral mappings in the 19th century. Completed with civilian cartography, Hungarian cartography had been raised to the forefront of European cartography by the early 20th century.

Az európai kontinens közepe a Kárpát-medence és annak környéke. A Fekete-tenger és a Balti-tenger között húzható legrövidebb vonaltól nyugatra kerül el az a Belső-Európa, amely történelmi fejlődésében, gazdálkodásában és társadalmi szerkezetében mindig erősen elkülönült a félig ázsiaiak számító orosz vidékektől. A Kárpát-medence és környéke nemcsak mértani középhelyet foglal el Belső-Európa kontinensén, hanem földrajzilag is olyan különleges, olyan egyéni tájegység, amely Európa tipikus tájainak érintkezési vonalában fekszik.

Távol minden határos tengertől itt van a kontinenst felépítő három nagy szerkezeti táj találkozója: a kelet-európai ősi pajzs, a nyugat-európai idős hegységrendszerek maradványai és a fiatal lánchegységek itt fonnódnak össze. A nyugat-európai óceáni, a kelet-európai száraz sztyepp és a déli mediterrán klíma hatásterületei itt ütköznek egymással. Mint ahogy a kontinensen megtelepedett három nagy nyelvcsalád is itt szomszédol a közbeszorult kisebbekkel.

Közép-Európa politikai szempontból is ütközőterület, ahol a nyugati, keleti és déli hatalmi szférák találkoznak. A terület központi nagy kamrájában a magyar állam alakult ki a 10. században, és megmaradt

ott a mai napig. Területe olyan állandóságot mutatott ez idő alatt, mint egyetlen más államé sem ilyen hosszú ideig Európában.

A Kárpátok láncait huzamosabb időre a magyar királyság területe nem lépte át, bár befolyását néha messze azon túl is érvényesítette északi, keleti és déli irányban. Idegen hatalom csak egy ízben tartotta hosszabb ideig birtokában a Magyar-medence egy részét. A török birodalom volt ez a 16–17. században. A török visszaszorítása után Magyarország újra visszanyerte régi alakját. 1919–1920-ban teljesen szétdarabolták Európának ezt a legtartósabb államterületét. Tizenegy évszázad távlatában területünk középső nagy katlanában a Kárpát-medence magyar állama jelenti a határait, területét legjobban tartó szolid, szilárd magot. Körülötte máig változnak birodalmak, és a megmaradóknak is állandóan és jelentősen változnak területeik, vándorolnak határaik.

Ez a földrajzi és történelmi helyzet, amely ellentéte a szomszédokénak, határozta meg a magyar állam területének térképezését; a Kárpát-medence földrajz-földtudományi, igazgatási és gazdasági leltárának elkészítését és naprakészen tartását...

AZ ÓKOR ÉS A KORA KÖZÉPKOR TÉRKÉPEI

A Kárpát-medence ábrázolásával először az ókori térképészet emlékei között, a Kr. u. 2. században élt alexandriai Klaudiosz Ptolemaiosz nyolckötetes földrajzi munkájának térképein találkozhatunk. A Római Birodalom részeként, illetve határvidékeként több lapon is feltűnik a későbbi Magyarország területe. A 4. századból származó római úttérkép 1507-ben előkerült, csaknem hét méter hosszú és harminc-egynéhány centiméter széles 12. századi másolatán a Kárpát-medence területe a Duna és a Száva mentén elnyúló keskeny sáv, amely a Dunántúl és Erdély főbb útjainak és néhány településének ad helyet. Ezt a Római Birodalom úthálózatát bemutató útikalauzt az első tulajdonosa, a nürnbergi kereskedő, Konrad Peutinger után „Tabula Peutingeriána”-nak nevezik.

A honfoglalás utáni évszázadban, a 10. század végén keletkezett angolszász zsoltár-világtérkép, a Cottonian a Kárpát-medencét elfoglaló magyarokat mint a hunok nemzetségébe tartozót (*hunorum gens*) jelöli. A németországi ebstorfi kolostorban talált 13. századi térképen azonban már azt olvashatjuk, hogy a hunok egykori földje Magyarország (*Pannonia inferior quae nunc Ungaria*). A Magyarország – Ungaria –

elnevezés térképen első alkalommal itt fordul elő. A 14. században készült portolánok közül kettőn, a genovai Angelo Dalorto 1339. évi térképén, és a mallorcai Abraham Cresques 1375-ben készült híres „Katalán Atlaszában” tűnnek fel magyar települések. A 15. század végén Henricus Martellus Germanus Közép-Európát és a Balkán-félszigetet bemutató két mappáján a hazánkat ábrázoló részeken 140 helységnév és egyéb földrajzi név fordul elő. Érdekes, hogy a Balaton a Balkán-térképen még „palus”, azaz mocsár, a Közép-Európa térképen már „lacus”, vagyis tó megnevezéssel szerepel... Nicolaus Cusanus 1439-es kéziratos művének 1507. évi kiadásában pedig egy címében hazánkat is feltüntető Közép-Európa-térkép jelenik meg. A térképen a Duna folyásiránya már északnyugat–délkeleti. Magyarország és Erdély neve mellett 23 magyar helységnevet közöl hazánk területéről, de név nélkül még 30 településjel található.

A RENESZÁNSZ KOR TÉRKÉPEI

A reneszánszban kibontakozó térképészet gyökere a gyakorlati geometria, amely a római földmérők ismereteit is alkalmazta. Ezeknek a középkorba való átmentésében Gerbert apát Geometriájának nagy szerepe volt, akit 999-ben II. Szilveszter néven pápává választottak – ő küldött István királyunknak koronát. A művészet és a tudomány határterületén álló térkép a humanizmus korában az érdeklődés homlokterébe került, és az újszerű világleírás kifejezője lett. Mátyás király reneszánsz udvarában is számos híres tudós megfordult, akiknek munkássága kapcsolatba hozható térképek készítésével. A királyi udvarban dolgozott miniatúrafestőként az olasz Francesco Roselli, aki Budáról hazatérve Firenzében térképészként tevékenykedett. Leírásból tudjuk, hogy Közép-Európa térképe mellett firenzei térképműhelyében készített egy Magyarország-térképet is, de ez a munkája eddig nem került elő. A magyar származású, Litvániában tevékenykedő Lossai Péter Bolognában Nicolas Kopernikusszal együtt folytatta tanulmányait. Itt jelent meg 1498-ban latinul írt műve, mely kizárólag földmérési módszereket tárgyalt. A térképfelvétel módszertana olyan művekben jelent meg, amelyek a gyakorlati geometriával foglalkoztak. Ezen fejlődési vonalhoz tartozott az apai ágon a Békés megyei Ajtósról származó Albrecht Dürer, aki 1525-ben geometriai tankönyvet

adott ki. A 16. században több ilyen munka jelent meg, köztük a Passauban élő Ágoston-rendi tanár, Pühler Kristóf *Geometrica practica* című könyve 1563-ban. Pühler még Magyarországon született, de a török elől Nyugatra menekült, és ott alkotott.

**Az első magyar térkép
Lázár 1514 körül készült
munkája.**

A 16. század első felében mindinkább kialakult az igény topográfiai jellegű térképekre, amelyek nagyobb területet öleltek fel. Magyarország vonatkozásában ennek külön oka is

volt. Az 1526-os mohácsi csatavesztést követően az ország három részre szakadása, a keresztény Európát fenyegető török előrenyomulás élénk érdeklődést váltott ki Nyugat-Európában a magyarországi hadszíntér iránt. Az így felkeltett figyelemnek köszönhetjük az első magyar térkép kéziratának kiadását. Az első magyar térkép Lázár 1514 körül készült munkája. A térkép készítőjéről, Lázárról nagyon keveset tudunk. A térképi feliratokból és a kortársak levelezéséből csak az derül ki, hogy Bakócz Tamás esztergomi érsek titkára volt, és a Dózsa-parasztháború idején már dolgozott térképén. Az eredeti lázári kéziratot Georgius Tanstetter (Collimitius) bécsi matematikus-csillagász professzor rendezte sajtó alá, míg a kiadás költségét az egykor Budán diplomata szerepet betöltő humanista, Johannes Cuspinianus (Spisshaimer) vállalta magára. E szóban forgó térképet az Ingolstadtban élő és dolgozó Petrus Apianus (Bienewitz) 1528-ban egy általa kifejlesztett új sokszorosítási eljárással, a sztereotípiával nyomtatta ki. A térkép egyetlen példánya a 19. század utolsó évtizedeiben került elő, és ma az Országos Széchényi Könyvtár féltett kincse. A kb. 1:1,2 milliós méretarányú, fametszetes térképen mintegy 1300 településnév és majdnem 400 egyéb földrajzi név lelhető fel. A települések egymáshoz viszonyított irányának és távolságának helyessége bizonyítja, hogy a térképfelvétel váza csillagászati helymeghatározásokon, részletei pedig helyszíni bejáráson alapulnak. A szép kivitelű térképen, tényleges helyzetüknek megfelelően ábrázolt települések gyűrűjében, a Balaton S alakban megtörve, a valóságosnál kétszerre szélesebb vízfelülettel jelenik meg. Az egyéb tartalom pontossága és a torz Balaton-rajz közötti ellentmondásra az a magyarázat, hogy a térkép kézírata nem a tó partvonalát, hanem a térképezésre különösen alkalmas, nagy területre jó áttekintést nyújtó magaslati pon-

tok alapján valószínűsíthető útvonalat ábrázolja. Lázár halála után a tervei alapján dolgozó osztrák szerzők partvonalként rajzolták ki a felmérés útvonalát. A térkép helytelen tájolású, mivel a térképkeretre felírt égtájak hibásak. A torzulásra, a rossz irányban történő tájolásra valószínű magyarázat, hogy a három vagy négy fokhálózatot nem tartalmazó felvételi lapot Tanstetter helytelenül illesztette egységes országképpé. A Duna észak–déli iránya ellentmondott a korábbi térképeken megszokott kelet–nyugati folyásnak, és a török hódoltság miatt a tényleges helyzetet nem tudta ellenőrizni, ezért Lázár tájolását tekintette hibásnak, és a rajzot 90°-kal északnyugatra fordította el. Lázár térképe a magyar térképészet ősforrása, hiszen mintegy két évszázadon keresztül sokszoros közvetítéssel minden hazánkról készült térkép ebből táplálkozott.

A brassói születésű, és ott utóbb iskolát és nyomdát alapító, szász nemzetiségű Johannes Honter 1532-ben Bázelen metszette, de 1542-ben már Brassóban nyomtatta ki *Chorographia Transylvanie* címmel Erdély-térképét, amely Lázár munkájához hasonlóan a török háborúk után időigig szolgált a későbbi térképek forrásául. Lázár térképénél részletesebb Magyarország-térképet készített 1556-ban Wolfgang Lazius császári udvari orvos és történész. Ez a hazánkat ábrázoló első térkép, amelynek jelmagyarázata van. A jeleket latin, német és magyar nyelven is magyarázza. A térképeken a települések neve többnyelvű. A latin neveket dőlt, a magyarokat álló, a német neveket gót betűkkel írták. E térkép kicsinyített változata jelent meg Abraham Ortelius *Theatrum orbis terrarum...* (A földgolyó látványa) című híres atlaszában, első alkalommal 1570-ben. Egy évtizeddel később a Laziushoz hasonlóan udvari orvosként és történészként Bécsben dolgozó humanista és diplomata, a nagyszombati születésű Zsámboky János (Johannes Pannonicus Sambucus) készített 1571-ben újabb térképeket Magyarországról. 1566. évi Erdély-térképe Honter, 1571. évi Magyarország-térképe Lázár munkájának magyaros névírású, kiegészített és javított változata. Zsámboky munkájára Ortelius kortársa és barátja, Gerard Mercator levélben hívta fel barátja figyelmét: „Lazius rajzán kívül van még a Magyar Királyságnak térképe, amelyet az idősebb Johanna könyvtárúsnál be lehet szerezni.” Az 1570. évi megjelenéstől kezdve Ortelius atlaszának összes kiadása tartalmazza Lazius Magyarország- és Zsámboky Erdély-térképét, majd az 1579. évi kiadást követően mindkét Magyarország-térkép, Lazius mellett Zsámbokyé is helyet kap az atlaszban.

A TÖRÖK UTÁNI IDŐK TÉRKÉPÉSZETE

A török megszállás miatt a 16. század utolsó negyedében és a 17. század első felében nem készült új térkép hazánkról. Alig három évvel Buda visszafoglalása után, 1689-ben megjelenik az első, kizárólag hazánk területét ábrázoló atlasz, a „*Parvus Atlas Hungariae*”. Szerzője Hevenesi Gábor, aki a nagyszombati, grazi, majd a bécsi egyetem tanára. A kiadvány áttekintést nyújt hazánk földrajzáról, és végül névmutatót közöl, amelyben 119 víznevet és 2065 helynevet sorol fel. A 17. század második felében, a töröktől felszabadított területeken megkezdődött külföldi, elsősorban német és olasz mérnökök munkájával az ország új felmérése. A hosszú ideig megszállt és elnéptelenedett területeken a közigazgatás megszervezéséhez, a betelepítések irányításához részletes, új felméréseken alapuló térképekre volt szükség. A hazánkban dolgozó felmérők közül Luigi Ferdinando Marsigli nevét kell megemlíteni, aki a Dunáról készült részletes, 18 szelvényből álló térképsorozata mellett megrajzolta az ország átnézeti vízrajzi térképét. Halley 1702-es deklinációs világterképének magyar vonatkozású, Marsigli nevéhez kötődő érdekessége, hogy a szárazföldi területen áthaladó egyetlen vonal magyar földön, a Duna vonalával párhuzamosan látható. A méréseket az akkor éppen itt térképező Marsigli végezhetette, aki eredményeiről tudósította a Royal Societyt. Közvetlen munkatársa, Johann Cristoph Müller a Rákóczi-szabadságharc alatt korábbi felmérései alapján állítja össze az ország – Lázár óta az első, felmérésen alapuló – térképét. Az 1709-ben négy szelvényen megjelent térkép először adott helyes képet a 150 éves török uralom miatt elszigetelt, kevésbé ismert ország földrajzáról. A térképet a Magyar Kamara adatta ki 2500 példányban, így hazánk első, a nagyközönség használatára készült hivatalos térképének tekinthetjük. A 18. század első felének kiváló térképésze, Mikoviny Sámuel a felvidéki Ábelfalván született, mérnöki tanulmányait az altdorfi és a jénai egyetemen végezte. Később beutazta Európát, Esterházy gróf azonban 1727-ben hazahívta, és megbízta a Tatai-tó szabályozásával, 1728-tól Pozsony város mérnöke. Első nagyszabású térképészeti munkája a Jászkun terület felmérése 1731–1732 körül. Ebben az időben kéri fel Bél Mátyás történész polihisztor, hogy Magyarország történelmi-földrajza c. megyei tagolású könyvéhez készítsen térképeket. 1735-ben megnyitották a sel-

mezbányai bányatisztképző iskolát (1770-ben akadémiává minősítették), és vezetésével Mikovinyt bízták meg. Ebben az időszakban is készített térképeket és bányatérképeket, de legnagyobb munkája a bányavidek vízgazdálkodásának a megtervezése volt. 1744–1745-ben hadmérnök őrnagyként erődítmények építésével és ellenőrzésével foglalkozott, utána visszatért Selmezbányára, folytatta a tanítást, közben további vízépítési, hídépítési és kohászati feladatokat oldott meg. 1747 táján vízszabályozási és lecsapolási munkákat készített elő Tata–Dunaalmás–Szöny körzetében. E munkák során feltárta Brigetio (Szöny melletti római tábor) romjait. 1750-ben a Vág folyó szabályozási munkái közben halt meg Trencsénben. Félbemaradt térképeit tanítványai fejezték be. Mikoviny 24 oldalas latin nyelvű kis könyvben foglalta össze térképezési munkájának fő elveit. Fellépése a magyar térképészetben több szempontból is korjelző. Az ország területe csak 1723-ban szűnt meg török hadszíntér lenni, csak ekkor indulhatott útjára a Lázárral és Honterral tulajdonképpen megszakadt polgári térképezés. Mikoviny tehát, amikor 1735-ben megjelentette első, már felvételen alapuló megyei térképeit, nemcsak a matematikailag felépített térképek korszakát nyitotta meg, hanem egyúttal lezárta az előző két évszázad hadi célzatú térképeit is. Szakmai elismerését jelzi, hogy a híres francia Enciklopédia, mely a felvilágosodás szimbólumává vált, a neves térképészek között említette Mikoviny nevét.

Erre az időre kialakult a topográfiai térképezés módszertana, kibontakozott a hadtudomány területe, és a műveltség terjedésével fejlődött a szakkönyvkiadás. Az erődítestani-hadmérnöki munkák mellett megjelentek a mérnök-geográfusok gyors térképezési módszertanait összefoglaló munkák is. A felderítés során végzett vázlagszerű térképezésről Jeney Lajos Mihály *A portyázó*, avagy a kis háború sikerrel való megvívásának mestersége korunk gényusa szerint c. francia nyelvű könyvecskéje 1759-ben jelent meg Hágában. Jeney a francia hadsereg mérnök-geográfusa volt. Később a Magyarországon megindult topográfiai felméréssel is kapcsolatba került: 1772-ben őt bízták meg az első katonai felmérés erdélyi munkáinak irányításával és szervezésével. A topográfiai térképeket a Habsburg Birodalomban szigorú hadititokként kezelték, csak a bécsi Udvari Haditanács férhetett hozzá, így az ország államigazgatási, kereskedelmi szervei nem jutottak hozzá a szükséges térképekhez. Emiatt egyes vármegyék, városok egyre gyakrabban alkalmaztak hi-

tes földmérőket. Ez indította el a magyarországi földmérő-mérnök-képzést.

A KÉPZÉS MEGJELENÉSE

A Pázmány Péter esztergomi érsek, bíboros által 1635-ben alapított nagyszombati egyetemen több kiváló földmérő és térképész tanult. Az egyetem matriculájában négy hallgató nevét találjuk, akik később jelentős munkát végeztek. Sártory János 1747-ben, Dholuczky János 1767-ben, Magyar István 1774-ben, Spaits István 1777-ben szerepel az iratokban. A matricula azonban hiányos, még húsznál több neves térképészünkről feltételezhető, hogy Nagyszombatban, majd az 1777-es átköltözést követően Budán tanultak. Bizonyítást a nagyszombati egyetemen, vagy már az átköltözést követően Budán tanultak olyan kiváló térképező mérnökök, mint Bedekovich Lőrinc, a jászkun kerület, Balla Antal, Pest megye feltérképezője, vagy a külföldön boldogulást keresők közül Szentmártony Ignác és Szluka János (ők az Amazonas tájain a spanyol és portugál hódítások határvonalát mérték fel), valamint Éder Xavér Ferenc, aki húszéves munkával elkészítette Peru és Bolívia térképét. Alapvető jelentőségűnek bizonyult a földmérő- és térképészszakemberképzés terén az egyetem bölcsészeti karán 1782 és 1850 között működő mérnöki intézmény, az Institutum Geometricum. Az Institutum Geometricum 1782. november 15-én nyílt meg a Budai Várban lévő régi káptalani házban (a későbbi dézsmaházban), meglehetősen szűkös körülmények között. 1784-ben, amikor az egyetemet Pestre hozták át, az Institutum is átköltözött: a ferencesek zárdájának területére, a mai Egyetemi Könyvtár délkeleti sarka tájára. Az Institutum Geometricumnak a kor szakemberképzésében betöltött helyét és rangját jelöli, hogy a híres párizsi École Polytechnique-t, melyet a francia Konvent határozata alapított, csak 1790-es évek derekán szervezték meg. Tehát az a 49 oklevél, amelyeket az Institutum Geometricum a párizsi politechnikum előtt kiadott, a világ első mérnöki oklevelei. A 68 évig működő intézet legjelesebb térképező tanítványai: Vedres István, Szeged környékének térképezője és vízszabályozója, aki már 1805-ben kidolgozta egy Duna–Tisza-csatorna tervét. Huszár Mátyás, aki a Körösök vidékén végzett hasonló munkát, majd 1822-től a Duna térképezését vezette. Beszédes József, Vásárhelyi Pál mellett legnagyobb vízmérnökünk, a Kapos és a

Sárvíz szabályozója. Vásárhelyi Pál, 1829-től a Duna-mappáció igazgatója, Széchenyi megbízásából 1832-től az Al-Duna-szabályozások vezetője, majd a Tisza szabályozója.

Neves mérnökeink munkájának eredménye: csaknem akkora területű termőföld visszaszerzése a vadvizektől, mint egész Hollandia. Az Institutum fennállása alatt 1275 diplomát adott ki. Az itt végzett szakemberek irányításával alakult ki a kiegyezés korának rendezett, iparosodó, többé-kevésbé modern Magyarországa. Egy 1850. október 15-i bécsi miniszeri rendelet az Institutumot megszüntette, és beolvasztotta az 1846. november 1-jén megnyílt József Ipartanodába, a Műegyetem elődjébe. Ugyancsak 200 éves hagyományokra tekint vissza a katonai képzés keretében folytatott térképészeti oktatás is, amelynek tantervi bizonyítékait az 1812-es évtől a váci Ludoviceum, majd 1836-tól a pesti Magyar Hadi Főtanoda őrzik.

**... 200 éves hagyományokra
tekint vissza a katonai képzés
keretében folytatott
térképészeti oktatás is ...**

AZ ORSZÁG KATONAI FELMÉRÉSEI

Ausztria, Csehország és Magyarország első katonai felmérését közvetlenül a hétéves háború (1756–1763) után Mária Terézia rendelte el. A felmérés Magyarországon 1764-ben kezdődött, és huszonegy évi munkával készült el az ország 1:28800 méretarányú I. katonai (Jozefiánus) felmérése. A hétéves háborúban és az amerikai gyarmatok függetlenségi harcaiban (1775–1782) először alkalmazott tagolt hadrendű harcászat tapasztalatai alapján az európai és amerikai államok nagyarányú, részletes katonai felmérésekbe kezdtek. A felmérői tisztséget Franciaországban 1726-ban, Ausztriában 1747-ben, Oroszországban 1763-ban vezették be hivatalosan a hadseregben. A Habsburg Birodalom első katonai felmérését a Haditanácsban Daum tábornok indokolta: „Nélkülözhetetlen a hadsereg számára azoknak a vidékeknek a pontos ismerete, ahol a háború folyik (...) jöllehet a háború jobbára saját területünkön folyt, saját országainkról való tájékozatlanságunk, a részletes katonai térképek hiánya rengeteg bajt, hátrányt és nehézséget okozott.” Magyarország korabeli területét 1451, Horvátországot 401 szelvény ábrázolta.

A terepi felmérési szelvények csak két, kézzel rajzolt és festett példányban készültek, és szigorúan titkosak voltak. A felmérési térképek alapján 1:115 000 méretarányban készült az ország 39 darab, egyenként 94×63 cm nagyságú szelvényből álló átnézeti térképe, valamint az 1:192 000 méretarányú, 23 darabból álló 3×2 láb méretű földrajzi áttekintő térképe. A levezetett térképeket rézbe metszették, és kevés példányban ki nyomtatták. Az eredeti felmérési lapok értékes kiegészítései az ún. országleírások, amelyek táblázatos formában közlik a rajzban nehezen kifejezhető, hadvezetést érdeklő adatokat.

A napóleoni háborúk új és jobb térképek készítésére készítették a hadvezetőséget. A II. katonai (Franciskánus) felmérés 1806 és 1869 között szintén 1:28 800, a sűrűn lakott területeken pedig 1:14 000 méretarányban, de az elsőnél lényegesen magasabb műszaki színvonalon, terepi mérőasztal és iránytű segítségével folyt. A felmérési lapokból 1:144 000 méretarányú Spezialkarte-t és 1:288 000 méretarányú Generalkarte-t szerkesztettek. Csak ennek a két szerkesztett térképműnek a szelvényeit sokszorosították, eleinte rézmetszetről, majd 1818-tól áttértek a könyomtatásra, a litográfiára. A terepi szelvényeket 1864-től kezdték sokszorosítani. A második felmérés során a bécsi térképészeti, háromszögelési és térkép-sokszorosítási részlegeknek, valamint a Napóleon által alapított milánói katonai térképező intézetnek az összevonásával 1839-ben létrehozták a bécsi Katonai Földrajzi Intézetet. Ez végezte a katonai felméréseket az Osztrák–Magyar Monarchia területén az 1918-as összeomlásig.

A második felmérést még nem fejezték be teljesen, amikor újba kezdtek. 1869 és 1887 között folyt a III. katonai (Ferenc József-i) felmérés. A kiegyezés utáni ipari és hadászati fejlődés követelte meg az új, 1:25 000 méretarányú harmadik katonai felmérést. 1871-től áttértek a méterrendszerre, korábban a bécsi hüvelyk és a bécsi öl rendszer volt használatos. A felmérési lapokat 1:75 000 méretarányúra kibővítve ki is nyomtatták. Ez új dolog volt, mert a korábbi felmérések csak kéziratos anyagok voltak a felső hadvezetés részére. A térképsorozatot az elkészülte után kétszer felújították, és javítva, titkos térképként, csak a hadsereg részére megjelentették. 1875-ben az Osztrák–Magyar Monarchia magassági nullszintjét Triesztben, a Molo Sartorión elhelyezett mareográf házacsáján, a mért középvízértéknél 3,352 méterrel magasabban fekvő magassági jelre rögzítették. Hazánkban a kiinduló magassági fő alappontra, a Velencei-hegységben, Nadap község határában fekvő ún. ősjel

értékét 173,838 m adriai tengerszint feletti magasságban határozták meg. Az 1:75 000 méretarányú fekete-fehér Spezialkarte levezetett térképei: a polgári használatra készült, színes 1:300 000 méretarányú Generalkarte von Zentraleuropa, az 1:200 000 méretű Generalkarte von Mitteleuropa (ennél a térképszelvények oldalai egy-egy földrajzi foknak megfelelő méretűek voltak), majd a legnagyobb területet lefedő, 1:750 000 méretarányú Übersichtskarte von Mitteleuropa.

A Monarchia hadvezetése 1896-ban Észak-Olaszországban megkezdte a IV. katonai felmérés munkálatait, de azt az első világháború félbeszakította. A negyedik felmérés során, 1906 és 1914 között csak a Magas-Tátrát mérték fel hazánkban.

Az 1918-as őszirozsás forradalom után Magyarország teljesen önálló, független állammá vált. 1919. február 4-én a hadügyminiszter rendeletileg létrehozta a Magyar Katonai Térképező Csoportot. Központilag a Monarchiából megmaradt térképlapok felhasználásával, fényképészeti eljárással állították elő a térképeket. A repülőszázadok parancsot kaptak felderítési és térkép-helyesbítési célokból légi fényképek készítésére. A nyitott, 2 km magasan szálló repülőgépekből kihajolva, a kamerát kézben tartva készültek a felvételek. Ez volt hazánkban az első kísérlet a légi fényképek térképészeti célú hasznosítására. Az 1920-as trianoni békeszerződés lehetővé tette az antanthatalmak számára a magyar katonai intézmények ellenőrzését. Ezért a rendelkezés kijátszására a Pénzügyminisztérium látszólagos irányítása alatt szervezték meg az Állami Térképészeti Intézetet. Állományát a bécsi katonai Térképészeti Intézetből hazatért katonatisztek és az Állami Nyomda térképészeti osztályának dolgozói alkották. Az intézet elsődleges célja az ország katonai térképekkel való ellátása volt, de a polgári célra készült térképek kiadásának is a központjává vált. (A 2. világháború kitöréséig terjedő két évtized alatt 13 atlaszt, közel 40 falitérképet és egy világatlaszt is kiadtak.) Az Intézet 1927-ben megkezdte az ország 1:25 000 méretarányú új felmérését. Az új felmérés alapján kiadott 1:75 000-es lapok, amelyeket a második világháború előtt 1:50 000 méretaránnyal kezdték felváltani, és az 1:200 000 méretarányú nyílt minősítésű térképek műszaki pontosságukat és rajzi-nyomdai kivitelüket tekintve is a kor legkiválóbb termékei közé tartoztak.

Az 1945 után szovjet mintára újjászervezett Honvéd Térképészeti Intézet 1950-ben kezdte meg, és két év alatt elkészítette az 1:25 000-es térképek helyesbítését, a térképsorozat műszaki értéke azonban nem volt

megfelelő. A két év alatt elkészült 1250 darab, a Szovjetunióban használt rendszerhez illesztett, új vetületű, szelvényezésű és jelkulcsú térképlap nem képviselt megfelelő értéket. A geodéziai alapok (a 19. századi és a két világháború közötti felmérés) különböztek, a helyesbítés egyszer szemrevételezésen alapult, másszor műszeres volt; az alföldi szelvényeken pedig csupán a régi csíkozásos térképek alapján szerkesztették a szintvonalakat. Ezért 1953 és 1959 között új országos felmérés készült. Az új felmérés légi fényképek műszeres kiértékelésén alapult. Alapszintként, a Szovjetunióval való összehang érdekében, a balti magasságot választották. A polgári térképészetben 1958-ban tértek át a balti alapszintre. Ez a magasság a trieszti értéknél 0,675 méterrel kevesebb. Ezek a térképek a Varsói Szerződés előírásainak megfelelően készültek, és a kor szellemében titkos kezeléssel, gyakorlatilag hozzáférhetetlenül őrizte a katonaság. A katonai topográfiai térképek polgári életben való hasznosítását az 50-es évektől 1992-ig szigorú titokvédelmi előírások gátolták. Egy újabb, légi fényképek segítségével végzett helyesbítési ciklus 1990-ben fejeződött be, így az ezredfordulóra a katonai topográfiai térképek az ország teljes területére, több méretarányban, felújítva állnak rendelkezésre.

Egy újabb, légi fényképek segítségével végzett helyesbítési ciklus 1990-ben fejeződött be ...

tették a szintvonalakat. Ezért 1953 és 1959 között új országos felmérés készült. Az új felmérés légi fényképek műszeres kiértékelésén alapult. Alapszintként, a Szovjetunióval való összehang érdekében, a balti magasságot választották. A polgári térképészetben 1958-ban tértek át a balti alapszintre. Ez a magasság a trieszti értéknél 0,675 méterrel kevesebb. Ezek a térképek a Varsói Szerződés előírásainak megfelelően készültek, és a kor szellemében titkos kezeléssel, gyakorlatilag hozzáférhetetlenül őrizte a katonaság. A katonai topográfiai térképek polgári életben való hasznosítását az 50-es évektől 1992-ig szigorú titokvédelmi előírások gátolták. Egy újabb, légi fényképek segítségével végzett helyesbítési ciklus 1990-ben fejeződött be, így az ezredfordulóra a katonai topográfiai térképek az ország teljes területére, több méretarányban, felújítva állnak rendelkezésre.

A digitális topográfiai térképek kidolgozását a katonák 1988-ban kezdték meg, és 1995 végén már négy digitális térképészeti alrendszer létezett. Az 1:200 000 méretarányú adatbázis (DTA-200) a hasonló méretarányú topográfiai térképekből készített adatállomány, amely Magyarország területére tartalmazza az országos úthálózatot, az országúti távolságadatokat, a vasútvonalakat, a településeket a nevükkel együtt, a vízrajzi hálózatot és a vízrajzi elemek neveit, az ország- és a megyehatárok vonalait, a fontos magassági pontokat, valamint a földrajzi tájegységek neveit. A 10 és 50 méteres rácssűrűségű digitális domborzatmodell (DDM-10 és DDM-50) 10x10, illetve 50x50 méteres rácsok pontjaiban az ország felszínének tengerszint feletti magassági adatait tartalmazza. Az adatokat az 1:50 000 méretarányú katonai térképek szintvonalrajza alapján határozták meg. Az 1:50 000 méretarányú adatbázis (DTA-50) létrehozása, azaz az 1:50 000 méretarányú katonai topográfiai térkép

teljes anyagának feldolgozása 1993-ban kezdődött. A munka első fázisa, egy geoinformációs rendszer (GIS) vázterképe 1995-ben készült el. Budapest várostérképének (BP-15) elkészítése 1994-ben kezdődött. A térkép tartalmazza a főváros teljes utcahálózatát az utcanevekkel, a házszámok egyes adatait, a lakó-, ipari, beépítetlen, erdő és egyéb területek határoló vonalait, a kulturális, közigazgatási és szociális létesítményeket, a városi közlekedés elemeit, a kerületek és a város határvonalait.

AZ ÁLLAMI (KATASZTERI) FÖLDMÉRÉS

A Habsburg Birodalom 1786 februárjában elrendelt kataszteri felmérését, a birtoktérképezést és a birtokok hozadékából származó haszonösszeírást II. József abszolút uralkodó adózási célokra akarta felhasználni. A munkát tisztek vezetésével a közigazgatási hatóságoknak kellett volna elvégezniük. El is kezdték, de a végrehajtást a magyar rendek, mivel a rendeletben jogaik, azaz adómentességük korlátozását látták, ahol lehetett, gátolták. Az 1788-ban kitört török háború miatt azután csakhamar megszakadtak a munkálatok. A folytatásra hatvan évet kellett várni... 1848-ban, majd a szabadságharcot követő abszolutizmus korában két nagy mozzanat élénkítette hazánkban a földmérési és térképezési munkálatokat. A jobbágyság felszabadításakor mintegy 14 millió kataszteri hold úrbéri birtokot kellett felmérni és szétosztani. Ezt a nagy munkát magán-, városi és megyei földmérők végezték. Még nagyobb mozgalmat jelentett a földmérés terén a kataszteri felvételek elrendelése. Az 1850. márciusi parancs még csak „földadó ideiglen” rendszeresített. Ez az állami földmérés azóta is szakadatlanul folyik különböző elnevezések alatt: 1850–1856 „földadó ideiglen”, 1856–1894 „állandó kataszter”, 1894–1918 „országos kataszteri felmérés”, 1918-tól „állami földmérés” a hivatalos neve ezeknek a térképezéseknek.

A felmérések községhatáronként történtek. A térképek feltüntették a művelési ágakat, az épületek és birtokok közötti utakat. A térképpel egyidejűleg készített jegyzékek a földrészletek birtokosait, a terület nagyságát és a művelési ágat sorolták fel. A térképet és a jegyzéket a földrészletek megjelölésére alkalmazott helyrajzi szám kapcsolta össze. A felmérés egysége a bécsi öl (1,896 m) volt, területi egysége pedig a kataszteri hold (1 kh = 1600 négyszögöl = 0,575 hektár = 5753,6 négyszetméter). A felmérési munka során 500 kh területet felölelő (1000×800 öl) térképszel-

vények készültek 1:2880 méretarányban, öles rendszerű szelvényhálózatban. Az öles szelvénybeosztás alapja a 10 000 kh területű négyzetmértő föld (4000×4000 bécsi öl). Ha a részletsűrűség úgy kívánta, egyes területe részeket 1:1440 vagy 1:720 méretarányban is térképezték. Az 1856-ban megindult kataszteri felvételek során az 1:2880 méretarányú térképek 1864-ig vetület nélküli rendszerben, attól kezdve szögtartó sztereografikus (sík) vetületi rendszerben készültek. A torzulások csökkentése céljából (a hossz- és területtorzulás az érintési ponttól távolodva a kilométerenkénti 10 cm megengedett hossztorzulást egy 127 km sugarú körön veszi fel) a budapesti rendszeren kívül még két másikat, a marosvásárhelyit (a Király-hágón túli területek számára) és az ivaničit (Horvátország-Szlavónia számára) is bevezették. Majd 1908-ban bevezették a ferdetengelyű szögtartó hengervetületi rendszert is. A földmérésnél a méter hosszegység használatát csak 1927-ben rendelték el. Ekkor kezdték el a méterrendszerű felméréseket az új, 1:2000 méretarányú térképezéshez, de ugyanakkor a területek nyilvántartásában 1969-ig maradtak az ölnél. A felmérésnél az egy szelvényen ábrázolt terület nagysága 1600×1200 méter, azaz 192 ha volt, de akkor ez az érték csak elméleti jelentőséggel bírt, mert a gyakorlatban továbbra is ölben határozták meg a földterületek nagyságát. A szelvénybeosztás alapját a 8000×6000 m (4800 ha) méretű szelvénycsoport képezi. A városok területén az általában 1:1000 méretarányú térkép 800×600 m (48 ha), az 1:500 méretarányú 400×300 m (12 ha) kiterjedésű. A térképek keretének mérete mindhárom méretarányban 80×60 cm. A felméréssel együtt 1885-től a térképek nyilvántartása (naprakészen tartása) is folyt.

A kataszteri felmérés a második világháború előtt befejeződött, de a térképanyag vetülete, szelvényezése, méretaránya és pontossága különböző volt. 1856 és 1866 között felmérték az ország területének több mint negyedét, mégpedig az Északkeleti-Felvidéket és az Északnyugati-Felvidék középső megyéit, 1867 és 1878 között a többi felvidéki megyéket, 1879 és 1900 között a Kisalföld és az Alföld legnagyobb részét, valamint a Dunántúl keleti megyéit. 1901-ig az államterület 76%-kal készült el részletes felvételekben, végül 1916-ig felmérték 81%-át. A térképek 2/3-a sztereografikus vetületű, 1/4 része ferdetengelyű henger-
vetületű, a többi pedig vetület nélküli rendszerben készült. Az egységesítés érdekében folyó munkák a második világháború alatt megszakadtak. Csak 1957-ben indultak újra a kataszteri térképezési munkák. Az új

felmérés mértékegysége a méter, területi egysége a hektár. Az új, síkrajzi és domborzati elemeket is tartalmazó, 1:4000 méretarányú külterületi szelvény 75×50 cm felületű, az ábrázolt terület 600 ha. A belterületről és zártkertekről 1:1000 és 1:2000 méretarányú térképek készülnek. Az 1:1000-es szelvényen ábrázolt terület 37,5 ha, az 1:2000 méretarányún 150 ha. A szelvényméret ezeknél is 75×50 cm.

Közben 1952-ben létrehozták a polgári célú földmérési és térképészeti munkákat irányító Állami Földmérési és Térképészeti Hivatalt (ÁFTH). Ez az állami hivatal többszöri átszervezés és névváltozás után 1990-ig irányította az országban folyó földmérési és térképészeti munkákat. Az 1950-es években megkezdtek egy polgári célú topográfiai térképsorozat készítését, kezdetben 1:5000-es, majd 1957-től 1:10 000 méretarányban. A sorozat több mint húszévi munkával, 1979-re készült el. Ezeket kevésbé szigorúan kezelték, de csak hivatali használatát engedélyezték, és a térképhasználó intézmények titkos térképtárai-ba kerültek. A kataszteri és a polgári topográfiai térképek egységes országos térképrendszerbe (EOTR) foglalására 1969-ben hozott döntést a kormány. Az EOTR fogalmán olyan térképrendszer értendő, amelynek egységes a vetülete, egységesen egymásba épül a szelvényrendszere, és a méretarányok adta lehetőségeken (1:1000–1:100 000) belül egységes a jelkulcsa. Az Egységes Országos Vetület (EOV) megválasztásánál a kataszteri térképezésben már bevált ferdetengelyű szögtartó hengervetület alapelveihez nyúltak vissza. A térképrendszer szelvényezése nem fókuszvonalak, hanem koordinátahálózat vonalai mentén történt, emiatt a földrajzi szélesség és hosszúság közvetlenül nem olvasható le róla.

A CIVIL TÉRKÉPÉSZET

A történelmi Magyarország a törökök kivonulása után a 18., de főleg a 19. században elvégezte a honfoglalás és a tatárjárás utáni harmadik honalapítást: az ország tudományos megismerését, értékeink feltérképezését. E munka során sok, gyakran világszínvonalú, sőt e színvonalat olykor meghatározó szaktérképezést végeztek.

A reformkortól, zömmel a kiegyezés és a trianoni békeszerződés között létrehozták a történelmi Magyarország földtani, geofizikai, vízügyi, talajtani, mező- és erdőgazdasági, néprajzi, államigazgatási és más tér-

képműveit, amelyek a mai napig szolgálják hazánk és az utódállamok tudományos megismerését.

A térképészeti eredményeit az oktatás közvetíti. A kéziratos térképek közzétételéhez hiányzott egy kiadó. Az első létesítésére Esterházy Miklós herceg anyagi hozzájárulásával Görög Demeter tett kísérletet 1789-ben. Kisvállalkozásában Kerekes Sámuel közreműködésével készültek a Hadi Történetek, majd a Magyar Kurír újság mellékleteként 20 rézmetszésű, kézi színezésű kontinens-, ország- és 9 várostérkép jelent meg. A „nép ki-művelése” érdekében az iskoláknak olcsóbban árusították a térképeket, 31 krajcár helyett 20 krajcárért. A hazai vármegyék térképeinek kiadását 1796-ban kezdték, és 1811-ben jelent meg az utolsó, a térképeken feltüntetett 15 ezer nevet tartalmazó Repertóriummal (névmutatóval) együtt. A névgyűjtemény közli a nevek esetleges latin, magyar, német, szláv és román változatait is. A megyék térképeinek készítésében 35 földmérő mérnök működött közre. Görög munkásságával egy időben az Oxfordban és Göttingában tanult Budai Ézsaiás debreceni professzor tett kísérletet az iskolai oktatás magyar nyelvű térképekkel való ellátására. Háromévi munka után, 1800-ban a debreceni togátus diákok metszésével megjelenik az első magyar iskolai atlasz, a 12 térképet tartalmazó Oskolai Új Átlás az „al-só classisok” számára. Magyarország szép kivitelű, 12 lapból álló térképe 1806-ban jelent meg. Szerzője, Lipszky János a térkép készítéséhez felhasználta Görög még kiadatlan megyetérképeinek terveit. Lipszky a terveket helyszíni felmérésekkel és földrajzi helymeghatározások adataival helyesbítette. Összesen félezer pont földrajzi helyzetét állapította meg. Lipszky műve korszakalkotó a magyar térképészeti történetében, mert az első polgári célú, minden részletében mért alapon rajzolt, teljes egészében magyarok által készített munka. Magyarok végezték a helymeghatározásokat, ők készítették az alapként használt megyetérképeket, magyar számította ki a vetületét, magyarok metszették, többek között Karacs Ferenc, és nyomtatták, bár feliratai még latin nyelvűek voltak. A korszak legtehetségesebb rézmetszője, Karacs Ferenc 1834-ben készített Európa-atlaszának térképei felveszik a versenyt a kor legkiválóbb térképművének tartott német Stieler-atlasszal. 1843-ban és 1854-ben megjelennek az első magyar nyelvű oktatási célú világatlászok is: Fényes Elek, Bucsánszky Alajos és Vallas Antal munkái.

A kiegyezést előkészítő munkálatok során Tóth Ágoston felmérő mérnök, a szabadságharc ezredese javasolta az akkor szerveződő Föld-

tani, illetve Éghajlati Intézet mintájára egy Térképészeti Intézet felállítását. Tóth Ágoston nevéhez fűződik az első, nemzetközileg is kimagasló értékű magyar térképészeti kézikönyv, „A helyszínrajz és a földkép-készítés történelme, elmélete és jelen állása” megírása.

Az 1867-es kiegyezés után a közoktatásügyi minisztériumban államtitkári tisztet betöltő Gönczy Pál szorgalmazza a német térképek magyar térképekkel való felváltását az iskolákban. Nagy szükség volt oktatási célú megyei térképso-

rozatra, mert az akkori népiskolai oktatás a szűkebb környezet, a megye megismerésére épült. A térképsorozat elkészítésével Gönczy Kogutowicz Manó nyugalomba vonult katonatisztet bízta meg. Gönczy és Kogutowicz 1890-ben megjelent szép kivitelű megyei térképsorozata hozzájárult ahhoz, hogy Csáky Albin közoktatásügyi miniszter felkarolta az önálló magyar térképészeti vállalatot, a Magyar Földrajzi Intézetet (hivatalosan csak 1901-től volt ez a neve Kogutowicz vállalkozásának). A Magyar Földrajzi Intézet elsősorban az oktatás térképigényét kívánta kielégíteni, de a közigazgatás és a nagyközönség részére is készített térképeket. Kogutowicz az intézet 1890-es alapításától 1908-ban bekövetkezett haláláig tartó közel két évtized alatt mintegy másfél száz térképet és atlaszt jelentetett meg. Munkájának színvonalára jellemző, hogy az 1900. évi párizsi világkiállításon több térképe aranyérmert nyert. 37 földrajzi (és további mintegy két tucat megyei) falitérképet, 13 egyetemes és 10, a magyar történelmet szemléltető falitérképet, 7 földrajzi és 3 történelmi atlaszt és egy vaktérképsorozatot adott ki. Ezen munkái ábrázolták elsőként hazánkban a greenwichi kezdő hosszúsági kört. Oktatást segítő munkái mellett nevéhez fűződik az első magyar, nagyközönségnek szánt világatlasz, a Teljes földrajzi atlasz kiadása is. Az 1902-ben közzétett 68 oldalas művet a későbbi kiadások során állandóan bővítették, így az 1911. évi kiadás már 130 térképpoldalból állt. Ez az első földrajzi atlaszunk, amely számos tematikus, éghajlati, növényföldrajzi, néprajzi, mezőgazdasági és ipari termelési térképet is tartalmazott.

A Budapesti Tudományegyetem 1870-ben alapított földrajzi tanszékén is jelentős térképészeti eredmények születtek. Az egyetemes és összehasonlító földrajzi tanszék első professzorának, Hunfalvy Jánosnak oktatási célokra szerkesztett földgömbje napjaink gyűjteményeinek be-

A Magyar Földrajzi Intézet elsősorban az oktatás térkép- igényét kívánta kielégíteni ...

cses darabja. A későbbi jeles tanárok közül Lóczy Lajost és Cholnoky Jenőt kell kiemelni. Lóczy elkészítette a Magyar Szent Korona Országainak földtani térképét, amely a párizsi világkiállításon, Kogutowicz munkái mellett, aranyérmet nyert.

A második világháború utáni években hiába próbált talpra állni a néhány korábban is működött magánvállalkozás. A Magyar Földrajzi Intézet sem sokáig működött, 1949-re elsorvadt. A polgári térképészet irányító hatósága 1954-ben megalapította a Kartográfiai Vállalatot, a hazai polgári térképkiadás központját. A vállalat néhány év alatt Közép-Európa legnagyobb térképkiadójává vált, de az ezredfordulóra a méltatlan privatizációs eljárás miatt iroda méretűvé zsugorodott.

A 20. SZÁZAD JELES MAGYAR TÉRKÉPÉSZEI

A 20. században négy magyar szakember munkásságát kell kiemelni.

Teleki Pál 1909-ben publikált, Japán térképtörténetét feldolgozó munkáját a genfi Nemzetközi Földrajzi Kongresszuson mutatták be, majd a Francia Földrajzi Társaság díjjal tüntette ki. Teleki ezzel a munkájával alapozta meg tudományos pályáját. 1917-ben akadémiai székfoglalóként megjelent munkája, A földrajzi gondolat története nagy ívű mű. Ilyen széles körű esszéét hazai szerző sem előtte, sem utána nem írt. Az 1910-es népszámlálás adatai alapján szerkesztett „Carte rouge”, amely 1920-ban a trianoni béke-előkészítő bizottság asztalára is odakerült, ma is a térképészet világszerte elismert alapköve. A térkép hitelét senki sem vonta kétségbe, mégsem válhatott a mű a béke-előkészítés alapdokumentumává. Jelentőségét érzékelteti, hogy alkotóját a Népszövetség 1924-ben felkérte a kurd kérdés rendezésével kapcsolatos nemzetközi, ún. Moszul Bizottságban való közreműködésre. Javaslati között olyan megszívlelendő gondolatok vannak, amelyek a moszuli jelentésben világosan tanúskodnak Teleki messze tekintő nemzetiségpolitikai nézeteiről. Teleki térképszerkesztési módszerei két évtizeddel később ismét érvényre jutottak, Izrael állam megalapítását követően, a határkijelölésnél.

Raisz Ervin 1923-ban települt át az USA-ba. A Harvard Egyetem munkatársaként 1938-ban megírta az első, tartalmilag átfogó amerikai tankönyvet, a General Cartography-t. Raisz a domborzatábrázolás továbbfejlesztéséhez is hozzájárult: a Föld felszínét 40 geomorfológiai típusra

osztotta fel, s ezt képszerűen, madártávlati hatást utánzó formában ábrázolta. Módszerét fiziografikus domborzatrajznak nevezte el.

Radó Sándor tevékenységéhez nemcsak a Szovjetunió elnevezés kötődik, hanem a század 30-as éveiből a világ első légi közlekedési atlasza is. Az 1940-es években úttörő szerepet játszott a napjainkban annyira népszerű sajtótérképek kialakításában. Radó 1964-ben, a Londonban rendezett XX. Nemzetközi Földrajzi Kongresszuson a küldöttek elé tárta egy 1:2,5 milliós világtérképmű terveit, sőt bemutatta a mű már elkészült első szelvényét, a London elnevezésű lapot. A látványos jelentkezés előzménye, hogy Radó indítványára 1956-ban hét szocialista ország, 1960-ig Kína volt a nyolcadik, tudományos együttműködés keretében megkezdte a térképmű kidolgozását.

Izsák Imre csillagászati tanulmányok után, 1956-ban hagyta el az országot, és kezdte meg üstökösként felívelő tudományos karrierjét az USA-ban. Izsák – felismerve, hogy az 1960-as évek elejétől a Föld körül keringő geodéziai és geofizikai műholdak megteremtették a földalak pontosabb meghatározási lehetőségét – 26 500 műholdmérés elemzése alapján meghatározta a geoid formát, és lehetővé tette a pontosabb földalak-meghatározást.

Tomcsányi Pál

Életmód, megelégedettség és a szellemi-lelki élmények

Lifestyle, Satisfaction and the Role of Mental and Spiritual Experiences

Összefoglalás

A tárgyalt életmód-gazdaságtan megkülönbözteti a nehezebben előállítható anyagi és a könnyebben szaporítható élményjavakat. Utóbbiak arányának növelésével a fogyasztásban nagyobb fokú megelégedettség érhető el szűkös gazdasági körülmények között is. Leírja az élményjavak rendszerét, kiterjesztve azokat a lelki-szellemiekre is. A transzcendentális hatások „mechanizmusát” a duális protoenergiák egymásba átalakulásával magyarázza. A teremtettség valóságát természettudományos jelenségek oldaláról közelíti meg. A transzcendens élmények vallási és lélektani átélésének gyakorlati lehetőségeit áttekinti és értékeli.

Summary

Lifestyle economy – the subject of this paper – differentiates between the material goods difficult to produce and the more easily available

DR. DR.H.C. TOMCSÁNYI PÁL, a Magyar Tudományos Akadémia rendes és az USA Katolikus Tudományos Akadémiája levelező tagja, t. professor emeritus, a Johannita Rend JL., NÉBIH Kihelyezett Tanszékek (tanszek@nebih.gov.hu). Prof. Dr. Tomcsányi Teodórának a lélektani lektorálásért és szerkesztési tanácsaiért, Borosné Benczédi Magdának a szöveggondozásért köszönetet mond a szerző.

enjoyable experiences. Increasing the ratio of the latter in the consumer basket contributes to increase in the social satisfaction even among shortage conditions. The described system of experiences also covers mental and spiritual goods. The “mechanism” of transcendental effects is explained by the transformation of “dual proto-energies” into one another. The reality of divine creation is explained by scientific phenomena. The practical opportunities of transcendental religious and psychological experiences are also described and evaluated.

BEVEZETŐ¹

A társadalomgazdaság reformja a 19. század ábrándos forradalmi reményei és a 20. század eltorzult próbálkozásai ellenére megoldatlan, így a 21. század feladata maradt. A vállalati, termelői szféra szociális(ta) átszervezésének sikertelensége, valamint az erőforrásokat tékozló fogyasztói társadalom válságai után, a fogyasztás reformja kínálhat megoldást, egyrészt a túl nagyra nőtt „keserű” szegénység, másrészt a gyakran kérkedő, felesleges fogyasztás megszüntetésével.

Modern világunk abból a piacirányított, materialista tudományos-technikai civilizációból bontakozott ki, amit „mózes–krisztus-i” kultúrkör gyerekének is mondhatunk, és Európában–Amerikában született. Ez ma válságban van; „életveszélybe” sodorva az egész emberiséget. A fogyasztói társadalom telhetetlensége és szervezőinek nyereszkeskedése, az emberek és országok eladósodottsága vezetett ehhez a válsághoz, ami a pazarlók és nélkülözők ellentétének fokozódásával, katasztrófával fenyeget. És ez nagyrészt a szegénység által megkívánt életmód elérhetetlenségéből adódik. A bajok forrása nemcsak a munka, kereset és piac szférájában keresendő, de abban is, hogy az emberek nem tudnak javaikkal és szabadidejükkel jól gazdálkodni.

Életmód-gazdaságtani alapelvünk: a megelégedettség fokozása az életményjavak jelentőségének növelésével, az anyagi javakénak lejjebb értékelése mellett.

Tanulmányunk mondanivalójának lényege, célja az emberek megelégedettségének növelése, általánossá tétele; az ezt nehezítő gazdasági környezet ellenére is.

Gondolatkísérletem a transzcendenssel kapcsolatos élmények elfogadtatása, az életvitelt erősítő, segítő, vigasztaló és vidító hatásuk használatára, az emberek boldogságának (megelégedettségének) fokozására irányul.

A szellemi jelenségek természettudományos hasonlatokkal való magyarázatát követve mutatok rá arra, hogy miként a mutáció lehet véletlen (ami aztán a természetes kiválasztódás kiindulása), de létrejöhet géntechnológiai úton is. Ugyanígy a problémamegoldó gondolat is leginkább találgatásokból (próba-szerencse tanulásból) jön létre; de nem zárható ki keletkezésében a külső ihletés, sugalmazás, aminek forrása transzcendens is lehet.

Amiket leírtam, az keresetlenül talált gondolatvirágok halmaza, amit rajtuk töprengve próbáltam összefüggő csokorra kötni. Az életmód-gazdaságtan terén a bevezetőben felvetett gondolataimat kiterjesztem a nehezebben érthető szellemiek irányában, az élményjavak összekötő fogalmával hozva létre a kapcsolódást.

A „transzcendens” élmények „hasznosításával” az emberek megelégedésének növelését, a marketingszakmám „istenes” irányát keresem, a megszokott, olykor istentelennek tűnő, anyagi pazarlásra késztető piaci tevékenység megújítására. Vagyis mint „suszter” maradtam a kaptafám-nál, nézessék el nekem, ha e komplex, több szakterületet is felölelő területen kalapálva, néha mellé ütöttem!

AZ ÉLETMÓD-GAZDASÁGTAN NÉHÁNY ELEMÉNEK TOVÁBBFEJLESZTÉSE

Az életmód-gazdaságtan a fogyasztás-gazdaságtan „új” fejezete, ami az emberek megelégedettségének „öröm”-tényezőit is figyelembe véve a fogyasztás manapság elsikkadó dimenzióira is ráirányítja a figyelmet. Az életmód-gazdaságtan két fő pillére változatlanul a jövedelem (munkabér és egyéb kereset stb.) mint behatároló tényező, és a személyes fogyasztásképeség korlátai: a rendelkezésre álló idő és az életerő, vagyis a fizikai képesség.

1. A javak felosztása

A javak fogyasztási és termelési szempontból kétfélék:

A „anyagi javak” (materiális jellegűek) elfogyaszthatók vagy tulajdont képezhetnek, mennyiségük korlátozott, és gyarapításra sarkallnak.

A „élményjavak” (lelki-spirituális jellegűek) kevesebb költséggel, könnyen szaporíthatók, használatuk mennyiségileg nem korlátozott, de gyűjtésükhöz (átélésükhöz) belső motiváció is szükséges.

Az előzőket az „anyagi” fogyasztás megsemmisítheti (pl. az élelmet) vagy „kisajátítja” (pl. a házat), egyfajta – sokszor hamis – biztonságot adva. Az utóbbiak „szellemi” fogyasztása értékóvó és másoknak is juttató, fejlesztő, mint a szép festmény vagy a jó zene.

Álljon itt a javak két típusának megkülönböztetésére néhány jellemzőjük összehasonlítása.

1. táblázat: Anyagi javak és élményjavak jellemzői

<i>A javak tulajdonságainak szempontjai</i>	<i>Anyagi javak jellemzői</i>	<i>Élményjavak jellemzői</i>
Jellegük	materiálisak	lelki-spirituálisak
Megjelenésük	inkább tárgyi	inkább szellemi
Megszerzésük költsége	általában több	viszonylag kevesebb
Hasznosításukat kifejező cselekvés	szerezni, birtokolni (haben, to have)	átélni, létezni (sein, to be)

A megelégedettség (kielégítő életminőség) takarékosabban megvalósítható, ha az „élményjavak” (szellemiek) fogyasztásának arányát növeljük. De utóbbiak használata (élvezete) az „anyagi javak” ipari tömegtermelése és a kereskedelem érdeke folytán háttérbe szorult.

Az egy főre jutó nemzeti jövedelemmel nőhet az átlagos reálbér, de az „élményjavak” fogyasztási arányának növelésével a megelégedettség érzete ennél jobban nőhet. Mindenért kell valamit fizetni, de vannak javak, melyeknek megelégedést kiváltó haszna az árához képest nagyobb.

A személyes megelégedettség két komponense 1. az elfogadható jólét (ellátottság), ami gazdasági jellegű érzet; és 2. a boldogság, ami lélektani és spirituális többlet lehet.

A legtöbb ember bírvágya határtalan lenne, de élvezési (fogyasztási) képessége behatárolja azt – azonban azt is lehetséges tágítani a szellemiek részarányának növelésével. Az eseményekben gazdag élet, a cselekvés öröme, az alkotó aktivitás, a „passzívan” élvezett művészet, irodalom, szórakoztatóipari szolgáltatás stb. az „élményjavak” választékába tartozik. Idetartoznak az olyan értékek, mint az emberi kapcsolatok öröme, ami annyira nem áru jellegű és személyes, hogy propagandával nem, példamutatással is csak közvetve ajánlhatók.

Csíkszentmihályi „flow” fogalma², a szerinte „optimális életminőség” közel áll az élményjavakhoz. Ez a „belefeledkezés”, amikor a tevékenység teljesen kitölti a tudatunkat. A művészek elragadtatása, a költők ihlete, a misztikusok extázisa ilyen. A hétköznapi ember számára a szabad idő a legfőbb élménytér. A sízés száguldása, a sakk töprengése, a kártya-

**... a szabad idő a legfőbb
élménytér ... legfontosabb
azonban a kedvelt munkába
való belefeledkezés.**

zás, a számítógép-programozás, a kórusban éneklés, a tánc, az érdekes társalgás, de a jó olvasás is ide vezethet. Talán legfontosabb azonban a kedvelt munkába való belefeledkezés. Amikor „flow” állapotban vagyunk, akkor – Csíkszentmihályi szerint – nem vagyunk „boldogok”, mert a bol-

dogságérzéshez a belső állapotunkra kell figyelnünk, és ez eltereli figyelmünket az előttünk álló feladattól. Szerinte az egyén életvitele nagymértékben nemétől, életkorától és társadalmi helyzetétől függ. Az, hogy valaki véletlenül melyik „alomba” születik, erősen meghatározza, milyen élményeket szerezhet élete során.

Az élményjavak fogyasztásának fokozását nehezíti, hogy kevésbé reklámozhatók, és kevesebb költség is mobilizálható ilyen célra. „Fogyasztásukhoz” belső és személyre szóló motiváció kell, birtoklásuk mennyisége és hatásuk nehezen mérhető. Az anyagi gyarapodás és fogyasztás fokozása viszont az ellátók (termelők, eladók) profitjának növelését szolgálja. Erre való törekvésük – és ennek eszköze, a mindent befolyásoló kommunikáció – uralja ezért a gazdasági életet, ami a köztük lévő verseny miatt nélkülözhetetlen.

Ugyanakkor a verseny szükséges, mert ez a műszaki fejlődés és a termékfejlesztés mozgatója. Mindez tudatosan gerjesztheti a fogyasztók káros versengését, a kérkedő fogyasztást, a fogyasztási divatok kialakulását és követését még azok számára is, akik nem rendelkeznek elegendő vásárlóerővel. Erre készteti őket a módosabbak luxusfogyasztásának demonstratív hatása is.

Az egyes javak felesleges fogyasztása más javak élvezhetőségét ugyanazon személyek számára korlátozza, mert fizetőképességük, szabadidejük, energiáik stb. lekötése által, elérhető életminőségük színvonalát csökkenti.

2. Az életminőség (megelégedettség) meghatározói

Alapigények (amelyek mindenkinek nélkülözhetetlenül szükségesek)³

a) Ellátottság (nem éhes, nem szomjas, nem fázik) a minimális igények kielégítésének szintjéig.

b) *Egészség* (nem beteg, nincs testi fájdalma, sem érzelmi hiányérzete, vagy más lelki zavara).

c) *Biztonság* (előzők stabilitása, nyugodt pihenőhely és félelemnélküliség).

Az alapigények kielégítése a társadalmi környezetben elfogadható minimumnak feleljen meg. Az azt meghaladó többlet értéke már mint „örömtényező” is érvényesülhet (pl. a minőségi evés-ivás élvezete), de az a vásárlóerő-igényes „anyagi termék” jellegét megőrizve, nála sokszor nagyobb örömhatalmú élményjavak megszerzését akadályozza meg, amivel a fogyasztó életminőségét csökkenti. Az alapigények kielégítése esetén az életminőség javítása annál eredményesebb, minél nagyobb mértékben és minél „gazdaságosabb” élményjavakkal történik.

Az öröm (élvezet, siker) gazdagító élményei

Az „élményjavak”-kal elérhető, inkább szellemi hatások eredményei tartoznak ide, amelyek ésszerűen lehetséges legnagyobb fokú növelést érdemelnek. Tekintsük át ezeket a következő – teljességre nem törekvő – 2. táblázaton.

A táblázatba foglaltak jelentése többnyire közismert, magyarázatukra most nem tudunk vállalkozni. A transzcendencia kérdését azonban meg kívánjuk világítani, ezért azt a következőkben bővebben ismertetjük.

Mint ahogy egész eddigi elemzésünk is a „felhasználó, fogyasztó, vásárló” oldaláról közelítette a témát – hogy marketingszakmámhoz hűen fogalmazzak –, a további ismeretek, irodalmi információk tekintetében is „felhasználóként, vásárlóként” keressük a kívánatot. Vagyis nem elkötelezetten, egyféle megoldás mellett törünk lándzsát (mint ahogy az eladó saját portékáját ajánlja), hanem a talált választékból válogatjuk össze „kosarunkat”. Míg az eladók ideálja az

2. táblázat: Az életminőséget (megelégedettséget) fokozó „élményjavak”

	A cselekmények formája	„Fogyasztásuk” haszna
1. Kultúra		
1.1. Tudás	Tanulás, megismerés	Ismerethasznosítás öröme ⁴
1.2. Tudomány	Kutatás, megoldás Ismeretfejlesztés	Az alkotás és siker öröme
1.3. Irodalom	Költészet, próza Film, színház	Olvasás öröme Nézés és átélés öröme
1.4. Művészet	Zene Képzőművészet (iparművészet, építészet, formatervezés stb.)	A „művelés”, ismeret és hallgatás öröme, nyugtató hatása A megtekintés, a gyönyörködés és ismeret öröme
2. Kultuszok		
2.1. Testkultusz	Sportolás és teljesítménye, testedzés és játék Testápolás, alvás, pihenés, öltözködés Étkezési szokások	A siker öröme, egészségmegőrző haszna Sportérdeklődés mint szórakozás Jó közérzet, higiénia kényelme, öröme Élvezete, kényelme
2.2. Természetkultusz	Természetjárás Tájak ismerete Természetvédelem	Természetsodálalat Vidék- és világlélevezet Eredményei
2.3. Lélekkultusz, spiritualitás	Érzelmi élet (személyek, haza stb. iránt) Vallásgyakorlás A gondolkodás „transzcendentálása”	A szeretet aktív és passzív öröme Hit és a transzcendens (szellemi, lelki) kapcsolat jó hatása Indukált és intuitív tudás és hatás
2.4. Hivatáskultusz és társadalmi betagozódás	Nem alkotó (reprodukáló) „szellemi” (irodai) munka Fizikai munka és társadalmi betagozódás Szabadidős „munka” (pl. kertészkedés, barkácsolás, kézimunkázás) és a „szellemi” játékok (pl. kártya, sakk) Háztartási és családi tevékenységek	A munkasiker és hivatástudat öröme, a munkahely jó légköre A munkateljesítés öröme, a munkaviszony átélt minősége, a társadalmi emelkedés haszna és elégedettsége A szabadidős játék és munka (hobby) haszna és öröme A teljesítés haszna, a kapcsolatok és elismertség öröme

„egyedárusítás” joga volna, addig mi a vásárlók válogatási lehetőségét tartjuk fontosnak.

Felfogásunk szerint a transzcendens felé vezető úton minden jó útbaigazítás (vallási, lélektani, bölcséleti tanítás) elfogadható, és nem téríthet el saját hagyományos hitbeli ösvényünktől, hiszen az úti cél azonos. (Mint ahogy bornak sem másik bor lehet a vetélytársa, mert a borkedvelő többfélét is szívesen kóstolgat.)

Így járunk el a következőkben közzétett elmélkedésünk során.

TRANSZCENDENS ÉLMÉNYEK MEGKÖZELÍTÉSÉNEK LEHETŐSÉGEI

A világ gazdasági és erkölcsi krízissel küzd. Mindenütt keresik az embe-
ribb és természetesebb alternatív életmódot, ami mind a kommunista,
mind a kapitalista rendszerekkel szemben áll. Bede Griffiths Indiában
élő brit bencés szerzetes munkáját idézve⁵, próbáljuk megvilágítani azt
az örömet, megnyugvást, bátorítást, amit a halandó ember valamennyi
vallás révén a transzcendenssel való kapcsolatból nyerhet. Griffiths a ke-
leti vallások „végső valóság megtapasztalása” alapján látja lehetségesnek
a nyugati tudományban és gazdaságban ma is uralkodó 19. századi egy-
oldalú materialista szemlélet továbbfejlesztését a szellemiek irányába.

A transzcendens misztériumokról is szavakkal szólunk, hogy „túllép-
jünk a szavakon, és eljussunk a szavak nélküli lényeghez” (megértéshez),
ahogy egy buddhista mondás tanítja. Az „élményjavakat” áttekintő tábláza-
tunkban a transzcendens kapcsolatról szólva erre gondoltunk.

Először természettudományos irányból kíséreljük meg a transzcen-
denssel kapcsolatos élményeket megközelíteni, a teremtés és Isten lété-
nek magyarázatait rendszerben áttekintve.⁶ Majd a teremtés céljával, Is-
ten elképzelésével folytatjuk. Végül a transzcendens élmények gyakor-
lati lehetőségeit elemezzük.

1. A teremtés és Isten léte

A materialista világszemlélet szerint a világ örök, se kezdete, se vége. Ez
a megközelítés kizárja a Teremtőt, egyáltalán az anyagtól független szel-
lem, gondolat, intelligencia létét. Ez nemcsak fizikai, hanem teológiai
kérdés is. Volt-e teremtés, vagy lehetséges volt-e a világ véletlenszerű lét-
rejötte?

A kozmológia viszont felismerte, hogy a világegyetemnek volt kezdete, és bekövetkezik a vége is. Az Univerzum kezdetét alfa, a végét ómega pontként említik egyes asztrofizikusok.⁷ Az *antropikus* (emberre irányuló, antropológiai) *elv* továbbmegy ennél, azt feltételezve, hogy az univerzum azzal a szándékkal teremtődött, hogy élet keletkezzék benne, történetének bizonyos szakaszában. Az élőlények tudatossá fejlődve, a mindenség megfigyelőjévé, megismerőjévé válhatnak. Az élet létrejöttének előfeltételeként rendkívül bonyolult tényezőrendszernek kellett azonban megvalósulnia.

Az Univerzum a kezdetén éppen megfelelően tágult ki, a hőmérséklet, az anyag homogenitása és kellő aránya az antianyaggal szemben elfogadható volt. A matéria „finomszerkezetének” jellege, és négy állandójának – a gravitáció, az elektromágneses hatás, valamint a nukleáris erős és gyenge kölcsönhatás – értékei is a kívánatosak voltak. Egy kis különbség bármelyikben már a csillagok és tejútrendszerek kialakulását is lehetetlenné tehetné volna. A héliummá alakuló hidrogén mennyisége, a szén és oxigén képződésének magfúziós folyamata, a víz keletkezése, a szerves anyag alkotóelemeinek jelenléte, a mágneses mezőt létrehozó fémek felhalmozódása a Föld mélyében és bolygónk tengelyének dőlésszöge mind-mind megfelelőek és a hozzáértők szerint szükségesek voltak az élet keletkezéséhez. Napunknak mint csillagnak jellege és életkora is megfelelő volt, hogy csak kiragadva néhány legfontosabbnak tartott feltételt számba vegyünk.⁸

Henri Poincaré a 20. század elején kaotikus viselkedésnek nevezte el azt a jelenséget, amikor az okok igen kis változásai az okozatban hatalmas változást váltanak ki. Edward Lorenz meteorológus 1963-ban publikálta aztán azt a felfedezését, hogy időjárás-előrejelzésekre irányuló számítógépes számításai kiinduló adatainak már kicsi változtatása folytán egészen más eredményhez jutott. Ennek a *káoszelméletként* ismert törvényszerűségnek lényege az, hogy a kezdeti feltételek jelentéktelen változásai hatalmas változást eredményezhetnek a végeredményben. („Pillangóhatásként” is emlegetik ezt: a lepke szárnycsapása esetleg nagy messzeségben hatalmas tornádót kelthet.)⁹ Ez a gondolat sor valószínűleg jól alátámaszthatja az antropikus *elv* igazságát: Elég lett volna egy aprócska változás bármelyik fentebb felsorolt feltételben, és nincs élet. A szigorúan pontos feltételek *véletlen egybeesésének* valószínűsége pedig elképzelhetetlenül kicsi. Ez „tervezett” *tudatos teremtésre*, és annak valamiféle *megalkotójára* enged következtetni.

De akkor mi lehetett a kezdet és a vég, és hogyan egyeztethetők össze a teremtettséggel és a Teremtővel?

Rudolf Clausius bonni professzor, az MTA t. tagja 1865-ben történt megállapítása szerint „A hő sohasem megy hidegebb testből melegebb testbe. A világegyetem energiája állandó, entrópiája maximum felé tart.” Az energia megmaradásának törvénye szerint, az Univerzum energiakészlete állandó, csak átalakítani lehet. Clausius entrópiája pedig kifejezi minden energiaforma *rendezetlenségét*. A „perpetuum mobile” lehetetlenségével kapcsolatos és egyéb gondolatait Kelvin és Planck is alátámasztották.¹⁰

**... minden „öregszik”, és
ez valamennyi természeti
jelenségre érvényes.**

Clausius felismerte azt is, hogy az Univerzum entrópiája változik, és ez mindig nagyobb, mint nulla, vagyis növekszik. Ennek folytán előbbutóbb eléri azt a szintet, hogy az energia kiegyenlítődik. És akkor „megdermed” a kozmosz. Ami azt jelenti, hogy minden „öregszik”, és ez valamennyi természeti jelenségre érvényes.¹¹

Fentiekből következik: 1. A „*vég*” magyarázata: minden anyag megszűnik („meghal”) egyszer, amikor az entrópiája kiegyenlítődik. 2. Viszont van *fejlődés* a kozmoszban, vagyis változás az időben. 3. Akkor pedig *kezdet*e is kellett legyen valamikor!

Georges Lemaitre belga abbé, fizikaprofesszor Big Bang felvetése (1927) szerint: az Univerzum egy nagy *létre-robbanással* kezdődött. A második pillanattól ez a Nagy Bumm inkább *tágulás* volt, mint robbanás. George Gamow írta le e folyamatot részletesen (1948), ami megegyezett a termodinamika Clausius-féle második főtételeivel, harmonizált Newton gravitációs egyenletével és az észlelhető világ képével. Még Einstein relativitáselméletével is összeegyeztethető volt. Az *idő és tér* ezzel kezdődött; az idő kezdetét már Szent Ágoston is a teremtettséghez kötötte.¹²

A világegyetem életének két lehetséges modelljét vitatják: A nyílt szerint a kiterjedés örökké folytatódik, a zárt modell feltételezi, hogy egyszer elkezd zsugorodni, csillagok és galaxisok szűnnek meg, és bekövetkezhet a Nagy Bumm ellentéte, a megsemmisülés.

Voltak azonban, akik nem fogadták el az ősrobbanás elméletét, mert hiányzott az ok-okozati magyarázata. Az *állandó állapotú világegyetemet* hirdették alternatívaként, amiben a változatlan entrópiájú anyag folya-

matosan újra létrejön. (Vagyis az anyag nem egyszerre jött létre, de állandóan keletkezik.) Ezt a hipotézist a háttérsugárzás felfedezése cáfolta meg, ami a Big Bang (állítólag a tv-zajban láthatóan is megnyilvánuló) utóhatása, és termikusan 3 Kelvin fokú sugárzás.¹³ Ennek létét 1948-ban már feltételezték, és 1965-ben bizonyították be.¹⁴

A gravitációból az következne, hogy az Univerzum előbb-utóbb egy nagy masszába olvad össze. Ennek elmaradását Newton még a végtelenséggel magyarázta. Edwin Hubble adta a megoldást (1924),¹⁵ felfedezve, hogy galaxisunkon kívül is van még sok galaxis; ezek távolodnak, és minél messzebb vannak, annál gyorsabban. Megfigyelték a világegyetem tágulását...

Ebből azonban az is következik, hogy a Mindenség valamikor egy pontban volt, mondjuk a teremtés idején, „kezdetben”. Érdekes, hogy az Istent vallók és tagadók egyaránt használják a tudományos eredményeket, csak másképpen magyarázzák azokat!

Heisenberg elméletei, és az, hogy nagyon magas hőmérsékleten a négy erő egyesül „szingularitássá”, magyarázhatná a bekövetkező megsemmisülés utáni esetleges teremtés, „újraindítás” módját (lehetőségét).

2. Mi lehetett a teremtés célja, milyen a Teremtő?

Platón, Arisztotelész és Leibniz az *okozatisággal* érvelt: mindennek van oka. Lehet a teremtésnek is? Ez feltételezné az időt, az előzetességet, pedig az idő – Einsteinen alapuló mai tudásunk szerint – csak a teremtéssel kezdődött. Az örökkévaló világegyetem kizárná Isten létezését mint Teremtőt. A teremtettség előbbiekben vázolt valószínűsége viszont megköveteli azt, de óvakodjunk egy fantáziával teremtett, az ismeretlent magyarázó „hézagpótló istentől”.¹⁶

A gondolkozó ember spiritualitása lehet a megoldás, ami „velünk született, kizárólag az emberhez kapcsolódó jellemző. Nem materiális, hanem szellemi dimenzió, kapcsolat a személy és egy magasabb erő között, ami meghaladja a vallási hovatartozást.”¹⁷ A spirituális élmény nyitott a transzcendensre, életerőnek nevezhető energia, ami birtoklási vágytól való távolodást is jelent.

Az USA-ban az 1950–60-as években kicsírázott „humanisztikus pszichológia” karolta fel a spiritualitást, vallás helyett, mellette a „humanisztikus életvitelt” hirdetve, részben Jung és Maslow tanításai nyomán. A spiritualitás alapvető teisztikus (Isten-központú) formája megmaradt,

a kereszténység mellett több keleti vallás módján is. A humanisztikus spiritualitásnak gyógyászati jelentősége is van. Természetes spiritualitásként a maslow-i csúcscélmenyt, a művészi átélést, a természet csodálatát és a szelf¹⁸ és Univerzum kapcsolatát stb. értették.¹⁹ A személy és a Világegyetem kapcsolata érdekes kérdéseket vet fel.

Mi lehetett a célja az Univerzum létrehozásának? A kő létrejöhet energiából, de egy gép, például egy egyszerű óramű, már intelligens készítő igényel. A világ bonyolultsága és összefüggései pedig egy magasabb teremtő intelligencia feltételezését kívánják meg. A teremtés célja pedig lehet további intelligencia létrehozása is.²⁰ Ez beleillene egyik korábbi elképzelésembe, mely szerint ennek a felhalmozott és fel is használt „szelleminek” pótlását, körforgását szolgálhatja az ember létrehozása. Miután a kreacionizmus elméleteit többen megkérdőjelezték, felvázolom erre kidolgozott elképzelésemet.

Az energiakettősség gondolati modellje

A transzcendenssel kapcsolatban két prekonceptió uralkodik: Az (Isten) *hívó* és az (Isten) *tagadó*. Ezek kompromisszuma lehet a „kettős energia modell”, másképp a protoenergiák dualitása.

E szerint az „energiának” kétféle típusa, formája²¹ van: a materiális (M) és a spirituális (S).

1. Ezek egymást hozzák létre, képezik, teremtik.
2. Egyensúlyban vannak: mennyiségük (közel) azonos és állandó, és a mindenségben mindenütt együtt vannak jelen.
3. Egymásba átalakulásuk folyamatos és kiegyenlített (de ennek ereje [intenzitása] változó lehet). Az S átalakulásával az M rendezettebbé válik: entrópiája csökken.²²
4. Az Élőlényekből fejlődő EMBERben (és hozzá hasonló „Csúcscélőlényekben”) alakul át az anyagi energia (M) szellemi energiát (S) képezve.
5. A szellemi energia hatalmas transzcendens mennyisége teremti az anyagi világot (időnként nagy és folyamatosan kis lépésekben).
6. Kiáramlása nyomokban az anyagvilág egyes élőlényeiben megjelenik, és ezzel befolyásolhatja a történéseket, a fejlődést.

Munkahipotézisem – saját szerény fantázialeleményem – vázlata (szerkezete) a következő:

3. táblázat

Az S-energia szférája	Az M-energia szférája
<i>Transzcendens</i>	<i>Immanens</i>
<i>Spirituális</i>	<i>Materiális</i>
<i>Szellemvilági</i>	<i>Anyagvilági</i>
TÚLVALÓSÁG	ITTVALÓSÁG
„Fentvaló”	„Lentvaló”
Lét 1.	Lét 2.
Az S-energia működése	Az M-energia működése
Leszáll	Felemelkedik
Materializálódik	Spiritualizálódik
Ami a	Ami az
TEREMTÉS, ÉLET	ÜDVÖZÜLÉS, EMBER,
születés, keletkezés	elmúlás, halál
kozmológiai magyarázata lehet	vallási értelmezése lehet

Ez a modell kétféle „energiát” feltételezve, kétféle istenképet és kétféle transzcendens kapcsolatot képzel el: elsőt a csak anyagvilágban élő ember, a másodikat a szellemi világot is megtapasztaló számára.

Tekintsük át az alábbi táblázaton ezeket az összefüggéseket:

4. táblázat

	<i>Istenképe</i>	<i>Transzcendentális kapcsolata</i>
Az anyagvilágban élő megszokott (tipikus) ember	Szerető, segítő, védő, „személyes” mennyei Atyjának tekinti a jó Istent	A hagyományos „helyben” (kultúrkörében) szokásos vallásgyakorlat, a társhitrendszerek elemeinek toleráns hasznosításával
A szellemi világot is megtapasztaló ember	Mint mindig mindenben jelen lévő Világszellemnek érezheti a Mindenhatót	Örömteli világ- és hitélmény, melyet tudatosan elmélkedő, kérő és hálaima, vagy kontemplatív elmélyedés révén él át

A szellemi energia körbeáramlása (az S–M–S folyamat) a vízéhez hasonló: esőként lehullva az anyagi élet nélkülözhetetlen részét képezi, ami majd hosszú földi út után a Szellemtengerbe kerül vissza. Az életben képződött szellemmel gazdagodva, a transzcendens tengerbe érve végtelen boldogságot érez, és átveheti abból a teljes tudás „sóját”. Mert e folyamat ismerete a „sós” tengerben ízlelhető, de a csapadéokban nem kaphatta, az mindig sótlan, saját sóját (tudását) ki kellett oldani magának a világ „közeteiből” az élete során. (Vagyis: élettapasztalatai alapján megismerni, felismerni, elsajátítani. Legyen ez a gyenge természeti hasonlat megvilágosító és nem zavart keltő!)

Az anyagiba (M) az élet képzése során, „emanációként” S is kerülhet: az evolúció során egyre több. A csúcslény szaporítani, termelni is tudja. A személybe került S néhány cseppje zseniális gondolkozókat hoz létre, ritkán nagyobb kibocsátott mennyisége prófétákban szólal meg, de szökőárnyi méretben isteni inkarnációkhoz is vezethet.²³

A csúcslényekben képződő S a személy Hite által fejthet ki hatást. Ennek legegyszerűbb formája az Ima erejében valósulhat meg. A hit csodaként „hegyeket mozgathat”, vagy imahatásként porszemeket. (De szembe kerülve a porszem is vakító lehet – és Mindszenty bíborost idézve: „egymillió hívő imája hazánkat menthetné meg”).

A Hit kétirányú (akár az adó-vevő rádió). Mint szellemi adó és vevő váltakozó irányban működik: általa kérhetünk és kaphatunk a transzcendens kapcsolat révén.

(Amit leírtam, nem „tudományos” tézis, csupán „költői” eszmefuttatás.)

A kétféle energia egymásba való átalakulása még magyarázatra szorul, amit laikusként csak „sejtetve” próbálunk megközelíteni: Az S-ből keletkező (átalakuló) M energia útja (pályája) az atomrészecskéken át az elemekig, azok periodikus rendszeréig, a lehetséges molekulákig, azok tulajdonságai és valószínűsége révén az anyagvilágig, annak fejlődése az életig, annak evolúciója a gondolkozó, érző, szellemet képző lényig, és annak visszatéréssel már S energiaként, a Világszemlebe, az azt gyarapító beolvadásáig tart – amiből új M energiakibocsátás következhet be.

E folyamat lépéseinek tudományos magyarázatai és azok bizonyítása elképzelésünk szempontjából közömbös, a két energiaátmenet (S–M–S) módja is többféleképpen magyarázható. Életmód-elgondolásunk alátámasztásához elég, ha elfogadjuk létezésüket.

A Hit hatásának esetleg lehetne természettudományos analógiája az a kvantumfizikai (schrödingeri) feltevés, hogy a kozmoszt megfigyelő lény nélkül a Világegyetem jelenségei is másképp valósulhattak volna meg. (Nehéz eldönteni, hogy az említett fizikai és vallási elképzelés közül melyik tűnik „misztikusabbnak”?)

**Két egymásnak ellentmondó
magyarázat mássága is kö-
zömbös a jelenség hatása,
eredménye szempontjából.**

Két egymásnak ellentmondó magyarázat mássága is közömbös a jelenség hatása, eredménye szempontjából.

Feltehető az a kérdés: „Hát előttük mi volt?” – akár a materiális világegyetem(ek)re, akár a felvetett kettős energiarend-

szerre gondolunk. Nem lehetett semmi, mert *idő sem volt*, mert az csak a teremtetett térrel keletkezett. A tér pedig a hirtelen tágulással született, és az idő ez által jött létre Einstein szerint. Ennek lehetőségét a *singularitás* magyarázza: minden materiális energia bele volt sűrítve egy pontba, ami kitágult, és létrejött a tér, az idő, az anyag, és velük az Univerzum törvényei. *Vajon nem a szellemi erő volt e folyamat „első mozgatója”?*

De ha arra gondolnánk, hogy a speciális relativitáselméletet is igyekeznek megcáfolni,²⁴ és a létezők körforgásának labdaszerűen végtelensége, örökkévalósága is elképzelhető: tekintsük ezeket az ellentmondásokat is, a fenti elvünk szerint, irrelevánsnak.²⁵

Nyitva maradt azonban változatlanul az a kérdés, ha a teremtetés cselekmény, volt-e alanya alkotóként? *Volt-e a világnak alkotója, és ha volt, akkor milyen lehetett?*

Kant azon a véleményen volt, hogy a tudósok nem tudják bizonyítani az Isten létezését, azt sem, van-e szabad akarat, és mi történik a halál után. Ez már metafizika, és nem bizonyítható.²⁶ Már Galilei is belátta: „Az a hiú igényünk, hogy mindent megértsünk, a megismerés (módja ismeretének – T. P.) teljes hiányából ered.”²⁷

Az Isten létét bizonyítani hivatott „teodiceák” és a kreacionizmus cáfolata már többeknek okozott sikerélményt, de elképzeléseink szempontjából közömbösek. Hawking és Mlodinow²⁸ könyvének Brendel²⁹ általi elemzéséből tudhatjuk, hogy Canterburyi Szent Anzelmus első és Aquinói Szent Tamás (Arisztotelészre épített) istenbizonyítása hogyan dönthető meg; hogy William Paley biológiai tervezettséget biztosító

„órás mestere” (1802) is „elszegődött” Darwinhoz – hogy a régiekről szóljunk. Az Univerzum „finomhangoltsága” élt legtovább, mint az intelligens tervezés támasza, amit az ingatott meg, hogy a téridő határtalansága is elképzelhető, és abban a nagyszámú hasonló bolygó, sőt végtelen sok világegyetem („Multiverzum”) feltételezése a véletlennek is lehetővé tenné az élethez szükséges feltételek egybeesését valahol.

A modern világmagyarázat elfogadja ugyan a *teremtés* szükségességét, de a deista felfogást követve nem tételez fel további transzcendens beavatkozást. A másik felfogás szerint az események nem véletlenszerűen történnek, hanem egy magasabb erő – teisztikus vallásos fogalomként: Isten – által irányítottak.³⁰ László Ervin³¹ szerint több teológus foglalkozik a folyamatos gondviselés és a tudomány összeegyeztetésével, a felülről jövő hatást az alulról lehetséggel kiegészítve. Ez utóbbi felel meg ismertetett elképzelésünknek, ami a bekövetkező jövő Hit általi befolyásolásának lehetőségét sem zárja ki.

A világ teremtettségét az élet feltételeinek csodálatos összhangjával tettük az *antropikus* elvvel kapcsolatban valószínűvé, hihetővé. Aztán ennek vitatható részeire derült fény. Az élethez szükséges struktúrák, a Naphoz hasonló csillagok megjelenése, a szénképződés folyamata már meghökkentő véletlenek egymást követő valószínűtlen sorozatai voltak. Ez a szabályos elrendeződés, dinamikus fejlődés a „ kozmikus evolúcióval” jöhetett létre, az élet, a spiritualitás felé. Vladimir Vukanovic³² végkövetkeztetésében: „A világegyetem inkább hasonlít egy nagy gondolat-hoz, mint egy nagy géphez.” Valószínű, hogy nincs egységes világmagyarázat, de az elméletek mozaikja adhat felvilágosítást minden konkrét jelenségre, és nem valami egyetemes törvény.³³ Ez egybevág Jäger³⁴ által írtakkal: Az Univerzum nem tárgy, hanem folyamat, egy tudathalmaz, ami folyamatosan materializálódik. Isten valószínűleg meg magát – mint a hinduk Shivéja –, „táncolja” a teremtést. Testünk is egy információs program (DNS), ami folyton újraképezi önmagát. Ez megfeleltethető a kettős energiarendszer „körfogatásának”. A természet önszabályozott evolúciója az élő anyagtól a gondolkozó lényig, a szellemvilágig vezet. Hasonló lehet Isten fogalmának „evolúciója” is az emberi képzelet hitvilágában.

Bármelyik magyarázatot fogadjuk el – az összhangnak, koherenciának –, létrehozásához intelligencia (tudás, képesség) és szándék kellett. Az Univerzum úgy teremtődött, hogy életet szülhessen. Ez egy még sok-

kal magasztosabb problémát vet fel: a szándékos teremtes, az Isten létezésének kérdését. A természettudományból kiindulva, Max Planck szerint: „A hívők számára Isten van a kezdetben, a fizikusok számára Ő van minden megfontolás végén.”³⁵ Vörösmarty csodálatos sorai is rímelnék ezzel: „A természet örök könyvét forгатni ne szűnjél, benne az Istennek képe leírva vagyon!” Vagyis Istennek léte a teremtetett dolgok alapján, emberi értelemmel felismerhető. (I. Vatikáni zsinat és Róm. I. 20.)³⁶

Az Isten létének problémája azon alapul: milyennek képzeljük? Jézus Krisztus Atyánknak, oltalmazónak, segítőnek, kegyelmezőnek tanította. Az Ószövetség istenét még másmilyennek is láthatjuk, ha nem állítjuk bele abba a kulturális és vallási környezetbe, ahol született: Ábrahámot fia megölésére biztatta, hogy hűségét bizonyítsa. (A próbatétellel hitet vár Ábrahámától, amit követel tőle, az ellene mond az isteni ígéretnek, hogy nagy néppé teszek.) Ádámot és leszármazottait „eredendő bűnnel” sújtotta, ha nem is egy almáért, de engedetlenségéért. A tízparancsolat alapján törvényekben elvárást támasztónak („féltőn szerető”) és büntetőnek is látható.³⁷

Ez a látszólag ellentétes szemlélet lehetne probléma. Értelmezhetnénk úgy, mint a régen fogalmazott szentírás – olykor előforduló – ellentéte volna a mai tudománnyal. Pedig még Mózes „hatnapos” teremtetéstörténete is értelmezhető: ha az első napot 8 milliárd évnek, a másodikat 4 milliárd, a harmadik 2, azután 1, majd félmilliárd és a hatodikat 250 000 évnek vennénk. (Dos Santos tibeti szentjének példázata ez.) E szimbolikus „napok” eseményei a mai tudomány állításaival, a kozmikus evolúció logaritmikus skálán ábrázolt időszakasaival jól összeegyeztethetők volnának.

A zsidó-keresztény hagyomány „emberszabású” (antropomorf) istene helyett egy Teremtő Intelligenciát lehet elképzelni, esetleg egy pantheisztikus, vagy egyszerre transzcendens és immanens („panentheisztikus”), mindenben jelen levő Istent. Végző fokon a *mindenségelmélet* oda jut, hogy az Isten képezi az egész mindenséget, a természet is az Ő része. Vagy, ahogy Pál apostol Istenről mondja: „Bizony nincs Ő meszse egyikünkől sem, mert őbenne élünk, mozgunk és vagyunk.” (ApCsel. 17, 27–28)³⁸

De pragmatikus vallásszemléletünk az embereknek szükséges, segítő; képzeletükben, vágyaikban élő Isten-képet keres. Isten nem halt meg Nietzsche megfogalmazása szerint, de a sokféle ember számára sokféle

formában élhet. Az ősembernek félelmei sugalmazhattak ösztönösen egy félelmetes, de védő, tápláló totemszerű istenképet. A megtestesült Istenünktől tanult „Mi atyánk” szükséges korlát a bűn szakadéka szélén, és kapaszkodó a magasabb létre emelkedéshez. Az ember úgy kívánja Istenét, mint a karját apja felé felnyújtó kisgyerek, vagy a gazdájához élelemért és védelemért futó kutya – hogy Babits Mihály szép hasonlatára emlékezzünk.³⁹ Az ember Isten-igénye a meghatározó: miért tölt be nagyobb szerepet az emberek életében a karácsonyfás Jézuska aranyvasárnapon, mint a nagypénteken szenvedő és húsvétkor dicsőségesen feltámadó Krisztus?

Talán vegyük figyelembe a Teremtőt tapasztalatból ismerő Keresztes Szent János véleményét, akit Istenről kérdezve, azt válaszolta „Sem ez, sem az.”⁴⁰

Pragmatikusan szemlélve, a hit az emberek életérzéseiben megnyilvánuló pozitív hatása folytán értékelhető. Tartalmának milyensége, formája, eredete közömbös.

Mint már előbb kifejtettük, kétféle „Isten-képünk” lehet, mindkettő igazi, valóságos: 1. A tudati, „Aki” az emberi gondolatban, érzelemben, ösztönünkben jelenik meg. 2. A szellemi „energia”, amit az emberek tudatalattijukban, a kiválasztottak kontemplációban, elragadtatásban élhetnek meg.

Feltételezésünk szerint a bennünk is jelen lévő Világsszellem (S energia) – vagy távhatással az „Istent reprezentáló” központja – kelti azt a nem kognitív és nem verbalizált tudattalan érzetet, ami a tudatban élményként, tudásként megjelenik.

Ilyen „Isteni intuíció”-ként volnának említhetők azok a „sebesen felbukkanó sejtések, megvilágosodások”, amiket az egyházatyák istenhitük transzcendens kapcsolatából vezettek le. Ádám György⁴¹ erről írva megvilágítja, hogy ez a tudattalanból felbukkanó sejtés megfelel Henri Bergson – Descartes-ra és Spinozára visszavezethető – intuícióelméletének, összhangban a természettudományos szemléletű kognitív lélektan-nal, ami szerint a „prekognitív tudás az agyban implicit memória formájában rögzül, és válik robbanásszerűen tudatos felismeréssé.”

A megváltoztatható emberi tudatot sokan kutatják⁴², és EEG-felvételekkel is igazolták a keleti kultúrákban évezredek óta ismert és művelt „ráébredő” tudatállapotokat (jóga: Szamádhí; zen: Szatori; tao: An).⁴³ Az emberi tudat transzcendens kapcsolatainak tudománya és

gyakorlata Patanjali Vivekananda⁴⁴ által ismertetett szutráiban olvasható.

De az emberi fantázia és az ádami nagyobbra vágyás néha továbblép az előzőknél. Feltételezi, hogy olyan szerkezet feltalálása is bekövetkezhet (ahogy arra már margittai Neumann János, a számítógép megalkotója is utalt), ami „gondolkozó gépeket” tud létrehozni. Dos Santos regényében a világűr benépesítése történhetne ilyenekkel, a végpusztulás elkerülésére, az élet újraélesztésével.

Ha ez többször is ismétlődhetne, akkor az Univerzumok óriási ciklikusan ismétlődő programok volnának, amelyeket egy előző Univerzum intelligenciája hozott létre, hogy biztosítsa visszatérését a következő teremtésben (Univerzumban).⁴⁵ Ez harmonizál a már említett „Meta-univerzum” feltételezésével, ami végtelen sok Univerzumot tartalmaz.

De e nélkül is elképzelhető az élet léte a Földön kívül, aminek kicsi a valószínűsége, annak tagadását is elfogadhatóvá teszi. Csak a Földön, vagy másutt is kialakult az élet lehetősége? Mindkét feltevés egyelőre csak hiten alapulhat, nem bizonyításon.⁴⁶ De volt, hogy tudósok is valószínűsítették a párhuzamos evolúciót, a több helyen létező élővilágot az Univerzumban. Már a Mindentudás Egyetemén is hallhattunk az MTA keretében folyó exobolygó-kutatásról.

A természettudomány is ad támpontot e kérdés megválaszolására. Alain Aspect (*1947), a Francia Akadémia Wolf-díjas tagja valószínűsítette, hogy a nukleáris részecskék kommunikálhatnak egymással, még akkor is, ha ezek a Világegyetem különböző pontjain vannak, egymástól mérhetetlen távolságban.⁴⁷

Ismert jelenség, hogy jelentős gondolatok, felismerések, felfedezések közel egy időben egymástól távol és függetlenül jönnek létre. Ennek két magyarázata lehet. A kézenfekvőbb az, hogy a körülmények változása, az ismeretek, lehetőségek fejlődése mindkettőnél – vagy akár többnél is – azonos vagy hasonló volt. De nem zárható ki az sem, hogy az új gondolatok létrejötté „kisugározva” hat mások elméjére, a távolabb lévőkre is. De hol lehet ennek a távolságnak térbeli határa, különösen, hogy a tér fogalma is bonyolultabb, összetettebb, mint amit környezetünk mérőeszközökkel mérni tud. Vajon nem volna elképzelhető, hogy ez a hatás csillagászati távolságokon át is hat, sőt időbeli korlátai sincsenek, és nemcsak azonos időben, hanem tartósan, később is felfogható? Ha nem is párbeszéd, de bizonyos fokú gondolatátvitel így távoli „világok” között is elképzelhető... talán.

Az Univerzum újonnan felismert tulajdonságai is arra utalnak, hogy a dolgok közt olyan kapcsolatok lehetségesek, amit nem is sejtettünk; az energiának olyan szerveződése van, amit nem ismertünk. A részecskék nem jelekkel kommunikálnak, de egyetlen entitást képeznek, szétválasztásuk csupán illúzió.⁴⁸ Hétköznapi eszünkkel ez nehezen követhető. *Mennyivel inkább hihető ennél, hogy közvetlen kapcsolatba kerülhetünk a mindenütt jelen lévő Teremtőnkkel?*

3. A transzcendens élmények gyakorlati lehetősége

Mi lehet a transzcendens élmény, mint az életmód eleme, a boldogság, megelégedettség egyik alapja?

Tanulmányunk elején álló nagyobb táblázatban próbáltuk áttekinteni az ilyen élményjavak lehetséges körét. Ezek fontos része – a táblázat 2.3 „Lélekkultusz” szakaszában – a transzcendenciával kapcsolatos spirituális, nagyrészt vallási élmények jelentőségének növelése volna.

A spiritualitás és vallás azonban kétféle megközelítése a transzcendensnek⁴⁹: A *vallásosság*: intézményhez kötött, ideologikus, rítusokkal gyakorolt közösségi Isten-kapcsolat, statikus és kognitív. Szervezetben működik, de „szíve” a hívők hite. (Nehezen különíthetők el szabadjára engedett negatív formái: a sátánisták, az öngyilkosságra kényszerítő Mennysorság Kapuja stb.)

A *spiritualitás*: személyes, egyedi, az élet értelmének keresése motiválja, dinamikus és érzelmi. (Az USA-ban több száz irányzata és intézménye működik, amibe nem csak a jógát, a New Age irányzatait és hasonlókat, hanem az okkultizmust és a paranormális jelenségeket is beleértik.)

A vallás és spiritualitás kölcsönviszonyban vannak, de a transzcendenshez másképpen viszonyulnak. Mindkettő stabilizáló, az élet nehézségeit, az élet-halál kérdést értelmezi, segíti megoldani.⁵⁰ A vallásoknak vannak egyes kultúrákhoz, felekezetekhez kötött jellegzetességei. A kultúrkörnyezettől független kérdések a spiritualizmusban is megtalálhatók. Így mindkettőben jelen van a veleszületett emberi vágyakozás a természetfelettire.

A részecskék nem jelekkel kommunikálnak, de egyetlen entitást képeznek, szétválasztásuk csupán illúzió.

E problémakört ma már empirikus kutatásokkal is vizsgálják. Így Ralph L. Piedmont megközelítésében a spiritualitás mint önálló személyiségdimenzió jelenik meg. Az általa kifejlesztett Spiritualitási és Vallási Érzület MÉRŐSKÁLÁBól hazánkban elsősorban az annak részét képező Spirituális Transzcendencia Skálát (STS) használták. Az STS három alskálája, az ima/meditáció által érzett beteljesülés, az univerzalitás és az összekötöttség elfogadható pszichometriai jellemzőket mutatott.⁵¹ Érdekes, hogy ez a kvantitatív skála a vallás keretében a rítusok gyakorlását, míg a spiritualitásként az imát/meditációt méri. Transzcendencián Piedmont nem teológiai fogalmat, de az „itt és most”-hoz és materializmus-hoz kevésbé ragaszkodást, az „érzékelhetőn túl lévő”, a közvetlen tapasztalatot meghaladót érti.

Tapasztalatnak minősülnek azonban élményeink, minden, amit átélünk, ahogyan megéljük életeseményeinket. Az, hogy azokra emlékezve, azokat hogyan értelmezzük Istennel, hitünkkel kapcsolatban, ezen múlik – Oser⁵² nyomán – spirituális, vallási szemléletünk. De Pál Ferenc lelkész szerint: a személyes istenkapcsolat érdekében először az emberi kapcsolatokban kell átélnünk azokat a tulajdonságokat, amiket a Istennek kívánunk tulajdonítani.⁵³

W. Jäger tanácsa, hogy az anyagi jót helyett a szellemi jóllét⁵⁴ lehetne a célunk, amit táblázatunkon ajánlott élményjavainkkal és meggyökeresedett vallásaink gyakorlásával érhetnénk el leginkább. De hogyan növelhetők a vallási élmények? Mi lehetne erre a keresztény válasz?

A Bibliában a Máté által leírt Hegyi beszédben mondott 8 boldogságból az első így hangzik (Károli Gáspár–Ravasz László fordításában): „Boldogok a lélekben szegények, mert övék a mennyek országa – (Mt 5,3) Luther „selignek” fordította a boldogot, ami nála a „geistlich arm” hívők jutalma. A görög szöveg azonban úgy is fordítható (egy johannita kiadvány szerint): „üdvözültek a Szentlélek által szegények”, amit úgy értenék, hogy akik kevesebb anyagival beérnék, ezért megelégedettebbek. Ezt alátámasztja Lukács evangéliuma (Lk 5, 20–21) is, ahol: „Boldogok vagytok ti, szegények, mert tiétek az Isten országa. Boldogok vagytok ti, akik most éheztek: mert megelégtötök.” És arra is tanított Jézus, hogy legyünk irgalmasok: segítsük a nélkülözőket, testi és szellemi javakkal. Van olyan tanítás is (Pargamentet idézve)⁵⁵, hogy a földi életben elszenvedett igazságtal-

lanság az örök életben egyenlítődik ki. De Krisztus tanítása így nem értelmezhető, és ezt – Marx nyomán – jól felhasználták a kereszténység ellen az ellenségei.

Minden embertársunk alapszükségleteinek kielégítése volna az irgalmasság parancsának teljesítése. Az anyagi javak iránti vágyak mérséklése és az élet élményjavakkal való gazdagítása pedig a Hegyi beszéd „szegénység” fogalmának egyik értelmezése is lehetne.

Marcus Aurelius, a sztoikus császár már azt tanította, hogy ne mindig többre, újabbra vágyjunk, ami még nincs; de arra gondoljunk, hogy a meglévő értékeinket mennyire kívánnánk, mennyire vágnánk rájuk, ha nem lennének, vagy elvesztenénk azokat. Gondoljunk csak szeretteink vagy megszokott régi tárgyaink elvesztésére!⁵⁶

Az élmény *átélésnek*, *átérzésnek* is mondható. Amit ugyancsak lehet anyagelvűen vagy szellemi módon magyarázni. Az élőlények léte ugyanis – egy magyarázat szóhasználata szerint – két síkon írható le: a *redukcionista* az atomokból, molekulákból, anyagból vezeti le. A *szemantikai* szerint viszont az élet információs struktúra, ami valamilyen szándékból (célból) működik.⁵⁷ Az egész több, mint a részek összessége, tanítja az alaklélektan, és az egész nem is tud a részek működéséről. A szemantikai (tudat) nem is sejti, hogyan működik a redukcionista (agy), de egy- másra vannak utalva. Egy könyv tartalma szemantikai, a papír, a festék redukcionista. Vajon a Világegyetem teremtése értelmezhető szemantikailag?⁵⁸ Válasz lehet erre a László Ervin által leírt⁵⁹ „mező-elméletben” megvalósuló világteremtő szoftver.

A lélek csupán a képzelet szüleménye, csodálatos illúzió, amit vágyunk szült, hogy megmeneküljünk az elkerülhetetlen haláltól?⁶⁰ Ez viszont a legtöbb vallás szerint nem a megsemmisülést jelenti. A feltámadt keresztény hívőnek a Megváltó készít mennyei hajlékot, a buddhista tanítás szerint nem a túlélő részünk, hanem csak az *individualitás érzete* szűnik meg a nirvánában.

A HIT is olyan érzet, mint az öröm. Az evangélium: örömhírt jelent!

Az örömérzet „redukcionista” magyarázata a dopamin hormon képződése az agyban; „szemantikai” magyarázata a pozitív élmény. Vizi E. Szilveszter akadémikust idézve: neurokémiailag a boldogságnak van egy központja; a limbikus rendszer része ez, ahol egy kémiai anyag szabadul fel, aminek fokozott képződése során az ember úgy érzi, „hogy elégedett, hogy boldog”.⁶¹

A limbikus rendszer az érzelmek, emóciók színtere. Befolyásolja érzelmi világunkat, hangulatunkat, kedélyünket. Az öröm (Lust), illetve a bánat (Unlust) biológiai tényezője. Kasimir Magyar híres svájci marketingprofesszor értelmezése szerint a LUST 1. kívánság valami örömköztető iránt, 2. vágy arra, amit az ember szívesen csinál vagy birtokol, 3. a jó közérzet érzete és a megelégedéssel kapcsolatos érzés-minőség. Kasimir Magyar illat-monográfiájából érdemes témánkhoz figyelembe venni, hogy a dopamin fontos információközlő az agy idegsejtjei között. Az érdeklődés, kíváncsiság, kalandvágy és újdonságok iránti nyitottság érzéseit közvetíti. Az agyban képződik, mennyiségét bizonyos narkotikumok, de már az alkohol is növelheti. A dopamin hiánya és túltengése egyaránt káros. Egészséges egyensúlyát „tréninggel” lehet beállítani, szintje növelhető. Könyvében neurokémiai Happy Makersnek írja az ilatokat.⁶²

A dopamin az agy limbikus részében keletkezik, a hippocampus és a magdala a leggazdagabbak ebből a hormonból, ami az agysejtek közötti információáramlást erősíti. A figyelmet, a motivációt és főleg az örömrészt, a kedélyt, boldogságot, az elért eredmények örömét és értékelését segíti elő. Emellett más igen fontos hormonok képződésének is irányítója. Az emlékezetnek is fontos tényezője.

Van kognitív lehetőség ennek a központnak izgatására: „Ilyen kognitív lehetőség például a látvány, vagy a visszajelzés hála formájában, szavak vagy simogatás formájában, a szeretet vagy szerelem formájában, amikor is ez a kognitív jelzés a kortextből kiinduló pályán befut a limbikus rendszerbe, és ott ez a bizonyos kémiai anyag fokozottabban felszabadul.”⁶³

Az állandósult örömrészt eufóriája a boldogság; krónikus stabil állapota a megelégedettség. Örömszerző lehet a zene, a sport, a művészet, természet, az alkotás, a testmozgás, az ízezés és más gyönyörérzet. Mindez pozitív élmény, ahogy azt táblázatunkba foglaltuk.

A világerzés maga is élmény, és az *Isten-érzés sokak szerint a legnagyobb élmény*. Ez kivirágozhat a teremtés és teremtettség megérzéséből, ami az egykori Ratzinger bíboros⁶⁴ szavaival (1976) „az embert ismerő és szerető Istenben való hit”.⁶⁵

A misztikus élmény azonban nem megszokott mozzanat a vallásgyakorlásban, amit inkább fogalmakkal, szimbólumokkal, hasonlatokkal, szavakkal írnak le. Ez részben már a „geo- és antropocentrikus” szűk vi-

lágsszemléletünkéből is következik. Pedig az égről (mennyről, túlvilágról) inkább a csillagvilágok juthatnának eszünkbe: az, hogy 17 milliárd éves világegyetemünk ifjúkorát éli, és bőven van még négyszer annyi ideje; mert hosszú az anyagelvű örökkévalóság is. Kisiskoláskorában szülte galaxisunk a Naprendszert és Földünket. Ha pedig ennek a nekünk mindenségnek számító bolygónak eddigi életét egy napnak vennénk, úgy a glóbuszunk délebédre szilárdult volna meg, a Kárpátok este 11 órakor emelkedtek volna fel, Mózes egy perccel, Jézus pedig 15 másodperccel éjfél előtt született volna.⁶⁶ Milyen parányi és pillanatnyi az egész, amiről mi beszélünk!

Viszont a mérhetetlen Időnek és Térnek Teremtője mindig itt van mellettünk, közöttünk. Egészen közel: *csak egy imányira tőlünk*. Akkor is, ha teremtő intelligenciának tartjuk. Mert az Üdvözítő tanítása szerint úgy szólhatunk hozzá, mint a „Mi atyánkhoz”. Annak a legnagyobbnak kitarhatjuk szívünket, akit ösztönösen, gyermekeként bizalmasan tegezünk. Segítségét mindenre – de csak jóra – kérhetjük, ezzel óv meg a nem előrevívó vágyaktól is.

Mert mi lehet élményszerű gyakorlati hitéletünkben? A vasárnapi szentmise vagy istentisztelet, a mindennapi ima és a ritkább elmélkedés. Vallási élményt kelthet a gyülekezeti, csoportos, közös ima és éneklés is. Sőt, ha az Ő nevében jövünk össze, akkor az Üdvözítőnk is közöttünk lesz a Szentírás szerint. Bizony ezek is misztikus valóságok, a modern ember számára keveset mondók, naivaknak tűnnek az anyagi világ hangos realitásában.

Az igehallgatás és a papi ima passzív, az énekünk, imádságunk és elmélkedésünk aktív élmény lehet. A recitáló, előírt szövegű ima hasznos, azért is, mert elcsendesüléshez vezet, és a csend a szemlélődés, elmélkedés, megértés alapja. Ezért különösen magas szinten művelik az orthodox és buddhista szerzetesek. A hívők szintjén a szóbeli „rituális imát” imakönyv segíti, az ismert szövegűek ismételt mondását emlékeztető eszközökkel (pl. rózsafüzér, imamalom) könnyítik meg. A „kérő ima” is lehet megírt vagy egyedi fogalmazás, és a materialisztikus-egocentrikustól a spiritualista-altruista felé fejlődhet. Az Isten elképzelt válaszát megértve az imádkozó irányítást kaphat. Ez különösen a „beszélgető” imában valósulhat meg. A magas szintű „elmélkedő” ima (spirituális meditáció, ami eltérő a szekuláristól) inkább gondolkodás, míg a „szemlélődés” inkább érzelmi kapcsolatteremtés a transzcendenssel.⁶⁷

Sok templomba járó ember – Pál Ferencet idézve – alig rendelkezik tudatosan ápolts Istén-kapcsolattal, nincs tapasztalata arról, „mit jelent személyes imádságban lenni.”⁶⁸ De ha a Miatyánk kéréseit tudatosan átéljük, már közel jutunk a meditációhoz, ami valóságos élmény. Szokolay Sándor zeneszerzőnk szerint azonban, Istennek talán „kedvesebb, ha valóban megélt érzelmekkel fordulunk felé, nem pedig gépies megtanult imádsággal”. Ő pedig ebben jártas, mert zenéjét is imádságnak érzi!⁶⁹

Luther Márton⁷⁰ tanítása szerint a szívnek kell megtalálni, milyen gondolatokat ragadjon meg a Miatyánkból. Az ilyen gondolatokat a buzgó szív más szavakkal is kifejezheti, rövidebben vagy hosszabban. Másnap más szavakkal imádkozhatsz, de a gondolatmenet megtartása ajánlatos. Ha jó gondolatok támadnak benned, a többi imádságot félre kell tenni, ilyenkor ugyanis a Szentlélek prédikál, ami többet ér ezer magunkfajta imádságnál. Luther maga „többet tanult imádkozás közben”, mint sok olvasás vagy töprengés alkalmával. (A módosult tudatállapota közelíthette Őt ilyenkor a transzcendenshez...)

Vagyis ha keresetlen szavakkal, vagy akár csak gondolatban tárjuk fel gondjainkat, adjuk elő kéréseinket imánkban, egyedül a „benyíló szobába” rejtőzve (ahogy az evangéliumban olvashatjuk), és a hálaadásról sem feledkezünk meg –, úgy ezzel is élményben gazdagabbak leszünk. És az így titokban kértet nyíltan valósítja meg gondviselésével a Fentvaló. (A hálánkat kifejező, valamit megköszönő ima pedig a megelégedettség érzetét növeli.) Ez a mi saját hitünk csodája, akkor is, ha a Szentlélek, Krisztus vagy más Istenhez közel álló szellemi személy közvetítő segítségét is igénybe vesszük.⁷¹

Erdő bíborost idézve: „a vallásos embernek lehetnek élményei, ha spirituálisnak azt nevezzük, hogy élményszerűen átéljük vallásunk szerinti állapotunkat vagy az Istennel való személyes kapcsolatunkat. Ha így van, ez nagyszerű dolog, azt hiszem, hogy minden istenhívő vallásban megvan ennek a hagyománya.”⁷² És minden transzcendentálissal való tiszta kapcsolatban is.

A bencés Jäger szerzetes szerint a vallások előbb-utóbb elvesztik azt a képességüket, hogy az emberek életéhez segítséget adjanak. De szükségese, mert, mint Keresztes Szent János tanítja: a lelki irányítás nélküli ember olyan, mint a *kert kerítés nélkül*.⁷³

A világ nagy bölcsei már módosult tudatállapotban értettek meg, éltek át valamit, amit aztán vallási tanításként, a hétköznapi emberek nyelvére kellett lefordítaniuk.

A transzperszonális pszichológia is elérte ezt a tudatot, és tapasztalatait gyógyítás céljára használta fel; míg vallási téren az ilyen „ezoterikus” utakat inkább tiltják, mint támogatják. László Ervin transzperszonális tudatról írva, emberek és kultúrák közti kapcsolatra utal, szociológiai kiegyenlítődésre mint célra gondolva.⁷⁴ De talán a csillagvilágok, exobolygók közötti kapcsolatteremtés is ilyesmi lehet...

A *misztika* az ÉN-érzet határainak megszűnését is jelenti. Ez a *tapasztalati hitélmény*, vagy az arra való törekvés az, ami valamennyi igaz hitrendszer transzcendentális gyökeréhez elvezet. Egykor az ima kontemplatív formája ezt a „spirituális empirizmust” valósította meg. Vajon nem válhat ez megint gyakorlattá?

A tiszta tudat, vagy kozmikus vallásosság az, amit szeretettel (abszolút szeretettel?) is ki lehet fejezni. Ezt az az ember még nem érheti el, aki az anyagvilágba fulladt. Egy szufi (iszlám) misztikus szerint ez a szeretet nem azonos azzal a paranccsal: Szeresd felebarátodat, mint tenmagadat! Ez az ÉN helyett a MI-t érzi, sőt az EGY létezőt. Az Egységérzet olyan, ami mások fájdalmát és örömét a saját fájdalmának és örömének érzi.

Pál apostol a Korinthusi levélben, a szeretet himnuszával már megközelíti ezt. Assisi Szt. Ferenc gondolata is összhangban van vele: a szeretet az az érték, amiből minél többet adunk másnak, annál több marad nekünk.

Egy régi Tao vers részlete a szeretet hiányát így fejezi ki: A kötelesség szeretet nélkül elszomorít. A felelősség szeretet nélkül könyörtelenné tesz. Az igazságosság szeretet nélkül keménnyé tesz. A valóság ismerete, a tudás szeretet nélkül kritizálóvá, kioktatóvá tesz. A rend szeretet nélkül kicsinyesség. A hatalom szeretet nélkül erőszak. A tulajdon szeretet nélkül kapzsiség. A hit szeretet nélkül fanatizmus.⁷⁵

Egy már elhunyt barátom nagyapjának rám örökített kézírata⁷⁶ szerint a tudomány tapasztalatból állapítja meg, hogy ha sok az elégedetlen ember, veszedelembé jut a társadalom. Ajánlja, hogy adjunk a magunkéból, míg nem késő, mert mindent elveszíthetünk! De tudományunk az ehhez szükséges szeretetet nem képes előidézni. A vallás vi-

A hatalom szeretet nélkül erőszak. A tulajdon szeretet nélkül kapzsiség. A hit szeretet nélkül fanatizmus.

szont ezt Isten segítségével szorgalmazza, hitre alapozva. A tudomány a természet ismeretét növeli, de az se oldható meg csak tapasztalattal, hit nélkül. A hit jövő ideje a remény, a tudomány reménye – az ugyancsak hiten alapuló – hipotézisének bebizonyítása.⁷⁷

A hit hatása pedig független attól, hogy mi az alapja, forrása, saját érzésünk, vagy más valakitől ered.

Ami ma érvényes ismeret, de módosításra kerül a jövőben, az, végső fokon *tudományos hiedelem*. Hiedelemnek tekintjük a mások általunk kétségbe vont hitét is. És a legtöbb tudományos tétel, ismeret idővel hiedelemmé válik – hacsak *hitté* nem szilárdul, amivel átkerül a tudományból a kultúra másik „kategóriájába”, a kultuszba. Így aztán kutató, küzdj, és bízva bízzál (sőt, míg lehet, higgyél is) – eredményeidben.⁷⁸

Ezért próbáltuk a természettudomány segítségével az Isten léteire vonatkozó elképzeléseket bemutatni, a vallásos hit megerősítésére. Ez a vallásos hit független a hitrendszerektől, felekezetektől, egyházaktól. Mint mindennek, ennek is tovább kell fejlődnie, felhasználva mások tapasztalatát is, kiterjesztve kapcsolatunkat mindazokra, akiktől átvehetünk, és akiknek átadhatunk transzcendens tapasztalatokat. (A transzcendencia megismerése is tapasztalati – ha nem is materiális – tudomány.) Vajon a kereszténységgel ellentétes tanításokból is tanulhatunk? Mert mi a kereszténység ellentéte? Pál Ferencet idézve: „Nem az iszlám! Nem a buddhizmus, nem is a hinduizmus. Még csak nem is az ateizmus. A katolikusnak meg nem a protestáns. A kereszténység ellentéte a bigottság, a fundamentalizmus.”⁷⁹

Ezért kell komolyan vennünk az emberiség minden transzcendens felé forduló törekvését, a mienktől távol esőket is, tanulva azoktól, és segítve azokat.

A problémakört tanulmányozva és elemezve, a következő elképzelésre (sejtésre) juthatunk: A transzcendenssel való kapcsolatot a hívő az anyagon túli valóságban bízó *hitével*; az ezt nélkülöző (nem ismerő) pedig *ösztönösen megérezve* élheti át. A vallásos ember a transzcendens kapcsolatot kultúrkörnyezetéhez⁸⁰ tartozó hagyományos, örökölt vagy választott *hitrendszer* segítségével; továbbá a neki tetsző, azt kiegészítő, egyéb átvett *idegen kultikus elemekkel* élheti át.

Ezenkívül a teremtet világ felépítettsége, nagyszerűsége és a benne töltött életünk számtalan természetes „csodája”, jelensége is kiválthatja a transzcendentális (lelki-szellemi) élményt. A természetben is megnyilvánuló természetfeletti valóság megismerésének élménye minden él-

mény felett álló. Talán ebben található meg az „Isten országa” már földi életünkben.

És ebben az utóbbiban részesülhet hitétől, kultúrájától, világnézetétől, neveltetésétől, műveltségétől, képességeitől, körülményeitől függetlenül minden EMBER – sőt valószínűleg, alacsonyabb szinten, minden élőlény.

JEGYZETEK

¹ A Magyar Tudomány 2011/1. számában megjelent vitát kezdeményező tanulmány (Tomcsányi Pál: *Az életmód-gazdaságtan alapvonásai*. Magyar Tudomány, 2011/1., 94–103. o.) nem keltett visszhangot, ezért lerövidítve, de a szellemi élmények irányában jelentősen kibővítve kívánja a szerző a Polgári Szemle tágabb körű és más szemléletű olvasóival is megismertetni gondolatait.

Mint népszerűsítő ismertetésben hivatkozásaim lapszám szerinti helyére nem utaltam, és a világhálón találtak kódját sem tüntettem fel, azok gyors megújulása (változása) és korlátozott lehetőségeim folytán. Forrásmunkáimhoz nem céltudatos kutatás, hanem baráti kapcsolatok és a „végzetszerű” véletlen vezetett. A tárgykör iránt érdeklődők tájékoztatására adtam meg a címüket.

² Csíkszentmihályi Mihály: *Az öröm művészete. Flow a mindennapokban*. Nyitott Könyvműhely, Budapest, 2009 (eredeti 1997).

³ Ennél sokkal többet kíván az, amit neves szerzők (Maslow, Wong, Csíkszentmihályi) az „Élet értelmének” tekintettek: 1. hedonizmus (élvezetek), 2. önmegvalósítás (alkotás, kreativitás), 3. öntranszcendencia (altruizmus, világjavító szándékok). Az „önmegvalósítás” szükségletei: biztonság, megbecsülés, siker, emberi kapcsolat, hatalom és hatni tudás, önértékelés és öntranszcendencia. (Horváth-Szabó Katalin: *Vallás és emberi magatartás*. Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Piliscsaba, 2007.) Az öntranszcendencia a személy önmaga meghaladását jelenti Piedmont (2005) fogalmaként. (Horváth-Szabó Katalin–Harmatta János–Tomcsányi Teodóra: *Téisztikus és humanisztikus spiritualitás*. Pszichoterápia, 2009/3., 173–179. o.) A „gondolkozás transzcendentalásán” a kialakult, megszokott képességek meghaladását értem (a táblázatban 2.3 alatt). Az öntranszcendenciának felelhet meg Pál Ferenc atya „spirituális ugrása” is. (Pál Ferenc: *Természetes spiritualitás. Meghittségben Istennel*. Kairosz Kiadó, Budapest, 2011.) E felsorolásokkal az általunk leírt „alapigények” rendkívül redukált szintjére és a transzcendencia fogalmának a vallástól, természetfelettitől eltérő többféle értelmezésére kívánjuk felhívni a figyelmet.

⁴ Ami a tudás, ismerethasznosítás örömeit illeti, hasonlatosságot ismerhettünk fel a nagy Bolyai Jánosunk Marosvásárhelyen kéziratban fennmaradt, befejezetlen „Üdv-

tan”-ában leírtakkal. Bolyai az egyenlőség alapján jól szervezett munkával az alapszükségletek megtermelése után megmaradó, megtakarított idő „tanra” (szellemiek-re) való fordítását tartja kívánatosnak. A nevelés, oktatás szabályozását kívánja, de még az életmódot és fogyasztást érintő női divat helyes mederbe terelését is szükségesnek tartja. Az olyan „kellemes érzetek” megbecsülését is ajánlja, melyek a jó zene, a szép vidék, a sétálás és hasonlók öröméből fakadnak. Bolyai János: *Üdvtan*. 1850 körül. (Bolyai János marosvásárhelyi kézíratai I. Fogalmazványok a Tanhoz, illetőleg az Üdvtanhoz. Szerk.: Benkő Samu, Erdélyi Múzeum Egyesület, Kolozsvár, 2003.; Vekerdi László recenziója, Természet Világa, 2005. december. [internet])

⁵ Bede Griffiths: *Kelet és Nyugat házassága*. Filosz Kiadó, Budapest, 2006.

⁶ Elmélkedésem részben J. R. dos Santos Az isteni formula című regényének magyar fordítása alapján (J. R. dos Santos: *Az isteni formula. Einstein utolsó üzenete*. Ford.: Nagy Viktória, Kossuth Kiadó, Budapest, 2010.) idézi fel a természettudomány témámat érintő megállapításait; az író gondolatait saját értelmezésem szerint átszerkesztve és tudományos forrásokkal, főleg Vukanovic könyvéből (Vladimir Vukanovic: *Tudomány és hit*. Magyarországi Református Egyház Kálvin Kiadója, Budapest, 1998.) és további idézett forrásokból kibővíve azokat. Dos Santos élvezetesen népszerűsítő közvetítése segített, hogy a szerző a tudományágban laikusként át tudja tekinteni ezt a témájához szükséges ismeretanyagot, amit nem kutatásként, hanem csak magyarázataihoz vett figyelembe, olykor az internetről is kiegészítve, alátámasztva azt.

⁷ Santos, i. m. (internet)

⁸ A Hawking szerinti „antropikus” elvet és ellenérveit jól tekinti át Marosán, akinek az „intelligens tervezés”-ről írt negatív állásfoglalása volt előbb olvasható az interneten. Utóbb – ha jól értelmezem – a tudósok ember voltaival magyarázza, hogy a vitákban nem dőlt meg a Teremtő léte. (Stephen Hawking–Leonard Mlodinow: *A Nagy Terv*. Accord, Budapest, 2011. Idézi: Brendel Mátyás: *A Nagy Trónfosztás*. Magyar Tudomány, 2012/3., 349–353. o.; Marosán György: *Az antropikus elv lehetséges világmodelljei*. Beszélő, 2007/12.) Ha ez csupán lélektani elfogultság volna, az is kielégítően bizonyítaná a transzcendencia szerepének fontosságát az emberek megelégedettségében, nyugalmaiban, félelmében.

⁹ Marosán, i. m., Swami Vivekananda: *Raja-Yoga. Mit den Yoga-Aphorismen des Patanjali*. Rascher Verlag, Zürich–Leipzig, 1941.

¹⁰ Marosán, i. m., Vivekananda i. m.

¹¹ Santos, i. m.

¹² Marosán, i. m. (internet)

¹³ Santos, i. m.

¹⁴ Az ősröbbanás tényét és a háttérsugárzással való bizonyítását kreacionista oldalról támadják (Santos, i. m.). Ezt és több más kreacionista állítást kritikusan cáfolják az

interneten (Csizmadia Péter: *Tudomány, hit, manipuláció. Egy kreacionista könyv kritikája*. [internet])

Ez a mélyreható tanulságos vita esetleg számos régi hiedelmet megcáfol, egyeseket esetleg megerősít. Szempontunkból azonban közömbösek, mert transzcendencia foglalkoztat egyik oldal sem zárja ki, és annak életminőségre gyakorolt hatását nem is érintik.

¹⁵ Marosán, i. m. (internet)

¹⁶ Vukanovic, i. m.

¹⁷ Horváth-Szabó–Harmatta–Tomcsányi, i. m.

¹⁸ A „szelf” az egyedi személyt és annak „énérzetét” jelenti. Természetes spiritalitáson Pál Ferenc a meghitt istenkapcsolatot érti. (Pál, i. m.)

¹⁹ Horváth-Szabó–Harmatta–Tomcsányi, i. m.

²⁰ Santos, i. m.

²¹ A spirituális energia a fizikai fogalomhoz hasonló hatóerő, ami a szellemi „dimenziókban” érvényesül. Ezt a szellemi erőt, hatást csak a fizikai párja analógiájára nevezzük energiának; s együtt e kettőt: protoenergiának.

²² Modellem ezen jelenségének hangsúlyozására Takáts László barátom hívta fel a figyelmemet.

²³ Ez a régebben keletkezett, és újra naivan fogalmazott elképzelésem az ifjúkoromban behatóan tanulmányozott hindu vallásfilozófián alapulhatott. A vedanta, meg az upanishádok Deussen (100 éves) fordításaiból és Vivekananda (70 éves) jóga könyveiből megismert prana fogalma állhat legközelebb az S erőmhöz, míg az M a fizikai világkép anyagot képző energiájának felelhet meg. A László Ervin által ismertett Tesla-elmélet és az általa kidolgozott post-whiteheadianus metafizika két tartománya – a téridő- és a mezőtartomány – is nagyon hasonlót fejeznek korszerűbben ki. (László Ervin: *Világváltozás. A változás harmonikus útja*. Nyitott Könyvműhely, Budapest, 2008.) Dubravszky László Rudolf Steineren alapuló, 1968-ban írt magyarázatából is azt tanulhattam: a Teremtés valami cél érdekében történik, ami (a steineri „abszolút”) időben megy végbe, és ami a szellemi világban nem oldható meg. A cél érdekében gondosan kialakított (anyagi) világban létrejöhet az az „új”, amire „a magas szelleminek szüksége van továbbfejlődéséhez, de ezt önmagában és önmagától nem alakíthatja ki”. (Dubravszky László: *Az idő kérdése*. In: A megismerés titka. Altair Kft., Budapest, 2003, 273–284. o.) Talán, mert önmagának, a szelleminek szaporítására képtelen? A terminológia és a tudományos magyarázat tekintetében szívesen fogok a magam szerény elképzelésével igazodni a helyesebb fogalmakhoz, hangsúlyozva azt a gondolatot, hogy a „ható-erők, energiák” ide-oda átalakulása („inkarnálódása és exkarnálódása”), kvázi körforgása a teremtés és fejlődés alapja. Másrészt a „spirituális csúcslény” (esetünkben az ember) célja, feladata új szelle-

mi energia (S) létrehozása, ami a mindenütt jelen lévő világszellembe (akasha?) visszatérve, azt gazdagítja, és annak (esetleg a „folyamatos” teremtésre való) felhasználása folytán bekövetkező fogyását pótolja.

Érezhetjük, hogy a szavak, fogalmak, terminológiák sokfélesége zavart keltő. Csak szűk szakterületek érthetik meg egymás közléseit. Ez megnehezíti a közös nagy „létproblémák” megoldásának, magyarázatának megértését, egyeztetését. Mint a magasabb (filozófiai, elméleti fizikai stb.) szaktudományokban „laikus”, azt képzelem, hogy a megértést „értelmi redukcióval” segíthetnénk elő. Az így alkalmazott „alacsonyabb tudásszint” többek számára volna érthető. Példaként szolgáljon erre egy analógia: *a turista számára jobb, ha a Nap látható keltét és lenyugvását veszi figyelembe, elhanyagolva a Föld forgásából következő valós magyarázatot!* A tudás két szintje e szerint: 1. A „látszólagos jelenségeknek” az észlelő-érzékelő-megérző számára lehetséges ismerete. 2. A tudományos magyarázatul szolgáló bizonyított (vagy feltételezett) ismeret. Mindkettőre jellemző, hogy nem egészen igazak, mert meg is dőlhetnek, változhatnak az emberi tudásban.

²⁴ Murguly György: *Az idő nem múlik. Albert Einstein speciális relativitáselméletének cáfolata. Gondolatok az emberről és a Mindenségről.* „Új Kékszalag” Könyvkiadó, Békéscsaba, 2002.

²⁵ Az Einsteint elutasító Murguly mindenségre vonatkozó ismertetései igen tanulságosak (ha nem is egyeznek meg minden részletükben a más forrásokban találtakkal), és szintén alátámasztják következtetéseinket. Utószavában jól írja, hogy az ember időnként elvágynak a „kétszer kettő négy” érzelmileg kiüresedett racionalitásából, hogy az értelem szigorával kevésbé ellenőrizhető valóságot is megtapasztalja. Ha másképp nem, legalább a fantázia szintjén. (Murguly, i. m.)

²⁶ Santos, i. m.

²⁷ Vukanovic, i. m.

²⁸ Hawking–Mlodinow, i. m.

²⁹ Brendel, i. m.

³⁰ Horváth-Szabó, i. m.

³¹ László, i. m.

³² Vukanovic, i. m.

³³ Brendel, i. m.

³⁴ Willigis Jäger: *Suche nach der Wahrheit.* Via Nova, Petersburg, 1998.

³⁵ Vukanovic, i. m., Marosán, i. m.

³⁶ Erdő Péter–Schweitzer József–Vizi E. Szilveszter: *Hit, erkölcs, tudomány.* Éghajlat Könyvkiadó, Budapest, 2006.

³⁷ Dubravszky, i. m., Marosán, i. m.

³⁸ *Újszövetség.* Fordította Károli Gáspár, a fordítást átdolgozta Ravasz László. A Nemzetközi Gedeon Társaság kiadása, Budapest.

- ³⁹ Ádáz kutyámhoz című versében, a saját Istenét Babits „égi gazdának” mondja. Pszichológiai szemlélettel Vergote is „szemben áll a vallásnak a személytelen isteni erő megtapasztalására történő redukálásával”. A transzcendens Isten személyes „istenkapcsolatként” jelenik meg a mi nyugati kultúránkban. Tomcsányi Teodóra: *Antoine Vergote, a vallás pszichológiájának és empirikus, pszichoanalitikus megközelítésének iskolateremtő alakja*. Magyar Pszichológiai Szemle, 63. évf., 2008/4., 733–746. o.
- ⁴⁰ Pál, i. m.
- ⁴¹ Tomcsányi Pál: *Gondtalanabb gondolkodás*. 2003 (interneten ezen a címen több egyetem és az MgSzH szerverén), XIV. melléklet: Ádám György: *A tudattalan reneszánsza*. Magyar Tudomány, 2001/10.
- ⁴² László, i. m.
- ⁴³ Tomcsányi: *Gondtalanabb...*, i. m.
- ⁴⁴ Vivekananda, i. m.
- ⁴⁵ Santos, i. m.
- ⁴⁶ Szathmáry akadémikus egyik korábbi közleményében érdekesen írt a megfigyelő, észlelő ember jelenlétének fontosságáról Schrödinger elmélete szerint; és Smolin feltevéséről: a kozmológiai természetes kiválasztódásról. Legutóbb a „szegény ember” evolúciójának nevezett felfedezésének örülhettünk, amivel a gének előtti élet kémizmusát világította meg. John M. Smith–Szathmáry Eörs: *A lakható világok valószínűségéről*. Természet Világa, 1997/4., 168–169. o.
- ⁴⁷ Ez kapcsolatos az Aspect–Bohm „holografikus paradigmával” és a kvantummechanika kritikájának EPR (Einstein–Podolsky–Rosen) paradoxonjával. (Santos, i. m.) Csak az alapgondolat érinti témánkat, a kiegészítést és neveket csupán az esetleg tovább érdeklődők kedvéért adjuk meg.
- ⁴⁸ Vukanovic, i. m.
- ⁴⁹ Horváth-Szabó–Harmatta–Tomcsányi, i. m.
- ⁵⁰ Uo.
- ⁵¹ Tomcsányi Teodóra–Ittczés A.–Horváth-Szabó Katalin et al.: *A spiritualitás és vallásosság kutatásának kulcskérdései és a Piedmont-féle Spiritualitási és Vallási Érzület Mérőskála*. Psychiatria Hungarica, 2010/25., 110–120. o.
- ⁵² Fritz Oser: *A vallásosan értelmezett megtapasztaláson alapuló istenkapcsolat*. Embertárs, 2005/1.
- ⁵³ Pál, i. m.
- ⁵⁴ A jóllét testi és lelki egészség, az emberek lelkiállapota. Kopp Mária és Martos Tamás tárgyalja A magyarországi gazdasági növekedés és a társadalmi jóllét, életminőség viszonya cikkben. Naszlady Attila A jólét erkölcsi válsága című tanulmánya 2010-ben jelent meg. (internet)
- ⁵⁵ Horváth-Szabó, i. m.

- ⁵⁶ Marcus Aurelius vallomásai. Szerk.: Vajda László, Officina Könyv 20, Officina Nyomda kiadása, Budapest, 1942.
- ⁵⁷ Santos, i. m.
- ⁵⁸ Uo.
- ⁵⁹ László, i. m.
- ⁶⁰ Marosán, i. m.
- ⁶¹ Erdő-Schweitzer-Vizi, i. m.
- ⁶² Kasimir M. Magyar: *Die Duft-Gehirn-Connection in Bild, Ton und Schrift*. Stimulus, Rüslikon, 2008.
- ⁶³ Erdő-Schweitzer-Vizi, i. m.
- ⁶⁴ XVI. Benedek pápa.
- ⁶⁵ Horváth-Szabó, i. m.
- ⁶⁶ Santos, i. m.
- ⁶⁷ Horváth-Szabó, i. m.
- ⁶⁸ Pál, i. m.
- ⁶⁹ Halász Zsuzsa: *Credo ergo sum!* Beszélgetés Szokolay Sándorral. Kairosz Kiadó, Budapest, é. n.
- ⁷⁰ Luther Márton: *Így imádkozzál!* In: Luther válogatott művei 5. Szerk.: Csepregi Zoltán, Luther Kiadó, Budapest, 2011 (eredetije 1535).
- ⁷¹ Papp Lajos szívsebész betegeivel átélt, már-már csodának tűnő ritka élményekről számol be. (Papp Lajos: *Virágvasárnaptól nagyépétekig. Csodák és tragédiák életben*. Kairosz Kiadó, Budapest, 2009.) Ezeket az átélők hite válthatta ki. És a hétköznapi életben is előfordulnak olyan hit által kiváltott mikrocsoadák, amelyek nem is tűnnek csodának. (Ezek léte analóg lehet a mikromutációkkal, amiket szerző a gyümölcsfajta klónok tulajdonságmódosulásaiban ismert fel egykor.)
- ⁷² Erdő-Schweitzer-Vizi, i. m.
- ⁷³ Jäger, i. m.
- ⁷⁴ László, i. m.
- ⁷⁵ Tomcsányi Pál: *Általános kutatómódszertan a doktorképzésben, távoktatási fejlesztése a piactudományok tapasztalatai alapján*. Szerk.: Tomcsányi Péter PhD, MTA Marketing Bizottság, 2004, 9–19. o.
- ⁷⁶ Göllner J.: *Az ember három vezetője*. Tanévnyitó beszéd a Debreceni Gazdasági Akadémián, Kézirat, 1927.
- ⁷⁷ Uo.
- ⁷⁸ Tomcsányi: Gondtalanabb..., i. m.
- ⁷⁹ Pál, i. m.
- ⁸⁰ Vergote szerint a vallásos dimenziók, a hívő gondolkodása és viselkedése csak abban a kulturális kontextusban, életterének kulturális adottságaiban értelmezhetők,

amelybe beágyazódtak. Vallásnak pedig csak az minősül, amiben „az isteni pólus emberfeletti vagy – metafizikai kifejezéssel élve – transzcendens különlegességében jelenik meg.” Tomcsányi: Antoine Vergote, ..., i. m.

TOVÁBBI FELHASZNÁLT IRODALOM

A szociális piacgazdaság lexikonja. Szerk.: R. H. Hasse, H. Schneider, H. K. Weigelt, Magyar Almanach Kiadó, 2006.

Sebestyén Tibor: *Életminőség és boldogság.* Polgári Szemle, 2005/5.

Szlávicz Ágnes: *A „Dolgozó Magyarok 2006” dolgozói elégedettség felmérés módszertani elemzése.* SZIE doktori (PhD) értekezés, Témavezető: Nemes F., 2010.

Alvin Toffler: *Die Zukunfts Chance (The Third Wave).* C. Bertelsmann, München, 1980.

Tóth Tibor: *Tudomány, hit, világmagyarázat.* Magyar Tudomány, 1998/5., 602–617. o.

Sohár Pál

Kultúra és politika a szocialista Magyarországon

**– Emlékeim középiskolás éveimből
a Wagner-bicentenárium kapcsán**

**Culture and Politics in Socialist Hungary
– Memories of My Secondary School Years
in Relation to the Wagner Bicentenary**

Összefoglalás

2013 Wagner, az európai zene, s ezen belül az operaműfaj nagy reformátora, a zeneirodalom egyik legnagyobb hatású gényusa születésének bicentenáriuma. Művészetének magyarországi recepcióját egyfajta hullámváz jellemzi. A kezdeti, a még Wagner életében uralkodó, műveit illető idegenkedést a két világháború között a Wagner-kultusz igen erős fellendülése váltja föl, hogy aztán ezt a periódust követően, a kommunista diktatúra idején, Wagnert háborús bűnösnek bélyegezve a hivatalos mellőzés és elhallgattatás legyen zenedrámaíróinak osztályrésze. Erről és a 2. világháborút követő fél évszázad

SOHÁR PÁL professor emeritus, a Magyar Tudományos Akadémia rendes tagja (sohar@chem.elte.hu).

diktatórikus kultúrpolitikájának torz jelenségeiről ad számot ez az írás.

Summary

The year 2013 is the bicentenary of the birth of Richard Wagner, a great reformer of European music, particularly the opera later called music drama, and one of the most influential geniuses in music. The reception of his art in Hungary may be characterised by a certain fluctuation. The initial aversion against his compositions, which dominated during Wagner's life, was followed by a massive Wagner-cult between the two World Wars. Then he was stigmatized as a war criminal and officially neglected. His music dramas were no longer played. This paper gives an account of the reception of Wagner's works in Hungary up to the political transformation in 1989, with special focus on the distorted phenomena experienced during the authoritarian cultural policy of the fifty years to follow World War II.

Kétszáz éve, 1813-ban született az európai zene nagy reformátora, az utána jövő zeneszerző-nemzedékekre senkihez sem mérhető hatású, máig a rajongók és elkeseredetten ellenzők vitáinak keresztútjében álló remekműveket alkotó zenei génusz, a zenedrámái műfaj megteremtője, Richard Wagner.

Művészete, művei egy életen át ajándékoztak meg feledhetetlen operaestekkel, hangversenyélményekkel. A Wagner-rajongó Thomas Mann írta: „A Wagner varázslatos műve iránt táplált szenvedély végigkísér egész életemen, amióta először találkoztam vele, és elkezdtem meghódítani, értelemmel győzni. Amit mint élvező és okuló ember köszönhetek neki, azt sosem felejttem el, soha a mély, magányos boldogság óráit a színházi nyüzsgés közepette, az idegek és intellektus borzongásainak és kéjeinek, a megragadó, hatalmas jelentőségekbe való bepillantásnak óráit, aminőket csak ez a művészet nyújt az embernek.”

A nagy íróval nehéz volna vetélkedni a wagneri mű rám gyakorolt hatásának hasonlóan érzékletes szavakba öntésében, de ha mégis megpróbálkozom ezzel, talán elég, ha azokra a torokszorító pillanatokra emlékezem, amikor megborzonek, sőt időseodván nemegyszer könnye-

ket sajtolt szemembe, elfeledtette számomra a külvilágot; ha bánatom volt, vigaszt és feledést nyújtott, ha boldog voltam, boldogságom meghatározta, megújuló energiával töltött föl ez a csodálatos, meguntatlan, újra és újra magával ragadó tündérvilág, amit a Wagner-zenedramák keltettek életre a tudatomban, magával ragadva, körbefonva, minden érzékem rabul ejtve, nemes kábítószerként a művész megálmodta mitikus dimenziókba emelve.

**... a színházak és a rádió
műsorából kitiltották,
a könyveket, zeneműveket,
képzőművészeti alkotásokat
elzárták a közönség elől ...**

Egy rádióban hallott előadás nyomán, középiskolás koromban kezdtem tudatosan érdeklődni Wagner művészete iránt. Jól emlékezem: 1950-ben az előadó Wagner (Nietzschevel együtt) háborús bűnösként aposztrofálta, mint aki a Harmadik Birodalom ideo-

lógusa és a 2. világháború idején Németországban történt borzalmak szálláscsinálója, szellemi atyja lett volna. Nem fért a fejembe, hogy egy művész, egy zeneszerző, aki Hitler születése előtt negyedszázaddal már halott volt, hogyan tehető felelőssé halála után évtizedekkel, több mint fél évszázaddal bekövetkező eseményekért. Igazságérzetem tiltakozott a rágalmaknak vélt vádak hallatán, amelyek fölkellették érdeklődésem Wagner iránt. Felkutattam és elolvastam írásait és a róla szólókat, a rádióműsorban kikeresve igyekeztem meghallgatni, megismerni a Wagner-zenét.

Az aktuális politikai kurzust kiszolgáló, hangadó „írástudók” – ahogy ez már lenni szokott – ekkoriban is igyekeztek politikai célok szolgálataiba állítani a művészetet és művészeket. Ennek jegyében a múlt művészi alkotásait és az alkotókat felosztották „haladó”, a rendszert előkészítő, vagy azzal szolidáris, ideológiájával azonosuló, és az azt ellenző, elmentéses nézeteket valló, „reakciónak” bélyegzett művekre, illetve művészekre. Az utóbbi kategóriába soroltak alkotásait megpróbálták távol tartani a nyilvánosságtól: a színházak és a rádió műsorából kitiltották, a könyveket, zeneműveket, képzőművészeti alkotásokat elzárták a közönség elől, s megesett, hogy meg is semmisítették.

A rendszer emblematisz filozófusa „fércműnek” nevezte az Ember tragédiáját a Szabad Nép kulturális rovatában, Wagner Trisztánjáról, még az 1956-os szabadságharcot követően kissé fellazult kultúrdik-

tatórikus időben (az 1959-es operaházi felújítás kapcsán megjelent cikkben) a kritikus „a hanyatló kapitalizmus pesszimista, dekadens, halálittas alkotásának” definiálta, s feltette a kérdést: „Szüksége van-e szocialista kultúránknak effajta mű bemutatására?”

E sorok írója 1950-ben kezdte el középiskolai tanulmányait a II. Rákóczi Ferenc Gimnáziumban. Az iskola, amely az államosított, illetve feloszlott Egyetemi Gimnázium, Mátyás Gimnázium és Érseki Katolikus (majd Rákócziánium) Gimnázium összeolvasztásával jött létre, ekkor költözött a várbeli Ilona utcából a Keleti Károly utcába, és az éppen csak kiürített épület, amelyet addig átmenetileg a Központi Statisztikai Hivatal használt a népszavazás lebonyolítására, szeptember elején még nem állt készen a tanítás elkezdéséhez. (Az összevonás és államosítás célja az intézmények egyházi befolyás alóli kivonása, a paptanárok egyidejű eltávolítása, és a Mátyás Gimnázium esetében emellett oka volt az iskola eredeti funkciója is. Utóbbi ut. 1921-ben azért létesítették, hogy befogadja a trianoni békediktátummal elcsatolt országrészekből átköltözött családok középiskolás gyermekeit. Később, 1932-től, a felfüggesztett Mátyás Gimnázium az Egyetemi Gimnázium Ilona utcai épületében működött, s átmenetileg azzal közös igazgatás alá került.)

A beköltözés elhúzódása néhány nap vakációhosszabbítással, pontosabban tanítási szünettel örvendeztetett meg bennünket, gólyákat. A bonyodalmas, végül azonban sikeres felvételemet követően (értelmi-ségi származásom miatt, kitűnő tanulmányi eredményem dacára, első menetben nem vettek fel a gimnáziumba), az általános iskolai bizonyítványért cserébe kapott DISZ-igazolvány birtokában (a DISZ-tagság automatikusan járt együtt a felvétellel, senki sem kérdezte, akarok-e, akarunk-e DISZ-tagok lenni!) ekként rögtön „lógással” kezdődtek meg gimnáziumi éveim. Kirándulással, a Marczibányi téri sportpályán focizással, az akkor még háborús romok közötti várbeli bújócskázással, s a köveken sütkérező gyíkok „begyűjtésével” (VIM-es dobozokba), majd a nyitott ablakokon át a közeli házak földszinti lakásaiba „juttatásával” (ti. behajításával) töltöttük az időt.

Egyik nap a felügyeletünkkel megbízott tanár közölte, hogy könyveket kell zsákokban elszállítanunk az iskolai könyvtárból, mint kiderült, azért, hogy bezúzzák ezeket. Az Érseki Gimnázium könyvtárát ut. „megtisztították” az ideológiailag nemkívánatos, káros eszméket terjesztő művektől. Czuczor, Gárdonyi, Kodolányi, Nyíró, Szabó Dezső, Doszto-

jevszkij, Hamsun munkáinak zúzdába küldése nem lepett meg, de hogy pl. Madách, Tolsztoj és Vas Gereben könyvei is erre a sorsra jutottak, értelmetlen volt számomra. Mindenesetre életemben először és utoljára tolvajlásra vetemedtem: Vas Gereben Jurátus élet című művét, szép kötése miatt, nem volt szívem sorsára hagyni. Az ingem alá rejtve hazacsempészttem. A Franklin Társulat gondozásában, egész vászonkötésben (a 19. század legelején, vagy a 18. század végén? – ui. nincs évszám a kötetben) kiadott, illusztrált, aranyozott szélű, erezett papírra nyomtatott könyv (a szerző összes munkáit tartalmazó sorozat VIII. kötete) újszerű állapotban ma is egyik dísze könyvtáramnak.

Wagnerhez visszatérve, zenedrámái természetesen előkelő helyet kaptak a „tiltott művek” listáján, és hogy három alkotása (a Lohengrin, A nürnbergi mesterdalnokok és a Walkür) mégis megmaradhatott az Operaház műsorán, az a rövid ideig Budapesten működő világhírű karmesternek, Otto Klemperernek és az intézmény akkori Wagner-rajongó igazgatójának, Tóth Aladárnak volt köszönhető. A Lohengrint és a Mesterdalnokokat Klemperer vezényelte, a Walkürt pedig, elfogultság nélkül állíthatom, világszínvonalú szereposztásban hallhatta a budapesti közönség. Fodor János Wotanja és Joviczky József Siegmundja a legkiválóbb, Bayreuthban vagy a New York-i Metropolitanben fellépő művészekével egyenrangú produkció volt. Más kérdés, hogy a hermetikusan lezárt határok és teljes elszigeteltség miatt ezek a művészek pályafutásuk delelőjén, sok éven át, nem léphettek föl a határokon kívül, s így nem is tehettek szert világhírnévre. A többi közreműködő is méltó partnere volt Fodornak és Joviczkynak: Palánkay Klára és Németh Anna Frickája, Székely Mihály Hundingja a világ bármely operaszínpadán megállta volna a helyét, de kiválót nyújtott Brünnhildeként Delly Rózsi, és a már pályafutása vége felé járó Báthy Anna is, aki Rigó Magdával felváltva Sieglindét énekelte.

A Walkür-előadásokat vezénylő nagyszerű magyar Wagner-specialista karmester, az Operaház későbbi, legtovább hivatalban maradó (1966–1978) igazgatója, Lukács Miklós különleges „eset”. Az akkori hivatalos véleményformálók a háborús bűnös Wagnerre specializálódott énekeseket és karmestereket eleve hátrányos megkülönböztetésben részesítették. Ők, ritka kivételektől eltekintve, eleve csak rossz kritikákat kaphattak, a különböző kitüntetések odaítélésénél pedig rendre „megfeledeztek” róluk. Az 1949-es hatalomátvételt követően a kommunista

rezsim nemcsak leparancsolta a Wagner-művek legtöbbjét az Opera műsorrendjéről, de a Wagner-énekeseket is eltávolította az együttesből. Többek között a két háború közötti évek nagyszerű Wagner-tenorja, Závodszy Zoltán, a kitűnő mezzoszoprán Némethy Ella és több sortársuk egészen 1956-ig nem léphettek föl az Operaházban. Néhányuknak sikerült külföldre menekülve elkerülni a kényszerű hallgatást. Így pl. a világhírnévnek örvendő művészek közül Koréh Endre basszista és a kitűnő bariton, Svéd Sándor volt kénytelen száműzöttként folytatni karrierjét, de sokan a mellőzöttek közül vagy meghaltak, vagy elveszítették hangjukat, mire ismét folytathatták volna művészi munkájukat. Svédet, aki egy vendégfellépésre tért haza, egyszerűen nem engedték kiutazni, elvették az útlevelét.

Mendemondák keringtek arról, hogy a ragyogó Wagner-énekesnő, az üldözött Haselbeck Olga alighogy szerencsés túlélőként visszatért a deportálásból Budapestre, kényszernyugdíjazás áldozata lett, pusztán szerepköre miatt. Báró Lukács Miklós ellen pedig valóságos hajtóvadászatot rendezett a rendszert kiszolgáló műtészek hada. Minden föllépése negatív, gyakran egyenesen lesújtó kritikákat kapott, és hogy a Wagner-előadások egy részét továbbra is vezényelhette, az nagyrészt annak volt köszönhető, hogy akkortájt nem volt vonzó Wagnert vezényelni, és pályatársai egy ideig nem tolongtak eme feladatokért. Lukács „bűne” nemcsak Wagner-karmesteri beskatulyázása (Verdi, Richard Strauss, Liszt, Brahms és más komponisták műveit is gyakran, nagy sikerrel dirigálta), de arisztokrata származása és első, rövid, csupán pár hónapig tartó 1944-es operaigazgatói működése volt. Ezt nem ellensúlyozta az sem, hogy a vészkorszakban élete kockáztatásával mentett, bújtatott üldözött zenekari tagokat és énekeseket.

Emberi nagysága és kiemelkedő művészi-karmesteri tehetsége, nagyszerű produkciói mellett pedagógiai kvalitásai és divatos kifejezéssel élve menedzseri adottságai is kimagaslóak voltak. Igazgatósága idején 1968-tól, az 1956-ot követő pangás után, egy újabb aranykort élt meg az Operaház. Nagyszerű felújítások (pl. Wagner Ringje, a Tannhäuser, a Mesterdalnokok, a Lohengrin és a Bolygó hollandi, R. Strauss: Ariadne Naxosban, Rózsalovag, Elektra, Händel: Rodelinda, Giordano: André Chenier, Bellini: Norma, Monteverdi: Poppeia megkoronázása) és bemutatók (pl. Szokolay Hamletja, Britten Szentivánéji álomja), sokéves elszigeteltség után világhírű vendégművészek (Tito Gobbi, Wolfgang

Windgassen, Astrid Várnay, Anja Silja, Aldo Protti, Ken Neate, Theo Adam, Ludmila Dvorakova, Nicolai Gedda, Mario del Monaco, Ticho Parly, Hannelore Kuhse, Leonie Rysanek, Thomas Stewart, Boris Christoff, Karl Ridderbusch, Helge Brilioth, Jevgenyij Nyeszterenko, Helga Dernes, Matti Salminen, Jean Cox, Donald McIntyre, Siegfried Jerusalem) sorozatos fellépései, nagyszerű, később ragyogó karriert befutó művészek egész rajának feltűnése (csak néhány nevet kiragadva, ekkor vált vezető művésszé Andor Éva, Ágay Karola, Begányi Ferenc, Berczelly István, Buday Mária, Dunszt Mária, Kasza Katalin, Kovács Eszter, Marton Éva, Sass Sylvia, Sudlik Mária, Temesi Mária, Dene József, Faragó András, Molnár András, Sólyom-Nagy Sándor) és újra telt házak igazolják a fent írottakat. A kórus, a zenekar, az énekesek és igen sokan a közönség soraiból rajongtak érte. Pontos beintései, a kiegyensúlyozottság állandó kontrollja, hogy ti. a zenekar, illetve egyes hangszerek ne nyomják el az énekesek, illetve más hangszerek hangját, saját személyének következetes háttérben tartása, pl. kerülve sok Wagner-dirigens állandó fortissimóit, voltak fő jellemzői művészetének, emberi tartásának. Mindez azonban nem volt elég a kritikusok többségének előítéletes ellenszenvét legyőzni. Soha nem kapta meg az őt méltán megillető elismerést, s állandóan szembeállították, jobbnak minősítették pályatársai gyakran gyengébb teljesítményeit az övéivel.

A „Lukács-eset” nem volt egyedülálló. Az „ellensúlyozó párok” módszere általános gyakorlat volt. A műfajnál maradvá a Wagner-tenor, s ezért kegyvesztett Joviczky ellenlábasaként az egyébként ugyancsak kiváló Simándy József szerepelt a kritikákban. Ezen az sem változtatott, hogy igazából más-más műfajban (hős-, illetve lírai tenorként) nyújtottak kiemelkedőt, s az sem, hogy az eredeti foglalkozását illetően hajóács Joviczky is „jó káder” volt. Bár közös drámai szerepeikben (Lohengrin, Mesterdalnokok, Bánk bán, Aida) Joviczky legalábbis egyenrangút produkált (nagyon sokan határozottan őt kedveltük jobban), a kritika kizárólag Simándyt dicsérte, s Joviczkyt vagy gyengébbnek minősítette, vagy agyonhallgatta. Mindeközben nyilvánvaló volt a megítélés politikai (alaptalan, sőt nevetséges) indítéka. Megjegyzendő, hogy Lukácsnak is volt „bezzeg-párja”, Ferencsik János, aki kétségtelenül a korszak kiemelkedő dirigense volt, de Wagner-művek interpretatoraként nem volt jobb Lukácsnál: a nagy zenekari csúcspontokra koncentrált, s kevesebb figyelmet fordított az apró részletekre, a partitúrák

és a dinamikai skála kevésbé karmestercentrikus részleteire. Számára előbbre való volt az ön-, mint a műmegvalósítás.

A Joviczkyra vonatkozó fentiek említését az is motiválta, hogy a PR Herald facebookon olvasható téves állításokat tartalmazó irományt korrigálja. A szerző, Nógrádi Ger-
gely ezeket írja: „Joviczky József – századunk ünnepelelt énekesei-
nek egyike – egy rosszízű cikket
követően pofon vágott egy kri-
tikust... A sajtó ezt természete-
sen kellőképpen felfújta, ami-
nek következtében rajongói so-
hasem bocsátották meg a csaló-
dást, melyet ezzel a ballépésével nekik okozott. Néhány év múlva még
visszatért a színpadra (a megsértett kritikus már sehol sem volt, '56-ban
kitántorgott Amerikába), de többé nem volt része akkora ünneplésben,
mint azelőtt. Alkoholista lett, és évekig szinte ki sem mozdult a lakásá-
ból. Az egyik legnagyobb Wagner-tenorunk elhagyatva, csalódottan halt
meg.”

Őszinte csodálója voltam Joviczky szerepeivel ösztönösen tökéletesen
azonosulni képes alakításainak, gyönyörű, baritonális, elementáris ere-
jű hangjának. Még pályafutása végén, az 1967-es Tannhäuser-felújítás-
kor is jogosan írta egyik kritikusa, hogy „még mindig hangmilliomos”.
Mivel ő csaknem kizárólag Wagner-művekben lépett fel, s az operaházi
Wagner-előadásokon az ötvenes évek végén, s a 1960-as évtizedben szin-
te kivétel nélkül jelen voltam, Joviczky szereplései legtöbbszörének fül- és
szemtanúja lehettem. Figyelemmel kísértem a róla megjelenő méltatá-
sokat, kritikákat és híreket, de a pofonügyről sohasem hallottam.

Joviczky 1948-tól volt az Operaház tagja, jómagam 1954-ben hallot-
tam őt először énekelni a Walkürben, utoljára 1969-ben Tannhäuser-
ként. E másfél évtized során Siegmundként 35-ször, a Trisztánban 26-
szor, Lohengrinként 17-szer, Tannhäuser szerepében 16-szor, a Mester-
dalnokokban 13-szor, mint Eriket ötször hallhattam. Vagyis nem múlt el
sok olyan hónap, hogy nem élvezhettem volna művészetét élő előadás-
ban. Így tanúsíthatom, hogy Joviczky pályafutása alatt nem hagyott ki
„néhány évet”, és folyamatosan föllépett az Operaházban. Ha az ominó-
zus pofon 1948 és 1954 között csakugyan elcsattant (a fentiek szerint

**Őszinte csodálója voltam
Joviczky szerepeivel ösztönö-
sen tökéletesen azonosulni
képes alakításainak ...**

csak ekkor történhetett), akkor rajongói igencsak gyorsan elfeledték, mert ha „sohasem bocsátották [volna] meg”, akkor 1954-ben nem fogadhatta volna a Walkür I. felvonásbeli alakítását az általam is átélt példátlan ováció, amelyhez hasonló ünneplések fellépéseit sok éven át később is kísérték.

Nem! A művészt nem a „csalódást meg nem bocsátó rajongók” kergették az alkoholizmus karjaiba, sokkal inkább a folyamatosan lekicsinylő, sokszor megalázó, igazságtalan, politikai indíttatású kritikák, amelyek éles ellentétben voltak az őt ünneplő közönség produkcióit fogadó, sokszor negyedórás vagy annál is hosszabb elragadtatott tapsviharaival, a rajongóinak népes táborából felé áramló szeretettel és csodálattal. Ezt az ellentmondást és a hivatalos elismerések sorozatos elmaradását nem tudta földolgozni. Tény az is, hogy a túlzott megterhelés (előfordult, hogy három napon belül két Trisztánt, s gyakran, hogy egy hónap alatt hat-nyolc Wagner-főszerepet énekelt) és a nem tökéletes énektechnika hozzájárult hangjának idő előtti megkopásához: legutolsó fellépésein már meg-megcsuklott a hangja, s ez vezetett az alkohalmámorba meneküléséhez, egyre nyomasztóbbá váló elmagányosodásához.

Az operaénekes szomorú sorsa nem volt egyedi eset. Se szeri, se száma a hasonlóan zátonyra futott életeknek, a politikai okokból üldözött, de legalábbis mellőzött, derékba tört karriert elszenvedett művészeknek, tudósoknak, egyházi embereknek, s a legkülönbözőbb területeken tevékenykedő kortársaknak. Hogy egy egészen más szférából vegyünk hasonló példát, forduljunk a sport világa felé. Aminthogy a zenében Wagner a rendszer ellenségének számított, a labdarúgásban a Ferencváros volt a fekete bárány. Főként a fővárosi futballklubok közismerten és jellegzetesen különböző társadalmi rétegeket, csoportokat, szervezeteket, politikai nézeteket, felfogásokat reprezentáltak. A Honvéd a katonaságot, az Újpest a rendőrséget, a Vasas a szakszervezeteket, az MTK az üzleti és pénzvilágot képviselte. A kommunista vezetés megpróbálta ugyan átszínezni vagy szétszakítani ezeket a kötődéseket, de ez éppen úgy sikertelen maradt, mint pl. a vallás- és egyházellenes propaganda és terror. A Fradi a nemzeti önérzet, a hazaszeretet, a hagyományokhoz ragaszkodás, az antikommunista felfogás, a keresztény erkölcsiség szimbóluma maradt a legsötétebb terror idején is. Az FTC-nek drukkolás a ritka, sőt szinte az egyetlen szelep volt, amelyen át a rendszer ellen feszülő lefojtott indulatok súlyosabb következmények nélkül szabad utat ta-

lálhattak. Ezért aztán a Fradi-szurkolókat, és még inkább a Fradi-sportolókat, s utóbbiak között is a legnépszerűbb futballistákat a kommunista vezetők és kiszolgálóik a rendszer ellenségeiként kezelték, s ott ártottak nekik, ahol csak lehetett. Ennek a felfogásnak jegyében előbb szétrobantották az FTC-t, a háború utáni korszak legjátékerősebb csapatát, legjobb játékosait más klubokba kényszerítve. Átkeresztelték (ÉDOSZ), anyagi támogatását korlátozták, mérkőzésein ellene bíraskodtak, a sportújságírók, riporterek és kommentátorok a tényeket meghamisítva, az FTC szempontjából hátrányosan torzítva számoltak be eredményeiről, lebecsülve, s nem ritkán elhallgatva teljesítményeiket.

Az 1960-as évek legkiemelkedőbb játékosa, Albert Flórián ellen valószínűs boszorkányüldözés folyt. A zseniális tehetség nem nyújthatott olyan teljesítményt, ami a hivatalos véleménydiktálóknak megfelelő lett volna. Miközben játékával elragadtatta a hazai és külföldi közönséget, az itthoni sajtóban, rádióban és televízióban folyamatosan csepülték, kritizálták, s végül egy pályafutását derékba törő sérülésbe hajszolták. Neki is „bezzeg-ellenfeleket” kreáltak, akiket kijátszhattak ellene, akiket a „jobban játszott/sokkal tehetségesebb, mint Albert”, nem „csípőre tett kézzel nézte közelről a meccset” és hasonló más kitételekkel szembeállíthattak vele. Ha egyikükről túl nyilvánvalóvá vált, hogy mégsem ő a jobb, kerestek másikat. Ezt a dicstelen szerepet kapták a sportújságíróktól többek között Tichy, Göröcs, Bene, Farkas, Sándor és sokan mások is, akik csak egy kicsit is az átlag fölé emelkedtek. Bizony igen nagy lelki erő, intelligencia és erkölcsi szilárdság kellett ahhoz, hogy a folyamatos rágalmozások, méltánytalanságok, szidalmak, igazságtalanságok és vádaskodások ne törjék meg, ne taszítsák elkeseredettségbe vagy közönyösségbe. Hosszan sorolhatnánk még a hasonló példákat az élet minden területéről, de a hamis vagy divatos kifejezést használva a kettős mérce, az értékek és teljesítmények viszonylagossá torzítása, relativizálása máig ható óriási erkölcsi (és gazdasági!) károkat okozó hatása az említett két példából is belátható.

A hosszas kitérő után ildomos végre visszatérni az eredeti témához: a Wagner-bicentenáriumhoz, a Wagner-művek magyarországi recepciójához. Ami az utóbbit illeti, kezdettől fogva megosztotta a hazai zenei közélet szereplőit és a zeneszerető közönséget. Egyfajta hullámvész, periodicitás jellemzi a hol felerősödő, hol lanyhuló érdeklődést a Wagner-zene iránt. A wagneriánusok és ellenzékük éppoly lankadatlan és időnként

elkeseredett küzdelme dúlt/dúl Magyarországon, mint sok helyütt a világban. Kezdetben Erkel volt az ellentábor vezére, aki féltette a magyar zenei önállóságot, az éppenhogy csak megszületőben lévő magyar operát a német zeneóriás befolyásától. De a Wagnerért lelkesedők között is igen sokan vannak a kor zenei közéletének legtekintélyesebb, legbefolyásosabb személyiségei közül,

Kezdetben Erkel volt az ellentábor vezére, aki féltette a magyar zenei önállóságot ...

így Mosonyi Mihály, Ábrányi Kornél, Reményi Ede, és mindenekelőtt a Wagnerért határtalanul lelkesedő, népszerűsítéséért minden lehetségest elkövető, sűrűn hazalátogató Liszt

Ferenc. Köztudott, hogy a száműzetésben lévő Wagner Lohengrinjének weimari ősbemutatóját Liszt eszközölte ki és vezényelte 1850-ben. Wagner műveinek részleteiből nagyszerű zongoraátiratokat komponált, és ezeket igen gyakran műsorára tűzte, de pénzzel is támogatta barátját a későbbi vejét. Liszt szerezte hamis útlevelét, amellyel forradalmi részvételét követően a drezdai felkelésben az ezért őt fenyegető súlyos börtönbüntetés elől elmenekülhetett Wagner. Liszt kedvéért vállalja Erkel a hazánkban legelsőként megszólaló Wagner-zene vezénylését 1853-ban a Pesti Német Színházban. Ugyanitt került sor az első teljes operabemutatóra 1862-ben vagy 1863-ban (erről a Tannhäuser-premierről a különböző források adatai eltérnek).

Még az Operaház 1884. évi megnyitása előtt öt Wagner-mű bemutatójára került sor a Nemzeti Színházban: Lohengrin (1866), Tannhäuser (1871), A bolygó hollandi (1873), Rienzi (1874) és A nürnbergi mesterdalnokok (1883). A Tannhäuser Erkel, a Mesterdalnokokat fia, Sándor vezényli. A Rienzi és a Hollandi karmestere Richter János, aki majd a bayreuth-i Ring-bemutatókat is dirigálja, a Lohengrin-bemutató karmestere Hubay Jenő apja, Huber Károly. A Rienzit azóta sem játszották Magyarországon, s bemutatójával máig adós az Operaház. A közönségsiker mérsékelt, de a wagneriánusok eleinte nem túl népes, ám annál lelkesebb és folyamatosan növekvő tábora lankadatlan küzdelmet folytat a Wagner-oeuvre népszerűsítéséért.

A hazai Wagner-kultusz megizmosodásához nagyban hozzájárult a zeneköltő két budapesti koncertje 1863-ban a Nemzeti Színházban, és a harmadik 1875-ben, a Vigadóban, amelyet Liszt Ferencsel közösen

adott. Ezen előbb Beethoven zongoraversenyét Liszt játszotta, s Wagner vezényelte, majd Wagner saját műveinek részleteit dirigálta. Mire fölépült a budapesti Operaház, Wagner meghódította Erkelt és a hazai zenéélet prominenseit, s a zenebarátok jelentős táborát is. Ennek köszönhetően már a megnyitó előadáson (a Bánk bán egy felvonása és a Hunyadi-nyitány mellett) megszólalt a Lohengrin I. felvonása, amelyet pár nap múltán a teljes mű előadása is követett.

A Wagner-zenedrámák megismertetéséért sokat tett Gustav Mahler, aki néhány évig az Opera igazgatója volt, és nekilátott a teljes Ring bemutatásának. Így került sor A Rajna kincse és a Walkür első budapesti előadására 1889-ben. A Siegfried és az Istenek alkonya premierjét 1892-ben hallhatta-láthatta az Operaház közönsége. A következő Wagner-bemutatóra 1901-ben került sor az Operaházban: Kerner István vezényelte a Trisztán és Izoldát. Utolsóként Wagner hatyúdalá, a Parsifal szólalt meg Budapesten a Népoperában (a későbbi Erkel Színházban), 1914. január 1-jén éjféli kezdettel. Mint a Trisztán-bemutatót, a Parsifal első előadását is Kerner vezényelte. Wagner úgy végrendelkezett, hogy e művének előadási jogát fenntartja a törvény adta határidő leteltéig Bayreuthnak. Budapesten tehát percnyi pontossággal betartották a mester kívánságát, nem úgy, mint néhány más városban (Amszterdam, New York, Zürich). A Népopera rövid működése idején még számos Wagner-előadásra került sor, többek között 1921-ben, egy Wagner-ciklus keretében a zeneköltő valamennyi művét előadták, többnyire nagyhírű külföldi közreműködőkkel.

A két világháború között a Wagner-művek az Operaház repertoárjának gerincét alkották. Világhírű vendégművészek hosszú sora mellett kitűnő hazai Wagner-specialisták biztosították az előadások magas színvonalát. Önkényesen csak egy-két nevet említve Weingartner, Furtwängler, Erich Kleiber, Reiner Frigyes, Beecham, Dobrowen, Karajan és Knappertsbusch vezényeltek, Maria Jeritza, Maria Müller, Nanny Larsen-Todsen, Kirsten Flagstad, Helge Roswänge, Set Svanholm, Franz Völker, Friedrich Schorr énekelték a Wagner-főszerepeket. A 19. századelő nagyjait, Anthest és Buriánt követve, ezekben az években Závodszky Zoltán volt a vezető Wagner-tenor, aki az összes Wagner-tenor főszerepet elénekelte.

Ezen írás kereteit és célját messze meghaladná a művészek további felsorolása, de a Wagner-kultusz e virágzó szakaszát jelzi, hogy bár 1949

után nagyon megritkultak a Wagner-előadások (ahogy ennek politikai okáról már szó esett), az Operaház 75. éves jubileumakor, 1959-ben a Lohengrin előadásainak száma igen közel volt a félezerhez, a Tannhäuser pedig már jelentősen túlszárnyalta a 400-at (2003-ban a 425-öt), de még a Walkür-estek száma is közel járt a 340-hez (2003-ban pedig már elérte az 525-öt), s a Wagner-előadások össz-száma (kizárólag az operaházi előadásoké) meghaladta a 2200-at (2008-ra jóval 2800 fölttire duzzadt).

A Wagner-előadások száma érthetően a Lukács-éra idején tetőzött, pl. az 1976/77-es évadban túlszárnyalta a 40-et, bár a politikai ellenszél még ekkor is érezhető volt: Lukács éveken át hiába kérte a Parsifal-felújítás engedélyezését, a kulturális kormányzat nem engedett: a „klerikális” mű kártékony hatásától „óvva” a szocialista kultúrát. De a Lukács személye iránti bizalmatlanság és ellenszenv is szerepet játszhatott ebben. Végül a halálos beteg Ferencsiknek, s nem mellesleg Lukács-ellenlábasnak 1983-ban megengedték, hogy halálának 100 éves fordulója alkalmából színre kerülhessen Wagner eme leginkább kárhoztatott műve.

Megmosolyogtató, de még a Wagner-előadások helyszínét illetően is politikai szempontok döntöttek! Az Erkel Színház nagyobb befogadó kapacitása, korábbi neve (Népopera) és kevésbé díszes épülete miatt a „nép színházának” számított, míg az Operaház hosszú időn át az arisztokrácia, a felsőbb osztályokba tartozók szórakozóhelye volt, ahol ünnepi alkalmakkor az uralkodó (Ferenc József), az állam- és kormányfők (köztük Horthy) is megjelent, s ahová az egyszerű, szegény emberek 1945 előtt nemigen léphettek be. Ezért Wagner negatívan megítélt személyét és műveit azzal próbálták a szocialista kulturális élet számára „elfogadhatóbbá” tenni, felfogásához közelebb hozni, hogy „legrendszerezetlenebb” műveit az Erkelben vitték színre. Így került sor a Tannhäuser 1955-ös felújítására, sőt még az 1983-as Parsifal-bemutatóra is az Erkel Színházban. Még a Trisztán-bemutató oda vitele is fölmerült, de erről végül mégis lemondtak a megkövetelnél kisebb zenekar és főként a nagyobb befogadóképesség, s egyidejűleg a várhatóan mérsékeltebb látogatottság anyagi következményeit szem előtt tartva.

A kulturális kormányzat egy pillanatra sem feledkezett meg a Wagner-zenedrámák előadásának korlátok közé szorításáról. A kommunista hatalomátvételt követően nemcsak levétették a műsorról a Wagner-művek többségét, de a művészgárda megtizedelése során is külön figyel-

met fordítottak a Wagner-énekesek lehetőleg minél nagyobb számú kiszorítására, ezzel is előmozdítva, hogy ritkuljanak a Wagner-estek az Operaházban.

Feltűnő volt, hogy a száműzött művek és művészek többéves szünet után, 1955/56-ban kerülhettek ismét közönség elé. A Nagy Imre miniszterelnöksége idején enyhülő politikai nyomás jótékony hatása elérte a zeneéletet is: előbb a Tannhäuser felújítását engedélyezték, majd pedig az Országos Filharmónia 1955-ben, karácsonyi bérletben Wagner-koncertsorozatot hirdetett meg, amelynek keretében három estén az Erkel Színházban a Trisztán, a Siegfried és az Istenek alkonya koncertszerű előadására került sor, bő keresztmetszetek formájában. Siegfriedet Závodszy énekelte, Lukács vezényelt. Óriási siker volt!

A Tannhäuser-bemutató 1955. június 5-én ugyancsak emlékezetes esemény volt! Egy nappal pénztárnyitás előtt elkezdődött a sorban állás a jegyekért. A felvonásvégeken és az előadás után húszperces tapsvihar köszöntötte a közreműködőket. Több száz Operaház- és Erkel-beli előadás résztvevőjeként, sem előtte, sem azóta nem éltem meg olyan spon-tán érzelemnyilvánítást, mint amit akkor. A „Vendégek bevonulását” való-ságos fölhördülés fogadta a nézőtéren, és a haldokló Tannhäuser utolsó szavainál: „Drága, szent Erzsébetem, légy pártfogóm!” sokan kö-rülöttem lopva, vagy nem is leplezve könnyeiket törölgették. A szerep-lők: Joviczky, Takács Paula, Jámbor László, Delly Rózsi és Littasy György valamennyien nagyszerű teljesítményt nyújtottak, különösen Joviczky volt magával ragadó! A Római elbeszélés és a II. felvonás vége, amikor az általa súlyosan megbántott Erzsébet az ő életéért könyörög a felbő-szült lovagokhoz, s ennek hatására az addig az egész világgal szembe-szálló dacos Tannhäuser összeomlik, és egy csapásra kétségbeesett, meg-tört bűnbánóvá válik, megrendítő és feledhetetlen élménnyel ajándé-kozta meg a hallgatóságot.

Alig több mint három héttel a Tannhäuser-bemutató után, annak lel-kesítő hatására, jegyet vettem a számomra első Mesterdalnokok-elő-adásra (június 29-ére). Alaposan felkészülve, a szövegkönyvet elolvasva, nagy várakozással készültem erre az estre. És az élmény nem is maradt el! A ragyogó derűt árasztó, a mesterek mulatságosan fontoskodóan-méltóságteljes, szertartásos ünnepélyességét a zene eszközeivel hatáso-san ábrázoló nyitány után következő jámbor áhítatot árasztó, Bach stí-lusát remekül utánzó protestáns zsoltár, az egymás iránt ekkor szere-

lemre gyúló Éva és Walter érzéseit megelevenítő közbeékelődő hegedűszólókkal pompás kettős kontraszt: a wagneri drámaépítkezés sokszor alkalmazott s mindig hatásos eszköze. Székely Mihály orgonazengésű hangon előadott Pogner-monológja (azt hiszem, ez volt Székely egyéniségéhez, hangjához legjobban illő Wagner-szerepe), Dávid a mesterré válás rögzös útját ecsetelő mulatságos jelenete, Walter „Am stillen Herd” kezdetű bemutatkozó és a „formabontó”, minden rigorózus szabályt áthágó, de eredeti tehetségét sugárzó, felvonást záró vizsgaéneke, a mesterdal-szabályokat rögzítő „tabulatúra” Kothner által koloratúrákkal díszes énekbe foglalása, Sachs és Beckmesser szellemes, frappáns replikáktól hemzsegető szópárbaja külön-külön is elragadó, együttesen remekbe szabott, zseniális mestermű. Ez az I. felvonás, többtucatszor hallgatva is újabb s újabb „poénok”, eredeti zenei és dramaturgiai ötletek felfedezését kínálva ejt ámulatba. És a lenyűgöző hatás felvonásról felvonásra csak fokozódik.

De hát nem a zenedrámák elemzése most a célom (és a Mesterdalnokok két másik felvonása, s éppúgy bármelyik Wagner-mű ugyanennyi hasonlóan csodás részlet leírására csábítana), azt azonban mégsem állhatom meg, hogy legalább a II. felvonás végének bravúros jelenetszerkesztését ne említsem meg. A híres verekedésjelenet, amelynek ötlete Wagner egy személyes élményéből származik, frappáns válasz azon kritikuszainak, akik a hagyományos zenei formák mellőzése, megbontása miatt azzal vádolták Wagnert, hogy ezeket azért dobta sutba, mert maga nem lett volna képes ilyenek megalkotására. Nos, ennek a kaotikus jelenetnek a zenéjét Wagner a legkötöttebb, legbonyolultabb szabályokkal jellemezhető zenei formában, fugába foglalva írta meg. A zűrzavar tetőpontján a verekedő férfiakat az álmukból felzavart nők az éjjeli edények ablakokon át a verekedőkre zúdított tartalmával térítik észre. Erre aztán a csataterre vált utca szempillantás alatt kiürül, s mire az odaérő éjjeli őr kürtje megszólal, a holdfényben fürdő békés nyáréjszaka varázslatos csendje váltja fel az alig pár pillanattal előbbi pokoli lármát. Ismét egy lenyűgöző kontraszt, ismét egy megigéző színpadi remekelés!

II. felvonásbeli látszólag naiv, vidámnak tetsző kis suszterdal (amely pedig a boldogtalan, cserbenhagyott, de sorsába bölcs rezignációval beletörődő suszterpoéta, Sachs Évának szóló szelíd szemrehányását rejti, aki előbb vele kacérkodott, de aztán a felbukkanó fiatal lovag kedvéért tőle hirtelen elfordult) átlényegülése is bámulatra méltó költői ötlet,

amikor a III. felvonás előjátékában Sachs nemes önzetlenségének, bölcs lemondásának, a fiatalok boldogságáért saját szerelmét feláldozó öregedő költőt megdicsőítő, ünnepélyessé lelassult, himnikus alakban tér vissza.

A mű zárómonológja akkoriban áldozatul esett az ideológia kormányzat ostoba és nevetséges cenzúrájának. Sachs itt a német művészet nagyszerűségét magasztalva inti Waltert, az önérzetes arisztokratát a hagyományok és a művészetpártoló polgárok, a mesterek tiszteletére: „Ha egykor széthull, szétszakad a szent német birodalom, a szent német művészet az, mi fennmarad!” Ezeket a nemzeti önérzetet sugárzó, a művészetet felmagasztaló szavakat nem tűrhette az internacionalista, kommunista szemlélet, ezért aztán az egész monológot kihagyták az előadásból.

1956 előtt az operajegyekért sorba kellett állni.

1956 előtt az operajegyekért sorba kellett állni. A pénztár vasárnaponként 10 órakor nyitott, és kezdte árusítani a bérletezésből visszamaradt, akkoriban nagyon kevés jegyet. Ahhoz, hogy biztosan jegyhez jusshasson a sorban álló, vasárnap hajnalban ott kellett lenni, de voltak, akik már szombat este megkezdték a sorállást. Mindenki sorszámot kapott, és óránként volt „katalógus”. Nem lehetett hazamenni, hogy legalább egy-két órát alhasson a jegyre aspiráló. Főként egyetemisták, középiskolás diákok vállalták ezt a fárasztó és nagy elszánást követelő áldozatot, de voltak szép számmal idősebbek is, pedagógusok, könyvtárosok, orvosok s más zenerajongók. Az 1956-os forradalom és szabadságharc aztán véget vetett a sorban állós korszaknak. Amikor a kijárási tilalom feloldását követően ismét este 7-kor kezdődhettek el az előadások (néhány hónapig 1957 elején délután kettő volt a kényszerű kezdési időpont), foghíjas nézőterek fogadták a fellépőket, s egy évtizeden át többnyire nem sikerült telt házat elérni.

A szabadságharc leverése után, 1957 télutóján az operaelőadások mielőbbi újraindítását, a konszolidáció jeléül szánva, sürgette a kultúrkmányzat, s erre hamarosan sor is került. A kitűnő bariton, Palló Imre kapott megbízást a Ház igazgatására, aki, mint már említettem, visszahívta az 1949-ben kényszernyugdíjba száműzött művészeket, már azokat, akik még éltek, nem hagyták el hazájukat, és még nem öregedtek ki végleg,

nem veszítették el hangjukat, kedvüket a reaktiválódáshoz. Az előadások, a kijárási tilalom miatt, pár hónapig kora délután, 14 órakor kezdődtek. A forradalom bukását követően, a Nyugat által cserbenhagyott és a roppant túlerő ellen hőiesen küzdő, de eleve vesztesre ítélt, kivézt Magyarország mély depresszióba süllyedt, a kilátástalanság és elkeseredettség lett úrrá a lakosságon, amit csak fokoztak az aljas, gátlástalan, minden törvényt fölrúgó, embertelen, barbár és kegyetlen megtorlásokról elrettentésül terjesztett hírek. Sokan, közöttük jómagam, a zenében kerestünk vigasztalást. Ekkor váltam rendszeres operalátogatóvá, és főként a szabadságról szóló művekre vettem jegyet. Ekkor hallottam, láttam először a Fideliót, a Don Carlost, és persze a Bánk bán minden előadásán is ott voltam. Utóbbit hamarosan levették a műsorról, és a rendszer által rettegett dátumok: október 23., március 15. napján és közelében még évekig nem tűzték műsorra ezeket az operákat. De előbb még sor került néhány Bánk bán-előadásra. Amikor a gyilkossági jelenetben Bánk azt énekelte, hogy „népünk ellensége, légy te átkozott!”, a közönség helyéről felugrálva hosszan tartó tapsviharban tört ki. Ezért kellett levenni a műsorról a művet. Ezeknek az előadásoknak a hőse Joviczky volt, és Delly Rózsival olyan sodró lendületű, félelmetes indulatokat felkavaró drámai jelenetet produkáltak az említett részletben, amihez hasonlót sok-sok estén át soha máskor nem élhettem át sem az Operaházban, sem prózai színházi előadásokon.

A Wagner-rajongók azt remélték, hogy néhány Wagner-ínséges évadot követően a bicentenárium sok és magas színvonalú Wagner-operavetettel fogja emlékeztetessé tenni a 2012/13-as évadot. Nagy csalódást jelent ezek után, hogy egy évek óta halogatott Bolygó hollandi-felújítást nem számítva, nemhogy több Wagner-előadást tervezne a Ház, de még az eddig műsoron lévő három Wagner-mű közül is kettő lekerült a játékrendről, s egyedül két Parsifal-előadásra kerül sor az említett felújításon kívül. Ilyen szegényes Wagner-repertoár példátlan az Operaház 128 éves fennállása óta. S ennek még csak nem is politikai okai vannak, hanem feltehetőleg a gazdaságiak mellett a jelenlegi vezetés nem éppen Wagner-barát felfogása.

Szomorú, hogy a hajdan virágzó budapesti Wagner-kultusz hosszabb ideje hanyatlik, s éppen a jeles évforduló idején érte el mélypontját. Thomas Mann Wagner halálának 50. évfordulóján azt írta, hogy fél századdal a mester halála után esténként az ő zenéjébe burkolózik a

földgolyó. Ez ma is igaz, de sajnos ezen a zenei atmoszférán Budapest az „ózonlyuk”.

Kétségtelen, hogy a Wagner-zenedrámák előadása roppant követelményeket támaszt nemcsak pénzügyileg, de az ezek igényelte óriászene-kar és kivételes adottságokat követelő énekes produkciók miatt is (ha igaz, amit szakmai berkekben beszélnek, egy-egy Wagner-főszerep olyan fizikai teljesítményt követel, hogy az előadás alatt 2–3 kg-ot adnak le az énekesek). Ám azok az operaházak, amelyek igényt tartanak arra, hogy a világ élvonalába tartozó intézmények közé sorolják, nem engedhetné meg magának a Wagner-művek ilyen mértékű mellőzését.

A Wagner-kultusz hanyatlását jelentősen elősegíti, s nemcsak nálunk, a jelenkori rendezői terror, a rendezők „önmegvalósítás” címén elkövetett merényletei a színre vitt művek és szerzőik, s nem kevésbé a közön-ség ellen. Wagner zenedrámái, amelyek szerzője az összművészet (Gesamtkunstwerk) jegyében a szó, a zene, a látvány és mozgás együt-tes hatására alapozta műveinek sikerét, nem foszthatók meg az eredeti koncepcióval harmonizáló színpadi megjelenítéstől, ami alapvető felté-tele, elemi összetevője az alkotások érvényesülésének. Természetesen ez nem zárja ki a hagyományos, realiztikus, naturalista megvalósítás he-lyett modernebb felfogások érvényesítését. A zseniális Wagner-unoka, Wieland „lomtalanított” színpada, szinte pusztán csak fényeffektusokra és néhány szimbolikus jelzés jellegű kellékre szorítkozó rendezései nemhogy kárára lettek volna nagyapja műveinek, de még fokozták is hatásukat, mert e rendezések minden eleme az eredeti elképzeléseket szolgálta, s az egyes zenedrámák lényegéhez igazodtak, szellemiségével tökéletesen harmonizálva. Ezzel szemben a későbbi modernizációs, ak-tualizáló kísérletek legtöbbje (beleértve pl. a dédunoka néhány év előt-ti budapesti Lohengrin-rendezését) műüdegen lévén, csak zavarta, gyengítette a színpadi hatást.

Azzal vigasztalhatjuk magunkat, hogy amint a politikai indíttatású ki-sajátítási kísérletek (köztük Hitler „Wagner-rajongása”), vagy a kom-munista „elhallgattatási” próbálkozások, sikertelenek maradtak, a Wag-ner-alkotások túl fogják élni a rendezői terror és a jelen hazai „Wagner-szegény” évek sivár korszakát is, és amíg az európai civilizáció fennma-rad, Wagner nagyszerű, hasonlíthatatlanul monumentális művészete is tovább fog élni és hatni.

Laki Ildikó

Napjaink diszkriminációs fogalmai és megjelenési formái

Concepts and Forms of Discrimination in Our Time

Összefoglalás

Tanulmányom rövid áttekintése a diszkrimináció eltérő fogalmainak, tartalmának, a szűkebb vagy tágabb értelmezésének. A tudomány, az oktatás, a szociális, valamint a gazdasági élet egyre gyakrabban használja a megkülönböztetés tartalmi elemeit, amely néhány esetben pozitív oldalról, néhány esetben pedig negatív oldalról teszi láthatóvá, miként vélekednek a mai társadalmak elméleti, illetve gyakorlati szinten minderről. A különböző elméleti fejtegetések mellett különös hangsúly helyeződik gyakorlatban érvényesülő diszkriminatív vélemények, cselekedetek, döntések megismertetésére, amelyek minden esetben az európai polgárok témával összefüggő értékrendjét sem hagyják figyelmen kívül.

Summary

This study is a brief overview of the different concepts of discrimination and its contents, including narrower or broader interpretations. Science, education, social and economic areas increasingly use ele-

LAKI ILDIKÓ kutató, MTA TK Szociológiai Intézet, Zsigmond Király
Főiskola (laki.ildiko@socio.mta.hu).

ments of discrimination, and their application represents the way current societies see things, whether theoretically or practically, positively or negatively. In addition to the various theoretical considerations, particular emphasis is placed in the study on the presentation of discriminatory practices prevailing in opinions, actions and decisions, which in each case relate to the values advocated by Europeans on this issue.

Írásom egy olyan fogalom széles körű bemutatásáról, több oldalról történő megközelítéséről szól, amely fogalom napjainkban egyre erőteljesebb, szerteágazóbb tartalommal jelenik meg nemcsak a tudományágakban, hanem a szakmai dokumentumokban, politikában, a közéletben, illetve a mindennapjainkban egyaránt. A *diszkrimináció* manapság tehát rendszeresen használt terminus, amely a társadalom nyitottá válásával (Karl Popper), az eltérő társadalmi értékrend és viselkedési mód, a társadalmi-területi egyenlőtlenségek, valamint a társadalomban végbemenő változások következtében újabbnál újabb tartalommal bővül és értelmeződik át. Egyértelműen megállapítható tehát, hogy a fogalomnak kiemelt helye és szerepe van az élet minden területén. A különböző szakirodalmakban fellelhető fogalmak viszont eltérőségük mellett gyakran a meghatározás tartalmi változását is bemutatják, ezáltal lehetővé válik a használók számára, hogy az adott kor adott szellemiségében alkalmazzák e tartalmakat, mely valójában akkor válik igazán izgalmassá, ha a kontextusokat sem hagyjuk figyelmen kívül.

A tanulmány a diszkrimináció definícióját a szociológus szemszögéből kívánja vizsgálati górcső alá helyezni, mely nem jelenti azt, hogy kizárja a jogi és gazdasági megközelítéseket, hanem elsősorban a társadalomtudomány oldaláról tekinti a fogalmat és annak tágabb vagy szűkebb tartalmi elemeit.

A DISZKRIMINÁCIÓ FOGALMI KERETE

A fogalom értelmezési keretét Smith és Mackie¹ meghatározásával kezdhethjük. A szerzőpáros szerint a *diszkrimináció terminusa egy társadalmi csoport és annak tagjai felé irányuló pozitív vagy negatív viselkedésre utal. Természetesen az emberek általában a negatív viselkedésre gondolnak* –

egy bizonyos csoport elleni diszkriminációra –, ám egy csoport elleni diszkrimináció egyenlő a mások melletti diszkriminációval. A diszkrimináció folyamatához vezető úton minden esetben megjelenik az előítélet, a sztereotípiák és társadalmi kategorizáció. Az előítélet a nem racionális

Egyes sztereotípiák tartalmazzák az igazság bizonyos elemeit, mások azonban egyszerűen az úgynevezett eltolás mechanizmusaként szolgálnak.

megismerés és tudás leghatásosabb eszköze társadalmi és lélektani szinten.² Az előítéletek egyik fontos forrását az embereknek egy csoport pozitív vagy negatív jellemzőiről kialakított hiedelmei jelentik. A csoporttagság kétoldalú; egyfelől a tagság

maga is irányíthatja az emberek előítéleteit, vagyis a saját csoport felsőbbrendűségének kialakításában rejlik mindez, másfelől ebből a helyzetből adódóan annak a vágyak a megjelenése, amely vágy a többi csoport elnyomásával teljesül.³

Az előítéleteket tápláló személyek előre megfogalmazott nézetei gyakran nem közvetlen tapasztalatokból erednek, hanem csupán másoktól hallomás útján átvett ítéleteket mutatnak, és fennmaradnak az ellentmondó információk tükrében is. Az előítéletek legtöbbször sztereotípiákon alapulnak, melyek előre kigondolt és viszonylag merev elképzelések egy egyénről, csoportról vagy társadalmi státusról. Ezek az elképzelések általában felszínes jellegzetességeken vagy a csoport egyes tagjainál megfigyelt vonások túláltalánosításán alapulnak.⁴ A fogalom régi keletű, Walter Lippman vezette be 1922-ben publikált *Public Opinion* (Közvélemény) című könyvében. Jelentése az elménkben előre kialakított berögzült képre utal, amely általában nehezen változtatható meg.⁵ Egyes sztereotípiák tartalmazzák az igazság bizonyos elemeit, mások azonban egyszerűen az úgynevezett eltolás mechanizmusaként szolgálnak.⁶

A diszkrimináció tartalma egyrészt a szociológia, másrészt a pszichológia, harmadrészt a politika oldaláról értelmezhető. A társadalomtudomány nyilvánvalóan a társadalom szempontjából elemzi a tartalmat, mely nem erősebb vagy gyengébb a politikai, gazdasági vagy szociális vonulathoz, inkább a humánus megközelítésben találhatjuk a különbséget, amely olykor a racionalitás és a liberalizmus elveit egyaránt tartal-

mazza. Ennek tükrében a Szociológiai lexikonban olvasható fogalom szerint a diszkrimináció azokat a megkülönböztetéseket jelöli, amelyeket a társadalmi életben a társadalmi normákat és a törvény előtti egyenlőség elvét megsértve, a lakosság néhány alcsoportjának igazolása mellett olyan csoportok rovására tesznek, amelyeket a többség elfogadhatatlannak ítél.⁷ A fogalom tartalmában a társadalomtudomány gyakorlói a szigorú meghatározás mellett érvelnek, amelyek a normákra, értékekre és a társadalmi konszenzus által kialakított elvekre épül.

Ellenben a *Nemzeti Rehabilitációs és Szociális Hivatal által használt, illetve alkalmazott diszkrimináció fogalom a 21. századi normákhoz illeszkedik*. A fogalom e szerint minden olyan megkülönböztetést, kizárást vagy kedvezményezést jelent, amely megszünteti vagy rontja az esélyegyenlőséget, illetve sérti a bánásmód egyenlőségének elvét. A diszkrimináció formái között megtaláljuk a közvetlen és közvetett diszkriminációt egyaránt. *Közvetlen* hátrányos megkülönböztetésnek minősül az olyan rendelkezés, amelynek eredményeként egy személy vagy csoport valós vagy vélt helyzete, tulajdonsága vagy jellemzője miatt részesül más, összehasonlítható helyzetben lévő személyhez vagy csoporthoz képest kedvezőtlenebb bánásmódban. *Közvetett* hátrányos megkülönböztetésnek minősül az a közvetlen hátrányos megkülönböztetésnek nem minősülő, látszólag az egyenlő bánásmód követelményének megfelelő rendelkezés, amely egyes személyeket vagy csoportokat más, összehasonlítható helyzetben lévő személyhez vagy csoporthoz képest lényegesen nagyobb arányban hátrányosabb helyzetbe hoz.

A korai szociológusok a diszkriminációt az etnocentriskussággal hozták összefüggésbe, ami a mássággal szembeni ellenállás kulturális jelenségét érvényesítheti. Ez az értelmezés ugyanakkor összhangban van a sztereotípiákról végzett kutatásokkal is, amelyek azt mutatják, hogy a faji és etnikai csoportok közötti kapcsolatokra hatással van a saját közösségükön belül egymásról kialakított kép. A diszkriminációval foglalkozó szociológiai elemzések többsége a dominancia és elnyomás módozataival foglalkozik, mint a hatalomért és a kiváltságokért folytatott küzdelem megnyilvánulása.⁸

A Marshall-féle értelmezést tekintve – a jelen tanulmány szempontjából – nem hagyhatjuk figyelmen kívül a csoportsztereotípia tartalmi elemzését. Mackie és Hamilton⁹ szerint a csoportsztereotípiákban megjelenő személyiségvonások gyakran azokat az érzéseket tükrözik, melyek

ket a csoport tagjai másokban kiváltanak. Az egyik csoportra tekinthetünk az utálat és az ellenszenv érzésével, a másikra félelemmel és rettegéssel, a harmadikra pedig tisztelettel és csodálattal. Ennek következtében az első csoportot „ellenszenvesnek”, a másodikat „ellenségesnek”, a harmadikat pedig „bámulatra méltónak” lehetne elnevezni.¹⁰ A sztereotípiák pozitív és negatív jellemzőket egyaránt tartalmazhatnak, amelyek magyarázata természetesen szintén nem mindenki számára egyértelmű. Ennél talán fontosabb az a megállapítás, hogy a sztereotípiák lehetnek pontosak vagy pontatlanok. Az egy-egy csoportra vonatkoztatható jelző azonban nem általánosítható, inkább szubjektív, egyéni szintű. Mint például az a megállapítás, hogy a női vezetők nem jó vezetők. Túlzáson, rossz tapasztalaton alapuló általánosítás, amelyben a sztereotipizálás a női nemre irányul, a valamilyen okból kifolyólag történő magyarázat pedig akár egy dogmatikus, kötött társadalmi normákon alapuló társadalmi ismeretre, amelyben a női nemnek nem volt pozitív értékelése.

A pszichológia szótárában fellelhető fogalom részben vagy egészében szorosan kapcsolódik az előbbiekben megjelent meghatározásokhoz. Ennek értelmében a pszichológia szerint a diszkrimináció megkárosítás, lefokozás. A tudományág meghatározásában a szociológia szolgáltatja az alapot, amely szerint a diszkrimináció a népességcsoportoknak (főleg a kisebbségnek) rassz, vallás, nyelv, meggyőződés, származás vagy nemhez tartozás alapján történő hátrányos helyzetbe kényszerítése. Általában az előítéletek szolgáltatják ehhez az alapot, amelyek egyúttal látszólag legitimizálják a diszkriminatív magatartást. Az előítéletek főleg a gazdasági és politikai krízishelyzetekben erősödnek fel. Ennek megfelelően a diszkrimináció funkciója, hogy saját uralkodó helyzetét biztosítsa, a szociális egyenlőtlenséget elfeledje, és a kisebbség versenyképességét kikapcsolja.¹¹

Giddens¹² a társadalomtudomány oldaláról mutatja be a diszkrimináció tartalmát. Véleménye szerint míg az előítélet attitűdöket és véleményeket foglal magába, a diszkrimináció egy másik csoport vagy személy iránt ténylegesen tanúsított viselkedést jelent. A diszkrimináció olyan tevékenységekben nyilvánul meg, amelyek valamely csoportot/egyént megfosztanak a mások számára nyitott lehetőségektől. Csepeli¹³ a nem racionális megismerés és tudás társadalmi és lélektani szempontú eszközének tekinti az előítéletet. Munkájában felsorakoztatja azokat az el-

méleteket, amelyek igen alapos és szakszerű magyarázatot adnak arra, hogy valójában „az előzetes ítéletek mikor válnak előítéletekké, abban az esetben, ha az újonnan feltárt ismeretek nem képesek változtatni rajtuk” – mint ahogy ezt Allport is megfogalmazta 1977-ben.¹⁴ Ezzel szemben Wolf¹⁵ az előítélet két típusát különbözteti meg: amely egyfelől a helyzet, csoport vagy a tárgy helytelen ismerete, másfelől a helyzetre, csoportra vonatkozó megbízható ismeret figyelmen kívül hagyása társul a feltétlenül elfogadott ismereti tartalomhoz. Mindezek alapján azt mondhatjuk, hogy a diszkrimináció tartalmi elemei a nem racionális megismerés, felismerés és cselekedet függvényében érhetőek tetten.

Szalai Péter a jogi megközelítés oldaláról teszi megragadhatóvá a diszkrimináció fogalmát. A szakember úgy véli, ahhoz, hogy a diszkrimináció fogalmát és jogi természetét feltárjuk, meg kell határozni egy másik jogi kategóriát: a jogegyenlőség elvét. A jogegyenlőség mai értelmezése szerint formális egyenlőség, amely annyit jelent, hogy minden ember a közhatalomhoz (az államhoz) képest egyenlő. Jogi szempontból az egyenlőség, illetve a diszkrimináció tilalma leegyszerűsítve ugyanazon érem két oldalát jelenti: az egyenlőséghez való jog az egyén alanyi joga, a diszkrimináció tilalmának tiszteletben tartása pedig mások, ezzel szemben álló kötelezettsége.¹⁶

A szakember szerint a diszkrimináció köznapi, általánosan ismert és elfogadott fogalma szerint hátrányos megkülönböztetést jelent, olyan elbánást, amely sérti a jogegyenlőség elvét.¹⁷

A diszkrimináció széles körű fogalmi meghatározásai, melyek természetesen részben vagy egészében egymáshoz kapcsolódóak, egyértelműen csak a valós, illetve vélt tartalmi elemeket mutatják be. A gyakorlat oldaláról azonban sokkal bonyolultabb a fogalom kontra tartalom megragadása. A modern kori társadalmakban a diszkrimináció mint tevékenység leginkább problémát jelent, amelyet szükséges kezelni. Szemesi Sándor PhD-értekezésében komoly eszmecserét folytat a diszkrimináció nyelvi és jogi értelmezéséről, melyből a társadalmi-nyelvi gondolatiságra célszerű a hangsúlyt helyezni. Ez megfelelő, ha nem is teljes körű magyarázatot ad arra, miért tekinthető a kifejezés, valamint a mögötte rejlő tartalom ilyen problémásnak: „A hátrányos megkülönböztetés tilalma egzakt fogalmának meghatározása nem egyszerű, hiszen tipikusan olyan kifejezésről van szó, mely a köznyelvben igen gyakran használatos, ám szinte mindenki mást és mást ért alatta – nem csupán a hét-

köznapokban, de a tudomány világában is. Már rögtön a nyelvtani megközelítés alkalmával ellentmondásba lehet ütközni, hiszen a hátrányos megkülönböztetés angol megfelelőjének (»discrimination«) jelentés-tartalmait vizsgálva, két, egymásnak homlokegyenest ellentmondó eredmény születik. A szó hétköznapi (és egyre inkább kiveszőben levő) jelentése szerint a diszkrimináció mindenféle megkülönböztetést magában foglal, és nem kizárólag a hátrányos jellegűt, amit az is bizonyít, hogy az angol nyelvben a »between« prepozícióval is használatos ez a kifejezés. Ez használatos abban az esetben is, ha értéksemleges szemlélettel kívánunk különbséget tenni két dolog vagy éppen fogalom között. Napjainkban már sokkal elterjedtebb azonban a szó »against« prepozícióval kapcsolatos változata, mely egyértelműen a pejoratív jellegű hátrányos megkülönböztetésre utal, amennyiben ez mindig valaki hátrányára, valaki ellenére történik. Amennyiben más nyelvek is vizsgálati górcső alá kerülnek, úgy megállapítható, hogy a diszkrimináció szóhoz szinte kizárólag negatív értéktartalom kötődik úgy a német (»Diskriminierung«), mint a francia nyelvben (»discrimination«).¹⁸

KITEKINTÉS AZ EU LAKOSAINAK DISZKRIMINÁCIÓVAL ÖSSZEFÜGGŐ VÉLEMÉNYÉRE

A diszkrimináció elméleti megközelítése szükségszerűen maga után vonja a gyakorlatban megjelenő példákat, mintákat, a társadalom valós dilemmáit. Ennek megismerésében nyújt segítséget egyfelől az Eurobarométer Hátrányos megkülönböztetés az EU-ban 2009-es felmérésének¹⁹ egyik egy-
sége, másfelől a magyar társadalom demográfiai összetételére, etnikai, kulturális, politikai tagoltságára, értékorientációira irányuló ESS European Social Survey 5. Hullám²⁰ adatcsoportja. A jelen tanulmány elsősorban az ESS-ben megjelent adatokra, elemzésekre helyezi a hangsúlyt, azzal a céllal, hogy ismertté váljon egy-egy területre vonatkozó diszkriminációs tendencia. Az ESS-adatfelvétel feldolgozása során két alapvető kérdéskör került a középpontba a jelen tanulmány szempontjából: egyrészt az adatokból megismerhető-e, hogy a társadalom tagjait érte-e, tapasztaltak-e diszkriminációt valaha is az életük során vagy az elmúlt egy évben. Ha igen, akkor mindezt milyen formában követhetjük nyomon. Valamint további kérdés az is, mit gondolnak a magyar emberek a mai magyar társadalom diszkrimináció elleni fellépéséről és ennek leküzdéséről.

Az egyes területekkel összefüggő tartalmi elemzés 1561 fő válasza alapján készült, hatos skálán történő értékeléssel, mely részben vagy egészben tükrözi a magyar társadalom véleményét, attitűdjét, a diszkriminációval összefüggő gondolatait.

Az ESS 5. Hullámának első, diszkriminációval összefüggő kérdése választó meggyőződés miatti megkülönböztetésre irányult, amelyre a válaszadók 88,1%-a mondta azt, hogy soha nem érte emiatt diszkrimináció, ezzel szemben csak igen elenyésző volt azoknak a válaszoknak az aránya, amelyek a gyakran (1,6%), illetve a nagyon gyakran (0,2%) csoportba tartozott. A néha (1,5%) és a gyakran (1,6%) válaszok százalékaránya azonban igen alacsonynak mutatkozott, mely arra enged következtetni, hogy a válaszadók közül nem gondolják úgy, hogy az őket ért diszkrimináció vallási meggyőződésük miatt történik.

A nemi különbségtételből eredő diszkriminációval összefüggő negatív válaszok sem voltak jellemzőek a megkérdezettek körében. A válaszadók 86%-a mondta azt, hogy soha nem érte megkülönböztetés neme miatt, 7,5% válaszolt úgy, hogy nagyon ritkán, 4%-a pedig úgy, hogy ritkán, de találkozott a diszkrimináció ezen formájával. A gyakori és nagyon gyakori válaszok százaléka viszont nem volt számottevő (1,6–0,2%). Bár a nemi különbségtételből eredő diszkrimináció a leggyakoribb megkülönböztetési forma, a megkérdezettek ezzel szemben mégsem érezték úgy, hogy velük szemben nagymértékű nemi diszkrimináció érvényesült volna eddigi életükben.

Megjegyzendő, hogy a nemek közötti esélyegyenlőség kérdésköre már 1957 óta szerepel az Európai Közösség napirendjén. „Az 1970-es évek közepéig a nemek közötti esélyegyenlőség ügyét az egyenlő munkáért egyenlő bér elvének érvényesítésére korlátozták. A Szociális Akcióprogramot (1974) követően született irányelvek az esélyegyenlőség elvét kiterjesztették a foglalkoztatás és a szociális biztonság számos területére.

Az 1990-es évektől a Közösség az egyenlő bánásmód tényleges biztosítását az élet szinte valamennyi vonatkozásában elvárja a tagállamoktól. Ezt nem csupán újabb és újabb irányelvek elfogadásával, hanem közösségi akcióprogramokkal, tagállami pozitív intézkedések és pozitív diszk-

**... a nemi különbségtétel-
ből eredő diszkrimináció
a leggyakoribb ...**

riminációt alkalmazó nemzeti jogszabályok kikényszerítésével kívánják elérni.”²¹

E tekintetben érdekes adatokkal szolgálhat a 2012. januári Európai Parlament által lebonyolított A nemek közötti egyenlőtlenségek az Európai Unióban című gyorsfelmérés, amelyet 27 uniós tagállamban 25 539 európai polgár körében végeztek. A jelen tanulmány esetében néhány vizsgálati elem lehet fontos, melyek mindegyike jól tükrözi az egyenlőtlenségek problémájának egy-egy dimenzióját.

„Az európaiak 60%-a úgy véli, hogy a nemek közötti egyenlőtlenségek az elmúlt 10 évben csökkenő tendenciát mutattak, ugyanakkor 24% úgy látta, hogy nőttek, 12% pedig úgy érzékelte (spontán válaszadóként), hogy nem történt változás. A megkérdezett polgárok szerint a nemek közötti egyenlőtlenség leg súlyosabb megnyilvánulása a nők elleni erőszak, a válaszadók 48%-a gondolja mindezt, melyet szorosan követ a kereseti különbség 43%-os ponttal. A harmadik helyre, alacsony különbséggel (36%) a prostitúció, valamint a nőkereskedelem sorolódott. A fizetésekkel, keresetekkel kapcsolatos nézetek, azaz a különbséggel összefüggően a nők 76%-a, a férfiak pedig 62%-a igen „súlyos” problémának tartja a nők és férfiak közötti fizetésbeli különbségeket. A 27 tagállamból 25-ben ez a többségi vélemény.”²²

Az ESS 5. Hullámában, úgy tűnik, a diszkriminációval összefüggő kérdések érdeklődésre számot tartó csoportját a nemzeti, etnikai és faji hovatartozásra vonatkozó kérdésre adott válaszokban láthatjuk. A 2009-ben válaszolók 91,6%-a érezte úgy, hogy soha nem érte hátrányos megkülönböztetés fajisága miatt, 93,7% válaszolt pedig úgy, hogy bőrszíne miatt nem történt megkülönböztetés. 3–1,2% nagyon ritkán, 2,5–2,5% ritkán, 1,6–1,4%-a pedig csak néha találkozott az életében faji és bőrszín miatti diszkriminációval. Ehhez kapcsolódóan hazai vonatkozásban fontos tájékoztatást adnak az Egyenlő Bánásmód Hatóságának ügyei,²³ amelyek között a faji hovatartozással és a bőrszínnel kapcsolatos eljárások egyaránt megtalálhatóak. 2005 és 2011 között összesen négy eljárás zajlott kizárólag a bőrszínnel összefüggő ügyek körében, 2012 júliusáig bőrszín miatti megkülönböztetéssel összefüggésben nem történt bejelentés, ellenben a faji, nemzeti vagy etnikai kisebbséghez való tartozással kapcsolatosan eddig hat bejelentést tettek, melyből három a roma származással függött össze.

Izgalmas eredményeket mutat e tekintetben a 2009-es Eurobarométer keretében lebonyolított EU–27-ek és a magyarországi személyes megkeresésen alapuló vizsgálat. A hátrányos megkülönböztetés észlelése és tapasztalása tárgykörben az EU–27-ek vonatkozásában (26 756 interjú elemzése alapján) a válaszadók 61%-a válaszolta azt, hogy a diszkrimináció elterjedt jelenség, ugyanakkor erre a kérdésre a magyarországi válaszadók (1000 fő) 79%-a válaszolta azt, hogy Magyarországon sokkal elterjedtebb az etnikai, mint más (kor, fogyatékosság, szexuális beállítottság, nemek és vallás szerinti) alapokon történő megkülönböztetés.

Az életkorral összefüggő diszkriminációs tendenciák láthatóan hazánkban erőteljesebbnek mutatkoznak, mint az EU–27-ek vonatkozásában. Az 5. Hullámban megkérdezettek 79,4%-a úgy nyilatkozott, soha nem érte hátrányos megkülönböztetés életkora miatt, 10,1%-a válaszolt úgy, hogy nagyon ritkán, 5,7% pedig úgy, hogy ritkán, de érte. A néha (3,2%), valamint a gyakran (1,3%) kategóriákat csak igen kis százalékarányban említették. Az adatokból annak ellenére, hogy azt sugalmazták, a válaszadók jelentős többségét soha nem érte az életkorával összefüggő diszkrimináció, mégis azt mondhatjuk, az európai és hazai tendenciákban ez a tény igencsak megosztott.

Az adatok validitásának problémáját feszegeti az a kérdés is, amely az anyasági, illetve apasági diszkriminációra vonatkozik. A válaszokból inkább pozitív értékelés látszik, mintsem negatív. Pedig ha megnézzük a gyakorlatot, akkor láthatjuk, hogy „számos tagállamban még mindig komoly fejtörést okoz a jogalkotónak a »terhes nőkkel« (a kifejezés ma már kerülendő, inkább az állapotos, várandós jelzőket használjuk) szemben alkalmazott hátrányos megkülönböztetés. Az már a »jogászai ingyencség« kategóriába sorolandó, hogy az ír ítélkezési gyakorlatban a terhes nőkkel szembeni diszkriminációt közvetett megkülönböztetésnek tekintik azzal a logikai bukfencsel, hogy egyetlen férfi sem szenvedhet hátrányt terhesség miatt – ez csak a nők azon kis hányadára igaz, akik nem vállalnak gyermeket.”²⁴

Ugyanilyen fontos témát jelentett a családdal összefüggő kérdések köre. A családi állapot miatti megkülönböztetés kérdés esetében a válaszadók 90,2%-a soha nem érezte úgy, hogy megkülönböztetve lenne, 4,6%-a érezte úgy, hogy nagyon ritkán, illetve ritkán 3%. A néha (1,2%), gyakran (0,8%) és a nagyon gyakran (0,2%) kérdések csak igen

csekély százalékarányban jelentek meg a válaszadók körében. Ez alapján látható tehát, hogy a családi állapot miatt az emberek többsége nem érzi magát hátrányosan megkülönböztetve, annak ellenére, hogy az Európai Unió országaiban – köztük nálunk is – számos eljárással találkozhatunk e területen. E tekintetben jellemző területnek minősülnek a munkahelyek.

ZÁRSZÓ

Tanulmányom egyfelől az ESS European Social Survey 5. Hullám néhány társadalmi vonatkozású adatának feldolgozásán és ennek bemutatásán keresztül tűzte ki célul, hogy a társadalmi diszkrimináció különböző aspektusait és az egyes diszkriminatív elemeket megismertesse.

**... a felmérésekben
minden esetben benne
van a módszertani
hiba lehetősége.**

A diszkrimináció fogalmi értelmezéseit követően, mely értelmezések sokrétűnek, többoldalúnak bizonyultak, ebből adódóan gyakran túlértelmezve adják

meg a tartalmat, néhány adat, vélemény alapján fogalmazódott meg a különböző területeken érezhető megkülönböztető viselkedéssel kapcsolatos válasz. Ennek az EU frissen végzett vizsgálatai némileg ellentmondanak, vagy leginkább az ESS-felmérés kiegészítőjének tűnik, ennek következtében felemás nézet alakulhat ki a válaszadók véleményeiről. Úgy gondolom, a felmérésekben minden esetben benne van a módszertani hiba lehetősége. Ennek okán minden adatot fenntartással kell kezelni.

Az ESS European Social Survey 5. Hullámban megkérdezett populáció diszkriminációval összefüggő válaszai pozitív képet mutattak a társadalmi elfogadás körében, annak ellenére, hogy az Eurobarométer Hátrányos megkülönböztetés az EU-ban 2009-es vizsgálata ennek gyakorlatilag ellentmond. „Az etnikai hovatartozásra, korra, fogyatékosságra és nemre alapuló diszkrimináció típusai sokkal elterjedtebbek Magyarországon, mint az Európai Unió más államaiban.”²⁵

Az elemzések csoportjából két olyan területet kell kiemelni, ahol a diszkrimináció erőteljesebbnek mutatkozik. Az életkori, valamint a származási kérdésekre adott válaszokban továbbra is érezhető a társada-

lom – nem erőteljes – megkülönböztetésre érzékenysége, s úgy tűnik, a politikai döntések sorozatával mindez még nagyobb hangsúlyt kaphat. Az életkor jelentősége a munkaerőpiac, a társadalomban való aktív jelenlét esetében mérvadó, a származás pedig csak bizonyos területeken, pozíciókban válik erőteljesebbé.

Összességében azonban úgy tűnik, a társadalom tagjainak egymással szembeni megkülönböztető viselkedése, döntéseinek előtérbe vagy háttérbe kerülése különösen sokrétű, s nem mindig észérvek alapján történik. A hathatós szakpolitika néhány esetben segíthet, de csak egy eszköz a sok közül. Mindehhez szükség van a társadalomra, a társadalmi konszenzusra, a toleranciára, a társadalmi értékek kialakítására, továbbá olyan egyéni és kollektív döntésekre, melyek nem visszaléptetik, hanem segítik azokat a folyamatokat, amelyek finomíthatják a megkülönböztető magatartást, a diszkriminációs tendenciákat.

JEGYZETEK

¹ Eliot R. Smith–Diane M. Mackie: *Szociálpszichológia*. Osiris Kiadó, Budapest, 2002.

² Csepeli György: *Szociálpszichológia*. Osiris Kiadó, Budapest, 1997.

³ Smith–Mackie, i. m.

⁴ Bujdosó Balázs–Kemény Ferenc: *Fogyatékoság és rehabilitáció*. Nemzeti Szakképzési és Felnőttképzési Intézet, Budapest, 2009.

⁵ Gordon Marshall: *Dictionary of Sociology*. Oxford University Press, Oxford–New York, 1998.

⁶ Anthony Giddens: *Szociológia*. Osiris Kiadó, Budapest, 2008.

⁷ Raymond Boudon–Philippe Besnard–Mohamed Cherkaoui–Bernard-Pierre Lécuyer: *Szociológiai lexikon*. Corvina Kiadó, Budapest, 1999.

⁸ Marshall, i. m.

⁹ Diane M. Mackie–David L. Hamilton: *Affects, cognition and stereotyping: Interactive processes in group perception*. Academic Press, San Diego, CA, 1993.

¹⁰ Smith–Mackie, i. m.

¹¹ Ulrich Birner et al.: *Pszichológiai Lexikon*. Budapest, Helikon Kiadó, 2007.

¹² Giddens, i. m.

¹³ Csepeli, i. m.

¹⁴ Gordon W. Allport: *Az előítélet*. Gondolat, Budapest, 1977.

¹⁵ In: *Az előítélet*. Gondolat, Budapest, 1977.

¹⁶ Szalai Péter: *Diszkrimináció a foglalkoztatásban Magyarországon, különös tekintettel a nemzeti és etnikai alapú és a mozgáskorlátozottakkal szembeni diszkriminációra*. 2004. www2.no-discrim.fr/web/xmedia/etudes/NDp3HongrieEenH.pdf (Letöltés: 2012. május 10.)

¹⁷ Uo.

¹⁸ Dr. Szemesi Sándor: *A diszkrimináció tilalma az Emberi Jogok Európai Bírósága gyakorlatában* c. értekezés. 2008. www.uni-miskolc.hu/~wwwdeak/szemesis_ertmh.pdf

¹⁹ Eurobarométer: *Hátrányos megkülönböztetés az EU-ban*. 2009.

http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/ebs/ebs_317_fact_hu_hu1.pdf

²⁰ Adatok: Füstös László, Szalma Ivett A magyar társadalom demográfiai összetételére, etnikai, kulturális, politikai tagoltságára, értékorientációira irányuló ESS European Social Survey 5. Hullám. 2010. www.esshu.hu/letoltheto-adatbazisok (Letöltés: 2012. március 20.)

²¹ Gyulavári Tamás–Könczei György: *Az európai szociális jog*. Osiris Kiadó, Budapest, 2000.

²² 2012. március 8.: Nemzetközi nőnap. *A nemek közötti egyenlőtlenségek az Európai Unióban*. Eurobarométer gyorsfelmérés (EB flash 341). Készült: 2012. március 7. www.europarl.europa.eu/aboutparliament/hu/00191b53ff/Eurobarom%C3%A9ter.html?tab=2012_1

²³ Egyenlő Bánásmód Hatósága www.egyenlobanasmod.hu/jogesetek/jogesetek#y2011

²⁴ Gyulavári–Könczei, i. m. 127. old.

²⁵ *Hátrányos megkülönböztetés az EU-ban 2009*. Magyarországi eredmények.

http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/ebs/ebs_317_fact_hu_hu1.pdf

Fricz Tamás

Népi-urbánus vita – még mindig?!

Folk Versus Urban Debate – Never to End?

Összefoglalás

A szerző tanulmányában arra keresi a választ, hogy a huszadik század húszas-harmincas éveiből származó népi-urbánus vita milyen mértékben befolyásolja a jelenlegi politikai és közéleti vitáinkat, a politikai táborok közötti viszonyokat, illetve a nemzettel kapcsolatos elképzeléseket. Három kérdés kerül terítékre: 1. Mi a népi-urbánus vita mélyebb, tágabb jelentősége a magyar társadalom és politika történetében? 2. Miért maradhatott fenn 80-90 évvel keletkezése, illetve huszonkét évvel a rendszerváltás után? 3. Milyen szerepet játszik a vita napjaink politikai konfliktusaiban, a demokrácia konszolidációjában és a nemzeti tudat formálódásában?

Summary

The study seeks to determine the extent to which the debate between rural (“folk”) versus urban values, which emerged some time in the 1920s or 1930s, continues to influence the current debates in political and public life, the interrelationships between the various political groups, and the concepts related to the nation. Three questions are analyzed: 1. What is the deeper relevance of the folk versus urban debate in the history of Hungarian politics and the society? 2. Why has

it survived 80 or 90 years after its generation and 22 years after the change of regime? 3. What is the role of this debate in the current political conflicts, the consolidation of democracy and in the development of national identity?

Az alább következő írásban arra igyekszem választ keresni, hogy a huszadik század húszas-harmincas éveiből származó, úgynevezett népi-urbánus vita milyen mértékben befolyásolja, ha befolyásolja egyáltalán a jelenlegi politikai és közéleti vitáinkat, a politikai táborok közötti viszonyokat, illetve a nemzettel kapcsolatos elképzeléseket.

Jómagam egy, a témáról írt könyvemben¹ 1997-ben arra a megállapításra jutottam, hogy a népi-urbánus vita 1988–1990-től jelentős mértékben formálta a magyar politikai tagoltságot, a pártok közötti, sőt a kormányzat–ellenzék viszonyt is. Történt ez annál is inkább, mert a rendszerváltás folyamatában a két legerősebb párt a vitában „érintett” MDF és az SZDSZ volt, közöttük dőlt el az első szabad választás kimenetele, az, hogy mely politikai tábor alakíthat kormányt. Az MDF a népi írók mozgalmából bontakozott ki, míg az SZDSZ a demokratikus ellenzék-ből, melynek meghatározó képviselői egyértelműen az urbánus gondolkodásmódot vallották magukénak. A népi-urbánus gyökerű, eredetileg kulturális ellentét ennek következtében a politikai megosztottság egyik meghatározó faktora lett, annál is inkább, hogy a népi eredetű oldal kormányra került, míg az urbánus vonulat ellenzékbe, sőt, a legerősebb ellenzéki párt lett az SZDSZ; így az ellentét a hatalomért való küzdelem szintjére emelkedett.

Ez a folyamat 1994-től, az MSZP–SZDSZ-koalíció megalakulásával, illetve a Fidesz konzervatív párttá válásával más formában, de folytatódott, és tart egészen napjainkig. Ekkortól arról beszélhetünk, hogy a két baloldali párt áll az ellentét egyik, míg a Fidesz és a KDNP a másik oldalán. Ez a népi-urbánus vita második szakasza, amelyre sokkal pontosabb azt mondani, hogy egy ultraliberális értékrend ütközik meg a nemzeti értékrenddel. A népi-urbánus vita tehát részben átalakult, ám nem tűnt el, napjainkig meghatározó erővel alakítja a politikai, kulturális és közéletünket.

Mindez azonban csak bevezető állítás, amelynek részletesebb kibontása nélkülözhetetlen. Ennek megfelelően, a következőkben három

kérdésre igyekszem választ keresni: 1. Mi a népi-urbánus vita mélyebb, tágabb jelentősége? 2. Miért maradhatott fenn 80-90 évvel keletkezése, illetve húsz évvel a rendszerváltás után? És: 3. Milyen szerepet játszik napjaink politikai konfliktusaiban, a demokrácia konszolidációjában és a nemzeti tudat formálódásában?

A NÉPI-URBÁNUS VITA HÁTTERE

A népi-urbánus vita, bár konkrét, egy országhoz kötődő jelenség, mégis egy sajátos világfejlődés és világtrend keretei között értelmezhető, pontosabban ennek következményeként jelenik meg. E világfejlődés legfontosabb vonása az, hogy az évszázadok során, de különösen a 16. századtól kezdve kialakul a centrum és a periféria, illetve a kettő viszonya. Azaz kialakul néhány vezető nagyhatalom a világban, amelyek dominálják a világgazdaság működését, s egyben gazdasági, politikai és kulturális modellt nyújtanak a többé vagy kevésbé elmaradott országoknak.² A centrum-periféria viszony létrejön az országok között világszinten (az úgynevezett harmadik világ problémája, az Észak–Dél-tengely), de egyben Európában is, méghozzá Nyugat-Európa és Közép-, illetve Kelet-Európa fejlettségi különbségében.³

Az elmaradottság mind a kelet-európai, mind a közép-európai régióknak kettős értelemben jelentett kihívást. Egyfelől létezett a tényleges gazdasági elmaradottság, azaz strukturális hátrányok, fejletlen intézményrendszer, hiányzó infrastruktúrák, alacsony életszínvonal stb. jellemezte ezeket az országokat. Másfelől viszont kulturális elmaradottság is tapasztalható volt, hiányzott a nyugati országokban szervesen kifejlődött polgári (bourgeois) és állampolgári, honpolgári (citoyen) mentalitás, amely elsődleges feltétele egy korszerű, demokratikus alapokon nyugvó piaci társadalom létrehozásának. Ha egy ország strukturálisan is, kulturálisan (mentálisan) is elmaradottnak érzi magát, ha ezt frusztrációval éli meg, s ha változtatni akar ezen az állapoton – ebben az esetben máris a nemzeti identitás újjászervezéséről, illetve az újjászervezéssel kapcsolatos vitákról és kihívásokról van már szó. Közép-Európában (Csehországot, Lengyelországot, Szlovákiát, Magyarországot, a balti államokat, Horvátországot, Szlovéniát és részben Romániát ideértve) évszázadok óta, egészen napjainkig egy „fejlettebb” nemzettudat megteremtésén fáradoznak, ami látványosan sok és visszatérő frusztrációval,

meghasonlással és kínlódással, valamint a szomszédos államok közötti vitákkal tarkított, ki tudja, meddig tartó folyamat.

A centrum-periféria viszony, a fejlett nyugat-európai és atlanti országoktól való elmaradottság mint állapot mindazonáltal sajátos motivációs, szemléleti eltéréseket hoz létre régiók, országok között. Azokban a fejlett nyugat-európai országokban (Nagy-Britannia, Franciaország, Németország) ugyanis, amelyek a centrum, s egyben a minta szerepét is játsszák, az európaiság, az univerzális szemlélet természetes, magától értetődő, hiszen ezek az országok maguk jelentik Európát, s részben az univerzalitást. Ez egyben azt is jelenti, hogy ezen országok értelmiségi-jei, mértékadó körei, de a polgárok számára is az európaiság mint „univerzális” és a nemzeti gondolkodás mint „lokális” szemlélet nem válik el élesen egymástól, pontosabban: nincs közöttük feltétlen diszkrepancia, ellentmondás. (Mindezt az érzetet a közös európai intézmények létrejötte a második világháború után tovább erősítette.) A nemzet politizálása tehát egyben Európa-politizálást is jelent, a centrumban nincs szükség mintakövetésre. (Más kérdés, hogy a világ többpólusúvá, sőt többcentrumúvá válásával – lásd Kína, India, Oroszország – Európa, sőt az Egyesült Államok is lassacskán elveszti vezető szerepét, s a mintakövetésnek új kérdései merülnek fel, ám ennek taglalása nem képezi írásom tárgyát.)

Égészen más a helyzet Közép-Európában és Kelet-Európában, ahol az elmaradottság ténye diszkrepanciát tesz nemzet és (Nyugat-)Európa közé. Az itteni országok azt tapasztalhatták-tapasztalhatják egészen napjainkig, hogy cselekvéseik, politikai, gazdasági stb. lépéseik nem igazán befolyásolják az európai főfolyamatokat, ám ennél is fontosabb, hogy elmaradottságuk következtében kénytelenek különbséget tenni a mintának tekintett Nyugat-Európa és országuk között. A korábbi években hallott „vissza kell térnünk Európába” vagy „Európához tartozunk” szlogenek jól mutatták, hogy egészen az utóbbi időszakig ezek az országok elvesztették a vágyott modellhez fűződő korábbi szoros kapcsolataikat, s ez arra készteti-kényszeríti őket, hogy nemzetfelfogásukat, nemzeti identitásukat is állandóan újraértelmezzék. Természetesen az a tény, hogy a közép-európai országok időközben tagjai lettek az Európai Uniónak, teljesen új lehetőségeket nyitott meg számukra, esélyük nyílt arra, hogy az Európához tartozásukat újraértelmezzék, hogy záruljon az olló. Ám a korábról eredeztethető, évszázados lemaradottság-tudat még

mindig ott motoszkál a közép-, és főleg a kelet-európai, balkáni országok elitjében és polgárságában, még befolyásolja a döntéseket, az identifikáció értelmezését.

Mindebből következik, hogy az elmaradottságból eredő felzárkózásigény (Közép-Európában legalábbis) nem pusztán a modernizációs feladatokat állítja előtérbe, hanem ezekkel szorosan összefonódva jelentkezik egy új, modernizált nemzeti identitás, öntudat megszerzésének igénye is. Hiszen abban, hogy az adott ország valóban Európa részének érezhesse magát – immáron az Európai Unió tagjaként –, túl kell jutnia kisebbségi érzéseire, s nemzeti önbecsülésének feltétlenül egy magasabb fokára kell jutnia.⁴

Amit a fentiekben kifejtettem a kelet-, és főleg a közép-európai országokkal kapcsolatban, mindaz hatványozottan érvényes Magyarországra. Ha történetileg tekintjük, akkor nagyjából azt mondhatjuk, hogy Magyarország Mátyás király idejében még idő- és fejlődésszinkronban volt a fejlett Európával, ám 1526 után ez a szinkronitás fokozatosan megszakadt, ráadásul a gyorsuló perifériára kerülés együtt járt a nemzeti önállóság tartós, évszázadokig elhúzódó elvesztésével. E történelmi körülmények folytán nem tekinthető véletlennek, hogy Magyarország csak a 19. század elejére erősödött fel annyira öntudatában és lehetőségeiben, hogy mértékadó értelmiségijeiben és politikusaiban megérlelődjön a felzárkózás igénye és gondolata. (A nemzeti önállóság hiányának problémájával persze nem voltunk egyedül, hiszen a közép- és kelet-európai régió szinte minden országa hosszabb-rövidebb ideig küszködött ezzel.)

Le kell szögezni, hogy Magyarország esetében a modernizáció igénye a 19. század első felében különösen erőteljesen párosult a nemzeti identitás, a nemzeti önállóság megteremtésének a szándékával. Ennek döntően az a frusztráció volt az oka, hogy egy korábban önálló, erős állam vesztette el autonómiáját, függetlenségét több évszázadra, tehát egy már létezett önállóság visszaállítási igénye jelentkezett újra erőteljesen a reformkorban. Ebből adódik, hogy a „milyen modernizációt?” dilemma körül kibontakozó vitában a reformkortól kezdve mindig alapkérdés volt, hogy a nemzeti sajátosságok megőrzése, a nemzeti múlt és

**... Magyarország Mátyás
király idejében még idő-
és fejlődésszinkronban
volt a fejlett Európával ...**

nemzeti identitás vállalása mekkora szerepet játsszon a modernizációs folyamatban.

Ebben a megközelítésben kell és lehet elhelyezni a népi-urbánus vita megjelenését is: a 20. század húszas-harmincas éveiben eleinte a kulturális szférában előretörő és elmérgesedő ellentét sajátos, kiélezett megjelenési formája az elmaradottságból adódó kihívásoknak, illetve a lehetséges felzárkózási-modernizációs alternatíváknak. A népi-urbánus vitában mintegy sűrítetten kerül felszínre a gazdasági-strukturális modernizáció két alappólusa, valamint a nemzeti identitás, a nemzeti önbizalom megteremtésének két lehetséges – Max Weber kategóriájával: ideáltipikus – útja.

Ugyanakkor az a tény, hogy a népi-urbánus vita a harmincas években rendkívül éles, szélsőséges, előítéletekkel és indulatokkal terhes volt, mégis a modernizáció egy sajátos, Magyarországra speciálisan jellemző vonását mutatja. Mégpedig azt, hogy a 19. század második felében, a 20. század elején a társadalom fejlődése, a polgárosodás úgy ment végbe, hogy a polgári társadalom kialakításában igen fontos szerep jutott a zsidóságnak. A zsidóság nemcsak gazdasági, de kulturális értelemben is erősen rányomta a bélyegét a polgárosodás folyamatára, s ezáltal a húszas, harmincas évek modernizációs vitái még az etnikai vagy vallási problémákkal is megterhelődtek. Ha együtt tekintjük 1920, Trianon traumáját (ahol az ország elvesztette területének kétharmadát, s lakosságának egyharmada az új határokon kívülre került), illetve azt, hogy az elmaradott rendi világ, valamint a nyomorban élő parasztság mellett kialakult a polgári társadalom, amelyben egy etnikum különleges szerephez jutott, akkor már el tudjuk képzelni, hogy a népi-urbánus vitában megjelenő modernizációs alternatívák milyen különlegesen erősen koncentrálódhattak az új nemzeti identitás megteremtésének problémájára.

Ha mindezen tényezőket figyelembe vesszük, akkor már egyértelmű, hogy Magyarországon még közép-európai viszonylatban is hatványozott erővel vált a nemzet kérdése a modernizációs viták gyújtópontjává. Hiszen vegyük még egyszer sorra: az elmaradottságból eredő frusztráció már eleve, minden különleges nemzeti problematika nélkül is felveti az új nemzeti identitás megteremtésének igényét (a strukturális modernizációs szándékok mellett). Ha ehhez még hozzávesszük, hogy Magyarország független, sőt erős európai hatalomból lett hosszú évszázadokra

alávetett állammá, s hogy ezáltal a nemzeti függetlenség kérdése a modernizáció „szívügyévé” lett egészen az 1990-es évekig, akkor már eleve érthető a nemzeti romantika és nemzeti elkötelezettség előtérbe kerülése. Tegyük azonban ehhez hozzá a harmadik tényezőt is, azt, hogy a 20. századra a modernizációt elsősorban hordozó réteg, a polgárság jelentős része nem magyar, hanem zsidó és részben német származású tulajdonosokból, értelmiségiekből és más középrétegekből került ki. Ezáltal máris előttünk a képlet: korántsem tekinthető véletlennek, hogy a húszas-harmincas évek népi-urbánus vitájának megjelenése óta Magyarországon a modernizációs útkeresés során, a modernizációs alternatívákban a nemzet kategóriája egyfajta kulcskategóriaként szerepel. *Valljuk be, nincs ez másként 2012-ben sem.*

Megállapítható, hogy a modernizációs elképzelések, amelyek formálisan elsősorban az új polgárság, a polgárosodás tartalmáról és formájáról szólnak, valójában meghatározott társadalomintegratív modellek hegemon helyzetbe kerülését célozzák meg. Ez ad lehetőséget ugyanis arra, hogy az adott politikai erők által preferált társadalmi rétegek és csoportok kerüljenek előnyös helyzetbe a kiépítendő társadalmi hierarchiában, s talán nem elhamarkodott az a kijelentés, hogy a húszas, harmincas években Magyarországon kibontakozó népi-urbánus vitának is ez az alapvető tartalma.

A nézetek ütköztetése során folyamatosan felmerült az a kérdés, hogy vajon a népi-urbánus vitában a polgárosodás, a modernizáció különböző alternatíváiról van-e szó, avagy a polgárosodás, a modernizáció támogatóinak, illetve ellenfeleinek szembenállásáról, másképp az Európát akarókról avagy az Európát elvetőkről. Konkrétan már a húszas-harmincas években is az urbánus oldal vetette fel azt – akárcsak azóta, és napjainkban is –, hogy a népi oldal nem modernizációpárti, nem européer, nem polgárosodáspárti.⁵

Meggyőződésem szerint azoknak van igazuk, akik azt hangsúlyozzák, hogy a húszas-harmincas években nemcsak az urbánus oldal állt egyértelműen a polgárosodás és az európaizálódás mellett, hanem a népi oldal meghatározó része is. Az nem lehet kétséges, hogy mindkét táborban akadtak marginális, „radikálisan” urbánus vagy „radikálisan” népi álláspontra helyezkedők. (Egyik oldalon azok, akik a falusi, népi, sőt nemzeti kultúrának, mint végzetesen elavult „anti-európai” dolognak a visszautasítását, kiiktatását követelték, másik oldalon pedig azok, akik a

„harmadik út” koncepcióját valóban egy Európától függetlenedő, nemzetiségileg-etnikailag „megtisztított”, autark, keleties fejlődésben vélték felfedezni.) Ám a két tábor mértékadó személyiségei – mint egyik oldalon Illyés Gyula, Veres Péter, Németh László, míg a másikon Fejtő Ferenc, Ignótus Pál, Bálint György –

A mintaországok intézményeinek és gyakorlatának kritikátlan átvétele végső soron nem éri el a célját ...

alapjaiban egyetértettek mind az Európához tartozás, mind a polgárosodás általános követelményében. (Részletesebb kifejtés helyett e helyütt utalnék A népi-urbánus vita dokumentumai című kötetre⁶). A vita meghatározó, fő

vonulata mindvégig az „Európába, de hogyan?”, illetve a „polgárosodni, de hogyan?” kérdései körül zajlott, s jutott feloldatlanul felszínes nyugvópontra a második világháború után.

Érdemes ezek után konkrétan megnézni, hogy a népi, illetve az urbánus tábor hogyan, milyen tartalommal képzelte, képzelte el a modernizáció során megvalósítandó társadalomintegratív modellt, alternatívát. Olyan szempontokat emeltem ki, amelyek nem pusztán a húszas-harmincas években, a vita első időszakában voltak meghatározóak, hanem amelyek idestova kilencven évvel később is jelen vannak, és formálják a politikai és közéleti vitákat.

Modernizáció. Az urbánus tábor tagjai abból indulnak ki: amennyiben elfogadjuk a fejlett nyugat-európai országok gyakorlatát mintának, modellnek, s ha a modernizációs feladatnak az a lényege, hogy ezeket az országokat utolérjük vagy megközelítsük, akkor már adottak is a megoldási módok. Vagyis, a nyugati intézményeket és gyakorlatokat kell átvennünk és alkalmaznunk.⁷

Ezzel szemben a népi tábor azt állítja, hogy ha Európához kívánunk felzárkózni, akkor ezt csak nemzeti sajátosságaink megőrzésével, továbbfejlesztésével tudjuk igazán sikeresen megtenni. A mintaországok intézményeinek és gyakorlatának kritikátlan átvétele végső soron nem éri el a célját, mert egy egészen más környezetben a „mintaintézmények” sem tudják kifejteni áldásos hatásukat. Éppen ezért a logika itt fordított, mint az urbánusoknál: ahhoz, hogy sikeresen adaptálódjunk a fejlett országokhoz, nem a hazai gyakorlatot kell a minta szerint átalkotni, hanem a minta által kínált megoldásokat kell a hazai viszonyok

közé „domesztikálni”. A népi tábor radikális tagjai e felzárkózási modellt – Németh László után – elnevezték harmadik útnak; ám a népi tábor mértékadó személyiségeinél ez korántsem jelentette az Európától való elfordulás gondolatát.

Európa. Az urbánus tábor az Európához való felzárkózást, illetve csatlakozást úgy tekinti, mint univerzális, globális elveknek a megvalósulását. Úgy tartja, hogy Európába való integrálódásunkkal az emberi szabadságjogok, a piacgazdaság, a demokrácia, a pluralizmus stb. egyetemes, kozmopolita elveit tesszük magunkévá mindennapjainkban. Ebből pedig az következik, hogy igen csekély tere marad az úgynevezett nemzeti identitás, a magyarságtudat kiélésének; de valójában erre nincs is szükség egy globalizálódó világban. E tábor radikálisai egyenesen visszahúzó erőnek, anakronisztikus törekvésnek tartják a nemzeti érzületet, a nemzeti szokásokhoz, intézményekhez stb. való feltétlen ragaszkodást.

A népiek viszont az Európához való csatlakozást, az integrálódást is csak a nemzeti identitás megőrzésével, sőt erősítésével tudják elképzelni. Úgy vélik, hogy egy ország csak úgy válhat érdekessé a fejlett világ számára, ha szellemi-kulturális értékeivel, maradandó hagyományaival együtt igyekszik megjelenni Európában. Számukra az európai fejlődés során kivajúdott nagy, nemes értékek, mint a demokrácia, a szabadságjogok, a pluralizmus stb. nem állnak ellentétben a nemzeti szolidaritás, a hazafiasság, a közösségiség értékeivel, sőt ezek egymás nélkül semmit sem érnek. A népiek éppen a nemzeti identitás megőrzése kapcsán szívesen beszélnek Közép-Európáról mint olyan régióról, amelynek a Nyugat és a Kelet között külön vonásai, sajátos fejlődési receptjei vannak, s ezek megőrzése-megtartása által lesz Közép-Európa integráns része Európának.

Polgárosodás. Az urbánusok a polgárosodást – mint a modernizáció legfontosabb részét – célszerűségi alapon ítélik meg. Azt állítják, hogy a legfontosabb szempont egy felzárkózó ország számára a tulajdon, a tőke mennyiségének, hatékonyságának növekedése, hiszen e nélkül nincs semmiféle fejlődési lehetőség. Ez az alapszempont, s az már másodlagos, hogy a tulajdonszerző, tőkeképző, beruházó polgárság kikből, például milyen nációból vagy etnikumból áll, hazai vagy külföldi cégekből, multinacionális erőkből tevődik-e össze. A lényeg egy erős középosztály megteremtése, amelynek vállán nyugodhat a modernizáció. A polgár

szerintük minden országban ugyanolyan, azaz kozmopolita világpolgár, hiszen hasonló érdekek, a haszonszerzés érdekei alapján cselekszik.

A népiek ezzel szemben egyértelműen egy nemzeti polgárság kialakulása mellett voksolnak. Legyen az parasztpolgárosodás vagy „városi” polgárosodás, a cél feltétlenül az, hogy a modernizációt hordozó réteg nemzeti identitású legyen, kötődjön érzelmileg az országhoz, mert csak így van esély arra, hogy az általa felhalmozott tőkét bent tartja az országban, s itt kívánja hasznosítani az össznemzeti közösség javára. Radikális, szélsőséges népiek ezt az elvet odáig vitték, hogy e folyamatban döntően a magyar származású polgárságnak kell elsőbbséget adni; az „idegen” etnikumok – így például a zsidóság – túlzott előtérbe kerülése nem kívánatos.

Embereszmény. Az urbánus tábor embereszménye a szabad, függetlenül cselekvő, autonóm individuum, aki mint racionális lény, elsősorban a saját érdekeit szem előtt tartva cselekszik a társadalomban. Az egyén, az individuum globális lény, hasonló jogok illetik meg a világ bármely részén (mármint az emberi és állampolgári jogok).

A népi tábor ezzel szemben a nemzeti közösséget tartja elsőrendűnek, mert megítélése szerint az individuumok nem elszigetelten, hanem mindig egy nemzet keretei között válnak azzá, amik. Az emberi jogokat, az állampolgár jogait nem tagadják, viszont azt mondják, hogy kiélezett helyzetekben, amikor például a nemzet sorsáról van szó, az individuum érdekeit alá kell rendelni a magasabb egység, a nemzeti kollektívum érdekeinek.

Múlthoz való viszony. Az urbánusok számára a múlt elsősorban az európai, illetve atlanti örökség, amely „kitermelte” a már fentebb említett közös értékeket és intézményeket. Lényegében a felvilágosodás, a racionalizmus értékeiről, illetve a francia forradalom hármasszaváról van szó: ezek azok a múltbeli örökségek, amelyeket minden európai országnak meg kell őriznie, illetve el kell sajátítania. Az egyes országok nemzeti múltjának hagyományaival kapcsolatban a szelektivitás álláspontjára helyezkednek, azaz azt mondják, hogy csak azt kell megőrizni a múltból, ami egyértelműen az egyetemes (nyugati) értékekhez illeszkedik.

Természetesen a népiek sem állítják azt, hogy az egyetemes európai értékek, a modernizáció értékei ne lennének irányadóak. Számukra azonban van még egy szempont, ami motiválja a múlthoz való viszonyukat, mégpedig az, hogy szerintük minden nemzeti hagyomány megőr-

zendő, amely hozzájárult a nemzet, az ország fennmaradásához. Ami adott esetben egy liberális urbánus számára, vagy egy internacionalista szocialista számára már elavult érték vagy tradicionalizmus, az a népi-nemzeti gondolkodó számára nagyon fontos lehet, mert bár a modernség követelményeinek nem felel meg, mégis, a nemzeti folytonosság szerves részeként értékelendő és megvédendő.

Nemzet. Csak a radikális, szélsőséges urbánusokra jellemző az, hogy a nemzetet mint entitást egy az egyben elvetik, elavultnak, nevetségesnek tartják. Az urbánusok többsége viszont elismeri, hogy tekintetbe kell venni a nemzeti érdekeket, hiszen a modernizáció csak nemzeti keretek között valósítható meg. S éppen ez a lényege az urbánus nemzetfelfogásnak: e szerint a nemzet nem más, mint a fejlődés, a felzárkózás, a modernizáció terepe. A nemzet csak a maga hatékony és racionális működésében valami, ettől független önértéke nincs. A nemzetért az tesz a legtöbbet, aki a leghatékonyabb reformokkal képes az ország technológiai és gazdasági fejlődését szolgálni.

Ezzel szemben a népiek számára a nemzetnek önértéke van, a nemzet léte, egzisztálása önmagában lelkesítő tényező. Éppen ezért az ország hagyományaiból, múltjából minden olyan elemet meg kell őrizni, amely népének fennmaradását szolgálta, s ezek az elemek ideológiai szempontból éppúgy lehetnek progresszívek, mint tradicionálisak vagy akár anakronisztikusak is. A fejlődést, a modernizációt persze nem vetik el a népiek sem, csak a kiindulópontjuk más: azért van szükség reformokra, hogy a nemzet fennmaradása ezzel garantálva legyen. Csak az a reform, csak az a modernizáció a jó, amely nem fenyegeti a nemzet integritását, belső összetartó erejét.

Szemléletmód, világlátás. Az előző hat pontban kifejtettek végső soron ebben a hetedik pontban sűrítve jelennek meg. A fentiekből ugyanis már világossá válhatott, hogy a szemléleti, értékrendi kiindulópontok gyökeresen eltérőek a két tábornál. Úgy összegezhetnénk ezt, hogy az urbánusok a felvilágosodás kori hagyományokat folytatva egyértelműen a racionalizmus szempontjából közelítik meg a folyamatokat, s ebből a nézőpontból foglalkoznak a nemzet problematikájával is. Ez a szemlélet pozitívan reagál a technológiai változásokra, a globális értékekre, a kozmopolita attitűdre, az egyetemes érvényességű fejlődési elvekre. Távol tartja magát a moralizáló megközelítésektől, helyette mind a régi, mind a bevezetendő új stratégiák megítélésénél azok társadalmi és gazdasági hatékonyságából indul ki.

Természetesen a népiek szemléletmódja sem nélkülözi a racionalizmust, ám ennek a nemzettel, a hazával, az „otthonnal” mint összetartó erőkkkel kapcsolatos érzékenysége sajátos emócionálitást teremt. A népiek úgy tartják, hogy az ésszerűség, a hidegfejű kalkulálás, a technológia és gazdasági fejlődés még nem minden; mindezeknek az embereknek, de különösen a honpolgároknak a boldogságát kell szolgálnia, az emberek közötti összetartó szálakat, a családokat kell erősítenie – különös tekintettel a nemzeti összetartásra. A népiek tehát olyan „puhább”, mentális és morális tényezőkkel is foglalkoznak, amelyek erőteljes érzelmi elemekkel telítik – az egyébként a racionalitást nem ellenségként kezelő – szemléletmódjukat.

A fentiekből már világos, hogy a népiek és az urbánusok közötti elmentések radikális jellegét döntően az magyarázza, hogy egyszerűen más a világlátásuk, más a világszemléletük. Az urbánusok, ha liberálisok, akkor kozmopoliták, ha szocialisták, akkor internacionalisták, míg a népieket a nemzeti beállítottság jellemzi a legmarkánsabban. *Igazából tehát ma már pontosabb ezt a vitát ultraliberálisok és nemzetiek vitájának nevezni.*

Népiek és urbánusok, miközben ugyanarról a témáról beszélnek, képtelenek a közös nevezőt megtalálni, mert ez valójában hiányzik, hiszen egészen mások a kiindulópontjaik – s ráadásul ennek gyakran nincsenek is tudatában, bár ha tudatában vannak, az sem sokat segít. Gyakorlatilag elbeszélnek egymás mellett, s még ha formálisan azonosan vagy nagyon hasonlóan ítélnék is meg adott témákat, bizonyos kérdéseket, az sem feltétlenül elegendő a megegyezéshez, mert a félreértések és a kölcsönös félelmek, a szinte totális, mindenre kiterjedő bizalmatlanság megakadályozhatják ezt. Elvileg – s ezt szeretném hangsúlyozni! – mindkét álláspont tartalmaz fontos szempontokat, s ezek elvontan közelíthetők egymáshoz. Ám a két tábor, radikális világszemléleti eltérései miatt, nem képes a tárgyilagos vitára, ez pedig minimalizálja a kompromisszumok, netán a konszenzusok lehetőségét.

Természetesen a fejlett világban is létezik eltérés az inkább patrióta és az inkább kozmopolita, globalista politikai irányzatok, illetve szemléletmódok között. A különbség azonban igen jelentős: amíg mondjuk a német, a francia vagy angol politikusok, konzervatívok és kereszténydemokraták, szociáldemokraták vagy liberálisok vitatkoznak a követendő kormánypolitikáról, s éppenséggel „kozmpolitább” vagy „nacionalis-

tább” politikát követelnek, a viták során igazából egy pillanatra sem mérülhet fel, hogy az egyik vagy a másik fél ne értene egyet a nemzeti érdekek és értékek alapjaiban, néhány autoritásban (alkotmány, korona, múlt stb.), amely összetartja őket. Ezekben az országokban a nemzet természetes gondolkodási keret, s a fenti, köztük zajló viták is ezeken a kereteken belül zajlanak. Mindez pedig hatványozottan elősegíti a pártok, politikusok, irányzatok közötti viták kezelését, a konszenzust, hiszen létezik egy minimális közös nevező, amire támaszkodhatnak a legsúlyosabb válsághelyzetekben is.

**... a népi-urbánus vita vált
az egyik meghatározó
törésvonallá ...**

Ezzel szemben Magyarországon a népi-urbánus vita vált az egyik meghatározó törésvonallá (*cleavage*), mely kettészakítja az országot két-féle látásmódra, világszemléletre. S ha ehhez hozzávesszük, hogy a másik meghatározó törésvonal, az antikommunizmus mentén is éppen ugyanazok a táborok állnak egymással szemben az egyik, illetve a másik oldalon, mint a népi-urbánus megosztottság esetén, akkor már láthatjuk, hogy nem csekély konfliktussal nézünk szembe immáron hosszú évek óta Magyarországon.

A NÉPI-URBÁNUS VITA ÚJJÁSZÜLETÉSÉNEK OKAI

1987–1988-ban, amikor a kedvező külpolitikai változások hatására megkezdődött a politikai rendszerváltás, a népi és az urbánus irányzat, mint MDF és SZDSZ, azonnal a politikai élet erőterébe lépett, sőt, ellentéteik és vitáik nagyon gyorsan, gyakorlatilag kezdettől fogva meghatározó szerephez jutottak.

A kérdés adott: mivel magyarázható az, hogy éppen ez a törésvonal vált erőteljessé a rendszerváltás során, s nem a liberalizmus-szociáldemokrácia, vagy kereszténydemokrácia–szociáldemokrácia „klasszikus” európai ellentéte?

Az okok egyfelől átfogóak, strukturálisak, másfelől a rendszerváltás konkrét sajátosságaihoz köthetőek.

Az alapvető strukturális ok abban keresendő, hogy Magyarország a rendszerváltás során újra – történelme során immáron sokadszor – mo-

dernizációs-felzárkózási kihívás elé került. Ráadásul a rendszerváltás kihívása szokatlanul nagy és nehéz volt, hiszen szinte egyszerre kellett és kell egy szabadságot adó politikai (parlamentáris demokrácia), egy hatékony és működőképes gazdasági (kapitalizmus) és egy civilizált viszonyokra épülő társadalmi-kulturális (fejlett állampolgári mentalitás, demokratikus politikai kultúra stb.) alrendszert felépíteni, működtetni és stabilizálni.

Ez a feladat már önmagában is óriási, ám ehhez társul még az is, hogy a rendszerváltás során nemcsak egy átfogó új rendszert, hanem egy új nemzeti identitást is meg kellett-kell teremteni.⁸ Annál is inkább, hiszen Magyarország negyven-ötven éven keresztül újólág függőségben élt egy nagyhatalom árnyékában és egy világrend keretei közé kényszerítve, minimális önálló nemzeti mozgástérrel a külpolitikában. A kedvező külpolitikai változások és a valamelyest megmutatkozó, bár döntően elit jellegű belső ellenzéki tevékenység a nyolcvanas évek végére lehetővé tették, hogy az ország önállóan alakíthasson „rendszert” magának, s válasszon külpolitikai prioritásokat. Magyarországon, akárcsak a kelet-közép-európai országok szinte mindegyikében, újjáéledt a Nyugat-orientáció, s ebben kezdettől fogva konszenzus volt a politikai erők döntő többségében és a lakosság körében is. Ráadásul mindez azonnal összefüggésbe került az európai integráció, az Európai Unióhoz való csatlakozás szándékával, melyet az Unió is támogatott, miáltal azonban új, a nemzeti identitást és önállóságot gyökeresen érintő kérdések kerültek felszínre. Mégpedig: mit érünk mi egyáltalán Európában, egy bukott szocialista rendszerrel a hátunk mögött, és egy kialakulatlan újjal magunk előtt? Képesek vagyunk-e újra – vagy tán először – a felzárkózásra? S ha rögtön az európai intézmények részévé válunk, s belépünk az EU-ba, akkor mi marad újjá sem szerveződött nemzeti identitásunkból, önállóságunkból? És még sorolhatnánk a kérdéseket.

A lényeg tehát az, hogy újra – akárcsak a reformkorban – a modernizáció és a nemzet, a „haza és haladás” Kölcsey Ferenc-i kérdése jelent meg az ország politikusai és értelmisége előtt. Ebből következően a népi-nemzeti, illetve urbánus-ultraliberális irányzatok újra posszibilisnek mutatkoztak az ország előtt álló dilemmák megfogalmazására.

Ugyanakkor az is tény, hogy a modernizációs kihívás jellege és tartalma egészen más, mint volt a húszas, harmincas években, s ennek következményei vannak a jelenlegi vitára nézve is. Az eltelt nyolcvan-kilencven évben az ország agrárországból ipari-agrár országgá vált, s a paraszt-

ság helyzete is hasonult a többi társadalmi rétegéhez, csoportéhoz. 1989–1990-ben már nem beszélhettünk külön parasztproblémáról, hiszen a szocialista-kommunista pártállami rendszer időszakában a legkülönbébb társadalmi csoportok helyzete hasonlóvá vált, amennyiben a lakosság túlnyomó többsége tulajdon nélkülivé és állami alkalmazottá lett. (Ekkortól kezdve megszűnik az Erdei Ferenc-féle kettős, illetve hármas társadalomképlet.)

A modernizációs kérdés már nem egy többmillió társadalom alatti réteg felemelésének a kérdése, hanem az egész társadalom felemeléséé, beleértve a parasztokat, a munkásokat, az alkalmazottakat, az értelmiségieket, a közhivatalnokokat és így tovább. A kihívás most már arra vonatkozott, hogy az „egységesült” – egységesen állami alkalmazottá, alattvalóvá – vált társadalom egésze, avagy a nemzet mint olyan, képes-e helytállni az európai integrációs folyamatban, képes-e felzárkózni, s teljes jogú tagjává válni az Európai Uniónak. Ezek már egészen konkrét elvárások az országgal szemben, és ezzel összefüggésben végső soron nem egy-egy rétegnek, hanem a nemzet egészének alkalmazkodóképessége válik a kérdések kérdésévé. Ez az a pillanat, amikor az új kihívások lényegesen megváltoztatják ugyan a népi-nemzeti és az urbánus-ultra-liberális irányzatok tartalmát, de még mindig kiváló alkalmat adnak a két vonulatnak arra, hogy reorganizálódjanak, és megfogalmazzák a helyzethez leginkább adekvát alternatíváikat.

A fentiek azonban csak általános, strukturális magyarázatot adnak a népi-urbánus vita újbóli előtérbe kerülésére a rendszerváltás során. Van emellett azonban néhány, a rendszerváltás sajátosságaiból eredő fontos körülmény, amelyek közvetlenül segítették elő az ellentét újbóli felszínre kerülését, sőt frontvonalba kerülését.

Először is rá kell mutatni, hogy a rendszerváltás lehetősége alapján felülről és kívülről jött, s nem kifejezetten a civil társadalomban egyre erősödő elégedetlenség, tömegmozgalmak, demonstrációk, egyáltalán a hatalommal szembeni markáns fellépések következtében. A „csendes és tárgyalásos forradalmat” ugyan szegélyezte-kísérte néhány tüntetés, ám nem ezek játszották a döntő szerepet az átalakulásban, hanem az ellenzéki elitcsoportok és az MSZMP-elit közötti tárgyalások, egyezkedések és alkuk. Ez utóbbiak menetét pedig sokkal jobban és erőteljesebben befolyásolták a szovjetunióbeli erjedési folyamatok, valamint az 1989 őszi közép- és kelet-európai forradalmi

változások, tüntetések és demonstrációk, mint az országon belüli, minimális társadalmi bázissal rendelkező ellenzéki csoportosulások tevékenysége.

A civil társadalom fellépését, aktívabb szerepét elsősorban az akadályozta, hogy a szocialista-kommunista rendszer évtizedei alatt, de különösen a Kádár-korszakban, a társadalom elvesztette minden, politikai-

**... a társadalom elvesztette
minden, politikailag relevánssá
tehető vagy azzá váló
tagoltságát ...**

lag relevánssá tehető vagy azzá váló tagoltságát, s ezáltal politikailag értelmezhetetlen, egyenműsített társadalmi struktúra alakult ki. Ebből viszont az következik, hogy a civil társadalom, az állampolgárok képtelenek és alkalmatlanok voltak arra, hogy jelentős befo-

lyást gyakoroljanak a rendszerváltás menetére, arculatára, avagy – s ez a fontos! – a kialakuló demokrácia politikai és párttagolódására. Egyedül és kizárólag a már korábban is kvázi-politikai, esetleg illegális politikai, vagy csak egyáltalán kritikai tevékenységet folytató ellenzéki értelmiségi elitcsoportok voltak készek és képesek arra, hogy a rendszerváltás menétét legalább részben, az MSZMP-vel kötött ilyen-olyan kompromisszumokon keresztül befolyásolják, alakítsák. Ha pedig így van, akkor már korántsem lehet csodálkozni azon, hogy népiek és urbánusok újra előtérbe kerüljenek, sőt: a magyar történelem során most először meghatározó szerephez jussanak.

Az újonnan keletkezett vagy megújuló értelmiségi elitcsoportoknak – így népieknek és urbánusoknak is – kevéssé lehetett meghatározni a társadalmi bázisát vagy szociális beágyazottságát, hiszen a társadalom politikailag oly mértékben neutralizálódott és atomizálódott, hogy a társadalmi csoportoknak egyes politizáló értelmiségi elitekhez való felzárkózása szinte elképzelhetetlen volt. Ezért fogalmazott úgy 1990-ben Schlett István, hogy „...fontos tagoltságformáló tényezőkké váltak a tak-
tikai ellentétek, a szűk értelmiségi csoportok által hordozott tradíciók, előítéletek és gyanakvások, személyek közötti ellenszenvek és sértettségek, mentalitásbeli különbségek, a személyes ambíciók és képességek, és éppen a legnagyobb pártok között szinte értelmezhetetlenül elmosódtak a szociális helyzethez kapcsolódó determinánsok. Az egymással

olykor heves harcot vívó MDF, SZDSZ és MSZP szavazótáborának szociális összetétele például a legtöbb dimenzió mentén nagyon hasonló, viszont az egymással koalícióra lépő MDF, valamint az FKGP és a KDNP hívei szociális státusa jelentős eltéréseket mutat.⁹⁹

Vagyis a rendszerváltásban – bizonyos mértékig szükségszerűen – a politizáló értelmiségi csoportok játszották a döntő szerepet, s ezért nem véletlen, hogy a politikai tagoltság kialakulását erőteljesen meghatározták az értelmiségi indíttatású kulturális-értékbeli ellentétek. A humán – társadalomtudományi, irodalmár, történész stb. – értelmiségi csoportok vitái ugyanis óhatatlanul ilyenek is, s ha ők kapnak lehetőséget a politika formálására, akkor szinte elkerülhetetlen, hogy a politikai törésvonalak elsősorban nem gazdaságiak, hanem kulturálisak és értékbeliak legyenek. Ez pedig hatványozottan igaz a népi és az urbánus táborhoz tartozókra, hiszen az ő ellentéteik eleve kulturális alapról indultak, s csak jóval később, a nyolcvanas években vettek fel kifejezetten (párt)politikai mezt.

A jelenség érdekessége, hogy a rendszerváltás alapvető céljaiban akkoriban szinte mindenki egyetértett, a népiek és urbánusok is vallották, hogy Magyarországon ettől kezdve parlamentáris demokráciára, piacgazdaságra, az emberi és állampolgári jogok védelmére, állami függetlenségre és önállóságra, illetve az Unióhoz való csatlakozásra van szükség. Ez azonban korántsem volt garancia arra, hogy meg is egyezzenek az alapkérdésekben. Vitáikat az jellemezte leginkább, hogy – gyökeresen eltérő szemléletmódjuk miatt – még olyan dolgokkal kapcsolatban is eltérő következtetéseket vontak le, amelyeket formailag, szerkezetileg, intézményesen hasonlóan ítélték meg. Vagyis: demokráciát mondanak, de mást értenek alatta; piacgazdaságot, privatizációt, polgárosodást vagy reformokat mondanak, de mást értenek alatta; kulturális-ideológiai toleranciáról beszélnek, de azt várják, hogy a másik kezdje el a tolerancia gyakorlását. Ilyen gyökeres szembenállás ellenzéki csoportok között a rendszerváltás folyamatában csak a népiek és urbánusok között bontakozott ki. (Eljátszva a gondolattal: ha mondjuk a szociáldemokraták – mármint az újonnan alakult valóságos szociáldemokraták, s nem az utódpárti MSZP – és a konzervatívok ellentéte vált volna meghatározóvá, akkor a konfliktusok, a törésvonal talán nem vált volna olyan gyökeressé, mint a népi-urbánus ellentét esetében történt.)

Kulin Ferenc, aki akkoriban belülről látta az egész folyamatot, így vélekedett: „A totálisnak mutakozó ellentét, ami a két legnagyobb párt között feszül, az bizonyos mértékig kreált ellentét. Nem olyan értelemben, hogy valaki manipulált bennünket, hanem mintha a nagyon óhajtott polgári demokrácia öntörvénye működött volna – akaratunktól függetlenül. Létre kellett jönnie egy kétpólusú politikai szerkezetnek, és ez a kétpólusú szerkezet nem tudott máshogy létrejönni, mint bizonyos pszichikai feltételek vagy adottságok kiélezésével, felnagyításával, mert nem voltak meg azok a valóságos gazdasági, társadalmi érdekelentétek, amelyek egyébként létrehozhatták volna.”¹⁰

Kovács Éva joggal írta, hogy „A hajdani, s a jelenlegi vitakozó felek szociológiai értelemben jól körülírhatók: miként a népiek, úgy az urbánusok is budapesti értelmiségiek voltak, írók, újságírók, egyetemi professzorok és tudósok. Az ő nemzedékeik alkották a magyarországi szellemi elit jelentős részét a harmincas évektől egészen a kilencvenesekig.”¹¹ Mindennek a következménye nem lehetett más, mint hogy – függetlenül a vita relevanciájától vagy irrelevanciájától – a pártokat vezető elitek és az állampolgárok, politika és társadalom között szakadék alakult ki.

Abban a pillanatban, amikor kiderült, hogy az 1990-es, első szabad választásokra az MDF és az SZDSZ pályázik a legnagyobb eséllyel, egyben az is nyilvánvalóvá vált, hogy a népi-urbánus ellentét kerül Magyarországon a politikai és pártviták középpontjába: s hogy ez lesz az a törésvonal, amely alapvetően befolyásolni fogja a politikai konfliktusok, viták és szembenállások alakulását, tartalmát. A választási eredmények, az a tény, hogy az MDF meghatározó kormányzati erő lett, az SZDSZ pedig a legerősebb ellenzéki párt pozíciójába került, a parlamenti demokrácián belül strukturálisan-intézményesen is különválasztotta és szembeállította a két irányzatot, mintegy rögzítette és megerősítette azzal, hogy a népi-urbánus ellentét mint kormányzat-ellenzék ellentét jelent meg, és innentől intézményesedett. Ez pedig megteremtette az alapot ahhoz, hogy az egyébként sem konszenzusképes magyar politikai megosztottság tovább éleződjön, árkok alakuljanak ki Magyarországon, amelyek mára már politikai hidegháborúhoz vezettek.

Nézzük meg ezek után: vajon az MDF által képviselt népiség és az SZDSZ-es urbánusság tükrözte-e még a húszas-harmincas évek vitáit? Vagy immáron valami egészen másról van szó?

A rendszerváltás utáni modernizációs kihívás, amely többek között a rendszer és a nemzet dominancia vitájában mutatkozott meg, lényegesen megváltoztatta a népi és az urbánus irányzatok mondani-valóját. Ennek a változásnak az a lényege, hogy *a szocializmus-kommunizmus elbukott modernizációs kísérlete után megszűnt a népi és az urbánus irányzatok eredeti társadalmi beágyazottsága, társadalmi struktúrákhoz kötődése, s helyette a két irányzat alapvető szemléletmódja, világlátása, értékvilága maradt meg.* Vagyis: értelmiségi vita maradt a felszínen, mindenféle társadalmi bázis, támogatottság, szociológiai megalapozottság nélkül.

Mindez egyébként abban is megnyilvánult, hogy a népi-urbánus vitához eredetileg valóban erősen kötődő falu-város, vidék-főváros ellentét nagymértékben elvesztette a jelentőségét a kétségtelenül végbement urbanizációs folyamatok hatására. A kilencvenes, kétezres években az, hogy valaki urbánus-kozmopolita szemléletű, vagy inkább nemzeti, patrióta beállítottságú, korántsem attól függ döntően, hogy az illető hol lakik: falun, városban vagy a fővárosban. (Valamilyen halvány összefüggés persze fennállhat, de nem meghatározó.) Másképpen: a fővárosban az értelmiség körében legalább annyian vonzódnak a nemzeti szemléletmódhoz, mint az „echte” urbánushoz, de vidéki kisvárosokban is találhatók „urbánus”-liberális emberek. (Gondoljunk például arra, hogy a korábban Csurka Istvánhoz köthető népiség kifejezetten fővárosi, intellektuális jelenség volt; a Vona Gábor-féle, Jobbik-os nemzeti radikalizmus sem igazán a faluról származik.)

Nemzetiek és ultraliberálisok tehát ma már nem egy-egy társadalmi réteg szempontjain keresztül igyekeznek választ adni a fő kérdésekre, hanem általános, magukkal hozott világszemléleteik alapján. Kimondható, hogy a népiek éppen ezért már nem népiek, hanem nemzetiek, s az urbánusok nem urbánusok, hanem ultraliberálisok, kozmopoliták, globalisták. S azt is fontos észrevennünk, hogy a két tábor, a két irányzat egymás függvényei is. Ahol az egyik irányzat felbukkan, ott rögtön felüti fejét a másik is, és reflektál, vitatkozik, ellenáll: egyik nincs a másik nélkül, nemzetiek nincsenek kozmopoliták, kozmopoliták nincsenek nemzetiek nélkül. Eből viszont máris következik, hogy egymás legyőzése nehezen elképzelhető, hiszen egymást „termelik” újra; vélhetően a megoldás nem a totális háború, hanem a vitának a meghaladása, az azon való felülemelkedés. (Hogy hogyan, az viszont még nem világos...)

A fentiek alapján megállapítható, hogy Magyarországon a politikai és párttagolódás kialakulása a demokratizáció során nem követte a Lipset és Rokkan által leírt klasszikus képletet¹², hiszen korántsem a társadalomban már meglévő törésvonalak alakították ki a demokratikus párttagoltság és megosztottság szerkezetét – miként az Nyugat-Európában történt a 19. század végén, a 20. század elején –, hanem az értelmiségi elitcsoportok régóta meglévő egymás közötti értékbeli, világszemléleti vitái hozták létre a legfontosabb politikai választóvonalakat Magyarországon. A politikai tagolódás tehát nálunk – szemben a nyugati mintával – nem alulról, a társadalom felől, hanem felülről indult el, s igazán az volt a kérdés, hogy a választópolgárok e „készen kapott” tagolódás-mintához mennyire tudnak felzárkózni, mennyire tudnak érdemben kapcsolódni. Ez pedig döntően attól függött, hogy a pártokat is létrehozó ellenzéki értelmiségi csoportok egymás közötti vitáikat mennyire képesek mindennapi nyelven, a civil létformákhoz kapcsolódva kifejezni – avagy erre alkalmatlannak bizonyulnak.

Nos elmondható, hogy a kezdeti években a népi-urbánus vita nem találkozott a polgárok igényeivel, politikával szembeni elvárásaikkal, s komoly szakadék alakult ki a párttagoltság és a polgárok „tagoltsága” között. Tény azonban, hogy 1998-tól, de különösen 2002-től ez a trend megváltozott, ugyanis a Fidesz által átvállalt nemzeti irányzathoz látványosan felzárkóztak az emberek a Fidesz 2002-es veresége után. Ez pedig inspirálta az ellentábort is arra, hogy a baloldali-balliberális pártok mögé álljon. Ennek következtében az utóbbi nyolc évben azt tapasztaljuk, hogy az eredetileg tökéletesen értelmiségi elitek által megszabott törésvonalakat bizonyos értelemben átvette, magáévá tette a magyar társadalom, s immáron azt látjuk, hogy az érték- és világszemléleti viták lassacskán átjárják az állampolgárok közötti viszonyokat is. Mindennek következménye a hideg polgárháborús hangulat, illetve az időnként már az utcán is megnyilvánuló atrocitások, összeütközések sora – főként 2006, a hírhedt őszi beszéd óta.

Beszélnünk kell e helyütt arról, hogy a népi-urbánus avagy nemzeti-ultraliberális törésvonalat tovább mélyítette az is, hogy a vitában újra felbukkant, sőt felerősödött az etnikai elem, az antiszemitizmus-filoszemitizmus problémája. Csoóri Sándor 1990-es, Nappali Hold című, a Hitelben a választások után megjelent írásából érdemes hosszabban idézni, mely jól jellemzi a szemléletek különbözőségét. Íme: „...fordított asszi-

milációs törekvések mutatkoznak az országban: a szabadelvű magyar zsidóság kívánja stílusban és gondolatilag „asszimilálni” a magyarságot. Ehhez olyan parlamenti dobogót ácsoltatott magának, amelyet még eddig nem ácsolhatott soha... Ízelítőül csak egyet említek. Az úgynevezett nemzeti ügyet. A szabad demokraták és a magyar demokraták között ez okozza tán a legnagyobb feszültséget. Szabad demokrata barátaim – érzelmeik, ösztönük és eszméik szerint is – legfőljebb egy új politikai nemzet létrehozását tartják szükségesnek, amely avult érzelmek nélkül, hideg józansággal is megteremthető: jogi úton, közgazdasági és piaci okossággal. Ha szabad lélekkel ítéljük meg a célt, el kell ismernünk, hogy egy olajozottan működő »praktikus haza« nem akármilyen alkotás. Sajnos, egy ilyen gondosan megtervezett politikai nemzet nekünk csak félmegoldás lehetne. A külpolitikai- és belpolitikailag meghatározható állammal lenne csupán azonos, és a kisebbségben vagy a szétszórtságban élő magyarság kiszakadna belőle. Hozzávetőlegesen is legalább négymillió magyar.”¹³

**... egy ilyen gondosan
megtervezett politikai
nemzet nekünk csak
félmegoldás lehetne.**

De itt érdemes még idézni Csoóri Sándor egyik válaszát is a kibontakozó vitában, mert nagyon plasztikusan mutat rá a két tábor közötti szemléleti eltérésekre: „...Attól a szinte ösztönös gondolkodásmódtól, amely magától a nemzet fogalmától is idegenkedik, sőt valamilyen hamis európaiság fölényével legyint rá, bizony, bizony félttem... A szabad demokraták egyik hangadó személyisége könyvet is írt arról (Idola Tribus – Törzsi bálvány), hogy a nemzeti érzés a liberális demokraták szemében fogyatékos, valamiféle barbár örökség. Ráadásul veszedelmes is.”¹⁴

Csoóri Sándor cikke 1990 szeptemberében jelent meg, de a zsidókérdés körüli indulatok más ügyek kapcsán is tovább gyűrűztek, mindez pedig „gondoskodott” arról, hogy a népi-urbánus vita húszas-harmincas évekbeli etnikai-származási vonulata tovább folytatódjon. Mindennek következtében a rendszerváltás utáni években a Szabad Demokraták Szövetsége (SZDSZ) és a Magyar Demokrata Fórum (MDF) közötti politikai viták úgy aposztrofálódtak, mint egy zsidó párt és egy magyar párt közötti ellentétek. Talán mondanom sem kell, hogy ennek következtében a népi-urbánus ellentét már a rendszerváltás elején kiszorult a racio-

nális kezelhetőség szférájából, és ismét olyan érzelmi, irracionális elemekkel telítődött meg, amelyeknek következtében a két irányzat közötti konszenzuskeresésnek még a lehetősége is a semmibe veszett – s ez a tendencia nem tört meg az elmúlt húsz évben sem.

Érdemes lenne választ keresni a kérdésre: mi rejlik az újból megjelenő antiszemitizmus-filoszemitizmus ellentét mögött?

Azt hiszem, hogy az etnikai-származási elem újbóli felbukkanásának nagyjából hasonlóak az okai, mint a két világháború közötti időszakban. Vagyis: a nemzeti oldal radikálisainak és szélsőségeinek szemében újra felvetődött-felvetődik a lehetősége annak, hogy Magyarország új rendszerét, politikai, gazdasági és kulturális berendezkedését, viszonyait egy olyan értelmiségi elit fogja meghatározni, amelyen belül szociológiai-lag megállapíthatóan nem elhanyagolható a zsidó származású emberek aránya.

Tényként kell kezelnünk, hogy a radikális-szélsőséges nemzetiek világ- és országszemléletében a mértékadó elitcsoportok ilyen összetétele hátrányt jelent. Hiszen a patriotizmust, a nemzetorientációt alapvetőnek tartják, s úgy vélik-vélhetik, hogy a nézeteik szerint inkább kozmopolita, ultraliberális módon gondolkodó zsidó értelmiség ennek az elvárásnak kevéssé tud megfelelni, nem tud igazán „nemzeti” lenni. Ez a vélekedés önmagában természetesen igazolhatatlan, ám ettől még politikai jelenség marad, s mint ilyen, befolyásolja a folyamatokat, a viták jellegét. Végül is ez az a háttér, ami a két oldal közötti vitákat már a harmincas évektől végtelenül élessé formálja, indulatokkal, emóciókkal, személyes sértettségekkel, sőt gyűlölettel terheli meg. S mindez történik annak ellenére, hogy a nemzeti oldal mérsékeltjei az etnikai kérdést egyáltalán nem állítják a középpontba, sőt, nem is kívánnak azzal mint „kérdéssel” foglalkozni.

Sajnálatos tény, hogy történelmi és kulturális okoknál fogva is túlérzékenység jellemzi az e kérdéshez való viszonyt az értelmiség köreiben (mindkét oldalon), ezért a témáról szinte lehetetlen az őszinte beszéd. Nem hiszem, hogy ebben az írásban bármennyire is elő tudnám mozdítani a nyílt vagy legalább nyíltabb beszédet – ez e helyütt nem is lehet célom –, egyvalamiről azonban mégis szeretnék szót ejteni. Arról, hogy a párbeszédet az nehezíti meg elsősorban, hogy a két tábor tagjai a másik táborról nagyon gyakran kizárólag a ritkán megjelenő radikális, szélsőséges vélemények alapján ítélik meg. Ezek persze valóban léteznek,

ám a táborokon, szemléletmódokon belüli súlyuk, erejük jóval kisebb annál, mint ahogy azt a szemben álló felek gondolnák.

Az egyik oldalon valóban létezik egy olyan vélemény is, hogy a zsidóság uralkodni akar a magyarságon, s ezért nincs más megoldás, mint a magyarok összefogása, érdekvédelme a zsidósággal szemben. A másik oldalon pedig időnként lábra kap egy olyan nézet, hogy aki a zsidó származást, a zsidóságot egyáltalán említeni meri, hogy létezik, az már csípőből antiszemita, mi több, egyenesen fasiszta, náci. Mindkét vélekedés brutálisan túlfeszített és egyoldalú. Meggyőződésem szerint azonban bármekkora is egyeseknek a hangereje, a népi-nemzetiek és az ultra-liberálisok mértékadó többségére nem ez a jellemző, hanem egy mértéktartó, józan megközelítés. Ez utóbbiaknak kellene elsősorban törekedniük arra, hogy egymás közötti vitáikat megszabadítsák a felesleges, rájuk rakódott előítéletektől és félreértésektől.

Egyszóval: a zsidó–magyar, zsidó–keresztény ügyet „ki kellene beszélni” a nyilvánosság előtt, hogy feloldhatóvá váljék, s hogy a népi-urbánus vita legalább részben megszabaduljon ettől a ballaszttól. Ha ugyanis a magyar politikai élet tagolódása, törésvonalai etnikai felhangokon, ellentéteken alapulnának, az valóban katasztrofális következményekkel járna Magyarország jövőbeli esélyeit illetően. Nem vállalhatjuk, hogy Európa közepén afféle ír–angol vagy flamand–vallón ellentét alakuljon ki, mert annak valóban beláthatatlan következményei lehetnek.

KITEKINTÉS: NEMZETI-KOZMOPOLITA ELLENTÉT MA

Végezetül arra a kérdésre igyekszem választ találni, hogy a népi-urbánus vita a rendszerváltás után húsz évvel még mindig befolyásolja-e politikai, közéleti és kulturális viszonyainkat, s ha igen, akkor hogyan hat demokráciánkra, nemzettudatunkra, közös gondjaink kezelésére, megoldására?

Korábban már kifejtettem: abból fakadóan, hogy az MDF és az SZDSZ között dőlt el az első szabad választás kimenetele, a népi-urbánus gyökerű kulturális ellentét a politikai megosztottság meghatározó faktora lett.

Ugyanakkor ez az állapot 1994-től, az MSZP–SZDSZ-koalíció megalakulásával, illetve a Fidesz konzervatív, jobboldali párttá válásával megváltozott. Ekkortól arról beszélhetünk, hogy a két baloldali párt immáron

együtt vállalta fel az urbánusból *ultraliberálissá* vált szemléletet, relevánsan továbbra is az SZDSZ politikai elitjének és értelmiségijének irányításával, amihez az MSZP és holdudvara inkább csak „csatlakozott” – másképpen fogalmazva tolerálta azt. A másik oldalon pedig a Fidesz (ki-

egészülve a KDNP-vel) a népi dimenzió helyébe markánsan a *nemzeti* szempontokat állította előtérbe.

**E polgár közösségben, még-
hozzá nemzetközösségben
gondolkodik ...**

Az urbánusból *ultraliberálissá* vált szemlélet jellemzője, hogy újra és újra olyan „civilizátorként”

lép fel az adott ország közéletében, mint aki egyedül feljogosított arra, hogy a „tudatlan” és „elmaradott” társadalmat az egyetlen helyes útra terelje. A reformokat és a modernizációt az általa mindenkinek felett állónak tekintett nyugati és világmintákból meríti, s erőteljes aufklérista, felvilágosítói attitűddel lép fel a közvélemény előtt. Az ország hagyományait, évszázados szokásait és szimbólumait a múlt „fölös kacatainak” tekinti, amelyeket sutba kell vágni; emellett nem tud mit kezdeni a nemzettel mint értékkel, ami helyett a globális és kozmopolita értékeket hangsúlyozza. Szemléletmódjában és világlátásában az egyén és a kisebbségek állnak a középpontban, az egyéni és kisebbségi szabadság, míg a közösségi, nemzetközösségi szempontok jóval kevesebb hangsúlyt kapnak ennél az irányzatnál.

Ugyanakkor a népiből nemzetivé vált szemléletmódnál, világlátásnál a fordulat lényege, hogy immáron – kissé eltávolodva a népi írótól – a vidék, a falu és a paraszti életmód és értékrend helyett a nemzeti polgárság, a nemzeti középosztály értékrendje hangsúlyozódik erőteljesebben, a nemzeti polgáré, aki élhet falun, de élhet a városban is. E polgár közösségben, méghozzá nemzetközösségben gondolkodik, kitüntetett szerep jut szemléletében a nemzeti értékeknek, érdekeknek bel- és külpolitikában egyaránt, őrzi a polgári (és persze a népi) tradíciókat, szokásokat, védi a nemzeti szimbólumokat, s különös érzékenységgel foglalkozik a határon túli magyarok sorsával. Tiszteli és védi az emberi és állampolgári jogokat, az egyének és a kisebbségek jogait, de határhelyzetekben mégis a többségi nemzet, a nemzetközösség érdekeit tartja elsőrangúnak és a legfontosabbnak.

Ez tehát már a népi-urbánus vita második szakasza, amelyre sokkal pontosabb azt mondani, hogy egy ultraliberális értékrend ütközik meg a nemzeti értékrenddel. A népi-urbánus vita tehát részben átalakult, ám nem tűnt el, napjainkig meghatározó erővel alakítja a politikai, kulturális és közéletünket.

Mindehhez feltétlen hozzá kell tennünk, hogy a magyar politikai életet meghatározó másik nagy törésvonal, *a posztkommunizmus (utódpartiság)-antikommunizmus is felerősödött az elmúlt hét-nyolc évben*, ami a szembenállást kiélezi, hiszen mindkét törésvonal egyik és másik oldalán ugyanazok a politikai pártok és irányzatok állnak. Ennek következtében az ellentétek nemhogy oldanak egymást, hanem kifejezetten kumulálódnak. S miután egyik törésvonal sem gazdasági, szociális, tehát pragmatikus témákra épül, hanem mindkettő kifejezetten ideologikus, értékrendbeli és világszemléleti, ennél fogva megosztó hatásuk brutálisan erős a magyar közéletre nézve.

Pragmatikus, kvantitatív kérdésekben a politikai ellenfelek mindig találhatnak kompromisszumokat, mindig képessé válhatnak a megegyezésre, miként azt már évtizedek óta tapasztaljuk a nyugat-európai demokráciákban. Olyan alapvető, kvalitatív kérdésekben viszont, hogy ki a kommunista, vagy a nem kommunista? Volt-e rendszerváltás Magyarországon, avagy csak a pártállami nómenklátúra hatalomátmentése zajlott le? Avagy, ki a nemzeti, és ki a nemzetellenes? Ki a modern, és ki a mucsai? Ki az Európa-ellenes, és ki nem? Ki a demokrata, és ki nem? Ki hisz Istenben, és ki nem? Ki a zsidó, és ki a magyar? Nos, ilyen, a homo usion és a homo iusion madáchi kérdéseinek sokasága esetében mindenre lehet számítani, csak arra nem, hogy a szemben álló táborok képesek kompromisszumokat kötni, horribile dictu még konszenzusra is jutni egymással.

Mindennek következtében kénytelenek vagyunk szembenézni azzal a ténnyel, hogy Európa közepén, az Európai Unió nyolcéves tagjaként szokatlanul erős megosztottság terheli Magyarország életét. Talán még nem kell hasonlítanunk magunkat a belgiumi flamand-vallón, vagy az északír-angol ellentétéhez, az azonban nem lehet véletlen, hogy a svájci Neue Zürcher Zeitung egy 2008. márciusi számában arról írt, hogy immáron Magyarország vált Európa legmegosztottabb országává. A következmények pedig látszanak: az országban – legalábbis a közélet szintjén, de azon túl is – hideg polgárháború alakult ki, a politikai-gazdasági-

kulturális erők szétforgácsolódtak; ezáltal az ország immunrendszere legyengült, elveszett az önbizalma, tanácstalanság, apátia és tehetetlen düh jellemzi mindennapi viszonyainkat. Egyszóval a velőig hatoló megosztottságaink, törésvonalaink következtében Magyarország olyan ország lett, ahol nem jó, nem komfortos az élet.

Témánk szempontjából az a kérdés: az eredetileg népi-urbánusnak nevezett, ma már azonban *nemzeti-ultraliberális szembenállás milyen módon van jelen viszonyainkban, s hogyan alakítja azokat?* Mennyiben változott a helyzet a rendszerváltás óta?

Jómagam e tekintetben három tényezőt emelnék ki.

Először is, a nemzeti-ultraliberális törésvonal nemhogy feloldódott volna az elmúlt huszonkét évben, hanem behatolt a társadalom eresztékeibe is. Kezdetben, a rendszerváltás idején még úgy tűnt, hogy az MDF népi íróihoz, illetve az SZDSZ vezérkarához, az úgynevezett „kemény maghoz” kötődő népi-urbánus ellentét megmarad az értelmiségi elitcsoportok szintjén. Ám azzal, hogy a két párt került meghatározó pozíciókba az első szabad választások után, kiderült, hogy az ellentét politikai síkra emelkedik. Ám utána még arra lehetett gondolni, hogy a népi-urbánus vita csak a politikai mezőben érvényes konfliktus, ugyanakkor viszont a társadalom, az állampolgárok ebből mit sem értenek, s a civil társadalom fokozatos magára ébredésével, önszerveződésével párhuzamosan mintegy háttérbe szorul ez a megosztottság, hogy átadja a helyét pragmatikus, az emberek mindennapi gazdasági és szociális viszonyaihoz közelebb álló törésvonalaknak. Így többek között például a hagyományos bal-jobb ellentétnek, vagy a klasszikus szociáldemokrata-konzervatív, szociáldemokrata-liberális konfliktusnak, amelyek Európában jól ismertek, s jól ismertek azok az intézményi mechanizmusok is – szakszervezetek, kamarák, tulajdonosi szervezetek, érdekegyeztető mechanizmusok stb. –, amelyek által e törésvonalak jól kezelhetők.

Azonban nem ez történt. Nem ez történt, mert a még csak bontakozó civil társadalom az eltelt huszonkét év alatt csak töredékesen intézményesedett, nem hatolt be a politika világába. Nem az történt, ami klasszikusan a nyugat-európai demokráciák kialakulásának időszakában – a 19. század végén, a 20. század elején –, amelynek során a polgári és civil társadalom valóságos megosztottságai, törésvonalai alakították ki a politikai megosztottságot, a párttagoltságot és a közéletet, hanem sajátos módon a politikai megosztottság hatolt be a társadalomba. Tegyük

persze hozzá, régi hagyomány ez Magyarországon, ami egyben választóvonal a Nyugattól: *nem a társadalom formálja a politikát és az államot, hanem az állam és a politika a társadalmat.* (A nyugat-európai, illetve a közép- és a kelet-európai régiók eltéréseiről utalnék Szűcs Jenő és Bibó István klasszikus munkáira.)

Mindez persze diktatórikus vagy pártállami viszonyok – lásd legutóbb a Kádár-rendszert – között megmagyarázható és érthető, ám demokráciában kifejezetten hátrányos az állam és a politika uralma a társadalom felett. A demokrácia ugyanis arra épül, hogy a mindenkori állam és politika folyamatos és intézményes civil társadalmi kontroll alatt működik, ebben a tekintetben, ha úgy tetszik, a civil szféra a negyedik hatalmi ág. Ha ez nincs meg, akkor a politika formálói, ha tetszik, a politikai elit lényegében szabad kezet kap ahhoz, hogy hogyan alakítsa ki belső viszonyait, s milyen üzeneteket juttasson el a polgárok felé.

Hogy ez miért történt így, annak kettős oka van. Egyfelől tény, hogy a demokrácia egy, a Kádár-korszakban atomizált és filiszteussá, kispolgárrá degradált társadalmat örökölt, s ez a társadalom, melynek tagjaiból szinte csírájában hiányzott a citoyen, a honpolgári mentalitás, képtelen volt ez idáig önmagát megszervezni. Ám megítélésem szerint hangsúlyosabb a másik ok. Az, hogy *a politikai elit nem kívánta beengedni a hatalom, a nagypolitika sáncai mögé a civil társadalmat – s ez így van mind a mai napig.* Fontosabbnak tartotta privilegizált helyzetének védelmét a társadalommal szemben, aminek látványos jele például, *hogy a jelenlegi politikai elit személyi összetétele sokban még mindig megegyezik a huszonnégy évvel ezelőttivel* – bár hozzá kell tenni, hogy a 2010-es választások már hoztak egy bizonyos fordulatot –, miközben a közép- és kelet-európai posztkommunista államokban már számos személycseresorozat zajlott le. Fájdalom kimondani, de a diktatúrákra jellemző a személyeknek ilyen hosszú ideig tartó változatlan hatalomban maradása, a fluktuáció szinte teljes hiánya. Semmi csoda nincs tehát abban, hogy a kezdeti megosztottságok, törésvonalak a mai napig meghatározzák a viszonyainkat.

Sőt, ennél többről van szó: *a politikai elit nem pusztán megtartotta pozícióit, és megőrizte eredeti megosztottságait, hanem rávetítette azokat a társadalomra.* 2002-től már a mindennapi viszonyokban is megjelennek a politikai elitet megosztó törésvonalak, legalábbis a politikával foglalkozó állampolgárok körében. S miután az említett két törésvonal erőteljesen ideologikus, és a

zsigerekig hatol, nem tekinthető meglepőnek, hogy 2006-tól kezdve a hideg polgárháború időnként már forró polgárháború benyomását keltette, lásd utcai demonstrációk, tüntetések, összecsapások stb.

Elmondható tehát, hogy *elszálltak azok a kezdeti remények, melyek abból indultak ki, hogy a népi-urbánus vita lassacskán európaizálódik, s átadja a helyét a konzervatív-liberális szembenállásnak*, igazodva az európai ideológiai trendekhez. Vagyis, egy alapvetően kulturális-értékkrendi ellentét politikai-ideológiai ellentétbe fordul át, s ezáltal kezelhetővé válik. Nem ez történt, hanem az, hogy a népi-urbánus vita kulturális-értékkrendi eredetét megőrizve, mint immáron nemzeti kontra ultra-liberális konfliktus változott át politikai, pártpolitikai, sőt részben társadalmi törésvonallá.

S itt jutunk el a második mozzanathoz. A népi-urbánus vita eredeti, kezdeti időszakában, tehát a 20. század húszas-harmincas éveiben elsősorban az ország modernizálásáról szólt, az elavult rendi viszonyok megszüntetéséről, a polgárosodás esélyeiről, ezen belül kitüntetetten a parasztság felemeléséről, a parasztpolgárosodásról. Erről írt az egyik oldalon Illyés Gyula, Féja Géza, Veres Péter, Németh László, a másik oldalon Ignóus Pál, Zsolt Béla, Fejtő Ferenc, Hatvany Lajos és mások. Vagyis, valószínű társadalmi, szociológiai, gazdasági és szociális problémákról. Igaz, az indulatok már akkor is felizzottak az írások szintjén a „ki tartozik a nemzethez?” kérdése körül, ám mégis, a tárgy folyamatosan a polgárosodás mikéntje volt.

Ezzel szemben, nyolcvan-kilencven évvel később *a népi-urbánus vita társadalmi-gazdasági háttere elkopott, s egyetlen megosztó szemléleti, értékkrendi kérdés maradt a középpontban, ez pedig a nemzethez való viszony*. A magyar politikai megosztottság egyik elsődleges kérdésévé vált az, hogy ki a nemzeti, és ki a nem nemzeti. És éppen ezért vált a népi-urbánus vita nemzeti versus ultraliberális ellentété. Már régen nem az a fontos, hogy egyik vagy másik oldalon van jelen több munkavállaló, munkáltató, tulajdonos, vállalkozó, közalkalmazott, mezőgazdasági vállalkozó, paraszt, értelmiségi és szakmunkás, hanem kizárólag az: ki a nemzeti, és ki nem, ki képviseli hitelesen a nemzeti érdekeket, illetve ki árulja el azokat?

S talán mondanom sem kell, mindez életveszélyes, hiszen már önmagában mutatja, hogy Magyarországon nincs konszenzus a legalapvetőbb kérdésekben. (S egyébként ez az oka, hogy ott sincs egyetértés rész kérdésekben, ahol láthatóan közel állnak egymáshoz az állás-

pontok.) Ugyanis a nyugat-európai tapasztalatok világosan mutatják, hogy egy demokrácia akkor konszolidálódik és stabilizálódik, ha a nemzet, a nemzeti érdek mint téma kikerül a politikai vitatémák, törésvonalak közül, mintegy fölémelkedik azoknak. *A békés, demokratikus versengés alapja az, hogy a mértékadó politikai ellenfelek kölcsönösen feltételezik egymásról, hogy nemzeti beállítottságúak, illetve, hogy betartják az alkotmányt és a demokratikus alaphnormákat.* Ha ez nincs meg, ha fennáll a kérdés, hogy vannak nemzetellenes, illetve vannak antidemokratikus, diktatórikus politikai pártok és erők, akkor konszolidált viszonyokról korántsem beszélhetünk, akkor valóban fennáll a szétszakadás, a polgárháború veszélye, lásd a Balkánt és Kelet-Európát, esetleg Afrikát.

A fentiekből következően nehéz megegyezni a nemzeti hagyományokban, a nemzeti múltban, a továbbviendő és az elvetendő tradíciók, szokások, intézmények kiválasztásában, a nemzeti érdekek minimumában és a jövőbeli nemzeti célokban és értékekben – hiszen még az sem világos, hogy ki jogosult, és ki nem a nemzeti érdekek védelmére és képviselésére, egyáltalán ki tartozik a nemzethez, és ki nem. Ebből, s döntően ebből a szempontból pedig korántsem előnyös, hogy a népi-urbánus megosztottság mint nemzeti versus ultraliberális konfliktus túlélte önmagát, hiszen e szembenállás kifejezetten a nemzet mint alapkérdés felé tereli a politikai és közéleti ütközeteket, a közbeszédet.

Ugyanakkor nem pusztán a népi-urbánus vita továbbélése az oka a nemzeti-nem nemzeti törésvonal kialakulásának, hanem ettől független körülmények is. Gondoljunk eleve a másik nagy törésvonalra, a kommunizmus-posztkommunizmus (utódpártiság) konfliktusra, amely szintén mély árkokat hoz létre a magyar közéletben, s megint csak az alapvető, gyakorlatilag feloldhatatlan dilemmák felé tereli a figyelmet.

Mindezen túl persze világosan látnunk kell, hogy *nem azért megosztott az ország, mert megváltozott formában ugyan, de fennmaradt a népi-urbánus vita, hanem azért maradt fenn a népi-urbánus vita, mert az ország, de legalább-*

**... e szembenállás kifejezetten
a nemzet mint alapkérdés felé
tereli a politikai és közéleti
ütközeteket, a közbeszédet.**

is annak politikai elitje gyökeresen megosztott. Ne egy vitát tegyünk tehát felelőssé a kialakult helyzetért, a hideg vagy nem olyan hideg polgárháborús viszonyokért, hanem *a konkrét politikai szereplők konkrét lépéseit kell megvizsgálni ahhoz, hogy a felelősségi viszonyokat meg tudjuk állapítani.* Annak a megállapítása, hogy a népiek, nemzetiek, illetve az ultraliberálisok és támogatóik, tehát pártpolitikai szinten a Fidesz, a KDNP, az MSZP, LMP, Jobbik stb. egyaránt és egyenlő szinten felelősek a politikai és közéleti háború kialakulásáért, lapos és semmitmondó megállapítás, és ráadásul nem is igaz. A társadalmi állapotokat vizsgáló elemzés nem attól lesz tárgyilagos, hogy középen egyenlegezünk, 50–50 százalékban bíráljuk az egyik és a másik oldalt is, s ezzel mintegy az elfogulatlanság látszatát keltjük. Az igazság ugyanis csak a legritkább esetben van középen, s a jelenlegi magyar helyzetben sincs ott. Ennélfogva, aki elemző, és bizonyos, közös és elfogadott értékeket magáénak vall, mint szabadság, demokrácia és nemzet, elemzéseinek eredményeként meg kell mondania, hogy ezek az értékek miért és hogyan kerültek veszélybe. S ha valaki maximum csak azt meri mondani, hogy a kialakult rossz magyarországi állapotokért a politikai oldalak egyaránt és egyformán felelősek, valójában nem mondott semmit, sőt, ami rosszabb, nem vállalta az elemző kötelességét: a tények kritikai analízisét.

Éppen ebből kiindulva hangsúlyoznám, hogy korántsem tartom egyformának a két politikai és világszemléleti tábor felelősségét a kialakult válsághelyzetért. Úgy vélem, a rendszerváltás óta az urbánus, avagy ultraliberális tábor lényegesen többször és sokkal mélyebben sértette meg a demokrácia, a szabadság és a nemzet értékeit, különös tekintettel a 2002 és 2010 közötti nyolc évre, amikor is e tábor a kormányzati hatalmat gyakorolta. Ebből fakadóan pedig a „béküljünk végre meg”, „egyezzünk ki”, vagy a „szeressük egymást gyerekek”-féle érvelések álságosak és hamisak. Ennél lényegesen egyszerűbb és a demokrácia szellemével egyezőbb megoldás, ha a politikai váltógazdálkodás lehetőséget teremt a másik oldalnak arra, hogy nemzet és demokrácia iránti elkötelezettségét bebizonyítsa.

S végül szólni kell a harmadik elemről is, amely szintén fennmaradt egészen napjainkig, s ez pedig a népi-urbánus, vagy nemzeti-ultraliberális ellentét részleges összefüggése a zsidóság helyzetével, szerepével. A kezdeti időkben, a húszas-harmincas évek vitáiban erőteljesen jelen volt a zsidó–magyar kérdés, mégpedig nem elvontan, hanem a modernizálódáshoz kapcsolódó-

an. Jelesül, ki, milyen társadalmi vagy vallási-etnikai csoport, nemzetiség stb. hozza létre Magyarországon a modern polgári társadalmat, ki irányítsa ezt a folyamatot, az Európához való közeledést? A zsidó–magyar téma tehát gazdasági, társadalmi és intézményes, tehát közvetetten hatalmi kérdésekkel függött össze, azzal jelesül, hogy ki határozza meg a polgárosulni vágyó Magyarország arculatát. A vita már akkor is elmérgesedett és indulatokat szított, amit a második világháború kitörése, a holokauszt, majd a Rákosi- és a Kádár-korszak szorított részlegesen-ideiglenesen háttérbe.

Azt látjuk azonban, hogy a feloldatlan dilemma a rendszerváltás éveiben felszínre került, s egy néhány évig tartó visszahúzódás után az utóbbi években ismét érzékelhetővé vált; ahogy Engels írta egyszer más összefüggésben, „ismét előállt a régi szemét”. A vita eredeti és jelenlegi tartalma között azonban némi eltérés mutatkozik – azonban korántsem kedvező irányban. Az „ősidőkben”, tehát a húszas-harmincas években döntően azt járták körbe a szerzők Németh Lászlótól Zsolt Béláig, hogy vajon ki teremti meg Magyarországon a polgári társadalmat, tehát a megközelítés elsősorban társadalmi csoportok és etnikumok, nációk (például parasztság, vidéki és városi, valamint fővárosi polgárság, zsidóság, németiség, csehek stb.) strukturális és kulturális helyzetére vonatkozott. Ennek alapjai abból a társadalmi tényből eredtek, hogy a zsidóság – és kisebb részben a németiség – meghatározó szerepet játszott a városi, fővárosi polgárság kialakulásában, jelentős volt a részvételi aránya a nagytokében, a pénzvilágban és a kereskedelemben, s nem kevésbé fontos, hogy a polgári társadalom kulturális szférájában is markánsan jelent meg. A népiek, *illetve annak radikális szárnya* akkoriban azt érezte, hogy a magyarság mint többségi nemzet kiszorul abból a polgári társadalomból, mely a jövőről szól, így a zsidó, illetve kisebb mértékben a sváb elem domináns szerephez jut.

A zsidó származású szerzők akkor minderre úgy reagáltak, hogy a népiek egyszerűen antiszemiták, előítéletesek a zsidósággal szemben, holott az igazi kérdés nem az etnikai vagy faji, hanem az: képes-e Magyarország modernizálódni, képes-e polgárosodni, képes-e tőkevagyon felhalmozni. A népieket pedig azért tartották sokszor elavultnak, provinciálisnak és „mucsainak”, mert szinte emocionálisan ragaszkodtak a paraszti mintákhoz, a parasztságból kívánták meríteni a nemzeti erőt a polgárosodáshoz, miközben az urbánusok szerint a falutól semmit sem

lehet tanulni, a mintákat Párizsból és New Yorkból kell hozni, nem Hódmezővásárhelyről vagy a tanyákról.

Mi változott tartalmilag az eltelt kilencven év után? A zsidóság szerepével kapcsolatos vita újra megjelent, nem pusztán csak „szamizdat” formában, s némileg új vonással is bővült – korántsem örömtelen. Egyfelől ugyanis meghatározott *radikális és szélsőséges körökben* újra az a vita tárgya, hogy ki, mi-

... újszerű – bár korántsem örömdetes –, hogy a vitában itt-ott megjelenik a vallási elem is ...

lyen társadalmi, etnikai réteg fogja meghatározni Magyarország karakterét, ki teszi polgárvá, európaivá az országot? Azaz, ki fogja birtokolni az igazi hatalmat? A nemzeti oldal radikálisai és szélsőségesei egyre gyakrabban és egyre nyíltabban fogalmazzák meg ezt a kérdést, amire az ultraliberális oldal-

hoz tartozó, zsidó származású szerzők egyre markánsabban reagálnak.

Ami viszont újszerű – bár korántsem örömdetes –, hogy a vitában itt-ott megjelenik a vallási elem is, igaz, csak nagyon szűk, radikális-szélsőséges körökben. Itt már a kulturális jelenlét legmélyebb alapjaiig nyúlnak a vitatkozók, amelynek végén a zsidó és keresztény vallás eredetére utalnak vissza. Arra mégpedig, hogy ki a felelős Jézus keresztre feszítéséért, illetve az Ószövetség és az Újszövetség egyáltalán összeegyeztethető-e, beszélhetünk-e közös zsidó-keresztény hagyományról, avagy csak egyikről és másikról külön-külön. Talán nem kell különösebben ecsetelnem, milyen esélyek vannak e kérdéskört illetően a megegyezésre és megbékélésre.

Oda jutottunk tehát, hogy bár a népi-urbánus vitán belül elsődleges szerepet játszik a ki a nemzeti, ki a nem nemzeti kérdése etnikai felhang nélkül, mégis behunynánk a szemünket, ha nem vennénk észre, hogy a vita etnikai, vallási vonulata nem tűnt el teljesen. Ha ezt letagadnánk, elvennénk magunktól az esélyt, hogy valaha is – ahogy József Attila írta – rendezni tudjuk végre közös dolgainkat.

Írásom címében feltettem a kérdést: népi-urbánus vita – még mindig?! A válaszom pedig egyértelmű: igen, még mindig. S ez nem jó hír az országnak, mert amíg e vita ebben a formájában jelen marad – pontosabban: *ebben a formájában* marad jelen – a közéletünkben, addig egységes nemzetté sem tudunk válni, s nemzettudattal, nemzeti értékeinkkel kapcsolatos vitáinkban sem tudjuk a közös nevezőket megtalálni.

JEGYZETEK

- ¹ Fricz Tamás: *A népi-urbánus vita tegnap és ma*. Politikatörténeti füzetek, Napvilág Kiadó, Budapest, 1997.
- ² Immanuel Wallerstein: *A modern világgazdasági rendszer kialakulása*. Gondolat, Budapest, 1983.
- ³ Vö. Szűcs Jenő: *Vázlat Európa három történeti régiójáról*. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1983.
- ⁴ Vö. Szabó Miklós: *Magyar nemzettudat-problémák a huszadik század második felében*. In: Politikai kultúra Magyarországon 1896–1986. Medvetánc Könyvek, Atlantisz Kiadó, Budapest, 1989.
- ⁵ Lásd erről Kulin Ferenc: *A nemzeti egység aktuális problémái*. In: Kulin Ferenc: A tét. Interjúk, esszék a nemzetről és a rendszerváltásról. Bagolyvár, Budapest, 1994.
- ⁶ *A népi-urbánus vita dokumentumai 1932–1947*. Szerk.: Nagy Sz. Péter, Rakéta, 1990.
- ⁷ Ignotus Pál egy jellemző mondata még a harmincas évekből: „A liberalizmus ma magyar parancs – nem mert magyar hagyomány, hanem mert magyar szükség.” Ignotus Pál: *Idegen gondolatok és intézmények*. In: Mi a magyar most? Cserépfalvi–Gondolat–Tevan, Budapest, 1990. A könyv alapjául a Pantheon Kiadó 1937. évi első kiadásának szövege szolgált. 20. o.
- ⁸ Vö. Stein Rokkan: *Die vergleichende Analyse der Staaten und Nationenbildung. Modelle und Methoden*. In: Theorien des sozialen Wandels. Szerk.: Wolfgang Zapf, Köln–Berlin, 1970, 228–252. o.
- ⁹ Schlett István: *A politikai tagoltság determinánsai Magyarországon*. In: Politikai kultúra és állam Magyarországon és Cseh-Szlovákiában. Szerk.: Papp Gábor, T-Twins Kiadó, Budapest, 77. o.
- ¹⁰ Kulin, A tét, i. m. 28. o.
- ¹¹ Kovács Éva: *Indulatok a mai népi-urbánus vitában*. 2000, 1994/8., 17. o.
- ¹² Seymour Martin Lipset–Stein Rokkan: *Party Systems and Voter Alignments: Cross-National Perspectives*. New York, 1967.
- ¹³ Csoóri Sándor: *Nappali hold*. Hítel, 1990. szeptember, 5–6. o.
- ¹⁴ Csoóri Sándor: *A mélypont. Válasz Kertész Ákos nyílt levelére*. Magyar Nemzet, 1990. október 6.

TOVÁBBI FELHASZNÁLT IRODALOM

Balogh Sándor: *A népek külpolitikai nézetei*. In: A népi mozgalom és a magyar társadalom. Szerk.: Sipos Levente, Tóth Pál Péter, Napvilág Kiadó, Budapest, 1997.

Fricz Tamás – Népi-urbánus vita – még mindig?!

- Békés Márton: *Németh László politikai platonizmusa*. Kommentár, 2007/2.
- Bibó István: *A magyar demokrácia válsága; A kelet-európai kisállamok nyomorúsága; Eltorzult magyar alkat, zsákutcs magyar történelem; Zsidókérdés Magyarországon 1944 után*. In: Válogatott tanulmányok I–II–III. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1986.
- Borbándi Gyula: *A magyar népi mozgalom*. Püski Kiadó, Budapest, 1989.
- Fejtő Ferenc: *Budapesttől Párizsig*. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1990.
- Domokos Mátyás: *Nép, Volk, Peuple – akkor és most*. In: Eszmék, viták, elemzések. Kortárs Kiadó, Budapest, 1997.
- Csizmadia Ervin: *Ösztön és politika. Makkai János és a magyar reformjobboldal a két háború között*. Új Mandátum, Budapest, 2001.
- Fricz Tamás: *Egy vita, amely „beépült”. A népi-urbánus ellentét az ezredfordulón*. Szombat, 1999. május.
- Gombos Gyula: *A harmadik út*. Püski Kiadó, Budapest, 1990.
- Görömbei András: *A magyar népi irodalom*. www.dura.hu/html/mindentudas/gorombeiandras.htm
- Gyurgyák János: *Ezzé lett magyar hazátok. A magyar nemzeteszmé és a nacionalizmus története*. Osiris Kiadó, Budapest, 2007.
- Kiss Gy. Csaba: *A haza mint kert*. Nap Kiadó, 2005.
- Kovács Gábor: *A népi mozgalom helye a politikai eszmetörténetben*. Beszélő, 2005/6.
- Körösényi András: *Ideologikum és pragmatizmus. Újjáéledő politikai tradíciók a nyolcvanas évek Magyarországnán*. In: A Magyar Politikatudományi Társaság Évkönyve, 1989, 63–71. o.
- Köves Slomo: *Szakítsunk a megszokott szöveggel!* Népszabadság, 2010. január 26.
- Lányi Kamilla: *Bibó István harmadik útjai*. Világosság, 2002/2–3.
- Miszlivetz Ferenc: *Vadkelet-party*. Savaria University Press, Szombathely, 1995.
- Népiek és urbánusok – egy mítosz vége?* Századvég, 1990.
- N. Horváth Béla: *Egyéniség és valóság – tanulmányok József Attiláról*. Nap Kiadó, Budapest, 2006.
- N. Horváth Béla: *„Sznobok és parasztok”. 1934*. http://irodalom.elte.hu/villanyспенot/index.php/1934:_”sznobokeparasztok
- Papp István: *Népi-urbánus közeledés?* Kommentár, 2007/2.
- Paul Piccone: *Postmodern Populism*. Telos, 103, Spring 1995.
- Pomogáts Béla: *Két Magyarország*. Magyar Nemzet, 1992. március 16.
- Radnóti Sándor: *A populizmusról*. Kritika, 1992. június.
- Rainer M. János: *Elveszett nemzedék, és ami utána következik*. Mozgó Világ internetes változata, 2008. március. www.mozgovilag.hu/2008/03/16rolrol2.htm
- Salamon Konrád: *A harmadik út kísérlete*. Eötvös Kiadó, Budapest, 1989.
- Szabó Miklós: *A lakitelki gondolat*. Magyar Narancs, 1992. október 15.

Széchenyi Ágnes: „Nincs itt törés annak számára, aki a népért küzd.” A „népiek” viszonya a Horthy-Magyarország politikai elitjéhez. *Mozgó Világ*, 1994/7.

Szegedy-Maszák Mihály: *Konzervativizmus, modernség, népi mozgalom*. 2000, 1993. szeptember.

Szilágyi Ákos: *Vox populi, vox dei*. *Kritika*, 1990/6.

Tamás Gáspár Miklós: „...ahogyan forgószélben viselkedik az ember...” Széchenyi Ágnes interjúja, *Valóság*, 1992/10.

Tőkéczi László: *Urbánusok és népiek*. *Magyar Nemzet*, 1993. július 27.

Veres András: *Magyar–zsidó irodalom: definíciós kísérlet*. In: *Távolodó hagyományok*. Balassi Kiadó, Budapest, 2003.

Sárközy Tamás

A túlzások dialektikája¹

The Dialectics of Exaggerations

Összefoglalás

Sárközy Tamás jogászprofesszor figyelmét a 2012 kora nyarán megjelent „Kik támadják Magyarországot és miért?” című sikerkönyv keltette fel. Sárközy dr. által írt reflexió ugyanúgy kortörténeti dokumentum lehet, mint ahogy a Tóth Gy. László–Lentner Csaba–Zárug Péter Farkas közös munkája a tízezredik eladott példány után azzá válik.

Summary

The attention of professor of law Tamás Sárközy was caught by the best seller entitled “Who Are Attacking Hungary and Why?”, published in the early summer of 2012. The reflections written by Dr Sárközy can be considered as a document of a historical period just as much as the joint study of László Tóth Gy., Csaba Lentner and Péter Farkas Zárug, which has sold over 10,000 copies.

Kormányzati oldalról többször is nyomatékosan hangsúlyozták, hogy Magyarországon az elmúlt két évben megváltozott az államvezetés *gondolkodásmódja*. Ami a kormányzást illeti, ez az állítás nyilván valós – a második Orbán-kormány egészen másként kormányoz, mint elődei. Az is

SÁRKÖZY TAMÁS egyetemi tanár. A szerző a kéziratot 2012. július 1-jén zárta. Az írás reflexió Tóth Gy. László–Lentner Csaba–Zárug Péter Farkas: *Kik támadják Magyarországot és miért?* című könyvére. Kairosz, Budapest, 2012.

elégge nyilvánvaló, hogy ez a gondolkodásváltozás átfogó államelméleti koncepción, tudatos stratégián alapszik. A kérdés csak az, hogy a megváltozott államvezetésnek melyek az előnyei, és melyek a hátrányai.

Magam részéről az elmúlt két év kormányzati tevékenységével kapcsolatban inkább a *túlzások dialektikájáról*, az *ellentmondások helycseréjéről*, avagy az inga kilengéséről beszélnék. Arról, hogy a rendszerváltozás után több mint húsz évvel Magyarország, a magyar politika–gazdaság–civilszféra még mindig *nem találja az adottságainknak megfelelő kívánatos középutat*. A jogállamiság eszméjének, a demokratikus intézményeknek, a kötelezettségek nélküli jogoknak az eltúlzását, az államszervezeti ellensúlyok kormányzati hatékonyságot túlzottan megnehezítő túlépítését szerintem 2010-től a politikai hatalomgyakorlás *jogállamiságon való áttörése, viszonylagos demokráciadeficit, az ellenhatalmak túlzott leépítése* követte. A korábbi kormányzati impotenciát, türegettetést és tehetetlenséget mohó és kíméletlen kormányzati térfoglalás, állandóan változó, türelmetlen társadalmi-gazdasági politikai döntések vilámgyors erőszakos áterőltetése váltotta fel. *Az egyik irányú túlzást tehát másik irányú túlzás követte*, nevezetesen a demokratikus dühöt a viszonylagos demokráciadeficit, az impotenciát a némi erőszak váltotta fel. Az első túlzás korrigálása helyes gondolkodásmód-váltás, a villámháborús ún. szabadságharc permanens folytatása viszont szerintem téves felfogás, amely az országra nézve hosszú távon csak hátrányos lehet.

A „SÖTÉT” MÚLT ELTÚLZÁSA

Mindenekelőtt túlzás azt állítani, hogy a jelenlegi kormányzás a múlt romjain, „szocialista tatárjárás” után kezdődött. Nem kellene feleslegesen múltbéli katasztrófaállapotot vizionálni. Az persze igaz, hogy a szocialista–liberális kormánykoalíciónak nem sikerült sem a nyugati típusú modernizálás, sem az ún. jóléti rendszerváltozás végrehajtása, továbbá az is, hogy ez a kormánykoalíció nyolc év alatt teljesen elhasználódott, az államigazgatás színvonala is folyamatosan csökkent. Az azonban már vaskos túlzás, hogy a „magyar közigazgatási rendszer teljesen szétesett”, „a magyar állam a szakadék szélére került” – ezt az állítást jól cáfolja, hogy ez az állítólag összeomlott államapparátus 2010 végén zavartalanul megvalósította a soros uniós elnökségből származó számtalan többletfeladatot, emellett zökkenőmentesen lebonyolította az önkormányzati választásokat. Nem volt tehát totális „államkudarc”.

Túlzás az is, hogy a magyar gazdaság „vészhelyzetben” van. A magyar gazdaság valóban nincs jó állapotban, a korábbi kormányok számos hibás gazdaságpolitikai döntést hoztak, a világválság pedig tovább mélyítette a belső felzárkózási válságot. A gazdaság stagnál, az államadósság magas, és minden kormányzati törekvés ellenére szerintem hosszabb távon inkább növekszik, mint csökken, egyelőre nincsenek meg a feltételei a gazdasági növekedésnek. A világgazdaságban általunk befolyásolhatatlan, váratlan események történnek, sokszor a kárunkra. No de még messze vagyunk a vészhelyzettől, és az azonnali krízist a Bajnai-kormány 2009-ben lényegében már elhárította. Sok európai állam áll rosszabbul, mint mi. A 2011-ben elfogadott alaptörvény egyébként elég világosan meghatározza az alkotmányjogi rendkívüli (vész)helyzeteket – ezek feltételei 2010 óta nem állnak fenn. Az örökölt államadósság valóban magas, de nemzetközi összehasonlításban kirívónak aligha nevezhető, lényegében az európai átlagnak felel meg. Ha a következő években esetleg mégis államcsődbe kerülünk, az már – a nemzetközi kedvezőtlen behatásokon túlmenően – aligha vitathatóan priméren az Orbán-kormány „unortodox” gazdaságpolitikájának, és nem annyira a múltnak lesz az eredménye. Természetesen a 2010 óta folytatott gazdaságpolitikának vannak jelentős eredményei is, például a költségvetési hiány lefaragásában. De azért ez az „unortodox” gazdaságpolitika nem egészen „tündérmese”, és egyértelműen megnövelte az országkockázatot.

AZ ÚJ ÁLLAMÉPÍTÉS SZÜKSÉGESSÉGÉNEK ELTÚLZÁSA

Túlzás, hogy új államépítésre van elengedhetetlen szükség. Az a törekvés helyes, hogy meg kell teremteni a „jó államot”, az „intelligens államot”, a „versenyképes államot”. Ennek alapjait 2011-ben egy új alkotmányban, Magyarország alaptörvényében kívánták megteremteni. Úgy gondolom, hogy az 1989 és 1991 között alkotmányozó résztörvényekkel bevezetett, majd alkotmánybíróági precedensjoggal fejlesztett államberendezkedésünk valóban korrekcióra szorult, de nem a teljes elvetésre. Nem egy teljesen új állam építésére van szükség.

Az 1989–90-ben létrehozott államszervezet elvileg valóban „szuperjogállam” volt, túlzott fékekkel, garanciákkal nehezítette a hatékony kormányzást, túlzott államhatalmi ellensúlyokat épített ki, beépítve az alkotmányos rendszerünkbe a demokratikus intézmények nemzetközileg ismert szinte teljes arzenálját. Ez a „demokratikus düh” egy totális

szocialista rendszer negyven éve után érthető volt, és nagy érdeme, hogy Magyarország elkerülte az államkapitalista, félállami-félpiaci utat, amelyre egyébként több volt szocialista ország lépett (pl. Oroszország). Ezt a mértékadó nemzetközi közvélemény – a jobb és a bal egyaránt – igen pozitívan értékelte (tulajdonképp a jelenlegi kemény bírálóink ide is visszavezethető). Ugyanakkor azonban a demokratizmus eltúlzása a gyakorlatban magának a demokráciának az érvényesülését veszélyeztette. Magyarországon épült ki a kormányzás irányában legtöbb jogosítvánnyal rendelkező Alkotmánybíróság, szakadatlanul bővült az országgyűlési, államigazgatási és önkormányzati ombudsmanok köre, nagyon széles maradt a kétharmados törvények száma, függetlenné vált a kormánytól az ügyészség, az igazságügyi igazgatás (Országos Igazságszolgáltatási Tanács), az elektronikus média (ORTT). Lényegében a korábbi kétfokozatú igazságszolgáltatási rendszert háromfokú rendszer váltotta fel, az állampolgári jogok védelmének számos, egymással párhuzamos védelmi rendszere alakult ki. A rengeteg intézmény vertikálisan és horizontálisan túltagolta államszervezetünket, az államszervezet minden ága pedig – ciklikusan ugyan, de – állandósultan növekedett. A túlméretezett közszféra terheit pedig a nem kielégítően fejlődő versenyszektorunk egyre kevésbé tudta fedezni. Ebből a szempontból ugyanis nemcsak a központi államszervezetet, de a helyi – területi-települési – önkormányzatokat is figyelembe kell venni: a 3200 önkormányzat Magyarországon hihetetlenül túlméretezett apparátusok alakultak ki, ráadásul emellett számos közfeladatot is indokolatlanul kiszerveztek az államigazgatásból (ld. a PPP-vel kapcsolatos egyes visszaéléseket).

Ez az elvileg totális magyar demokratikus jogállam azonban az intézményi rendszerváltozás kilencvenes évek közepén történt befejeződése után *egyre több zavarral küszködött*, előnyei csökkentek, hátrányai növekedtek. Ennek számos oka van: így mindenekelőtt a demokratikus tradíciók hiánya (azért nemcsak a szocializmusra kellene gondolni, hanem a Horthy-rendszerre is), továbbá a lakosság által várt jóléti rendszerváltás elmaradása, azaz a lakosság többsége számára az életkörülmények romlása következett be. A társadalmi szétszakadás erősödött, és ez-

**... a korábbi kétfokozatú
igazságszolgáltatási rend-
szert háromfokú rendszer
váltotta fel ...**

zel is összefüggésben politikai hidegháború alakult ki az ún. jobb- és az ún. baloldal között, véget nem érő folyamatos választási kampány folyt az ellenfél politikai megsemmisítésére való törekvés jegyében. A jogalkalmazás egyre kevésbé tudta követni a jogalkotást, fellazult a jogegység. Mindezek eredményeként főleg a 2000-es évek elejétől (ebben persze szubjektív kormányzati hibák is belejátszottak) a magyar állam működése egyre jobban elnehezült, az állam ugyan nem lett működésképtelen, de teljesítőképessége, illetve színvonala egyre csökkent, nőtt az anarchia, a joggal való visszaélések fokozódtak, a jogok és kötelezettségek korrelativitása felbomlott. A társadalmi szolidaritás csökkent, kaotikus jelenségek, „weimarizálódás” volt tapasztalható, nőtt a korrupció.

Az intézményes „rendetlenség” felszámolása, a jogok és kötelezettségek egyensúlyának helyreállítása szerintem a kétharmados korláttól a 2010-es választásokon megszabaduló Fidesz–KDNP-kormány *helyes törekvése* volt. Helyes volt az a felismerés is, hogy pusztán a jogállamiság kevés a „jó államhoz”, a kormányzás hatékonyságát is biztosítani kell (de ehhez hozzá kellene tenni: természetszerűen jogállami keretek között). A kétharmados törvényhozás lehetőségével felruházott Orbán-kormány számos olyan anomáliát fel tudott számolni, amit elődei nem. Erre példa a jóval kisebb létszámú Országgyűlés, a „polgármesterek parlament-jének” megszüntetése, a dekoncentrált területi szervek kormányhivatalokba egyesítése, a járások létrehozása stb. Indokolt volt szerintem a médiatanácsban, a közszolgálati médiák vezetésében való abszurditások megszüntetése, vagy a bírói önkormányzás túlhajtásának korrigálása is. A magyar jogtudomány túlnyomó többsége már elég régen egyetértett abban, hogy az 1989–90-ben kialakult, eleve ideiglenesnek szánt alkotmányt egy új, modern, a rendszerváltozás befejezése utáni helyzetnek megfelelő *chartális alkotmány* váltsa fel. (Természetesen – függetlenül a szerencsétlenül fennmaradt 1949-es számozásától, amelyet egyébként Dávid Ibolya 2000-ben megpróbált megváltoztatni – az 1989–90-ben alapjaiban módosított magyar alkotmány nem volt már „rákosista alkotmány”, ahogy ezt egyesek beállítani próbálják.)

A korrekció tehát helyes volt, ez azonban nem jelenthet elszakadást a jogállami gondolkodásmódtól. Az inga nem lenghet ki most az ellenkező irányba, *nem okozhatja a jogállamiság minőségi csökkenését*, demokraciadeficitet, hanem az ország lakossága kulturális állapotának megfelelő *középútra* kell törekedni. Nem lehet mindent megváltoztatni, átalakí-

tani, el kell ismerni az evolúciót is, megerősítve azt, ami jó volt, azaz nem helyes kiönteni a fürdővízzel a gyereket. Egyébként ezt – az alaptörvény és átmeneti rendelkezéseinek bevezetőjével szöges ellentétben – jól fejezi ki Orbán Viktor Horn Gyulának írt születésnap levele: bizony több van, ami összeköt, mint ami elválaszt. Az Orbán-kormány most sok mindent megvalósít, amit 2006–2007-ben az Államreform Bizottság is javasolt, de akkor nem volt erő a megvalósításhoz.

A „minden rossz volt”, „romokból indulunk” érvelésre azért volt/van szüksége a kormánynak, hogy ideológiailag alá lehessen támasztani a villámháborút, a „nemzeti szabadságharcot”, azt, hogy nemcsak a kormányzásban, hanem a társadalmi-gazdasági élet minden területén gyökeres változást kell végrehajtani. Ezzel indokolják a „győztes mindent visz” jogszabály-alkotási és személyzeti politikát, a „nem szokványos”, ún. unortodox kormányzati intézkedéseket. De mindennek van ideológiai vetülete is – lásd az alaptörvénybe beépített ún. Nemzeti Hitvallás vagy az alaptörvény átmeneti rendelkezéseinek rendhagyó napipolitikai jellegű „bevezető deklarációit”. A kormányzati kommunikáció lassan minden evolúciót tagad a 2. világháború után történetekkel, sőt a sajtóban egyre erősödik a rendszerváltozás bírálata is (csak „módszerváltás”, „gengszterváltás”).

Mindennek egyenes következménye a Horthy-korszak átfogó rehabilitálására, sőt felmagasztalására törekvés. Mindez szerintem ugyancsak túlzás: igenis van evolúció, a Kádár-korszak az azonos szocialista alapok ellenére sem volt azonos a Rákosi-korszakkal, a Horthy-féle államrendezkedés természetesen nem volt fasisztoid (mint sokszor 1990 előtt állították), de nem is volt a demokrácia iskolapéldája, számos feudális, illetve autokrata vonása volt. (Azért aligha véletlen, hogy a Horthy-szobrok felállításának mámorában valahogy „elfeledkeznek” gróf Bethlen Istvánról, aki pedig nem ágyban, hanem szovjet börtönben halt meg.) Az új – ismét történetlen – régmúltba révedező kormányzati ideológia éppúgy torzít, mint a korábbi voluntarista történelemszemlélet. A két világháború közti keresztény úri Magyarország „írófejedelme” sem a most felkapott három erdélyi „népi” (?) író volt, hanem Herczeg Ferenc, akiről éppúgy elfeledkeznek, mint mondjuk Harsányiról, Molnár Ferencről, Vaszariról vagy Márairól, azaz a polgári irodalom korabeli nagyjairól. Az első Orbán-kormány jelszava a „polgári Magyarország” volt, ezt ma kevésbé halljuk.

A GYORSASÁG TÚLZÁSAI

Mint már említettük, a kormányzat 2010-ben abból indult ki, hogy a kétharmados többség fülkeforradalommal való megszerzése után *világháborúra* van szükség. A lényeg, hogy az átfogó állami-társadalmi-gazdasági átalakítás, a változtatás a nemzeti szabadságharc jegyében minél

**A gyorsaság igényét
a világgazdasági válsággal is indokolják ...**

gyorsabban menjen végbe. *A gyorsaság így tartalmi elemmé vált a kormányzati közpolitikában.* Gyorsan dönteni, és a döntéseket azonnal következetesen és határozottan végrehajtani, hiszen *politikai cselekvőképességünk* – legalábbis *belül*, arra persze rá kellett jönni, hogy nemzet-

közileg nem, és ez ingerültséget váltott ki a kormányzóknál – *korlátlan*. A gyorsaság igényét a világgazdasági válsággal is indokolják – híres kormányzati kijelentés, hogy ha pénteken történik valami a világgazdaságban, mi képesek vagyunk hétfőn törvénnyel reagálni. (Ez igaz, de milyen színvonalú törvénnyel?)

A kiindulópont megint helyes, de a túlhajtás ismét megfigyelhető. A szocialista-liberális kormányzásra jellemző volt a tülegettetés, az érdekegyeztetés eltúlzása, a döntéshozatal lassúsága, a megérett döntések elmaradása, illetve a döntések végrehajtásának rendszeres elsikkadása, azaz a kormányzati impotencia. No de a másik végletbe sem kell esni, az egyeztetést szélső kivételre szorítani, végig nem gondolt ad hoc ötleteket pillanatokon belül törvénnyé változtatni, állandósultan rögtönözni. Jellegzetes gondolkodási hiba a *megegyezést a gyengeség jeleként* felfogni, és ennek eredményeként az European Governance egyik alapvető elemeként szereplő, civilekkel való partneri együttműködést pusztán csak a feltett kérdésekkel irányított ún. társadalmi konzultációkra, felülről diktált ún. stratégiai megállapodásokra vagy „hatósági szerződések-re” lefokozni. (Az, hogy a legutóbbi konzultációs kérdőívet viszonylag milyen kevesen küldték vissza, mutatja, hogy a lakosság egyre jobban felismeri ezt a technikát.)

A túlzott rugalmasság is káros. A kormányzat lebecsüli a stabilitást, az állandó rohanás, a túlzott aktivitás, a taktikai változtatások sora pedig bizonytalanságot teremt a társadalomban, gátolja a befektetői kockázatfelmérést. A flexibilitás, a tempó, a változtatás sebességének eltúlzása

intézményi, személyi és szabályozási szinten egyaránt megfigyelhető, mégpedig sajnos általában a konfliktuskeresés, a konfliktusok mesterséges kiélezése és erőszakos megoldása jegyében.

Az intézményrendszer körében megemlíteném példaként a parlamenti vita korlátozását a házszabályban, amely az amúgy is gyenge ellenzéktől – egyébként teljesen sürgősségűen – még a vita jogát is elveszi (klasszikus demokráciadeficit). Vagy az a rendelkezés, hogy ha a Költségvetési Tanács nem fogadja el a költségvetést, ellenvéleménye indokolt előterjesztésére 24 órát kap. A Költségvetési Tanács igen fontos ellensúlya lehet a kormánynak, széles hatásköre cáfolhatná azt a kritikát, mely szerint Magyarországon nincsenek megfelelő ellenhatalmak a kormánnyal szemben. A költségvetés hiányosságai feltárására adott egynapos határidő viszont lényegében nevetségessé teszi ezt az intézményt. Az is komikus volt, hogy a Költségvetési Tanács elnökévé az államfő személyi okokból eredetileg az MNB felügyelőbizottságának elnökét nevezte ki, és így a háromtagú tanácsban az MNB elnöke és MNB felügyelőbizottságának elnöke állt szemben az Állami Számvevőszék elnökével (ez a helyzet időközben korrigálódott).

A személyi változások rendkívül szélesek voltak, és azt a kormányzati és az állami vállalati szférán kívül az államszervezet más ágaira is igyekeztek kiterjeszteni – lényegében csak az Alkotmánybíróság elnöke, az általános ombudsman és óriási nemzetközi támogatást élvező jegybankelnök tudta pozícióját megtartani (ez utóbbi igen éles támadások ellenére). A legsúlyosabb talán a 62. életévet betöltő bírák általános kényszernyugdíjazása (amely az igazságszolgáltatás felépítésénél fogva ártott az eredetileg nem célzott ügyészekre és közjegyzőkre is). Ez a nyugdíjrendszer rendbetételének eléggé átlátszó ürügyével történt, hiszen egyelőre rengetegen maradhattak állásban a közszférában 62 év felett is, sőt a kormány külön törvényt hozott annak érdekében, hogy kinevezzen egy bankárt nagykövetnek (lex Szapáry – a 2013-as költségvetésben próbálják ezt az aránytalanságot újabb igazságtalanságok útján rendezni). A magyar jogászság legtekintélyesebb és legszínvonalasabb rétegének nyilvánvalóan alkotmányossági alapelvekbe ütköző lefejezése (bár természetesen segíti a fiatalabb jogásznemzedékek karrierjét) ténylegesen politikai okokból történt: meg kell változtatni a jogalkalmazás hagyományos szemléletét. Emellett az igazságszolgáltatás szervezetének megváltozása a Legfelsőbb Bíróság elnökének (aki az európai legfőbb

bírák szervezetének is elnöke volt) fejébe került, nem kis nemzetközi megütközést keltve, hiszen – a politikai lóláb persze eléggé kilógott – alapja pusztán a Legfelsőbb Bíróság nevének Kúriára való átváltoztatása volt.

A „mi embereink” legyenek mindenhol. Kiváló példa erre a nagy sportegyesületek (FTC, MTK), illetve sportszövetségek (kosárlabdától az asztaliteniszen át a korcsolyázásig) einstandja. (A tárgyilagosság kedvéért: az olimpiai érmek többségét hozó úszó- és a kajak-kenu szövetség korábbi elnöke maradt.) Pártember legyen az államelnök, aki egyben a „mi” törvényhozásunk motorja, bővítsük ki az Alkotmánybíróságot a „mi” embereinkkel (még akkor is, ha a személyi feltételek fennállása egyes jelölteknél erősen vitatható), kivétel nélkül csak a hozzánk tartozók legyenek a Médiatanácsban, vagy a Versenyhivatal, illetve az Állami Számvevőszék élén. Egy Jankovics Marcell se jó nekünk a Kulturális Alap élén, mert túl toleráns, és nem csak a „mi” embereinknek ad támogatást. Semlegesség, pártatlanság nem fogadható el – hozzánk tartozol vagy sem, a megalapozott bírálat is támadás. Mindez azonban aligha hat a nemzeti együttműködés megteremtése irányában, amely eredetileg a kormányzati közpolitika alapcéljaként került megjelölésre.

Szabályozási körben a gyorsaság (ún. hiperaktivitás) jogalkotási felelőtlenségre, jogszabályi káoszra, áttekinthetatlenségre vezetett. 2010-ben a jobboldali kormányzás elején az Országgyűlés egy igen színvonalas jogalkotási törvényt fogadott el, amely elvileg biztosíthatta volna a „minőségi jogalkotást”, a megfelelő szakmai előkészítést. Ezt a törvényt azonban a kormánykoalíció rendszeresen *megszegi* – nincsen kellő szakmai egyeztetés, hiányoznak a hatástanulmányok. A törvények jogalkotási hajrában születtek, 2011-ben mintegy 210 törvényt fogadott el az Országgyűlés. Kialakult az ún. *frakció-törvényhozás*, számos törvényt, így kifejezetten szakmai törvényeket is (pl. adótörvények) képviselők nyújtanak be, eléggé nyilvánvalóan annak érdekében, hogy még a kormányon belüli államigazgatási egyeztetést is kikerüljék (ne akadékoskodjanak a „bürokraták”). Ennek következtében a jogszabályok szakmai színvonala még a korábbi alacsony színvonalnál is rosszabb, rengeteg a jogszabályokon belüli ellentmondás, szerkesztési-szövegezési vagy más jogtechnikai hiba. Ezek a hiányosságok persze elég gyorsan kiderülnek, és akkor következik a törvények állandósult *módosíthatósága* (persze a hiba elismerése nélkül), holott régi igazság, hogy a rossz törvény is jobb, mint

az állandóan változó. A módosításözön pedig legalább annyi időt vesz el az Országgyűléstől, mintha az első alkalomra rendesen kodifikáltak volna. Szaporodnak az ún. salátatörvények is, és rendszerré vált az a gyakorlat, hogy egészen más témájú jogszabályhoz kapcsolva módosítanak egy sor egyéb témájú törvényt. Azért az mégsem normális, hogy a fekvőbeteg-ellátás átszervezésével foglalkozó törvényben módosítják a Polgári Törvénykönyv egyesületekkel kapcsolatos szabályait, megváltoztatva egyben a néhány hónappal korábban elfogadott civiltörvény egy sor rendelkezését is.

Ennek a súlyos jogalkotási felelőtlenségnek, a képviselői törvénykezdeményezési joggal való rendszeres visszaélésnek, az eredeti kormányzati törvényszöveg lobbizgató képviselői indítványokkal való szétcincálásának az eredménye, hogy sokszor egészen más tartalmú törvényt fogadnak el, mint amit benyújtottak. (Ennek kirívó példája volt az egyházi törvény, amit az Alkotmánybíróság megsemmisített.) Márpedig az ilyen törvények – helyesen mondta ki ezt az Alkotmánybíróság – közjogiag voltaképp érvénytelenek. (Erre az egyházi törvényre mondta az illetékes miniszterelnök-helyettes, hogy kodifikációs remekmű.) A zavaros jogalkotás pedig rendkívül megnehezíti a jog alkalmazását. Sok esetben – a sok módosítás és az összevissza való hatálybaléptetés eredményeként – szinte lehetetlen megállapítani a hatályos jogot, ez pedig átfogó jogbizonytalanságot eredményez. Hogyan követelhetnek rendet, állampolgári jogkövetést azok a képviselők, akik saját parlamenti működésük során a jogalkotás elemi szabályait nem tartják be?

Mindez sajnos igaz az alkotmányozásra és az alaptörvényt követő sarkalatos törvények létrehozására is. Az új alkotmány elfogadását – már említettem – helyesnek tartom, de nem villámtörvénykezésként, a bevált kodifikációs technikák szándékos mellőzésével. Mi indokolja, hogy az alaptörvény egyes fejezeteiben „cikk”, más fejezeteiben „cikkelyek” vannak, egyeseket arab, másokat római számokkal számoznak? 2011 húsvétjára az alaptörvény egyszerűen nem volt kész, és ez deformálta ezután az ún. átmeneti törvényt és más sarkalatos törvényeket is. Egy hosszabb időtávra szóló alaptörvénybe nem való napipolitikai jellegű, emellett dagályos preambulum, ez a „hitvallás” nem pótolhatja az egyértelmű és nyelviileg pontos alaptörvényi rendelkezéseket, az átmeneti törvény pedig – legalábbis az évszázados jogi kultúra szerint – egyszerűen nem lehet az alkotmány része. Az alaptörvényhez kapcsolódó sar-

kalatos törvények tömegének 2012. január 1-jére való áterőltetése egyrészt túlszabályozást eredményezett, másrészt a koherenciahiány, a belső ellentmondások tömege rontotta le az alkotmányozás színvonalát.

Szerintem bőségesen elég lett volna az alaptörvény és a sarkalatos törvények kormányzati időszak felére való létrehozatala. Az alkotmányozási folyamatban pedig meg kellett volna kísérelni *kompromisszumos* elemek beépítését, hiszen az alaptörvény minden magyar alkotmánya, nem helyes tehát abba egyoldalú, vitatható ideológiai tételeket drasztikus fogalmazásban beépíteni. Az pedig, hogy az alaptörvénnyel egyenrangúnak tekintett átmeneti törvény bevezetője az MSZP mint kommunista utódpart megbélyegzését tartalmazza, a konfliktusos politizálás – Európában parlamenti párttal szembeni páratlan – durva túlhajtása, amelyet több nyugati elemző a baloldali párt legközelebbi választásokból való esetleges kizárásának szándékát is felfedezni vélte. De a politikai félelem erősebb volt (egyébként szerintem indokolatlanul) az alkotmányozási racionalitásnál – talán nem lesz meg 2012 nyarára a kétharmadunk. Legyünk mielőbb készen az új államszervezettel, aztán az Európai Unió úgyszólván átnyom rajtunk korrekciókat, de azok csak *kisebb visszalépések* lehetnek, az alkotmányban rögzített egészet, az új államberendezkedést mindenáron fenntartjuk. Kibekkeljük, ügyes politikai trükkökkel kifárasztjuk az Uniót. Úgy fogadjuk el az Unió javaslatait, hogy ténylegesen elutasítjuk. Átverjük őket, mert mi a „politika művészei” vagyunk. Ha valamiről eleve mi is tudjuk, hogy nem alkotmányos, beletesszük magába az alkotmányba (alaptörvénybe), hogy ne tudjon ahhoz az Alkotmánybíróság hozzányúlni (lásd bírák kényszernyugdíjazása). Mire az Alkotmánybíróság megsemmisíti a „mi törvényünket”, már végre is hajtottuk. Mi leszünk mindenképp minden vitában a győztesek, mert ugyebár Cseh Tamás is azt mondta: „győzni kell a győzelemért”.

A KÖVETKEZETESSÉG ELTÚLZÁSA

A határozottság és a következetesség, a meghozott döntések maradéktalan végrehajtása és a végrehajtás „kemény” ellenőrzése, mulasztások esetén a felelősség világos megállapítása kormányzati erény, és ha az Orbán-kormány a megváltozott feltételek mellett eltér elődjei puhaságától, hatékonyabbá teszi a kormányzást, az csak helyeselhető. Ugyanez a helyzet elvileg a rendteremtéssel, például a segélyezési rendszer vissza-

éléseinek megszüntetésére való törekvéssel, a büntetőeljárások felgyorsításának szándékával, az elítéltek munkába állításával, avagy a korrupcióellenes intézkedésekkel is. (No persze a jogállamiság keretei között, és nem pl. a védelem jogainak indokolatlan korlátozásával.) Az öncélú durvaság, kulturálatlanság azonban hiba, nem tartozik a „jó kormányzáshoz”.

A legkirívóbb arroganciája e kormányzati periódusnak, amikor szinte még aznap, amikor az Alkotmánybíróság a végkielégítésekre bizonyos határon felül visszamenő hatállyal szinte az egész végkielégítési összeget elérő adót kivető törvényt megsemmisítette, az Országgyűlés lényegében azonos tartalommal szinte azonnal újra elfogadta ezt a törvényt, egyben pedig benyújtották az Alkotmánybíróság gazdasági hatáskörét jelentősen korlátozó törvényjavaslatot is. Nem segítették a hatékony kormányzást az államvezetést gyakorlók különböző sértő kiszólásai sem – az IMF-et, ezt a hárombetűs intézményt „kipateroljuk” az országból, az Uniót rosszabbul vezetik, mint egy vidéki kócerájt, az uniós képviselők taslizás-sallerozása, az ellenzék ne bíráljon, jobb, ha bent sincs az ülésteremben, hiszen ő vitte romlásba az országot, a román kormányzás „primitív”, „barbár” stb. Tudni kellene, hogy más a hangnem ellenzékben, és más kormányon, valamint azt is, hogy a fejlett információs technika világában nem lehet ugyanarról másként beszélni Budapesten, illetve Brüsszelben. A kormányzatot mind belföldön, mind külföldön a stílusa, modora, kulturáltsága alapján is minősítik, különösen akkor, ha „hivatalosan” keresztényi konzervatív alapokon áll. Nyilván a jó kormányzásnak bizonyos konfliktusokat fel kell vállalnia, de a tudatos ellenség- és konfliktuskeresés is hiba. Sajnos sokszor az az ember benyomása, hogy a kormányzás számára maga a harc a lényeg. A kormányzás legyen „mérsékelt”, ne legyen alapvető stílusjegye a háborúztatás. Kivel? Bárkivel, aki szembe jön? Köztudott a jégkorongban, hogy az ellenfél harmadában bodicsekelní helytelen. A vagányság, a trükközés eltúlzása, illetve a trükközéssel való dicsekvés pedig a kormányzás hitelességét, a benne való bizalmat ássa alá, amely ha egyszer elvész – pl. a befektetői bizalom –, igen nehezen szerezhető vissza.

A kormányzatot mind belföldön, mind külföldön a stílusa, modora, kulturáltsága alapján is minősítik ...

A KORMÁNYZÁS TÚLPOLITIZÁLÁSA

Minden kormány eo ipso politikai, a kormányzati közpolitika a kormányzás alapvető része. *A kormányzás azonban nemcsak politikából, hanem a közigazgatás központi irányításából és az óriási állami közintézmény-hálózat menedzseléséből is áll.* Nemcsak politikai racionalitás létezik, nemcsak a politikacsinálás szakma, hanem a közigazgatás, a közintézmény-menedzselés is. Ez utóbbi pedig szükségképp technokrata hozzáállást igényel. A politikán kívüli szakmák, a technokrácia, a jó értelemben vett bürokrácia lebecsülése csökkenti a kormányzás hatékonyságát.

Ez a hiba pedig a második Orbán-kormány kétéves működésére nagyon is jellemző. Nemcsak a miniszterek és a parlamenti államtitkárok politikusok, hanem az integrált minisztériumok egyes ágazatait irányító „szakállamtitkárok” is, a helyettes államtitkárok jó részét is – az eredeti elképzeléssel szemben – ezen „szakállamtitkárok” alá rendelték. Politikai funkciót kapott a kormánybiztosok és a miniszteri biztosok jelentős része is. Politikusok állnak a megyei kormányhivatalok élén (kormány megbízottak), holott ezek fő feladata szakmai, nevezetesen az önkormányzati közigazgatás törvényességi felügyelete. Az Orbán-kormány kétéves gyakorlata jól igazolja ezt az egyébként a kormányzat által büszkén vállalt ideológiát, nevezetesen a politika abszolút fölényét – szakkérdésekben is – a kormányzásban. (A politikai kormányzást – egyes nyilatkozatok szerint – a kormányzati periódus második felében állítólag még fokozni is kívánják.) Ez azonban az államigazgatás, a jogalkotás alacsony színvonalára vezet, holott a kormányzat az egyébként színvonalas Magyar-keretprogrammal épphogy a hatékony közigazgatás kiépítését tűzte célul. Az általános politika az elmúlt két évben sajnálatos módon deformálta a szakpolitikát, az államigazgatást.

A politikai hatalomepítés elsődleges kormányzati céljá vált. A „haza” (azaz mi) nem szorulhat még egyszer ellenzékbe. A balliberális oldalt el kell vágni infrastruktúrájától, a gazdasági-társadalmi élet minden vezető posztját el kell foglalnunk. Ki kell alakítani egy *centrális politikai erőteret* a jobboldali pártszövetség vezetésével, és a parlamentben emellett csak kis szélsőjobb vagy szélsőbal pártocskák működhetnek. Az Orbán-kormány szerintem nem annyira konzervatív kereszténydemokrata kormány, hanem inkább a népnemzeti radikalizmus kormánya. Az egészsé-

ges baloldal is mi vagyunk, tudniillik a nemzeti együttműködés rendszerében mi gondoskodunk a kisemberekről, a nyugdíjasokról. A mi politikánk igenis populáris, az emberek, nem pedig az elitek, a bankok, a nagyvállalatok érdekeit szolgálja. No persze úgy melleleg „nemzeti nagytőkésekre” is szükségünk van, akik azonban egyáltalán nem oligarchák, mint a korábbi kormányokhoz fűződő gazdasági holdudvar képviselői. Ugyancsak melleleg: vannak „rendes”, „jó” multik is, mint a Coca-Cola.

Ez a politikai felfogás ellentétes a többpártrendszerű polgári parlamenti váltógazdálkodás lényegével, amelyben egy párt se betonozhatja be magát a közhatalomba. Szükség van valós pluralizmusra, a jövő esetleg más felfogású kormányok mozgásterét nem korlátozhatja a mindenkori törvényhozó és végrehajtó hatalom pillanatnyi birtokosa. Az ellenzék nem ellenség, hanem versenytárs, szükséges a politikai verseny, de a különböző politikai árnyalatok békés egymás mellett élése, mert ettől (is) lesz demokratikus a polgári államberendezkedés. Varietas delectat.

A JOGÁLLAMISÁG LEBECSÜLÉSE

A politika elsődlegességének felfogásából, a (Jobbiknál persze mérsékeltebb) politikai radikalizmusból adódik a jogállam félig nyílt, félig burkolt kritikája, a jog pusztán eszköznek tekintése a kormányzásban. Ezen álláspont szerint a jog nem korlátozhatja a politikai cselekvőképességet, a „politikai hatalómépítést” – a helyes politikai cél szentesítheti a hagyományos jogelvekbe ütköző politikai eszközöket is. („Aki a célt akarja, akarnia kell az odavezető módszereket is.”) Ezért ha kell, túllépünk például a visszaható jogalkotás polgári világban évszázadok óta elfogadott tilalmán. Az igazságszolgáltatásnak is a nép igazságérzete szerint kell folynia, holmi jogtechnikai szabályok (pl. elévülés) nem gátolhatják a népakaratnak, a közvéleménynek megfelelő igazságszolgáltatást, a rendteremtést. A cél szentesíti az eszközt – egy kis machiavellizmus nem árt.

E felfogás következménye az új alaptörvényben *a gazdasági alkotmányosság civiljogi oldalának jelentős leépítése*. Az Alkotmánybíróság gazdasági ügyekben való normakontrolljának kizárása mindaddig, amíg az államadósság csökkenése el nem ér bizonyos szintet, tartalmilag azt jelenti, hogy az alaptörvény felhatalmazást ad a törvényhozó és végrehajtó

hatalomnak alkotmányellenes gazdasági törvények-rendeletek alkotására, akár évtizedekig is. Az utólagos normakontrollt kérhetők személyi körét (a gazdaságon kívül is) az alaptörvény jelentősen korlátozta, sőt azt is kimondja az átmeneti törvény, hogy ha a kormányzati intézkedéseket akár nemzetközi, akár belső bírósági vagy más fórum felülbírálja,

**Az Országos Bírói Tanács
hatáskörének jelentős leszű-
kítése viszont ismét túlzás ...**

és ebből a költségvetésnek hátránya származik, a kormány jogosult az állampolgároktól utólagos „hozzájárulást” igényelni. Ez a szabály is arra a felfogásra utal, hogy voltaképp a hazai, illetve nemzetközi bíróságok által meg-

semmisített törvényeknél is igazunk volt, legfeljebb csak az „erőnek” engedtünk, a kárt a nemzetnek nem mi, hanem végső soron ezek a szervek okozzák formális jogszemléletükkel. Ha a strasbourgi emberi jogi bíróság kártérítésre marasztal minket a „vörös csillag törvény” alkalmazása miatt, majd levonjuk ezt az ellenzéki szocialisták juttatásaiból (ké-sőbb szelídült: az összes párttól vonjuk le).

Ebbe a körbe tartozik az is, hogy a kormányzat igyekszik *az igazságszol-gáltatás hatókörét a közigazgatási út javára csökkenteni*. Ilyen például az egy-házi elismerés bíróság helyett a kormánypártok abszolút többségével működő Országgyűléshez telepítése, a gazdaságilag jelentős vállalatok csőd- és felszámolási eljárásának bírói hatáskörből kiemelése. A bírósá-gi önkormányzás túlzásainak megszüntetése, a szakmai irányítás és az igazgatás szétválasztása helyes volt. Az Országos Bírói Tanács hatáskör-ének jelentős leszűkítése viszont ismét túlzás (amelyet egyébként Handó Tünde az Országos Bírósági Hivatal vezetőjeként nagyon helye-sen felismert, és informálisan igyekezett is korrigálni már a bírósági tör-vény Velencei Bizottság által kikényszerített módosítása előtt).

A kormányzati politika alapvető eszköze a leegyszerűsített *populáris kommunikáció*. A kormány tele van kommunikációs vezetőkkel – Szij-jártó, Giró-Szász, Kovács Zoltán, Kumin Ferenc. A kommunikációt ma-ga a miniszterelnök is munkája alapvető részének tekinti. Mindez meg-felel a modern információs társadalomnak, az ún. média-marketing kormányzásnak, de mértéktelen eltúlzása, a „*kormányzati termék*” nélküli *kormányzati kommunikáció is hiba*. Voltaképp a kormányzás első periódu-sa után tartalmi hibát egyáltalán nem ismernek el, ami hiba volt, az a

kormányzat szerint mindig kommunikációs vagy technikai természetű. Érdemi hiba nincs, nem lépünk vissza. No de azért ha egy kormányzat először mindössze tizennégy egyházat akart egy törvényben államilag elismert egyháznak tekinteni, majd az alkotmánybírószági megsemmisítés után az új törvénybe maga a kormány javasol még ehhez tizennyolcat, az aligha kommunikációs probléma. Egy minimális önkritikától még nem dől össze a kormány, de hát ennek a felismerésnek a nyoma sem látszik. Az önbizalom túlzott, nagyképűségbe csap át, a megalapozott bírálat sem számít, nem vesszük figyelembe, a választók mindenre – a hibákra is – felhatalmaztak minket.

A 2010 végi médiatörvény a tömegkommunikációt döntő tényezőnek tartó politikai felfogás tipikus terméke – a kormányzati befolyást egyértelműen kiterjeszti az elektronikus és írott sajtóra egyaránt. Nem véletlen, hogy ez a törvény részben az Európai Unió, részben az Alkotmánybíróság döntései alapján állandó módosításra szorul. Ugyanakkor az is látszik a módosításoknál: a kormány nem adja fel monopolisztikus álláspontját, kiskapukat keres, az alapelveken nem változtat. Minden a miénk, erre felhatalmazást kaptunk a 2010-es választásokon, a magyar emberek akarata pedig szent, ebbe nem engedünk senkinek sem beleszólni. Itt megint egy túlzással találkozhatunk: a kétharmad legitim módon jött létre, a kétharmaddal élni lehet, de nem illik visszaélni.

TÚLZOTT KÖZPONTOSÍTÁS

A közigazgatás megerősítése – és erről már volt szó –, nagyobb centralizációja (például a minisztériumi dekoncentrált szervek tömegének egységes kormányhivatalokba való koncentrálásával) szerintem igen helyes törekvés, és már a korábbiakban is szándékolt lépés volt. A 3200 önkormányzatra széteső Magyarország közigazgatása csak hatékonytalan lehet, ezért az önkormányzati és a közigazgatási ügyek erőteljesebb elválasztása, a járások újraszervezése – néhány túlpolitizálásra utaló jegyet leszámítva (pl. leharcolt politikusok járási vezetővé választásának lehetőségé) – véleményem szerint ugyancsak progresszív változás. Az integrált minisztériumok létrehozásával (egyben angol és francia kormányzati elemek beépítésével a túlzott német hagyományú rendszerbe) is egyetértek, bár szerintem ez több helyen ugyancsak eltúlzottan történt. A korábbi kormányok túlhajtották a közigazgatásból való kiszervezést,

indokolatlanul túlzott mértékben alkalmazták az amerikai new management egyes elemeit – ennek korrigálására ugyancsak szükség volt. Végül az alaptörvény szerintem legprogresszívebb része a közpénzekkel való gazdálkodás rendjének megerősítése.

Ugyanakkor a *government* nem állítható szembe a *governance*-szal, az etatizmus, a centralizálás eltúlzása is kormányzati hiba. A polgári állam a civil gazdasághoz és a nonprofit szférához képest nem kerülhet előtérbe. A világválság következtében az állami beavatkozás átmeneti növelésére egész Európában szükség van, de ez nem lehet öncél, nem gátolhatja szükségtelenül a civil öngondoskodást, kreativitást. *Önkorlátozó, tudatosan mérsékelt* állam fér csak össze a polgári demokratikus társadalommal. Ahol állami beavatkozás szükséges, ott az állam legyen erős, de ez nem vezethet öncélú növekedésre, felesleges tekintélymutogatásra, ráadásul *zavaros történelmi hagyományokra* hivatkozások jegyében. Az állam nem lehet pazarló (pl. nem épülhet minden kisvárosban „aréna”, a látványcsapatsportok egyébként indokolt támogatása szerintem – különösen a jelenlegi költségvetési helyzetben – mértékében eltúlzott). A kicsi és olcsó állam így értelmezett eszméje nem ellentétes az erős állammal, nem valami „neoliberális disznóság”, hanem a polgári társadalom elengedhetetlen kelléke.

Az állami központosítás személyi túlhajtása is hiba. A modern kormányzásban a perszifikáció felerősödött, a miniszterelnöki kormányzás (még a nem kancellári rendszert alkalmazó államokban is, márpedig a magyar kancellári), a politológiai értelemben vett *prezidenciális kormányzás általános nemzetközi tendencia* (egyébként a Gyurcsány-kormányban is megjelent). Ugyanakkor a vezérelv a jelenlegi magyar kormányzásban szinte totálisan érvényesül, a döntések túlzott köre egészségtelenül feltolódik a miniszterelnökhöz – ún. *vezérdemokrácia* alakul ki. A miniszterelnök a saját kormánya fölé kerül – voltaképpen legalább két (de lehet, hogy három) kormánya van. Egyszer van a Navracsics Tibor által vezetett „formális kormány” (amelynek döntéseit a miniszterelnök néha felülbírálja), aztán van egy eddig Lázár János, most Rogán Antal által vezetett „frakciókormány”, mely elég gyakran a formális kormány elképzeléseitől eltérően dönt, és végül ott áll a Kubatov Gábor által igen hatékonyan vezetett párt is a pártelnök miniszterelnök mögött. Ezáltal Orbán Viktor de facto (nem de jure!) az alkotmányjogi irodalom által *szemiprezidenciálisnak nevezett rendszert* működtet az egyre bővülő Minisz-

terelnökség segítségével. Igen ám, de így összeolvad a törvényhozó és végrehajtó hatalom, a Miniszterelnökségben pedig részben megkettőződnek a minisztériumok, részben tipikus minisztériumi funkciók is a Miniszterelnökséghez kerülnek (emellett szaporodnak a kormánybiztosok, illetve a miniszterelnöki megbízottak is). 2012 nyarától a Miniszterelnökség nyíltan is hatalmi centrum lett a kormányon belül – három államtitkárral működik, és vezetője, Lázár János elnököl a közigazgatási államtitkári értekezleten, mintegy meghatározva a kormány tevékenységét.

Ismételném azonban, hogy a közigazgatás fejlesztését célzó Magyar-keretprogram számos helyes elemet tartalmaz. Folytatódott a közszféra – már a korábbi kormányok által megkezdett – fogyókúrája (bár egy kicsit a túlzott fiatalítás jegyében). Helyes törekvés szerintem a közigazgatási étosz hangsúlyozása, a közszférában tevékenykedőkkel szembeni követelmények egyértelmű meghatározása, a Munka Törvénykönyve rendszerétől való viszonylagos elszakadás a közszférában tevékenykedőknél. Sikerral járhat a közigazgatás felsőoktatási és tudományos háttérének megerősítésére tett intézményfejlesztés is. Jelentős előrelépés tapasztalható az elektronikus ügyintézés fejlesztésében és a kormányzati irányítás stratégiai jellegének megerősítésében. A túlszabályozás mellett – mintegy ellentétként – megjelent a kormányprogramban a dereguláció, az indokolatlan adminisztratív terhek csökkentésére való törekvés is. Mindez szerintem azt bizonyítja, hogy tulajdonképp a kormányzatnak magának sem lenne szüksége az indokoltnál jóval erősebb központosításra, ezt politikai céljai veszélyeztetése nélkül is nyugodtan korrigálhatná.

PIACGAZDASÁG HELYETT FÉLÁLLAMI-FÉLPIACI RENDSZER ELŐTÉRBE HELYEZÉSE?

Az 1989–90-es alkotmányozás elvi jelleggel rögzítette a Magyar Köztársaság szociális piacgazdasági jellegét, a magántulajdon és a köztulajdon egyenértékűségét, a vállalkozói versenyszabadságot és a magántulajdon kiemelt védelmét. Mindez az új alaptörvényből sajnálatos módon lényegében hiányzik.

Hangsúlyozni szeretném, hogy az ún. munkanélküli kapitalizmus deviancia, a termelőmunka becsületét igenis emelni kell. Ez helyes kormányzati igény. No de a közgazdász, a jogász, a pénzügyi szakember is

dolgozik, emlékeim szerint a politikus sem kétkezi munkát folytat. A vállalkozó üzletileg tevékenykedik, a menedzser irányít, tőzsde nélkül pedig – amelynek működése viszont vastagon spekuláció is – nincs modern piacgazdaság. Kárt okoz ezen a téren a populista kormányzati demagógia, amely a lakosság jelentős része kapitalizmus elleni ösztöneit támogatja (tauschen = cserélni, täuschen = csalni), valamifajta hajdani népnemzeti harmadikutas kurucos ideológia felélesztése jegyében.

A globalizmus, a fiskális világkapitalizmus tény, Magyarország nem tudja megdönteni, nem tud belőle kilépni, nem követhetjük a valamikori géprombolók példáját. A globalizmussal, a repülő pénzpiaccal együtt kell élni, lehetőleg kihasználva előnyeit és csökkentve hátrányait a nemzeti érdek érvényesítése jegyében. Az Unión belül is érvényesíteni kell (és lehet) nemzeti érdekeinket – persze nem korlátlanul, hiszen a többi tagállamnak is vannak érdekei. Igenis a magyar államnak támogatnia kell a magyar mikro-, kis- és középvállalatokat, igenis állami megrendelésekkel-közmunkákkal munkahelyeket kell teremteni, támogatni kell, hogy legyenek vidéken családi gazdaságok, magyar földtulajdon. Helyes törekvés a jogász vagy a bölcsész túlképzés részleges korrigálásával a műszaki, természettudományos képzés támogatása (érdekes persze, hogy a politológus túlképzésről nem esik szó), a szakmunkásképzés erősítése. De ez nem történhet erőszakosan, és nem csaphat át a multinacionális vállalatok, a bankok elleni általános hangulatkeltésbe, valamint az Unió – általunk nemzetközi szerződéssel elfogadott – gazdaság- és jogpolitikájának megsértésébe.

A gazdasági világválságban lehet különadókat bevezetni, de ezek csak időlegesesek lehetnek, és mértékük sem lehet kirívóan magas („brutális”). Helyes irányultságú szerintem az az adópolitika, amely a személyi adók emelése helyett a forgalmi adók, a fogyasztásra koncentráló adókra helyezi a súlyt, de az egykulcsos jövedelemadót véleményem szerint elhamarkodottan és túl alacsony kulccsal vezették be, sarkalatos törvénybe foglalása pedig hiba, hiszen rövid távú gazdaságpolitikai technikáról van szó. Az a módszer pedig, hogy úgy vezetjük ki a bankadót, hogy a bankokat az eddigi bankadónál súlyosabb terhekkel sújtjuk tranzakciós illeték címén, és ezt az adót a jegybankra is kivetjük, az az Unió és a Valutaalap számára aligha lesz elfogadható. Márpedig állítólag készenléti, illetve elővigyázatossági hitelt kérünk az Unió–Valutaalap kettőstől, hiszen e nélkül az ország finanszírozása igen megdrágul (ld. a magyar államkötvények kirívóan ma-

gas, 7–10% közti kamatszintjét), jelentős veszteség keletkezik. (A tárgyalások elhúzódása miatt már keletkezett is.)

Az állam egy kapitalista piacgazdaságban nem lehet vezető erő, bankellenes kapitalizmus pedig nincsen. Aki azt ordibálja, hogy kimentek a tankok, bejöttek a bankok, nem tudja, mit beszél. Nem vitás, hogy voltak-vannak pénzügyi erőfölénnyel való visszaélések a lakosság kárára, az *állami bankfelügyeletet* – egész Európában és Magyarországon belül is – *erősíteni kell*. De bankok, hitelek, befektetések nélkül nincs modern piacgazdaság, a fiskális kapitalizmus hátrányos vonásait pedig egy mostanában kevésbé idézett szerző, Lenin is már száz éve kimutatta. A magyar rendszerváltozás óriási előnye volt a szociális piacgazdaságra törekvés, az, hogy elkerültük a szovjet utódállamokban lényegében általánossá vált félállami-félpiaci utat.

Úgy gondolom, hogy a közüzemi szektorban – főleg az önkormányzatoknál – a magyar privatizáció is (amely a piacgazdaság kialakítása szempontjából feltétlenül szükséges volt, és szerintem összességében minden gazdasági-társadalmi hátránya ellenére sikeres) túlment a szükséges mértéken, ezért az állam tulajdonosi szerepének erősítése is több esetben indokolt lehet. Ez azonban csak kivételesen fordulhat elő, továbbá nem lehet kisajátító államosítás, hanem társasági részesedések közhatalmi nyomás nélküli piaci áron való megszerzését jelentheti csak (részvényvásárlás). A magántulajdont pedig tiszteletben kell tartani – a zömmel külföldi tulajdonú bankok, távközlési cégek aránytalan „megsarcolása”, a magánnyugdíjpénztárak állami kézbe való vétele szerintem a jogállamisággal ellentétes módszerekkel történt, ténylegesen a kieső költségvetési bevételek pótlása miatt, pusztán a pénzszerzés jegyében (onnan kell elvenni pénzt, ahol van), elvileg azonban valamifajta nekem meglehetősen zavarosnak tűnő új közteher-viselési ideológia alapján (a lakosság helyett „sarcoljuk”[?] meg a bankokat, amelyek „kiszivattyúzzák” a „zemberek” pénzét valamifajta láthatatlan pénzügyi világhatalmi hálózat számára). Ez a felfogás viszont rontja az ország nemzetközi hitelességét, befektetésellenes, és végső fokon – függetlenül a kormány szándékától – munkahelyek növelése helyett azok elvesztéséhez vezethet.

**... bankok, hitelek,
befektetések nélkül nincs
modern piacgazdaság ...**

NEMZETI SZABADSÁGHARC A KELETI SZÉL
ÉS A NYUGAT ALKONYA JEGYÉBEN?

Az egészséges nacionalizmus pozitív, a hazaszeretet támogatandó, a nemzethez való tartozás erősítése, a nemzeti közjó iránti cselekvési vágy csak dicsérendő. A nemzeti giccs, a más nemzetek sértegetése (pl. „szlovákok, nincsen nektek hazátok”) viszont súlyos hiba. A hagyományőrzés is érték. A magyar múltban igenis találhatók jelentős vívmányok, elismerésre méltó tények, no de azért szégyellni valók is. A kormány valóban nem történész vitaklub, de például a magyar hungarizmust – és annak egyes politikai szereplőit, ld. Nyíró József 1944–45-ös országgyűlési képviselőségét – azért nem kellene állami szinten megtisztelni, bármilyen jó írónak is tartják esetleg az adott személyt. (Göbbelst sem ünneplik a németek, mint a modern kormányzati kommunikáció atyját, pedig – Nyíró József tartalmilag helyesen állapította meg 1944-ben – technikailag nem volt éppen sikertelen. No de a fasiszta mégiscsak fasiszta.) Az Országgyűlés Hivatala magyar állami szerv, tehát – bármennyire is tetszik egyes túlfűtött embereknek – ne szervezzen díszőrséggel koporsószállításokat és hamvasztásokat, noch da zu „sírgondnokként”(?) más állam államterületén annak akarata ellenére újratemetéseket, mert ez ettől kezdve nagyon *nem kegyeleti* ügy. Lejáratja államunkat a nemzetközi közvélemény körében, felesleges feszültségeket okoz a szomszédainkkal való kapcsolatokban (egyébként politikailag is sikertelen volt: a romániai magyar pártoknak is súlyos veszteségeket okozott a 2012-es választásokon).

Európa (főleg nyugati-északi része, a jóléti államok) süllyed, dekadens, öregszik, elkényelmesedett, túlfogyaszt. Van ebben az állításban igazság. Kelet jön fel – Kína, India, az ázsiai kistigrisek. Ez is tény, világpolitikai-világ gazdasági átalakulás folyik. No de: Európa még nem omlott össze, az Unió életképes, megszűnése – minden problémája ellenére – hosszabb távon sem várható. A magyar „kompország” – és ez is történelmi vívmány – mindig Nyugatra kívánt menni, nem a Balkánra, nem Keletre.

Keletről fúj a szél? Gazdasági szempontból hosszabb távon kétségkívül. Nagyon helyes, ha erősítjük külkereskedelmünket Oroszországgal, Kínával, Kazahsztánnal, és sorolhatnám még a keleti partnereket. No de ez nem jelentheti antidemokratikus államberendezkedések átvételét, még akkor sem, ha – és ezt Demján Sándor gyakran hangsúlyozza –

a totális állam–szabad piacgazdaság kettőségnek alkalmazásával kétségkívül igen jelentős gazdasági eredményeket értek el, és az ázsiai munka-intenzitás is jóval erősebb az európainál. Kínában a kommunista párt hegemonként uralkodik, és ha kell, tankokat is bevet politikai rendszerre fenntartásáért. Ezt akarjuk átvenni? Nem. Ugyanakkor üdvözlendők a kínai befektetések Magyarországon, növelendő a Kínába irányuló magyar export. Realitás kilépésünk az Unióból? Nem. Akkor miért játszunk sokszor ordító egeret? Gyarmatosítottak minket? Furcsa egy gyarmatosítás, ahol összességében a Nyugat ad, és mi kapunk – Magyarország uniós támogatása jóval nagyobb az uniós terheknél. Kibírná a magyar mezőgazdaság az uniós támogatások elvesztését? Aligha. Azért a magyar export többsége változatlanul Németországba fog menni, és nem Távol-Keletre. Aki azt hiszi, hogy az export-importunk súlyát ripszropsz át tudjuk helyezni Keletre, úgy jár, mint Torgyán József a chilei cseresznyével.

Magyarország az Európai Unió és a Nemzetközi Valutaalap önkéntes tagja, a Szovjetunió Moszkváját nem helyes az Unió Brüsszeléhez hasonlítani. Lehetnek nézeteltérések az Unió apparátusával, de a vitákat az együttműködés szellemében kell lefolytatni. Jogunk van védeni nemzeti érdekeinket, de verekedni nem szabad, ami egyébként is olyan, mint ha a légsúlyú Kokó rontana neki a nehézsúlyú Klicskó testvéreknek. Nem vagyunk kötelesek felvenni hitelt az IMF-től, ha nem kell, vagy ha számunkra nem megfelelő feltételekkel akarják adni, ne vegyünk fel ilyet. De ha kell, tudomásul kell vennünk, hogy milyen feltételek mellett adják a kölcsönt, és be kell tartanunk az ezzel kapcsolatos megállapodásokat. Hamis az a beállítás, hogy mi teszünk szívességet az IMF-nek, ha kölcsönt veszünk fel tőlük, mert csak azt várják, mikor dobtatnának hozzánk egy kis pénzt (a piaci kamat mintegy feléért).

Nem vitás, hogy az uniós tagság az ország szuverenitását korlátozza, mint ahogy minden tagállamét (elsősorban gazdasági téren). Aki az Unió tagja, annak a nyugati civilizáció és jogi kultúra alapelveit be kell tartania. Ez nem ellentétes a magyar állam szuverenitásával. Amikor az Unió erre figyelmeztet bármely tagállamot (korábban ld. Ausztriát, és most épp Romániáról van szó), nem külső beavatkozásról van szó, hanem *a harang értünk szól. Magyar nemzeti érdek is a minőségi jogállam, az anarchiához nem vezető demokratikus pluralizmus.* A magyar nemzeti út tehát az európaiság alapján álljon, a hazaszerető magyar állampolgár legyen egyben öntudatos eu-

rópai polgár is. Nyilván vannak megalapozatlan, sértő külföldi kritikák is (pl. a jegybank elnökének fizetése vagy esküje tárgyában), de azért általában a kormány tanuljon az Európai Unió különböző szerveinek indokolt

Totális tévedés, hogy az „uniós intézményekben balliberális szemlélet uralkodik” ...

kritikájából, ne sértésként fogja fel a megalapozott bírálatot. Totális tévedés, hogy az „uniós intézményekben balliberális szemlélet uralkodik”, illetve hogy a magyar balliberálisok olyan erősek, hogy manipulálni

képesek a nemzetközi közvéleményt. A magyar kormány egyes intézkedéseit konzervatív oldalról néha jobban bírálják, mint baloldaltól. Szegény Axel Springer forog a sírjában, amikor nálunk a Die Weltet balliberális folyóiratként bélyegezik meg.

A kormányzat az uniós bírálatoknál általában azzal védekezik, hogy egyes más tagállamoknál is előfordulnak ilyen esetek, ilyen szervezeti megoldások. Ez általában igaz, a probléma azonban az *összképpel* van. A teljes intézményrendszerünknek *összességében kell megfelelnie az Unió jogállami és demokrácia-standardjának*. A nemzetközi közvélemény többsége és az uniós szervek a korábbi állapottól való túlzott általános visszalépést kifogásolják – mégpedig szerintem általában (de nem mindig) megalapozottan. Nem Magyarországot támadják állítólagos gazdasági érdeksérelmeik miatt, hanem az európai jogrendet védik a magyar kormány egyes intézkedéseivel szemben. Minden kormányzati sikerpropaganda ellenére a jogállamiság kérdésében az Unió sohasem fog engedni, a vitának tehát egyáltalán nincs vége, és ebben nem győzhetünk. Valóban alkalmazzák velünk szemben a kettős mércét, nálunk olyat is kifogásolnak, amelyet más uniós tagnál nem tettek szóvá. No de miért? Mert a részintézkedések egy kedvezőtlen összképbe illeszkednek.

Az Európai Unió az alapító Római Szerződés óta – márpedig az jóval az ordoliberalis közgazdasági teóriák uralomra jutása előtt keletkezett – alapvetően liberális gazdaságpolitikai és jogpolitikai tézisek alapján áll. A liberális gazdaság- és társadalompolitika élharcosai olyan konzervatív politikusok voltak, mint Ronald Reagan és Margaret Thatcher, de hát az amerikai demokratákat is (pl. a Clinton házaspárt) baloldalinak minősíteni nevetséges (még jó, hogy nem kommunisták). Az uniós bírálat sem a baloldali eszmék uralkodásából, avagy gazdasági érdeksérelmek-

ből adódik. Nicolas Sarkozy, Angela Merkel vagy az osztrák kancellár persze fellép a hazai vállalatok védelmében a zömmel az ő vállalataikat sújtó magyar kormányzati intézkedésekkel szemben, mint ahogy Orbán Viktor is bedobta magát a Molért Horvátországban. De az uniós bírálókat lényege az uniós jogállami elvek betartására irányul – és ebben az európai jobb és bal lényegében egyetért. Nicolas Sarkozy, Angela Merkel vagy az Unió bizottságának elnöke, Manuel Barroso jobboldali konzervatív politikus. Most Romániában „ballib” kormány sérti az uniós alapelveket, az állítólag balliberális uniós szervek gőzhengere már meg is indult a devianciával szemben...

BEFEJEZŐ KÖVETKEZTETÉSEK

Az előzőekből az alábbi megállapítások és szerény kívánságok következnek.

1. Az Orbán-kormány az elmúlt két évben – vitatható technikákkal, alacsony jogi színvonalon, de – átfogó stratégiai koncepció alapján hatalmas államátalakító munkát végzett. Túlzás a kormány tevékenységét tisztán negatívan megítélni, számos régóta húzódó akut problémát oldott meg, érdemben helyesen. A negyedik Magyar Köztársaság az elmúlt két évben ténylegesen létrejött, államszervezete kialakult. (Magyarország ugyanis változatlanul köztársaság, függetlenül attól, hogy ezt az elnevezést – szerintem tévesen, ellentétben mondjuk a csehekkel, írekkel stb. – felesleges költségeket okozva újabban nem használják.)

2. Nincs mód, és nem is lenne helyes az 1989–90-es alapokon kialakult államszervezethez visszatérni. Ez a rendszerváltozás utáni államszervezet a megváltozott nemzetközi és belső körülmények között már nem lenne működőképes.

3. Túlzás azonban az új államszervezet kizárólag pozitív értékelése is. A 2010 után kialakult államszervezet – túlzásai miatt – mielőbb jelentős korrekciókra szorul. Vissza kell térni a *középútra*, továbbá ezt követően megállítani a rohanást (a hiperaktivitás ugyanis jellegzetes gyermekbetegség), és stabilizálni az állami életet.

4. Mi minősülne jelen körülmények között Magyarországon „jó államnak”? Mire van szükségünk? Szerintem

- a hatékony és eredményes jogállam, ami önkorlátozó, mérsékelt, de
- erős államot jelent, továbbá a globális piacgazdasághoz alkal-

mazkodó, eurokonform, de a nemzeti érdekeket is érvényesítő nemzeti állam, végül

– középutas, kiegyensúlyozott, stabil polgári demokratikus állam lenne az optimális megoldás.

5. *Szűnjön meg a kétirányú államszervezeti túlzás.* Ehhez azonban a jelenlegi kormányzat részéről a „győztes mindent visz” felfogás feladására, ezt követően megbékélésre, a nemzeti minimumban való társadalmi megegyezésre van szükség, függetlenül a kétharmados többségtől és a baloldal szétesésétől. Meglehetősen kétséges, hogy Magyarországon a nemzeti együttműködést egy centrális erőterben lehetne megteremteni, bizonyos fokú dualizmusra (pluralizmusra) egy európai polgári demokráciában szükség van. Ahogy az alaptörvény befejező mondata szól: legyen béke, egyetértés és szabadság, mégpedig minden magyar állampolgár számára. *Mentális változásra* van tehát szükség a kormányoldalon, a stílus megváltoztatására, tudniillik sok esetben nem is a cél, hanem a választott módszer, illetve a hangnem, ami nem elfogadható, mégpedig konzervatív jobboldali beállítottságú emberek részéről sem.

6. Az elkövetkezendő években tehát a túlzások megszüntetése után stabilizálni kell az államszervezetet, illetve a jogalkotást, vissza kell állítani a jogbiztonságot. A stabilizáció azonban csak az államszervezeti túlzások, deformációk korrigálása után lehet eredményes. Tradícióinknak és jelenlegi társadalmi-gazdasági állapotunknak megfelelő középútra kell kerülniük, olyan hatékony jogállamot kell kialakítani, amely a nemzeti érdek alapján jár el, de egyben megfelel *a nemzetközi realitásoknak* is. Nem élhetünk tartósan nemzetközi elszigeteltségben, ezen semmilyen kommunikáció, sikerpropaganda nem segít. Nem lehet tartósan az Európai Unió (vezető hatalmai), az Amerikai Egyesült Államok (Valutaalap) és Oroszország (kimentek az ajtón, visszajöttek az ablakon) ellenére Magyarországon kormányozni. A magyar történelem bizonyítja, hogy a külföldi nyugati–keleti túlerővel szembeni szabadságharc összeomláshoz vezet – az 1848-as forradalom még belefért a nemzetközi trendbe, de a Habsburgok 1849-es debreceni trónfosztása már nem, azt csapataink világosi feltétel nélküli kapitulációja és Arad követte.

7. Szerintem rövid távon – márpedig az idő főleg gazdasági téren sürget – *a kormányzat érdemi önkorrekciója* lehet az elsődleges kiút a jelenlegi ellentmondásos helyzetből. A Fideszben váljon dominálóvá a valóban polgári konzervatív kereszténydemokrata attitűd, a nyugalom, a ki-

egyensúlyozás politikája. Vannak már a korrekcióra utaló jegyek. Így Áder János fellépése az ügyrenddel és a jogalkotási törvénnyel ellentétesen elfogadott törvényeknél, illetve a frakció-törvényhozás legkirívóbb anomáliáinak lefaragása Rogán Antal által, amely utóbbiak ellen Navracsics Tibor eredménytelenül küzdött az elmúlt két évben. Vagy Kovács Árpád kinevezése a Költségvetési Tanács élére is változást jelez a kormányzati szemléletmódban. Láthatóan a történelmi egyházak is egyre inkább mérséklő erőként lépnek fel, lásd a „trianoni harangozásra” irányuló kormányzati kérés elutasítását. A római katolikus anyaszentegyház ugyanis (történetileg az első) globális – földi jelleggel is bíró – világhatalom, amelyhez szlovák hívők éppúgy tartoznak, mint magyarok, márpedig az előzőeknek Trianon adta meg a nemzeti államalapítás lehetőségét. Ugyanakkor számos esetben sajnos még most is felesleges kirohanásokkal találkozunk, és a rövid konszolidációs periódusokat újabb kurucos hőhullámok követik. A kormányzás következő éve majd eldönti, hogy melyik tendencia lesz az erősebb

Magyarország a „szabadságharcosok földje”? Aligha hiszem, hogy a többség szabadságharcos akar lenni. A „zemberek” 1848 után továbbra is csodálták Petőfit és Kossuthot, de Deák Ferencet követték a kiegyezés útján, és Kossuth fia – Kossuth Ferenc – Ferenc József minisztere lett. Nekünk nem kell olyan isten, aki nem tud magyarul, éneklik Koppány hívei Szörényi–Bródy híres rockoperájában. De a csendes többség Istvánt követte a latinul miséző papok, a nyugati kereszténység útján, és István a pápától kapott Szent Koronát. Remélem, hogy végső soron ez a szemlélet fog győzni most is, a hagyományokat tisztelő, de ugyanakkor modernizálódó, múltba visszasülyedni nem kívánó Magyarországon.

Sebestény Sándor

Országgyűlési vizsgálóbizottság 1848-ban

Parliamentary Inquiry Committee
in 1848

Összefoglalás

A Daily News 1849. december 6-i számában az emigráns Asbóth Sándor honvéd mérnök alezredes tollából egy cikk jelent meg a magyar Szent Korona és a koronázási ékszerek sorsát latolgatva. Ebben idézte az akkor már emigrációban élő Kossuth Lajos egykori kormányzó szavait: „Mi a magyar koronát illeti, azt egy országgyűlési bizottság lepecsételte, s úgy adta a felelős miniszter őrizete alá, ki annak biztosságba tételéről kötelessége szerint gondoskodott.”

Summary

The 6 December 1849 issue of the Daily News magazine published an article by engineer and lieutenant-colonel Sándor Asbóth about the fate of the Holy Crown of Hungary and the crown jewels. In this article he quoted the words of former governor Lajos Kossuth, who was already living in exile: “Regarding the Hungarian crown, it was sealed by a parliamentary committee, and was given to the responsible minister for safe keeping, who was obliged to provide for putting it safely away”.

DR. SEBESTÉNY SÁNDOR történész, ny. országgyűlési szakfőtanácsos, főiskolai docens (historicusdr@gmail.com).

A magyar országgyűlés képviselőházának 1848. december 11-i ülésén a t. Házban hirtelen szót kért Besze János, Esztergom országgyűlési képviselője, és kijelentette: „Most oly időket élünk, hogy minden megnyugtató aggodalmakat kötelességünk megnyugtadni. Általában aggodalmas véleményeket hallunk jobbra-balra a városban, mi bennem is aggodalmat okoz, s ez a korona ügye.”¹ Olyan hírek szállingóznak, hogy a koronát elvitték az országból, s így megtörténhet, hogy „tudtunk nélkül majd egy csoport” megjelenik egy új megkoronázott királlyal. Tisztázni kell a korona sorsát, annál is inkább – folytatta a képviselő –, mert „új-ságokból is tudjuk, miszerint, feltörettek s felszakasztottak a korona tartóládán levő pecsétek, csak az utolsó ládácska nem nyitattott fel”. Kérte az Országos Honvédelmi Bizottmányt aggodalmaik elosztatására, és javasolta, hogy parlamenti vizsgálóbizottság mihamarabb tüzetesen vizsgálja meg a koronát és a koronázási ékszereket. Jelentését pedig hozza nyilvánosságra, vagyis „napfényre”, mondta, hogy megnyugodhassanak a polgárok, „a korona csakugyan hazánkban van”.

A törvényhozók egyhangúan támogatták a javaslatot, majd Patay József radikális párti képviselő kért szót. Egyrészt megerősítette Besze képviselőtársá aggodalmait, majd beszámolt arról, hogy a Honvédelmi Bizottmány már foglalkozott az ügygel. A kiküldött revizorok azonban nem találták a kis láda kulcsát, mely „bizonyosan Bécsben, a királyi palotában van”, mondta. A külső nagy ládát tényleg felnyitották, viszont eközben a pecséteket leszaggatták. Érezte, hogy felmerülhet a barbár hozzáállásért a felelősség kérdése, ezért javasolta – nyilvánvalóan előtte egyeztetett a Honvédelmi Bizottmány tagjaival –, hogy a korona és a koronázási ékszerek vizsgálatát „bizonyos formalitások mellett kellene megejteni”, nehogy azt mondhassák, „talán elsikkasztották”. Kérte ezért, hogy állítsanak fel a törvényhozás mindkét házában tagjaiból egy vizsgálóbizottságot a helyzet tisztázására.

A képviselőház azonnal támogatóan döntött, sorshúzás útján 12 tagú delegációt választott: megérdemlik e derék magyar emberek, hogy nevüket az utókor megőrizze emlékezetében. A parlamenti vizsgálóbizottság tagja lett Dedinszky József, Semsey Pál, Bárczay Albert, Frideczky Lajos, Ányos István, Hettyei István, Boldizsár István, Szerb Tivadar, Gaál János, Borbély Lajos, Pap János és Sebestény Ignác képviselők.²

Ezt követően érdekes jelenet történt: felállt Halász Boldizsár képviselő, és magyarázkodni kezdett a koronázási láda feltörését illetően. Beje-

lentette, a kormány megbízásából Pálffy János alelnök, Gorove István, valamint Záborszky Alajos képviselő és jómagya lett delegálva a láda megvizsgálására, de mivel látták, hogy „a ládát feltörés nélkül” nem vizsgálhatják meg, jónak látták „a további rendelkezésig érintetlenül hagyni”.

... „E szerint a dolog veleje az, hogy a korona megvan.”

A láda feltörésének kérdése tehát egyelőre nyitva maradt. Ezt követően Pázmándy Dénes házelnök vette át a szót, és közölte, a t. Ház határozatát közlik a felsőházzal; onnan is kérnek képviselők dele-

gálását, emellett a Honvédelmi Bizottmány szintén küldhet megbízottakat a vizsgálóbizottságba.³

A felsőház 1848. december 13-án döntött a delegáltakat illetően. A küldöttség december 18-án 11 óra körül felment a királyi várba. A nagy ládát egyik kulccsal sem tudták kinyitni, erre lakatosért küldtek. Neki sem sikerült „*tolvajkulcsaival*” kinyitni első kísérletre, erre lebontotta a vasabroncsot, s így kifeszítette a takaró „*vasplédet*”. Ebben volt egy belső láda, melyben a korona és a koronázási ékszerek feküdtek.

Megpróbáltak új ládát keresni, melybe minden tárgy belefért volna, ez azonban nem sikerült. Erre parancsot adtak a meglévő láda kijavítására. Ha ez elkészül, akkor „a koronát ismét ezen ládába” fogják elhelyezni, rendelkeztek. Patay József beszámolóját, mely 1848. december 19-én hangzott el a képviselőházban, az elnöklő Pázmándy Dénes igencsak kurtán foglalta össze, és zárta le a vitát: *„E szerint a dolog veleje az, hogy a korona megvan.”*

A bizottság jelentése és Patay szóbeli kiegészítése felett napirendre tért a t. Ház, mint a jegyzőkönyv rögzíti, „a korona megnézésére kirendelt országgyűlési választmány ebbeli megbízatásában eljár, s a koronát minden ékszerekkel teljes épségben megtalálta, mit Patay József Honvédelmi Bizottmány tagja azzal egészített ki, hogy új ládáról gondoskodván, a fölnyitottat rendelte kiigazíttatni, s ha kiigazítva leend, abba ismét a koronát s ékszereket betétetni”.⁴

A cikkünk elején említett Asbóth Sándor honvédtiszt az emigrációban méltó karriert futott be; a világozi fegyverletétel után Kossuthal Törökországba ment, majd 1851-ben az USA-ban telepedett le. Az amerikai polgárháborúban ismét felöltötte az egyenruhát, s Lincoln seregében egészen az altábornagyi rangig eljutott (1865). Kényszerűségből vá-

lasztott új hazáját diplomataként is szolgált Argentínában és Uruguayban. A hálás amerikaiak 1990-ben az arlingtoni katonai temetőben helyezték el hamvait.

BARS VÁRMEGYEI REFORMKORI KÜZDELMEK

Az 1848-ban felállított parlamenti Szentkorona-vizsgálóbizottság korrekten elvégezte munkáját. Közülük *Sebestény Ignác* országgyűlési képviselő politikai portréját villantjuk most fel. S közben felidézzük a kanyargós Garam folyó két partján elterülő, egykor 2724 négyzetkilométernyi, csodálatos természeti szépségű Bars vármegye reformkori megyegyűléseinek hangulatát is. Tisztelettel emlékezünk azokra a felvidéki kiváló hazafiakra, akik oly sokat munkálkodtak nemzetünk vérzivataros napjaiban hazánk sorsának jobbra fordításán.

Sebestény Ignác 1804-ben született Komárom vármegyének a Dunától északra elterülő kis településén, Szemerén.⁵ Jogtudományi végzettséget szerzett, az ügyvédi vizsgát kiváló minősítéssel (kalkulussal) tette le, s 1826. december 21-én, az ügyvédi eskütétel után szakképzett jogász lett. 1829-ben és 1834-ben Bars vármegye táblabíró ügyészeként dolgozott, s a reformellenzék egyik vezéregyéniségévé vált.

A fiatal ügyvédre nagy hatással volt a nála nyolc évvel idősebb Galanthai Balogh János (Nagyendrőd, 1796. február 22.–Érsekújvár, 1872. január 11.) diétai követ.⁶ Baloghot képviselő édesapja 1827. szeptember 23-án bekövetkezett halála után delegálta Bars vármegye a diétára. Nehéz örökséget kellett tovább vinnie, hiszen édesapja, id. Balogh János ügyvéd Komárom és Bars vármegye főjegyzőjeként országosan elismert politikus volt, 1794-től Komárom vármegye másodalispánja, 1806-tól első alispánja, és nyolc országgyűlésen szerepelt követként. Az ifj. Balogh János jogi tanulmányai végeztével beállt a huszárokhoz, de onnan hamar leszerelt, és Bars vármegyében vállalt közhivatalt, először bírósági ülnök lett. Képviselővé delegálása után hamar egyik meghatározójává vált a reformkori országgyűléseknek, roppant frappáns felszólalásai gyakran keltettek országos visszhangot. Nevezetes volt szarkasztikus kijelentése az 1832–35. évi diétán Pozsonyban, amikor egyes főpapi kijelentésekre így válaszolt: „A sódart [sonka] meg a tojást megáldják, de a becsületes házasságú párt megátkozzák.”

Balogh utalása arra vonatkozott, hogy az országgyűlésen a vallás kérdésköre „sérelemként” került napirendre, nevezetesen az 1791: XXVI. tc. sérítő végrehajtásával kapcsolatban merültek fel aggályok. Az egyre gyakoribbá váló vegyes házasságok esetén ugyanis valós problémaként merült fel a felekezeti áttérés megnehezített gyakorlata, ami az utódok felekezeti hovatartozását bizonytalanná tette. Az alsótábla új törvényjavaslattal kívánt ezen változtatni, ebben a bevett vallásfelekezetekre vonatkozóan a lelkiismereti szabadság álláspontjára helyezkedett következetesen. Szabaddá kívánta tenni a felekezeti áttérést, és el kívánta törölni a születendő gyerekek katolikus hitben történő neveltetésére adott reverzálisokat. Meg kívánta szüntetni a protestánsok iparűzésére és letelepedésére vonatkozó helyi korlátozásokat is, és a külföldi tanintézetek, akadémiák látogatásának tilalmát. Fel kívánta oldani a protestánsok horvátországi birtokszerzési és letelepedési tiltását is. A kormány közvetíteni próbált a diéta két háza között, a betérjesztést hét üzenetváltás követte, végül 1833 júniusában levették napirendről. Így az egyházi hatóságok továbbra is saját belátásuk szerint cselekedtek, a rendezés ügye áthúzódott a következő diétákra.

Baloghot különösen Kölcsey Ferenc kedvelte szókimondásáért, Kosuth Lajos pedig egyenesen mesterének tekintette találó retorikai fordulataiért. Bars vármegyei követő társa előbb Platty Mihály diétai jegyző volt, akit 1830-ban Majthényi László első alispán követett, őt 1833. szeptember 11-én Tarnóczy Kázmér váltotta fel.

Az 1830–1831. évi lengyel szabadságharcnak az oroszok által történt leverésének hírére Bars vármegye közgyűlése 1832-ben feliratot fogalmazott meg, melyben aggodalmait fejezte ki az orosz erőszak miatt, és javasolta az országgyűlésnek, hogy kérjenek diplomáciai közbenjárást az uralkodótól a letiport lengyelek érdekében. Balogh képviselő ismertette a felirat szövegét Pozsonyban a diétán. A barsiak kezdeményezése annak bizonyítására is szolgált, hogy a diéta a külpolitikát közvetlenül is befolyásolhatja. A rendek jó része, kedvező európai visszhangra is számítva, szolidaritását fejezte ki a lengyelekkel. Viszont a kormánypárt mereven elutasította és leszavazta a felirati javaslatot 1833-ban. A vezérszónok, Andrassy József esztergomi követ cinikusan kijelentette, „nemzetek vesznek, nemzetek lesznek”. Méltó volt, de mégsem elégséges – az álláspontok megváltoztatására – Deák Ferenc replikája: „A világ történetei nem (arra) tanítanak, hogy végveszély órvényében elmerüléssel küzdő nemzetet, némán s hidegen nézve, lehetőségig ne segítsük. Mert hiszen egyes emberek is lesznek és vesznek: köteles-

ség mégis veszélyben forgó, vagy ínségre jutott embertársainkat tehetség szerint veszélyből kimenteni.”⁷

A pozsonyi diéta követei természetszerűen nem tudtak arról, hogy ekkortájt a háttérben titkos nagyhatalmi megállapodás született: osztrák–orosz egyezményt írtak alá 1833. szeptember 19-én, mely kimondta, hogy a Török Birodalom integritásának megóvása közös érdekük. A titkos záradékban – amelyhez a lengyelek feletti uralom fenntartásában harmadik hatalomként érdekelt Poroszország is csatlakozott – szoros együttműködést is elhatároztak a belső rend fenntartására. Ebben az ún. második münchengräzi megállapodásban a szerződő felek leszögezték: „...minden független uralkodónak joga van... segítségül hívni... más uralkodót”, vagyis szükség esetére a fegyveres segítségnyújtást is megígérték egymásnak.⁸ 1849 tavaszán Bécs e szerződés alapján kérte és kapta meg az orosz cár segítségét a magyar szabadságharc leveréséhez!

Balogh János követ a főrendekkel gyakran összeakaszkodott, néhány mondása elhíresült: a legtöbb főrendi úr olyan, mint a kéményseprő, „mennél magasabbra mászott, annál kormosabb”. Ha a főrendek tovább folytatják a reformok elodázását, elvész irántuk minden bizalom, és egy „pennavonás” elég lesz eltörlésükre. A diéta hiába hozott határozatot pl. a hitbizományok eltörléséről 1834-ben, a felsőház visszadobta. Balogh 1834 őszén, az örökváltság ügyének időleges elbukásakor a diétán nyíltan felvetette, hogy aláírásgyűjtést kellene szervezni az ország valamennyi néprétegének körében a jobbágyreform érdekében, erre azonban nem nyílt mód.

I. Ferenc király 1835. március 2-án elhunyt, utóda Ferdinánd lett, aki a magyar országgyűléshez intézett leiratában I. Ferdinándnak nevezte magát. Ezt az alsótábla egyöntetűen visszautasította, Balogh János követ „ismét szilaj” beszédet mondott, de oly heves ellenállást váltott ki a magyar főrendek körében is a jogi arcátlanság, hogy a bécsi kamarilla kénytelen volt meghátrálni, és elismerni, hogy magyar királyként az V. Ferdinánd címet használhatja.

A REFORMKORI IFJAK

1833 elején Kossuth Lajos, mint fiatal zempléni ügyvéd (szül. Monok, 1802. szeptember 19.), engedélyt kapott az országgyűléstől arra, hogy megjelentesse könyvnyomatos lapját, az Országgyűlési Tudósításokat. En-

nek első számait azonban a kir. lovászmester – a diétai őrség parancsnoka – lefoglaltatta, a sajtótermék árát azonban megtéríttette. Később mégiscsak megjelenhetett a lap, s tudósításai közvéleményt formáló erővé váltak; az országgyűlési ifjak önzetlenül másolták számait és szétküldözgették a vármegyékbe. A kormány hiába tiltotta meg postai kézbesítését, a megyék gyakran hajdúikkal küldözgették el egymásnak. Kossuth Lajos első összetűzései ebből keletkeztek a kormányzati hatóságokkal. A pártfogó szerepében hamar feltűnt báró Wesselényi Miklós, aki 1834-ben Szatmár megyébe is elutazott, hogy politikai elvbarátját, a neves költőt, Kölcsey Ferencet támogassa követi újraválasztásában. Wesselényi a szatmári megyegyűlésen Nagykárolyban 1834. december 9-én rendkívül élesen bírálta a kormányzatot az úrbéri reformok elbuktatásáért, és mesterien rámutatott: míg a jobbágy a törvény sáncain kívül áll, mindig fennforog a veszély, hogy a kormány felhasználja elégedetlenségét a nemesség törekvéseinek megtörésére, a nemesi alkotmány megsemmisítésére. Balogh János barsi követ 1835. június 22-én Pozsonyban az országgyűlés plenáris ülésén hivatkozott is e szavakra.

Gróf Sedlnitzky rendőrminiszter – e sötét szándékú közfigura – gr. Széchenyi István köreiből beépített embere révén nem sokkal később azt az értesülést is megszerezte, hogy „a fiskus vádja szerint Wesselényi lealacsonyította a királyi méltóságot, és lázító beszédet mondott az állam ellen Nagykárolyban”. Ezt „elferdítve továbbították” – áll a Notizeben –, így Bihardiószegre is. Onnan gróf Zichy Ödön az irat másolatát felküldte Bécsbe, „szóval: denunciált”, állapította meg a miniszter.⁹ E feljelentés azonban „elferdítve összeállított beszédrészlet volt”, állapította meg a főrendőr, mégis ez lett „a vád főtámasztója”.

1835 februárjában már döntött a vádhatóság Wesselényi Miklós ellen hűtlenségi per indításáról, s ennek lett vádpontja Wesselényi báró azon állítólagos kijelentése, mely szerint „a kormány csalárd álarcot téven ocsmány képére, kiszedte-vonta kilencmillió ember zsírját, és most csak azt várja, hogy a kilencmilliót úgy ellenünk ingerelvén, ő legyen a szabadítónk; de jaj nekünk, mert akkor szabad emberekből rabszolgákká leszünk!”, idézte Sedlnitzky a jelentést.¹⁰ Amelyet önmagában azért kevesellt, mire tájékoztatást kapott, hogy az ügyész kiegészíti ezt majd a váddal is, hogy a báró „titkos társaságokkal kereste az érintkezést Bihar megyében, és gyanús alakokkal levelez”. Konkrétan az országgyűlési ifjakkal és a Kossuthtal való kapcsolatra

történő utalásról van szó, ez került be a vádiratba. Ők állnak a „bűnös szervezkedés” központjában. A vádirat tartalmazta azt az állítólagos Wesselényitől származó kijelentést is, mely szerint e kormánypolitika előbb-utóbb parasztfelkeléshez vezethet: „Bizonnyal a kormány elnyomná a lázadást, s megmentene minket amazoknak csapásaitól; de jaj lenne akkor nemzeti függetlenségünknek. Kinek vagyonunk és életünk megtartásáért volnánk lekötelve, határtalan lenne annak feletünk hatalma.”

A hűtlenségi per csak a diéta berekesztése után indult meg először az írásos szóváltások megkezdődésével, majd 1838 januárjában a királyi tábla közbeni ítélettel Wesselényi formai kifogásait elutasította, és érdemi védekezésre szólította fel a perbefogottat. A vádat a királyi jogügyi igazgatóság képviselte, valamennyi perbeli irományt azonban az udvari kancellária dolgozott ki. Csak egy év múlva nyújtották be Wesselényi védői az ún. derekas védelmet írásban. A védelem fő érve az volt, hogy hűtlenséget csak tettel, s nem szavakkal lehet elkövetni, nem azonos a tényállás, ha azt király vagy kormány esetében követik el, mivel az utóbbi esetben a bíráló nem is lehet felségsértés, a polgári jog kategóriájába tartozik.

A királyi tábla végül a hűtlenség vétkét nem látta bizonyítottnak, a felségsértőnek tekintett kifejezések tényleges elhangzását (ez akár halálbüntetést is jelenthetett volna), de Wesselényit más vádpontok alapján „vétségei” miatt 1839 februárjában háromévi börtönre ítélte. Ennek végrehajtását két hónap múlva felfüggesztették, mivel a bárót a megvakulás fenyegette.

Wesselényi beszédének idézéséért a diétán 1835. június 22-én a királyi tábla Balogh János ellen hűtlenségi pert indított. Követtársa, Tarnóczy Kázmér nem hagyta cserben, hasonlóan kiállt mellette a barsi megyei közgyűlés 1835. június 27-én, a 1195. számú végzésében. Ebben kimondták, a kir. személynök eljárásában a szólásszabadságon esett sérelmet látnak. Ezt felirat formájában közlik a királlyal. Egyúttal megbízták a tiszti ügyészt, lassa el Balogh képviselő védelmét a bíróság előtt. A pozitív döntést gróf Keglevich János főispáni helytartó az ülésterembe becsődített híveivel meg akarta akadályozni, de kisebbségben maradtak.¹¹

**A királyi tábla végül
a hűtlenség vétkét nem
látta bizonyítottnak ...**

Ferdinánd király 1835. július 7-én kelt leirata ismét „megdorgálta” Bars vármegye lakosait, mivel ismét Balogh Jánost választották diétai követüknek. Erre a megyegyűlés 1835. július 23-án kénytelen volt elővenni Balogh kifogásolt diétai beszédét, a Wesselényi melletti kiállást. Tarnóczy Kázmér jóindulatúan igyekezett összekuszálni a szálakat, kijelentette, hogy a követtársa szavai nem hűen kerültek bele a képviselőházi naplóba. Az érvek és ellenérvek hatására Balogh már követi tisztéről való lemondását is kilátásba helyezte, mire Keglevich gr. főispán új követválasztást kísérelt kierőszakolni. A derék barsiak azonban nem engedtek, a megyegyűlés tagjainak többsége valóságos palotaforradalommal fenyegetőzött; kijelentették, törvénytelennek tekintik az új követválasztást, óvást jelentenek be. Elfogadtak egy feliratot, melyben kimondták az 1723. VII. tc.-re hivatkozva, hogy a képviselők eljárását csak „küldőik vannak hívatva megbírálni”. (Feliratuk támogatására felszólították a többi törvényhatóságot, nem is sikertelenül: Győr, Abaúj, Torna, Hont, Vas, Zala, Ugocsa vármegye utasította köveit a barsiak támogatására, Abaúj és Szatmár megye külön feliratban fordult az uralkodóhoz.) Ily támogatás láttán Balogh János visszatérhetett Pozsonyba az országgyűlésre, az ellene indított hűtlenségi pert is beszüntette a kormány illetékes hatósága. Erről Bars vármegye törvényhatóságát hivatalosan 1835. szeptember 13-án értesítette az udvar.

A politikai vihar azonban nem múlt el, csupán időlegesen csendesedett le. Hamarosan a királyi ügyész a Társalkodási Egyesület tagjai ellen lépett fel, közülük a legismertebb hangadót, Lovassy Lászlót 1836. május 23-án Szalontán lefogatta. Ellene a vád összefüggött Balogh János képviselővé választásával Aranyosmaróton: Lovassy vádiratában ugyanis szerepelt az is, hogy a kormány ellen izgatott elvbarátja melletti beszédében. Balogh természetesen védelmébe vette Lovassyt, és Bars vármegye 1835. december 12-én tartott közgyűlésén heves beszédben ítélte el a kancellár eljárását. Indítványozta, hogy küldöttség menjen a királyhoz a lefogott fiatalok védelmében, és feliratot nyújtson át. A megyegyűlési vita alkalmával Sebestény Ignác is felszólalt, és kemény beszédben bírálta a kormányt és a királyi táblát. A vita hatására Liporniczky Vilmos főjegyző megszerkesztette a feliratot. Ennek átadására küldöttséget választottak, melynek vezetőjeként Balogh Jánost választották, amely természetesen újabb olaj volt a tűzre.

A barsi delegáció 1836. január 12-én érkezett meg Bécsbe. Tagjai voltak: Ambró Károly, Tarnóczy Kázmér, Majthényi Antal, Rudnyánszky

Flórián, Liporniczky József, Kosztolányi Péter, Máriássy József, Zorkóczy László, Brogyányi István és Sebestény Ignác. A küldöttség Bécsbe érkezése után Ambró Károly Tarnóczy Kázmér társaságában felkereste báró Malonyay alkancellárt, hogy kieszközöljék hivatalos fogadásukat. Malonyay 1836. január 13-án, reggel 9 órára tett ígéretet, de amikor a barsiak megjelentek, titkára útján tudatta velük, hogy az uralkodó megtiltotta a rebelliseknek tekintettek fogadását. Másnap a másik alkancellárnál tettek kísérletet, de gr. Majláth Antal szintén elzárkózott fogadásuktól, így kénytelenek voltak dolga végezetlenül hazautazni.

A vármegye 1836. december 12-én hozott határozatát a kancellária megsemmisítette, és a közgyűlésen részt vevők felelősségre vonására Vay Ábrahám gróf királyi biztost kirendelték Aranyosmarótra. Vay 1837. március 24-én érkezett meg a megyeszékhelyre, és széles körű meghallgatásokat foganatosított. Ezt követően elkészítette jelentését, mely alapján a királyi jogügyek igazgatója Balogh János és társai ellen hűtlenségi per indítását javasolta.

A vármegye közgyűlése 1837. február 27-én tárgyalta meg az ellenlépést, és válaszul újabb feliratot fogalmazott. Átadására a nádornak Balogh János vezetésével küldöttséget bízta meg. Ebben ismert politikusok kaptak ismét helyet, így Ambró Antal, Rudnyánszky Flórián, Brogyányi István, Liporniczky József, Máriássy József és Sebestény Ignác táblabírák. A felirat valóságos „vádlevél” volt a kormány ellen, amelyet 1837. március 19-én nyújtottak át József nádornak. A magyarbarát nádor „szívélyes modora” megnyugtatta a küldöttség tagjait, és ezt jólesően vette tudomásul Bars közgyűlése, és rögzítette jegyzőkönyvébe.

Az 1837. június 2-án kelt királyi leiratot, mely Balogh János, Lipovniczky Vilmos főjegyző, Kosztolányi Péter, Rudnyánszky Flórián, Szabó János főügyész, Máriássy József, Ambró Antal és Sebestény Ignác ellen megindított perről értesítette a vármegyét, a június 15-én tartott közgyűlésen tárgyalták meg. Válaszlépésként ismét feliratot fogalmaztak, mely éles hangnemében minden korábbi felülmúlt: azzal záródott, hogy tekintettel a kancellária által szorgalmazott, de általuk törvénytelennek minősített perekre és intézkedésekre, kívánatosnak tartják az országgyűlés – a törvényben előírt 3 év letelte előtt – összehívását. Bars megyegyűlése Kossuth Lajos Törvényhatósági Tudósításának 1836-ban Pest megyében történt betiltása után pedig testületileg kijelentette, ha

további megjelenését megakadályozzák a hatóságok, saját hatáskörében felvállalja kiadását. (Kossuthot végül 1837. május 5-én tartóztatják le, és 1839-ben ítélik el.)

Bars vármegye politikusai annyira élen jártak a haladó reformok felkarolásában, hogy amikor a nyelvkérdés vitája lezárult a diétán, a megye az általános tankötelezettség bevezetését tűzte ki elérendő célként, a nem-

**Bars vármegye politikusai
annyira élen jártak a haladó
reformok felkarolásában ...**

zetté válás kiteljesítésére. Ez beilleszkedett a reformkori folyamatba, hisz a nyelvkérdést lezáró 1836: III. tc., melyet a király szentesített, előírta, hogy ezentúl a törvények hivatalos szövege magyar legyen, a királyi tábla előtt a

magyarul megkezdett pereket végig magyarul folytassák le. Arról is rendelkezett, hogy ahol a szentmiséken eddig is magyarul prédikáltak, ott az anyakönyveket is magyarul vezessék ezután. Végül az aradi tanítóképzőben magyar nyelvi tanszék felállításáról is rendelkezett.

A Kancellária a barsi sorozatos feliratok miatt különösen megnehezített gr. Keglevich István főispánra, és a helyére 1837-ben, helytartói címmel báró Majthényi Lászlót nevezte ki (1834-ben kapta a bárói rangot). Ő hamarosan fellépett Botka Tivadar főjegyző ellen, aki éles hangú hírlapi cikkekben támadta a kormányzatot, mire a helytartó állásábólelfüggesztette. A megye nem engedett, 1839. június 25-én feliratot fogadott el, melyben a Helytartótanácsnál Majthényi felmentését kezdeményezték. (Ezt később a Helytartótanács törölte a közgyűlési jegyzőkönyvből.)

Az 1839/40-ik évre összehívott országgyűlésre Ambró Antalt és Liporniczky Vilmost küldte követének Bars vármegye, azzal a kiemelt követutasítással, hogy a szólásszabadság ellen elkövetett sérelmek mielőbbi orvoslását szorgalmazzák. Az 1843/44-i évi ciklusra összehívott országgyűlésen a barsi követek beszédei közül Botka Tivadarnak a horvát kérdésről elmondott beszéde emelhető ki.

Aranyosmaróton báró Majthényi László helytartónak taktikusan sikerült lecsillapítani a politikai ellentéteket, így az 1845. október 20-i megyegyűlési tisztújítás lényegében viharmentesnek tekinthető. Hamarosan Majthényi főispáni kinevezése is megtörtént, hivatalát egészen az 1848-as forradalomig ellátta.

A KÖVETUTASÍTÁS

Az 1847. november 7-re összehívott újabb reformkori országgyűlésre Ambró Antal és Botka Tivadar utaztak Bars követeiként. Érdekes idézni a számukra 1847. november 25-én keltezett követutasítást: Bars vármegye a „nemzeti óhajtság” beteljesülését látta István főherceg nádorrá történt kinevezésében (a népszerű József nádor januárban hunyt el). Az országgyűlés megnyitására, „e hon édes nyelvén” írt királyi leiratot szintén üdvözltek. Tájékoztatták a képviselőket, hogy a törvényjavaslatokról külön megyei választmány fog mindenkor véleményt kialakítani, melyet kötelesek a követek képviselni. Már most közölték, hogy a horvát tartománygyűlés jogkörének megszigorítását törvényellenesnek tekintik, ugyanúgy a túrmezei (turopoljei) gróf hivatalából történt felfüggesztését is.¹² (Ennek az a magyarázata, hogy a magyar országgyűlés alsótábláján a király által kinevezett személynek elnöklete alatt 49 vármegye, a jász-kun kerület, a hajdúvárosok és Horvátország képviseletében a tartománygyűlésének két követe, mintegy félszáz szabad királyi város, illetve káptalani követ, a túrmezei gróf és az ún. távollévő mágnások több száz követe vehetett részt.)

Az 1848-as forradalmat megelőző utolsó rendi országgyűlést 1847. november 12-én nyitotta meg az uralkodó. A szokásos válaszfelirati vitát követően Széchenyi István kompromisszumos javaslata kapott többséget, mely elítélte az adminisztrátori kormányzati rendszert, de a bajok orvoslását a kormánytól várta. A rendi országgyűlés sajátossága volt, hogy az érdemi viták nem a rendes, ún. országos ülésen zajlottak le, hanem a kerületi üléseken, ahol négy (dunántúli, Dunán inneni, Tiszán inneni és tiszántúli) kerület követei választott elnök vezetésével tanácskoztak. 1847. decemberének elején már kimondták a követek a földesurakat kényszerítő örökváltságot, az ősiség törvényének eltörlését és a közadózás elvét. Az örökváltság kötelező módjának megállapítására 1847. december 6-án külön bizottságot rendeltek ki. A kormány számított rá, hogy a főrendi tábla vissza fogja utasítani az adminisztrátori rendszer egészét megkérdőjelező válaszfelirati javaslatot. Erre 1847. december 13-án, Batthyány Lajos és társai minden kísérlete ellenére sor is került. Ezután következhetett volna a régebbi diétákról ismert módszer alkalmazása, az üzenetváltás-sorozat, mely a kormánynak lehetőséget teremtett volna időhúzásra, illetve az adminisztrátori rendszer tisztviselői

révén a követutasítások megváltoztatására. Az alsótáblán azonban Kossuth Lajos váratlan lépést tett, 1847. december 15-én hatásos beszédben követelte és fogadtatta el, hogy a követek álljanak el a válaszfelirattól (ennek az uralkodóhoz küldése nem volt kötelező, csak szokásos), és a sérelmeket egyenként vegyék számba és tárgyalják meg, és külön feliratokban küldjék fel Bécsbe.

Bars vármegyében türelmetlenül várták a Pozsonyból érkező híreket, követek jelentését: István nádor ugyanis engedékeny hangú királyi leiratot eszközölt ki, melyet Kossuth érvelése ellenére 1848. február 5-én, az alsótábla (egy szavazattöbbséggel) elfogadott. A barsi követek jelentést írtak állásfoglalásaikról, amelyet 1848. február 14-én tárgyalt meg – Rudnyánszky Flóris első alispán elnöklete alatt – a megyegyűlés. A közgyűlés tagjai tudomásul vették jelentésüket, helyeselték, hogy Botka Tivadar 1847. december 9-én külön beszédben követelte az ősiség eltörlését, de további előrelépést sürgettek. A sérelmi politika folytatását, a kinevezéses adminisztrátori kormányzati rendszer felszámolását és a főtisztviselők megbüntetését szorgalmazták. Sebestény Ignác táblabíró, az egyesült barsi ellenzék alelnöke irányításával a reformerek oly politikai nyomás alá helyezték a két konzervatív diétai követet, hogy azok meghátráltak, és 1848. február 20-án bejelentették lemondásukat mandátumukról. Az új követválasztásra 1848. március 13-án került sor, ezen Gaál Alajost 419, báró Mednyánszky Lászlót 416 szavazattal választották meg országgyűlési képviselőnek. (Mednyánszkyt, e derek hazafit 1849. június 5-én Haynau Pozsonyban kivégeztette.)

KÉPVISELŐVÁLASZTÁS AZ ÚJBÁNYAI VÁLASZTÓKERÜLETBEN

A pesti forradalom hatására Sebestény Ignác politikai pályafutása felívelt, reformellenzéki magatartása kellő alapot adott arra, hogy a helyi események irányítói közé emelkedjék. 1848. március 27-én Bars vármegye megyegyűlése közgyűlést tartott, és hallgatva az idők szavára, „megnyitottnak nyilvánította” a nemzeti őrsereg felállítására szolgáló aláírási íveket. A barsi nemzetőrök gyorsan megszerveződtek, 1848. április 10-én ünnepélyesen esküt tettek Aranyosmaróton, és felszentelték a zászlójukat: 1068 nemzetőr Rudnyánszky Flóris alispán parancsnoksága alatt szervezetten hadrendbe állt.

Sebestény Ignác tagja lett az első népképviselői országgyűlést előkészítő választások 76 tagú központi választmányának, a választási előké-

születeket az aranyosmaróti választókerületben irányította. Ismerős volt számára a terep, hiszen a családi szálak oda vezettek: unokaöccse Sebestény László, aki 1814. július 13-án született Aranyosmaróton (Zlaté Moravce), szintén képviselőjelölt volt, de míg Ignác az újbányai választókerületben jelöltette magát, addig unokaöccse, László, Pozsony vármegyei tíz egyéni választókerület egyikében, Galántán indult.¹³ Kettőjüket nemcsak a gyerekkor, de a felnőttkor is összekötötte, politikai alapállásuk is hasonló volt, a képviselőházban hamarosan együtt foglaltak helyet. Ignácot 1848. június 19-én közakarattal az újbányai választókerületben választották meg országgyűlési képviselőnek, míg Sebestény Lászlót szolgálati helyén, Galántán, ahol 1842 óta katolikus plébános volt, választja meg az 1626 választó közül reá szavazó 1202 honpolgár országgyűlési képviselőnek.¹⁴ Bars vármegye aranyosmaróti választókerületében Balogh János lett a másik képviselő, míg a lévaiban Farkas Pál.

A NÉPKÉPVISELETI ORSZÁGGYŰLÉSEN

Sebestény Ignác 1848. július 6-án mutatta be a népképviseleti országgyűlésen megbízólevelét, és azonnal a kifogás nélküli követek közé sorolták. Első nevezetes felszólalására 1848. július 22-én került sor, amikor az észak-olasz forradalmi eseményekre történő katonai válaszlépések vitájában így figyelmeztetett: „Ami Olaszországra nézve a kérést illeti: elismerem, hogy az internacionális kérdések között vannak magas, vannak nagy elvek, vannak szimpátiák és vannak kérdések, melyek a nemzet dicsőségét és méltóságát igénybe veszik. Egyébiránt valóban nincs könnyebb, mint lelkes, magasztos érzéseket követni, ha ellenben nem volnának körülmények, a haza és szabadság iránti oly kötelességek, melyeket szintén tekintetbe kell venni; azt gondolom, ily körülmények között a maga nézeteit mindenkinek a haza javára fel kell áldozni.” Az olasz katonai segély ügyében betérjesztett törvényjavaslatot támogatta, de hozzáfűzte: „Sajnálom az olaszokat annál inkább, mert midőn az elnyomott szabadságot kivívni akarták, akkor dinasztikus kérdésbe estek... megérdemli-e a nagy áldozatokat?” Nem lenne célszerű kiélezni a viszonyt Béccsel, ez csak „bajainkat bonyolítaná”.¹⁵ Ezzel jelezte, hogy igennel voksol az olasz segély ügyében.

Jóleső érzéssel hallgatta a képviselőház 1848. augusztus 8-i ülésén unokaöccse felszólalását, akivel előtte egyeztetett. A népiskolai törvény-

javaslat vitájában Sebestény László felszólalt, s igen rugalmasan foglalt állást a felekezeti és önkormányzati iskolák kérdésében: „Nekem nincs forróbb óhajtásom, minthogy leomoljanak már egyszer a válaszfalak, sőt kívánom, hogy azon vallásbeli idegenkedés, mely gyakran balga szülők által a gyermeknek keblébe csepegtetik, gyakorlatilag oszlattassék szét.” Kijelentette, „elvileg pártolom a közös iskolákat”, de kötelező bevezetését a törvényjavaslat ellentmondásossága által kiváltott vita miatt most nem rendeltetné el, ez magyarázza „permissiv” (megengedő) értelmű álláspontját. (Gróf Széchenyi István is így érvelt, mindketten igennel is szavaztak!)

A törvényjavaslat e paragrafusa 181:86 arányban meg is bukott a név szerinti szavazáskor. A képviselők úgy foglaltak állást, hogy államköltségen csak a közös iskolákat lehet fenntartani. Eötvös József miniszter egyébként e szavazást személyes kudarcának tekintette, amelyből végül a házelnök, Pázmándy Dénes húzta ki. Pázmándy leszállt az elnöki székből, és komáromi képviselői minőségében tett javaslatot augusztus 9-én: Tegnap elfogadta a t. Ház, magyarázta, hogy ha egy községben több felekezet van, állampénzen egy közös iskola működjék. De miért ne nyithasson valamely felekezet ugyanott saját iskolát is? Az eldöntésre váró kérdés az, hogy ez esetben a szülők járuljanak-e hozzá a közös iskola fenntartásához, ha esetleg gyermekük nem oda jár? 1848. augusztus 10-én 231:84 arányban végül úgy ment át Pázmándy indítványa, miszerint mindenki fizesse a közös iskolaadót.¹⁶ Az eddigi elemi iskolai alapítványok maradtak a felekezeteknél, tehát iskolaállítási szabadságuk megmaradt. Így elhárult a félelem, hogy a kötelező közös iskola felállítása olyan látszatot kelt majd, hogy a lakosság vallását és nemzetiségét külső eszközzel befolyásolnák.

Sebestény Ignácot a katonai kérdések máskor is foglalkoztatták, az újoncállítási törvényjavaslat vitájában 1848. augusztus 24-én azt kifogásolta, hogy a katonakötelesek összeírása és orvosi felülvizsgálata után a Hadügyminisztériumba kell felküldeni a listát. Ott történik a létszám leosztása a vármegyéknek, s ez „igen nagy idővesztést foglal magában”, helyette a minisztérium állapítsa meg a létszámot. Ennek hiányában nem szavazta meg az újoncozási törvényjavaslatot. A képviselőház szeptember 19-én módosító javaslatot nyújtott be a még rendezetlen úrbéri kérdésben. A szőlődézmát eltörölték, s ebben egyetértés volt, de Deák Ferenc nem kötelező és általános örökváltságot javasolt, hanem ennek csupán a lehetőségét kívánta megteremteni. Nyitott volt, ki viselje a

megváltás terhét, a jövedelem vagy maga a föld legyen a reá telepített szőlő nélkül a kárpótlás alapja? Végül a képviselőház a földérték mellett döntött: 172 szavazattal 82 ellenében határozatilag kimondta, a megváltás terhét az állam viseli, de nem minden különbség nélkül, és nem mindenkiét. Sebestény Ignác a kamarai birtokokat tekintette volna alapnak, de Kossuth érvelésére visszavonta módosító javaslatát.¹⁷

**... három részre osztott
szabadcsapatként folytatták az előrenyomulást
Magyarország felé.**

INTERVENCIÓ A FELVIDÉKEN

Sebestény Ignác hamarosan hazautazni kényszerült az országgyűlésről László unokaöccsével, mert otthonról aggasztó hírek érkeztek. A Szlovák Nemzeti Tanács toborzásának következtében 1848. szeptember 17-én, Jozef Miloslav Hurban, Lubokán (Hlboké) szolgált evangélikus lelkész vezetésével jelentős katonai egység állt fel. Ez magába foglalta a Bécsben toborzott (mintegy 300-350 fő) szlovák népfelkelőt, akikhez másnap további 150 prágai és brünni cseh önkéntes csatlakozott. Brezován (Brezovica) gyülekeztek, és hadrendbe állva 1848. szeptember 19-én Miavánál (Myjava) betörték Nyitra vármegyébe, de veszélyeztették Pozsony vármegyéjét is. Az intervenciós erők támadásának tervét és időpontját a Szlovák Nemzeti Tanács vezetői egyeztettek Josip Jelačić altábornaggal és Theodor Baillet von Latour gr. cs. és kir. hadügyminiszterrel. Legalább kétezer-ötszáz főre felduzzadt számuk, s három részre osztott szabadcsapatként folytatták az előrenyomulást Magyarország felé. A környékbeli lakosság csatlakozásával, idővel 5–6000 főre nőtt számuk, de közülük csak 1000-1200 embernek volt lőfegyvere. A magyar kormány báró Jeszenák Károlyt, Nyitra megye főispánját bízta meg az ellenállás megszervezésével, támogatására Zmertych Károly, szenicei országgyűlési képviselő (szénásfalvai választókerület) is hazautazott. Az ellenállás megszervezését nehezítette, hogy a szlovák felkelők ellen kirendelt reguláris csapatok többségét nem magyar kiegészítésű katonák alkották. Sorkatonaság eleinte csak Szenicén állomásozott: a 6. Wallmoden vértesezred öt század katonával a bácskai születésű Vojnics Lajos őrnagy parancsnoksága alatt állt készenlétben. Csak később érkezett meg

Knöhr vezérőrnagy parancsnoksága alatt Pozsonyból a 23. Ceccopieri porosz herceg gyalogezred egy gyenge százada, melyek a Ferenc József vasasokhoz tartozó katonákkal együtt készültek a harcra.

A sorgyalogosok 1848. szeptember 22-én Brezovánál megadták magukat, a vértések pedig rövid csatározás után visszavonultak. Hurban csapatai a szomszédos Pozsony vármegyébe is átszivárogtak, közben folytatták a tagtoborzást. 1848. szeptember 22-én már közel 4 ezerre nőtt szabadcsapatuk, Szentjánosházát (Hloža) és Malaczka községet (Malacky) sikerült is megszállniuk. Mindenütt fekete-sárga és szlovák zászlókat tűztek ki. A népet feleskették azzal az ábrándos ígérettel, hogy addig nem rakják le a fegyvert, míg „Szvatozluk országát vissza nem szerzik”. A Szlovák Nemzeti Tanács nevében kiáltványokat adtak ki, ezeken előszeretettel alkalmazták a hármas halmon álló, kettős kereszttel ellátott pecsétmintát. Hurban lelkész egyébként császárhű ezredesnek tituláltatta magát. A felkelőkhöz később jelentős számmal csatlakoztak irtványos szlovákok is, főleg a helyi lakosok közül.

Knöhr tábornok az időközben beérkező pozsonyi, nagyszombati, tallósi, diószegi, kosúti nemzetőröket – egy század Ceccopieri vasaskatona támogatásával – a lázadókkal részben rokonszenvező lakosságú Nádasdon (Trstené) és Jabláncon (Jablonica) helyezte el, katonáinak derék-hadával Ótura (Stará Tura) felé vonult. Hurban felderítőitől értesült, hogy gyenge és kis létszámú a magyar nemzetőrség a két faluban, ezért úgy tervezte, hogy közel 2 ezer fős egységével ellenük fordul. Derék-hadával a zömében szlovák lakosságú Jablonicára támadt. A nemzetőrök mindegyike nem rendelkezett puskákkal, részben dzsidákkal és kaszákkal voltak felfegyverezve, de a gr. Kotulinszky parancsnoksága alatt álló Ceccopieri seregrebeli katonákkal vállvetve mégis sikeresen visszavetették a betolakodók első hullámát. Rövid csata bontakozott ki, Petrovits Dániel kosúti közbirtokos nemzetőr lelőtte a szlovákok vezénylő parancsnokát, mire katonái menekülni kezdtek fel a hegyekbe. Hasonlóképpen járt a másik szlovák egység 1848. szeptember 26-án Szenicén (Senica): itt Vojnics Lajos őrnagy kétszázadnyi Wallmoden vasaskatonáival szórta szét őket. Sajnálatos, hogy néhány nap múlva a hadvezetőség Vojnicsot Morvaországba helyezte át harcedzett katonáival!

A szlovák ellenforradalmárok előrenyomulása Galánta térségét közvetlenül veszélyeztette, ezért érthető és megható példája felvidéki magyarjaink ragaszkodásának lelki atyjukhoz. Hírvivőt menesztettek Pest-

re, s hazahívták országgyűlési képviselőjüket, Sebestény László galántai plébánost. Kérésük a képviselőnél azonnal meghallgatásra talált, aki megírta nyomban szabadságkérő kérvényét a képviselőház elnökének, és azonnal csomagolt.

Útját unokabátyjával, Ignáccal tette meg, akit 1848. szeptember 18-án Batthyány Lajos miniszterelnök Bars vármegye újoncozási kormánybiztosának nevezett ki. Külön érdekessége kalandos életüknek, hogy Ignác kormánybiztosként újabb Sebesténybe „botlott”, mert Újbánya polgármestere Sebestény Zsigmond volt. (A helyi kaszinó felállítása is nevéhez fűződik, meg is hurcolták a forradalom után).

A magyar országgyűlés LXXIV. ülésének jegyzőkönyve rögzíti, hogy Sebestény László képviselő halasztást kérő kérvénye 1848. szeptember 26-án került a t. Ház elé, amelyben *„honmaradásra haladékidőt kér, míg a zavar elfojtva nem lesz”*. Pázmándy Dénes elnök nyugodt hangon jelentette be: az engedély „megadatott”. Igazán meghatóak Sebestény képviselő igaz hazafiságról tanúskodó vallomások szavai, melyek egyúttal papi hitvallásának szép bizonyítékai: *„...a galád árulóktól környékezett szegény hazájának nem tehet jobb szolgálatot, mint lelkesíteni a jókat a kitűrésre, felvilágosítani az elámítottakat, és a nép iránta mutatott bizalmát felhasználni, így hazám megmentésében némi részt vehetni, melynél dicsőbb kötelességet és pályát nem ismerek.”*

Kitartására nagy szükség volt, mert Hurban ismét rendezte sorait, s Szenice ellen fordult felkelőivel. Pedig ott a minap vakmerően puskatussal fogadták a nemzetőrök az intervenciósokat. Most is sikerült még a város előtt visszaverni őket. Erre a szlovákok a kis erővel védett Ó-Turára támadtak, és szeptember 27-én megrohanták és felgyújtották a települést. Másnap, szeptember 28-án Kosztelna falu járt hasonlóképpen, roppant kárt okozott ott a gyújtogatás.

Szerencsére ekkor már a nemzetőrség támogatására a reguláris sorakatonaság is megmozdult, és a 34. porosz herceg gyalogezred két százada támadásba lendült. Ennek hírére Hurban tanácsosabbnak látta csapataival visszahúzódni Brezovára (Brezovica) és Miavára (Myjava), és eltorlaszoltatta az utakat. Knöhr tábornok a hírre csapatai egy részét Szenicéről (Senica) Miava (Myjava) ellen vezényelte át, míg ezrede másik részét Jabláncról (Jablonica) átírányította Brezova (Brezovica) elfoglalására. Ekkor már a parancsnok rendelkezésére több mint két soredbeli zászlóalj, több ezer nemzetőr egység és négy dragonyos század

állt. Mindkét helyen 1848. szeptember 29-én volt a döntő csata, amely a magyarok győelmét hozta. A szabadcsapatok egy része lerakta a fegyvert, zömük rémülten a miavai hegyekbe menekült, és gyors ütemben elhagyták hazánk területét. Hurban is megsarkantyúzta alvezérei társaságában apró rusznyák lovát, és eltűnt az erdők sűrűjében. Hamarosan

átszökött morva területre. A magukat Szlovák Nemzeti Tanács csapatainak tartott egységek vezetői valójában bábfigurák voltak a császári nagypolitika rejtett zugaiban, a felkelés alatt a császári csapatok

Azt állították, hogy az uralkodó is támogatja őket ...

megszállták a magyar–morva határt, nehogy a szlovák irtványosok mozgalmát átterjedjen Morva földjére. Átengedték a határon a martalócskat, de az osztrák császári katonaság lefegyverezte őket.

Szégyenfolt a Szlovák Nemzeti Tanács történetében, hogy képviselőiben, 1848. szeptember 30-i keltezéssel, Hurban, Štur, Hodza, F. Zach és Timót Rossak levelet intézett Knöhr tábornokhoz. Ebben azt bizonygatták, „az osztrák birodalom épségben tartása mellett” vannak. S az ezt veszélyeztető „magyar szakadárság ellen” léptek fel azért, mert a „nem magyar ajkú népek leigázását tűzte ki célul”. Azt állították, hogy az uralkodó is támogatja őket, „ezért volt lehetséges, hogy önkéntes csapatunk, fegyverrel és lőszerrel bőven ellátva, különvonattal, katonai díjszabás szerint indult el f. hó 17-én Bécsből”.

Knöhr tábornok válasz nélkül hagyta a levelet, elküldte a Honvédelmi Bizottmánynak. Nem sokkal később, Bécsből titkos parancs érkezett számára, mely utasította, hogy csatlakozzon a Bécs felé visszavonuló Jellasics egységeihez ezredével. Knöhr október 6-án, miután megneszelte, hogy kiszivárgott a parancs, személyes holmiját is Pozsonyba hagyva, sietve katonáival Marcheggbe menekült, ezzel cserbenhagyta a magyar ügyet.

A szlovák pusztítás után Jeszenák János báró kormánybiztosi felhatalmazással „pacifikálta” a térséget, kellő eréllyel, de mértéktartóan helyreállította a törvényes állapotot. A Honvédelmi Bizottmány amnesztiát adott a félrevezetett szlovák irtványosoknak. A szlovák felkelés sikertelensége, az osztrák kormány csalárdsága a felkelés egyes résztvevőit – elsősorban a cseh radikális demokratákat – arra indította, hogy felvessék a magyarokkal való megegyezés gondolatát. A prágai szlovák emigrációban két álláspont ütközött: Michal Miloslav Hodža – cseh támogatással – meg akart egyezni a ma-

gyarokkal, a másik táborban Hurbanék viszont az osztrákok melletti küzdelem folytatását látták egyedüli járható útnak. L'udovít Štúr, ekkor Hurban mellé állt, és hamarosan segítségével, 750 önkéntest toboroztak Prágában.

1848. december 4-én Hurban és társai ismét betörték hazánkba, de ez már az osztrák haderővel egyeztetett és végrehajtott támadás volt. Az osztrák hadvezetőség Frischeisen császári ezredes parancsnoksága alatt egy zászlóaljnyi gyalogos katonát vonultattak fel a Palunbini-féle ezredből, három századot más ezredekől, egyszázadnyi vértess lovaskatonát és néhány ágyúból álló tüzérséget, ezek a Jablunkai szoroson át törtek be magyar földre. Az intervenciós egységek nyomában jött a szlovák szabadcsapat. Az osztrák katonák a Csácánál (Čadca) álló magyar nemzetőröket viasszaszorították, és a községet elfoglalták. Két nappal később a Szlovák Nemzeti Tanács és a császári csapatok a községben közös kiáltványt bocsátottak ki, melyben a magyar kormány elleni felkelésre szólították fel a felvidéki szlovákokat. Szerény sikerrel járt felhívásuk, alig félezer szlovák, főként parasztleány csatlakozott hozzájuk. Hurban rábírta az osztrák parancsnokot, hogy folytassák a hadműveletet, és nyomuljanak előre. Velük szemben magyar részről a védekezést Beniczky Lajos kormánybiztos irányította, a Felső-Vág völgyében mintegy háromezer fős katonai egység állt négy ágyúval, a 40. honvédzászlóalj (Trencsén) Querlonde Nándor alezredes parancsnoksága alatt várta a parancsot. A szlovák önkéntesekkel és császári katonákkal az összecsapásra 1848. december 11-én sor is került Budetinnél (Budatin), Zsolna (Žilina) városával átellenben, a Vág és a Kisuca folyó összefolyásánál. A magyar haderő jobbszárnyán két reguláris század helyezkedett el, melyhez Blaudek és Zach vezetése alatt mintegy kétszáz szlovák önkéntes is csatlakozott. A magyarok áthúzódtak a Vág folyó mögé, majd a hidat lerombolták. Frischeisen kockázatosnak látta az átkelést a Vágon, emellett a hátvédje sem volt biztosított, gerillatevékenységről is híreket kapott, ezért visszafordult. December 12-én már ismét a Jablunka szorosnál állott, és másnap Teschenigbe ért. A határnál a Morvaországba és Sziléziába vezető hegyszorosokat ismét magyar csapatok szállhatták meg.¹⁸ Találóa írja Bánlaky József hadtörténész, „Így végződött a híres tót nemzeti felkelés, mely eredetileg a nagy horvát betörés pendantja (kiegészítője) akart lenni”.¹⁹ Ne feledjük el, a felvidéki nemzetőrség soraiban szép számmal harcoltak oldalunkon szlovák ajkúak, s amikor a felkelők légiója – az elrendelt kényszertoborzás hatására – a cs. és kir. csapatokhoz csatlakozva – ismét 1800 főre nőtt, és 1849. február 26-án Murány-

váraljánál támadt, a felerészt szlovák nemzetiségű Gömör megyei nemzet-
őrség verte szét egységeit, akik fejvesztetten 200 lőfegyvert a helyszínen
hagyva menekültek. Április 7-én Eperjesnél szenvedtek újabb vesztesége-
ket. A szlovák légió maradványait 1849 májusában Pozsony környékén
szervezték újjá, élükre Henryk Lewartowski cs. és kir. őrnagyot állították.
A közel 900 fős alakulat a nyár folyamán a térség pacifikálásában vett részt
erőfitogatóan, 1849 novemberében azonban feloszlatták.

A magyar nemzet nagylelkűségét bizonyítja, hogy J. M. Hurban, aki
fegyverrel tört önkénteseivel 1848-ban hazánkra, noha az osztrákok for-
málisan haditörvényszék elé állították, de 1850. november 4-én végleg
felmentették – Lubokán (Hlboké) szolgálhatott tovább evangélikus lel-
készként, és ott is hunyt el 1888. február 23-án.

A TÁVOLLEVŐ HONATYÁK

Sebestény Ignác képviselő úr 1848 novemberében visszatért Pestre az
országgyűlésre, miután az első szlovák intervenciót felszámolták. Az
adótörvény vitájában ezután kétszer is felszólalt: 1848. november 30-án,
majd december 1-jén amellet érvelt, hogy a föld és a vagyon nagyságá-
nak arányában történjen meg az adó megállapítása. A december 9-i
nyílt szavazáson nemmel voksolt arra, hogy a vallásoktatás a Magyar Ha-
di Főtanoda falain kívül történjen.

Decemberben részt vett a cikkünk elején említett parlamenti vizsgá-
lóbizottságban, majd Debrecen felé indult unokaöccsével, Sebestény
Lászlóval. A hadiesemények miatt azonban Esztergomban rekedtek
1849 januárjának elején, majd hazaindultak.

A képviselőház külön foglalkozott a Debrecenbe meg nem érkezett kö-
vetek ügyével: Szüllő György felszólalásában 1849. március 24-én elmond-
ta, a két Sebestény külön megkérte, hogy közölje, mindenképpen meg kí-
vánnak jelenni Debrecenben, mihelyt a hadi helyzet ezt lehetővé teszi. Ér-
velése azonban nem talált célba, a képviselőház lemondottnak nyilvánított
valamennyi távol maradt honatyt.²⁰ A Felvidéken az osztrák csapatok ek-
kor már elfoglalták Bars vármegye térségét: Alfred von Windischgrätz
1849. február 6-án báró Majthényi Lászlót kinevezte Aranyosmarótra főis-
páni helytartónak. A hadiszerencse ugyan megfordult áprilisban, a
nagysallói csata után ismét helyreállt az alkotmányosság, de július elején
már az orosz intervenciók csapatok jelentek meg a térségben!

EPILÓGUS

Sebestény Ignác a szabadságharc leverését követően, az önkényuralom korában már nem fejthetett ki politikai tevékenységet, gazdálkodott Komáromszemerén birtokán, és nevelte leányát, Szidóniát. Gyakran megfordult János unokatestvérénél Csucsomban (Čučma), a Gömör-szepesi érchegeységben. Sebestény Jánosnak a Pozsarló hegy alatti Drázus-völgyben elterülő kis bányásztelepülésen vízimalma volt. Sebestény Ignácot kedves feleségével együtt kolerajárvány ragadta el: Ignác 1866. október 2-án hunyt el, felesége (szül. Horváth Anna) másnap követte férjét, 45 éves korában.

Sebestény László főtisztelendő plébános úr, aki nagyváradi szentszéki tag is volt, 1865 és 1869 között ismét országgyűlési képviselőként képviselte a galántai választókerületet, de részt vett városkája önkormányzati képviselőtestületének munkájában is. Betegeskedni kezdett, ezért 1880. december 28-án elkészítette saját kezűleg írt végrendeletét. Ebben név szerint megemlékezik a rokongyerekek között Sebestény Ignác leányáról, az árván maradt Szidóniáról: „Ezennel kinyilatkoztatom forró áldásaimat”, írta örök útravalóul.

Sebestény László 1882. március 20-án Budán hunyt el, de kívánságának megfelelően unokaöccse, Sebestény Gejza hazaszállította Galántára. Temetésére 1882. március 23-án, 16 órai kezdettel került sor. A szertartást érckoporsójánál Kubriczky János róm. kat. kerületi alesperes úr végezte. Az engesztelő szentmisét másnap tartották a városka templomában. Síremléke ma is megtalálható a galántai új köztemetőben. Szerénységét mutatja, hogy végrendeletében kikötötte, ráccsal körbekerített „egyszerű sírba” temessék. S mily különös az élet: 2007-ben is ott álltak sírjánál március idusán a hűséges felvidéki magyarok.

Debeo fateri! – emlékezni olykor szép, de oly nehéz.

JEGYZETEK

¹ Idézi: *A korona kilenc évszázada*. Szerk.: Katona Tamás, Európa Könyvkiadó, Budapest, 1979, 430. o.

² Az 1848/49. évi országgyűlés. Bev.: Beér János, Csizmadia Andor, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1954, 330–331. o.

- ³ Közlöny, 186. sz., 1848. december 13., 878–879. o.
- ⁴ Sebestény Sándor: *A Szent Korona és a pénzügyminiszteri felelősség 1848/49-ben*. Pénzügyi Szemle, 2001/6., 534–538. o.
- ⁵ Gerhardt Éva: *Sebestény Ignác*. In: Az 1848–1849. évi első népképviselési országgyűlés történeti almanachja. Szerk.: Pálmány Béla, Magyar Országgyűlés Hivatala, Budapest, 2002, 754–756. o.
- ⁶ Gerhardt Éva: *Balogh János, galántai*. Uo. 62–63. o.
- ⁷ Idézi Gergely András: *A magyar reformellenzék kialakulása és megszilárdulása (1831–1840)*. In: Magyarország története 1790–1848. 5/2. köt., Akadémiai Kiadó, Budapest, 1980, 734. o.
- ⁸ Uo. 747. o.
- ⁹ Tábori Kornél: *Titkosrendőrség és kamarilla*. Bev.: Marczali Henrik, Athenaeum Rt., Budapest, 1921, 22–23. o.
- ¹⁰ Uo. 23. o.; Lásd Gergely, i. m. 756–757. o.
- ¹¹ *Magyarország vármegyéi és városai II.* (CD-rom.) Arcanum Adatbázis Kft., Budapest.
- ¹² Uo.
- ¹³ Bukovszky László: *Sebestény László galántai plébános és 1848-as országgyűlési követ*. Remény (Hetilap, Szlovákia), 1999. november 21.
- ¹⁴ Ress Imre: *Sebestény László*. In: Az 1848–1849. évi első népképviselési országgyűlés történeti almanachja. Szerk.: Pálmány Béla, Magyar Országgyűlés Hivatala, Budapest, 2002, 756–757. o.; Bukovszky László: *Az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc mátyusföldi eseményei*. In: Mátyusföld története II. Fórum Kisebbségkutató Intézet–Lilium Könyvkiadó, Komárom–Dunaszerdahely, 2005, 93. o.
- ¹⁵ Közlöny, 43. sz., 1848. július 24.
- ¹⁶ Csorba László: *Az első népképviselési országgyűlés állásfoglalása a művelődés- és egyházpolitikai kérdésekben*. In: A magyar országgyűlés 1848/49-ben. Szerk.: Szabad György, Magyar Országgyűlés Hivatala, Budapest, 1999, 277. o.
- ¹⁷ Közlöny, 104. sz., 1848. szeptember 21.
- ¹⁸ Sebestény Sándor: *Az önkéntes szlovák felkelés 2. Jel*, 2003/8., 233–235. o.; Lásd még: *Báró Jeszenák János életének utolsó órái. Székács József (1809–1876) evangélikus püspök naplójából*. Uo. 247–248. o.; Hermann Róbert: *Az 1848–1849-es szabadságharc nagy csatái*. Zrínyi Kiadó, Budapest, 2004, 38–39. o.
- ¹⁹ Idézi Bánlaky József: *A magyar nemzet hadtörténelme*. (CD-rom) Arcanum Digitéka, Budapest, 2002.; Lásd Hermann, i. m. 39. o.
- ²⁰ Az 1848/49. évi népképviselési országgyűlés, i. m. 846. o.

Szmodis Jenő

A sajtószabadság elvének történeti és antropológiai vonatkozásairól

Historical and Anthropological Aspects of the Freedom of the Press

Összefoglalás

A tanulmány röviden áttekinti a magyar médiastruktúra kialakulásának körülményeit. Hangsúlyozza, hogy a mai magyar struktúra a kommunizmusból veszi eredetét, amikor az MSZMP Agitációs és Propaganda Osztálya gyakorolt teljes ellenőrzést a sajtó egésze felett. A struktúrát később a piaci logika sem formálta át lényegesen, mert az új tulajdonosok feltételezték, hogy a korábbi olvasók (fogyasztók) politikai orientációja változatlan, így nem cserélték le a kipróbált utat egy ismeretlen stratégiára. Rámutat arra, hogy a sajtóprivatizációt az elmúlt két évtizedben a szocialista kormányok irányították, ami meghatározta a privatizált média irányultságát is. Hangsúlyozza, hogy a sajtószabadság elve 18–19. századi eredetű, így a sajtószabadság mai értelmezésekor tekintettel kell lenni az újabb társadalmi és tudományos fejleményekre is: a tömegdemokráciák kialakulására, a monopolisztikus nemzetközi sajtóbirodalmak létrejöttére és az emberi befolyásolhatósággal kapcsolatos újabb szociálpszichológiai eredményekre (lásd Asch, Milgram). A szerző a saj-

DR. SZMODIS JENŐ PhD, egyetemi adjunktus, ELTE Állam- és Jogtudományi Kar (szmodisj@t-online.hu).

tó valódi szabadságának és a tájékoztatás kiegyensúlyozottságának érdekében a sajtó civil kontrolljának (tehát nem politikai vagy kormányzati) erősítését tartja kívánatosnak.

Summary

The study gives a brief review of the conditions that led to the development of the current structure of the Hungarian media. It is emphasised that the current structure has its roots in the Communist era, when the Department of Agitation and Public Relations of the Communist Party had a exclusive control over the press. Subsequently, the market logic did not bring about essential changes in the structure, because the new owners presumed that the political orientation of the previous readers (consumers) had remained unchanged, and thus they preferred to follow the trodden path instead of making attempts at a new market-strategy. It is pointed out that media-privatization was controlled by Socialist governments in the past two decades, and this fact determined the orientation of the media sold. It is recalled that the principle of the freedom of the press was formulated in the 18-19th centuries, and the current interpretation of the concept should take the subsequent social developments and scientific achievements into consideration: the existence of mass democracies, the monopolistic international media empires, and the new social and psychological discoveries relating to human suggestibility (see Asch, Milgram). In the interest of a genuine freedom of the press and balanced information, the author considers increasing civil (i.e. not political or governmental) control of the press desirable.

A DEMOKRÁCIÁT ÉRINTŐ VESZÉLYEK?

A Heti Világgazdaság 2012. márciusi első számában (valamint a hvg.hu-n 2012. március 8-án)¹ Vörös Imre professzor, az MTA levelező tagja, volt alkotmánybíró nagy ívű tanulmányában vette vizsgálat alá az elmúlt két év hazai közjogi fejleményeit, jogszabályváltozásait, új törvényeit. Következtetésében a szerző arra hajlik, fennáll a gyanúja, hogy e változások mögött a kormányerők részéről megnyilvánuló, a hatalom kizárólagos birtoklására irányuló törekvések húzódnak meg. Ebben a kontextusban

tárgyalja az írás a Nemzeti Média- és Hírközlési Hatóság elnökének kilenc évre történő kinevezését is, valamint az ezt lehetővé tevő jogszabályi környezet kialakítását. Ha a szerző következtetésével nem is értünk egyet, a tanulmány vitathatatlan érdeme, hogy ismételten ráirányítja a figyelmet a *sajtószabadság* kérdésére. Lehetőséget biztosít továbbá arra, hogy egyfelől áttekintsük a médiaháború lehangoló időszakát követően a hazai sajtóállapotok elmúlt bő két évtizedes alakulását, másfelől vizsgálat alá vegyük az emberre vonatkozó újabb természet- és társadalomtudományi ismeretek alapján a sajtószabadságnak azt az elvét, amely azonban ezen újabb ismeretek hiányában alakult ki és abszolutizálódott a 18. század végétől a 21. század legelejéig.

A Nemzeti Média- és Hírközlési Hatóság elnökének kilenc évre történő kinevezése² egy olyan bonyolult kérdést érint tehát, amely mélyen gyökerezik a rendszerváltozás elmúlt huszon-egynéhány éves folyamatában. Talán még abban is egyetérthetünk a szerzővel, hogy e körben nem megfelelő *válasz* született a jogalkotó részéről egy kétségtelenül fennálló *problémára*. Az azonban legalább ennyire nyilvánvaló, hogy egy olyan helyzetre született megkésett és talán vitatható válasz, amely a legtávolabbról sem volt összhangban a demokrácia szellemével és a *valódi sajtószabadsággal*. Ezek az értékek ugyanis a sajtó struktúrájának olyan organikus, a *társadalom spontán fejlődéséből* következő kialakulását feltételezik, amely kevéssé volt jellemző a szocializmusban pártfelügyelet³ mellett kialakított és működtetett, majd lényegében érintetlenül hagyott magyarországi tömegtájékoztatásra.

A szerző tanulmányának második felében helyesen veti fel, hogy az egyes jogszabályok alkotmányosságát nem elkülönülten, hanem összességükben és együttes hatásukban kell vizsgálni, mégpedig annak tükrében, hogy azok elvezethetnek-e a közhatalom kizárólagos birtoklásához. E körben a szerző igen szellemesen, elegánsan és eredeti módon hivatkozik a *monopóliumellenes szabályokra*, amelyek kimondják, „gazdasági erőfölényben van az,... aki... tevékenységét a piac többi résztvevőjétől nagymértékben függetlenül folytathatja anélkül, hogy... magatartásának meghatározásakor érdemben tekintettel kellene lennie versenytársainak... vele kapcsolatos... magatartására”.⁴

Csakhogyan ez a meghatározás nem csupán a jelenlegi *közjogi átrendeződés* vonatkozásában veendő figyelembe, de a Magyarországon a rendszerváltozáskor megörökölt, az állampárt által közvetlenül felügyelt és

formált médiastruktúrára is, amely nagyobb részben ellenpólusát képezte az 1990-ben demokratikusan megválasztott közhatalomnak. Sőt – emlékezzünk vissza –, e struktúra kifejezetten deklarálta is azt az egyébként távolról sem igaz tételt, hogy a sajtó természetéből adódóan ellen-

**... nem takaríthatjuk meg
a szembenézést
a szabályozás tárgyának
valós természetével.**

zéki. És ezen a ponton rá kell mutatnunk, hogy az új sajtószabályozás kérdésének helyes és pontos értékelése szempontjából feltétlenül szükséges tekintetbe venni a *szabályozás tárgyának* számító magyarországi média elmúlt húszéves történetét. Természetesen ennek a szociológiai tényalapnak a figyelmen kívül hagyá-

sával is belekezdhetünk formál logikai fejtegetésekbe a sajtószabadság helyzetéről. Ez esetben valószínűleg azt kell majd belátnunk, hogy minden szokatlan és talán nem is feltétlenül kíváncsú jogi jelenség ellenére – tényleges cenzúra hiányában – a sajtó Magyarországon *formálisan szabad*. Ha azonban kérdéseinket nem légüres térben kívánjuk megválaszolni, hanem a társadalmi valóság tényleges összefüggésrendszerében – amiként Vörös Imre is igen nagy valóságérzéssel írta meg remek tanulmányát –, akkor nem takaríthatjuk meg a szembenézést a szabályozás tárgyának valós természetével.

A JELENLEGI HAZAI MÉDIASTRUKTÚRA TÖRTÉNETI ELŐZMÉNYEIRŐL

A rendszerváltozás első évtizedében az eredetileg szocialista, monopolisztikus sajtóstruktúrának a lebontására nem került sor, csupán az ún. átmentésére – privatizáció (szerkesztőségi), spontán (ön) privatizáció útján, és a médiát érintő jogi helyzet bebetonozása révén a változtatáshoz szükséges kétharmados felhatalmazás megkövetelésével. A rendszerváltozás második évtizedében csak arra történtek kezdeményezések, hogy egy *rivális* orgánumrendszer kialakuljon, azonban a már *meglévő hegemónisztikus struktúra* messzemenő tiszteletben tartása, sőt adott esetben erősítése mellett. Ezt az erősítést jelentette ugyanis többek között az 1994-től 1998-ig tartó kormányzati ciklus idején „a két kereskedelmi televízió” piacra engedése, amelyek – a néhány évvel korábban

hirdetett elvek ellenére – kevéssé mutattak ellenzéki magatartást a megszületésükkor regnáló, és számukra működési engedélyt adó hatalommal szemben. Külön érdekesség, hogy a sugárzási engedélyt elnyerő egyik kereskedelmi adó, az RTL Klub annak a Bertelsmann Groupnak az érdekeltségi körébe tartozik, amelyik az egykori pártlap, a Népszabadság kiadójának (Népszabadság Rt.) 1990-es megalapításában is részt vett.⁵ E tények tehát aligha kerülhetők meg, ha a jelenlegi médiaszabályozás elfogulatlan értékelését kívánjuk elvégezni.

Merőben filozófiai síkra terelve a kérdést, alighanem egyetérthetünk Oswald Spenglerrel, aki közel száz esztendővel ezelőtt ekként ragadta meg a probléma lényegét: „...az álmodozót kielégítheti, ha a sajtó alkotmányosan »szabad«, a szakember azonban az iránt fog érdeklődni, hogy ki rendelkezik felette.”⁶ Természetesen sem az írott sajtó piacosítását elvégző szocialista, sem az elektronikus média magánosítását levezenylő szociál-liberális kormány nem törekedett arra, hogy az új tulajdonosok az övékétől eltérő politikai irányzatokat támogassanak. A szerkesztőségek személyi összetétele, az egyes orgánumok hangvétele – eltekintve természetesen attól a szókészletcserétől, ami a demokratikus és jogállami átalakulásból szükségszerűen következett – érzékelhetően nem is változott, illetve az új, elektronikus orgánumok a működésüknek teret engedő hatalommal szemben legalábbis nem voltak barátságatlanok.

Sajátos esetet jelent hét megyei (párt)lap elidegenítése, amely a legnagyobb valószínűséggel politikai alku útján, és vélhetően megtévesztéssel történt az 1990-es országgyűlési választás két fordulója között.⁷ Az éppen hatalomra kerülő kormányerőket a vevő személye megnyugtató látszott. A tulajdont szerző Axel Springer azonban – függetlenül attól, hogy Németországban konzervatív orgánumok kiadója – üzleti vállalkozás lévén, a járt utat nem hagyta el a járatlanért, így a lapok irányultsága megmaradt. És ezen a helyen kell utalnunk arra, hogy Vörös Imre professzor igen tiszteletreméltó elvszerűséggel az Országgyűlés Kulturális Bizottságának Sajtó Albizottságában szakértőként, szintén a versenyjogi elvekre hivatkozással már 1990-ben is felemelte szavát a privatizáció ellen. Hogy milyen sikerrel, azt is tudjuk.

Napi szintű, *folyamatos, formális rendelkezés* pártok részéről ugyan nem valósult meg 1990 után a médiumok felett, azonban a *rendelkezési jogot gyakorló tulajdonos kijelölése* mind 1990 táján, a napilapok vonatkozásában, mind pedig 1994 és 1998 között, az elektronikus médiában *egyazon*

politikai oldal által történt. A rendelkezési jog gyakorlójának kijelölése pedig nyilvánvalóan közvetett befolyást jelent a *sajtó* feletti rendelkezés irányára, sőt a tulajdonos kijelölése – mint egyszeri aktus – *maga is rendelkezést jelent* a sajtó felett, mégpedig *formálisat*. A sajtószabadság Spengler által felvetett, a tömegdemokráciák és a tömegtájékoztatás problematikájára érzékenyebb, kifejezetten a rendelkezés kérdését előtérbe állító szempontja alapján tehát azt mondhatjuk, hogy a magyarországi sajtó helyzete legalábbis erős kételyeket alapozott meg a rendszerváltás folyamatában.

Amikor a sajtószabadság kérdésében állást kívánunk foglalni, szintén lényeges mozzanat, hogy a sajtószabadsággal kapcsolatos jogelvek akkor születtek, amikor Európa lakosságának nagyobbik hányada írástudatlan volt, és a közélet, valamint a jog- és a politikai filozófiáról gondolkodók köre nem tapasztalta, mert nem tapasztalhatta meg a sajtómonopóliumok működésének természetét, „királycsináló” jellegét. Akkor ugyanis még a *gondolat- és szólásszabadságon* volt a hangsúly. Nem léteztek még ezek a monopóliumok (különösen az elektronikus média, amely még a választójoggal rendelkező funkcionális analfabétákhoz is eljut), illetve nem létezett még olyan *tömegdemokrácia*, amelyre a sajtó hatással lehetett volna, hogy – kiélezett helyzetben – gyakorlatilag *eldönthesse* a választások kimenetelét, lényegében tehát a *közhatalom gyakorlóinak személyét*.

A multinacionális sajtóbirodalmak és a tömegdemokráciák korában pusztán a sajtószabadság azon elvére hivatkozni, amely a tömegek írástudatlanságának, az európai társadalmak félfudális állapotának korában, sajtóbirodalmak léte hiányában alakult ki, nem csupán történetietlen, de alighanem alkotmányos felelőtlenség is volna. A modern alkotmányos elvek ugyanis a legszigorúbban megkövetelik a demokrácia, a nép *egyoldalú befolyástól mentes akaratának* tiszteletben tartását. És éppen e viszonylagos befolyásmentesség nem megfelelően biztosított abban az esetben, ha egy ország sajtónyilvánossága egypólusú, vagy az egyik politikai irányzat sajtóbeli pozíciója legalábbis hegemonisztikus jellegű.

Magyarországon azonban a tájékoztatásban pontosan ilyen helyzet állott fenn mind az átöröklött közszolgálati média, mind a privatizált országos és megyei napilapok, mind pedig a kereskedelmi csatornák működése által. Vörös Imre gondolatmenetét követve tehát, a „szocializmus”-ból örökölt, illetve a szociálliberális kormány által 1994 és 1998 között piacra engedett orgánumok *ideológiai-politikai aspektusból monopo-*

lisztikus erőfölényben voltak, mivel tevékenységüket a piac többi résztvevőjétől nagymértékben függetlenül folytathatták anélkül, hogy magatartásuk meghatározásakor érdemben tekintettel kellett volna lenniük versenytársaik velük kapcsolatos magatartására. Az ún. polgári oldalhoz kötődő orgánumok ugyanis igen csekély hatékonysággal tudták korrigálni a hegemonisztikus helyzetű sajtószerreplők tájékoztatásának véleménymonopóliumát, gyakori egyoldalúságát.⁸ Ez pedig olyan objektív tény, amelytől tökéletesen független kérdés, hogy az átörökölt sajtó munkatársainak többsége, valamint az általuk kinevelt utánpótlás milyen szakmai és erkölcsi minőséget képvisel. A fő problémát, tehát az alkotmányosság és a sajtó valódi szabadságának, kiegyensúlyozottságának kérdését ugyanis az *orgánumok arányai* érintik elevenen, nem pedig az esetleges szakmai és morális hiányosságok, amelyeket egyedi ügyekként kell kezelni, ám amely egyedi „kezelések” (helyreigazítás, sajtóetikai vizsgálat) magára a struktúrára és az arányokra nem hatnak ki. Hogy világosan lássunk, egy példával megvilágítva a helyzetet: a marxista filozófusok egyenként lehetnek tökéletesen jóhiszemű, becsületes emberek, ez azonban teljességgel közömbös egy ország kultúrája és szellemi életképessége szempontjából, ha az egyetemeken és a nyilvánosságban kizárólag a marxista ideológia képviseltetheti magát, és a pluralizmus csupán *a marxista ideológián belül* engedélyezett. Az *egyoldalúság*, az *aránytalanság* tehát már *önmagában veszedelmes*, mindenféle rosszhiszeműség és szakmai alkalmatlanság nélkül is. A sajtóban azonban – a szocializmus évtizedeiben kialakult struktúra okán – éppen ez az egyoldalúság és aránytalanság alakult ki, még pontosabban fogalmazva: lett kialakítva az MSZMP agitációs és propaganda apparátusa által.

Kétségsbe lehet ugyan vonni az itt vázolt folyamat valóságát és értékelését, az azonban tény, hogy a földi sugárzású országos televíziós műsorszolgáltatók jelentős része a szocializmus időszakában (1957-ben, és éppen az 1956-os a forradalom és szabadságharc leverésével összefüggésben), illetve az 1994 és 1998 közötti szociálliberális kormányzati ciklus alatt kezdte

A sajtóban azonban – a szocializmus évtizedeiben kialakult struktúra okán – éppen ez az egyoldalúság és aránytalanság alakult ki ...

meg működését. Ettől elméletileg még lehettek volna elfogulatlanok ezek az orgánumok, azonban ennek feltételezéséhez pontosan olyan naivságra van szükség, amelyet Vörös Imre kiváló tanulmányában oly maró gúnnyal állít pellengérre. A jelenlegi szabályozással kapcsolatos kritika tehát csak a múlttal és az abból fakadó jelennel való szembenézés esetén lehet maradéktalanul hiteles. Ha azonban szembenézőnk a múlttal és a jelennel, azt mondhatjuk, hogy a jelenlegi szabályozás *egy informális, ám ténylegesen monopolisztikus sajtóhatalom* vonatkozásában jelent bizonyos *formális*, és jelenleg pusztán *a lehetőségek szintjén létező kontrollt*, mégpedig a sajtószabadság alapelvét *még nem sértő* módon.

A SAJTÓSZABADSÁG ELVÉNEK TÖRTÉNETI HÁTTERE ÉS ABSZOLUTIZÁLÁSÁNAK SZOCIÁLPSZICHOLÓGIAI KÖVETKEZMÉNYEI

Külön kérdés ettől, hogy a sajtó működésének milyen korlátai állíthatók fel egy demokráciában. A médiaháborúnak nevezett időszakban világszerte még javában virágoztak, Magyarországon pedig újszerűségük miatt különösen elevenen hatottak azok az elvek, amelyek pusztán a *sajtó szabadságára és a piaci verseny korlátozatlanságára* helyezték a hangsúlyt. Ezek az elvek azonban csupán más elvekkel és bizonyos releváns tényekkel való összefüggésükben alkalmazhatók helyesen, abszolutizálásul pedig dogmává merevíti azokat, mégpedig a demokráciára nézve *ártalmas dogmává*. Ezen a helyen is emlékeztetek egyúttal arra, hogy – az egyéb tudományszakoknak az elmúlt évszázadokban és évtizedekben bekövetkezett hatalmas fejlődése okán – a jogtudomány művelésének a korábbiakhoz képest még inkább multidiszciplináris irányultságúnak kell lennie.⁹ Amint ugyanis a sajtószabadság kérdésének vizsgálata kapcsán talán látni fogjuk, az emberre és a társadalomra vonatkozó újabb ismeretek aligha engedik meg, hogy megtakarítsuk a joggal kapcsolatos bizonyos elveink ismételt, többoldalú és alapos szemügyre vételét.

Jeleztük azokat a történelmi különbségeket, amelyek a sajtószabadság elvének 18–19. századi megszületése, valamint a tömegdemokráciák időszaka között mutatkoznak. Ezen túlmenően – amint utaltunk rá – tekintetbe kell vennünk magáról az emberről való ismeretek bővülését és gyarapodását is, amely az elmúlt évszázadokban, különösen az elmúlt bő fél évszázadban bekövetkezett. A 18. század filozófiai, politikai és alkotmányjogi gondolkodása egy racionális emberképből indult ki, azt

vélelmezve, hogy az emberi viselkedést alapvetően tudatos, értelmi aktusok, racionális megfontolások alakítják. E megközelítésben a fogalmi diskurzus és a tapasztalat idővel szükségképpen elvezet a legideálisabb megoldásokhoz minden kérdésben, így a politika területén is.

Csupán a 20. századi kommunizmus és nácizmus tapasztalatai ébresztették rá az európai gondolkodók jelentős részét arra a – nyugati szellem legjobbjai által már a 19. századtól felismert, többek között Schopenhauer, Nietzsche filozófiájában felmerülő, Pierre Janet, Sigmund Freud, Carl Gustav Jung, Gustave Le Bon által leírt – tényre, hogy az ember nem, de legalábbis nem kizárólag racionális lény. Ezért fogalmazott igen szellemesen Elliot Aronson úgy, hogy az ember nem racionális, hanem *racionalizáló lény*.¹⁰ Ezt igazolták minden kétséget kizáróan mind a szociálpszichológiai, mind pedig a humánetológiai kutatások, amelyek egybehangzóan mutattak rá az ember ún. indoktrinálhatóságára, befolyásolhatóságára.¹¹ Ebből a szempontból kiemelt jelentősége volt a drámai eredményt mutató Asch-féle kísérletnek.¹²

E kísérlet világossá tette a közvetlen tapasztalatok és értelmi megfontolások meglehetősen korlátozott, egyúttal a sugalmazás és a verbális bevézés jelentős befolyását az ítéletalkotásban. Bizonyítást nyert ugyanis, hogy a legegyszerűbb *tapasztalati tényekkel ellentétes* állításokra is rá lehet venni az emberek nagy százalékát, mégpedig nem fenyegetés vagy kényszer alkalmazásával, hanem pusztán azzal, hogy a valótlan állítást kellően sokszor és kellő határozottsággal mondják el jelenlétükben. Az emberek e nem jelentéktelen része azután önszántából, olykor meggyőződéssel, olykor igazodni vágyásból tudatosan jelent ki a tapasztalatával nyilvánvalóan ellentétes állítást. A kísérlet szerint egy táblán látható függőleges fekete vonal (referenciavonal) vonatkozásában kellett eldönteniük a kísérleti személyeknek, hogy egy másik táblán látható három, különböző hosszúságú A, B és C vonal közül melyiknek a hossza azonos a referenciavonallal. Mielőtt a kísérleti alanyhoz intézték volna azt a kérdést, hogy melyik a referenciavonálnak megfelelő vonal, ugyanezt a kérdést feltették néhány, a kísérletbe beavatott személynek, akik az előzetes megbeszélés szerint rendre téves választ adtak. A be nem avatott kísérleti alanyok 35–37%-a ezt követően a tapasztalataival ellentétes rossz választ adta: látszólag vagy valóságosan, de elfogadták azt a hamis állítást, amit elegendő alkalommal elismételtek előttük. A jelenség azonban azért félelmetes, mert ez az arány egy ilyen egyszerű és a fizikai tapasztalás által könnyen

ellenőrizhető kérdéssel összefüggésben született. Mi lehet tehát a helyzet a bonyolultabb és a közvetlen tapasztalati ellenőrizhetőségen túli – például társadalmi, gazdasági, politikai – kérdések és összefüggések tekintetében. Itt alighanem még inkább az *előítéletek*, a *bevése* és *bevéődések*, az elégszer és eléggé határozottan elmondott hamis állításoké vagy igaz *köz-helyeké* lesz a döntő szerep az *ítéletalkotásban*, s a manipulálhatósági arány vélhetően jóval nagyobb lesz a 30–40%-nál. Ebből persze az is következik, hogy az ún. „vándor szavazók” nagyjából hasonló arányának nem kis százaléka ki van szolgáltatva ilyen természetű és hasonló hatékonyságú befolyásolásnak, amely adott esetben választások eldőlését eredményezheti.

Az emberi indoktrinálhatóság, befolyásolhatóság persze negatív is megfogalmazható. Tudniillik – amint arra Milgram híres kísérlete rámutat¹³ – az embernek igen *alacsony a parancsmegtagadási készsége*. A kísérlet szerint a vizsgált személyeknek növekvő intenzitású elektromos sokkal kellett büntetniük a kérdésekre rossz választ adó személyeket. A vizsgált személyek többsége – akik pedig teljesen átlagosak, tehát nem szadisták voltak – olyannyira meg kívánt felelni a rábízott „nevelési feladatnak” és a kísérletvezető elvárásának, hogy nem tagadta meg az általa halálos erősségűnek vélt (valójában nem létező) áramütés áldozatra mérését. Hangsúlyozandó, hogy míg az ún. Asch-kísérlet a vizsgálati személyek több mint egyharmada esetén bizonyította a nagyfokú befolyásolhatóságot, addig a Milgram-kísérlet már egyenesen a többség alacsony szintű utasításmegtagadási készségét igazolta.

A reklámaparba is ezért áramlanak dollármilliárdok, illetve Magyarországon pl. 2002-ben ezért került a médiához reklámbevételeként az a nagyjából kétszázmilliárd forint, amelynek közel kilencven százalékán a két kereskedelmi adó osztozott.¹⁴ A reklám és a befolyásolás kifizetődő üzlet, és a hatás az *emberi befolyásolhatósággal* függ össze. A sajtószabadsággal kapcsolatos elvek kidolgozásakor azonban távolról sem volt világos, még kevésbé tudományosan igazolt, hogy az emberi akarat ilyen mértékben ki van szolgáltatva mások akaratának, a kellően hatékony befolyásolásnak.

Amikor tehát a sajtó működésének szabályozásáról beszélünk, akkor arról is szólunk, hogy ki, milyen mértékben befolyásolhatja annak a kérdésnek az eldöntését, hogy *ki birtokolja a közhatalmat*. A sajtószabadság elvének abszolutizálásával és a piaci logika szabadjára engedésével ugyanis a legtávolabbról sem a *gondolat- és szólásszabadságot* támogatjuk, hanem annak engedünk teret, hogy a legtokeerősebb vállalkozások a lehető legnagyobb

mértékben vegyenek részt a közélet formálásában, a közhatalom birtoklóinak – elméletileg a nép általi – megválasztásában. Elengedhetetlen tehát a sajtó 21. századi szabályozásának kialakításakor, hogy figyelembe vegyük az emberre vonatkozó új ismereteket és azok következményeit.

A sajtómonopóliumok megszabolásának és a sajtószabadság új – távolról sem abszolutizáló jellegű – koncepciójának gondolata Nyugaton is csupán az elmúlt években került előtérbe. Nem utolsósorban néhány olyan kegyeletsértő eseménnyel összefüggésben, amelyek – a hírek szerint – a Rupert Murdoch-féle multinacionális sajtóbirodalom működése nyomán következtek be.¹⁵ Ennek során nagy múltú sajtóorgánum (News of the World) megszüntetésére és tulajdonosváltásra is sor került. A brit parlament vizsgálóbizottsága pedig kimondta, hogy Rupert Murdoch „nem alkalmas személy” egy nagy nemzetközi vállalkozás irányítására.¹⁶ A botrány elsősorban magánszemélyek mobiltelefonjainak lehallgatása nyomán pattant ki, azonban mindez csak a jéghegy csúcsának bizonyult. Első körben tehát a személyes adatok biztonságához fűződő jog és a sajtószabadság elve ütközött meg, amelyből az előbbi került ki győztesen. Fény derült azonban rendőrségi alkalmazottak korrumpálására is, illetve az ügy élesen irányította rá a figyelmet a sajtóbirodalmaknak a választások kimenetelében játszott szerepére, politikai kapcsolataira is. Ekkor érezte elérkezettnek az időt a politikai szféra a sajtó felett gyakorolt gyámságának lazításához, és megszülettek a sajtót érintő azon intézkedések, amelyek húsz évvel korábban, különösen pedig a rendszert váltó közép-európai országokban elképzelhetetlenek lettek volna. A brit parlament említett bizottsága félretéve a sajtó politika feletti ellenőrzési jogával kapcsolatos évszázados dogmát, mint legitim, a népszuverenitást megtestesítő szerv nevében eljáró testület, véleményének kimondásával tulajdonképpen nem más tett, mint igényt formált arra, hogy visszahelyeztessen jogaiba a népképviselő elve a tömegdemokráciák sajtódominanciájával szemben.

ZÁRÓGONDOLATOK, AVAGY NÉHÁNY KÖVETKEZTETÉS

Közel száz évvel Spengler figyelmeztetése után érkezett tehát a sajtószabadságról való gondolkodás új periódusa, amelynek a lényege – hasonlóan a Vörös Imre által felvetett okfejtéshez – abban ragadható meg, hogy nem csupán egyes alkotmányos elveket kell tekintetbe venni a jogi szabályozás kialakításakor, hanem az adott esetben *versengő alkotmá-*

nyos elvek mind maradéktalanabb összhangját szükséges megteremteni a valódi demokrácia érvényesülésének érdekében. Ilyen alkotmányos elv többek között a társadalom egészséghez, a fiatalok egészségéhez való jogának biztosítása is. Természeti és szellemi környezetvédelem nélkül azonban ennek biztosításáról aligha beszélhetünk.

Nem vitatható, hogy a magyar médiatörvény már megszületése pillanatában is tartalmazott erre vonatkozó helyes rendelkezéseket, a problémát azonban az jelentette, hogy a törvény feletti őrökösödést hangsúlyosan *pártképviselekre* bízta a jogalkotó, ahelyett, hogy e feladatot egészében átengedte volna egy felsőházszerűen megszervezett *paritásos szervnek*, a társadalom működésében jelentős szerepet vállaló, nem állami, nem kormányzati szereplőkből álló testületnek, amely a tartalomszolgáltatásnak nem pusztán a pártpolitikailag releváns mozzanataival kapcsolatban tanúsított volna fokozott érzékenységet.

Sajnálatosan az új szabályozásban is érvényesült az eddigi bő két évtized *pártpolitikai, igazgatásközpontú* logikája, amely önmagában nem sérti ugyan a valódi sajtószabadságot, de el sem vezet hozzá. Alapvetően egyetértve tehát a szerzőnek a médiaszabályozás módosításával kapcsolatos aggályaival, ám nem osztva Vörös Imre jogállamiságot érintő félelmeit, magam annak a szükségességére hívom fel a figyelmet, hogy a piaci alapon működő sajtó tevékenységének alakuljanak ki azok az intézményes és az alkotmányos értékek egészében gyökerező, a tulajdonosi struktúrát és a tartalomszolgáltatást egyaránt érintő korlátai, amelyek érvényre juttatásában kizárólag az egyedül legitim, *össztársadalmi civil kontroll* érvényesül, természetesen a bírósági jogorvoslat biztosítása mellett.

JEGYZETEK

¹ Vörös Imre: *Államcsínytevők*. http://hvg.hu/velemenyt/20120308_allamcsinytevok_voros_imre

² Lásd a médiaszolgáltatásokról és a tömegkommunikációról szóló 2010. évi CLXXXV. tv. 111. §.

³ A „társadalom vezető ereje”-nek az Alkotmányban (is) kinevezett párt e funkcióját a szocializmus időszakának második felében operatív szinten a Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottságának Agitációs és Propaganda Osztálya látta el, amelynek neve 1988-tól Társadalompolitikai Osztályra változott. Vö. Takács Róbert: *A sajtóirányítás szervezete a Kádár-korszakban*. Médiakutató, 2009. ősz. www.mediakutato.hu/cikk/2009_03_osz/07_sajtoiranyitas_kadar

- ⁴ 1996. évi LVII. törvény 22. §-a.
- ⁵ Juhász Péter: *Hatalom a szó felett. A nyugat-európai és a magyar elektronikus média tulajdonviszonyai*. 2004, 31. o. www.hunsor.se/dosszie/juhasz_hatalomaszofelett.pdf
- ⁶ Oswald Spengler: *A Nyugat alkonya*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1991, II. 642. o.
- ⁷ Vö. Görömbölyi László: *Úton, avagy egy debreceni hetilap története a rendszerváltás éveiből*. Debrecen, 2009, 86. o.
- ⁸ Ennek az egyoldalúságnak az egyik, általam megfigyelt, de bárki által az egyes műsor-szolgáltatók videótára segítségével könnyen ellenőrizhető megnyilvánulása az a következetes szerkesztői gyakorlat volt, hogy a politikai vitaműsorokban tíz esetből legalább kilencben a szociálliberális résztvevőhöz került az utolsó megnyilatkozás lehetősége: kormányzati pozícióban tiszteletből, ellenzéki szerepben udvariasságból.
- ⁹ Vö. Szmodis Jenő: *Multidiszciplináris jogi tanulmányok – Jogról az evolúciótól a kultúráig*. Bíbor Kiadó, Miskolc, 2012.
- ¹⁰ Elliot Aronson: *A társas lény*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1994. A mű elején megfogalmazott és azóta szinte közhellyé vált szentencián kívül az ember mérsékelt racionalitását illetően lásd különösen 135–192. és 233–276. oldalakat. Elliot megállapításai és pl. Leon Festinger kognitív disszonancia elmélete a legteljesebb összhangban vannak egymással. Az ember tehát hajlamos olyan ideologikus magyarázatok alkotására (és elfogadására), amelyek helyzetének elfogadhatóvá tételét, az ún. kognitív disszonancia feloldását segítik. Hogy azonban ennek a valódi racionalitáshoz mennyi köze van, azt gyaníthatjuk. Vö. Leon Festinger: *A kognitív disszonancia elmélete*. Osiris Kiadó, Budapest, 2000.
- ¹¹ Irenäus Eibl-Eibesfeldt: *Human Ethology*. Aldine de Gruyter, New York, 1989.
- ¹² Solomon E. Asch: *Studies of independence and conformity: A minority of one against a unanimous majority*. Psychological Monographs, General and Applied, Vol. 70. No. 9., 1956, Whole 416, 1–70. o.
- ¹³ Stanley Milgram: *Obedience to Authority: An Experimental View*. Harper and Row, New York, 1974.
- ¹⁴ Juhász, i. m. 27. o.
- ¹⁵ John F. Burns–Ravi Somaiya: *Panel in Hacking Case Finds Murdoch Unfit as News Titan*. The New York Times, May 1, 2012. www.nytimes.com/2012/05/02/world/europe/-murdoch-hacking-scandal-to-be-examined-by-british-parliamentary-panel.html?_r=1&pagewanted=all. A téma összefoglalását magyarul lásd Balla Eszter: *Egy birodalom alkonya*. Heti Válasz, 2011. 07. 28. <http://hetivalasz.hu/kultura/mentalis-an-zavart-nak-kiegyensulyozatlannak-tuntettek-fel-a-politikust-39915/>
- ¹⁶ MTI-hír 2012. május 3-án a The Wall Street Journal beszámolója nyomán. Lásd http://hvg.hu/vilag/20120503_wsj_murdoch

Szinay Ildikó

A Jó Állam-koncepció értelmezése Magyary Zoltán korában és napjainkban

**Egy magyar közigazgatási ösztöndíjas
szemszögéből**

**Interpretation of Good Governance
During the Life of Zoltan Magyary
and Today**

**As Seen by a Scholarship Student Specialising in
Public Service**

„Pro publico bono”

Összefoglalás

A szerző a 2011-ben útjára indított Jó Állam közigazgatás-fejlesztési koncepció egyes elemeit veszi górcső alá, sajátos szemszögéből: a kormány által életre hívott ösztöndíjprogram (Magyar Közigazgatási Ösztöndíj) ré-

SZINAY ILDIKÓ egyetemi hallgató, MSc, Nemzeti Köszolgálati Egyetem
Közigazgatástudományi Kar, Magyar Közigazgatási Ösztöndíjas
(ildikoszinay@gmail.com).

szesének és egyúttal a Nemzeti Közszoigálati Egyetem hallgatójának megvilágításában. Felhívja a figyelmet arra a fontos tényezőre, hogy a gazdaság és az államigazgatás szervesen összetartozik, sorsuk együtt alakul. A tanulmány gerince mégis az az életfilozófia, amelyet Magyary Zoltán képviselt, és amelynek mentén 2011-ben meghatározták a fejlődési irányt.

Summary

The author analyzes the elements of the Good Governance public service development concept launched in 2011 from a special point of view: that of a grantee of the Hungarian Public Service Scholarship Program announced by the government and a National Public Service University student. The attention is drawn to the fact that the economy and public administration are closely interrelated and change together. Nevertheless, the backbone of the essay is the philosophy represented by Zoltán Magyary, which was also the basis of the development defined in 2011.

TÖRTÉNELMI VISSZATEKINTÉS

Egy állam működését számos jelzővel lehet illetni. Ezeket a kifejezéseket pedig időről időre újradefiniálják. Jól csengő szavak alkotják a fogalmat, mint a hatékonyság, a közjó vagy a gazdaság működőképességének fenntartása. Utóbbi kiemelkedő szerepet tölt be az állam feladatai között, hiszen egy gyarapodásra képes állam hozzájárul az ország gazdaságának virágzásához, fejlődéséhez, a dekonjunktúra elkerüléséhez. Ez minden ország számára általános cél.

Az állam és a gazdaság közötti (kapcsolat nélküli) párhuzam egy ponton való megtörése és bizonyos mértékű összefonódása eredményes integrációt hozhat létre. Az állami beavatkozásra példaként említhető az USA és Nyugat-Európa. Az az irány, hogy Magyarország esetében a keynesi gazdaságpolitikát kell előírányozni és megteremteni, napjainkban nagyon is helytálló. A mára világválságból lett európai válság egyik gyógymódja, hogy az állam aktív szerepet vállal a gazdasági folyamatokban, ezzel megteremtve az egyensúlyi állapotot. Ez a szerep az állam részéről állandó tervezést, szabályozást igényel. Mindez ellehetetleníti azt

az 1700-as évekbeli elképzelést, hogy visszanyúljunk az Adam Smith-féle elgondoláshoz, az éjjeliőr államként működő kormányzáshoz. A láthatatlan kéz teóriája szerint ez a fajta beavatkozás természetellenes. Bár hazánkban megjelenik az „éjjeliőr”, de csak oly mértékben, amivel a közjót szolgálja. Visszakanyarodva a keynesi megoldáshoz és a válság ke-

zeléséhez, az állam stabilizálása érdekében a fejlett országok tudatos, aktív befolyásolást alkalmaztak.¹

A megoldáskeresés aktuális téma jelenünkben, és mindig visszatérő erőfeszítés a múltban.

A válság mintegy periodikusan

Magyary Zoltán (1888–1945)

a 20. század magyar

közigazgatás-tudományának

nemzetközi hírű művelője ...

megjelenő, elkerülhetetlen rossz a történelem folyamán, amely mindig reprodukálja magát. Gondoljunk csak az 1929–33-as pénzügyi összeomlásra, vagy az 1997–98-ban jelentkező gazdasági világválságra. Ilyenkor van szükségünk reformokra és azok atyjaira, akik nevét még sok évszázad után is emlegetik, tudományos munkájuk pedig felhasználható, kezelésre alkalmazható. Korszakonként kiemelkedő tudósok, közgazdászok, államépítők, polihistorok segítik országuk működését, majd haláluk után is fontos szerepet töltenek be a nevükkel fémjelzett reformok, programok bevezetésével. Magyarország esetében ilyen a 2011-ben bemutatott reformok sokasága: a Széll Kálmán Terv, a Széchenyi Program, a Darányi Terv, közigazgatási vonatkozásban pedig a Magyary Program.

Magyary Zoltán (1888–1945) a 20. század magyar közigazgatás-tudományának nemzetközi hírű művelője, életműve számos ponton ad min-tát számunkra.² „Kivételes képességű, négy idegen nyelvet beszélő, rendszerező elme lévén, személyes életútjával és tudományos munkásságával kísérletet tett arra, hogy orvosolja a közigazgatás problémáit. Átfogó reformtervet dolgozott ki, olyan új struktúrát állított fel, ami kiküszöböli a párhuzamosságokat, hatékony és gazdaságos működtetést tesz lehetővé.”³ És hogy miért volt szükség a nevével fémjelzett program elindítására a 21. században? Azért, amiért a 20. században! Válság volt, mind társadalmi, mind gazdasági értelemben. Magyary pedig rájött az összefüggésre, hogy a hatékony államigazgatás, közigazgatás jól működő gazdaságot eredményez. Egész egyszerűen fogalmazva: erős állam

erős lábakon álló gazdaság! Azonban a(z akkori) közigazgatás gyengesége tovább erősítette a gazdaság instabilitását. Ezért fontos hangsúlyozni az állam közreműködését gazdasági téren, mint ahogy az elején utaltam rá. Ha az állam nem működik jól, mint egyetlen elosztó, akkor a gazdaság sem lesz versenyképes. Ezzel összefüggésben, ha az állam aktív szerepet vállal a mindennapokban, akkor azt törvényszerűen leképezi az államigazgatás is.

Magyary ránk hagyta életművét, ami útmutatóként és példaként szolgál a több évtizedes tetszhalott állapotból felébredő ország közigazgatási reformja számára. Érthető tehát azon törekvés, hogy a megszakadt történelmi kontinuitást legnagyobb közigazgatási tudósunk szellemében próbálja helyreállítani. Ezt célozza a közigazgatás reformjának alapidokumentuma, az évente megújuló Magyary Program⁴.

Az 1900-as évek közepén Magyary tényszerű adatokkal, ábrákkal, térképpel vázolta az akkori közigazgatás helyzetét. Könyvei helyzetábrázoló és megoldáskereső művek. 2011-ben szinte hasonló problémák egzisztálása után ismét visszanyúlunk a régi módszerekhez. A kormányzat felismerte a helyzet súlyosságát, ezért követve a példát, kiadta a Magyary Zoltán Közigazgatás-fejlesztési Program 11.0-t.

A program mind megjelenésében, mind tartalmában hasonlít a tudós könyvéhez⁵. Az alapkoncepciót megőrizve (grafikai szemléltetés, helyzetelemzés, beavatkozási terület meghatározása, célok definiálása) új köntösben, korabeli stílusban lapozható. Párhuzam vonható a két írás tartalma között, annak ellenére, hogy mintegy 70 év telt el a megjelenésük között.

Magyary szakmai munkássága idején az ország komoly gazdasági válsággal küzdött. A probléma gyökere egyrészt az 1. világháború elvesztéséből és a győztesek diktálta trianoni békeszerződés következményeiből, másrészt az akkori gazdasági világválságból következett. Az ország politikusai pedig úgy határoztak, hogy a közigazgatáshoz szükséges racionalizálást leszűkítik a gazdasági takarékoságra. Magyary élesen kritizálta ezt az egyoldalú politikai szemléletet. Az általa írt tudományos munkák és közigazgatás-racionalizálás kormánybiztosaként készített kormányzati előterjesztések bizonyították, hogy a takarékoság önmagában nem vezet kielégítő eredményre.⁶ Ez megegyezik azzal a krízisállapottal, amely 2008-ban érte el hazánkat. Azonban ezzel egy időben került válságos helyzetbe a közigazgatás is. „A Magyary Program a nemzet történelmének olyan sza-

kaszában születik, amikor egyszerre van jelen a kényszer és a lehetőség. A magyar közigazgatás mind az állampolgárok megítélése, mind a mértékadó nemzetközi mérések szerint történelmi mélyponton, válságban van.”⁷ Helytálló tehát a program névadójának felismerése, miszerint a gazdasági életnek a közigazgatással számos kapcsolata van.

Magyary a modernizációs törekvések okaként az élet változó viszonyaihoz való igazodást is megjelölte. Így fogalmaz: „A közigazgatás méreteinek az a nagy megnövekedése, amely hazánkban 1870 óta lefolyt, számos ilyen részletnövekedés útján, lehet mondani, észrevétlenül történt. (...) A változó viszonyokhoz való alkalmazkodásra azonban nemcsak az egyes igazgatási ágaknak, hanem a közigazgatás egészének is szüksége van. (...) A magyar közigazgatás összes eddigi szervei közt nincs olyan, amely alkalmas volna az egész apparátus egységének gondozására, és a változó viszonyokhoz idejében és legcélszerűbben való alkalmazásának biztosítására.”⁸ Így tehát ahhoz, hogy túléljünk, majd fejlődjünk, a rendszert ki kell cserélni, meg kell újítani és frissíteni. Az ehhez szükséges átalakítások (lásd: Magyary Program beavatkozási területei) a 2011. évtől kezdve el is kezdődtek.

A következő sorok pedig már az új reformban olvashatók: A magyar közigazgatás történetét vizsgálva megállapítható, hogy jó néhány esetben is az ország megújításának, újjáépítésének egyik indítómotorja éppen a közigazgatás átalakítása, eredményes beindítása volt. Párhuzamosság fedezhető fel a 2010/11-es időszak és az 1867-es kiegyezés vagy az 1920-as konszolidáció során végrehajtott magyar közigazgatás-fejlesztés területén, ami kellő kritikával számos ponton példával is szolgálhat, figyelemmel az ország ezen időszakban elért eredményeire, így még a győztes csaták, vesztes háborúk néplélektani jelenség sem merül fel szükségképpen.

A kormányváltást követően, 2011–2012 derekán az egész közigazgatás megreformálására vállalkozott a kormány a gazdaságosság és eredményesség növelésének jegyében. Itt megint csak visszanyúlnék az 1920–30-as évek közigazgatásának korszakalkotó emberéhez, aki szerint a gazdaságosság és eredményesség céljából a szervezetátalakítások során bármely rész módosítása az egészet is érinti. Nem lehet újfajta szervet vagy új szervezeti egységet létesíteni anélkül, hogy a már meglévőkre kihatással ne lenne. Ebből adódóan pedig egy gyökeres, a rendszer alapjaiban változást hozó újításra van szükség. Változó viszonyok idején

pedig ez elkerülhetetlen, sőt állami feladat. Magyary is hivatkozik arra a történelmi tényre, hogy pályafutása előtt mintegy 100 évet megelőzően kisebb volt a méret, és kevesebb a feladat. Azonban az idő elteltével a közigazgatás szervei megsokasodtak, a szakfeladatok ellátására szolgáló szakszervek (közintézmények, közintézetek stb.) fajtái pedig megszáporodtak.⁹ A helyzet ma sincs másképp. A fennálló, avítt rendszer nem tudta hatékonyan ellátni feladatait. A rendszerváltást követően folyamatosan elhanyagolták ennek fejlesztését, nem valósult meg a sokat emlegetett és ígért transzparencia, a költségtakarékosság és a minőség, mint a közigazgatás fokmérője.

A közigazgatási tevékenység javításának kulcsa azonban nem feltétlenül és elsődlegesen a szervezeti variációk kipróbálása, hanem a személyi állomány, a személyi tőke minőségi gyarapítása. Ezek már Lőrincz Lajos közigazgatás-tudós gondolatai, aki úgy értelmezte a szervezetet, mint a legracionálisabban felépült struktúrát, jól képzett, hozzáértő, az ügyek ésszerű és jogszerű intézésében érdekelt személyzettel.¹⁰

Ezt Magyary sem gondolta másképp. Ő is a változtatás egyik sarokkövének tekintette a közhivatalnokok személyét, akik tevékenységén valójában az egész közigazgatás eredményessége múlik. 1910-től, szakmai karrierjének, pályájának első felében, egészen 1930-ig a Vallás- és Oktatásügyi Minisztériumban dolgozott. Ekkor közvetlen munkatársa az akkori kultuszminiszternek, gróf Klebelsberg Kunónak. E két név jelenti a magyar tudománypolitikai rendszer alkotóit.

Magyarországon az 1920-as években a köztisztviselők között ekkor már igen sok egyszerű származású diplomás is akadt, az úri középosztály elfogadott normatív értékrendszerét alapvetően a földjét vesztett hivatalnoknemesség, a dzsentrí képviselte. E korszak „kultur-rétegének” nevezett gárda került az akkori kormányzati célkitűzés alapvető elemévé. A szaktudás és a gyakorlat vált mérvadóvá. Kialakult a középosztály új rétege, a tudományos szakértelmiség, azaz az állami alkalmazottak új státusát képező tudományos tisztviselői kar.¹¹ Ezt a kezdeményezést öleli fel és folytatja tovább a Magyary Zoltán Közigazgatás-fejlesztési Program. Ugyanis általánosságban elmondható, hogy a 21. század elején az oktatás színvonala olyan alacsony szintre süllyedt, mely sok más tényező, mutató romlását vont maga után. Az egyetemi képzések szervezettségével pedig javíthatóak lennének egyes versenyképességi és társadalmi tényezők.¹²

A KÖZIGAZGATÁS ÚJ ÚTJA

A fent említettekhez hasonlóan a kormány is látványos célkitűzéseket fogalmazott meg programjában. Gál András Levente, a Jó Állam fejlesztési koncepció összehangolásáért felelős korábbi kormánybiztos, a vele folytatott interjú során elmondta, hogy Magyar Zoltán iskolateremtő munkásságával a kor példaértékű és meghatározó személye volt. Élen járt a strukturált átszervezések folyamatában, ezért is a névválasztás. Bár elképzeléseit nem tudta véghezvinni a politikai ellenmozgások miatt, tevékenységével irányt mutatott.

Ezt az irányt követte a kormány a Nemzeti Közszerológati Egyetem létrehozásával. Az összevonás pedig eredményesnek bizonyult a kritikus szellemi tömeg elérése érdekében. Az intézményt először szervezetileg egységesítették (Hadtudományi és Honvédtisztképző Kar, Közigazgatástudományi Kar, Rendészettudományi Kar), ezt követően pedig térbeli integrációra került sor, hogy ne csak minőségi tudást biztosítson a hallgatók számára, hanem egy magatartási mintázatot is átadjon.

Az összevonás három sorvezető szempont alapján történt. Elsősorban az egységes közszolgálati életpálya kialakítása okán. Ezzel a lépéssel már a tanulás folyamatában összhangba hozzák az egységes utánpótlásképzést. További érv volt az integrált egyetem kialakításánál a három jogelőd intézmény minőségi problémái, valamint az, hogy ez idáig ezek nagyon zárványszerűen működtek. Nem volt kapcsolat a később köztisztviselői pályán elhelyezkedő egyetemi hallgatók között. Ez a megoldás egyfajta átjárhatóságot is lehetővé tesz. A rendészeti karon lehet egy olyan büntetőtudományokkal foglalkozó központot létrehozni, ami egyébként hasonló tudást át tud adni a másik két karnak. Logisztikában a honvédségi mindenekfelett áll, hiszen a legnehezebb feladatokat is megoldani képes tudásbázissal rendelkeznek. Alapjogi, alkotmányjogi, HR-szempontról pedig a civil kar a legeredményesebb. Így tehát a háromból mindenhol a legerősebbet fejlesztik, ezért az általános szellemi színvonal is nőni tud. A karok közelsége pedig megalapozza azt az egységet és magatartási formát, ami a későbbiekben együttműködve, munkájuk kapcsolódási pontján is hasznosítható. A civil területen a katonaság, a hazaszeretet nem volt elégséges. Cinizmus, hanyagság volt megfigyelhető. Ezért nem árt, ha látnak embereket, akik arra tesznek esküt,

hogy az életük árán is megvédik a hazát. Ez a pozitív példa oda-vissza működik; a katonák elsajátíthatják a civilek hozzáállását az igazgatás-szervezés területén. A közös kampusz helyszínéül a hatalmas, zöld területtel rendelkező Ludovika szolgál. A hely szelleme pedig fokozza azt a találékonyságot, hogy mindezt az egyik legpatinásabb területen valósítsák meg, ahol 1872 óta a magyar katonai elit is tartózkodott.¹³

Az imént említett minőségbeli és morális problémák kiküszöbölésére törekedett a kormány a közszolgálati etikai kódex bevezetésével. A köztisztviselői karrier egyfajta morális mélypontot ért el a 21. század elejére. Mind ez idáig nem voltak meghatározva bizonyos magatartási szabályok, mint például a korrupció elkerülése vagy az együttműködés fogalma. A lefektetett szabályok mértéket fejeznek ki, segítik a köztisztviselők példamutató munkahelyi és azon kívüli viselkedését. A hazát, a nemzetet szolgálják, és abból a legtöbb etikai, magatartási mintázat levezethető. A kódex szabályainak követése pedig nemcsak az állam szolgálatában tevékenykedők presztízsének védelme érdekében született, hanem egyértelműen az állampolgárok rég elvesztett bizalmának visszanyerésére irányul. Értelem-szerű, hogy a kettő szorosan összefügg. Ez a kezdeményezés tehát már túlmutat Magyary elképzelésein. Idejében sem egységes szabályzat, sem egységes fegyelmi szabályzat nem létezett. Bár könyvében lefektette a közhivatalnokok kötelességeit és jogait, mint a hűség, az erkölcsös élet, de ilyen egységes és átfogó gyűjteményt nem készített.

Magyary Zoltán műveiben nem tesz említést arról, hogy milyen fontos az állampolgárok visszajelzése a működtetett rendszerről. A Magyary Program ösztönzi az embereket arra, hogy aktívabban vegyenek részt az állam tevékenységében, azt érdemben véleményezzék, javaslatokkal segítsék.¹⁴ Egy konzultatív országban élünk, ahol az állampolgárok részéről a visszacsatolás éppolyan fontos, mint a megvalósítandó cél.

Brit mintára („Spending Challenge”) a magyar „Jó Állam Fórum” által biztosított internetes konzultációs lehetőség keretében a mi közigazgatásunk működését illetően a kormány kifejezetten igényli bármely laikus állampolgár felvetéseit, javaslatait, milyen módon racionalizálnák a már meglévő szervezetrendszer.¹⁵ A fórumra beérkező észrevételeket a

**Mind ez idáig nem voltak
meghatározva bizonyos
magatartási szabályok, ...**

Nemzeti Közszeroláati Egyetem hallgatói, oktatói dolgozták fel, sok esetben válaszolták meg a felmerült kérdéseket. Itt visszakercsolnék arra a minőségi oktatásra, ami Magyarországon égető és sürgős kérdés. Egy ilyen fórumon való aktív munka igényli a mindennapi tájékozottságot, szaktudást. Az észrevételek érdemi megválaszolása pedig kiváló gyakorlatot és ismeretet ad át azoknak a tanulóknak, akik egyetemi éveik alatt erre szakosodtak. Jó elképzelés, hogy bevonják őket, és mintát kapnak a későbbiekre nézve, amikor a jövőben ügyfél-ügyintéző viszonyban végzik munkájukat.

Egy tudásalapú ország létrejötte során azonban mérőöldkő a személy-állomány összetételének megválogatása. A kvalitatív eredmények javítását már a közhivatalnokok kiválasztásánál célszerű elkezdni. Magyar tanulmányából kiderül, hogy az 1900-as évek első felében az állások jelentős részét nyilvános pályázat nélkül (kéz alatt) töltik be, úgyhogy arra csak a beavatottak pályázhatnak. A tehetségvizsgálat kevés állásnál nyert alkalmazást. Erre a problémára könyvében kereste a megoldást, sorakoztatta fel a lehetőségeket (próbaszerolat, nyilvános pályázat). Már akkor felhívta a figyelmet, hogy a pályázók tárgyi szempontok szerinti osztályozása és rangsorolása nélkül a politikai, családi és baráti összeköttetés könnyen érvényesül.¹⁶ A 2010-ben útjára indított Jó Állam-koncepció kiemelten fontos célul tűzte ki a közszerolatban foglalkoztatott szakember-utánpótlás biztosítását, akik megfelelően képzettek, szakmailag elhivatottak, gyakorlati tapasztalattal rendelkeznek, és elkötelezettek. Amiről Magyar írt, azt a jelenlegi kormány megvalósította. 2010-ben elindítottak egy olyan ösztöndíjprogramot, amely többfordulós pályázat útján a legtehetségesebb fiataloknak biztosít gyakorlati időt.

A Magyar Közigazgatási Ösztöndíj lehetőséget biztosít az egyetemről közvetlenül kikerülő pályakezdő, idegen nyelveket jól beszélő eminens hallgatók számára, hogy adott minisztériumban, háttérintézményben, kormányhivatalban kezdhessék el pályájukat. A program egyik része egy két hónapos külföldi gyakorlat. A kezdeményezést tekinthetjük egy megtérülő befektetésnek, ha azt látjuk, hogy a magyar közigazgatás számos területe rendkívül provinciális. A nyelveket beszélő, ténylegesen a külföldet is figyelni képes, tájékozott munkaerőre van szükség a közigazgatásban. A tanulmányút során az ösztöndíjasok tapasztalatot gyűjthetnek, ahogy tette azt számos jogtudós (pl. Csemegi Károly, Concha Győző) annak érdekében, hogy eltérő modelleket, eltérő jogrendszerre-

ket tanulmányozva itthon is valami újat, jobbat teremtsenek a későbbiekben.

A program elindítása a sokat hangoztatott leépítésnek ugyan ellentmond, azonban ez a személyzeti frissítés egy olyan elenyésző, minimális betáplálás a maga 150 főjével (az előző program létszáma: 250 fő), hogy fel sem merül a kérdés, hogy ilyen minőségű emberekre ne legyen szükség. Ezért a sikerre való tekintettel már második éve indult el a program országosan. Az ösztöndíj megalapozza egy jövőbeni, kiváló szaktudással rendelkező közigazgatási gárda létrejöttét, ahol a kulcsszerep a szakértelem és az elhivatottság. Azt a célt szolgálva, hogy visszaszerzik a közigazgatás rangját, hozzásegítve ezzel az erős és hatékony állam létrejöttét.

Ennek megvalósításához pedig még valamire elengedhetetlenül szükség volt. Magyary szavaival élve: „Alkotmányunk reformjára van tehát szükség, hogy közigazgatásunkat a kor színvonalára emelhessük.” Könyvében leírta, hogy „közigazgatásunk válsága az alkotmány válsága”. A közigazgatásnak számos részletproblémája volt már abban az időben is, aminek gyökere lenyúlik azokig a szervekig, amelyeknek jogállása az alkotmányban gyökerezik. Ez mutatja az alkotmány és a közigazgatás szétválaszthatatlanságát¹⁷. A problémával 70 évvel ezelőtt is szembesült a kormányzat, hogy az akkori alkotmány az 1848. évi viszonyokra volt szabva. Ez a párhuzam a múlt és a jelen eseményei között ismét tapasztalható. 2012-ig szintén egy több mint 60 éves alkotmány várt megújulásra. Az alaptörvény pedig magával hozta a közigazgatási területeket érintő főbb változásokat is. Ezenkívül még kiemelten fontos az önkormányzati reform és az igazságszolgáltatási stratégia, így tehát ezzel a 3 prioritást élvező reformcsomag alkot egységet a Jó Állam fejlesztési koncepció megvalósításában.

Lőrincz Lajos szavait idézve: „A közigazgatást mindenekelőtt stabilá kell tenni, hogy képessé váljon a reá háruló változó feladatok elvégzésére. Számolni kell azzal, ezt a közelmúlt történelme is igazolja, hogy szilárd, bejáratott üzemelésű közigazgatás nélkül, ahol a személyzet kiválasztása a képességeken nyugszik, a legjobb politikai elképzelés is kudarcra van ítélve.” Én mindezt kiegészíteném a Magyary elképzeléseit megvalósító 2011. évi közigazgatás-fejlesztési program célkitűzéseivel. A program azt jelzi, hogy valami kezdetét vette a magyar közigazgatásban. A reformok önmagukban mindig a fejlődést, a növekedést irányozzák elő. Azonban ezek megvalósítása jelent igazi kihívást. Kormányok

belebukhatnak, állampolgárok tiltakozhatnak, de azt mindig szem előtt kell tartanunk, hogy a közjó érdekében cselekedjünk, *Pro publico bono!*

JEGYZETEK

- ¹ Lentner Csaba: *Újjászervezett gazdaságpolitikák kora*. In: Tóth Gy. László–Lentner Csaba–Zárug Péter Farkas: Kik támadják Magyarországot és miért? Kairosz Kiadó, Budapest, 2012, 136–144. o.
- ² Navracsics Tibor: *Magyary Zoltán közigazgatás-fejlesztési program* (MP 11.0). 2011, 4. o.
- ³ Órfi József: *Üzenet Magyartól. Magyary Zoltán (1888–1945)*. Közzolgálat, II/6., 2012. június, 12. o.
- ⁴ Uo.
- ⁵ Magyary Zoltán: *Magyar közigazgatás*. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest, 1942.
- ⁶ Gellén Márton–Hosszú Hortenzia: *Államszerep válság idején*. Magyary Zoltán emlékkötet, Complex Kiadó, 2010, 21. o.
- ⁷ *Magyary Zoltán Közigazgatás-fejlesztési Program* (MP 11.0). 2011.
- ⁸ Magyary, i. m.
- ⁹ Magyary, i. m. 372–374. o.
- ¹⁰ Lőrincz Lajos: Modern állam, hatékony közigazgatás című tudományos ülés. BCE-KIK, Budapest, 2010. november 17.
- ¹¹ T. Kiss Tamás: *Állami művelődéspolitikai az 1920-as években*. Mikszáth Kiadó, Budapest, 1998.
- ¹² Lentner Csaba: *A polgári Magyarország új típusú versenyképességi tényezői*. Polgári Szemle, 2008. június.
- ¹³ Interjú Gál András Leventével, a Jó Állam fejlesztési koncepció összehangolásáért felelős korábbi kormánybiztossal (2012. május 10.).
- ¹⁴ Lentner Csaba: *Gondolatok Mezey Gyula Közigazgatási menedzsment című könyvéről*. Polgári Szemle, 2012/1.
- ¹⁵ Uo.
- ¹⁶ Magyary, i. m. 26. o.
- ¹⁷ Uo. 639. o.

TOVÁBBI FELHASZNÁLT IRODALOM

228/2011. (X. 28.) Korm. rendelet a Magyar Közigazgatási Ösztöndíjról.

Szabó Tamás

Spanyolország a kimerülés határán

Spain on the Brink of Exhaustion

Összefoglalás

A cikk szerzője a spanyol gazdasági válság szerkezeti okait helyezi középpontba. Jóllehet Spanyolországot gyakran úgy jellemezték, mint európai sikertörténet, valamint a spanyol központi kormányzat az eurózóna fiskálisan legprudensebbjei közé tartozott 2007 előtt, azonban a globális gazdasági válság után a spanyol gazdaságban is jelentkeztek a kimerülés első jelei. A válság legfőbb strukturális okai voltak többek között a nagyarányú adósságnövekedés (különösen a magán-szektor adóssága), a spanyol munkaerőpiac duális szerkezete, amely hozzájárult a növekvő munkanélküliséghez, és végül, de nem utolsósorban az ingatlanpiaci buborék kipukkanása, amely hatással volt a spanyol bankrendszerre is. José Luís Zapatero kormánya a kezdetekben gazdaságélénkítő intézkedéseket vezetett be, azonban 2010 elején felismerték, hogy megszorító intézkedésekre van szükség. A szocialista kormány nem volt képes orvosolni az egyre romló gazdasági helyzetet, aminek következtében új jobboldali kormány került megválasztásra Mariano Rajoy vezetésével. Az új miniszterelnök aggasztó gazdasági helyzetben vette át az ország irányítását, és nem volt más választása, mint újabb megszorító intézkedések bevezetése a költségvetési hiány minél növekedésösztönzőbb csökkentésével és a gazda-

ság versenyképessé tételével. Napjainkban újabb problémák merülnek fel, mint például az eladósodott és fizetésképtelen régiók, amelyek újabb fejtörést okoznak az egyre mélyülő gazdasági problémák megoldására.

Summary

This study focuses on the structural causes of the current Spanish economic crisis. Even though Spain was often described as a European success story and the Spanish central government was among the most fiscally prudent in the euro area before 2007, after the start of the international economic crisis the Spanish economy began to show the first signs of exhaustion. The main structural reasons for the crisis included fast debt accumulation (especially private sector debt), the duality of the Spanish labour market, which had contributed to increase in unemployment, and last but not least, the real estate boom that affected the Spanish banking sector as well. At first, the government of José Luís Zapatero adopted economy boosting measures, but in early 2010 they realized that austerity measures were needed. The Socialist government could not remedy the deteriorating economic situation; consequently, a new right wing government was elected under the leadership of Mariano Rajoy. The new prime minister had to face an alarming economic situation and had no choice but to introduce additional austerity measures to reduce fiscal deficit in order to boost growth and improve the competitiveness of the economy. New problems have also emerged: heavily indebted and insolvent regions add to the problem of solving the increasing economic concerns.

GAZDASÁGI ÁTTEKINTÉS

1976 és 1982 között Spanyolországban végbement a politikai átmenet, és befejeződött a demokratikus rendszer belső és külső konszolidációja. 1976 és 1983 között a hispán történelemben példa nélkül álló decentralizációs és demokratizálódási folyamat zajlott le. 2002 végére kialakult az egységes jogállású tizenhét önkormányzati közösségből álló, félföderális berendezkedésű autonómiák államának alkotmányos monarchia

formájában stabilizálódott rendszere.¹ Spanyolország 1986-ban, hosszas tárgyalásokat követően csatlakozott az Európai Unióhoz. A csatlakozás az ország gazdasági fellendülésének egyik alapja lett. Az ország a régi kohéziós országok közé tartozott, így jelentős támogatást kapott az EU kohéziós alapjaiból, amelynek következtében át tudta hidalni a régiós különbségekből eredő problémákat, egészen a világgazdasági válságig. A spanyol lakosság számottevő része támogatta az ország uniós csatlakozását, amely legfőképpen arra vezethető vissza, hogy annak megtörténtétől várták a demokratikus intézményeik megszilárdulását. A taggá válást követően Spanyolország sokkal nyitottabbá vált, a kereskedelmi akadályok megszűntek az EK irányába. Az EK-tagság azonban nemcsak előnyöket hozott magával, hiszen például az EK-ban a tagállamok lemondanak szuverenitásuk egy részéről, amit a közösségi intézményekre ruháznak át. Az ország gazdasági berendezkedését vizsgálva nagy változás ment végbe a csatlakozással, hiszen amíg az 1970-es években Franco döntött a spanyol gazdaságpolitikáról, addig az 1980-as évek közepétől már az Európai Közösség irányvonalai nyertek egyre nagyobb teret, aminek következtében Spanyolország modern, nyugati típusú gazdasággá alakult át. A spanyol gazdaság szerkezete a csatlakozás óta jelentős változáson ment át, az ország kereskedelmileg sokkal nyitottabbá vált, megszűntek a kereskedelmi akadályok a közösségi piac irányába. Fontos megemlíti a pénzügyi liberalizációt, a Spanyol Központi Bank függetlenítését a kormánytól, amelyek mind hozzájárultak ahhoz, hogy a csatlakozást követő néhány évben megindult a gazdasági növekedés. A gazdasági fellendülés következtében 2004-ben sikerült a költségvetést egyensúlyba hozni, amelyet követően a bevételek meghaladták a kiadásokat. A válság következtében azonban a hiány már a GDP 4,1 százalékát, majd 2009-ben a GDP 11,1 százalékát tette ki, amelynek a legfontosabb okai voltak a válság következtében visszaeső adóbevételek, valamint a munkanélküliek arányának hirtelen megugrása, amelynek következtében a nekik fizetett segélyek, támogatások a költségvetés kiadási oldalát terhelték.² Az említett gazdasági expanziós időszak után, amely a 90-es évek közepén kezdődött, 2006-ban a spanyol gazdaságban megjelentek a kimerülés első jelei. 2007-ben és 2008 első negyedévében lassult a növekedés, és 2008 második negyedéve és 2009 utolsó negyedéve között a gazdaság recesszióban volt. A hét egymást követő recessziós negyedév szokatlanul hosszú, mivel egy normál időszakban a recesszió

rendszerint nem nagyobb 3 vagy 4 negyedéves időszaknál. A válság legnehezebb negyedéve a 2009. évi első negyedév volt, amikor a GDP 6,3%-al csökkent, és a munkanélküliek száma körülbelül 800 000 főre nőtt. A gazdaság 2010-ben magához tért, a termelés csekély mértékben

**A spanyol gazdaság egyik
legfontosabb pillére
az ingatlanszektor volt ...**

ugyan, de nőtt majdnem minden negyedévben, azonban a 2011. évben újra felszínre kerültek a felledülés gyengeségei, a növekedés szintje 0,3, illetve 0,2% volt az első két negyedévben, így a világ 10. és az euróövezet negyedik legnagyobb

gazdasága, bár 2010-ben elkezdett kilábalni a recesszióból, 2011 negyedik negyedévében ismét recesszióba került.

A VÁLSÁG STRUKTURÁLIS PROBLÉMÁI

A jelen gazdasági válság kirobbanásában és kiterjesztésében az építőipar és az ingatlanszektor játszott meghatározó szerepet. A spanyol gazdaság egyik legfontosabb pillére az ingatlanszektor volt, amely ágazat felfutásához nagyban hozzájárult, hogy a külföldi bevándorlók jelentős igényt támasztottak az új építésű ingatlanok iránt.³ 2000 és 2008 között közel 4 millió új bevándorló érkezett Spanyolországba, amely jó hatással volt a spanyol munkaerőpiacra. A bevándorlók elsősorban 16 és 44 év közötti fiatalok voltak.⁴ A lakások iránti magas kereslet hamar válaszra talált a kínálati oldalról. 1997 és 2007 között 5,3 millió lakást építettek, és az expanziós ciklus alatt volt olyan év, amikor több mint félmillió lakást fejeztek be. 2006-ban a 45 millió lakosú Spanyolországban több lakás épült, mint a 200 milliós piacot jelentő Franciaországban, Németországban és Olaszországban együttvéve.⁵

1997 és 2007 közötti időszak a lakáspiac kibővülésének időszaka Spanyolországban. Ezen időszak alatt az éves átlagos növekedés az építőipari piacon nagyobb volt, mint 5%. A lakásárak aránytalan növekedése vezetett az ingatlanpiaci buborék kialakulásához, valamint három tényező is fontos szerephez jutott: elsőként az Európai Központi Bank monetáris politikáját kell megemlíteni, amely alacsony szinten tartotta a referencia kamatlábat. A következő nem elhanyagolható tényező a spanyol kormány által folytatott fiskális politika, amely támogatta a la-

kásvásárlásokat más alternatívákkal – mint például a lakásbérlet – szemben, és ingatlanvagyonba történő befektetésre ösztönzött. A harmadik csoportba azok az előnyök tartoznak, amelyeket az építőipari és ingatlanhoz kapcsolódó tevékenységen alapuló gazdasági növekedési modell nyújt (munkahelyteremtés, adóbevételek, lakások értékének növekedése). Az előbbieken említettek miatt elmondható, hogy éveken át az építőiparban és ingatlanszektorban jelentkező mértéktelen növekedés megállítása nem volt politikai érdek.⁶

A 2007. év végén ez az ágazat foglalkoztatta a munkavállalók majdnem 14%-át, és a spanyol GDP 16%-át adta. A lakások iránti keresletet számos tényező stimulálta. Az egyik legfőbb tényező az erős gazdasági expanzió, valamint a lakásvásárláshoz nyújtott kölcsönök alacsonyabb kamatlába az euró bevezetése óta.⁷ Az alacsony reálkamatláb miatt a spanyol pénzintézeteknek alapvető érdeke volt, hogy kedvező kamatozású hiteleket nyújtsanak a lakosságnak és a vállalati szektornak, így a lakosság részéről megnövekedett az igény az új ingatlanok vásárlása iránt. Az ingatlanok árait éveken keresztül mesterségesen felhajtották, így ingatlanpiaci buborék jött létre, amely és a kedvezőtlen világgazdasági körülmények együttesen vezettek el 2007 nyarán a Martinsa-Fadesa spanyol ingatlanfejlesztő társaság fizetéseképtelenségéhez.⁸ Spanyolországban az első közé tartozó, egyúttal Európa egyik legnagyobb ingatlanfejlesztője 5,2 milliárd eurós tartozást halmozott fel, és a társaságnak nem sikerült egy újabb, 150 millió eurós hitelt felvennie. Erre azért lett volna szükség, hogy biztosítsa a hitelezőkkel már tető alá hozott, négy-milliárd eurót kitevő átutemezési megállapodás pénzügyi hátterét. A családi vállalkozásként 1980-ban indult Fadesa részvénytársaságként működik, jelenleg legnagyobb tulajdonosa a Martinsa, ezért a két név együtt jelzi ma a céget. A vállalat 30 millió négyzetméternyi telekvagyonnal rendelkezik, erre 190 ezer lakás építhető. A társaság fejlesztéseinek 44 százaléka ma már Spanyolországon kívül folyik, egyebek mellett Észak-Afrikában és Kelet-Közép-Európában.⁹

Spanyolországban 2007 óta a legnagyobb mértékben az idei második negyedévben csökkent a lakóingatlanok ára. Az ország statisztikai hivatalának (INE) adatai szerint az ingatlanárak éves szinten 14,4 százalékkal estek a június végéig tartó három hónapban. Az első negyedévben 12,6 százalékos, a tavalyi utolsó negyedévben 11,2 százalékos árcsökkenést jegyeztek fel az egy évvel korábbihoz képest.¹⁰

A spanyol bankszektor a gazdasági válság idején mindvégig stabilnak bizonyult. A spanyol bankrendszer erőteljesen koncentrált, a Banco Santander és a BBVA világszerte vezető szerepet játszik. Az amerikai hitelezési gyakorlattal szemben a spanyol bankok hagyományos pénzügyi közvetítői tevékenységet folytattak, és nem forgalmaztak másodlagos jelzáloghitel alapú eszközöket. A spanyol központi bank jelentős tartalékokat (7 százalék) követelt meg a pénzügyintézetektől, amely a válság során stabilitást biztosító tényezőt jelentett.

A bankok átszervezésére 2009-ben létrehoztak egy alapot, amely 9 milliárd euróval gazdálkodik, ebből 6,75 milliárd állami költségvetésből, 2,25 milliárd pedig a bankok és a hitelintézetek letéti garanciaalapjából származik, és amely felügyeli a gyengébb teljesítményt nyújtó takarékszövetkezetek fúzióit és akvizícióját.¹¹ A Bankmentő alap másik feladata a működésképtelen és likviditási problémákkal küzdő intézmények átvétele volt. Két takarékpénztár, a Caja Castilla-La Mancha és a cordóbai központú Cajasur irányítását átvette a Spanyol Központi Bank (Banco de España). A spanyol bankszektor pénzügyi stabilitásának biztosítására a spanyol jegybank a bankok stressztesztjeinek nyilvánosságra hozatalát javasolta. A felmérés során a Banco Santander és a BBVA kiváló eredményt ért el, ugyanakkor a vidéki takarékpénztárak már kevésbé voltak meggyőzőek a stresszteszt mutatói szerint.

Azonban az építőipar és az ingatlanszektor részére nyújtott hitelek által a krízis a bankszektorba is begyűrűzött. A kiegyensúlyozatlan hitelállomány-növekedés magas kockázati koncentrációt eredményezett az építőipari és ingatlanágazatban, mind a keresleti, mind a kínálati oldalon, amely a bankrendszer nem megfelelő kockázati politikájának és a Spanyol Nemzeti Bank elégtelen felügyeletének tudható be. A gazdasági recesszió hatására az ibériai országban is megszigorították a hitelfeltételeket, így a kihelyezett hitelek száma fokozatosan csökkent. A válság hatására a bankszektornak a visszaeső kereslet és a kihasználatlan kapacitások problémájával kellett szembenéznie. Likviditási problémák a vidéken önálló fiókkal rendelkező helyi takarékpénztáraknál alakultak ki, mivel ezen intézetek korábban jelentős mértékben ingatlanügyek finanszírozásában vettek részt. A spanyol takarékpénztáraknak nincsenek részvényesei, nyereségük egy részét szociális programokra fordítják. A vidéki takarékpénztárak folyósították a spanyol hitelállomány felét, ezért stabil működésük döntő fontosságú a spanyol bank és pénzügyi rendszer szempontjából.¹²

VÁLSÁGKEZELŐ INTÉZKEDÉSEK

A baloldali José Luís Zapatero által irányított Spanyol Szocialista Munkáspárt eleinte gazdaságösztönző intézkedéseket¹³ vezetett be,¹⁴ azonban 2010-től a gazdasági megszorító intézkedések kerültek előtérbe. A nyugdíjkorhátart 65-ről 67 évre emelték, megemelték az áfa kulcsát is, az általános kulcs 16-ról 18 százalékra, míg a kedvezményes kulcs 7-ről 8 százalékra nőtt.¹⁵

2010 májusában újabb megszorító intézkedéseket (a munkaerőpiac és a költségvetés területén) vezettek be, többek között a közalkalmazottak bérének 5 százalékos csökkentését, majd befagyasztását 2011-re; valamint a kormánytagok 15 százalékos fizetéscsökkentését. 2011-re halasztották a nyugdíjak újraértékelését, megszüntették 2011. január 1-jétől a babacsekket, és az állami beruházások 6 milliárd euróval történő mérsékléséről határoztak.¹⁶

2010 decemberében Zapatero miniszterelnök újabb megszorítócsomagot tett közzé, amelyben többek között az állami repülőterek részleges privatizációjáról, az állami lottó 30 százalékos részesedésének eladásáról, a tartós munkanélküli segélyek megvonásáról, a dohány jövedéki adójának megemeléséről volt szó.

Az imént említett megszorító intézkedések ugyan a lakosság tetszését nem váltották ki, azonban Spanyolország el tudta kerülni azt, hogy hirtelt kelljen felvennie az IMF-től vagy az EU-tól.

2011 nyarán Zapatero kormánya újabb 5 milliárd eurós megszorítócsomagot jelentett be.

Az intézkedések két fő területe most a nagyvállalatok nagyobb közteherviselése és a gyógyszeripar. Az utóbbi lényege, hogy lefaragnának a gyógyszer-támogatásokból, és a szabadalom alatt már nem álló gyógyszerek eladását támogatnák, a háziorvosoknak pedig a jövőben nem gyógyszert, hanem hatóanyagot kellene felírniuk. A csomag másik fele (2,5 milliárd euró) az évi 20 millió eurós forgalmat meghaladó vállalatokat terhelné: 2013-ig az adójuk egy részét idő előtt be kellene fizetniük. Ezzel szemben az ingatlanvásárlást terhelő adót 8-ról 4 százalékra csökkentik, remélve, hogy ez segít a közel egymillió eladatlan ingatlan értékesítésében.

Mindezek mellett több reformtervezetet is elfogadott a spanyol kormány, amelyek a válság kezelése mellett sokkal nagyobb hangsúlyt helyeznek a strukturális problémák kiigazítására, elsősorban a munkaerőpiac szabályozására koncentrálva.¹⁷

Mivel a spanyol gazdaság egyre súlyosbodó problémáit a baloldali kormány nem tudta megfelelően orvosolni, ezért 2011. november 20-án előrehozott parlamenti választásokat tartottak Spanyolországban. A választásokat a Mariano Rajoz vezette Spanyol Néppárt (Partido Popular) nyerte meg.

A széles körű társadalmi felhatalmazással rendelkező, 2011. december 23-án beiktatott jobbközép kormány politikájának középpontjában a gazdaság átfogó szerkezeti reformja állt. 2011. december 30-án a minisztertanács (Consejo de Ministros) 16,5 milliárd eurós megszorítócsomagot fogadott el.

A jobboldali kabinet rendkívül súlyos helyzetet örökölt a korábbi, Zapatero vezette kormánytól. 2012 februárjában ugyanis kiderült, hogy az előző év költségvetési hiánya a GDP 6 százaléka helyett 8,5 százalék körül alakult. Az autonóm közösségek mellett a magánszektor és a lakosság is jelentős mértékben eladósodott. A spanyol családok mintegy egymilliárd euróval tartoznak a bankoknak, a vállalati szektor több mint 1,3 milliárddal; a spanyol pénzintézetek is tartoznak az Európai Központi Banknak és más külföldi bankoknak.

A spanyol kormány, figyelembe véve a gazdasági téren tapasztalható nehézségeket, átfogó szerkezeti reformokat tartalmazó intézkedéscsomagot hirdetett meg. A gazdasági kiigazító programcsomag elemei a következők voltak:

- Befagyasztották a közalkalmazottak bérét.
- A kormány törvényileg korlátozta a minisztériumok költségvetését.
- A központi költségvetésből a politikai pártoknak és a szakszervezeteknek nyújtott támogatást közel 20 százalékkal csökkentették.
- 2012. februárig meghosszabbították a munkanélkülieknek járó havi 400 eurónyi segélyt.
- 2012. január 1-jétől a személyi jövedelemadó (IRPF) progresszív, sávosan történő növelésére került sor. A személyi jövedelemadó emelése 17 millió adófizető munkabérét csökkentti. A februári fizetési jegyzék volt az első, amely jelezte az szja-növekedést. A legszerényebb munkabérrel rendelkezők, évi 17 ezer eurót vagy ennél kevesebbet keresők alig fogják megérezni az szja-emelkedést. Bár az szja-emelés sávosan progresszív, az adóemelés nagyobb részét a közepes nagyságú jövedelemmel rendelkezők fogják megfizetni. A 0,75 és 7 százalékpont közötti, sávos szja-emelés – amelyet a kor-

mány „átmeneti szolidaritási adó”-nak keresztelt el – a következő két évben lesz hatályos.¹⁸

A jobbközép kabinet nem emelte az általános forgalmi adó mértékét, ugyanakkor a 4 százalékos kedvezményes csökkentett áfa-kulcsot kiterjesztette új lakások vásárlására.

Az elkövetkező két évben az ingatlanadó (Impuesto de Bienes Inmuebles) megemelésére kerül sor azon ingatlanok esetében, amelyek egy bizonyos értékhatárt érnek.

Az ingatlanadó növelése közel 18 millió ingatlant érint, a nagy értékű ingatlanok esetében az emelkedés mértéke 10 százalékos. Az ingatlanadó mértéke függ az ingatlan elhelyezkedésétől és értékétől. Például egy 300 000 euró értékű ingatlan után 2002-ben 300 eurót

kellett fizetni évente. Az új intézkedésnek megfelelően 2012. január 1-jétől ugyanezen ingatlan után 330 euró ingatlanadót kell évente fizetni. A helyi önkormányzatoknak 2002-ben közel 660 millió euró bevételük volt az ingatlanadóból.¹⁹

**A spanyol munkaerő
jelentős részét határozatlan idejű szerződéssel foglalkoztatják.**

A MUNKANÉLKÜLISÉG MINT SZERKEZETI PROBLÉMA

A munkaerő-piaci szabályozások Spanyolországban hagyományosan bonyolultak. A munkavállalók többsége határozatlan idejű szerződésű, akiknek a béreit az iparági és regionális szakszervezetekkel folytatott alku során alakítják ki; ezek a bérek nem csökkennek, hanem rugalmatlanok. E munkavállalókat elbocsátani sem könnyű, a cégeknek jelentős összeget kell kifizetniük ilyenkor (ez az összeg munkaévenként 45 napi bér volt 2010-ig).

A magas munkanélküliség a spanyol gazdaság legjelentősebb belső strukturális problémája. Ennek oka a spanyol munkapiaci szabályozás duális és merev jellege. A spanyol munkaerő jelentős részét határozatlan idejű szerződéssel foglalkoztatják. Az 1990-es évek második felében terjedt el a határozott idejű szerződések rendszere, amellyel elsősorban a bevándorlókat és a 16 és 24 év közötti fiatalokat foglalkoztatták. A rendszer legnagyobb problémája, hogy a vállalatok nem képezték tovább a munkaerő-állományt, alacsony volt a vállalatokon belüli mobilitás, és magas volt a fluk-

tuáció. A fiatalok kétharmadának határozott időre szóló szerződése van, ami európai viszonylatban is kiemelkedő arány. A határozatlan idejű szerződések esetében a béreket az iparági és regionális szakszervezetek alakították ki az alkuk során. A kollektív béralku rendszerét még az 1980-ban elfogadott munkavállalói törvény intézményesítette.²⁰

2012. februárban a Mariano Rajoy vezette jobbközép kabinet átfogó munkaerő-piaci intézkedéscsomagot fogadott el, amelynek legfontosabb elemei:

- Az új munkaügyi törvény megkönnyíti a munkavállalók elbocsátását, és a korábbi 33 napról 20 napra csökkenti az elbocsátási költséget.
- A munkaügyi reform a munkanélküliség történelmi csúcspontján érkezett, 5,3 millió munkanélkület mutattak a statisztikai adatok, az aktív népesség 22,85%-a volt munkanélküli.
- A reformra a munkanélküli állampolgárok és mindenekelőtt a fiatalok érdekében kerül sor, akiknek most behatároltak a lehetőségei.²¹
- A törvény előzetes megállapodás megkötése nélkül lehetővé teszi versenyképességi okokból a munkavállaló bérének csökkentését. A vállalat tulajdonosa gazdasági, technikai és egyéb szervezeti okok miatt módosíthatja a munkavállaló bérét.
- A kormány bevezette az új határozatlan idejű szerződés intézményét a maximum 50 főt foglalkoztató kis- és közepes vállalatok munkavállalói számára. A vállalatok 3000 eurónyi összeget kaphatnak vissza, amennyiben 30 évesnél fiatalabb munkaerőt foglalkoztatnak. Ez az összeg 4500 euró is lehet, amennyiben a vállalat hosszú ideig munkanélküli személyt alkalmaz. Alapvető követelmény, hogy a munkavállaló a foglalkoztatási jogviszonyt megelőzően legalább három hónapig munkanélküli segélyben részesüljön.
- A törvény elrendelte a szakképzési alap felállítását, amely gondoskodik a munkavállaló megfelelő szintű képzéséről. A munkavállalónak évente legalább 20 órában szakképzésben kell részt vennie.
- A munkaügyi szervek a közeljövőben szorosan együttműködnek a közfoglalkoztatást koordináló szervezetekkel a munkavállalók gyorsabb elhelyezkedése érdekében. A jobbközép kabinet egyúttal szabályozni kívánja a távmunka intézményét is.
- A vállalatok 3600 euró társadalombiztosítási járulékkedvezményt kaphatnak, amennyiben 16 és 30 év közötti fiatalokat határozatlan időre szóló szerződéssel alkalmaznak. A próbaidőszak 1 évre szól. A 45 év fe-

- letti tartósan munkanélküliek esetében ez a kedvezmény 4500 euró.
- A munkaügyi törvény eltörli a szakképzettségek merev osztályozási rendszerét, és a rendszer működését az eddigieknél általánosabb alapokra kívánja helyezni. Az intézkedés fő célja a munkavállalók mobilitásának elősegítése, valamint a szakképzettség munkaerő-piaci követelményekhez történő igazítása.²²

2012 januárjában drámai adatot tett közzé a spanyol statisztikai hivatal: a munkanélküliség tavaly év végére elérte a 22,85%-ot. Ez 5,27 millió munkanélküli embert jelent. Csak 2011 utolsó negyedévében 350 ezer állás szűnt meg. Megdőbbentő a helyzet a fiatalok körében is, itt már 48%-os a munkanélküliség.

Az országban 2011 második felében a madridi utcákon a válság nem volt feltűnő, a bárók tele vannak, nincs több koldus, mint régebben, a boltokban sok a vásárló. Több étteremben van viszont olcsó, „válság elleni” menü, az árak igazításával igyekeznek megtartani a klienseket. A statisztikai adatokban, felmérésekben érezhető a negatív hangulat. Az elmúlt időszak tapasztalatai alapján egyre nagyobb ütemben szűnnek meg a munkahelyek Spanyolországban. A negyedévenkénti adatokat vizsgálva mindig az derül ki, hogy leginkább a 25 év alattiak veszítik el az állásukat. Ők azok, akiket időlegesen, akár csak pár hétre alkalmaznak a vállalatok. A fiatalok kétharmadának csak határozott időre szóló szerződése van, ami európai viszonylatban kiemelkedően magas arány. Ebben érhető tetten a spanyol munkaerő-piaci szabályozás évtizedek óta fennálló és sokat kritizált sajátossága: a kétféle munkavállalói típus elkülönülése. Az egyik a határozatlan időre felvett, nehezen elbocsátható, erősen védett, általában idősebb réteg, a másik a fix szerződésekkel felvett, vállalatban belül nem képzett, könnyen „kiszórható” réteg. Annak ellenére, hogy ezt a fajta dualitást és a fix szerződések magas arányát folyamatosan kritika éri a szakemberek részéről, és annak ellenére, hogy az egymást követő kormányok számos alkalommal próbálták a munkaerőpiacot megreformálni, igazán lényegre törő változást nem tudtak elérni. 2010 tavaszán a korábbiakhoz képest jelentősebb reformokat vezettek be, de a fent említett fix szerződésfajta megszüntetéséhez egyik kormány sem volt elég bátor, ahogy ahhoz sem, hogy a „bebetonozott”, határozatlan időre felvett munkavállalói réteg privilégiumaihoz érdemben hozzányúljon. Ilyen „szent tehén” az intézményesített, kollektív béralku rendszere is, amit még az 1980-as munkavállalói tör-

vény szabályoz. A regionális és iparági szinten kötött béralkuk automatikusan minden vállalatra kiterjesztődnek. Így fordulhatott elő, hogy a legmélyebb recesszióban és megugró munkanélküliség mellett 2008 és 2009-ben a nominális és reálbérek nőttek az országban.²³

Napjainkban az állam helyett a családok a biztos bástyák, így a munkanélküliek számának növekedésével mind több spanyol nyugdíjasnak

A felmérések alapján meredeken nőtt a családjukat segítő idősök száma...

– akik korábban azzal számoltak, hogy nyugodt körülmények között, esetleg pár utazással is tarkítva élhetik majd le öreg napjaikat – időközben munkanélkülivé vált gyermekeik és unokáik életét is finanszírozniuk kell. Egy felmérés szerint 2010 és

2012 között 15-ről 40 százalékra nőtt azon 65 év felettiek aránya, akik azt válaszolták, hogy legalább egy fiatalabb családtagjukon segítenek pénzügyileg. Más kérdés, hogy a nyugdíjakat a spanyol kormány tavaly befagyasztotta, így azok reálértéke csökkenni kezdett. A felmérések alapján meredeken nőtt a családjukat segítő idősök száma. 2010 februárjában a 65 éven felüliek 15 százaléka támogatott legalább egy fiatalabb családtagot, 2012 februárjában már 40 százalékuk nyilatkozott így. Ezek a számok jól érzékeltetik, hogy mennyire súlyos a helyzet Spanyolországban, ahol a legmagasabb a munkanélküliség az eurózána országai közül. A kormány adatai szerint a családok mintegy 10 százalékában senkinek sincs munkája. Az idős spanyolokat nem csupán a válság pénzügyi következményei sújtják, attól is szenvednek, hogy szemük láttára omlik össze gyermekeik élete. Egy 76 éves spanyol nyugdíjas férfi és felesége arra számított, hogy életük alkonyát viszonylagos jómódban élik majd, hiszen házuk árát már kifizették, és mintegy 1645 dollárnak megfelelő nyugdíjat kapnak. Ebből, gondolták, talán utazásra is telni fog. Ehelyett ma ők tartják el 48 éves lányukat és annak két felnőtt fiát, akik mindhárman munkanélküliek. Az ő kis kétszobás lakásukban élnek együtt, és a nyugdíjas házaspár fizeti a lányuk kölcsönének részleteit is. Így gyakran előfordul, hogy még ennivalóra is alig marad valami. Az idősök megtakarításaikkal, nyugdíjukkal besegítenek a fiatalabb generációknak. Sok spanyol még az idősotthonokból is kiveszi szüleit, és inkább otthon ápolja őket, csak jussanak hozzá az öregek nyugdíjához, mivel e nélkül semmiképpen sem tudnának megélni. A helyzetet ugyanakkor ár-

nyalja, hogy civil szervezetek szerint több spanyol család már odáig jutott, hogy teljes mértékben kihasználják az időseket, akik csendben tűrik ezt a folyamatot.²⁴ Néhány szakértő szerint a nyugdíjasok a gazdasági válság csendes hősei, hiszen megosztják a nyugdíjukat a fiatalabb generációkkal, és a megtakarításaikhoz is hozzányúlnak, hogy segítsenek, nélkülük sokkal nagyobb mértéket öltene a szociális nyugtalanság.

A spanyol kormány gazdaságpolitikája a következő félévre szóló Egyensúly és strukturális reformok²⁵ című tanulmány a spanyol gazdasági válság okainak ismertetése után a spanyol gazdaság erősségeit mutatja be, úgymint a geopolitikai helyzetet, a világklasszis infrastruktúrát, az export változatosságát, a globálisan vezető szerepet játszó nagyvállalatokat, a külföldi befektetéseket és a spanyol sikersztorit.

A gazdaságpolitikai stratégiát az alábbi irányvonalak mentén képzelek megvalósítani:

- pénzügyi konszolidáció,
- pénzügyi szektorális reform,
- strukturális reformok.

Az eurózána déli országaiában a már elfogadott és a még tervezendő megszorítások miatt egyre többször nyilvánítják ki az emberek nemtetszésüket tüntetések formájában, jelezvén a kormányok számára, hogy az egyre gyarapodó megszorítócsomagok nem nyerték el tetszésüket, és más megoldásokban látnák a jövőt.

A fentebb leírtak alapján kijelenthető, hogy bár Magyarországot sokan támadják, az eurózána jelen helyzetben a mediterrán régió által a legveszélyeztetettebb.

JEGYZETEK

¹ Szilágyi István: *Portugália és Spanyolország: kohéziós országok az Európai Unióban*. www.publikon.hu/application/essay/97_1.pdf

² Kószó Edit–Udvari Beáta: *Portugália és Spanyolország a globális gazdasági válságban – előzmények és következmények*. In: *Válság és válságkezelés az Európai Unió kohéziós országaiában*. Műhelytanulmányok, MT–PNGKI–2012/1, szerk.: Farkas Beáta, Voszka Éva, Mező Júlia, SZTE Gazdaságtudományi Kar, 2012.

³ Domonkos Endre: *Helyzetkép a spanyol gazdaságról*. Grotius, Tanulmányok, 2012. www.grotius.hu/publ/displ.asp?id=KOHSJQ

⁴ Éltető Andrea: *Spanyolország válaszáton*. MTA Világgaazdasági Kutatóintézet, 196. szám, 2010. április. www.vki.hu/kh/kh-196.pdf

- ⁵ Éltető Andrea: *A megsebzett bika. Spanyolország a válságban*. Európai Tükör, 2011/2. www.kormany.hu/download/9/10/20000/europai_tukor_2011_02.pdf
- ⁶ Francisco Carballo-Cruz: *Causes and consequences of the Spanish economic crisis: Why the recovery is taken so long?* www.doiserbia.nb.rs/img/doi/1452-595X/2011/1452-595X1103309C.pdf
- ⁷ A referencia kamatláb mértéke az 1997. évi 9,6%-ról 3,3%-ra zuhant 2007-re.
- ⁸ Domonkos, i. m.
- ⁹ www.origo.hu/ingatlan/20080716-csodbe-ment-a-martinsa-fadesa-ingatlan.html
- ¹⁰ Instituto Nacional de Estadística, Índice de Precios de Vivienda (IPV). Base 2007, Segundo trimestre de 2012. www.ine.es/daco/daco42/ipv/ipv0212.pdf
- ¹¹ www.frob.es/general/creacion.html
- ¹² Éltető: A megsebzett bika, i. m. 117–125. o.
- ¹³ Domonkos, i. m.
- ¹⁴ Ilyen volt az E-terv, amely 5 fő területre koncentrált: családok támogatása, vállalatok támogatása, a foglalkoztatás támogatása, pénzügyi és költségvetési intézkedések, valamint a gazdaság modernizálása.
- ¹⁵ http://elpais.com/diario/2009/09/27/economia/1254002406_850215.html
- ¹⁶ http://elpais.com/diario/2010/05/13/espana/1273701601_850215.html
- ¹⁷ Kószó–Udvari, i. m.
- ¹⁸ www.idealista.com/news/archivo/2011/12/30/0375125-todos-recortes-medidas-y-subidas-de-impuestos-anunciados-por-el-gobierno-de-rajoy
- ¹⁹ Domonkos, i. m.
- ²⁰ Éltető: A megsebzett bika, i. m.
- ²¹ Fátima Báñez, munkaügyi miniszter asszony.
- ²² www.elmundo.es/elmundo/2012/02/10/economia/1328861856.html; Domonkos, i. m.
- ²³ http://vilaggazdasagi.blog.hu/2012/02/01/munkaeropiaci_drama_spanyolorszagban
- ²⁴ http://hvg.hu/gazdasag/20120828_All_a_bal_Spanyolorszagban
- ²⁵ Spanish Strategy of Economic Policy: www.thespanisheconomy.com/SiteCollection-Documents/engb/Economic%20Outlook/120927_SpanishStrategyEconomicPolicy.pdf

Szabó Tibor Zsombor

A Felhők – Röpirat Széchenyi Hitele ellen

**„The Clouds” – Pamphlet Against
Széchenyi’s Political Essay Entitled „Credit”**

Összefoglalás

A munka egy igen értékes forrás, amely egy (ismeretlen) tipikus „pipás nemes” elutasító véleményét tartalmazza Széchenyi István Hitel (1830) című műve ellen. A kézirat (A Felhők. Röpirat Széchenyi Hitel cz. műve ellen.) lelőhelye a Pannonhalmi Főapátság levéltára. A kor kutatása szempontjából igen értékes és kuriózumnak számító forrásanyag közreadására mind ez idáig nem került sor. A Hitel-recepció szempontjából különösen érdekes a szöveg, mert – bár sok utalásból tudjuk, hogy a nemesség kiváltságaihoz ragaszkodó (ekkor még nagyobb) része elutasította (egyes rémhírek szerint: elégette) a Hitelt –, de egyetlenegy ilyen összefüggő, ezt az attitűdöt részleteiben megmutató gondolatsor sem maradt ránk. Az ismeretlen szerző reflektáltan (ironikusan, olykor szarkasztikusan) fejezi ki az „alkotmányfelforgató” írásról elutasító véleményét, s így megmutatja a nemesi gondolkodás több sajátosságát, politikai nyelvét, érvanyagát. A vitairat jövőbeli publikálása fontos adalékkal járul hozzá a reformkor genezisének és politikai gondolkodástörténetének megismeréséhez.

Summary

This pamphlet entitled 'Clouds' is a highly interesting historical source representing the dissenting opinion of (an unknown) gentry against Széchenyi's political essay entitled 'Credit' (1830). The manuscript ('Clouds', a pamphlet against Széchenyi's political essay, the 'Credit') was found in the historical archives of the Archabbey of Pannonhalma. This source material of great value, considered as a curiosity, has never been published. The text particularly is interesting in consideration of the general reception of the 'Credit', because no similarly coherent work detailing the attitude of the age has survived. Although several hints reveal that (at that time the majority of) the nobles insisted on their privileges and immunities and refused (according to some rumours: literally burnt) the 'Credit'. The unknown author expresses his negative opinion (ironically and sometimes satirically) of the unconstitutional ideas and gives an insight into the characteristic political language and argumentation of the peer mentality. Publication of the pamphlet may greatly contribute to our understanding of the evolution of the prevailing attitude the first half of the 19th century (widely known as the "Reform Age" in Hungarian history) and the history of political mentality.

Pannonhalmi diákéveim alatt tudós történész tanárom, Miskei Antal iránymutatásával került a kezembe „A Felhők” címet viselő röpirat. A Pannonhalmi Bencés Főapátság Levéltárában őrzött vitairat ismeretlen szerző válaszkézirata Széchenyi István 1830-ban kiadott Hitel c. munkájára. A kor kutatása szempontjából igen értékes és kurióznak számító forrásanyag közreadására mind ez idáig nem került sor.

Az alábbiakban a kézirat tartalma azon metodikát követve kerül bemutatásra, hogy a benne foglalt fő gondolat- és érvanyag mellett Széchenyi István e körben releváns eszméibe is röviden bepillantást tehessen az olvasó. Ennek megfelelően röviden szólunk majd a Hitel megjelenésének közvetlen irodalmi visszhangjáról, és arról, hogy *A Felhők* miként helyezkedik bele ebbe a kortársak által (ki)alakított fogadtatási környezetbe.

A Felhők szerzője a saját Hitel-ellenes helyzetét az ókori kultúra nagyjainak segítségével hívásával interpretálja. Magát ugyanis Arisztophanészhez hasonlítja, aki Szókratésszel való szembehelyezkedését A Felhők című vígjátékában fejezte ki. A komédiában Arisztophanész a szofisták új nevelési irányát gúnyolta, és annak fő képviselőjéül Szókratészt, kinek Athén utcáin felettébb ismeretes, komikus külső megjelenése hálás alaknak bizonyult számára.

A felhőmotívumot egy azonos helyzet két különböző módon való szemléltetésével bontja ki a szerző a következőképpen: „Szép a felhő, míg csak a Naptól kölcsönzött aranyos tornyaival közelíteni látszik: jó, szükséges, tenyésztő lehet. Így szép a Hitel. Míg csak azon oldalról látszik: előbbre, s följebbre magyar! De vajmi megvető, irtóztató, zordon, amint a Napot befődte, villog, jégzáporral, s ezer mennykővel rettent, ha így hangzik: *szállj le nemes, ülj fel paraszt!*”¹ Az utóbbi fordulatot az egész vitairat mottójaként beállítva a korszakról szóló szakirodalom kiváló írói is megemlítik.² Fontos megjegyezni azonban, hogy a nyilvánosság csak ezen rövid utalásokból és hivatkozásokból értesült a korszak kutatása szempontjából mérőöldkőnek számító polemizáló röpiratról.

Mint ismeretes, Széchenyi Hitel című műve 1830. január 27-én Petrózai Trattner és Károlyi István könyvnyomtató intézetében, Pesten látott napvilágot.³ Széchenyi tudatában volt annak, hogy korszakalkotó munkája erősen megosztja majd a közvéleményt, amit 1830. január 30. napján Felsőbüki Nagy Pálnak írt levelében a következőképpen fogalmaz meg: „*Sok keserű van benne – tudom barátim számát nem fogja nagyobbítani – azonban eltűröm.*”⁴

Valóban, a Hitel körül polarizálódó közvélemény gondolatisága számos egymással ellentétes reakciót váltott ki. Sokan üdvözölték a művet annak forradalmi hatása miatt, többen azt vélték, hogy a „magyarok teremője” „gyújtott világot” Magyarországon.⁵ Piringer Mihály bécsi udvari titkár, akkori kamarai tisztviselő a neki átadott példányt 1830. május 1-jén Széchenyit dicsérve a következő verses sorokkal köszönte meg: „Bölcs elméd térségét / Jó szíved mélységét csudálom. // Tanácsid feddőit / közjó mellőzőit sajnálom. // Ne bánd, ha ki szavaidtól irtózik / Csak ugyan a józan ész már bimbózik.”⁶ A rímbe szedett magasztaló sorok keltének napján Széchenyi viszont egészen más hírekről tudósít naplójában...

A pozitív fogadtatás mellett olyan rémhírek is terjedtek, hogy egyes vármegyékben a durva elutasítás a könyv elégetésében öltött testet. Ilyen hírekről tudósította ugyanis titkára, Tasner Antal Széchenyit, aki naplójában megemlítette, hogy Tasner mint bizonyosságot jelentette

Pestről, hogy Tolna vagy Torna megyében elégették a Hitelét.⁷

**Nem csoda tehát, hogy
a rendi közvélemény
erősen felfigyelt
a kemény kritikára ...**

A mű kritikát megfogalmazó bírálói azon régimódi nemesek közül kerültek ki, akik – mint A Felhők szerzője is – saját nemesi státusukat és életmódjukat látták a Hitel eszméi által veszélyeztetettnek. Ők voltak azok,

akik a nemesi előjogaikat biztosító, fennálló alkotmány rendszerében hittek, és emiatt Széchenyit parasztlázítónak, birtokháborítónak, mi több, alkotmányfelforgatónak nevezték.⁸

A Hitellel Széchenyi elsősorban a nemesi réteget szerette volna maradiságából és fásultságából felébresztve haladásra bírni, mindazonáltal a cél elérése érdekében néhol durva, ugyanakkor figyelemfelkeltő utalásokkal, leírásokkal és helyzetelemzésekkel élt. A nemeseket az „elválatatlan pipával” ábrázolja, akik „minden előmenetelnek eleven gátjai”, és akik „here gyanánt csak henyélve híznak a haza zsírján”.⁹ Kíméletlenül gúnyolja a maradias, bárdolatlan, zsíros csizmában megjelenő és a szép hölgyek társaságában a „földre pökő”, pipaszagú nemeseket.¹⁰ Ennek okán írja Viszota Gyula találóan: „Valóságos tükör volt a Hitel a magyar nemesség számára, hogy meglássa benne elmaradottságát, torz alakját.”¹¹ Nem csoda tehát, hogy a rendi közvélemény erősen felfigyelt a kemény kritikára, „meglátta torz képét a tükörben”, és a Hitel megjelenése utáni időszak a rendi társadalom intenzív reakcióinak melegágyává vált.

Mint arra Iványi-Grünwald Béla, a Hitel irodalmi visszhangjának elemző kutatója is felhívja a figyelmet, az egykorú közhangulat állásfoglalásai a különböző adatokból, levelekből és feljegyzésekből állapíthatók meg, mivel a sajtó ebben a korban még nem töltött be meghatározó szerepet.¹² Tudunk egy Szombathelyről származó ismeretlen szerző kéziratáról, aki észrevételeiben kifejti, hogy a Hitelnek nagyobb a füstje, mint a lángja, és a könyvet nemes egyszerűséggel egyes magyarországi főbirtokosokhoz, illetve mágnásokhoz intézett

„satyrának” nevezi.¹³ Az Országgyűlésben is rendkívül megosztottak voltak a vélemények a „reformkor harsonájáról”¹⁴. Egyesek leszólták, mások viszont olyan okos gondolatok tárházának tartották, hogy nem hitték el, a mű valóban Széchenyitől származik.¹⁵ Ugyanezen a véleményen van A Felhők írója is, aki szerint a Hitel „[...] szép stílussal vagyon írva, sokban igaza van. Azt nem is egy ember, hanem egész társaság készítette.” A negatív kritikák között akadnak ugyanakkor szélsőségesebb megfogalmazások is: számos maradi nemes birtokrablónak, parasztlázítónak tartotta Széchenyit, és a munkát arra sem érdemesítette, hogy elolvassa.¹⁶ A parasztlázadásokról maga Széchenyi is tudósítja az utókort. Egy 1831. október 20-án kelt, báró Wesselényi Miklóshoz címzett levelében említi, hogy Erdélyben az a hír járja, a Hitel, illetőleg a Világ voltak gyűjtőpontjai a különféle pórzendüléseknek.¹⁷ Hasonló gondolatokat jegyez fel naplójába ugyanezen hónap 25. napján is, miszerint ifj. báró Eötvös Ignác elmesélése alapján olyan hír kelt szárnyra, hogy a parasztok lefordították a Hitelt, és ezt követően annak eszméit megértve és elsajátítva gyűjtogatni, gyilkolni kezdtek.¹⁸

A Felhők a fentebb vázolt, felettébb heterogén környezetben született. Fontos megemlíteni, hogy a vitairat pontos keletkezési időpontját nem ismerjük. Csupán azt az 5 hónapot kitevő időintervallumot tudjuk behatárolni, amikor a mű íródott. Ebben segítségünkre van az az irodalomtörténeti szempontból is relevanciával bíró tény, miszerint Guzmics Izidor¹⁹ Pannonthalmán 1830. július 22-én Kazinczy Ferenchez írt levelében a Hitel megosztó hatásáról tudósítja barátját. Idevágó releváns történeti adalék, hogy ekkorra a Hitel már harmadik kiadását érte meg. A kiadó ugyanis már a harmadszori megjelenéskor, tehát 1830 júniusában említést tett arról, hogy az azt megelőző 5 hónap alatt 2000-nél több példány fogyott el a könyvből.²⁰ Guzmics a Hitel ilyen fokú, már-már országosnak mondható elterjedtsége mellett értesíti tehát Kazinczyt arról, hogy „a Hitel felett mindenütt pálcát törnek”; az egyik egekig magasztalja, a másik pokolig legyalázza; ellene kiált mindaz, aki szeret régi magyarosan élni. Tudtul adja továbbá, hogy Zalából a Hitel ellen egy kézirat jutott kezébe, amiben egy pipás nemes szól társaihoz; jelszava az iratnak: szállj le nemes, ülj fel paraszt. A levélből kiderül továbbá, hogy A Felhők szerzője haragszik a táblabírák szaporítása miatt is.²¹

A közeljövőben közölni kívánt röpirat eleddig ismeretlen szerzője magát „pipás nemes embernek” vallja, és ennek megfelelően, illetve ehhez híven a szinte „csontkonzervatív” elutasító véleményét ironikus módon önti írásos formába. A pipázó nemesi attitűd tipikus megjelenése a kor sajátjának mondható. A pipás nemesség a rendi társadalom nemesi tagozódásának legalsó rétegébe tartozott, és fő jellemzője a szegénység volt. A „pipás”, valamint annak szinonimái, a „hétszilvafás”, valamint a „járomszeghugyozó” nemes bár kétséget kizáróan durván hangzott, de tagadhatatlanul szegénységre utalt.²² Mi sem bizonyítja jobban e vélemény mély társadalmi beágyazódottságát, minthogy ezekkel a megjelölésekkel a nép ajkán forgó közmondások is születtek.²³

A – bár pontatlan megjelölésű – „kisnemességbe” tartozó pipás nemesek az egyazon nemesi szabadság elve alapján ugyanazokkal a nemesi kiváltságokkal rendelkeztek, mint módosabb nemestársaik. E jogukat Werbőczy Tripartitumból eredeztették, hiszen annak híres-neves Primaie nonusa kimondta, hogy minden nemes egy és ugyanazon szabadságot (*una et eadem libertas*) élvezett. A teljesség igénye és kényszere nélkül ilyen jog volt példának okáért a nemesember személyes szabadságának és sérthetetlenségének kimondása, valamint annak kinyilvánítása is, hogy a nemes csak és kizárólag a törvényesen megkoronázott királyának a hatalma alatt áll. Ezenfelül – már csak tárgykörünk kíváncsága szerint is – két jogosultság emelendő ki, nevezetesen, hogy „fekvő jószágot” (ti. ingatlant) kizárólag nemesember szerezhette, illetve hogy a nemes ingó és ingatlan vagyona az adó és jobbágyi szolgáltatások különféle fajtái alól mentességet élvezett.²⁴ Ebből láthatjuk, hogy Széchenyinek azon törekvései, miszerint a közteherviselés érdekében ki kívánta terjeszteni az adó- és vámkötelezettséget a nemességre, továbbá az ősiség eltörlésének javaslatával a szabad tulajdon eszméjét próbálta hazánkban elterjeszteni, a legfájdalmasabban a kisnemességet, és ezen belül a már-már nincstelennek számító szegényebb réteget sújtotta volna. Emiatt érthető a pipás nemesek, köztük röpiratunk szerzőjének ellenkezése is, illetve az, hogy ez volt az a társadalmi réteg, amelyik a legerőteljesebben ragaszkodott a még megmaradt kiváltságaihoz.

A pipás nemesek életmódjára vonatkozóan a kézirat bevezetőjében olvasható: „Nekem ugyan se decimám, se nónám, se sedecimám

nincs félténivaló a magyar földön.” Ez a megfogalmazás is árulkodik a kismemesek szűkölködő anyagi viszonyairól. A kismemesek rétegére jellemző volt ugyanis, hogy a pénzszerzés lehetősége a földművelésben, illetve termény- és jószágértékesítésben merült ki. Ez arra is következtetni enged, hogy tárgyi és szellemi kultúrájuk megegyezett a nemtelen parasztokéval.²⁵ Ennek következetesen ellentmondanak vitairatunk írójának szellemi és kulturális kvalitásai. A forrásanyagban több helyütt előfordulnak latin, német, olasz és francia nyelvű megfogalmazások, idézetek, szentenciák. Ez azért is feltűnő, mivel a korrall foglalkozó néprajztörténeti kutatások a nemesek, és ezen belül a kismemesek műveltségének csekély színvonalára mutatnak rá.²⁶ Az anonimitásban maradó író azonban latinul értett, és fogalmazott is! Ez a röpiratra alapozott tény azért is kiváltképpen meglepő, mivel a kutatások szerint a nemesség hibás és hiányos latin nyelvtudása a közvélekedésben állandóan panasz és kritika tárgyát képezte.²⁷ Ezt mindazonáltal egy magát pipás nemesnek valló szerző is osztotta, aki az öregebb prókátorok panaszaira – melyek szerint fiatal segédjeik már nem tudnak deákul (értsd: latinul) – teljes megértéssel reagált. Kifejtette továbbá, hogy a prókátorok panaszait kénytelen elhinni, hiszen ők, akik még mindent latinul tanultak, nem tudtak többet, mint amennyire szükségük volt, vagy talán még annyit sem.²⁸

De mit is szeretett volna elérni Széchenyi az államformával, a társadalommal, de kiváltképpen a nemesekkel kapcsolatban? A Hítel alapgondolatai között szerepeltek az ősiség, azaz a nemesi birtok elidegeníthetetlenségének eltörlése, és ez által a hitelfolyósítás stabilitásának előmozdítása. Ugyancsak hátramosztató tényező volt ebben a tekintetben a fiskalitás, azaz a kincstár „háramlás” joga. Ezen elavult jogintézmények megszüntetése a szabad birtokforgalom kibontakozásához vezetett volna Széchenyi közgazdasági területet is érintő elmélete szerint. A gazdasági tárgyú felismerés segített volna a magyar birtokosok pénzügyi helyzetén, akik jóval szegényebbek voltak, mint birtokaikhoz képest lenniük kellett volna. De az újítást hozo elképzelések sora nem áll meg e helyen. Mint arra Barta István tanulmányában rámutatott, az ősiség, mint a magyar feudalizmus alapintézménye, megszüntetésének szándéka az ahhoz szervesen kapcsolódó változásokat logikusan végiggondolva, célként tűzte ki a feudalizmus más, a korszakhoz képest elavult intézményeinek eltörlését.²⁹

Ebben a tekintetben a polgári átalakulás irányába ható eszme volt továbbá a földesúri és a paraszti birtokok elkülönítése, és az ebből eredő szabad polgári tulajdon megteremtése. Széchenyi a parasztokat érdekeltté akarta tenni a termelésben azzal a sok kritikát kiváltó, ugyanakkor a korszakban egyedülálló teóriájával, amely alapján a jobbágy is sajátjaként bírhatta volna az általa megművelt földet. Mindezzel a gazdasági hatékonyság növelését célozta meg, ugyanakkor szabad tulajdont adott volna az évszázadokon keresztül elnyomásban és mai fogalmaink szerint a legkíméletlenebb jogfosztottságban élő parasztság, tehát „a haza legszámosabb, s így legfőbb tekintetre méltó része”³⁰ számára. A jobbágyok birtokbírhatási joga alkotmányjogi szempontból az alkotmányban foglalt (szabadság)jogoknak az állampolgárokra való egyenlő kiterjesztésével járt volna, amit Széchenyi explicit módon ki is fejezett művében, amikor „az elavult rozsdás szisztéma bilincseiből való kiszabadulásról” beszélve előterjesztette, hogy „mily valódi létre s eleven életre juthatna hazánk minden honbelink felszabadítása s polgári jussokban részesülhetése által”. Erről gondolkodva tette fel Széchenyi a kérdést, hogy „*vajon mit szülne az alkotmány egyenlő kiterjesztése az ország minden lakosára?*”³¹

A robot és a dézsma eltörlése mellett foglal állást, rámutatva azok haszontalan és irracionális voltára. A korszakban újdonságnak számító, a felvilágosodás eszméjétől átitatott gondolatát a következőképpen jegyezte fel Széchenyi: „[...] de ellenben se bot, se vessző nem hozott még egy országot is virulásra, s csak halvány s rossz illatú virágokat természet a kényszerítve dolgozó kéz. S akárki mit mond, csak azon társaságbeli szabadság, mely mindenkinek helyeztetése szerint igazait s terheit kiszabja, emelheti fel az egészet legdicsőbb pontra; s kit a sors alacsony helyzetbe tett, hol kézi munka által teljesítheti be célját, az ne vesztegesse óráit hiába, hanem állhatatos munka legyen foglalatossága, de arra ösztöne s vágyódása is legyen”.³² Ugyanígy visszavonni kívánta a kilencedet, valamint a céheket, árszabásokat és belső vámokat, ezzel is megteremtven az ipar és kereskedelem még nagyobb fokú szabadságát.³³ A kifejtett jogi és társadalmi viszonyok voltak premisszái azon feloldhatatlan ellentéteknek, mik szerint a birtokosok, habár vagyonukat tekintve módosak voltak, ténylegesen azonban majdhogynem koldusbotra jutottak. Természetesen ilyen körülmények között a fejlődésről szó sem lehe-

tett. Széchenyi 1828. július 18-án kelt naplófeljegyzésében így ír erről: „[...] Magyarország alkotmánya – vagyis tulajdonképpen a parasztnak a földbirtokosokhoz való viszonya – oly kevésbé megalapozott, hogy egy liberális és igazságosan gondolkozó embernek valami más jövedelem kelleme-
sebb kell, hogy legyen, mint egy magyar birtok – csupa erdő, mocsár, unalmas, tudatlan, de annál pöffeszkedőbb szomszédok – mindenféle bőség és ínség kéz a kézben.”³⁴

Széchenyi – főleg angliai és franciaországi utazásai során szerzett tapasztalataiból kiindulva – a magyar alkotmány hibáit abban látta, hogy a nemesek elszaporodásának nem volt gátja, továbbá a főnemességnek megvolt az az előjoga, hogy az országgyűlésen képviseltesse magát. De ezeknél is súlyosabb, a gazdasághoz kapcsolódó érvágás volt, hogy a nemes nem fizetett adót, illetőleg vámot sem.³⁵

Ezen egyoldalú privilégiumok miatt a fejlődés véleménye szerint kizárt volt, s ilyen állapotok mellett – hazája iránt való szeretetéből is – a herderi jóslat beteljesedésétől félt, mi szerint a magyarság lassan elsatnyul, elhal környezetében.³⁶

Mint már a cikkünk elején kifejtettük, Széchenyi tudta, hogy legnagyobb munkájának megjelenése aligha fog osztatlan sikert aratni. De célkitűzésének véghezvitelében korántsem aggódott az éles kritika miatt, melyet a Hittelben így fogalmaz meg: „De célunk nem az, hogy számos úgynevezett jóakarókat s barátokat szerezzünk, kik egy nap egekbe emelni, másnap pedig sárral lennének hajlandók bennünket hajigálni, amint tudniillik hiúságoknak kedvezünk vagy ellenezünk, hanem hogy használjunk.”³⁷

Milyen válaszokat adott A Felhők szerzője tehát Széchenyi véleményére? A Hittel alapgondolatainak rövid összefoglalása után az író pontokba szedve végigmegy az egyes újtó eszmék során, és kommentálja azokat a saját szája íze szerint. Stílusa meglehetősen elbeszélő, többször ironiába, néhol szarkazmusba „torkollik”, mindazonáltal eszméinek leírása koherens, de véleményét sok helyütt nem követi indoklás vagy bármifajta kifejtés.

A Hitelt a szöveg méltóságos nagy felhőnek titulálja, ugyanakkor kiemeli veszedelmes mivoltát, amely villámaival olyan pusztításokat tud

... tudta, hogy legnagyobb munkájának megjelenése aligha fog osztatlan sikert aratni.

okozni, amely lerombolja hazánk több évszázada álló épületét. A továbbiakban a kéziratban található sorrendet követve tárgyaljuk egyenként a Hitelnek a szerző által kiemelt főbb gondolatait, és az azokra adott válaszokat, kritikákat.

A kereskedés hiányára utaló, Hitelben foglalt megállapítást szerzőnk következetesen visszautasítja. Mindezt azzal a véleményével támasztja alá, hogy olyan fokú kereskedelem, amely a nemzetnek szükséges, megtalálható Magyarországon, egyébiránt felhívja Széchenyi figyelmét, hogy annyi terményt és terméket (pl. gyapjút, marha, bor, gabona, dohány, illetőleg kőszén) egy európai országból sem exportálnak, mint hazánkból. Az ebből származó, a hazai nagy-, illetve kisbirtokosokra, de még a parasztokra háramló haszon is sokkal nagyobb mértékű, mint amelyet a külföldi spekulánsok a kereskedelmi ügyletekből nyernek. A nyereséges és virágzó kereskedelemre utalnak a röpirat megjelenése előtti 30 év alatt épített, és/vagy felújított épületek, kastélyok, majorok, gazdasági épületek, de ugyanerre engednek következtetni a belföldi állóvizeknek és az úthálózatnak rendbetétele, szabályozása is. A szerző mindezekből, de legfőképpen a hitel hiányából a nemzet nagyobb dicsőségét eredezteti, hiszen álláspontja szerint nincs nagyobb elismerés annál, minthogy a nemzet nem szorul a külföld kölcsönére.

Széchenyinek a magyar alkotmányról és az abban rögzített nemesi privilégiumok gátló szerepéről alkotott nézetét a vitairat a leghevesebb ellenzés tárgyává teszi, miként annak tartalmát megfordítva kijelenti, hogy csak szabad nemzetnek van lehetősége több hitelt szerezni, „mert men-nél bizonyosabb a birtokban való megmaradása az adósnak, annál bátor-ságosabb lábon áll a hitele”. Közbevetőleg fontos megemlíteni, hogy a pi-pás nemes író eszmerendszerében a magyar konstitúcióban foglalt ne-mességre vonatkozó sarkalatos kiváltságok („cardinalis praerogativa”) egyet jelentettek a szabadságjogok létezésével. A Hitelben ugyanis Szé-chenyi az anakronisztikus szellemű alkotmány fennállásából vezette le a hitel hiányát. Ezt az ellentétet, és egyben a csalódást kifejező bírálatot a vitairat régies nyelven a következőképpen tárja elénk:

„Aki igaz hazafinak akar tartatni, annak fő kötelessége a hazája tör-vényes alkotmányát védeni, és nem fitymálva ellene kikelni, mert amely nemzet az ő hazai törvényeinek, szokásainak megtartásával nem gon-dol, az az: aki a keserves szolgálagra hajlik.”³⁸

A vitairat – mint látható – jellemzően „kifakad” Széchenyi külföldi tapasztalataiból táplálkozó alkotmánykritikája ellen. Köztudott, hogy a gróf bel- és külföldi utazásai közben szerzett impressziói okán mindjobban belátta, hogy a nemzet és az ország nagyon hátramaradott, és annak tévhitei szerfőlött mély gyökeret vertek.³⁹ Mindezek taglalása kerekében keserű szatírával jellemzi az elidegenedett arisztokráciát, akik tehetőségükből fakadóan külföldre utazgatnak, de az ottani újításokra nincsenek figyelemmel. De ugyanígy kiemeli egyes túlzó magyar szólások (mint példának okáért az „extra Hungariam non est vita”) nevetségességét, rámutatva annak hiábavaló, kacagást vagy szánakozást kiváltó mivoltára.⁴⁰ A Hitel írója megbotránkozva gúnyolja az egy helyben élő maradi nemeseket, akik mindenről oktatólag beszélnek, ámbár a negyedik vármegyében se voltak.⁴¹

Ezzel szemben vitairatunk szerzője azon mágnásokat és módosabb birtokosokat veszi éles kritika alá, akik a saját hazájukat és annak alkotmánya eredetét nem ismerve külföldre utaznak, majd amit jónak és hasznosnak, valamint hazájuk tökéletesítésére alkalmasnak vélnék, azt hazatérve a saját konstitúciójukba szeretnék foglalni, tehát a maguk alkotmányát az idegen nemzetek fő jogforrásának képére akarják „rámázni”.⁴²

Az ilyen államférfiaknak rövid tanmesével szolgál szerzőnk, ami-ben figyelmükbe ajánlja a néhai XIV. Lajos francia király ítéletét, aki egy korabeli fiatal magyarhoz, aki Franciaországba indult a frank látványosságokat megcsodálni, azt a kérdést intézte, hogy Magyarországon járva Füred vidékét látta-e, illetőleg a tihanyi ekhót volt-e szerencséje hallani? Az ifjú vándor nemleges válaszára a bölcs király azt a tanácsot adta, hogy menjen vissza hazájába, és ha annak állapotát, és az abban számtalanul előforduló természeti csodákat megtekintette és kitanulta, csak akkor induljon el hazájából a külföldi ritkaságok vizsgálására!⁴³

S végül, de nem utolsósorban a nemeseket az ismeretlenségbe burkolózó véleményformáló az ész és erkölcs csillagaival ékeskedő uraknak tartja, akik a szüleiktől kapott nevelés segítségével, valamint az életük és szerencséjük kockáztatásával vívták ki az úri címet, és ilyen minőségükben vannak hazájuk szolgálatára. Erre való tekintettel a nemesi rétegnek az adózás, illetőleg az utazás és kereskedelem miatt kiszabott vámfizetés alóli mentessége megtartásáért száll síkra. A jobbágyok szabadságjogáról természetesen ilyen érvek mellett hal-

lani sem akar. Elképzelhetetlennek tartja ugyanis a jogegyenlőséget, hiszen a természet törvényére hivatkozva a fennálló megkülönböztetést a nemesi címmel rendelkező birtokos és e tekintetben nincstelen jobbágy között megfelelőnek tartja, mondván „*a nemes ésszel, a nemtelen dolgozzon kézzel*”⁴⁴.

A kézirat végén található berekesztő gondolatok a fennálló alkotmány oltalma körül csoportosulnak. A nemesek ekkor még nagyobb része közös álláspontjának védelmét nyilvánítja az ismeretlen szerző a legfontosabb célnak, kiemelve az eszmetársak szakadási lehetőségének veszélyét, amit a római katolikus egyház szétválásával példáz, ami később a keresztények öldökléséhez vezetett. Véleménye és egyben felhívása arról tesz tanúbizonyságot, hogy a pipás nemesek „tulajdonának” tekintett szellemiség mindenekfelett áll, ami nem más, mint a „konstitúciót védeni!”⁴⁵.

A szóban forgó röpirat jelentőségére a kor kutatását figyelembe véve feltétlenül utalni kell. Tesszük ezt annál is inkább, hiszen bár sok egyoldalú utalásból tudjuk, hogy a reformkori rendi társadalom kiváltságaihoz ragaszkodó (ekkor még nagyobb) része elutasította, vagy – mint az az értekezés első részében hosszabban kifejtésre került – egyes rémhírek szerint elégette a Hitelt, de egyetlenegy ilyen összefüggő, ezt az attitűdöt és kifejezési módot részleteiben megmutató gondolatsor sem maradt ránk. Az ismeretlen szerző reflektáltan fejezi ki az „alkotmányfelforgató” írásról elutasító véleményét, s ezzel megmutatja a nemesi, és kiváltképpen a pipás nemesi gondolkodás több sajátosságát, politikai nyelvét, érvanyagát, ezzel is hozzájárulva a reformkor genezisének és politikai gondolkodástörténetének megismeréséhez és megértéséhez.

JEGYZETEK

¹ Jelen értekezésünk idézeteiben a kézirat és más egykorú mű szövegét modernizált helyesírással adjuk közre. A központosításban, a nagy- és kisbetűk írásában, a hosszú és rövid magán-, illetve mássalhangzók használatában, a tulajdonnevek írásában, illetve a szavak egybe- és különírásában a mai magyar helyesírás szabályait követjük. A forráskiadásban ettől eltérően a betűhív, jegyzetelt forma kerül alkalmazásra. (Az utolsó mellékmondat kiemelése tőlem – Sz. T. Zs.)

² Lásd Iványi-Grünwald Béla: *Gr. Széchenyi István, Hitel*. Budapest, 1930, 256. o. és Oplatka András: *Széchenyi István*. Osiris Kiadó, Budapest, 2010, 187. o.

- ³ Pintér (Binder) Pál: *A száz-éves Hitel*. Különlenyomat a Nagykőrösi Arany János Társaság Évkönyvei VI. kötetéből, Nagykőrös, 1930–1931., 3. o.
- ⁴ Majláth Béla: *Gróf Széchenyi István levelei I.* 122. sz. levél, Budapest, 1889, 144. o. (Kiemelés tőlem – Sz. T. Zs.)
- ⁵ Vö. *Gróf Széchenyi István naplói IV. kötet (1830–1836)*. Szerk.: Viszota Gyula, Magyar Történelmi Társulat, Budapest, 1934, 70. o.
- ⁶ Viszota Gyula: *A kortársak Széchenyi Hiteléről* (Harmadik, befejező közlemény). Irodalomtörténeti közlemények, szerk.: Császár Elemér, 45, (1935) 350. o.
- ⁷ Vö. Széchenyi István: *Napló*. Ford.: Jékely Zoltán, Györffy Miklós, vál., szerk. Oltványi Ambrus, Gondolat, Budapest, 1982, 636. o. Az eredeti szöveg: „So eben schreibt mir Tasner von Pest als eine bestimmte Sache, dass mein Hitel im Tolnaer oder Tornaer Comitatus verbrannt worden sey.”; Gróf Széchenyi István naplói..., i. m. 40–41. o.
- ⁸ Kiemeli Velkey Ferenc, aki a reformkort kutató történész tudósként lényegre törő összefoglalását és elemzését adja a Hitel-recepciónak tankönyvi formában. Vö. Csorba László–Velkey Ferenc: *Reform és forradalom 1790–1849*. Csokonai Kiadó, Debrecen, 1998, 102. o.
- ⁹ Gróf Széchenyi István: *Hitel*. Hasonmás kiadás az első kiadás 150. évfordulóján. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1979, XVIII. o.
- ¹⁰ Uo. 68.
- ¹¹ Viszota Gyula: *A százéves Hitel*. Elnöki megnyitó beszéd a Magyar Irodalomtörténeti Társaság 1930. évi közgyűlésén. Irodalomtörténet, szerk.: Pintér Jenő, 19, 1930, 139. o.
- ¹² Iványi-Grünwald, i. m. 252. o.
- ¹³ N. N.: *Gr. Sz. I. azon munkájának, melynek neve Hitel kivonata, csekély észrevételekkel*. Közli: Iványi-Grünwald, i. m. 683–692. o.
- ¹⁴ A Hitel e megnevezését Velkey Ferencről kölcsönöztem.
- ¹⁵ Zichy Antal: *Gróf Széchenyi István naplói*. Adalék a nagy hazafi jellemrajzához. Athenaeum R. Társulat, Budapest, 1884, 222. o.
- ¹⁶ Gergely András: *Széchenyiről röviden*. In: Széchenyi István válogatott művei. Szerk.: Spira György, Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1991, 1237. o.
- ¹⁷ Majláth, i. m., 154. sz. levél, 202. o.
- ¹⁸ Széchenyi István: *Napló*, i. m. 696. sk.
- ¹⁹ Guzmics (László) Izidor OSB (1786. április 7.–1839. szept. 1.) bencés szerzetes, teológiai doktor, a Magyar Tudományos Akadémia tiszteletbeli tagja. Kovács Tamás pannonhalmi főapát 1832. szeptember 8-án tanári és írói érdemei elismeréseként Bakonybél apátjává nevezte ki, beiktatására 1832. október 14. napján került sor. Lásd Briedl Fidél: *Guzmics Izidor bakonybéli apát életrajza*. Pest, 1840, 3. skk.

- ²⁰ Vö. Gróf Széchenyi István naplói, i. m. 70. o.
- ²¹ *Guzmics Izidór és Kazinczy Ferencz közti levelezés 1822-től 1831-ig.* Szerk.: Gulyás Elek, Esztergom, 1860, 234–235. o. és *Kazinczy Ferencz levelezése.* 1829. január 1. – 1831. augusztus 20. 5193. sz. levél. Szerk.: Váczy János, Budapest, 1911, 345. o.; Vö. Iványi-Grünwald, i. m. 251. és Viszota: *A kortársak...*, (Második közlemény), i. m. 239. o.
- ²² Kósa László: *„Hét szilvafa árnyékában”. A nemesség alsó rétegének élete és mentalitása a rendi társadalom utolsó évtizedeiben Magyarországon.* Osiris Kiadó, Budapest, 2001, 23. o.
- ²³ Vö. Erdélyi János: *Magyar közmondások könyve.* 5682. artikulussal, Pest, 1851, 299. o.
- ²⁴ Pálmány Béla: *A magyar nemesség átrétegződése a kései feudalizmus századaiban. Módszertani problémák, fogalmak, források.* In: *A magyar polgári átalakulás kérdései.* Tanulmányok Szabad György 60. születésnapjára. Szerk.: Dénes Iván Zoltán, Gergely András, Pajkossy Gábor, ELTE BTK, Budapest, 1984, 41. o.
- ²⁵ Pálmány Béla: *A magyarországi nemesség társadalmi tagozódása 1686-1815.* Mágnások, birtokosok, címerlevelek. Rendi társadalom – polgári társadalom 9. Konferencia, Pécsvárad, 1995. szeptember 12–13. Szerk.: Ódor Imre, Pálmány Béla, Takács Péter, Hajnal István Kör–KLTE Történelmi Intézete Segédtudományi Tanszék, Debrecen, 1997, 87. o.
- ²⁶ Kósa, i. m. 236. skk.
- ²⁷ Kósa, i. m. 253. o.
- ²⁸ Szűcs Ábrahám: *A’ Pipás Nemesek véleménye az adó, házi-adó, örök-váltság, ingatlan bírhatóság, emancipatio, hitel, ősiség, magyar és deák nyelv iránt.* Kecskemét, 1844, 104. sk.
- ²⁹ Barta István: *A Széchenyi-kérdés.* In: *Széchenyi István válogatott írásai.* Szerk.: Barta István, Gondolat, Budapest, 1959, 35. o.
- ³⁰ Gróf Széchenyi István: *Hitel*, i. m. 100.
- ³¹ Uo. 257–258. o. (Kiemelés tőlem – Sz. T. Zs.) Az idézeteket felhasználja Barta István is mértékadó tanulmányában. Barta, i. m. 35. o.
- ³² Gróf Széchenyi István: *Hitel*, i. m. 100. o.
- ³³ Csorba-Velkey, i. m. 100. sk.
- ³⁴ Széchenyi István: *Napló*, i. m. 552. o.
- ³⁵ Vö. Viszota: *A százéves...*, i. m. 137. o.
- ³⁶ Uo. 135.
- ³⁷ Gróf Széchenyi István: *Hitel*, i. m. XVII.
- ³⁸ N. N.: *A Felhők. Röpirat Széchenyi „Hitel” cz. műve ellen.* É. n. [1830.], 13–14. o.
- ³⁹ Vö. Viszota: *A százéves...*, 135. o.
- ⁴⁰ Vö. Gróf Széchenyi István: *Hitel*, i. m. 70. o. és Viszota: *A százéves...*, i. m. 138–139. o.

⁴¹ Uo. 68. o.

⁴² Vö. N. N.: A Felhők, i. m. 12. o.

⁴³ Uo. 12.

⁴⁴ Uo. 10. (Kiemelés tőlem – Sz. T. Zs.)

⁴⁵ Uo. 32.

Lentner Csaba

Bencsik Gábor Horthy-kötetéről

Review about Dr. Gábor Bencsik's Horthy-Book

ÖSSZEFOGLALÁS

Bencsik Gábor PhD, történész Horthy Miklósról írt könyvének immár hetedik kiadása látott napvilágot. Magyarország egykori kormányzójának történelmi szerepe máig ellentmondásos. A könyvben a szerző tudományos módszerekkel az igazi Horthyt próbálja bemutatni, így ír mind az előnyös, mind a kevésbé előnyös döntéseiről, és a döntések háttérében álló személyes motivációiról, neveltetéséről, életútjáról. No, és nem utolsósorban a történelmi korszakról, amelyben Horthy élt, és próbálta a magyarság érdekeit képviselni.

SUMMARY

The seventh edition of a book of Miklós Horthy by historian Gábor Bencsik has been published recently. The role played by Hungary's one-time governor in history is controversial. In an effort to give a picture of the genuine Horthy by scientific

methods, the author tackles on both his decisions that turned out to be successes and those which ended up in failure, as well as his personal motives, education and path. Last but not least, he also gives an outline of the historical period in which Horthy lived and tried to represent Hungarian interests.

RENDSZERVÁLTÁS ÓTA (IS) REGNÁLÓ NÉZETEK HORTHYRÓL

Több mint két évtized telt el azóta, hogy lezajlott az első szabad választás. Még mindig hatnának a régi elvárások és értékrendek? Nem lehetetlen. Hiszen éppen mostanában mutattak rá tudományos kutatók, hogy a Horthy-rendszerről örökölt ideológia egyes elemei (a hazának és a családnak a két világháború között uralkodó konzervatív értelmezései, irredenta eszmék) szinte a föld alatt tovább éltek... A Horthy-rezsim politikai

PROF. DR. LENTNER CSABA egyetemi tanár a Nemzeti Közszerkeleti Egyetemen, a Polgári Szemle főszerkesztője (dr.lentnercsaba@gmail.com).

bukása után még hatnak, sőt felélénkülnek. Rainer M. János találó szóképpel „búvópatakokhoz” hasonlította a folyamatot: a föld alatt áramlik, szájról szájra, nemzedékről nemzedékre terjednek bizonyos gondolatok, és amikor lehetőség van rá, kitörnek a felszínre – olvashatjuk Kornai János 2012-ben kiadott könyvében.¹

Berend T. Iván, az MTA korábbi elnöke, jelenleg a Los Angeles-i UCLA egyetem tanárának álláspontja szerint minden európai ország számára döntő, és természetesen Magyarországra is vonatkozik, hogy az egyetlen kiút Európa, a további integráció és annak keretében történő fokozatos felzárkózás. Az elzárkózás sehova sem vezet, amit a két világháború közötti gazdasági nacionalizmusnak nevezett politika teljes kudarca is bizonyít.²

Martonyi János, a második (és az első) polgári kormány külügyminiszterének nyilatkozata Washingtonban: „Nem fogjuk rehabilitálni Horthy Miklóst vagy a rendszerét. Sehol sem fogunk hivatalosan emlékművet állítani neki.” Ennek indokául Martonyi a kormányzónak az 1944. október 15. – a nyilas hatalomátvétel – után játszott szerepére hivatkozott.³

A történelmi korok megítélése objektív, több szempontú vizsgálódás alapján lehetséges.⁴ Lapozzunk is bele a könyvbe, írjuk le, miről szól Bencsik dr. könyve, milyen tudományos módszertant alkalmaz, melyek a konklúziói e sokak által, mindkét oldalról máig vitatott történelmi korszakról és vezetőjéről, vitéz nagybányai Horthy Miklósról, az egykori kormányzóról.

LAPOZZUNK BELE A KÖNYVBÉ

„A Verne Gyula tollára illő mesebeli utazás 1894 májusában ért véget. Horthy fe-

lejthetetlen élményekkel, a szó minden értelmében kitarult horizonttal tért vissza – valamint a bal karján egy nagyméretű tetoválással. Hol és hogyan szerezte be, nem tudni. Úgy látszik, utóbb megbánta a dolgot, mert később soha említés sem esett róla. Visszatérte után három hónapos szabadságot kapott, és természetesen nyomban hazautazott. Az első napokat Budapesten töltötte, elment a Nemzeti Színházba is. Emlékirataiban ismét valami meglepőről ad számot. »Az első sorban ültem, kifogástalan hallásom volt, mégis alig értettem meg valamit. Három éven át alig egy-két esetben hallottam magyar szót, nem csoda tehát, hogy időbe tellett, míg édes anyanyelvem soká nélkülözött hangjaihoz ismét hozzászóltam.« Itt valami nem stimmel: az ember három év alatt nem felejtí el az anyanyelvét.”

A fenti sorok Bencsik Gábor: Horthy Miklós. A kormányzó és kora című kötetéből, annak 24. oldaláról valók. És jól illusztrálják azt a tényt, hogy egy történelmi szereplő megítélésekor milyen sok szempontot kell mérlegre tennünk, egy ember személyisége milyen sok összetevőből áll össze. Ami a konkrét jelenséget illeti, Bencsik arra a következtetésre jut, hogy Horthy Miklós fiatal éveiben, a Monarchia tengerésztisztjeként egy időre valósággal homo monarchicussá, a Monarchia mint egységes állam polgárává vált. Nem arról van szó, hogy nemzeti identitást váltott, magyarságtudatával, sőt magyar öntudatával nem volt semmi probléma. Őfelsége tengerésztisztje a németet nem az osztrák nemzet, hanem az uralkodó és az összmonarchia nyelveként vette át, olyan sikeresen, hogy az mélyen belé ivódott, és idős korában, a portugáliai emigrációban olykor már keresnie kellett a magyar szavakat.

Mindez azonban a legkevésbé sem jelenti azt, hogy Horthy Miklós ne lett volna igaz hazafi, legalábbis a saját és kortársai felfogása szerint. Aktív államfőként, majd a múlt szereplőjeként rengeteg kritika érte, de a hazafiatlanság, nemzetétől való idegenség nem volt közöttük. Az ő szellemi gyökerei azonban nem a szabadságharc-hoz, majd pedig a Habsburg-házzal való szembenálláshoz vezetnek vissza. Egyetlen felmenője sem vett részt a szabadságharcban, ám középnemesként annál többet veszített a család a passzív ellenállás évtizedeiben. A parasztságot ez az ellenállás gyakorlatilag egyáltalán nem érintette, a városi polgárság is zavartalanul élte mindennapjait, az arisztokrácia külhoni utazásokkal tölthette az idejét, ám a középnemesség bezáródott a maga provinciális kisvilágába, el lévén zárva előle mind a katonai, mind a hivatalnoki pálya. A kiegyezés ezt az akadályt gördítette el, fényes karrierrek sorát indítva el. Gondoljunk csak bele: a dualizmus évtizedei alatt Horthy Miklós apja főrendi házi tagságig emelkedett, István bátyja lovassági tábornok lett, Szabolcs öccse főispán, ő maga pedig admirális – mindezt egy olyan családból, amelyről 1867-et megelőzően a megye határain kívül alig hallottak.

Így már érthetővé válik, hogy a fiatal Horthy, anélkül, hogy ennek tudatában lett volna, miért vált lelkében is a Monarchia polgárává. Figyelemre méltó ugyanakkor, hogy ez a belső folyamat még a dualizmus idején megállt, letisztult: Horthy nem váltott anyanyelvet még akkor sem, amikor az uralkodó szárnységi feladataira kapott megbízást. Holott számos forrás alapján tudjuk, hogy soha senkire nem tekintett akkora tisztelettel, mint Ferenc Józsefre – még a saját apjára sem. Horthyban megvalósult a Ferenc Józsefi idea: nemzeti identitását megőrizve azo-

nosult a birodalommal. A kor magyar nemzeti gondolkodói bizonyos ellen-szenvvel tekintettek erre az új önazonos-ságra, de ma már tudjuk, hogy akár az egyesült Európa szellemi elődjének is felfoghatjuk ezt a – végül összeomlásszerű kudarcba fulladt – közép-európai kísérle-tet.

Bencsik Gábor Horthy-életrajza az idén hetedik kiadásban látott napvilágot. Most már – mindnyájunk örömére – a té-mában számos színvonalas kötetrel kell versenyeznie, de amikor 2001-ben elő-ször megjelent, még csupán a két háború közötti időszak – érthetően – pozitívan el-fogult életrajzai, valamint a kommunista évtizedek durván torzító, történelemha-misító munkái voltak hozzáférhetők. Bencsik dr. kötetével egy időben jelent meg Thomas Sakmyster Admirális fehér lovon című, a korábbiaknál lényegesen kiegyensúlyozottabb monográfiája. Bencsik saját bevallása szerint „harag és elfo-gultság nélkül” írta munkáját, és noha a sorok közül rendre kiérződik választott főhőse iránti rokonszenve, valójában sike-resen oldotta meg a feladatot.

Egyik érdeme éppen az, hogy árnyalt képet fest mind Horthy személyiségéről, mind arról a politikai közegről, amelyben működött. A kötet utószavában, 2001-ben így ír: „Horthy Miklós megítéléséről máig sem alakult ki konszenzus. Sokan vannak, akik továbbra is egy retrográd, antide-mokratikus rendszer képviselőjét látják benne, aki terrorral jutott hatalomra, dik-tatórikus eszközökkel tartotta azt meg, ki-szolgáltatta Magyarországot a fasismus-nak, és akinek a lelkén sok százezer elhur-colt ártatlan ember, frontkatona és civil élete szárad. A szerző nem ringatja magát abban az illúzióban, hogy őket e kötet más meggyőződésre vezeti. Vannak olya-nok is, akik Horthyban Szent Istvánhoz,

Hunyadihoz, Kossuthhoz hasonló hőst látnak – meglehet, hogy ők csalódnak majd. De talán növekszik azok száma, akik nem előzetes feltevéseik igazolását keresik, hanem olyan információkat, amelyek segítségével harag és elfogultság nélkül alakíthatják saját véleményüket. A szerző legfőbb célja az volt, hogy az ő segítségükre legyen.”

A hét kiadás meglehetősen erős bizonyíték arra, hogy a célt sikerült elérni. Ami Horthy megítélését illeti, a nyilvánosság és az aktuálpolitika szintjén valószínűleg nem sokkal járunk előre, a közmegítélés azonban bizonyosan árnyaltabbá vált. Sok más forrás mellett Bencsik kötetéből is tudjuk például, hogy Horthy hatalomra kerülése nem a fehérterrornak köszönhető, hanem egy széles, nemzetközi konszenzusnak, amelynek kimunkálásában jelentős szerepet vitt az antant budapesti brit megbízottja. Tudjuk, hogy a fehérterrort nem Horthy vezette, sokkal inkább kényszerűen tűrte. Ahogy Prónay Pál, a megtorlások egyik vezéralakja fogalmazott: „Őneki (mármint Horthynak – L. Cs.) ragaszkodni kellett a különítményekhez, és nem is mert gátat vetni a büntetőexpedícióknak, amelyek sajnos a zsidósággal való leszámolást tűzték ki célul, mert különben elpártol tőle a nemzeti alapon álló tábor, és másvalaki köré csoportosul.”

Ezen a megállapításon az sem módosít, hogy több visszaemlékezésből tudjuk: bizalmas körben, radikális tisztársai körében Horthy olykor sokkal keményebb hangot ütött meg, mint amilyennek később tettei alapján mutatkozott. Ez a ketősség kormányzósága idején is megmaradt, és látogatói, akik nem ismerték ezt a tulajdonságát, sokszor meglepődtek. Azaz a tudattal jöttek el tőle, hogy teljesen azonosult a véleményükkel, aztán csodál-

kozva tapasztalták, hogy döntéseiben semmi sem tükröződik abból, amit a személyes találkozásokor mondott. A kormányzót időnként el tudta önteni a pulykaméreg, olyat csapott az asztalra, hogy fröcskölve repült a tintatartó – de súlyosan csalatkozott, aki azt hitte, hogy az ilyen pillanatokban kimondott szavak már kész döntésnek tekinthetők. Bencsik a kormányzó pozitív tulajdonságai közé sorolja, hogy Horthy tisztában volt saját korlátaival, és az egy Gömbös Gyula kivételével mindig megfontolt, tapasztalt politikusokra bízta a hatalom gyakorlását. E politikusok közül is kiemelkedik Bethlen István, aki valójában formát adott a két háború közötti politikai berendezkedésnek.

A két háború közötti időszak politikai berendezkedését a kormányzó hívei és ellenfelei egyaránt Horthy-rendszernek szokták nevezni – tévesen. Amint a kötetből is világosan kiderül, a kereteket egyértelműen Bethlen István alkotta meg egy évtizedig tartó miniszterelnöksége alatt, és bizonyos mértékig ellenőrzése alatt tartotta még azután is. Államjogi értelemben a korszak semmiképpen sem nevezhető prezidenciálisnak, a végrehajtó hatalomhoz az államfőnek kevés köze volt. A kormányzói jogkör közjogi szempontból középerősnek volt mondható, és Horthy a legutolsó évekig nem is kívánt ezen túlterjeszkedni. Bethlen István szigorú következetességgel megadta a kormányzónak az államfőnek kijáró tiszteletet, folyamatosan tájékoztatta az ügyek menetéről, Horthy pedig teljesen, mondhatnánk fenntartás nélkül megbízott benne, noha a kapcsolatuk barátnak nem volt nevezhető.

Talán ennek tudható be, hogy mikor Bethlen – kissé belefáradva a hatalom gyakorlásába – lemondott a miniszterel-

nökségről, Horthy Gömbös Gyulának adott kormányalakítási megbízatást, noha a kormánypárt vezére Bethlen maradt. Előre tudni lehetett, hogy itt két dudás került egy csárdába, előbb-utóbb kenyértörésre viszik a dolgot – a kormányzó pedig Gömbös oldalára állt.

„Adva van egy miniszterelnök (Gömbös – L. Cs.), aki az ellenzéket uszítja rá saját pártja többségére, és folyamatosan új koalícióval zsarolja, miközben olyan gúnnal beszél a többség vezérééről (Bethlenről – L. Cs.), ami még a politikában – ahol sok minden megesik – is több a soknál. A többség vezére pedig úgy igyekszik megbuktatni saját miniszterelnökét, hogy ismételt bizalmat szavaztat neki, miközben programját elszabotálja. A miniszterelnöknek ez lehetőséget ad arra, hogy folyamatosan panaszkodjék: gúzsba kötve kell táncolnia, a dolgok ezért nem haladnak előre. A »gúzsba kötő« Bethlen erre azt hajtogatja: az ég óvjon meg attól, hogy Gömbös a »saját táncát« lejtse – de más megoldást kínálni nem tud. Ennél zavarosabb víz már nem is lehet a pohárban. Horthy hosszú töprengés után úgy döntött, hogy kiönti ezt a zavaros vizet. Feloszlatta az országgyűlést, és ezzel elkövette első jelentős politikai hibáját. Akkor nem állt ki Bethlen mellett, amikor Magyarország egyetlen esélye a mozdulatlan-ságba dermedés lett volna.”

A fenti részlet szerencsésen világít rá arra, hogy a politikai játszmák a két háború között is olykor nehezen átláthatók voltak, és hogy Horthy alkalmanként hibázott, rossz döntéseket is hozott. A fent említett előrehozott választások Bethlen meggyengülését és a Gömbös nevével fémjelzett radikális erők megerősödését, Magyarországnak a német politikai vonalhoz való erőteljes közeledését hozták magukkal. Gömbös szinte a teljes tábornoki

kart németbarát tisztekkel cserélte le, ami később súlyosan megbosszulta magát. Ki szabadította a szellemet a palackból, és az övét követő kormányok erejéből már csupán e szellem elleni, végül vesztesnek bizonyult védekezésre futotta.

A kötet soraiból kiolvashatóan Bencsik nem rokonszenvez Gömbössel – de ez nem akadályozza meg abban, hogy vonzó tulajdonságait bemutassa. „Míg Teleki Pált gyakran lehetett látni olyan öltözékben, mint egy kirándulni induló gimnáziumi földrajztanár, Bethlen pedig úgy öltözött, mint egy disztíngvált angol úr, addig Gömbös számtalan kosztümmel lepte meg közönségét: hol gazdag díszmagyarban pompázott, hol pulóverben, zsebre dugott kézzel jelent meg, hol tábornoki egyenruhában, majd pedig zsakettban. A jelmez azonban csupán kellék volt azokhoz az »előadásokhoz«, amelyek során Gömbös elbűvölte közönségét.” Igen, a miniszterelnök színes, oldott, jó humorú egyéniség volt, ráadásul sodró erejű szónok, akinek egy időre nagyon sokan behódoltak. Horthy is.

Gömbös váratlan, súlyos vesebetegsége, majd halála után Horthy visszakozott, a megbízható, szélsőségektől mentes Darányi Kálmánt kérte fel a kormányalakításra. Darányi rendet csinált a kormánypártban, és megpróbálta megtörni az éledező szélsőjobb lendületét, Szálasi Ferenccet börtönbe záratta. „A felbolydult országot azonban ilyen intézkedésekkel már nem lehetett lecsillapítani”, írja Bencsik. „Az igazat megvallva nehéz megmondani, hogy milyenekkel lehetett volna.”

A kötet újra és újra kísérletet tesz arra, hogy – elsősorban Horthy saját Emlékirataira támaszkodva – rekonstruálja az idős államfő belső érzéseit. Kockázatos próbálkozás, szokatlan egy történeti igénnyel megírt életrajz esetében – de nem lehet

elvitatni, hogy gazdagítja a személyiségrajzot. A szerző joggal tételezi fel, hogy egy önvallomásban vannak árulkodó mondatok, amelyekből komoly következtetéseket is le lehet vonni, „Már ekkor feltűnt nekem rendkívüli emlékezőtehetsége (mármint Hitleré – L. Cs.), ennek segítségével ez az autodidakta sok mindent átfogó ismeretekre tett szert”, idézi a kötet Horthy Emlékiratait. „Ez az autodidakta” – a megfogalmazásból Bencsik valószínűleg nem alaptalanul következtet Horthy részéről némi lekicsinylésre. Annak a Horthynak a részéről, aki admirális-ként fejezte be a világháborút, szemben Hitler káplári rangjával.

A szerző egyébként sem feltételezi, hogy Horthy lélekben meghódolt volna a német kancellár előtt. Valószínűleg igaza van, amikor azt állítja, hogy a Hitlerhez intézett diplomáciai levelei ömlengő stílusából egyáltalán nem lehet következtetni a magyar államfő valódi érzéseire. Horthy ezer szállal kötődött a tág értelemben vett német kultúrához, a német második anyanyelve, vagy inkább apanyelve volt (saját édesapja iránti ambivalens érzelmei mellett valójában Ferenc Józsefben találta meg az apaideált), igazi nagyrabecsüléssel azonban inkább Angliára tekintett. Horthy nem volt mai értelemben vett demokrata, felfogását a tekintélytisztet, a felsőbbségnek való engedelmesség határozta meg – a brit demokráciának tehát inkább a konzervatív vonásai voltak számára rokonszenvesek. A németországi berendezkedésben éppen e konzervatív alapok szétdúlását, az ortegai értelemben vett tömegek lázadását látta (szinte bizonyos, hogy nem olvasta Ortega y Gasset korszakos művét), számára Hitler e tömegek élére álló diktátor volt.

A német kancellár hatalmas politikai sikerei azonban rá sem maradtak hatás

nélkül. Környezetében egyre többen váltak Hitler csodálójává, és mikor német támogatással megindult az egész ország által annyira várt területi revízió, Horthy – aki egyre nagyobb befolyást nyert a magyar politikára – elkötelezte magát a német szövetség mellett, akár Anglia ellenében is. Aminek sajnos egyenes következménye lett az antiszemitizmus törvényi szintre emelése.

Bethlen István, aki ekkor már a politikai küzdőtér szélére sodródott, világosan látta ezt a veszélyt, és a maga eszközeivel meg is próbált tenni ellene. Horthy nem volt ilyen bölcs, a törvényt aláírta, és ezzel személyes felelősséget is vállalt. Éleslátását – ahogy az egész országét – eltompította a revízió csodálatos ünnepségsorozata. Horthyt országgyarapítóként ünnepelte az ország, és az ekkor már hetvenedik évén túl járó államfő hagyta, hogy magával ragadja a lelkesedés. A régi barát, Teleki Pál öngyilkossága mélyen megrázta, de már nem hitt abban, hogy a németekkel szemben bármilyen alternatíva is létezne Magyarország számára. Következő látogatását Hitlernél maga kezdeményezte, feltehetően, hogy első kézből kapjon információt a nyílt német szövetség kereteiről és lehetőségeiről. Hitler udvarias volt és magabiztos, érzékeltette, hogy tulajdonképpen már nem is nagyon van szüksége Magyarországra.

A német vezér a Szovjetunió elleni hadba lépést sem szorgalmazta, sem akkor, sem később. Horthy azonban hagyta magát meggyőzni a németbarát magyar tábornokok által, és a sokat vitatott kassai bombázás után lényegében személyes döntést hozott a Szovjetunió elleni hadüzenetről. Sok szempontot figyelembe vehetünk ennek a döntésnek a megítélésénél, de ahogy Bencsik fogalmaz: „mind ezen megfontolások végén mégis ott áll a

tény: akkor, 1941. június 26-án a hadba lépés súlyos politikai hiba volt. Talán az sem túlzás, hogy ezen a napon Magyarország fordulóponthoz érkezett. Nem hiszünk, hogy elkerülhetette volna a sorsát, nem hiszünk, hogy kimaradhatott volna a háborúból, és megmenekülhetett volna a szovjet megszállástól. De azt igen, hogy az ország súlyos erkölcsi törést szenvedett, elkötelezte magát az igazságtalan háború mellett, és többé már nem lehetett megállítani azokat a nácibarát magyar erőket, amelyek az egyre erősebb elkötelezettség irányába hatottak. (...) Horthy Németországgal, pontosabban a náciizmussal szemben ekkor intellektuális értelemben elvesztette a csatát, és attól fogva már csak védekezésre futotta az erejéből.”

A kényszerpályán egyre gyorsuló ütemben rohant az ország a katasztrófa felé. Ennek a rohanásnak a valamelyes fékezésében pedig egyre nagyobb feladat jutott a kormánynak, az egyetlen olyan politikusnak, aki még élvezte az ország többségének bizalmát. Valódi eszközei azonban ekkorra már elfogytak, egyetlen reményét csupán abba vethette, hogy az ország a lehető legkisebb veszteséggel túléli a határainkhoz közelgő világégést. Amíg lehetett, saját megbízható embereire bízta a végrehajtó hatalom gyakorlását, amikor már nem lehetett, legalább olyan németbarát politikusokra, akik nem tesznek túl nagy kárt. Amikor világossá vált előtte, hogy a németek elveszítik a világháborút, nem túl erőteljes kísérleteket tett arra, hogy a nyugati szövetségesek kezére juttassa a Magyarország feletti döntés jogát, és elkerülje a szovjet megszállást. Reményeiben azonban csalatkoznia kellett.

Nyitva volt még számára az a lehetőség, hogy lemond, és belső vagy külső emigrációba vonul. Az egykori tengerész azonban semmi körülmények között nem volt

hajlandó elhagyni a süllyedő hajót. Történt egy kísérlet emigráns magyar kormány alakítására, erre a célra alkalmas összeget ki is juttattak a washingtoni magyar nagykövetségre, de aztán ezt a megoldást is elvetették. Horthy a helyén maradt, az 1944. március 19-i megszállást követően is.

Sokan sokféle magyarázatot igyekeztek adni arra, hogy a hivatalban lévő magyar államfő miért maradt a posztján, és ugyanakkor miért vonult teljes passzivitásba. Bencsik Ormos Mária álláspontját osztja, aki szerint a kormányzó erkölcsi értelemben egyfajta dermedt, cselekvésképtelen állapotba került, olyan problémával szembesült, amelyre képtelen volt akár csak részmegoldást is találni.

Ebből a dermedtségből először a budapesti gettó felszámolására, a budapesti izraelita lakosság deportálására tett előkészületek hallatán ébredt fel. Nem lehet elvitatni azt, hogy teljes politikai súlyát latba vetve leállította a deportálást, így közel kétszáz ezer honfitársát mentette meg. A körülmények arról győzték meg, hogy van bizonyos cselekvési tere. Bonyolult politikai játszmába kezdett, hogy elérje a német csapatok kivonását – Hitler erre ígéretet is tett –, majd pedig elfogadható kormány hatalomba emelését. Ért is el bizonyos sikereket, amelyek azzal kecsegtettek, hogy adott pillanatban ismét döntési helyzetbe kerülhet.

Ezt a pillanatot Horthy 1944. október 15-én érezte elérkezni. Pontosabban már öt héttel korábban, hiszen a szeptember 7-i koronatanácson (a kormányzó jelenlétében megtartott kormánytanácson) bejelentette fegyverszüneti szándékát. „A kormány tagjainak többsége azonban meghátrált a felelősség elől”, írja a kötet, „az idős államfőt lényegében magára hagyták ezen az ülésen, és a 11-i minisz-

tertanácson is. Pedig Horthy felkínálta a kibúvót. A minisztertanács jegyzőkönyve szerint »a kormányzó úr csak azt az egyetlen kérdést intézi a kormány tagjaihoz: kik vállalják elhatározásáért vele együtt a felelősséget, és kik nem. Elhatározása azonban a válaszoktól függetlenül végleges.«¹ A kormány tagjai, élükön Lakatos Gézával, kínos időhúzásba kezdtek, amely heteken át folytatódott. Horthy október 15-én vetett ennek véget. Ekkor már reménytelenül későn. A kiugrási kísérlet összeomlott, és vele a Horthy-korszak is.

Ami ezután történt, már csak epilógus. Bencsik Gábor kötete röviden, de hűen követi az eseményeket, a fogság heteit, az emigráció esztendeit. Az életút ténylegesen 1957. február 9-én, szellemi értelemben azonban 1956. november 4-én zárult. Ezen a napon hunyt ki számára minden remény, hogy még egyszer Magyarország földjére léphet. Ezt az utat már csak hamvai teheték meg. 1993-ban Kenderesen temették újra az Antall-kormány minisztereinek jelenlétében. Hazahozatalát a Magyar Tengerészek Egyesülete kezdeményezte. Antall József miniszterelnök kosszorút küldött, és családjával képviseltette magát.

„Horthy Miklós egyesek számára hős, mások számára visszataszító személyiség. Kétségtelenül egyik sem volt, de nem könnyű megítélni történetét”, írja a katolikus irányzatú francia La Croix budapesti tudósítója 1993-ban, a kenderesi újratemetés idején. Horthy, a történelmi személyiség és korának megítéléséhez ad objektív iránytűt Bencsik Gábor történész VII. kiadásban megjelent műve. Érdemes elolvasni!

(Dr. Bencsik Gábor: *Horthy Miklós. A kormányzó és kora. Magyar Mercurius Kiadó, Budapest, 2012, VII. kiadás, 288 oldal.*)

JEGYZETEK

¹ Kornai János: *A szocialista rendszer*. Kalligram Kiadó, 2012, bevezető fejezet, XVII. Kornai akadémikus Rainer M. János *Búvópatak* című írásából idéz, *Élet és Irodalom*, 2012. február 10. A teljesség igényével le kell írni, hogy Kornai hasonló veszélyes jelenséget vél felfedezni a kádári örökség továbbélése kapcsán is (Uo. IX.). E tekintetben Richard Rose: *Insiders and Outsiders. New Europe Barometer 2004*. Centre for the Study of Public Policy, Glasgow, UK, továbbá Vásárhelyi Mária: *Csalódások kora. Rendszer-váltás alulnézetben*. MTA, 2005 kutatásaira (is) hivatkozik. Kornai János a Horthy-, illetve a Kádár-korszak pozitív emlékeinek társadalmi léptékű továbbélésében a piacgazdaság, tegyük hozzá, az általa évtizedeken át favorizált, 2007-től azonban világméretű kudarcot vallott neoliberális piacgazdaság (és többpárti plurális demokrácia) közbeszéd szintjére eljutó sikertelenségének veszélyét vizionálja. Tegyük hozzá, Magyarországra asszociálva, nem alaptalanul... Nem lelhetünk ugyanis arra teljes bizonyosságot, hogy a piaci elemekkel átszőtt magyar tervgazdasági rendszer helyébe lépő, a Washingtoni Konszenzus kritika nélküli és nemzeti érdekeket háttérbe szorító átvételével járó termelési mód az optimális megoldás volt Közép-Kelet-Európában, különösen Magyarországon. Látva a társadalmi mozgólódásokat, amelyek a „nyaklő nélkül átvett” neoliberális gyakorlat negatív következményei, így a szélsőjobb és a szélsőbal előretörését, ezért a magyar viszonyokra erőltetett neoliberális piacgazdasági és társadalmi modellt mindenképpen kritikával kell illetni.

² Berend T. Iván: *Nevelő megszorítások? Népszabadság*, 2012. október 21. (interjú, készítette R. Hahn Veronika). Érdekes megközelítés Berend T. akadémikus további (válság alatt is) EU-integrációt javasló gondolata. Az interdependencia (lényegében a tagországok EU-tól van függősége) növekedése ugyanis egy konjunktúrában lévő világgazdasági régió és tagjai kapcsolatának velejárója, ahol a nemzeti gazdaságpolitikai mozgástér csökken. Ám amikor az EU-térségből országok kiesé-

séről, kilépéséről (dél-európai mediterrán térség) már forgatókönyvek léteznek, kérdéses, hogy a további EU-integrációnak milyen esélyei vannak, és főleg mi az értelme. Különösen egy negyed évszázada EU-integrációval küszködő, de változatlanul (sőt!) félperiférikus helyzetben lévő közép-európai ország számára. Berend T. Iván: *Europe in Crisis. Bolt from the Blue?* című könyvéből talán (Routledge Kiadó, UK, 2012) majd megismerhetjük verziójának mélyebb összefüggéseit is, főleg feltételezésének tudományos hátterét.

³ Martonyi Jánossal készült interjú. Origó Hírlapnőkötség. Washington, 2012. október 19. Martonyi dr. nyilatkozata, több más hasonló megnyilatkozásával egyetemben, alkalmas lehet olyan politikai következtetések levonására, hogy a második Orbán-kormány, de főleg annak vezetője (és szűkebb szellemi holdudvara), és a kormány/Fidesz egyes csoportjai között törésvonalak, de mini-

mum hajszálrepedések vannak a politikai identitás meghatározása tekintetében, főleg a konzervatív eszmékhez viszonyodva. Lehet azonban, hogy a külpolitika – technikai – elterelő hadműveletéről van szó mindössze, vagyis az országra nehezedő külpolitikai nyomás és megítélés enyhítéséről, amely a Fidesz-kormány konzervatív, egyidejűleg EU-integrációt lazító törekvéseiből fakad.

⁴ Bár a recenziót író kutatói álláspontja a 19. századi felemelkedő orosz irodalom kulcsfigurájának, Fjodor Mihajlovics Dosztojevszkijnek, a lélektani regény nagymesterének nézeteivel kacérkodik, miszerint „sohasem meríthetjük ki a teljes jelenséget, nem juthatunk el a kezdetéig és végéig... Az igazság fantasztikusabb mindannál, amit az emberi agy fel tud tételni és el tud képzelni.” Ez akár egy történelmi személyiségre, és az általa vitt, általa meghatározott történelmi korszakra is igaz lehet...

Ezt főztük (ki) Európának

This Is What We Have Cooked for Europe

ÖSSZEFOGLALÁS

Cipruson magyar nagykövetként jóleső érzés ismételt hallani az óhajt: reméljük, a ciprusi elnökség is olyan sikeres lesz, mint a magyar volt. Hogy miért volt sikeres a magyar hat hónap, arról sokat elárul Győri Enikő–Bakos Piroska–Gál Helga: *Ezt főztük (ki) Európának* c. kötete, amelyben ugyan fontos szerepet kap a gasztronómia, de mégsem szakácskönyvről van szó.

SUMMARY

Being the Ambassador of Hungary to Cyprus, it is gratifying to hear that the desire of Cypriots is to have such a successful EU Presidency as the Hungarian was. To why the Hungarian six months were so effective, much is revealed in the book entitled “This is What We have Cooked for Europe”, written by Enikő Győri, Piroska Bakos and Helga Gál. Even though gastronomy is given an important role in the book, still this is not a cookbook.

A Polgári Szemle olvasói talán meglepetten kapják fel a fejüket a cím olvasásakor: mit keres egy szakácskönyv ismertetése egy tudományos igényű lapban? Szeretnék gyorsan megnyugtadni mindenkit, hogy Győri Enikő–Bakos Piroska–Gál Helga: *Ezt főztük (ki) Európának* c. könyve nem szakácskönyv. Persze esik benne szó étkekről és italokról – nem is akármi-lyenekről –, de a lényeg nem ez. (Valószínűleg meg is ijednének a háziasszonyok a következő „utasításokat” olvasva: „a húst formázzuk, elősütjük, majd 65 °C-on 36 óráan keresztül sütjük”). Nem szakácskönyv, de receptkönyv: annak a receptje, hogy hogyan tudott egy kis, elnökségi tapasztalatokkal még nem rendelkező, újonnan felállt kormányzati struktúrára támaszkodó, anyagiakkal szűkösen ellátott ország mindenki által elismerten igen sikeres elnökséget lebonyolítani.

Tisztázzuk azt is, hogy az Európai Unió Tanácsának magyar elnökségéről van szó. Mint ismeretes, a Tanács elnökségét egy

DR. HABIL BOTOS BALÁZS egyetemi docens, Magyarország Ciprusra akkreditált nagykövete, Nicosia (Balazs.Botos@mfa.gov.hu). A recenzió 2012 szeptemberében készült.

2007-es határozatnak megfelelően hat hónapos időszakokban az uniós tagállamok látják el, előre meghatározott sorrendben. Így került sor 2011 első félévében a magyar elnökségre. Csak emlékeztetőül, előttünk Belgium, utánunk Lengyelország, Dánia, Ciprus – a jelenlegi elnök –, majd Írország és Litvánia következik.

Hogy mi a feladata az elnökséget ellátó országnak, azt nagyon nehéz röviden összefoglalni. (Sokak szerint mindennel, ami az adott félévben az Unióban történik, foglalkoznia kell.) De talán érdemes kiemelni, hogy az elnökség meghatározó szerepet játszik az Unió politikai, jogalkotási, és az utóbbi időben egyre nagyobb hangsúllyal a gazdaságpolitikai munkájának szervezésében. Az elnökség szervezi és vezeti a miniszteri üléseket, a számtalan munkacsoport munkáját, és vitás ügyekben igyekszik kompromisszumokat találni.

A feladat akkor is emberpróbáló, ha egy ország éveket korábban összeszokott stábbal és bőséges anyagi eszközökkel ellátva készül az elnökségre. Magyarország esetében ez azonban nem így történt. 2010 májusában állt fel az új kormány, így alig több mint fél év állt rendelkezésre a felkészülésre. A vezérkar, a szűkebb csapat és a háttérben elengedhetetlen több száz szakértő korábban még egyetlen napot sem dolgozott így együtt, és a rendelkezésre álló pénzről jobb nem is beszélni, hiszen az előző kormány öröksége ezen a téren is nyomasztó volt. Így nemcsak sikeres, hanem a takarékos elnökségre kellett készülni. S mindkét követelmény megvalósult!

A könyv szerzői, Győri Enikő, a Külügyminisztérium európai ügyekért felelős államtitkára, Bakos Piroska televíziós-rádiós műsorvezető, az elnökség magyarországi szóvivője és Gál Helga, az elnökség sommelier-je (a társszerzők közreműkö-

désével) a kötet első kétharmadában szóban és képekben ízelítőt adnak azokról a kihívásokról, amelyekkel a felkészülés első percétől az elnökség lezárásáig találkoztak. A szakmai program kihívásairól, a szervezés kihívásairól, az előre nem látható események kihívásairól, a kulturális és kulináris koncepciók megvalósításának kihívásairól, és többek között – ne feledjük, hölgyekről van szó – a „mit vegyek fel” kérdés kihívásairól. S minderről olyan szemléletes módon, hogy az olvasó is ott érezheti magát a tárgyalóteremben, a líbiai–tunéziai határon fekvő menekülttáborban vagy a 30 kiemelt gálavacsorán.

A kötet utolsó harmada már valóban arról szól, hogy mivel traktáltuk Európát. Az étkek és italok minősítése a hozzáértők dolga, de megjegyezném, hogy már a képek láttán is csak irigyelni lehet azokat, akik mindezt meg is kóstolhatták!

A magyar elnökség jelmondata az „Erős Európa” volt. Talán senki nem gondolta, hogy ennyire időtálló jelmondatot választottunk. Hiszen már 2011 előtt is világos volt, hogy az egyre súlyosbodó gazdasági nehézségekkel csak egy egységes, összetartó, erős Európa lesz képes szembenézni, de most több mint egy évvel a magyar elnökség után még egyértelműbb a jelmondat aktualitása. Azt is nyugodtan leszögezhetjük, elnökségünk alatt Európa valóban erősebb lett. Közelebb kerültünk a közös gazdasági kormányzás legfontosabb elemeihez, fejlődtek az egyéb közös politikák is (az energiabiztonság, a romák integrációja, a Duna-stratégia, az európai szomszédságpolitika és még számos más területen), sikerült – bár sokan nem hittek benne – a horvát csatlakozás lezárása. A jelenlegi ciprusi elnökség jelszava a „Jobb Európa”. Bízunk, mert bízunk

kell abban, hogy Európa egyre erősebb és egyre jobb lesz!

Az egyik nagy erőpróbát minden elnökség számára a váratlan helyzetek jelentik. Ebben is volt bőven részünk. Nem várt események történtek Észak-Afrikában, Japánban. Ezeket úgy kezelte a magyar elnökség, hogy közben az eredeti program végrehajtása nem került veszélybe. Működésbe hoztuk az uniós polgári védelmi mechanizmust, s a Tripoliban folyamatosan működő magyar nagykövetség nemcsak az Európai Unió képviselőjét látta el, hanem eredményesen eljárta amerikai újságírók kiszabadítása érdekében, amit az amerikai külügyminiszter, Hillary Clinton a könyvben is idézett levelében külön megköszönt.

Váratlan helyzetek persze itthon is adódtak. Az egyik kiemelt eseményre, az európai és ázsiai külügyminiszterek közös találkozájára június 7-én, Gödöllőn került sor. A nagyszámú résztvevő és hatalmas sajtóérdeklődés miatt a szervezők a megnyitót, amelyen a magyar miniszterelnök is részt vett, az udvaron felállított sátorban kívánták megtartani. A kezdés előtt néhány perccel azonban felhőszakadás, villámlás kíséretében kitört a vihar a kastély felett. Nemcsak a helyszínt kellett megváltoztatni, de a tönkrement hangosítást is újjáéleszteni. Azt hiszem, egy ilyen esemény minden rendező rémálma, de alig negyedórás késéssel mindent sikerült menetrend szerint lebonyolítani.

Az elnökség szakmai programja szinte százszázalékosan megvalósult. (S ezt nemcsak mi mondtuk, hanem tanúbizonyság erre a könyvben is idézett számos politikusi nyilatkozat). Érdemtelen lenne azonban, ha csak a szakmai ügyekről szól-

na a méltatás, s háttérbe szorulna minden egyéb, amitől a magyar elnökség valóban egyedi és nyomot hagyó fél év volt.

Az elnökségi stáb Győri Enikő vezényletével már a felkészülés során tudta, hogy mivel szeretné, és mivel nem várni Európát. Nem szeretné jellegtelen nemzetközi konyhával, de a hagyományos, kis sé lejáratott csikós-gulyás kínálattal sem. Amit viszont akartak: bemutatni egy izgalmas országot, amely büszke történelmére, hagyományaira és kreativitására. Ennek szolgálatába állították a magyar kultúrát, a gasztronómiát és a magyar borokat, de többek között az ajándéktárgyakat is. A gasztronómia szerepéről már szoltam, a kulturális rendezvények sokaságát, sokszínűségét azonban lehetetlen e rövid ismertető keretében még csak felvillantani is. Fontos azonban tudni, hogy nemcsak a hozzánk látogató delegátusokat tudtuk sokszor elkápráztatni, hanem Európa nagyvárosaiba is elvittük legjobb zenészeinket, táncosainkat, énekesünket, de képzőművészeinket és íróinkat is.

Ezt a könyvet mindenkinek ajánlom olvasásra, átnézésre. Azoknak is, akik valamilyen formában részesei voltak a magyar elnökségnek, hiszen szembesíthetik saját tapasztalataikat a szerzők élményeivel, s még inkább mindnyájunknak, akik csak a híradásokból ismertük az eseményeket, s még onnan sem mindent, ami a háttérben történt. Mert nemcsak az elnökség levezenylésére igaz, hanem a kötet elolvasása után is nyugodtan kijelenthető: ez jó mulatság, férfimunka volt!

(Győri Enikő–Bakos Piroska–Gál Helga: Ezt főztük (ki) Európának. Heti Válasz Kiadó, Budapest, 2012, 208 oldal.)

Nekünk München kell?

Recenzió Póczik Szilveszter Az iszlám forradalom.

**Négy műhelytanulmány a radikális iszlámról című
könyvéről**

Is It Munich We Want?

Review of Szilveszter Póczik's Book Entitled

“Muslim Revolution.

Four Studies on Radical Islam”

Összefoglalás

Póczik Szilveszter könyve négy tanulmányban foglalja össze az iszlám vallás alaptanait, modernizációs törekvéseit. A tanulmányok önállóan is megállják a helyüket, ugyanakkor egymást kiegészítve teljes képet adnak az iszlám ideológia „Nyugat-ellenességben” megnyilvánuló formáiról és a nagy ellenfél, a „Nyugat” sikertelen lépéseiről a kulturális szakadékok áthidalására. A témával foglalkozó szakemberek és laikusok is haszonnal és élvezettel forgathatják a művet.

Summary

Szilveszter Póczik's recent book sum-

marizes the fundamentals of Islam, and its endeavours at renewed. Although the four studies are also perfect to read as separate essays, they make an integrated body if read in order, putting the pieces of a puzzle of Islamic culture and political consequences together. The reader is given an explanation for Islam's anti-western politics and views, and presented with the unsuccessful strategies and steps taken by the great opponent, the West, to bridge cultural differences. The book is a useful and entertaining reading not only for experts but also for interested amateurs.

Az izraeli sajtó hetek óta hangos a 30. olimpiai játékok megnyitójának programjától. Az izraeliek amiatt emelik fel a szavukat, hogy a Nemzetközi Olimpiai Bizottság a mai napig nem talált alkalmat arra, hogy egyperces néma felállással emlékezzen meg a 11 izraeli sportoló 40 évvel ezelőtti meggyilkolásáról. A hivatalos kommentek arról szólnak, hogy az esemény nem lenne „szalonképes” egy olimpia megnyitójához, illetve a NOB elhatárolja magát mindenféle politikai színezetű eseménytől – még ha az egy, a játékok történetében példátlanul tragikus eseményhez fűződik is. Bennfentes közlések szerint azonban valójában nem ez akadályozza a NOB-ot a megemlékezésben. (Tudvalevő, hogy a gyászperc nem maradt el olyan, „tragikus és politikai” eseményekkel kapcsolatban, mint a boszniai háború áldozatai vagy szeptember 11.) Az egyik meggyilkolt sportoló özvegye nyilvánosságra hozta, hogy Jacques Rogge, a NOB elnöke, az olimpiai játékok házigazdája bizalmasan bevallotta, a megemlékezés esetén egy, 46 arab és moszlim államból álló érdekkör blokkolná az olimpia – de legalábbis a megnyitó ünnepség – hazai közvetítését.¹ Mindeközben, a nyitóünnepség alatt, az olimpiai park előtt a londoni moszlim közösség egyik vezéralakja által szervezett tüntetés zajlik, amelyet az iszlám nevében, az „ördögi” játékok ellen tartanak.²

Mi okozza az iszlám és a keresztény világ ekkora mértékű szembenállását? Célja-e az iszlámnak a nyugati világ, az imperializmus elpusztítása, de legalábbis igába hajtása? Megengedett-e a civil lakosság feláldozása az iszlám ideológia szerint, a tanok terjesztése érdekében? Mindezekre a kérdésekre a történelem során felbukkanó és meghatározó szerepet játszó ala-

kok és tanaik bemutatásával Póczik Szilveszter kimerítő válaszokat ad. Ahogy egyebek mellett arra is, milyen viszony fűzi az iszlámot a nyugati modernitáshoz és technikai fejlődéshez.

Az utolsó hárem: Twitter, Facebook és az arab tavasz. 2011 januárjától májusáig mindannyian végigkísérhettük az „arab tavasz” elnevezés alá sűrített megmozdulásokat, amikor az arab és moszlim országok lakossága fellázadt az évszázados diktatórikus államberendezkedés ellen. A dolog iróniája, hogy a megmozdulások megszervezésében épp a technikai fejlődésnek volt nagy szerepe, annak a technikai fejlődésnek, amelyet az iszlám egyébként – az olimpiai játékokhoz hasonlóan – „ördöginek” tart. A tunéziai, algériai, jordániai utcai forrongások után a Tahrir téri megmozdulássorozatot már egyértelműen az internetes közösségi oldalak segítségével sikerült megszervezni. Az iszlám tanítókat ugyanakkor felháborítja a nyugati modernizációs folyamatok romboló hatása. A szerző azonban rámutat arra, hogy önmagában elnagyolt, sztereotipikus gondolat az iszlám tanokat a nyugati gazdasági és technikai vívmányok egyértelmű elutasításával vádolni. A legnagyobb moszlim gondolkodók éppen hogy nem vetették el az „imperialista” gazdaság vívmányait, éppen ellenkezőleg: az oktatási rendszer és a gazdaság felzárkóztatásával kívánták megreformálni az iszlámot. Szerintük ugyanis a kereszténységtől való *hatalomátvétel* eszköze elsősorban a társadalomban tapasztalt egyenlőtlenségi gondok megoldása. Ezt pedig, vagyis a nagy néptömegek nyomorból való kiemelését és felvilágosítását a nyugati típusú oktatási modell átvételével, valamint gazdasági nyitással képzelték el.

Szent szív: A vallási kulturális hittételek funkciója. Az arab tavasz azonban nemcsak a totális diktatúrák elleni fellépést jelentette, hanem magával hozott olyan kisebb, addig jobbra elszigetelt kezdeményezéseket is, mint amilyen a szaúdi nők autóvezetésért való kiállása. A tiltakozás, amelyben a szaúdi nők a női vezetés tilalmának feloldását kérték a törvényhozástól, 2011-ben hatalmas nemzetközi figyelmet kapott. Az ellene felhozott, tradicionális gondolkodás szerint az önálló autóvezetés engedélyezése a hagyományos erkölcsiség fellazulásának – ezzel együtt a szexuális szabadságnak, a prostitúciónak és a homoszexualitásnak az elburjánzásához vezetne.³ A szerző a Moszlim Testvériség mozgalmának – harmadik fejezetben történő – bemutatásával megvilágítja ezeknek a látszólag kis súlyú eseményeknek az iszlám hittételeiben gyökerező fontosságát. A könyv harmadik fejezete bemutatja a Moszlim Testvériség mozgalmának létrejöttét. Az iszlám nem áll meg a vallási-kulturális és politikai rendszer alapjainak lerakásánál: amellet, hogy népgazdasági rendszer, egyben erkölcsi-spirituális rendszer is, amely részleteiben lefelé haladva aprólékosan meghatározza a társadalmi mikrostrukturák szabályait is. A hagyományokhoz ragaszkodás egyben az iszlám középut és az erkölcsi módszertan megfogalmazása, amely a legkisebb egységre, az egyénre is szigorú szabályokat ró. Az állam egyben a közösség akarátának kifejezése, melynek szabályait a közösség maga alkotja. A hagyományokhoz mint közös szabályrendszerhez ragaszkodás tehát egyben a rendszer megszilárdításának funkcióját tölti be.

Tudatlan tündérek: Amit nem ismert fel a Nyugat. A szeptember 11-i terrorista me-

rényletek után az USA kormányzatának nem sikerült megértenie, hogy katonai, megtorló akciókkal nem érheti el az iszlám terroristaszervezetek leszerelését. Ennek következményeként 2003-ban – elhibázott lépésként – az iszlám térség katonai inváziója mellett döntött. Póczik világos logikával vezeti le, miként könyvelheti el az iszlám világ az ellene irányzott sikeres, valamint sikertelen támadásokat és leszámolásokat egyaránt az *ideológia* erősítésének. Az iszlám vallási-kulturális bázisú „progresszív tradicionalizmusa” a gyarmati felszabadításra irányuló mozgalmakkal összefonódva fokozatosan a „Nyugat” ellen fordult, és napjainkra az iszlám társadalmi gondolkodás fősodrába került. Ezt a tendenciát a Nyugat is észlelte; hiszen elég, ha csak a Póczik által kimerítő jelleggel ismertett bevándorlási mérlegre pillantunk. E szerint például Franciaország lakosságának mintegy 15%-át 2050-re a moszlim bevándorlók teszik majd ki. De bármennyire is fontosak a gazdaság szempontjából, a bevándorlók alacsony társadalmi presztízse továbbra is megmarad: családjaik generációkon keresztül kénytelenek külvárosi gettóban élni.

Törökfürdő: A bevándorlás szükségszerűsége. A szerző azonban megvilágítja azt is, hogy fölösleges és hiábavaló lenne e fent ismertett tendencia elleni védekezés. Ahogy a bevándorlók szükségessége a munkaerő-utánpótláshoz, úgy az is megállapítható, hogy a már eddig is jelentős társadalmi erőre szert tevő bevándorló kisebbség milyen nagy gazdasági befolyásoló erővel bír. A szerző többek között eljátszik a gondolattal, hogy Törökország uniós csatlakozásának megváltóztatása milyen hatást váltana ki a Németországban élő jelentős számú török vendégmunkás-kontingensből. Eszmeifuttatásába olyan aktualitásokat is beilleszt,

mint a Franciaországban 2009-ben kipatant „fejkendővita”, amely valójában egy erősödő eszmeáramlat visszaszorítására tett – mint azóta kiderült, alkalmatlan – kísérlet volt. Az iszlám ideológia erősítése felé hat ugyanakkor az elítélt Nyugat által Izrael mint önálló állam létrehozása, amely kézenfekvően vonta maga után az iszlám Szent Föld visszaszerzéséért kirobanó véres harcait. A harcok – legyenek bármilyen kimenetelűek, tegyék bár győztessé vagy mártírrá a moszlim harcosokat – garantálják az ideológiai sikert és az iszlám további erősödését. Póczik részletgazdag bizonyítékok segítségével mutatja be az iszlám ideológia totalitárius államokkal való rokonságát, valamint azt, miért lehet ennyire népszerű az iszlám vallás az évszázadokon át mesterségesen elszigetelt, gazdaságilag elmaradott régiókban. Az iszlám világban összefonódik a biblikus világ a modern totalitárius ideológiákkal – amelyet a szerző „prófétikus totalitarizmusnak” nevez –, amely, a társadalmi egyenlőtlenségek megszüntetésére való radikális törekvéssel, az iszlám hitet nem követők következetes megbélyegzésével és a tökéletes állam eléréseért folytatott harc kinyilvánításával kísérteties hasonlóságokat mutat mind a fasiszta, mind a kommunista eszmerendszerekkel.

Kézenfekvő kriminalitás. A szerző amellett, hogy történészszemmel nézi az eseményeket, nem tagadhatja le kriminológus voltát sem: ahogy a nemzetközi migrációnak az Európai Unióra tett hatását egy korábbi művében már részletesen bemutatta,⁴ most az iszlám bevándorlók szemszögéből világítja meg a bevándorlás elkerülhetetlenségét. A muszlim országok bevándorlói már jó ideje megvetették lábukat a fejlett Nyugat társadalmában – így Nyugat-Európában és az

Egyesült Államokban is –, ám a velük szembeni folytonos bizalmatlanságnak is köszönhető az iszlám ideológia terjeszkedésének egyre agresszívabbá válása. A muszlim bevándorlókra a fejlett gazdaságoknak nagy szüksége van, hiszen ők biztosítják a gazdaság szinten tartásához szükséges fiatal és képzett munkaerőt – ami a befogadó országok előregedő társadalmában fogyatkozóban van. Ugyanakkor a bevándorlókkal szemben lépten-nyomon kimutatható a diszkrimináció – kevesebb fizetésért végeznek el ugyanolyan munkát, nagyvárosi gettókba kényszerülnek, ahol az életszínvonal alacsonyabb, a kriminalitás pedig nagyobb, ebből a körből pedig még a sokadik bevándorlógenerációnak is nehéz kitörnie. Ahogy az olimpiai falunak otthont adó Kelet-London is a legszegényebb fővárosi régiók közé tartozik, ahol London legnagyobb muszlim közössége él, szükséglakásokban. A terület kriminális fertőzöttségére jellemző, hogy innen származik a 9/11 óta terrorista összeesküvés miatt perbe fogott és elítélt londoni muszlim.

Nekünk München kell. A karizmatikus vezér, Oszama Bin Laden kiáltványában előre jelezte az iszlám „hadszintér” fejlett világra való kiterjesztését, amit szeptember 11., majd a madridi és londoni merényletek hamarosan követtek is. A nemzetközi terrorizmus ugyanakkor olyan háború, amelynek sem vesztese, sem győztese nincs, de fegyverszünet sem lehetséges, nincs jól beazonosítható ellenség és hadszíntér, nincsenek szabályok. Ha a Nyugat hamarosan nem érti meg az iszlám által diktált „feltételeket”, akkor könnyen folytatódhatnak a fejlett világ elleni terrorcselekmények.

A szemközti ablak. A könyv négy kiseszékében a szerző felnyitja az olvasó sze-

mét. Olyan puzzledarabokat rak össze utólag magától értetődő egésszé, amelyek mindvégig ott heverték a világ dolgai iránt érdeklődő olvasó szeme előtt. Póczik Szilveszter vette a fáradságot, hogy aprólékos munkával feltárja és összeillessze a történelem részletének darabkáit, majd egy olvasmányos műben élénk tárja azt.

A könyvismertető Ferzan Özpetek, Európa híres török „vendégmunkása” filmjeinek címét rejti. Egyben felhívja a figyelmet arra, milyen fontos az egymás mellett élő kultúrák üzeneteinek kölcsönös megértése és elfogadása.

(Póczik Szilveszter: Az iszlám forradalom. Négy műhelytanulmány a radikális iszlámról. Publikon Kiadó, Pécs, 2011, 291 oldal.)

Jegyzetek

¹ Tzvi Ben Gedalyahu: *Muslims Barred IOC from Honoring Murdered Israelis*. Israel National News, 2012. július 17. www.israelnationalnews.com/News/News.aspx/157926#.UBPWJmGdB6 (Letöltés: 2012. július 28.)

² Elad Benari: *British Islamists Call Off Protest Against 'Evil' Olympic Games*. Israel National News, 2012. július 28. www.israelnationalnews.com/News/News.aspx/158353#.UBPfpWGdB68 (Letöltés: 2012. július 28.)

³ Sebastian Usher: *'End of virginity' if women drive – Saudi cleric warns*. BBC News, 2011. december 2. www.bbc.co.uk/news/world-middle-east-16011926 (Letöltés: 2012. július 28.)

⁴ *Nemzetközi migráció, nemzetközi kockázatok*. Szerk.: Póczik Szilveszter, Dunavögyi Szilveszter, HVG-Orac, Budapest, 2008.

Gáspár Tamás

Szemlélet, módszer és kreativitás

Majoros Pál Tanácsok, tippek, trükkök

nem csak szakdolgozatíróknak című könyvéről

Approach, Method and Creativity

On “Advice, Tips, Tricks – Not Only for

Dissertations”, a book by Pál Majoros

ÖSSZEFOGLALÁS

A kutatómódszertan főként az egyetemi hallgatókat célozza meg, ugyanakkor egyre szélesebb körben ismert és egyetemi kurzusként is tanított téma. Felmerül a kérdés, hogy vajon szükség van-e a tudományos kutatás módszertanának rendszeres kifejtésére, továbbá az, hogy a jelen kötet miben ad mást vagy újat a témában már megjelent könyvekhez képest. A könyv tartalmilag gazdagon dolgozza fel a témát, főként a szerző több évtizedes gyakorlati tapasztalatai alapján. Fő hozzáadott értéke a tanulható módszertan és a fejleszthető kreativitás ötvözése.

SUMMARY

Research methodology is an increasingly widely known topic taught at university

courses and mostly aimed at university students. This paper discusses if research methodology really needs to be tackled on a regular basis and if this book has anything special or new to offer in comparison to similar books. The topic is elaborated through rich content in this book, suggestions are embedded in practical case studies born during decades of the author's teaching and research practice. The main value added of the book include its easy-to-learn methodology and creativity development.

Kutatómódszertan könyvet írni ma egyszerre hálás és hálátlan feladat. Hálás, mert szerencsére a felsőfokú oktatásban, sőt a középfokú és általános képzésben is egyre nagyobb hangsúlyt kap az, hogy

DR. GÁSPÁR TAMÁS, CSc, tudományos főmunkatárs, Budapesti Gazdasági Főiskola Kutatóközpont, Nemzetközi Kereskedelem és Logisztika Tanszék (tamas.gaspar@kkfk.bgf.hu).

nem magától értetődő és nem mindegy, hogy miként szemléljük a körülöttünk lévő világot, és milyen következtetéseket fogalmazunk meg vele kapcsolatosan. A társadalmi átalakulás kapcsán az utóbbi évtizedekben kulcsfogalom lett az információ és a tudástársadalom. A technikai forradalom által tömegessé vált információ kezelése önmagában kutatómódszertani probléma, azonban a kettőt az különbözteti meg, hogy a tudás rendszerezett információ, amelyből megérteni és előre jelezni tudjuk a környezetünkben és a bennünk történő változásokat. A médiában sem a hírért, az információért folyik a verseny, hanem a hír kommentálása a meghatározó: ki tudja megfelelően rendszerbe állítani a történéseket, és elemzésével, következtetéseivel milyen döntési-magatartási válaszokat kezdeményez. Ez viszont már nemcsak technikai, hanem szemléleti és alkotóképességi kérdés is.

Többek között ezért hálátlan feladat is kutatómódszertan könyvet írni. Majoros Pál könyve hasznos lehet minden terület fiatal kutatója számára, de elsődlegesen a társadalomtudomány, azon belül is a közgazdaság-tudomány kutatási módszereit, eszközeit tárgyalja. A közgazdaság-tudományt viszont az utóbbi évtizedek neoliberalis dominanciájában a módszertan mint technika érdekelte. Az új intézményi iskola a régi institucionalista hagyomány helyett, amely a gazdasági jelenségeket társadalmi-kulturális-intézményi kontextusban vizsgálta, a kizárólag hatékonyság szempontú költség-haszon elemzést terjesztette ki a társadalomtudomány minden területére. Majoros Pál azonban, célja szerint, a technikai fogások mellett az értelmiségi neveléshez szeretne hozzájárulni: nem csupán egy szakdolgozat elkészülésének útját követi nyomon, és látja el tanácsokkal, hanem ennek kapcsán

a tájékozódás és tisztánlátás eszköztárában is segít eligazodni. Ez már a citoyen hagyománya: az önigazgatásra (és környezetének felelősségteljes igazgatására) alkalmas állampolgár nevelése, aki a technikai eszközöket erkölcsi törvényeknek veti alá. A gondolkodni tanítás ugyanis nem egyszerűen a logikai képességek fejlesztése, hanem a társadalmi-környezeti felelősség szerinti következtetés.

Módszertani szempontból meghatározó mérőföldkő a közelmúltban megjelent Stiglitz–Sen–Fitoussi-tanulmány¹, amely a társadalmi haladás mérésének szempontjait és eszközeit tárgyalja kritikusan, és felveti az értékek határozottabb módszertani beemelését. Sen egy korábbi könyvében, amely a fejlődést az egyéni szabadság kiterjedésében látta,² központi kategóriaként fogalmazta meg az egyéni képességek kiaknázásának és fejlesztésének lehetőségét. A kutatás módszertana is képességfejlesztés – csak hogy a képesség nem egyszerűen az egyéni érdekek hatékonyabb érvényesítése, mert annak része a kulturális hagyomány is, így beletartozik a kultúra kibontakoztatásának képessége. A szakszerűség, hatékonyság és kulturáltság egymáshoz kötése a polgárosodásnak elengedhetetlen feltétele.

Maga a könyv négy nagyobb és két kisebb fejezetből áll. A nagyobb lélegzetű részek végigvezetnek a témaválasztás, a kutatómunka tervezése, a kutatási-elemzési módszerek és technikák, valamint a kutatási beszámoló elkészítésének, megfogalmazásának nehézségein. Ezen belül jól felépítetten, részletekbe menően kerülnek tárgyalásra például a tervezési fázison belül a koncepció- és tervkészítés jelentősége, a konzulens szerepe, a szakirodalom és forrásfelhasználás vagy a jegyzeteléstechika. A megfogalmazás részében pedig külön találhatunk támpon-

tokat a vázlatkészítéshez, magához az íráshoz, a stílus- és nyelvhasználathoz, a formai, szerkesztési kérdésekhez, a hivatkozásokhoz. A kisebb fejezetek közül az egyik kimondottan a kreativitást és annak fejlesztési lehetőségeit járja körül. A másik az írott formában elkészített kutatási eredmények utóéletét, a publikációs és prezentációs lehetőségeit tárgyalja. Külön érdekessége a könyvnek a végén található fogalomtár, amely összegyűjti és röviden, tömören tartalmazza a témához tartozó kulcsfogalmakat.

Hálátlan kutatómódszertan könyvet írni talán azért is, mert számos hasonló témájú könyv jelent meg már itthon és külföldön. Az olvasó feltételezheti: kutatómódszertan csak egy van, miért van szükség még egy könyvre, ami ugyanarról szól. A probléma két alapvető kérdést vet fel: szükség van-e egyáltalán a tudományos kutatás módszertani leírására, és Majoros Pál könyve miben más, mint a többi kiadvány?

Ami az első kérdést illeti: a fenti gondolatmenet alapján határozott meggyőződése, hogy igen, szükség van kutatómódszertanra. Felelős állampolgárnak lenni nem csupán szemléleti kérdés – hanem életmód is: a mindennapok cselekedeteiben és a mindennapi események értékelésében kell megjelennie. Ez a fajta alkotó ember arról ismerszik meg, hogy képes meglátni az újszerűt a mindennapi-ban. Most nem Mengyelejevéről beszélek, aki az elemek rendszerezésével és felépítésük szabályszerűségeinek felismerésével megjósolt addig még nem ismert elemeket, azok szerkezetét, sőt fizikai-kémiai tulajdonságait. Nem Faradayról van szó, aki Schelling filozófiáját olvasva (sic!) az egyenes erőhatás helyett erőteret és (mágneses) erővonalakat kezdett látni és elképzelni. Sokkal inkább Bartókra gon-

dolok például, aki az ősidők óta létező népzene és a huszadik század zenei kísérleteit egyszer csak egybe látta. Vagy Szent-Györgyi Albertre, aki az uzsonnájában lévő zöldpaprikára egyszer csak másként tekintett. Ők ugyanolyan zseniálisak voltak, mint a fent említett hírességek, de a hétköznapi alkotó ember hozzájuk lehet hasonlatos: aki a körülöttünk már meglévő, jól ismert dolgokat másként összerakva jut új felismerésre. A tudományos értekezést készítő, főként a szakdolgozatírók számára ez lehet a leggyakrabban elért eredmény, egyben a kívánatos is.

Ahhoz, hogy a mindennapiban meglássuk az újszerűt, három dolog kell: *szemlélet, módszerek és kreativitás*. Elvileg a módszertan (metodológia) jelenti mindhármat, hiszen tartalmazza mind a módszereket (metodika), mind pedig ezek szemléleti kereteit és alkotóképességét (logosz). A kreativitás szerepe abban jelentős, hogy a szemléleti kereteknek szabadságot ad, skatulya nélkül tekint a jelenségekre. A módszerek és a kreativitás azonban önmagukban csak lehetőségek: a technika kreativitás nélkül csupán végrehajtás alkotás helyett; a kreativitás szárnyalásának erejét viszont az alkalmazott módszerek teszik hatékonyvá, a mesterfogások váltják anyagi valósággá (jelen esetben például disszertációvá).

Majoros Pál könyve azért figyelemre méltó, mert mindkettőt tartalmazza, sőt bevezetőjében és a záró, saját könyvét kritizáló mellékletben kitér a technika és a kreativitás problémájára. A könyv egyik legértékesebb – és más kiadványoktól megkülönböztető – része az, hogy a kreativitás önálló fejezetet kap. A szerző nagyon alaposan mutatja be a pszichológia idevágó kutatásainak és megállapításainak lényegét, akárcsak az intelligencia és kreativitás közötti lényeges különbséget.

Biztatja hallgatóit és olvasóit, hogy engedjenek a gondolkodásuk szorosra fogott gyeplőin, mert így nemcsak értékebb eredményt produkálnak, hanem élvezetessé válik a tevékenység, a munka (közgazdasági értelemben) alkotássá alakul. Ugyanakkor hangsúlyozza, hogy határozott célja az, hogy a kutatás technológiáját megismertesse; a technológiáját, ami sohasem „a” módszer, hanem módszerek sokasága, portfóliója, amelyből mindenki a saját egyénisége alapján válogathat.

A kreativitás és a módszerek dialektikáját némileg bonyolítja, hogy a kettő bizonyos szintig „helyettesítheti” egymást: egy nagyon kreatív szerző hasonló szintű dolgozatot írhat, mint aki készség szinten ismeri és alkalmazza a kutatási módszereket. Azonban különböző szinteken eltérnek ezek a kombinációk. A kutatás valójában a kreativitással kezdődik: a csecsemők, gyerekek, akik igazi kutatómódszertant végeznek, amikor elkezdik felfedezni maguk körül a világot, nem betanult technikákat alkalmaznak, hanem előbb a véletlen, majd saját ötleteik, kísérleteik alapján kreatív tapasztalatokat szereznek ahhoz, hogy irányíthassák előbb szűkebb, majd tágabb környezetüket (ezt hívja Piaget elsődleges-másodlagos-harmadlagos cirkuláris reakcióknak). Főként az iskolai-egyetemi évekkel aztán következik az analitikus-logikus gondolkodás (a módszerek, technikák) uralma, ami nélkülözhetetlen az életünk nagy részének megértéséhez és irányításához. „Mester” szinten azonban újra előtérbe kerül a kreativitás, az álmok (Kekulé a benzolgyűrűvel), a „véletlenek” (Pasteur például) veszik át a megoldásban a kulcsszerepet. Mérő László írja az Új észjárások című könyvében,³ hogy a nagy szakosok nem számolgatnak és optimalizálnak már, nem számítógépszerűen működ-

nek, hanem erővonalakat látnak a táblán. Nos, Majoros Pál könyve, saját célja szerint, elsősorban az egyetemistáknak, főiskolásoknak szól, főként a szakdolgozat megírásához kíván segítséget nyújtani. Ez a fejlődési szakasz azonban többségében (és sajnos egyre jobban) a módszertechnológia domináns időszak, illetve annak a csúcsa, gyengébb-erősebb átfedéssel a kreativitás tartományába. Vagyis a technológia-kreativitás dilemma nagyon életszerű az elsődlegesen megcélzott korosztály esetében, ugyanakkor a szerző helyesen írja meg és építi fel könyvét oly módon, hogy kutatás- és disszertációírási technikát, „számárvezetőt” is ad az olvasó kezébe.

Ami a könyv tartalmi részét illeti, az anyag rendkívül bőséges és szerteágazóan széles körű. Oldalszámra is terjedelmes, de inkább figyelemre méltó, hogy az egyes területek nagyon részletesen és mélyen kidolgozottak: lényegében a hazai szakirodalom teljes körét, illetve az egyes területekhez kapcsolódó külföldi irodalom lényeges opusait áttekintette a szerző. Ami feltűnő, hogy nemcsak az általános kutatás-módszertani szakirodalom szerepel listáján, hanem az egyes részkérdések, készség- és képességfejlesztési területek szaktanulmányai is. Igaza van a szerzőnek: nem lehet, és nem is szabad egyszerre elolvasni a könyvet, mert a mélységekbe menő tárgyalás a szelektív olvasást kívánja meg.

Széles körű az irodalomfeldolgozás, mégsem gyűjteményes kötet a könyv. Majoros Pál ugyanis nem összeválogatta az egyes irodalmak megállapításait, hanem a saját szempontja szerint ezek lényegét emelte és egészítette ki. A mű vezérfonala, az írás szempontja pedig alapvetően a gyakorlati szempont, a cselekvés, az elkészülő eredmény.

A könyvnek nemcsak a feldolgozás módjában, hanem témáiban is néhány kiemelten fontos és sajátos vonása van. Egyik legértékesebb része Majoros Pálnak a hosszú évek során összegyűlt oktatási-kutatási-kutatásszervezési gyakorlatából leszűrődött esetek közbeszűrése, tipikus hibák történeteinek bemutatása, amelyek élővé teszik a kutatási technológiákat. Használóképpen figyelemre méltó, hogy önálló alfejezetet kaptak a külföldi kutatáshoz való pályázatírás tapasztalatai, tippjei.

A szemléleti vonatkozások miatt is fontosnak érzem, hogy a technikai kérdések mellett részletesen szól a szerző a kutatás etikai kérdéseiről, mert az internet korában minden korábbinál nagyobb a csábítás és a lehetőség más gondolatainak, eredményeinek a kisajátítására. Kiemelném végül, hogy a könyv végén külön rész foglalkozik az egész kutatás, írás utóéletével: a publikálással és prezentációval. Ezzel a fejezettel válik igazán élővé az egész kutatási folyamat, hiszen a tudományos kutatás kommunikációs probléma is: amíg az eredményeimet nem tudom érthetően és hatékonyan megosztani a közösséggel, addig azok szinte nem is léteznek.

Nemcsak azért bőséges az anyag, mert széles körű a szerző irodalomfeldolgozása, hanem azért is, mert a tudás több szintjére is kiterjed a könyv. Az ismeretek, rutinok és készségek között a pedagógia lényeges különbséget tesz, a könyv pedig – kimondatlanul is – igyekszik mindegyik szinten segítséget nyújtani. Az ismereteket lefedik a szakirodalmi megállapítások és a saját tapasztalatok. A rutinok területén nagy segítséget nyújtanak például a könyvtárakkal, információkeresési módokkal kapcsolatos részek. A készségeket alakítják ki a kutatás hogyanjaira vonatkozó fejezetek. Továbbá, a tudás különböző

szintjeit átszővi és ellensúlyozza a kreativitás képességrendszerének fejlesztése.

A technikai kérdések és kreativitás mellett végül vissza kell térnünk a kiindulópontunkhoz: a szemléleti kérdéshez, amely látens módon végighúzódik a könyvön, ugyanakkor mottó formájában közvetlenül is megjelenik. Egy könyv mottója mindig a leginkább sűrített formája magának a műnek. Majoros Pál Immanuel Kant gondolatait, egy kínai közmondást és Kölcsey Parainesisének egy részletét választotta. Érdekes egymás mellett látni Kantot és a kínai bölcseket. Az előbbi a felvilágosodást, utóbbiak a megvilágosodást hirdetik. A kettő közötti lényeges különbség az, hogy a felvilágosodás cselekvése aktív: az ész és a gondolkodás által kívánja legyőzni a szellemi sötétséget. A megvilágosodás „cselekvése” viszont passzív: a befolyásolás helyett a dolgok belső lényegének a megnyilvánulására koncentrálnak, vagyis befogadó, a történő dolgokat szemlélő, intuitív magatartás. Íme, itt áll a kutatás módszertanának technológiáját és kreativitását előtérbe állító megközelítések kettőssége – vagy inkább egymás mellettsége.

A kulcsot, a szemléleti alapot azonban Kölcsey szavai hordozzák. Majoros Pál célja az, hogy cselekvő legyen az, aki olvassa a könyvét. A kutatás azonban sokféle célt szolgálhat – viszont Kölcsey határozottan kimondja: a jó érdekében tenni az egyetlen helyes út. Ennek módja pedig nem egyszerűen a kutatási módszerek elsajátítása, még csak nem is a kreativitás fejlesztése – hanem a lélek gazdagítása. „Tehát tégy! S tégy minden jót, ami tőled telik, s mindenütt, hol alkalom nyílik; s hogy minél nagyobb sikerrel tehesz, lelkedet eszközökkel gazdagítani szüntelen igyekezzél.”⁴

(Majoros Pál: *Tanácsok, tippek, trükkök nem csak szakdolgozatíróknak, avagy a kutatásmódszertan alapjai. Perfekt, Budapest, 2011, 332 oldal.*)

JEGYZETEK

¹ J. Stiglitz–A. Sen–J. Fitoussi: *The Commission on the Measurement of Economic Performance and Social*

Progress. 2009. www.stiglitz-sen-fitoussi.fr (Letöltés: 2011. november 25.)

² Amartya Sen: *A fejlődés mint szabadság.* Európa Könyvkiadó, Budapest, 2003.

³ Mérő László: *Új észjárások. A racionális gondolkodás ereje és korlátai.* Tericum, Budapest, 2001.

⁴ Kölcsey Ferenc: *Parainesis Kölcsey Kálmánhoz.* 1837.

Tatay Tibor

Somogyi Ferenc– Somogyi Katalin–Józsa László A magyar emberitőke-állomány állapota című könyvéről

**Review about Ferenc Somogyi–
Katalin Somogyi–László Józsa**

The State of the Hungarian Human Capital Stock

ÖSSZEFOGLALÁS

A gyűjteményes munka alapvetően arra a kérdésre keresi a választ, hogy milyen okok vezettek a magyar emberitőke-állomány szétzilálódásához, s melyek a harmonikus újrarendeződés feltételei. A módszerében és közelítési módjában gazdag munka nem rejti véka alá: a jövő lehetséges forgatókönyvei a nemzeti emberitőke-állományok megújulásának függvényei – fokozottan érvényes ez az elvárás Magyarország esetén.

SUMMARY

This collection of work basically seeks answer to the question, what factors led to the fragmentation of the hungarian capital

stock, and what are the conditions of harmonic rearrangement. The work is rich in aspects and methods. The possible scenarios for the future depend on the structure of the national human capital stock – this is particularly relevant in case of Hungary.

A termelési tényezők között megkülönböztetett szerepe van az emberi erőforrásnak, ugyanez mondható el a gazdálkodás folyamatáról is, a gazdálkodás végső célja pedig kizárólagosan az embert kell, hogy szem előtt tartsa. Ez a szemlélet hatja át Somogyi Ferenc, Somogyi Katalin és Józsa László könyvét. A kötet – három tanulmány kivételével –

Somogyi Ferencnek a magyar emberítőke-állomány titkait feltárni törekvő írásainak gyűjteménye. A könyvbe került legkorábbi dolgozat 1989-ben született, az utolsó pedig 2011-ben. Elgondolkodtató, hogy a magyar emberítőke-állomány mennyiségét, minőségét megragadni törekvő írások időtállóan bizonyultak, annak ellenére, hogy az általános kulturális közvélekedés szerint a történelmi és gazdaságtörténelmi változások fergetegesek voltak ebben az időszakban. Az ellentmondás feloldásának legnyilvánvalóbb magyarázata: az 1989 utáni magyar történelmi és gazdaságtörténelmi változások színjátékai, probléma- és intézményi átrendeződései valójában érintetlenül hagyták a társadalom alapját jelentő emberítőke-állományt. Fordítva is közelíthetünk: a magyar emberítőke-állomány szerkezetében, kvalifikáltságában az elmúlt 22 évben nem következett be olyan változás, amely történelmi távlatban társadalmi-gazdasági felemelkedést hozott volna. A kötet kis-szétszórt adatolással, de meggyőzően bizonyítja az áttörés elmaradását.

Az Előszóban a szerkesztés logikájának bemutatása arról árulkodik, hogy a szerző – az egyes dolgozatok önállósága ellenére – már évtizedek óta tudatosan „könyvméreteken” építkezik. Ugyanitt olyan „provokatív” mondatokat találunk, amelyek célja nyilvánvaló: ha nem értesz egyet, kedves olvasó, akkor bonyolódj bele a megfelelő tanulmány részleteibe, s ezután ítéld. Ilyen előrebocsátott, elgondolkodtató megjegyzés például: „planetáris halált napirenden tartó uralkodó, szűk látókörű globalokrata, libertinus, technofasiszta közgazdaságtannak a lehető leggyorsabban távoznia kellene az akadémiákról, az egyetemekről, a kutatóintézetekből, az uralkodó gazdaságpolitikát »kiötlő« műhelyekből”. (7. o.) Vagy:

„az innovációk révén az ember idomítása és tenyésztése a mindennapok gyakorlata már”. (8. o.)

A Bevezetés Józsa László munkája, utazásai révén a világ számos országában tapasztalatokat szerző professzor dolgozata a lényegre tereli a figyelmet. Magyarország jelenlegi demográfiai és társadalmi tendenciái alapján előre vetíti, hogy milyen állapotok fogják jellemezni hazánk embervagyonát, itt emberítőke-állományát 2030-ban: 8,4 millió népesség, 1500 üres falu, közel 4 millió 60 év feletti ember, 25% funkcionális analfabéta a 15–45 éves korosztályban, 50–55 ezer születés, 115–120 ezer halálozás várható. Az emberítőke-állomány, szélesebben a magyar ember szellemi-morális karakterének megrajzolásakor – nagyon eredetien – lánglelkű prófétáinkat idézi, Petőfi Sándort, Ady Endrét, Czuczor Gergelyt, Vajda Jánost, Kölcsey Ferencet.

A kötet 1. fejezete szintézis, a követő fejezetek az itt bemutatott témák részletes kimunkálásai; itt kapunk választ arra a kérdésre, hogy az emberítőke-állománynak – történelmi kortól, nemzetgazdaságtól függetlenül – mekkora a gazdaságban a számszerű súlya. A válasz: 70–80%, akár a flow (folyamat), akár a stock (állapot, vagyon) mutatók vonatkozásában. Közel ezt az eredményt kapta Sir W. Petty a 17. században Angliában, Th. W. Schultz a 20. században az Amerikai Egyesült Államokban, s ugyanerre az eredményre jutottak jeles magyar kutatók is, Kozma Ferenc, Laáb Ágnes, Meyer Dietmar. Somogyi Ferenc itt és a követő tanulmányokban nem erre a meggyőző tényre épít, továbbmegy. Jánossy Ferenc híres hosszú távú fejlődési trendvonalának magyarázatára alapozva azt állítja, hogy egy nemzet társa-

dalmi-gazdasági sikeressége kizárólagosan az emberitőke-állományának szerkezetében rejlő inter- (szerkezeti elemek közötti) és intra- (szerkezeten belüli) fészültségeinek eredője. A gondolat nem új, Platón Európa-programja szerint az igazságos állam feltétele, hogy minden egyes polgárnak csak azt a munkamegosztási helyet szabad elfoglalni, amelyre „természete születésénél fogva a legalkalmasabb”. Az ilyen módon középpontba állított ember (itt emberi tőke) a főszereplője a könyv minden fejezetének. Az 1. fejezetből tudjuk meg azt is, hogy az emberitőke-képződésnek kiemelkedően legfontosabb „helyszíne” az ún. életvilág, nagyon leegyszerűsített fogalmazásban a család. Ennek a társadalom-ontológiai attribútumnak a minősége – a könyv egyik legfőbb üzenete szerint – fogja meghatározni a jövő forгатókönyveit magyar és nemzetközi vonatkozásban is. A nyugati kultúrkör liberális, majd globalokrata, libertinus, technotársadalmi szerveződése alig 200 év alatt végzetes válságba sodorta a kultúrát, a társadalmat, a személyiséget s a Föld-ökoszisztémát. A kultúra szintjén értelmi kiüresedés, csoportidentitás-zavarok, tradícióvesztés; a társadalomban napirenden van a politika, a gazdaság legitimációjának megvonása, az anomáliákkal terhelt közösségi élet állandósulása, a motiválhatóság elapadása; a személyiség szintjén orientációs és nevelési válság, elidegenedés az életközösségekben, pszichopatologikus betegségek burjánzása kiált feloldásért, megoldásért. Az 1. fejezet erre is vállalkozik, mint ahogy a könyv egésze is. A nemzeti – itt, és a későbbiekben is alapvetően a magyar – emberitőke-állományok ciklikusságát motiváló endogén (normatív) és exogén (külső) tényezők szerencsés

összeállása ad reményt, hogy a nemzetek, így Magyarország is azon a trenden induljon el a 21. századba, amely körül a kb. 100 éves emberitőke-ciklus oscillál. A szerző (S. F.) állítása szerint a kb. 100 éves emberitőke-ciklusnak a közgazdasági irodalomban nem találta előzményét, így ez a gondolat megkülönböztetetten vár a közgazdász-társadalom ellenőrzésére. A kötet egyetlen fejezete sem hagy mákszemnyi kételyt, hogy az európai emberiség redivivusza (újra feltámadása) csak olyan emberképen alapulva lehetséges, amely nem függeszti fel – a liberalizmussal/libertinizmussal, bolsevizmussal, fasizmussal szemben – az emberi létezés ontológiai attribútumait; a szellemre orientáltságot, a hiteles közösségi formákat (család, lakóhely, nemzet), a transzcendenciába ágyazott ész és morált, s ugyanekkor nem tagadja meg az ember természeti lény voltát.

A Bevezetés és az 1. fejezet bázisán a 2–5. fejezetek logikusan épülnek egymásra. A 2. világháború után a keynesi, majd a neoliberais monetarizmus önmagát uralkodó közgazdaságtannak kiáltotta ki. Korunk válsága, s némileg néhány periférián „tartott” ún. alternatív közgazdász ugyan felhívja a figyelmet, hogy az „uralkodó közgazdaságtan” totális szabályozóeszköz-hiányban szenved, tehát végzetesen kimerült, de a neoliberais intézményi struktúrák (kutatóműhelyek, egyetemek, sajtó, hitelminősítők, nemzetek feletti gazdasági intézmények stb.) rendületlenül tartják a „frontot”, s várják a csodát... A GDP-növekedés rögeszméje egy pillanatra sem kérdőjeleződik meg, pedig már a görögös-skolasztikus műveltségű kiváló liberális közgazdász, J. S. Mill figyelmeztetett: „Aligha szükséges rámutatni, hogy a tőke és a népesség változatlan ál-

lapota nem jelenti az emberi fejlődés változatlan állapotát. A szellemi kultúra minden fajtájának, valamint az erkölcsi és társadalmi haladásnak itt legalább akkora tere lenne, mint bármikor is volt. Ugyanannyi lehetőség nyílna az élet művészetének fejlesztésére, és sokkal több valószínűsége lenne annak, hogy az valóban fejlődjék is.” Az emberi tőke és a gazdasági növekedés (2. fejezet) érdekessége, hogy akár az uralkodó, akár az alternatív szemléletben fogalmazzuk meg a gazdálkodás végső célját (GDP-növekedés, illetve jólét elérése), a megvalósítás eszköze egy irányba mutat: az emberitőke-beruházásoknak, illetve az emberitőke-állományok szerkezeti átrendezésének függvénye a célok teljesülése. Az ún. új növekedési elmélet – az uralkodó közgazdaságtan alapján – a GDP-növekmény 70–80%-át a „Technological Change”-nek tudja be, e mögött pedig az emberitőke-beruházások eredményezte innovációk állnak. Az alternatív közgazdaságtan jóléti mutatói (NEW, ISEW, HDI stb.) mögött úgyszintén az emberitőke-beruházások, illetve szerkezeti átrendeződések húzódnak meg. Itt már csak egyetlen kérdés maradt nyitva: milyen politikai, társadalmi erők generálják a célfüggvényeket, az azok mögötti intézményi és motivációs rendszereket? A kérdésre adott válasz is az emberitőke-állomány világába vezet. S itt az újabb kérdés: mitől függ a nemzeti elitek szelekciója, az adekvát érték-, cél- és attitűdrendszerű emberek előtérbe kerülése? A könyv számos tanulmányában szerepel ez a kérdés, s a válaszkísérletek sem maradnak el. Az adott történelmi szituáció, az adott társadalmi szféra ugyan más-más válaszokat követel, de minden esetben van valami „magyar

társadalomontológiai sajátosság” – Somogyi Ferenc kutatásai alapvetően erre irányulnak –, amely idestova félezer éve újratermeli a kuruc és a labanc mentalitású magyar elitet. A 20–21. századi labancdominancia rendkívüli veszélyeket hordoz, tét a nemzeti lét. Az oszmán, az osztrák, az orosz „provinciális” birodalmak szolgálata nem bizonyult végzetesnek, nem így a késő újkor globalokrata, libertinus, technofasiszta rendszerével való azonosulás. A küzdelem lehetséges forгатókönyveit a 7. fejezet vázolja.

A pozitivista közgazdaságtan (az uralkodó módszerről van szó) törekszik az emberitőke-beruházások elemeinek elhatárolására. Somogyi Ferenc a meglehetősen szétfutó elméleteket szintetizálja, amikor az emberitőke-beruházások négy elemét nevezi meg: 1. a mindenkinek kijáró iskolázás utáni iskolázás költségei, 2. a kutatásra, 3. az egészségre fordított kiadások, s 4. a munkahelykérésessel, költözéssel kapcsolatos ráfordítások. A kötet részletesen tárgyalja az oktatást, kevésbé a kutatást, a migrációról és az egészségügyről csak elszórt utalások találhatók a könyvben. Az emberi tőke és az oktatás című fejezet (3.) számszerűen és tartalmilag is elemzi az elemi és középfokú oktatást, a felsőfokú és a posztgraduális képzést. Somogyi Katalin a Válasszon – ha tud című dolgozata az 1989 után teremtett liberális/libertinus zűrzavar szelekciós viszonyait mutatja be az alsó- és középfokú képzésben. Több írás foglalkozik a kilátástalan helyzetbe terelt felsőoktatással: Mi a baj Minerva baglyával? (Társszerzők: Csikós Csaba, Gelencsér András, Hartványi Zsuzsanna, Szirmai László), A felsőoktatás néhány válasza az 1989 utáni lehetőségekre, Felsőoktatás és a kutatás a számok tükrében. A dolgozatok időben fel-

hívták a figyelmet, hogy az illetékeseknek ideje lenne felismerni azt a zsákutcát, amelyet a globalokrata libertinizmus hozott létre, és amelybe a multikulturalitás és európai integráció zavaros ideológiája terelte a nemzeteket.

A gazdasági növekedés, illetve jólét (2. fejezet) mögött alapvetően az oktatás (3. fejezet), az utóbbi eredményeként az innováció (4. fejezet) áll. Az innováció fogalma az euro-amerikai kultúrkörben kizárólagosan pozitív értelmezést kapott; az innováció a gazdaság, a „fejlődés”, a kényelem stb. forrása. A 4. fejezet tanulmányai, esszéi (nehéz megtenni az elhatárolást) pontosan erre a téveszmére, erre a korlátolt egyoldalúságra döbbsen rá az olvasót. Az előszóban Somogyi Ferenc arra hívta fel a figyelmet, hogy az emberi tőke ciklikusságának kérdéskörében mond igazán újat, a recenzens társítja ehhez az innováció árnyalt megközelítését is. Talán S. A. Kierkegaard idézett – logikailag aligha vitatható – gondolata fejezi ki leginkább Somogyi Ferenc innováció-konceptióját: „Minden, ami keletkezik, éppen keletkezése révén bizonyítja, hogy nem szükségszerű; mivel a szükségszerű az egyetlen, ami nem keletkezik, mert a szükségszerű van.” A késő újkorban, kivált a liberális/libertinus társadalomszerveződés keretei között autentikus társadalmi kontroll hiányában olyan „keletkező”, tehát „nem szükségszerű” dolgok árasztották el a világot, amelyek grandiozitása, sebessége, tömegszerűsége napirendre tűzte az ember idomítását és tenyésztését (M. Heidegger után). Somogyi Ferenc szerint a bio-, az atomtechnika, a közlekedés, a természet által nem ismert vegyi anyagok, az informatika stb. rövid távú lehetősége – alaposabb elemzés után – arról árulkodik,

hogy rákos daganatokként működnek, s végveszélybe sodorják a társadalmi együttélés élhető viszonyait, az emberi psziché harmóniáját, a természet reprodukciós köreit. Az uralkodó közgazdaságtan mikro- és makroökonómiai modellfeltételei közismerten köszönő viszonyban nincsenek a valósággal. (A döntéshozó racionális, tudjuk, az ember nem racionális lény; a döntéshozó szabad, szuverén – nem az; a döntéshozó mindig profit- és haszonmaximumra tör – nem igaz, nem teheti; a döntéshozó önző, egyéni érdekei mentén cselekszik – fél nap alatt omlana össze a világgazdaság, ha ez igaz lenne; de a legképtelenebb feltételezés is álljon itt: tekintsünk el az időtől!) A könyv 5. fejezete joggal kérdőjelezi meg ez utóbbi életidegen előfeltevést is. Ellenkezőleg jár el: vegyük figyelembe a társadalmi folyamatok időigényét! A kérdés alapos, tanulságos metafizikai megfontolásai után a társadalmi-gazdasági folyamatok időigényét a ciklikussághoz köti a szerző. A didaktikailag körültekintő tárgyalási mód alkalmassá teszi az 5. fejezetet, hogy a közeljövőben aligha elkerülhetően megírandó, az uralkodó közgazdaságtanon túllépő makroökonómiai, pontosabban közgazdaságtani jegyzet, kézikönyv fontos elemévé váljon. Az 5. fejezet utolsó alfejezete arra tesz kísérletet, hogy az emberi tőke állapotdinamikai modelljére építve bemutassa Magyarország történelmi próbálkozásait a kiegyezéstől 2010. április 11-én született lehetőségig.

A 6. fejezetbe (Variációk egy témára – a magyar emberitőke-állomány állapota és lehetőségei) olyan írások kerültek, amelyek ugyan mind az emberi tőke kérdését állítják középpontba, de szervesen nem illeszthetők az előszó, a beve-

zetés és az első öt fejezet logikai láncába. Az első két tanulmány a jövő közgazdaságtana számára fundamentális kérdést tárgyal. A 6.1. fejezet (Az életpályák gyűjtőpontjáról – a cím kissé félrevezető) „leszámol” azzal az avított 19. század eleji emberképpel (*homo oeconomicus*), amelyre a mai napig építi mondánivalóját az uralkodó közgazdaságtan. A szerző felhívja a figyelmet azokra az igényes filozófiai, antropológiai nézetekre, amelyek a jövő közgazdaságtanának megkerülhetetlen előfeltételévé kell, hogy váljanak. Az ember szellem, amely nyitottsága révén önmaga fölé emelkedik, önmagára reflektálni képes, tehát normatív, tehát mindenekelőtt morális lény, mondja a szerző Scheler-Pannenberg koncepciójának ismertetése alapján. Ezt támasztja alá a Döntési-cselekvési attitűdök a gazdaságban című fejezet (társszerző: Majoros András), amely meggyőzően érvel a libertinusok által abszolutizált egoista döntéshozóval szemben a dialektikus döntési-cselekvési attitűdtérkép mellett: a döntéshozó kooperáló, altruista, lemondó, önmegtagadó attitűdje vívja a harcát mindig és mindenkor az egoista, rivalizáló, agresszív, destruktív attitűddel, természetesen a döntéshozó itt mindig természetes személy, és minden attitűd hordozója. A döntéshozó lelki alkatán túl a korszellem segíthet abban, hogy az előbbi, s ne az utóbbi attitűdcsoporthoz váljon dominánssá. A könyvnek ez a gondolata nem előzmény nélküli (K. R. MacCrimmon, O. M. Messick, illetve Kindler József, Zsolnai László is foglalkozott a kérdéskörrel), de az interpretáció, a továbbfejlesztés meggyőző, ebben a formában tankönyvekben a helye.

A költségvetés és a kultúra című fejezet talán szerencsésebb lett volna a 3. feje-

zet (Az emberi tőke és az oktatás) alfejezetei közé illeszteni.

Az Egy nemzedék főszerepben és A hitel gazdasági háttere... című fejezetek rádöbbsenhetik az olvasót, hogy az „emberi tőke” kérdése Somogyi Ferenc filozofikus közelítésében mennyire integráló, és egyben jelentős magyarázó erővel bíró téma. A 6.4. fejezet arra a kérdésre ad választ, azt érteti meg, hogy a társadalmi folyamatok időigényének ismeretében nem szabad csodálkozni azon, hogy 1989 után hosszú évekig, s jelentős részben a mai napig a diktatúra haszonélvezői és gyermekeik uralták s uralják az értelmiség mértékadó szakmáit és pozícióit. Ha a kb. 100 éves emberitőke-ciklust a rendszer-váltás hivatalos (1989) éve körül indítjuk, akkor 20–25 év után (talán 2010. április 11.) lehet az az „inflexiós pont”, ahol „elvasottnak tekinthető a vörös csillag” (Wass Albert után), még akkor is, ha még mindig neoliborális/libertinus köntösben pöffeszkedik a médiában, a színházakban és a katedrákon.

A 6.5. fejezet korunk eltorzult világ-gazdasági rendjének exponált jelenségét (hitel) és a mögötte álló bankárok „kasztyát” elemzi két, az Osztrák–Magyar Monarchiában nagy hírnévre szert tett gondolkodón keresztül; a zseniális Széchenyi István a hitelezés végső okaként a „bátorlét”-ben (értsd: egyesülésben, vállalkozásban) alkotni képes embert nevezi meg, míg – 100 évvel később – J. A. Schumpeter ezt az alkotni képes embert a gazdaság ephoroszájának (római helytartó) tartja, s a bankárban ismeri fel. A világgazdaság, a nemzetközi pénzügyek összeomlásának árnyékában már csak egyetlen kérdés maradt: vajon meddig lesz igaza Schumpeternek, s mikor jön el Széchenyi igazságának ideje?

Erre a kérdésre az utolsó fejezet adja meg a választ (Mi jön a megvalósult utópiák után?). Az intuitív világmodell az evolúciós közgazdaságtan módszerére építve racionalizálódik. A kulturális evolúció génjét (mémjét) keresve a döntéshozók mindenhol és minden szinten az emberi képességpotenciálra – szubsztanciálisan a morálra – építhetnek. Így a jövő forgatókönyveit tárgyaló fejezet ugyancsak emberitőke-kérdéssé vált. A forgatókönyvek egyébként túllépnek a kor politikai frazeológiáján, de a valóságán nem. Olyan eseményeket írnak le, amelyek minden változat (tolsztoji, kolumbuszi, platóni, orwelli) „megoldja” korunk ökológiai, benne humánökológiai krízisét, az első három pozitív, az utolsó negatív társadalomkritikai értelmezés keretei között. Az élhető újvilág – Somogyi Ferenc világmodelljei szerint – a nemzeti emberitőke-állományok spirituális megújódásán alapulhatnak. A platóni, a kolumbuszi, a tolsztoji forgatókönyvekben közös, hogy szerény (nem szegény) tárgyi kultúrán alapulnak, felértékelik a lokalitást, a patriotizmust, teret adnak új politikai szervezési módoknak, az életvilág értékeit és céljait teszik dominánssá a „Rendszerrel” szemben. Az orwelli totalitárius társadalom is megoldja az ökológiai kihívást, de a társadalmi életet „pokollá” teszi; a világállamban egy szűk kisebbség a grandiózus technikát és a globális cégeket a tömegek totális manipulálására használják fel.

Somogyi Ferenc, Somogyi Katalin és Józsa László könyve önálló tanulmányok, esszék gyűjteménye. A középpontba állított téma – a magyar emberitőke-állomány, esetenként a magyar emberierőforrás-állomány – meglehetősen erős fonalnak bizonyult, hogy „összetartsa” az írásokat. A könyv szerzői számos módszert ki-

próbáltak; esszeizáltak, pozitivista empirizmussal éltek, hermeneutikai köröket róttak, leíró-magyarázó elemzést adtak, esetenként látványosan felvállalták a normatív közgazdaságtant, a zárófejezet pedig a kulturális evolúció módszerére épített. A módszertani sokszínűség bizonyára meglepi a könyv jövőbeni olvasóit, elvégre kevesen járják be az integrodifferenciál egyenletek világától (mert ilyen is található a könyvben) a platóni ideáig az utat, miközben alapvetően nagyon is földhözragadt közgazdaságtani kérdésekről van szó! A módszertani sokszínűség nem szabad, hogy zavarja az olvasót, nem kell „egy ültömben” elolvasni a könyvet, az előszó, a bevezetés és az 1. fejezet után beszédes fejezetcímek között könnyen kiigazodhat az olvasó, és érdeklődésének megfelelően indulhat a kötet intellektuális meghódítására. A recenzens némi melankóliával írja: „fecsegő felszínű” (József Attila juthat eszünkbe) korunk nem érinti a szellemi élet és a társadalom azon mélyrétegeit, amelyekig a könyv „leásott”, s amelyek ökológiai és humánökológiai szempontból egy élhető világ ígérését hozhatná el.

A magyar emberitőke-állomány állapota című válogatás minden írására, fejezetére jellemző a holisztikus szemlélet; az alapvetően közgazdaságtani kérdés (emberi tőke) szociológiai, politológiai, pedagógiai, pszichológiai, etikai stb. megfontolásokkal is kiegészült, érvényesítve Hegel szentenciáját: „Csak az egész az igaz...”. A témaválasztás, a módszertani sokszínűség, az átfogó szemlélet számos olyan szakma/szakember érdeklődését felkeltheti, amely/aki makro- és mikroökonómiai szinten foglalkozik az emberi erőforrással, az emberi tőkével, bőven találhatnak megfontolásra érdemes gondolatot a munkagaz-

daságtannal, vezetéstudománnyal, emberierőforrás-menedzsmenttel foglalkozó szakemberek is, mind ahogyan az oktatás-, kutatás-, egészségügy és a migráció gazdaságtanával foglalkozók is összehajthatják eredményeiket a könyv fogalmi hálójában.

A L'Harmattan Kiadó igényes munkáját tükrözi a könyv borítója is, ahol talán

sikerült a válogatás egyik legfontosabb üzenetét grafikusan megfogalmazni: gatyás magyarok, a világszínpadon kezét kézbe fogva „táncoljatok”!

(Somogyi Ferenc–Somogyi Katalin–Józsa László: *A magyar emberitőke-állomány állapota. L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2011, 306 oldal.*)

Polgári Szemle

ISSN 1786-6553